DOSTOJEVSKI

PONIŽENI I UVRIJEĐENI

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA
Treći svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika
ДЯДЮШКИН СОН
УНИЖЕННЫЕ И ОСКОРБЛЕННЫЕ

Prema izdanju
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1957

F. M. DOSTOJEVSKI
PONIŽENI I UVRIJEĐENI

ZNANJE/ZORA
ZAGREB 1975

Likovno opremio
BORIS DOGAN

SADRŽAJ

UJAKOV SAN

GLAVA I

Marja Aleksandrovna Moskaljova je, dakako, prva dama u Mordasovu, i o tom ne može biti nikakve sumnje. Vlada se tako kao da njoj nije potreban nitko, nego, naprotiv, ona je potrebna svima. Istina je, skoro je nitko ne voli i čak je vrlo mnogi otvoreno mrze; ali zato je se oni boje, a to njoj i treba. Takva je potreba već znak visoke politike. Zašto, na primjer, Marja Aleksandrovna, koja neobično voli brbljarije i ne može cijele noći da zaspi ako jučer nije saznala štogod novo novcato — zašto ona, uza sve to, zna da se vlada tako, pa kad gledaš nju, ne bi tebi ni na pamet palo da je ta dostojanstvena dama najveća brbljavica na svijetu, ili, barem, u Mordasovu? Čini se, naprotiv, da bi u njenoj nazočnosti morale prestati brbljarije, da bi se brbljavci morali rumenjeti i drhtati kao školarci pred gospodinom učiteljem, i razgovor bi se smio voditi samo o najuzvišenijim predmetima. Ona zna, na primjer, o gdjekojem Mordasovcu takvih krupnih i sablažnjivih zgoda, te da ih zgodnom prilikom ispripovijeda i prikaže onako kako ona umije da prikazuje, nastao bi u Mordasovu lisabonski potres. Ali ona zna vrlo dobro čuvati te tajne, pa će ih pripovjediti jedino u krajnjem slučaju, a i to samo najprisnijim znanicama. Samo će zaplašiti, natuknuti da zna, i radije drži čovjeka ili damu u neprekidnu strahu nego da ih na kraju obori. To je um, to je taktika. Marja Aleksandrovna se odlikovala uvijek medu nama besprikornim comme il faut, u koji se ugledaju svi. Što se tiče comme il fauta, nema joj suparnica u Mordasovu. Ona, na primjer, umije da ubije, da rastrga, da uništi ma samo jednom riječju suparnicu, čemu smo svi svjedoci; a međutim će se graditi da nije ni opazila kako je izgovorila tu riječ. A zna se da je takvo svojstvo zapravo osobina najvišega društva. Uopće, u svim takvim majstorijama nadmašit će i samoga Pinettija. Ima odlične veze. Mnogi koji su pohađali Mordasov odlazili su zaneseni njenim dočekom i čak su se iza toga dopisivali s njom. Netko joj je čak i spjevao pjesmu, i Marja Aleksandrovna ju je s ponosom pokazivala svima. Jedan literat, koji se bio svratio, posvetio joj svoju pripovijest, pa ju je i čitao na večeri kod nje, što je stvorilo izvanredno ugodan efekt. Nekoga njemačkoga

učenjaka, koji je namjerice doputovao iz Karlsruhea da istraži osobit rod crvića s ticalima, što žive u našoj guberniji, i o tom crviću napisao 4 sveska in quarto, tako je opčarao doček i ljubeznost Marje Aleksandrovne da joj sve dosad piše uljudna i moralna pisma čak iz Karlsruhea. Marju Aleksandrovnu su upoređivali čak, u nekom pogledu, s Napoleonom. Razumije se, to su za šalu činili njeni neprijatelji, više radi karikature nego zbog istine. Ali, priznajući potpuno svu neobičnost te uporedbe, usudit ću se ipak da zadam jedno nevino pitanje: zašto se, recite, Napoleonu zavrtjelo u glavi kad se bio uspeo već previsoko? Branitelji stare kuće pripisivali su to tomu što Napoleon ne samo da nije bio iz kraljevske kuće nego čak i nije bio gentilhomme dobre pasmine; pa zato se, dabome, uplašio najzad svog visokog položaja i sjetio se svoga pravoga mjesta. Unatoč očitoj oštrotumnosti toga domišljaja, koja podsjeća na najsjajnija vremena starog francuskoga dvora, usudit ću se da sa svoje strane dometnem: zašto se Marji Aleksandrovni nikad i ni u kojem slučaju neće zavrtjeti u glavi i ona će uvijek ostati prva dama u Mordasovu? Bivalo je, na primjer, takvih zgoda kad su svi govorili: »E, kako li će sada postupiti Marja Aleksandrovna u takvim tegotnim prilikama?« Ali nastajale te tegotne prilike, prolazile — i ništa! Sve je bilo i dalje sretno, kao i prije, čak i skoro ljepše nego prije. Svi se, na primjer, sjećaju kako je njen muž Afanasij Matvejič izgubio službu radi nesposobnosti i slaboumnosti, pošto je pobudio gnjev u revizora koji je bio došao. Svi su mislili da će Marja Aleksandrovna klonuti duhom, poniziti se, moliti, zaklinjati, jednom riječju, spustiti svoja krilašca. Ni govora: Marja Aleksandrovna je razumjela da se ništa više ne može izmoliti, pa je svoje poslove uredila tako da nikako nije izgubila svoj utjecaj na društvo, i njena se kuća svejednako još smatrala za prvu kuću u Mordasovu. Prokurorka, Ana Nikolajevna Antipova, krvna neprijateljica Marje Aleksandrovne, premda naoko prijateljica, bila je već trubila pobjedu. Ali kad vidješe da je teško zbuniti Marju Aleksandrovnu, dosjetili se da je ona kudikamo dublje pustila korijenje nego što su prije mislili.

Tom ćemo prilikom, kad smo ga već spomenuli, kazati nekoliko rijeci i o Afanasiju Matvejiču, mužu Marje Aleksandrovne. Ponajprije, to je po spoljašnosti vrlo naočit čovjek, i čak vrlo valjanih načela, ali u kritičnim se zgodama nekako zbunjuje, bulji kao tele u nova vrata.

Neobično je dostojanstven, sa svojom bijelom ogrlicom, osobito na imendanskim objedima. Ali sva mu ta dostojanstvenost i naočitost traje jedino do onoga časa kad progovori. Onda, da prostite, samo začepite uši! Nije on nikako vrijedan Marje Aleksandrovne; to je sveopće mišljenje. I u službi je sjedio jedino po genijalnosti svoje žene. Koliko ja god mogu da razumijem, odavno bi mu bilo vrijeme u vrt, da plaši vrapce. Ondje, i jedino ondje, mogao bi svojim zemljacima doista nesumnjivo koristiti. I zato je Marja Aleksandrovna izvrsno uradila kad je Afanasija Matvejiča otpravila na selo tik pred gradom, tri vrste od Mordasova, gdje ona ima sto i dvadeset duša — nuzgred rečeno, sav imutak, sva sredstva kojima ona tako dostojno podržava otmjenost svoga doma. Svi su razumjeli da je ona držala Afanasija Matvejiča uza se jedino zato da on služi i dobiva plaću i... druge prihode. A kad je prestao da dobiva plaću i prihode, odmah je i uklonjen jer je bio neprikladan i potpuno suvišan. I svi su pohvalili Marju Aleksandrovnu zbog zdravog rasuđivanja i odlučnog karaktera. Na selu živi Afanasij Matvejič kako ga je volja. Svratio sam se k njemu i proveo kod njega prilično ugodno cijeli sat. On udešava bijele ogrlice, svojim rukama čisti cipele, ne od nužde nego od ljubavi za umjetnost, jer voli da mu se cipele blistaju; tri puta na dan pije čaj, neobično voli odlaziti u kupaonicu i — zadovoljan je. Sjećate li se kakva se golema afera zakuhala kod nas prije godinu i pol o Zinaidi Afanasjevni, jedinici kćeri Marje Aleksandrovne i Afanasija Matvejiča? Zinaida je, nema prigovora, krasotica, izvrsno odgojena, ali njoj su dvadeset i tri godine, a sve dosad se nije udala. Među razlozima kojima objašnjavaju zašto se Zinaida dosad nije udala — smatraju za jedan od glavnih to tajno govorkanje o nekim njenim neobičnim vezama, prije godinu i pol, s kotarskim učom — govorkanje koje se sve dosad nije stišalo. Još i sad govore o nekom ljubavnom pisamcu što ga je napisala Zinaida, a to je pisamce, vele, kolalo po Mordasovu; pa kažite: tko je vidio to pisamce? Ali je kolalo, kamo se djelo? Svi su čuli o njemu, ali nitko ga nije vidio. Ja barem nisam nikoga sreo tko je svojim očima vidio to pisance. Ako o tom natuknete Marji Aleksandrovni, ona vas naprosto neće razumjeti. Zamislite sada da je zaista nešto bilo i da je Zina napisala pisance (ja čak i mislim da je svakako tako): kolike li spretnosti u Marje Aleksandrovne! Kako je zabašurila, zataškala skandal! Ni traga ni

glasa! Marja Aleksandrovna i ne mari sada za svu tu podlu klevetu; a ovamo je možda i još koliko radila da jedinici kćerci spasi neokaljanu čast. A što se Zina nije udala, to je razumljivo: kakvih ženika ima ovdje? Zina bi se mogla udati jedino za princa koji vlada. Jeste li igdje vidjeli takvu krasoticu nad krasoticama? Istina je, ona je ponosita; preponosita. Kažu da bi je htio uzeti Mozgljakov, ali teško da će išta biti od te svadbe. I šta je Mozgljakov? Mlad je, doduše, nije ružan, gizdelin sa stotinu i pedeset nezaloženih duša, Petrograđanin. Ali, ponajprije, nije mu u glavi sve u redu. Vjetropir, brbljavac, s nekim najnovijim idejama! A i šta je stotinu i pedeset duša, pogotovo uz najnovije ideje! Ništa neće biti od te svadbe!

Sve ovo što je sada pročitao dobrostivi čitatelj napisao sam prije pet mjeseci, jedino od ganuća. Priznajem unaprijed da sam, što se tiče Marje Aleksandrovne, ponešto pristran. Želio sam da napišem štogod nalik na pohvalni govor toj sjajnoj dami i da sve to prikažem u obliku vragoljasta pisma znancu, po ugledu na pisma što su se nekad u staro zlatno vrijeme, koje se, hvala bogu, neće više vratiti, štampala u Sjevernoj pčeli i u drugim časopisima. Ali kako ja nemam nikakva znanca, a osim toga mi je prirođena neka literarna suzdržljivost, to je moje djelo ostalo u mojem stolu, kao literarni pokus perom, i kao spomen tihe zabave u dokono vrijeme i u časovima zadovoljstva. Prošlo pet mjeseci — i odjednom se u Mordasovu dogodila čudna zgoda: u rano se jutro dovezao u grad knez K. i odsjeo u kući Marje Aleksandrovne. Taj je njegov dolazak imao nebrojene posljedice. Knez je proboravio u Mordasovu samo tri dana, ali su ostale kobne i neizbrisive uspomene na ta tri dana. Reći ću više: knez je prouzrokovao, u nekom smislu, u našem gradu prevrat. Pripovijest o tom prevratu čini dakako jednu od najznamenitijih stranica u mordasovskim ljetopisima. Tu sam, dakle, stranicu odlučio, najzad, nakon nekog kolebanja, da literarno obradim, i da je mnogopoštovanomu općinstvu iznesem na mišljenje. Pripovijest moja sadržava u sebi potpunu i znamenitu povijest veličine, slave i svečanoga pada Marje Aleksandrovne i cijele njene kuće u Mordasovu: vrijedna i zamamna tema za pisca. Razumije se, prije svega treba objasniti šta je čudno u tom što se u grad dovezao knez K. i odsjeo kod Marje Aleksandrovne — a zato treba, dakako, kazati nekoliko riječi i o samom knezu K. Tako ću i učiniti. Uz to je

životopis toga lica prijeko potreban i za sav dalji tok naše pripovijesti. Dakle, počinjem.

GLAVA II

Započet ću od toga da knez K. nije baš tako star, a ipak, kad ga gledaš, javlja ti se i nehotice misao da će se on ovoga trena raspasti: toliko je prestario, ili, bolje rečeno, istrošio se. U Mordasovu su se o tom knezu pripovijedale uvijek izvanredno neobične dogodovštine najfantastičnijeg sadržaja. Govorili su čak da je pomjerio pameću. Svima se činilo osobito čudno što vlastelin, koji ima četiri tisuće duša, čovjek čuvena roda, koji bi mogao imati, ako ushtjedne, znatan utjecaj u guberniji, živi na svojem divnom imanju usamljen, kao pravi zatvorenik. Mnogi su poznavali kneza prije svojih šest-sedam godina, dok je boravio u Mordasovu, te su uvjeravali da on tada nije nikako trpio samoću i nije nikako nalikovao na zatvorenika.

Ali evo što sam pouzdano uspio da doznam o njemu. Nekad, u svojoj mladosti, što je, uostalom, bilo vrlo davno, knez je s pompom ušao u život, bančio, obletavao žene, nekoliko puta u inozemstvu spiskavao sve, pjevao romanse, gradio kalambure i nikad se nije odlikovao osobitim umnim sposobnostima. Razumije se, rasuo je sav svoj imutak i u starosti se našao gotovo bez ičega. Netko mu posavjetovao da ode na imanje koje su mu već počeli prodavati na javnoj dražbi. Otišao on i stigao u Mordasov, gdje je proživio točno šest mjeseci. Gubernijski mu se život veoma svidio, i za tih je šest mjeseci utukao sve što mu je preostalo do posljednjih ostružina, te je i dalje bančio i upuštao se u različite intimnosti s gubernijskim damama. Uz to je bio nadasve dobar čovjek, razumije se, nije bio bez nekih osobitih kneževskih navada, koje su se, uostalom, u Mordasovu smatrale za osobinu visokoga društva, i zbog toga su mjesto zlovolje stvarale čak i efekt. Dame su osobito bile neprestano zanesene dragim gostom. Očuvalo se mnogo zanimljivih uspomena. Pripovijedali su, između ostaloga, da je knez više od pola dana bio zabavljen svojom toaletom, te se činilo da je sav sastavljen od kojekakvih komadićaka. Nitko nije znao kada se i gdje se toliko izmoždio. Nosio je vlasulju, brkove, zaliske i čak bradicu pod donjom usnom — sve do posljednje dlačice lažno i divne crne boje; bijelio se

i rumenio svaki dan. Tvrdili su da on nekako perima rasteže bore na licu, a ta pera da su mu na neki osobiti način sakrivena u kosi. Tvrdili su još da on nosi korzet, jer je negdje izgubio rebro kad je u jednoj ljubavnoj zgodi u Italiji nezgodno skočio kroz prozor. Hramao je na lijevu nogu; tvrdili su da je ta noga umjetna, a pravu su mu slomili u drugoj ljubavnoj zgodi u Parizu i za to mu načinili novu, nekakvu osobitu, plutenu. Šta se sve ne pripovijeda! Ali, istina je bila ipak da mu je desno oko bilo stakleno, doduše vrlo vješto načinjeno. I zubi su mu bili umjetni. Po cijele se dane mio različitim patentiranim vodama, namirisavao se i pomadio. Sjećaju se, ipak, da je knez već tada jasno počinjao starjeti i postajao nepodnosivo brbljav. Činilo se da mu se završuje karijera. Svi su znali da nema više ni kopjejke. I, odjednom, u to vrijeme, sasvim nenadano, jedna od najbližih njegovih rođakinja, stara prastara baba, koja je stalno živjela u Parizu i od koje se nije nikako mogao nadati baštini — umrla, pošto je baš mjesec dana prije smrti sahranila svoga zakonitoga nasljednika. Knez joj sasvim iznenada postao zakoniti nasljednik. Prekrasno imanje od četiri tisuće duša, upravo šezdeset vrsta od Mordasova, dopalo cijelo njemu jedinomu. On se odmah otputio u Petrograd da dokonča svoje poslove. Za rastanak s gostom priredile su naše dame supskripcijom veličanstven objed. Spominjem da je na tom posljednjem objedu knez bio izvrsno raspoložen, gradio im dosjetke, nasmijavao ih, pripovijedao najneobičnije zgode, zarekao se da će što prije doći u Duhanovo (novostečeno imanje) i zadao riječ da će po povratku kod njega biti neprekidne svečanosti, piknici, balovi, vatrometi. Cijelu godinu dana nakon njegova odlaska pričale su dame o tim obećanim svečanostima i neobično nestrpljivo očekivale svoga miloga starčića. A dok su ga očekivale, priređivale su čak i izlete u Duhanovo, gdje je bio starinski vlasteoski dvorac i park, s lavovima istriženim od bagrema, s nasutim humcima, s jezerima po kojima plove čamci s Turcima, koji sviraju u svirale, sa sjenicama, s paviljonima, s monplaisirima i drugim domišljajima.

Najzad se vratio knez, ali na sveopće čudo i razočaranje nije se ni svratio u Mordasov, nego se u svojem Duhanovu nastanio kao pravi samotnik. Širili su se čudni glasovi, i uopće od toga vremena knežev život postaje maglovit i fantastičan. Najprije se pripovijedalo da mu u Petrogradu nije sve pošlo za rukom, da su neki od njegovih

rođaka, budući nasljednici, radi kneževe slaboumnosti htjeli da ga stave pod nekakvo skrbništvo, vjerojatno od straha da on ne bi opet sve spiskao. Štaviše: neki su dometali da su ga htjeli čak strpati u ludnicu, ali neki od njegovih rođaka, jedan veliki gospodin, zauzeo se, vele, za njega, dokazavši jasno svima drugima da će jadni knez, koji je napola mrtav i lažan, po svoj prilici, nabrzo doista umrijeti, a onda će imanje dopasti njima i bez ludnice. Ponavljam opet: šta li ne znaju napripovijedati, pogotovo kod nas u Mordasovu! Sve je to, kako su pripovijedali, strašno uplašilo kneza, toliko da je sasvim promijenio narav i prevratio se u samotnika. Neki se Mordasovci od radoznalosti odvezli k njemu da mu čestitaju, ali ih ili nije primio, ili ih primio neobično čudnovato. Knez nije svoje pređašnje znance ni prepoznao. Tvrdili su da i nije htio da ih prepozna. Posjetio ga i gubernator.

Vratio se s viješću da je, po njegovu mišljenju, knez zaista malo šenuo, pa je uvijek zatim pravio kiselo lice, kad bi se god sjetio svoga puta u Duhanovo. Dame su se na sav glas jedile. Doznadoše napokon nešto važno, naime, da je knezom zagospodarila neka nepoznata Stepanida Matvejevna, bogzna kakva ženska, koja je s njim doputovala iz Petrograda, vremešna i debela, a hoda u katunskim haljinama i s ključevima u rukama; da je knez kao dijete sluša u svemu i ne smije ni da zakorakne bez njene privole; da ga ona čak i mije svojim rukama, mazi ga, nosi i zabavlja kao dijete, pa to ona udaljuje od njega sve posjetnike, a osobito rođake, koji su se bili započeli svraćati pomalo u Duhanovo, da sve saznaju. U Mordasovu su mnogo raspravljali o toj nerazumljivoj vezi, osobito dame. Svemu su tomu, nadovezivali da Stepanida Matvejevna upravlja cijelim kneževim imanjem neograničeno i po svojoj volji; otpušta upravitelje, nastojnike, služinčad, skuplja prihode; ali upravlja dobro, da seljaci blagosiljaju svoju sudbinu. Što se pak tiče samoga kneza, doznali su da čitave dane provodi baveći se toaletom, u ogledanju vlasulja i frakova; da ostalo vrijeme provodi sa Stepanidom Matvejevnom, karta se s njom, vrača u karte, pokadšto izjahuje na mirnoj engleskoj kobili, a pri tom ga Stepanida Matvejevna uvijek prati u zatvorenoj kočiji, za svaki slučaj — jer knez jaše više radi razmetanja, a jedva se drži u sedlu. Vidjeli su ga ponekad i kako pješaci, u kaputu, sa slamnim šeširom široka oboda,

s ružičastim ženskim rupčićem oko vrata, sa stakalcetom u oku i sa slamnom košaricom za sabiranje gljiva, poljskoga cvijeća i različaka u lijevoj ruci; Stepanida Matvejevna ga pak pri tom uvijek prati, a za njima idu dva dugonje lakaja i prati ih, za svaki slučaj, kočija. A kad se s njim sretne seljak, te zastaje na strani, skida kapu, duboko se klanja i nadovezuje: »Zdravo, gospodine kneže, svjetlosti vaša, naše sjajno sunašce!« — tada knez odmah upravlja prema njemu lornjet, prijazno klima glavom i ljubazno mu govori: »Bonjour, mon ami, bonjour!« I mnogo se takvih glasova raznosilo po Mordasovu; kneza nisu nikako mogli da zaborave: živio je u tako neposrednom susjedstvu! Kako su se dakle svi začudili kad je jednoga krasnoga jutra pukao glas da je knez, samotnik, čudak, sam glavom izvolio doći u Mordasov te odsjeo kod Marje Aleksandrevne! Sve se usplahirilo i uzrujalo. Svi čekaju objašnjenja, svi se između sebe pitaju: šta to znači? Neki se već spremaju da odu Marji Aleksandrovni. Svima se knežev dolazak čini grozomornim čudom. Dame šalju jedna drugoj pisamca, spremaju se u pohode, šalju svoje sobarice i muževe da izviđaju. Osobito im je čudno što je knez odsjeo baš kod Marje Aleksandrovne, a ne kod koga drugoga? Najgore se zlovolji Ana Nikolajevna Antipova, jer joj je knez neki dalek rođak. Ali da se riješe sva ta pitanja, treba svakako zaći samoj Marji Aleksandrovni, kojoj neka izvoli doći i dobrostivi čitalac. Sada je doduše tek deset sati izjutra, ali sam uvjeren da ona neće odbiti da primi svoje prisne znance. Barem će nas svakako primiti.

GLAVA III

Deset sati izjutra. U kući smo Marje Aleksandrovne, u Velikoj ulici, u onoj istoj sobi koju domaćica u svečanim zgodama naziva svojim salonom. Marja Aleksandrovna ima i boudoir. U tom je salonu valjano namazan pod i lijepe inozemne tapete. Na pokućstvu, prilično nezgrapnom, prevladava crvena boja. Ima kamin, nad kaminom zrcalo, pred zrcalom brončani sat s nekakvim amorom, vrlo neukusan. Na zidovima između prozora su dva zrcala, s kojih su već dospjeli da skinu prevlake. Pred zrcalima su na stolićima opet satovi. Kraj stražnjega je zida prekrasan glasovir, naručen za Zinu; Zina je muzičarka. Uz naloženi kamin porazmješteni su naslonjači, koliko

može da bude, u slikovitu neredu; među njima je stolić. Na drugom kraju sobe drugi je stol, prekriven stolnjakom, koji te zasljepljuje bjelinom; na njemu vri srebren samovar i izabran je prilično lijepi čajni pribor. Oko samovara i čaja posluje dama, koja živi kod Marje Aleksandrovne kao neka daleka rođakinja, Nastasja Petrovna Zjablova. Dvije-tri riječi o toj dami. Ona je udovica, preko trideset joj je godina, crnomanjasta je, svježe boje u licu i živih, tamnokestenjavih očiju. Uopće je ljepuškasta. Vesele je naravi i velika smijačica, prilično lukava, naravno, brbljavica i razumije se u svoje poslove. Ima dvoje djece, uče negdje. Žarko želi da se opet uda. Vlada se prilično slobodno. Muž joj je bio časnik. Sama Marja Aleksandrovna sjedi kraj kamina, divne volje i u svijetlozelenoj haljini koja joj savršeno pristaje. Neobično se obradovala što je došao knez, koji tog časa sjedi gore i dotjeruje se. Toliko se ona raduje te čak i ne nastoji da prikrije radost. Pred njom stoji i prenemaže se mlad čovjek i oduševljeno pripovijeda nešto. Po očima mu se vidi da želi ugoditi slušateljicama. Dvadeset i pet mu je godina. Manire bi mu bile lijepe, ali on često zapada u zanos, a osim toga neobično želi biti duhovit i dosjetljiv. Odjeven je izvrsno, bjelokos, ljepuškast. Ali mi smo već govorili o njemu: to je gospodin Mozgljakov, koji pobuđuje velike nade. Marja Aleksandrovna rnisli da je u njega ponešto prazna glava, ali ga dočekuje usrdno. On je prosac njene kćeri, Zine, i nastoji da joj svojom ostroumnošću i veseljem strgne s usana smiješak. Ali je ona prema njemu očito hladna i nehajna. Ovog časa stoji ona po strani, kod glasovira, i lista prstićima kalendar. To je jedna od onih žena koje pobuđuju sveopće zanosno čuđenje kad se pojavljuju u društvu. Lijepa je, da i ne može biti ljepša: visoka rasta, crnomanjasta, čudesnih, skoro sasvim crnih očiju, stasita, bujnih, divnih grudi. Ramena i ruke su joj antikne, nožica zamamna, hod kraljevski. Danas je malo blijeda; ali zato če ti se njene punačke, rumene usnice, divno nacrtane, između kojih se kao niz bisera sjaju jednaki, sitni zubi, tri dana prisnivati ako ih ma i jedan put pogledaš. Izražaj joj je ozbiljan i strog. Monsieur Mozgljakov kao da se boji njena uporita pogleda; barem se čini kao da se on grči kad joj kradomice dobaci pogled. Kretnje su joj bahate i nehajne. U priprostoj je, bijeloj muslinskoj haljini. Bijela joj boja izvanredno pristaje; uostalom, njoj pristaje sve. Na prstiću joj je

prsten, spleten od nečije kose, sudeći po boji nije od mamine. Mozgljakov nikad nije smio da je zapita: čija je to kosa? Jutros je Zina nekako osobito šutljiva i čak tužna, kao da je zabrinuta zbog nečega. Zato je Marja Aleksandrovna voljna da govori bez prestanka, premda i ona pogledava ponekad kćer nekakvim osobitim, sumnjivim pogledom, uostalom, čini to kradom, kao da se i ona nje boji.

— Tako se radujem, tako se radujem, Pavle Aleksandroviču — cvrkuće ona — te bih da kroz prozor vičem to svima i svakomu. I ne govorim o onom radosnom iznenađenju što ste nam priredili, meni i Zini, kad ste doputovali dvije sedmice prije nego što ste obećali; to je već nešto posebno. Neobično se radujem što ste dovezli ovamo toga miloga kneza. Da znate kako ja volim toga divnoga starčića! Ali ne, ne! Vi mene nećete razumjeti! Vi, mladež, nećete razumjeti moj zanos, kakogod ja vas uvjeravala! Znate li što je on bio meni nekad, prije nekih šest godina, sjećaš se, Zina? Nego, zaboravila sam: ti si onda gostovala kod tetke... Vi nećete povjerovati, Pavle Aleksandroviču; ja sam mu bila voditeljica, sestra, mati! Slušao me kao dijete! Bilo je u našoj vezi nešto naivno, nježno i oplemenjeno; dapače, kao nešto pa-stirsko... I ne znam kako bih to i nazvala! Zato se, dakle, on i sjeća sada sa zahvalnošću jedine moje kuće, ce pauvre prince![1] Znate li, Pavle Aleksandroviču, da ste vi njega možda spasili time što ste ga dovezli k meni! Ojađena sam srca mislila o njemu tih šest godina. Vi nećete povjerovati: čak i u snu mi se on prisnivao. Kažu đa ga je to čudovište od žene začaralo, upropastilo. Ali ste ga vi napokon iščupali iz tih kliješta! Ta treba iskoristiti slučaj i spasiti njega zauvijek. Ali, pripovijedite mi još jedanput kako vam je to pošlo za rukom? Opišite mi najpodrobnije sve o vašem sastanku. Maloprije sam u žurbi pazila samo na ono glavno, ali sve te sitnice i stvaraju, štono riječ, pravi sok! Neobično volim sitnice, pa i u najvažnijim zgodama pazim najprije na sitnice... i... dok on još dotjeruje...

— Pa sve ono isto što sam vam već pripovijedao, Marja Aleksandrovna! — rado prihvaća Mozgljakov, voljan da pripovijeda ma i deseti put — u tome on uživa. — Putovao sam cijelu noć, razumije se, cijelu noć nisam spavao — možete da zamislite kako

sam se žurio! — nadovezuje, obraćajući se Zini — jednom riječju, grdim, vičem, ištem konje, čak se i kavžim po stanicama: da se naštampa, izišla bi cijela poema po najnovijem ukusu! Uostalom, ostavimo to! Točno u šest sati ujutro stižem na posljednju stanicu, u Igiševo. Prozebao sam, neću ni da se grijem, vičem: konje! Uplašio sam paziteljicu s naprščetom; sada joj je, čini mi se, nestalo mlijeka... Divan sunčani izlazak. Znate, ta se studen prašina rumeni, srebri! Ne pazim ni na što; jednom riječju, hitim navrat-nanos! Konje sam iskavžio; oteo sam ih nekom koleškom savjetniku i gotovo ga izazvao na dvoboj. Kazuju mi da se prije četvrt sata odvezao sa stanice neki knez, vozi se svojim konjima, prenoćio je. Jedva i slušam, sjedam, letim, kao da sam se otrgnuo s lanca. Ima nešto nalik na Feta;[2] u nekoj elegiji. Točno devet vrsta od grada, baš na zaokretu u Svetozerski manastir, vidim, dogodila se čudna zgoda. Golema putna kočija leži prevaljena, kočijaš i dva lakaja u nedoumici stoje pred njom, a iz prevaljene se kočije razliježe krika i vapaj što razdire dušu. Mislio sam da se provezem: šta me se tiče! Ali prevladalo čovjekoljublje, koje svakud, kako veli Heine, zabada nos. Zaustavljam se. Ja, moj Semjon, kočijaš — također ruska duša, hrlimo u pomoć, i tako, u šestoro, dižemo napokon kočiju, postavljalo je na noge, kojih ona, istinabog, i nema, jer je na salincima. Pomogli su još i seljaci s drvima, vozili se u grad, dobili od mene napojnicu. Mislim: to je jamačno onaj isti knez! Gledam: bože moj! On glavom, knez Gavrila! To je susret! Vičem mu: »Kneže! Ujo!« On me dakako na prvi pogled nije gotovo ni prepoznao; ali me doskora prepoznao... kad me je drugi put pogledao. Priznajem vam ipak, teško da on i sada razumije tko sam ja, i smatra mene, čini se, za nekoga drugoga, a ne za rođaka. Vidio sam ga prije svojih sedam godina u Petrogradu; a, razumije se, onda sam bio dječak. Zapamtio sam njega; on me zapanjio, — ali otkud bi on mene pamtio! Predstavljam se; on je oduševljen, grli me, a međutim sav dršće od prepasti i plače, bogami, plače, vidio sam to svojim očima! Ovamo-onamo nagovorio sam ga napokon da presjedne u moja kola i barem na jedan dan da se svrati u Mordasov, da se povrati i odmori. On pristaje bez pogovora… Izjavljuje mi da putuje u Svetozerski manastir, jeromonahu Misailu, kojega on štuje i cijeni; da je

Stepanida Matvejevna — a tko od nas rođaka nije čuo za Stepanidu Matvejevnu? — ona me lanjske godine omelom otjerala iz Duhanova; da je ta Stepanida Matvejevna dobila list s viješću, da joj je netko u Moskvi na samrti: otac ili kći, ne znam tko zapravo, a i ne zanima me da znam; možda i otac i kći zajedno; možda s pridom još kakva nećaka koji služi u poreznoj službi... Jednom riječju, toliko se zbunila te odlučila da se na desetak dana rastane od svoga kneza i odletjela u Moskvu da je ukrasi svojom nazočnošću. Knez sjedio dan, sjedio dva dana, udešavao vlasulje, pomadio se, bojio se, vračao u karte (možda i u bob); ali nije mogao da bude bez Stepanide Matvejevne! Dao upregnuti konje i otputio se u Svetozerski manastir. Netko se od domara, bojeći se nevidljive Stepanide Matvejevne, bio odvažio da prigovori; ali knez nije popuštao. Odvezao se jučer poslije objeda, prenoćio u Igiševu, u zoru krenuo sa stanice i baš na zaokretu jeromonahu Misailu odletio s kočijom gotovo u jarugu. Ja ga spasio, nagovorio ga da se svrati k našoj zajedničkoj prijateljici, mnogo poštovanoj Marji Aleksandrovni; on mi veli da ste vi najčarobnija dama od sviju što ih je ikad znao — i eto nas ovdje, a knez se sada gore dotjeruje, uz pomoć svoga komornika, kojega nije zaboravio da povede i kojega nikad i ni u kojem slučaju neće zaboraviti da povede, jer će prije pristati da umre nego da pred dame dođe bez nekih priprava ili, da se bolje kaže, ispravaka... Eto, to vam je cijela pripovijest! Eine allerliebste Geschichte![3]

— O kakav je on humorist, Zina! — uzvikne Marja Aleksandrovna kad ga je saslušala — kako on to milo pripovijeda! — Ali poslušajte, Paul — jedno pitanje: objasnite mi točno vaše srodstvo s knezom! Vi njega zovete ujakom?

— Bogami ne znam, Marja Aleksandrovna, kako sam mu i po čemu sam mu rođak; čini mi se, devete peći žarilo, a možda i nije žarilo, nego desete peći zagrtalo. Svemu tomu nisam ja kriv, nego je sve to skrivila tetića Aglaja Mihajlovna. Uostalom, tetica Aglaja Mihajlovna i nema drugoga posla nego da na prste prebraja rođake; ona me i otjerala lanjske godine da odem k njemu u Duhanovo. Trebalo je da ode sama! Naprosto, ja njega nazivam ujom; on se odaziva. Eto to vam je sve naše srodstvo, barem danas...

— Ali ja ipak ponavljam, jedini vas je Bog mogao uputiti da njega dovedete pravo k meni! Dršćem kad zamislim što bi bilo od njega jadnika da je dospio kome god drugomu, a ne meni. Ta njega bi ovdje raznijeli, raskidali na komadićke, pojeli! Bacili bi se na njega kao na rudnik, na zlatnu iskopinu, okrali bi ga vjerojatno! Ne možete ni da zamislite kako su ovdje sebični, podli i neiskreni ljudi, Pavle Aleksandroviču!...

— Ah, bože moj, pa komu bih ga i dovezao nego k vama; — kakvi ste vi, Marja Aleksandrovna! — prihvaća Nastasja Petrovna, udovica, i razlijeva čaj. — Ta neće ga voditi k Ani Nikolajevni, šta mislite?

— A šta on tako dugo ne izlazi? To je čak i čudno — govori Marja Aleksandrovna i nestrpljivo ustaje.

— Ujo? Da, ja mislim, on će se ondje još pet sati oblačiti! Osim toga, kako je on posve izgubio pamćenje, to je možda i zaboravio da je došao vama u goste. Ta to je nadasve čudan čovjek, Marja Aleksandrovna!

— Ah, okanite se, molim vas, šta vi to govorite!

— Nikako ono što vi, Marja Aleksandrovna, a prava je istina. Ta to je polusastavina, a nije čovjek! Vi ste ga vidjeli prije šest godina, a ja sam ga vidio prije sata. Ta to je polupokojnik! Ta to je samo uspomena na čovjeka; ta njega su zaboravili da sahrane! Ta u njega su umetnute oči, plutene noge, sav je na perima, i govori na perima!

— Bože moj, kakav ste vi, svejedno, vjetropir, to sad vidim kad vas slušam! — uzvikne Marja Aleksandrovna i poprima strog izraz. — I kako vas nije stid, mlada čovjeka, rođaka, da tako govorite o čestitu starčiću! Da i ne govorim o njegovoj besprimjernoj dobroti — i glas joj dobiva nekakav dirljiv izražaj — sjetite se da je to preostatak, tako reći, izdanak naš aristokracije. Prijatelju moj, mon ami! Razumijem da se vi nestašite nekakvim tamo vašim novim idejama, o kojima neprestano razglabate. Ali, bože moj! Ja sam i sama vaših novih ideja! Razumijem da je osnova vašemu pravcu plemenita i poštena. Osjećam da u tim novim idejama ima čak nešto uzvišeno; ali sve mi to ne smeta da vidim i izravnu, rekla bih, praktičnu stranu stvari. Živjela sam među svijetom, vidjela sam više nego vi, a, najzad, ja sam mati, a vi ste mladi. On je starkelja i zato je u vašim očima smiješan! Štoviše, prošli ste put govorili čak i to da kanite

osloboditi svoje kmetove, i da se i mora učiniti nešto za ovo doba, i sve to zato jer ste se načitali tamo nekakva vašega Shakespearea! Vjerujte, Pavle Aleksandroviču, vaš je Shakespeare već davno, predavno, preživio svoje vrijeme, a da uskrsne, ne bi svom svojom pameću dokučio ni najneznatniju pojavu našeg života. Ako u današnjem našem društvu ima išta viteško i veličanstveno, to je baŠ u višem staležu. Knez je i u rogožini knez, knez će i u kućerku biti kao u dvoru! A, eto, muž Natalje Dmitrijevne sagradio sebi gotovo cijeli dvor — pa ipak je samo muž Natalje Dmitrijevne, i ništa više! A i sama Natalja Dmitrijevna, pa i navukla pedeset krinolina — ipak će ostati pređašnja Natalja Dmitrijevna, i ništa neće biti viša. I vi ste donekle predstavnik višega staleža, jer potječete od njega. I ja mislim da mu nisam daleka — a loša je ptica koja kalja svoje gnijezdo! Ali, uostalom, vi ćete sami dokučiti sve to bolje nego ja, mon cher Paul, i zaboravit ćete vašega Shakespearea. Proričem vam — uvjerena sam da čak i sada niste iskreni, pa samo tako modarite. Nego, ja sam se zabrbljala. Ostanite ovdje, mon cher Paul, ja ću sama otići gore i pogledati šta radi knez. Možda mu što treba, a s mojim svijetom...

I Marja Aleksandrovna brže ode iz sobe kad se sjetila svojega svijeta.

— Marja Aleksandrovna kao da se veseli što knez nije dopao toj pomodarki, Ani Nikolajevni. A svejednako je uvjeravala da mu je rođakinja. Sada će valjda svisnuti od jeda! — napomenu Nastasja Petrovna; ali kad je opazila da joj ne odgovaraju, i kad je pogledala Zinu i Pavla Aleksandroviča, gospođa se Zjablova odmah dosjetila i izišla iz sobe, tobože po poslu. Uostalom, odmah je sebe bogato nagradila, stala pred vrata i počela prisluškivati.

Pavel Aleksandrovič se obratio odmah Zini. Bio je silno uzbuđen, glas mu drhtao.

— Zinaida Afanasievna, vi se ne srdite na mene? — progovori bojažljivo i moleći.

— Na vas? A zašto? — reći će Zina, a malo se zarumenjela i uznijela prema njemu divne oči.

— Radi mojega preranoga dolaska, Zinaida AfanasjevnaI Nisam izdržao, nisam mogao da čekam još dvije sedmice... I u snu ste mi

se prisnivali. Doletio sam da doznam svoju sudbinu... Ali vi se mrštite, vi se srdite! Zar ni sada neću saznati ništa presudno.

Zinaida se zaista namrštila.

— Očekivala sam da ćete o tom zapodjeti razgovor — odgovori ona, opet oborenih očiju, snažnim i strogim glasom, a u glasu se osjećala zlovolja. — I kako mi je to očekivanje bilo vrlo teško, to je tim bolje što se brže razbilo. Vi opet tražite, naime, molite odgovor. Izvolite, ja vam ga ponavljam, jer moj je odgovor svejednako isti kao i prije: počekajte! Ponavljam vam — nisam se još odlučila i ne mogu vam obećati da ću vam biti žena. To se ne traži silom, Pavle Aleksandroviču. Ali da vas umirim, nadovezujem da vas još ne odbijam zauvijek. Da znate još: što vam sad ulijevam nadu u povoljnu odluku, činim to jedino zato što uzimam u obzir vašu nestrpljivost i nemir. Ponavljam želim ostati sasvim slobodna u svojoj odluci, te ako vam budem napokon rekla da ne pristajem, ne smijete me kriviti da sam vam ulijevala nadu. Znajte, dakle, to!

— Šta je, dakle, šta je to! — uzviknuo Mozgljakov žalostivim glasom. — Zar je to nada! Mogu li ja iz vaših riječi crpsti bar ikakvu nadu, Zinaida Afanasjevna?

— Sjetite se svega što sam vam kazala, i crpite što vas volja. Od volje vam. A ja neću dometnuti ništa više. Ne odbiJaim vas još nego samo kažem, čekajte. Ali vam ponavljam, pridržavam potpuno pravo da vas odbijem, ako ushtjednem. Pridodat ću još jedno, Pavle Aleksandroviču, ako ste doputovali prije roka, utvrđenog za odgovor, da poradite zaobilaznim putovima, nadajući se tuđoj protekciji, na primjer, možda maminu utjecaju, to ste se i te kako prevarili u računu. Onda ću vas odmah odbiti, čujete li? A sada je dosta, i molim vas da mi do određenog vremena ne spominjete o tom ni riječi.

Sva je ta besjeda izrečena suho, tvrdo i bez zapinjanja, kao da je unaprijed naizust naučeno. Monsieur Paul osjetio da je nasamaren. U taj se mah vratila Marja Aleksandrovna. Za njom, skoro odmah, gospođa Zjablova.

— Odmah će on, čini mi se, sići, Zina! Nastasja Petrovna, skuhajte brzo ponovo čaj! — Marja se Aleksandrovna čak i nešto uzrujala.

— Ana Nikolajevna je već poslala da štogod sazna. Njena Anjutka dotrčala u kuhinju te ispitivala. Baš se srdi sada! — objasnila Nastasja Petrovna leteći put samovara.

— A šta je meni do toga! — reći će Marja Aleksandrovna, preko ramena odgovarajući gospođi Zjablovoj. — Baš kao da mene zanima da znam šta vaša Ana Nikolajevna misli. Vjerujte, neću joj nikoga tajom slati u kuhinju. I čudim se, zaista se čudim zašto vi svejednako smatrate mene za neprijateljicu te bijedne Ane Nikolajevne, i ne samo vi jedini nego i svi u gradu? Pozvat ću se na vas, Pavle Aleksandroviču! Vi znate nas obje — zašto bih joj ja, dakle, bila neprijateljica? Radi prvenstva? Ali ja sam ravnodušna prema tom prvenstvu. Neka je, neka bude prva! Ja sam prva pripravna da se odvezem njoj, da joj čestitatm na njenom prvenstvu. I, najzad — sve je to nepravo. Ja ću se zauzeti za nju, ja sam dužna da se zauzmem za nju! Nju kleveću. Zašto je svi napadate? Mlada je i voli gizdu — je li zato? A po mojem je mišljenju i bolja gizda nego štogod drugo, eto, kao Natalja Dimitrijevna, koja... to voli iznad svega. Je li zato što Ana Nikolajevna odlazi u goste i ne može da sjedi kod kuće? Ah, bože moj! Ona nema nikakve naobrazbe i teško joj je, dakako, rasklopiti, na primjer, knjigu ili zabaviti se čimgod dva časka neprekidno. Ona koketira i s prozora žagri očima za svakim tkogod prođe ulicom. Zašto je uvjeravaju da je ljepuškasta kad je u nje samo bijelo lice, i ništa više? Ona je na sprdnju na plesu — priznajem! Ali zašto je uvjeravaju da krasno pleše polku? Ona nosi grozomorne nakite i šešire — ali zar je ona kriva što joj bog nije dao ukusa, nego joj, naprotiv, dao toliko lakovjernosti. Uvjerite je da je lijepo pribosti na kosu bombonski papirić, pa će ga pribosti. Ona je spletkarka — ali to je ovdašnja navada: tko ovdje ne spletkari? Njoj dolazi Sušilov sa svojim zaliscima, i jutrom i večerom, i samo što ne dolazi i po noći. Ah, bože moj, muž se dabome karta do pet sati izjutra! Uz to i ima ovdje toliko loših primjera! Napokon, sve je to možda i kleveta. Jednom riječju, ja ču se uvijek, uvijek zauzimati za nju!... Ah, bože moj! Evo i kneza! To je on, on! Prepoznala bih ga među tisuću ljudi! Napokon vas vidim, mon prince! — uzviknula Marja Aleksandrovna i poletjela u susret knezu koji je ušao.

GLAVA IV

Na prvi letimični pogled nećete toga kneza smatrati za starca, i tek kad ga pogledate pobliže i pomnije, vidjet ćete da je to nekakav mrtvac na perima. Upotrijebila su se sva vještačka sredstva da se ta mumija kostimira u mladića. Divna vlasulja, zalisci, brci i španjolska bradica najizvrsnije crne boje sakrivaju i polovicu lica. Lice je neobično vješto nabijeljeno i narumenjeno i na njemu skoro i nema bora. Kamo su se djele? — Ne zna se. Odjeven je sasvim po modi, kao da je sišao s modne slike. Na njemu je neki polufrak, ili nešto tome nalik, bogme ne znam šta je zapravo, samo je nešto neobično i suvremeno, stvoreno za jutarnje posjete. Rukavice, ogrlica, prsluk, rubenina i sve drugo — sve je to zasljepljivo svježinom odavalo istančan ukus. Knez nahramuje malko, ali nahramuje tako spretno kao da po modi mora da bude i to. U oku mu je stakalce, u onom istom oku koje je i tako stakleno. Knez je prožet parfumima. Kad razgovara, oteže neke riječi nekako osobito — možda od staračke nemoći, možda zato jer su mu svi zubi umetnuti, možda i radi veće dostojanstvenosti. Neke slogove izgovara neobično slatko, a osobito naglašava slovo e. Da mu izlazi nekako kao dde, samo još ponešto slađe. U svim mu je manirama nešto nehajno, nešto što je potpuno usvojio u svom gizdelinskom životu. Ali uopće, ako se i očuvalo štogod od toga njegova pređašnjega, gizdelinskoga života, to se očuvalo već nekako nesvjesno, u obliku neke nejasne uspomene, u obliku neke preživljene opajane starine, koju, žalibože, ne mogu da ožive nikakve kozmetike, korseti, parfumeri i vlasuljari. I zato ćemo bolje učiniti ako unaprijed priznamo da je starčiću, ako i nije jos ishlapjela pamet, ishlapjelo već odavno sjećanje, te se svaki čas. buni, ponavlja i čak se posve zariče. Treba ti i umjesnosti da govoriš s njim. Ali Marja Aleksandrovna se uzda u sebe, pa kad je ugledala kneza, zapala u neiskazan zanos.

— Ta vi se niste ništa, ništa promijenili! — kliče ona, hvata. gosta za obje ruke i posađuje ga na udoban naslonjač. — Sjednite, sjednite, kneže! Šest godina, šest punih godina nismo se viđali, i ni jednoga pisma, čak ni retka za sve to vrijeme! O, koliko ste vi meni skrivili, kneže! Kako sam se ljutila na vas, mon cher prince! No — čaja, čaja! Ah, bože moj, Nastasja Petrovna, čaja!

— Zahvaljujem, za-hva-ljujem, op-prostite! — šuškeče knez (zaboravili smo kazati da on malko šuškeče, ali i to čini kao po modi). — O-pro-sti-te! I zamislite, još lanjske sam godine htio da sva-ka-ko dođem ovamo — nadovezuje i lornjira sobu. — Ali su me zaplašili: tu je, vele, bila ko-le-ra...

— Nije, kneže, nije u nas bilo kolere — govori Marja Aleksandrovna.

— Ovdje je bila, ujo, goveđa kuga! — umeće Mozgljakov, da se istakne. Marja Aleksandrovna ga mjeri strogim pogledom.

— Ta, da, goveđa kuga, ili nešto nalik tome... Ostao sam dakle. Pa, kako vaš muž, mila moja Ana Nikolajevna? Sve u svojem prokurorskom poslu?

— N-ne, kneže — Marja Aleksandrovna če malo mucajući. — Moj muž nije pro-ku-ror...

— Kladim se da se ujo zbunio te vas drži za Anu Nikolajevnu Antipovu! — uzvikuje dovitljivi Mozgljakov, ali se odmah trga kad je opazio da je Marja Aleksandrovna sva u neprilici i bez tih objašnjenja.

— Pa, da, Anu Nikolajevnu, i... i... (sve ja zaboravljam!) Pa, da, Antipovnu, baš Antipovnu — potvrđuje knez.

— N-nije, kneže, vi ste se strašno zabunili — govori Marja Aleksandrovna gorko se smiješeći. — Ja nisam nipošto Ana Nikolajevna i, priznajem, nisam se nikako nadala da me nećete poznati! Vi ste me zadivili, kneže! Ja sam vaša nekadašnja prijateljica, Marja Aleksandrovna Moskaljova. Sjećate li se, kneže, Marje Aleksandrovne?...

— Marje A-leks-and-rovne! Zamislite! A ja sam baš mi-sli-o da vi upravo jeste (kako se zove) — pa, da, Ana Vasiljevna... C’est délicieux![4] Nisam se dakle dovezao na pravo mjesto. A ja sam mislio, prijatelju, da me ti voziš baš k toj Ani Matvejevni. C'est charmant![5] Uostalom, to se meni često događa... Često se dovezem na krivo mjesto! Ja sam uopće zadovoljan, uvijek sam zadovoljan, dogodilo se što mu drago. Vi, dakle, niste Nastasja Vasiljevna? To je zanimljivo.

— Marja Aleksandrovna, kneže, Marja Aleksandrovna! O, koliko ste vi meni skrivili! Da zaboravljate svoju najbolju, najbolju

prijateljicu!

— Pa, da, naj-bolju prijateljicu... pardon, pardon! — šuškeće knez, a zagledao se u Zinu.

— A ovo je moja kći Zina Vi se još ne znate, kneže. Nje nije bilo onda kad ste bili ovdje, sjećate se... godine?

— To je vaša kći! Charmante, charmante! — mrmlja knez i pomamno lornjira Zinu. — Mais quelle beauté![6] — šapće, očito zapanjen.

— Čaja, kneže — govori Marja Aleksandrovna da kneževu pažnju svrati na kozačića, koji pred njim stoji sa poslužavnikom u rukama. Knez uzima tacu i zagledava se u dječaka punačkih, rumenih obraščića.

— A-a-a, to je vaš mališ? — govori. — Kako je lje-puš-kast mališ! I-i-i zacijelo se dobro... vlada?

— Doista, kneže — brže ga prekida Marja Aleksandrovna — čula sam za preužasnu zgodu! Priznajem, bila sam izvan sebe od prepasti... Niste li se ugruhali? Pazite! To se ne smije zanemarivati.

— Izvalio! Izvalio! Izvalio kočijaš! — kliče knez s neobičnim oduševljenjem. — Mislio sam već da nastaje propast svijeta ili štogod slično, i tako sam se, priznajem, uplašio da mi se — oprosti, ugodniče! — smrklo pred očima! Nisam očekivao, nisam očekivao! Nisam nikako o-čekivao! I sve je to skrivio moj kočijaš Fe-o-fil! U tebe se i uzdam u svemu, prijatelju moj: odredi i istraži dobro. U-vje-ren sam da mi je on radio o gla-vi.

— Dobro, dobro, ujo! — odgovara Pavel Aleksandrovič — sve ću istražiti! Ali poslušajte, ujo! Oprostite mu radi današnjega dana, a? Šta mislite?

— Nipošto mu neću oprostiti! Uvjeren sam da mi je radio o glavi! On i još Lavrentij, kojega sam kod kuće ostavio. Zamislite: nahvatao se, znate, nekakvih novih ideja! Neko se poricanje javilo u njemu... Jednom riječju: komunist, u potpunom smislu te riječi! Bojim se i sastajati se s njim!

— Ah, kakvu ste istinu kazali, kneže! — kliče Marja Aleksandrovna. — Ne biste povjerovali kako se i ja mučim s tim nevaljalcima! Zamislite: sada sam promijenila dvojicu svojih slugu, i

tako su, priznajem, glupi da se naprosto kinjim s njima od jutra do mraka. Ne biste, kneže, povjerovali kako su oni glupi!

— Pa, da, pa, da! Ali, priznajem, ja i volim kad je lakaj donekle glup — napominje knez koji se, kao i svi starčići, veseli kad mu brbljariju slušaju s puzavošću. — Lakaju to nekako pristaje, i čak mu je na diku ako je dobrodušan i glup. Razumije se, samo u nekim slu-ča-je-vi-ma. Od toga postaje do-sto-jan-stve-ni-ji, na licu mu se javlja neki sve-ča-ni izraz i, jednom riječju, više ima uljuđenosti, a ja od sluge iziskujem prije svega u-lju-đe-nosti. Eto, ja imam Te-ren-tija. Ta ti se, prijatelju, sjećaš Te-ren-tija? Čim sam ga pogledao, prorekao sam mu od prvoga maha: ti ćeš biti vratar! Glup je fe-no-menalno! Bulji kao tele u šarena vrata! Ali kako je do-stojan-stven, kako mu je držanje sve-čano! Jabučica mu je na vratu tako svijetlorumena! A to u bijeloj ogrlici, i u svoj paradi, stvara efekt. Od srca sam ga zavolio. Gledam ga ponekad i ne mogu da ga se nagledam: baš kao da sastavlja disertaciju — tako mu je ozbiljan izraz! Jednom riječju, pravi pravcati njemački filozof Kant ili, još pravije, ugojen, debeo puran. Savršen comme il faut za slugu!...

Marja Aleksandrovna hohoće u najoduševljenijem zanosu i čak plješće. Pavel Aleksandrovič je prati od svega srca: njega osobito zanima ujak. Zahohotala i Nastasja Petrovna. Osmjehnula se čak i Zina.

— Ali, koliko ima u vas, kneže, humora, koliko veselja, koliko oštroumnosti! — kliče Marja Aleksandrovna. — Dragocjene li sposobnosti zapažati najsitniju, najsmješniju crtu!... I nestati iz društva, zatvoriti se na punih pet godina! S takvim talentom! Ta vi biste, kneže, mogli pisati! Vi biste mogli ponoviti Fonvizina, Gribojedova, Gogolja!...

— Pa, da, pa, da! — govori sasvim zadovoljni knez — mogu po-no-viti... i znate, ja sam bio neobično oštrouman u pređašnje vrijeme. Dapače, i za pozornicu sam napisao vau-de-ville. Bilo je tamo nekoliko div-nih kupleta! Ali, nisu ga nikad igrali...

— Ah, kakva bi to bila milota pročitati! I znaš, Zina, sada bi bio zgodan čas! Kod nas se baš okupljaju da obrazuju teatar — za patriotsku žrtvu, kneže, za pomoć ranjenicima... pa bi bio zgodan vaš vaudeville!

— Dakako! Ja sam i pripravan da ga opet napišem... nego sasvim sam ga zaboravio. A ondje su, sjećam se, bila dva-tri takva kalambura, da... (i knez poljubi sebi ruku). I, uopće, kad sam bio u ino-zem-stvu, izazivao sam prave furore. Sjećam se lorda Byrona. Bili smo u prija-telj-stvu. Divno je na Bečkom kongresu igrao krakowiak.[7]

— Lord Byron, ujo! Molim vas, ujo, šta vi to kažete?

— Pa, da, lord Byron. Uostalom, možda to i nije bio lord Byron, nego tkogod drugi. I nije lord Byron, nego neki Poljak! Sada se dobro sjećam. I nadasve je o-ri-gi-na-lan bio taj Poljak: izdavao se za grofa, a kasnije se razabralo da je bio neki kuhar. Samo je div-no igrao krakowiak i naposljetku slomio nogu. Ja sam još onda o toj zgodi sastavio stihove:

Naš Po-ljak
Igrao krakowiak...

A onda… a onda, dalje se i ne sjećam...

— A kad je nogu skrhao,
Igrati prestao...

— I zacijelo je tako, ujo! — kliče Mozgljakov, sve se jače i jače oduševljavajući.

— Čini mi se da je tako, prijatelju — odgovara ujo — ili štogod slič-no. Nego možda i nije tako, samo su ispali izvanredno zgodni stihići.. Ja sam uopće zaboravio sada neke događaje. To je meni od poslova.

— Pa recite, kneže, ta čime ste se za sve to vrijeme bavili u vašoj samoći? — zanima se Marja Aleksandrovna. — Tako sam često mislila o vama, mon cher prince, priznajem, ginem od nestrpljivosti da podrobnije čujem o tom...

— Čime sam se bavio? Ta, uopće, znate, mnogo je po-slo-va. Nekad se odmaraš; a gdjekad, znate, hodam, zamišljam različite stvari...

— U vas je, ujo, zacijelo neobično jaka uobrazilja?

— Neobično jaka, mili moj. Ponekad zamislim tako nešto da se kasnije i sam sebi ču-dim. Kad sam bio u Kadujevu... A propos! Ta ti si, čini mi se, bio kadujevski vicegubernator?

— Ja, ujo? Šta vi to, molim vas, govorite! — uzvikuje Pavel Aleksandrovič.

— Zamisli, prijatelju! A ja sam tebe neprestano držao za vicegubernatora, pa mislim: šta je to u njega odjednom kao nekako sasvim drugačije li-ce?... U onoga je, znaš, lice bilo tako do-sto-jan-stveno, pametno. Ne-o-bično je pametan čovjek bio, i sve je stihove sa-stav-ljao za različite prigode. Malko je, ovako sa strane, nalikovao na bundevskoga kralja...

— Ne, kneže — prekide ga Marja Aleksandrovna — kunem vam se, vi ćete se upropastiti takvim životom! Zatvoriti se na pet godina u zabit, nikoga ne vidjeti, nikoga ne slušati! Ta vi ste, kneže, upropašten čovjek! Zapitajte koga god hoćete od onih koji su vam odani, i svatko će vam reći da ste upropašten čovjek!

— Zar? — uzvikuje knez.

— Uvjeravam vas; ja vam govorim kao prijateljica, kao vaša sestra! Govorim vam zato jer ste mi dragi, jer je spomen na prošlost meni svet! Kakav bi mi probitak bio da licemjerim? Nije, treba da vi do temelja promijenite svoj život — jer ćete se razboljeti, istrošit ćete sebe, umrijet ćete..,

— Ah, bože moj! Zar ću ja tako brzo umrijeti! — uzvikuje uplašeni knez — i zamislite, vi ste pogodili: užasno me muče hemoroidi, osobito od nekoga vremena... I kad imam napadaje to su pri tom uopće za-čud-ni simptomi... (Opisat ću vam ih najpodrobnije). Prvo...

— To ćete vi, ujo, pripovjediti drugi put — prihvaća Pavel Aleksandrovič — a sada... ne bi li bilo vrijeme da idemo?

— Pa da! Dobro, drugi put. To možda i nije tako zanimljivo slušati. Ja sada smišljam.. Ali je ipak to neobično zanimljiva bolest. Ima različitih epizoda... Sjeti me, prijatelju, kasnije ću ti pripovjediti jedan slučaj po-tan-ko...

— Dakle poslušajte, kneže, vi biste trebali pokušati da se liječite u inozemstvu — prekida ga još jedanput Marja Aleksandrovna.

— U inozemstvu? Pa, da, pa, da! Svakako ću otputovati u inozemstvo. Sjećam se kad sam dvadesetih godina bio u inozemstvu, bilo je tamo div-no veselje. Zamalo da se nisam oženio

jednom vikontesom, Francuskinjom. Bio sam onda ludo zaljubljen i htio sam da joj posvetim sav svoj život. Uostalom, nisam se oženio ja, nego drugi: ja se udaljio samo na dva dana, a drugi pobijedio, neki njemački barun; još je kasnije sjedio neko vrijeme u ludnici.

— Ali, cher prince, ja sam govorila o tom da biste vi morali ozbiljno razmisliti o svojom zdravlju. U inozemstvu su takvi liječnici... i povrh toga, koliko već vrijedi sama promjena života! Treba da svakako odete iz vašega Duhanova, barem na neko vrijeme.

— Sva-ka-ko! Odavno sam već odlučio, a znate, kanim da se liječim hi-dro-pa-tijom.

— Hidropatijom?

— Hidropatijom. Već sam se jedanput liječio hi-dro-pa-tijom. Bio sam tada u kupalištu. Ondje je bila neka moskovska gospođa, zaboravio sam joj već prezime, samo neobično poetična ženska, bilo joj je sedamdesetak godina. Uz nju je bila još kći od pedesetak godina, udovica, s mrenom na oku. Ta je također skoro u stihovima govorila. Kasnije joj se još dogodila nesretna zgo-da: rasrdila se i ubila svoju dvorsku djevojku i zbog toga izvedena na sud. Smislile one, dakle, da mene liječe vodom. Priznajem, nisam bolovao ni od čega, ali, navalile na mene: »Liječi se, liječi se!« Ja od uljudnosti započeo piti vodu; mislim: i zaista će mi od-lanuti. Pijem te pijem, pijem te pijem, ispio sam cijeli vodopad, i znate, ta je hidropatija korisna i neobično mi je koristila, te da se nisam najzad razbolio, uvjeravam vas, bio bih zdrav zdravcat...

— To je sasvim pravilan zaključak, ujo. Recite, ujo, vi ste učili logiku?

— Bože moj! Kakva vi pitanja zadajete! — strogo pripominje skandalizirajući se, Marja Aleksandrovna.

— Učio sam, prijatelju, ali vrlo davno. I filozofiju sam učio u Njemačkoj, svršio sam svu nauku, ali sam još onda sve sasvim zaboravio. Ali... priznajem vam... tako ste me zaplašili tim bolestima da sam se sav razdesio. Ali, ja ću se odmah vratiti...

— Ta kamo ćete, kneže? — uzvikuje začuđena Marja Aleksandrovna.

— Odmah ću, odmah.. Samo da zapišem jednu novu misao... au revoir[8]…

— Kakav je on! — uzvikuje Pavel Aleksandrovič i puca od smijeha.

Marja Aleksandrovna gubi strpljenje.

— Ne razumijem, nikako ne razumijem čemu se smijete! — započinje ona žestoko. — Smijati se časnu starčiču, rođaku, izvrgavati smijehu svaku njegovu riječ, koristeći se njegovom anđeoskom dobrotom! Ja sam se rumenjela za vas, Pavle Aleksandroviču! Kažite, dakle, po čemu je on, po vašem sudu, smiješan? Ja nisam ničega smiješnoga našla na njemu.

— Što on ne prepoznaje ljude, što se zna gdjekad zablebetati?

— Pa to je posljedica užasnoga mu života, užasnoga petogodišnjega zatvora pod paskom one paklenske žene. Treba ga žaliti, a ne treba mu se smijati. Nije on prepoznao čak ni mene; i sami ste bili svjedok. To, štono riječ, vapi već! Treba ga svakako spasiti! Ja mu predlažem neka otputuje u inozemstvo, jedino u nadi da će možda ostaviti tu... piljaricu!

— Znate li šta? Njega treba oženiti, Marja Aleksandrovna! — kliče Pavel Aleksandrovič.

— Opet! Ta vi ste poslije svega nepopravljivi, monsier Mozgljakov!

— Nisam, Marja Aleksandrovna, nisam! Sada ja govorim sasvim ozbiljno! Zašto ga ne bismo ženili? To je ideja! C’est une idée comme une autre![9] Šta može to da mu naškodi, kažite, molim vas? On je, naprotiv, u takvu stanju da ga takvo sredstvo može jedino spasiti! Po zakonu se još može oženiti. Prvo, izbavit će se te obješenjakinje. (Oprostite mi izraz.) Drugo, i glavno — zamislite da bi mogao odabrati djevojku, ili, još bolje, udovicu, milu, dobru, pametnu, nježnu, a glavno, siromašnu, koja će ga dvoriti kao kći, te će razumjeti da joj je iskazao dobročinstvo kad ju je nazvao svojom ženom. A šta bi mu i bilo bolje nego rođeno, nego iskreno i plemenito biće, koje će neprestano biti uz njega, mjesto te... žene. Razumije se, mora da bude ljepuškasta, jer ujo i danas još voli ljepuškaste. Jeste li opazili kako se zagledavao u Zinaidu Afanasjevnu?

— Ta gdje ćete naći takvu mladu? — pita Nastasja Petrovna, koja je pomno slušala.

— Rekoste dakle: možda i vi, ako je samo po volji! Dopustite da zapitam: po čemu vi ne biste bili mlada knezu? Prvo, vi ste ljepuškasti, drugo, udovica, treće, plemeniti, četvrto, siromašni (jer zaista niste bogati), peto, vrlo ste razumna dama, voljet ćete ga, dakle, držat ćete ga na pahuljicama, izgruhat ćete iz kuće onu gospođu, odvest ćete ga u inozemstvo, hranit ćete ga krupicom na mlijeku i bombonima, sve to upravo do onoga časa dok ne ostavi ovaj tašti svijet, što će biti upravo za godinu dana, a možda i za dva i pol mjeseca. Onda ste vi kneginja, udovica, bogatašica, a za nagradu vašoj odrješitosti udajete se za markiza ili za general-intendanta. C'est joli,[10] zar nije?

— Pi, bože moj! Ta ja bih se, čini mi se, zaljubila u njega, golubana, od same zahvalnosti da me samo zaprosi! — kliče gospođa Zjablova, a tamne joj se, izražajne oči zablistale. — Ali sve je to besmislica!

— Besmislica? Hoćete li da ne bude besmislica? Ded me zamolite lijepo, a onda mi odrežite prst ako još danas ne budete njegova mlada! Ta nije ništa lakše nego uju nagovoriti ili namamiti na štogod! On svejednako govori: »Pa, da, pa, da!« — I sami ste čuli. Oženit ćemo ga tako da neće ni osjetiti. Pa prevarit ćemo ga i oženit ćemo ga: ta njemu je samomu na korist, molim vas!... Nagizdajte se za svaki slučaj, Nastasja Petrovna!

Zanos monsieur Mozgljakova prelazi čak u žar. Gospođi Zjablovoj, kakogod bila razborita, porasle ipak zazubice.

— Ta ja i bez vas znam da sam danas prava musavica — odgovara ona. — Sasvim sam se zapustila, odavno ništa sebi ne uobražavam. I postala sam eto takva madame Griboussier... A zar se ja zaista doimam kao kuharica?

Za sve to vrijeme Marja Aleksandrovna je sjedila s nekim neobičnim izrazom na licu. Neću se prevariti ako reknem da je čudni prijedlog Pavla Aleksandroviča slušala s nekom prepašću, nekako zaplašena... Napokon se snašla.

— Sve je to, recimo, vrlo lijepo, ali sve je to besmislica i nesklapnost, a što je najvažnije, dolazi u sasvim nezgodan čas — oštro ona prekida Mozgljakova.

— Ta zašto, predobra Marjo Aleksandrovna, zašto je to besmislica i u nezgodan čas?

— Iz mnogih razloga, a najviše zato jer ste u mojoj kući, Jer je knez moj gost i jer ja nikomu neću dopustiti da zaboravi poštovanje prema mojem domu. Vaše riječi, Pavle Aleksanđroviču, ne smatram ni za što drugo nego za šalu. E, hvala bogu! Evo i kneza!

— Evo i mene! — viče knez ulazeći u sobu. — Za čudo, cher ami, koliko je danas u mene različitih ideja. A drugi put, ti možda i nećeš povjerovati tomu, kao da ih nikako i nema. Tako prosjedim cijeli dan.

— To je, ujo, po svoj prilici od današnjega pada. To vam je potreslo živce, pa eto...

— Ja i sam, prijatelju, to pripisujem tomu i smatram taj slučaj dapače za ko-ris-tan: tako te sam odlučio da oprostim mojemu Feo-fi-lu. Znaš li šta? Uz to je on ionako nedavno kažnjen kad su mu zbrijali bradu.

— Zbrijali bradu, ujo! Ta u njega je brada kolika je njemačka država!

— Pa, da, kolika je njemačka država. Ti, prijatelju, uopće sasvim pravo za-ključu-ješ. Ali to je umjetna brada. I zamislite, kakav slučaj; odjednom šalju meni cjenik. Dobili ponovo iz inozemstva najkrasnije kočijaške i gospodske bra-de, isto tako zaliske, španjolske bradice, brkove itd, i sve to najbolje ka-kvo-će, i uz najumjerenije cijene. Hajde, mislim, naručit ću bradu, makar da pogledam šta je? Naručio sam dakle kočijašku bradu; zaista, ne možeš da se nagledaš brade! Ali se razbira da je u Feofila rođena brada gotovo dva puta veća. Razumije se, nastala nedoumica: ili da zbrije svoju, ili da se poslana brada vrati, a on da nosi prirodnu? Mislio sam, mislio, te sam odlučio da je i bolje nositi umjetnu.

— Valjda zato, ujo, jer je umjetnost viša od prirode!

— Baš zato. I kolike ga je muke stajalo kad su mu brijali bradu! Kao da se s bradom rastaje sa svom svojom karijerom... Ali nije li vrijeme da idemo, mili moj!

— Spreman sam, ujo.

— Nadam se, kneže, da ćete jedino gubernatoru! — uzbuđena kliče Marja Aleksandrovna. — Vi ste, kneže, sada moji i pripadate cijeli dan mojoj obitelji. Ja vam, dakako, neću ništa govoriti o

ovdašnjem društvu. Možda ćete poželjeti da pohodite Anu Nikolajevnu, i ja nemam prava da vas razočaram; uz to sam i potpuno uvjerena da će vrijeme pokazati svoje. A pamtite jedino da sam ja vaša domaćica, sestra, dadilja, dvorkinja za cio taj dan, a ja, priznajem, dršćem za vas, kneže! Vi ne znate, ne, vi nikako ne znate te ljude, barem dosad!...

— Pouzdajte se u mene, Marja Aleksandrovna. Sve će onako biti kako sam vam obećao — govoriti Mozgljakov.

— Šta vi, vjetrogonjo! Da se pouzdam u vas! Očekujem vas kneže, na objed. Mi objedujemo rano. I koliko žalim što mi je sada muž na selu! Koliko bi se on radovao da vas vidi! On vas tako cijeni, tako vas iskreno voli!

— Vaš muž? A vi imate i muža? — pita knez.

— Ah, bože moj! Kako ste vi, kneže, zaboravljivi. Ali vi ste sasvim, sasvim zaboravili sve što je bilo! Moj muž, Afanasij Matvejič, zar ga se ne sjećate? Sada je na selu, ali vi ste ga dosad vidjeli tisuću puta. Sjećate li se kneže: Afanasij Matvejič?...

— Afanasij Matvejič! Na selu, zamislite, mais c'est délicieux! Vi dakle imate i muža? Kako je to ipak čudan slučaj! To je baš neki pravi vaudeville, muž na dver, a žena u... molim, eto sam zaboravio! Samo je nekamo otputovala i žena, čini mi se, u Tulu ili u Jaroslavlj, jednom riječju, izlazi nekako vrlo smiješno.

— Muž na dver, a žena u Tver, ujo — došapnu Mozgljakov.

— Pa, pa! Da, da! Hvala ti, prijatelju, baš i jest u Tver. Charmant, charmant! Tako da i izlazi skladno. Ti uvijek pogađaš srok, mili moj! Sjećam se baš: u Jaroslavlj ili u Kostromu, samo je nekamo otputovala i žena! Charmant, charmant! Uostalom, ja sam ponešto zaboravio o čemu sam počeo da govorim... Da! Mi dakle idemo, prijatelju. Au revoir, madame, adieu, ma charmante demoiselle[11] — dometnuo knez, obraćajući se Zini i ljubeći vrške svojih prsti.

— Objedovati, objedovati kneže! Ne zaboravite da se što prije vratite! — viče za njima Marja Aleksandrovna.

GLAVA V

— Da vi, Nastasja Petrovna, pogledate u kuhinju — reče ona kad je ispratila kneza. — Slutim da će taj izmet Nikitka svakako pokvariti objed! Uvjerena sam da je već pijan…

Nastasja Petrovna se pokorava. Na odlasku gleda sumnjičavo Marju Aleksandrovnu i opaža da je ona nekako neobično uzbuđena. Mjesto da ode i da pripazi na izmeta Nikitu, Nastasja Petrovna odlazi u dvoranu, odande hodnikom u svoju sobu, odande u mračnu sobu, kao u neku komoricu, gdje stoje sanduci, visi svakakva odjeća i sprema u svežnjima prljava rubenina svih ukućana. Na prstima prilazi zatvorenim vratima, suzdržava dah, naginje se, viri kroz ključanicu i prisluškuje. Ta su vrata jedna od trojih vrata one iste sobe gdje su sad ostale Zina i njena mamica — a uvijek su čvrsto zatvorena i zabravijena.

Marja Aleksandrovna smatra Nastasju Petrovnu za podvaljivačicu, ali za neobično lakoumnu ženu. Javlja joj se dabome gdjekad misao da se Nastasja Petrovna neće skanjivati i da prisluškuje. Ali ovog je časa gospođa Moskaljova tako zaposelna i uzrujana da je posve zaboravila neke mjere opreznosti. Ona sjeda u naslonjač i značajno pogledava Zinu. Zina osjeća na sebi taj pogled i neka joj nemila čama počinje tištati srce.

— Zina!

Zina joj polagano okreće blijedo lice i uznosi crne, zamišljene oči.

— Zina, namjeravam se s tobom razgovoriti o izvanredno važnoj stvari.

Zina se sasvim okreće mamici, sklapa ruke, stoji i čeka. Na licu joj je zlovolja i poruga, što ona, međutim, nastoji da prikrije.

— Ja bih da te zapitam, Zina, kakav ti se učinio danas taj Mozgljakov?

— Vi već odavno znate što o njemu mislim — bezvoljno odgovara Zina.

— Da, mon enfant;[12] ali meni se čini da je on nekako već prenasrtljiv sa svojim... traženjem.

— On govori da je zaljubljen u mene i nasrtljivost mu se može oprosti.

— Začudo, prije ga nisi ispričavala tako... voljno. Naprotiv, uvijek si ga napadala kad bih god ja progovorila o njemu.

— Začudo je i to što ste ga vi uvijek branili i svakako ste htjeli da se udam za njega, a sada ga vi prvi napadate.

— Gotovo. Ne poričem, Zina: željela bih da ti pođeš za Mozgljakova. Teško mi je gledati tvoju neprestanu sjetu, tvoje muke, što ih ja mogu da razumijem (mislila ti o meni što bilo!) i koje meni po noći truju san. Uvjerila sam se najzad da jedino znatna promjena u tvojem životu može tebe da spasi! A ta promjena mora da bude — udaja. Mi nismo bogati i ne možemo putovati, na primjer, u inozemstvu. Ovdašnji se magarci čude što su tebi dvadeset i tri godine a nisi udata, i smišljaju o tom priče. Ali zar da ja tebe udam za ovdašnjega savjetnika ili za Ivana Ivanoviča, našega advokata. Ima li ovdje muževa za tebe? Mozgljakov je dabogme plitak, ali on je ipak bolji od sviju. Iz čestite je porodice, ima srodstva, ima stotinu i pedeset duša, i to je ipak bolje nego živjeti od smicalica i od mita i bog bi znao kakvih prigoda; zato sam ja i bacila pogled na njega. Ali kunem ti se, nikad nisam imala prave simpatije za njega. Uvjerena sam da je sam Višnji opominjao mene. Pa da Bog pošlje, makar i sada, štogod bolje — o! Sva sreća, dakle, što mu još nisi zadala riječ! Ta nisi mu danas kazala zacijelo ništa, Zina?

— Čemu se, mamice, prenemažete, kad se radi samo o dvije riječi? — razdraženo progovorila Zina.

— Prenemagati se, Zina, prenemagati se! I ti si mogla da takvu riječ rekneš majci? Pa šta ja! Ti već odavno ne vjeruješ svojoj majci! Ti već odavno smatraš mene za neprijatelja, a ne za majku.

— Eh, okanite se, mamice! Zar da se ja i vi prepiremo zbog riječi! Zar mi ne razumijemo jedna drugu? Bilo je valjda dovoljno vremena da se razumijemo?

— Ali ti vrijeđaš mene, dijete moje! Ti ne vjeruješ da sam ja pripravna ama na sve, na sve, da udesim tvoju sudbinu.

Zina pogleda majku podrugljivo i zlovoljno.

— Da vi mene ne želite udati za toga kneza da biste udesili moju sudbinu? — zapita čudno se smiješeći:

— Nisam ni riječi govorila o tom, ali uz tu ću riječ reći: kad bi se dogodilo da se udaš za kneza, to bi bila tvoja sreća, a ne bi bila bezumnost.

— A ja smatram da je to prosto besmislica! — žestoko uzviknula Zina. — Besmislica! Besmislica! Ja smatram još, mamice, da je u

vas premnogo pjesničkoga nadahnuća, vi ste pjesnikinja, u potpunom smislu te riječi; vas ovdje i zovu tako! Vi neprestano stvarate planove. Njihova nemogućnost i besmislica vas ni u čemu ne sprečavaju. Dok je još knez sjedio ovdje, slutila sam da vam je to na umu. Kad je Mozgljakov ludovao i uvjeravao da treba oženiti toga starca, sve sam vam misli pročitala s lica. Voljna sam se okladiti da vi o tom mislite i sada s tim istim prilazite meni. Ali, jer vaši neprestani planovi o meni započinju da mi užasno dodijavaju, započinju da me muče, to vas molim da mi ni riječi ne govorite o tom, čujete li, mamice — ni riječi, i ja bih željela da vi to zapamtite! — zadihala se ona od gnjeva.

— Ti si, Zina, dijete, rasrđeno, bolesno dijete! — odgovorila Marja Aleksandrovna ganutim, plačnim glasom. — Ti govoriš sa mnom bez poštovanja i vrijeđaš me. Ni jedna mati ne bi trpjela to što ja od tebe trpim svaki dan! Ali ti si rasrđena, ti si bolesna, ti se mučiš, a ja sam mati i prije svega kršćanka. Ja sam dužna da trpim i da praštam. Ali jednu riječ, Zina: kad bih ja doista sanjala o toj vezi, zašto ti baš smatraš sve to za besmislicu? Po mojem sudu Mozgljakov nije nikad govorio pametnije nego maloprije kad je dokazivao kako je knezu prijeka potreba da se oženi — dabogme ne onom musavicom Nastasjom. Tu se već zabrbljao.

— Poslušajte, mamice! Kažite otvoreno: pitate li to samo tako, iz radoznalosti, ili s namjerom?

— Pitam samo: zašto ti se to čini takvom besmislicom?

— Ah, dogrdjelo je! Ta stići će me takva sudbina! — uzviknula Zina, a od nestrpljivosti topnula nogom. — Evo zašto, ako dosad niste znali: da i ne govorim o svim drugim nezgrapnostima — iskoristiti to što je starkelja ishlapio, prevariti ga, poći za njega, za bogalja, da mu iskamčim novce, a onda svaki dan, svaki sat željeti mu smrt, to po mojem sudu, nije samo besmislica nego je povrh toga tako podlo, tako podlo da vam, mamice, ne čestitam na tim mislima!

Po prilici časak potrajala šutnja.

— Zina! A sjećaš li se šta je bilo preklanjske godine? — zapitala odjednom Marja Aleksandrovna.

Zina zadrhtala.

— Mamice! — reći će oštrim glasom — vi ste mi svečano obećali da mi to nećete nikad spominjati!

— A sada te svečano molim, dijete moje, da bi mi samo jedan jedini put dopustila da prekršim to obećanje, koje nisam kršila nikad dosad. Zina! Došlo je vrijeme da se mi potpuno objasnimo. Te dvije godine šutanja bile su užasne! Tako se ne može nastaviti!... Voljna sam tek klečeći moliti da mi dopustiš da govorim. Čuješ, Zina, rođena te mati klečeći moli! Ujedno ti zadajem svečanu riječ — riječ nesretne majke, koja obožava svoju kćer, da nikad, ni na koji način, ni u kojim prilikama, niti kad bi o tome ovisilo spasenje duše moje, neću više govoriti o tom. To će biti posljednji put, ali sada je prijeka potreba!

Marja Aleksandrovna je računala na potpun efekt.

— Govorite — reče Zina, primjetljivo blijedeći.

— Hvala ti, Zina. Preklanjske je godine pokojnom Mići, tvojemu malomu bratu, dolazio učitelj...

— Ali zašto vi, mamice, započinjete tako svečano! Čemu sva ta rječitost, sve te podrobnosti, koje nisu nipošto potrebne, koje su teške, i mi ih obje predobro znamo? — prekinula je Zina s pakosnom mrzovoljom.

— Zato, dijete moje, jer ja, tvoja mati, moram sada da se opravdavam pred tobom! Zato, jer hoću taj isti slučaj da prikažem tebi sa sasvim drugoga gledišta, a ne s onoga pogrešnoga gledišta s kojega si se naučila da gledaš. Zato, najzad, da bolje razumiješ zaključak koji iz svega toga kanim da izvedeni. Nemoj misliti, dijete moje, da se želim igrati tvojim srcem! Ne, Zina, ti ćeš u meni naći pravu majku, i možda ćeš, prolivši suze, do nogu mojih, do nogu podle žene, kako si me maloprije nazvala, ti sama moliti za pomirbu koju si tako dugo, tako naduto dosad odbijala. Evo zašto hoću da iskažem sve, Zina, sve od samoga početka; inače ja šutim!

— Govorite! — ponovila Zina, od svega proklinjući majčinu potrebu za rječitošću.

— Nastavljam, Zina: taj učitelj kotarskoga učilišta, skoro još dječak, izaziva kod tebe dojam, sasvim nerazumljiv meni. Odviše sam se uzdala u tvoju razboritost, u tvoj plemeniti ponos, a najviše u njegovu ništavost (jer i treba sve govoriti) da bih išta posumnjala na vas dvoje. A odjednom dolaziš meni i odlučno izjavljuješ da se kaniš udati za njega! Zina! To je bio bodež meni u srce! Zaciknula sam i onesvijestila se. Ali.. ti se sjećaš svega toga! Razumije se, smatrala

sam za potrebno da upotrijebim svu svoju vlast, koju si ti zvala tiranijom. Pomisli: dječak, sin crkvenoga pjevača, koji dobiva mjesečnu plaću od dvanaest rubalja srebra, koji črčka jadne pjesmurine, što ih od smilovanja štampaju u »Biblioteci lijepe knjige«, i koji zna da raspravlja jedino o tom prokletom Shakespeareu — taj deran — tvoj muž, muž Zinaide Moskaljove! To pristaje za Floriana i za njegove pastire! Oprosti mi, Zina, ali, već od samoga spomena sam sva izbezumljena! Odbila sam ga; ali nikakva vlast ne može da zadrži tebe. Otac ti je, razumije se, samo treptao očima i nije ni razumio što sam mu stala objašnjavati. Ti održavaš s tim deranom veze, čak i sastanke, ali što je užasnije od svega, upuštaš se u dopisivanje s njim. Po gradu se počinju već širiti glasovi. Mene počinju bockati aluzijama: obradovali se već, zatrubili već u sve trube, i odjednom se sva proroštva moja ispunjaju na najsvečaniji način. Svadili ste se zbog nečega; razabira se da je on najnevredniji tebe... deran (nikako ne mogu da ga nazovem čovjekom!) i prijeti tebi da će po gradu pokazivati tvoje listove. Na tu prijetnju, negodujući i sva izbezumljena, ti si njega pljusnula. Jest, Zina, znam ja i tu zgodu. Sve, sve ja znam! Nesretnik još istoga dana pokazuje jedan od tvojih listova nitkovu Zaušinu, a za sat je taj list već u Natalje Dmitrijevne, moje krvne neprijateljice. Još iste večeri je taj luđak, u kajanju, učinio nezgrapan pokušaj da se nečim otruje. Jednom riječju, nastaje najužasniji skandal! Ta musavica Nastasja dotrči do mene uplašena, sa strašnom viješću: već cijeli sat list je u rukama Natalje Dmitrijevne; za dva sata sav će grad znati za tvoju sramotu! Svladala sam se, nisam se onesvijestila — ali kakvim si udarcima ti satrla moje srce, Zina! Ta bestidnica, taj izmet, Nastasja, ište dvjesta rubalja srebra i zato se kune da će opet dobaviti list. U lakim cipelama trčim sama po snijegu Židu Bumsteinu i zalažem moj fermoir[13] — uspomenu pokojnice majke! Za dva sata list je u mojim rukama. Nastasja ga ukrala. Obila škatulju i — čast je tvoja spašena — nema dokaza! A u kakvu si nemiru primorala mene da proživim užasni dan! Sutradan sam opazila, prvi put u životu, nekoliko sijedih vlasi na svojoj glavi, Zina! Ti si sama rasudila sada kako je postupio taj deran. Ti sama priznaješ sada, i možda gorko se smiješeći, da bi bila najveća nerazboritost povjeriti

njemu svoju sudbinu. Ali otad se ti jadiš, mučiš muku, dijete moje; ti ne možeš da ga zaboraviš, ili da bolje kažem ne njega — on je uvijek bio tebe nevrijedan — nego prikazu svoje nekadašnje sreće. Taj je nesretnik sada na samrtnoj postelji: kažu, u sušici je, a ti — anđeo dobrote! — ti nećeš da se za njegova života udaješ da mu ne raskidaš srce, jer njega sve dosad mori ljubomornost, premda sam uvjerena da on tebe nije nikad volio istinski, uzvišeno! Znam da je on, kad je čuo da bi tebe uzeo Mozgljakov, uhađao, slao tajom, ispitivao. Ti njega štediš, dijete moje, pogodila sam, i Bog vidi kakve sam gorke suze prolila na svome uzglavlju!

— Ta okanite se svega toga, mamice! — prekida je Zina u neizrecivu jadu. — Baš je i trebalo tu vaše uzglavlje — donieće zajedljivo. — Ne može da bude bez deklamacija i bez prenemaganja!

— Ti ne vjeruješ meni, Zina! Ne gledaj me dušmanski, dijete moje! Za te dvije godine nisu mi se osušile oči, ali sam krila od tebe suze, i u mnogom sam se, kunem ti se, promijenila i sama za to vrijeme! Odavno sam razumjela tvoje osjećaje, a istom sada sam, kajem se, dokučila svu snagu tvojega jada. Možeš li me, prijateljice moja, okrivljavati, jer sam tu sklonost smatrala za romantičnost, što ju je doduhnuo taj prokleti Shakespeare, koji kao navlaš zabada nos svakud gdje ga ne ištu. Koja će me mati osuditi za moju tadašnju prepast, za sredstva kojih sam se latila, za strogost mojega suda? A sada, sada, kad gledam tvoje muke već dvije godine, razumijem i cijenim tvoje osjećaje. Vjeruj mi da sam razumjela tebe možda kudikamo bolje nego što ti sama sebe razumiješ. Uvjerena sam da ti ne voliš njega, toga neprirodnoga derana, nego svoje zlatne sanje, izgubljenu sreću, svoje uzvišene ideale. I ja sam voljela, i možda jače nego ti. I ja sam mučila muku; i ja sam imala svojih uzvišenih ideala. I zato, tko može da mene okrivi sada a prije svega, možeš li ti da okriviš mene zato jer vezu s knezom smatram za najspasonosniju, najpotrebniju prigodu za tebe u tvojem današnjem položaju?

Zina je u čudu slušala svu tu dugu deklamaciju, dobro znajući da mamica nikad neće bez razloga zapasti u takav ton. Ali posljednji, neočekivani zaključak posve ju je zaprepastio.

— Zar ste vi, dakle, ozbiljno smislili da mene udate za toga kneza? — zaviknula u čudu, gotovo zaprepašteno gledajući mater. — To, dakle, nisu više puke sanje, nisu projekti, nego vaša čvrsta nakana? Ja sam, dakle, pogodila? I… i... kako će ta udaja spasiti mene i zašto je potrebna u mom današnjem položaju? I... i... u kakvoj je vezi sve to s onim što ste sada izgovorili — sa cijelom tom pričom?... Nikako vas ne razumijem, mamice!

— A ja se čudim, mon ange,[14] kako možeš da ne razumiješ sve to! — uzvikuje Marja Aleksandrovna, te se sad ona zanosi. — Prvo — već samo to što prelaziš u drugo društvo, u drugi svijet! Ti ostavljaš zauvijek ovaj odurni grad, pun užasnih uspomena za tebe, gdje ti nema ni dobrodošlice ni prijatelja, gdje su te oklevetali, gdje sve te klepetuše zavide tvojoj krasoti. Možeš čak da otputuješ još proljetos u inozemstvo, u Italiju, u Švicarsku, u Španjolsku, Zina, u Španjolsku, gdje je Alhambra, gdje je Guadalquivir, a nije ovdašnja gadna rijeka s nepristojnim imenom...

— Ali, dopustite, mamice, govorite tako kao da sam se već udala, ili me je bar knez zaprosio.

— Ne vodi brigu o tom, anđele moj, ja znam šta govorim. Ali, dopusti mi da nastavim. Rekla sam već prvo, sada drugo: razumijem, dijete moje, s kakvim bi ti gađenjem pošla za toga Mozgljakova...

— I bez vaših rijeci znam da nikad neću biti njegova žena! — odgovorila Zina žestoko i oči joj se zablistale.

— A da ti znaš kako ja razumijevam tvoje gađenje, prijateljice moja! Strahota je prisegnuti pred božjim oltarom ljubav onomu koga ne možeš da voliš! Strahota je pripadati onomu koga čak i ne cijeniš! A on traži tvoju ljubav; zato i želi da se oženi, ja to vidim po tome kako te gleda kad se okreneš. Muka je pretvarati se! Ja tu muku mučim dvadeset i pet godina. Tvoj je otac mene upropastio. On mi je, mogu da kažem, isisao svu mladost, i koliko si ti puta vidjela moje suze!

— Tatica je na selu, ne dirajte njega, molim — odgovora Zina.

— Znam, ti njega uvijek zagovaraš? Ah, Zina! Sve mi je srce zamiralo kad sam željela da pođeš za Mozgljakova iz računa. A pred knezom ne treba da se pretvaraš. Samo se po sebi razumije da

njega ne možeš voljeti... ljubavlju, pa on je i sam nesposoban da zaište takvu ljubav...

— Bože moj, kakva je to besmislica! Ali, uvjeravam vas da ste se prevarili u samom početku, u prvom, glavnom! Znajte, ja neću da žrtvujem sebe a ne zna se zašto! Znajte da ja i neću da se udajem, ni za koga, nego ću ostati djevojka! Dvije ste me godine izjedali što se ne udajem. Šta dakle? Morat ćete se izmiriti s tim. Neću, pa gotovo! Tako će da bude!

— Ali, dušice, Zinočka, ne žesti se, zaboga, dok nisi saslušala! I kako je u tebe žestoka glavica, zaista. Dopusti mi da pogledam s mojega gledišta, i ti ćeš se odmah složiti sa mnom. Knez će poživjeti godinu, mnogo je ako poživi dvije godine, a po mojem je sudu i bolje biti mlada udovica nego prezrela djevojka, da i ne govorim o tom da si ti poslije njegove smrti kneginja, slobodna, bogata, nezavisna! Prijateljice moja, ti možda s prezirom gledaš sve te račune — račune sa njegovom smrću! Ali ja sam mati, a koja će me mati osuditi za moju dalekovidnost? Najzad, ako ti, anđeo dobrote, vazda još žališ toga derana, žališ toliko te nećeš ni da se udaš za njegova života (kako ja nagađam), onda smisli da ćeš ti, ako se udaš za kneza, primorati njega da uskrsne duhom, da se obraduje! Ako u njega ima ma i trunka zdrave pameti, on će svakako razumjeti da je ljubomornost prema knezu neumjesna, smiješna i razumjet će da si se udala iz računa, iz prijeke potrebe. Najzad, razumjet će... to jest, ja bih prosto da kažem da se poslije kneževe smrti možeš opet udati za koga hoćeš...

— Naprosto izlazi: udati se za kneza, opljačkati ga i zatim računati na njegovu smrt, da se poslije toga udam za ljubavnika. Lukavo sračunavate! Vi biste da me namamite, nudeći mene... Razumijem vas, mamice, potpuno razumijem! Vi nikako ne možete da se suzdržite da ne biste izlagali plemenita čuvstva, čak i u gadnu poslu. Bolje bi bilo da kažete otvoreno i jasno: »Zina, to je podlost, ali je probitačna, i zato pristani na nju!« To bi barem bilo iskrenije.

— A zašto bi se, dijete moje, gledalo samo s toga gledišta — s gledišta prijevare, lukavštine i sebičnosti! Ti moje račune smatraš za podlost, prijevaru? Ali, tako ti svega što je sveto, gdje li je tu prijevara, kakva je tu podlost? Pogledaj se u ogledalu; ti si tako krasna da bi se za tebe mogla dati kraljevina! I odjednom ti — ti,

krasotica, žrtvuješ starcu najljepše svoje godine! Ti ćeš kao krasna zvijezda osvijetliti zapad njegova života; ti ćeš se kao zeleni bršljan oviti oko njegove starosti, ti, a ne ta kopriva, ne ta gnusna ženska što ga je očarala i pomamno mu isisava sokove! Zar su njegovi novci, zar je njegovo kneževstvo vrednije nego ti? Gdje je tu, dakle, prijevara i podlost? Ti i sama ne znaš šta govoriš, Zina!

— Zacijelo je vrednije kad treba da se udam za bogalja! Prijevara je uvijek prijevara, mamice, bile svrhe kakve mu drago.

— Naprotiv, draga moja, naprotiv! To se može pogledati dapače s visokoga, dapače s kršćanskoga gledišta, dijete moje! Ti si mi sama jedanput u nekoj zanesenosti kazala da bi da budeš milosrdnica. Srce ti je trpjelo, okrutilo. Govorila si (ja to znam) da ono ne može više da voli. Ako ti ne vjeruješ u ljubav, onda svrati svoje osjećaje na drugi, uzvišeniji predmet, svrati iskreno, kao dijete, sa svom vjerom i svetošću — i bog će blagosloviti tebe. I taj je starac trpio, nesretan je, proganjaju ga; znam ga već nekoliko godina i uvijek sam gajila za njega nerazumljivu simpatiju, neku ljubav, kao da sam slutila nešto. Budi mu dakle prijatelj, budi mu kći, budi makar igračka njegova — ako već sve da se kaže! — ali zgrij mu srce, a ti ćeš to učiniti, radi boga, radi dobra! On je smiješan — ne gledaj na to. On je polučovjek — požali ga: ti si kršćanka! Primoraj sebe: na takva se junačka djela čovjek mora primorati. Po našem sudu nije ugodno zavijati u bolnici rane; odurno je udisati okuženi lazaretski zrak. Ali ima anđela božjih koji to izvršuju i slave boga za svoj udes. Eto lijeka tvojemu povrijeđenomu srcu, posao, junačko djelo — i ti ćeš zacijeliti rane svoje. Gdje je tu dakle sebičnost, gdje je tu podlost? Ali ti ne vjeruješ meni! Ti misliš možda da ja hinim kad govorim o dužnosti, o junačkim djelima. Ti ne možeš da razumiješ kako ja, svjetska, tašta ženska, mogu da imam srce, osjećaje, načela? Pa šta? Ne vjeruj, vrijeđaj svoju mater, ali priznaj da su njene riječi razumne, spasonosne. Zamisli, molim te, da ne govorim ja, nego netko drugi; zaklopi oči, okreni se u kut, zamisli da ti govori neki nevidljivi glas... Tebe najviše buni što će sve to biti za novac, kao da je to kakva prodaja ili kupnja? Odreci se, dakle, najzad novaca, ako su ti novci tako mrski! Ostavi sebi što je prijeko potrebno, i sve razdaj siromasima. Pomozi, na primjer, makar njemu, tomu nesretniku na samrtnoj postelji.

— Neće on primiti nikakvu pomoć — progovori Zina tiho, kao za sebe.

— Neće primiti on, ali će njegova mati primiti — odgovori slavodobitno Marja Aleksandrovna — primit će kradom od njega. Ti si prodala svoje naušnice, tetkin dar, i pomogla si je prije pola godine; ja to znam. Znam da starica pere rublje da prehrani nesretnika sina.

— Ubrzo mu neće trebati pomoći!

— Znam i to o čemu natucaš — prihvatila Marja Aleksandrovna i zanos, pravi je zanos zaokupi — znam o čemu govoriš. Kažu da je on u sušici i da će ubrzo umrijeti. Ali tko to govori? Ovih sam dana navlaš zapitala za njega Kalista Stanislaviča: interesirala sam se za njega jer imam srca, Zina. Kalist Stanislavič mi odgovorio da je bolest, dabome, opasna, ali je on sve dosad uvjeren da jadnik nema sušicu, nego samo tako, prilično jaku plućnu boljeticu. Zapitaj eto i sama. On me je uvjeravao da bi u drugim prilikama bolesnik mogao ozdraviti, osobito kad bi promijenio klimu i dojmove. Rekao mi je da u Španjolskoj — a to sam još i prije čula, dapače i čitala da u Španjolskoj ima neki neobičan otok čini mi se Malaga — jednom riječju, ime koje nosi neko vino — gdje od same klime ozdravljuju ne samo plućni bolesnici nego i pravi sušičavci, i onamo naročito putuju da se liječe, razumije se, jedino velikaši, ili čak možda i trgovci, ali samo vrlo bogati. Već sama ta čarobna Alhambra, te mirte, ti limunovi, ti Španjolci na svojim mulama! Već to samo učinit će na pjesničku prirodu neobičan dojam. Ti misliš da on neće primiti tvoju pomoć, tvojih novaca za taj put? Prevari ga dakle, ako ti ga je žao! Varka je oprostiva za spasenje čovječjega života. Ulij mu nadu, obećaj mu najzad ljubav svoju; kaži da ćeš poći za njega dok obudoviš. Sve se na svijetu može kazati na plemenit način. Majka te tvoja, Zina, neće učiti što nije plemenito; učinit ćeš to da mu spasiš život, i zato je sve dopušteno! Uskrisit ćeš ga nadom; i sam će početi da pazi na svoje zdravlje, da se liječi, da sluša liječnike. Nastojat će da uskrsne za sreću. Ako ozdravi, pa ti i ne pošla za njega, ipak je ozdravio, ipak si ga spasila, uskrisila! Najzad, možemo i njega pogledati sa smilovanjem! Možda ga je sudbina poučila i promijenila nabolje, i, ako on samo bude vrijedan tebe, hajde i udaj se za njega kad obudoviš. Bit ćeš bogata, nezavisna. Možeš, kad ga izliječiš,

pribaviti njemu položaj, karijeru. Brak tvoj s njim bit će onda oprostiviji nego sada kad je nemoguć. Šta čeka vas oboje kad biste se sada odlučili na takvu bezumnost? Sveopći prezir, siromaštvo, potezanje dječaka za uši, jer to je združeno s njegovom službom, uzajamno čitanje Shakespearea, vječni boravak u Mordasovu i, napokon, njegova bliska, neminovna smrt. Ako, pak, uskrisiš njega, uskrisit ćeš ga za koristan život, za dobro; ako mu oprostiš, primorat ćeš ga da te obožava. Njega peče gnusni postupak njegov, a kad mu ti otkriješ nov život, kad mu oprostiš, ulit ćeš mu nadu i izmirit ćeš ga s njim samim. Može on stupiti u službu, doći do čina. Napokon, ako i ne ozdravi, umrijet će sretan, pomiren sa sobom, na tvojim rukama — jer ti sama možeš u tim časovima da budeš uz njega — uvjeren o tvojoj ljubavi, s tvojim oproštenjem, u sjeni mirta, limunova, pod lazurnim, egzotičnim nebom! O, Zina! Sve je to u tvojim rukama! Svi su probici na tvojoj strani — i sve to po udaji za kneza.

Marja Aleksandrovna završila. Nastala prilično duga šutnja. Zina je bika u neiskazanu uzbuđenju.

Ne laćamo se da opisujemo Zinine osjećaje; ne možemo ih pogoditi. Ali Marja Aleksandrovna je, čini se, našla pravi put do njena srca. Ne znajući u kakvu je stanju sada kćerino srce, prebrala sve prilike u kojima bi ona mogla biti, i napokon se dosjetila da je naišla na pravi put. Prosto je dodirivala najbolnija mjesta u Zininu srcu, i po navadi, razumije se, nije mogla da ne iznese svoje plemenite osjećaje, koji, dabogme, nisu zaslijepili Zinu. »Ali šta i treba, ona meni ne vjeruje — mislila je Marja Aleksandrovna — samo da nju primoram, neka se zamisli! Samo da mi je spretnije natuknuti o čemu ne mogu otvoreno da govorim!« — Tako je mislila i postigla svrhu. Efekt je postignut. Zina je pomamno slušala. Obrazi joj se žarili, grudi se bibale.

— Poslušajte, mamice — reći će ona najzad odlučno, premda je bljedilo, što joj je iznenada izbilo na licu, pokazivalo jasno šta je stoji ta odlučnost. — Poslušajte, mamice...

Ali u taj tren nenadana buka, što se je razlegla iz predsoblja, i oštri, krikljivi glas, koji pita za Marju Aleksandrovnu, primoraše Zinu da naglo umukne. Marja Aleksandrovna skočila.

— Ah, bože moj! — zaviknula — vrag odnio tu klepetušu pukovnikovicu! Ta ja sam je sama gotovo istjerala prije dvije

sedmice! — dometnula gotovo u očaju. — Ali... ali ne mogu da je sada ne primim! Ne mogu! Zacijelo dolazi s vijestima, inače se i ne bi usudila da dođe. To je važno, Zina! — Moram znati... Ne smije se sada ništa zanemarivati! — Kako sam vam zahvalna za posjet! — zaviknula i poletjela u susret gošći koja je ušla. — Kako ste i smislili da se sjetite mene, predraga Sofja Petrovna? Takvo div-no iznenađenje.

Zina je pobjegla iz sobe.

GLAVA VI

Pukovnikovica Sofja Petrovna Farpuhina samo moralno nalikuje na svraku.[15] Fizički nalikuje više na vrapca. To je malena, pedesetogodišnja dama, oštrih očica, pjegava, sa žutim mrljama po cijelom licu. Na njenu malu, isušenu tjelešcu, smještenu na tananim, snažnim vrapčjim nožicama svilena je, tamna haljina, koja vazda šušti, jer pukovnikovica ne može dvije sekunde da pretraje na miru. Zlokobna je i osvetljiva spletkarica. Pamet joj se zavrtjela od toga što je pukovnikovica. S umirovljenim pukovnikom, mužem svojim, vrlo se često tuče i grebe mu lice. Osim toga, ispija po četiri čašice votke izjutra i isto toliko naveče, i do ludila mrzi Anu Nikolajevnu Antipovu, koja ju je prošle nedjelje otjerala iz svoje kuće, isto kao i Natalju Dmitrijevnu Paskudinu, koja je tomu pripomogla.

— Došla sam samo na časak, mon ange — zacvrkutala ona. — Čemu sam i sjela! Svratila sam se samo da pripovjedim kakva se čudesa zbivaju kod nas. Prosto, sav je grad pomjerio pameću zbog toga kneza! Naše protuhe — vous comprenez![16] — love, traže, grabe se za njega, poje ga šampanjcem — ne biste povjerovali! Ta kako ste se i nakanili da ga pustite od sebe? Znate li da je on sada kod Natalje Dmitrijevne?

— Kod Natalje Dimitrijevne! — zaviknula Marja Aleksandrovna i odskočila na mjestu. — Ta on se odvezao samo gubernatoru, a zatim možda Ani Nikolajevni, i to ne nadugo!

— Pa da, nije nadugo; hvatajte ga dakle sada! Gubernatora nije zatekao kod kuće, onda se odvezao Ani Nikolajevni, dao joj riječ da

će kod nje objedovati, a Nataška, koja se sad i ne miče od nje, odvukla ga sebi na doručak prije objeda. Eto vam kneza!

— A šta... Mozgljakov? Ta on je obećao...

— Baš vam vrijedi taj Mozgljakov! Hvaljeni vaš... Pa i on je s njima otišao isto onamo! Da vidite, ondje će ga navući na kartanje, i opet će sve prokartati, kako je prokartao i lanjske godine! A i kneza će navući i operušati. A šta ona raznosi, ta Nataška! Na sav glas viče da vi mamite kneza, eto, onaj... za neke svrhe — vous comprenez?[17] Ona mu sama razglaba to. On, dakako, ne razumije ništa gleda kao oderan jarac, a na svaku riječ odgovara: »Pa da, pa da!« A ona, ona! Dovela svoju Sonjku — zamislite: petnaest joj je godina, a sve još hoda u kratkoj haljinici! Svejednako samo do koljena, kao što možete da zamislite — Poslali po onu siroticu Mašku, i ona je u kratkoj haljinici, samo još iznad koljena — gledala sam kroz lornjet... Na glavu im natakli neke crvene kapice s perjem — i ne znam šta to prikazuje! I naredili da te dvije mrse uz fortepiano igraju kazačok! A, vi znate slabost toga kneza? Sav se rastopio: »Forme, veli, forme«! Gleda ih kroz lornjet, a one se ističu, te dvije svrake. Zarumenjele se, izvrću noge, razvela se zabava, haj haj! Pi! To mi je igra! I ja sam igrala sa šalom, na završnoj svečanosti otmjenoga instituta madame Jarny — pa sam i polučila otmjen efekt! Meni su senatori pljeskali! Ondje su se odgajale kneževske i grofovske kćeri! A ovo je naprosto kankan! Da svisnem od stida, da svisnem, da svisnem! Nisam prosto izdržala!...

— A... zar ste vi glavom bili kod Natalje Dmitrijevne? Ta vi...

— Pa da, ona me je prošle sedmice uvrijedila. Ja to otvoreno govorim svima. Ali sam poželjela, ma chere,[18] da makar kroz pukotinu pogledam toga kneza, pa sam došla. A gdje bih ga inače i vidjela? Baš bih i otišla do nje da nije toga gada kneza! Zamislite, svima donose čokoladu, a meni ne donose, i za sve vrijeme ni da bi riječ progovorila sa mnom. Ta ona to namjerice čini... Prostakuša takva! Već ću ja njoj! Ali, zbogom, mon ange, žurim se sada, žurim se... Moram svakako da zateknem Akulinu Panfilovnu i da joj pripovijedim... Samo se vi sada i oprostite s knezom! Neće on više dolaziti vama. Znate — nema on pamćenja, pa će ga Ana

Nikolajevna svakako prevući sebi! Sve se one boje da vi ne biste, onaj... Razumijete? Tiče se Zine...

— Quelle horreur![19]

— Ja vam to kažem! Sav grad ori o tom. Ana Nikolajevna hoće da ga svakako zadrži na objedu, a onda i zauvijek. To ona čini vama usprkos, mon ange. Virnula sam kroz pukotinu u dvorište. Ondje je žurba: pripravljaju objed, lupkaju noževima.,. poslali po šampanjac. Požurite se, požurite i preotmite ga putem kad se bude vozio njoj. Ta on vam je prvoj obećao da će doći na objed! On je vaš gost, a nije njen! Da vam se smije ta protuha, ta spletkarica, ta balavica! Ta ona ne vrijedi koliko moj potplat, pa bila i prokurorka! Ja sam pukovnikovica. Ja sam odgojena u otmjenom institutu madame Jarny... pi! Mais adieu, mon ange![20] Na svojim sam saonicama, inače bih se odvezla s vama...

Novine što obilaze nestadoše; Marja Aleksandrovna zadrhtala od uzbuđenja, ali pukovnikovičin je savjet bio izvanredno jasan i praktičan. Ne smije se oklijevati, a i nije bilo vremena. Ali je preostala još najveća neprilika. Marja Aleksandrovna poletjela u Zininu sobu.

Zina hoda po sobi gore-dolje, skrštenih ruku, oborene glave, blijeda i neraspoložena. U očima su joj suze; ali odlučnost joj se blista u pogledu što je uperila u mater. Skrila brže suze i na usnama joj se pojavio sarkastičan smiješak.

— Mamice — reći će, da predusretne Marju Aleksandrovnu — maloprije ste potratili sa mnom mnogo vaše rječitosti, premnogo. Ali me niste zaslijepili. Nisam dijete. Uvjeravati sebe da činim junačko djelo sestre milosrdnice, nemajući u sebi ni najmanjega poziva, pravdati plemenitim svrhama svoje podlosti, koje činiš jedino iz sebičnosti — sve je to takvo jezuitstvo koje me nije moglo prevariti. Čujete li: to me nije moglo prevariti, i ja želim da to svakako znate!

— Ali, mon angel... — uzviknula uznemireno Marja Aleksandrovna.

— Šutite, mamice! Strpite se i saslušajte me do kraja. Iako potpuno shvaćam da je sve to samo jezuitstvo; iako sam potpuno uvjerena da je takav postupak sasvim neplemenit — primam vaš prijedlog potpuno, čujete li: potpuno, i izjavljujem da sam pripravna poći za kneza, štaviše, pripravna pomagati sve vaše nastojanje,

kako biste ga natjerali da uzme mene. Zašto ja to činim? — ne treba da znate. Dosta je i to što sam se odlučila. Spremna sam na sve: dodavat ću mu cipele, bit cu mu sluškinja, igrat ću njemu za zabavu, da pred njim zbrisem svoju podlost; upotrijebit ću sve na svijetu da se on ne bi kajao što me je uzeo! Ali za uzvrat mojoj odluci iziskujem da mi kažete: na kakav ćete način udesiti sve to? Kad ste toliko prionuli da govorite o tom, to — ja vas znam — niste mogli započeti dok nemate u glavi kakav određen plan. Budite iskreni bar jednom; iskrenost je neizmjenljiv uvjet! Ne mogu se odlučiti dok ne znam pouzdano kako ćete uraditi sve to.

Marja Aleksandrovna se tako zapanjila od nenadanoga Zinina zaključka da je neko vrijeme stajala pred njom nijema, nepomična od čuđenja i gledala je razrogačenih očiju. Spremila se da vojuje s upornom romantičnošću svoje kćeri, čije se opore plemenitosti vazda bojala, a sad odjednom čuje da se kći sasvim slaže s njom i pripravna je na sve, dapače, unatoč svojim načelima! Stvar dobiva, dakle, neobičnu solidnost — i u očima joj se zablistala radost.

— Zinočka — uskliknula u zanosu. — Zinočka! ti si tijelo i krv moja!

Ništa više nije mogla da izgovori nego je poletjela da zagrli kćer.

— Ah, bože moj! Ne molim vašega grljenja, mamice! — uzviknula Zina s nestrpljivom odvratnošču — ne treba mi vaših zanosa! Tražim od vas odgovor na moje pitanje, i nista više.

— Ali, Zina, ta ja te volim! Obožavam te, a ti mene guraš od sebe... ta ja se brinem baš za tvoju sreću...

I u očima joj se zablistale nehinjene suze. Marja Aleksandrovna zaista je voljela Zinu, na svoj način, a sada se od uspjeha i od uzbuđenja izvanredno ganula. Zina je, doduše, tek sada donekle razabirala prilike, ali je ipak razumijevala da je mati voli, i — ta joj je ljubav bila na teret. Bilo bi joj čak i lakše da je mati mrzi...

— Ali, ne srdite se, mamice, tako sam uzbuđena — reći će da je umiri.

— Ne srdim se, ne srdim se, anđeliću moj! — zacvrkutala Marja Aleksandrovna, oživljujući za tren — ta i sama razumijem da si uzbuđena. Eto vidiš, draga moja, ti iziskuješ iskrenost... Izvoli, bit ću iskrena, sasvim iskrena, uvjeravam te! Samo da bi ti vjerovala meni! I reći ću ti, prvo, da sasvim određena plana, to jest — u svim

potankostima, u mene još nema, Zinočka, a i ne može biti; ti ćeš kao pametna glavica razumjeti zašto. Slutim dapače neke poteškoće... Evo baš mi je i sada ta klepetuša naklepetala svega i svačega... (Ah, bože moj! Morala bih se žuriti!) Vidiš, posve sam iskrena! Ali kunem ti se, stići ću do cilja! — dometnula u zanosu. — Moja uvjerenost nije nipošto poezija, kako si ti maloprije govorila, anđele moj; ona se osniva na stvarnosti. Ona se osniva na potpunoj slaboumnosti kneževoj — a to ti je takva osnova na kojoj možeš da vezeš što te volja. Glavno je da nam ne bi smetali! Ali zar će te glupare da nadmudre mene! — uzviknula ona, udarila rukom po stolu i oči joj zasjale — to je već moj posao! A za to je najpotrebnije da se započne što prije, štoviše, da se danas i dovrši sve što je glavno, ako se samo može.

— Dobro, mamice, samo saslušajte još jednu... iskrenost: znate li zašto se tako zanimam za vaš plan i ne vjerujem mu? Zato, jer se ne uzdam u sebe. Rekla sam već da sam se odlučila na tu podlost; ali ako potankosti vašega plana budu preodurne, preprljave, izjavljujem da neću izdržati i svega ću se ostaviti. Znam da je to nova podlost: odlučiti se na podlost i bojati se prljavštine po kojoj ona plovi, ali šta da radim? Ovako će svakako biti!...

— Ali, Zinocka, pa kakva je tu osobita podlost, mon ange? — bojažljivo uzvratila Marja Aleksandrovna. — Tu je samo probitačan brak, a to rade sve! Treba samo gledati s toga gledišta, i sve će biti naoko vrlo plemenito...

— Ah, mamice, zaboga, ne uvijajte meni! Vidite, ja pristajem na sve, na sve! — Ali, šta biste još? Molim vas, ne bojte se ako stvari krstim njihovim imenima. Možda mi je to sada jedina utjeha.

I gorak joj se smiješak javio na usnama.

— Ajde, ajde, dobro, anđeliću moj, možemo da se ne slažemo u mislima, a ipak da cijenimo jedno drugo. Ali ako se uznemiruješ zbog potankosti te se bojiš da ne budu prljave, prepusti sve te brige meni; kunem ti se, na tebe neće prsnuti ni kap blata. Zar bih ja htjela da te obrukam pred svima? Pouzdaj se samo u me, i sve će se udesiti divno, preplemenito, glavno je — preplemenito! Neće biti nikakva skandala, a ako i bude kakav mali, neminovni skandalčić — tako... kakogod! — Onda ćemo mi već biti daleko! Ta i nećemo ostati ovdje! Neka se oni deru na sav glas, marim ja za njih! I sami će zaviđati. A i

zar je vrijedno voditi brigu o njima! Čak se i čudim tebi, Zinočka — ali nemoj se srditi na mene — kako se ti, tako ponosna, bojiš njih!

— Ah, mamice, nipošto se ne bojim njih! Vi me nikako ne razumijete! — odgovorila Zina ozlojeđena.

— Ajde, ajde, dušice, ne srdi se! Velim samo to da oni svaki božji dan stvaraju nevaljalštine, a ti sada jedan jedincati put u životu... a šta ja luda i govorim! Nije to nipošto nevaljalština! Kakva je tu nevaljalština? Naprotiv, to je čak i preplemenito. To ću ti svakako dokazati, Zinočka. Prvo, ponavljam, sve je prema tomu s kakva se gledišta gleda...

— Ta okanite se, mamice, vaših dokaza! — gnjevno uzviknula Zina i nestrpljivo topnula nogom.

— Ali, dušice, neću, neću! Opet sam se zarekla...

Nastala mala šutnja. Marja Aleksandrovna smjerno hoda za Zimom i nemirno joj zagleda u oči, kao što gospodarici gleda u oči psetance koje je nešto skrivilo.

— Čak i ne razumijem kako ćete se latiti posla — nastavila Zina gadeći se. — Uvjerena sam da ćete naići jedino na bruku. Prezirem njihovo mišljenje, ali će za nas to biti sramota.

— O, ako ti samo to zadaje brigu, anđele moj — nemoj se brinuti! Molim te, zaklinjem te! Samo da se mi složimo, a za mene se ti ne brini. Oh, da samo znaš iz kakvih sam sve trzavica isplivala! Drugačije sam poslove posvršavala! Ali, dopusti da barem samo pokušam! Svakako se treba, prvo, naći što prije nasamo s knezom. To ponajprije! A sve će drugo zavisiti od toga! Svi će se oni uzbuniti, ali... svejedno! Ja ću ih sama utući! Plaši me još Mozgljakov...

— Mozgljakov? — prezirno izrekla Zina.

— Ta da, Mozgljakov; ali ne boj se ti,. Zinočka! Kunem ti se, dotjerat ću ga dotle da će nam sam pomagati! Ne znaš ti još kakva sam ja u poslu! Ah, Zinočka, dušice! Maloprije, kad sam čula za toga kneza, odmah mi se u glavi razbuktala misao! Kao da mi je u jedan mah sinulo. I tko bi se, tko bi se nadao da će on doći do nas? Ta u tisuću godina neće biti takve prilike! Zinočka! Anđeliću! Nije u tom beščašće što ćeš se udati za starca i bogalja, nego u tom ako se udaš za takvoga kojega ne trpiš, a međutim ćeš zaista biti njegova žena! A knezu i nećeš biti prava žena. Ta to i nije brak! To je prosto kućni ugovor! Ta njemu će glupanu biti probitak — ta njemu,

glupanu, daju takvu neizmjerljivu sreću! Ah, kakva si ti danas krasotica, Zinočka! Krasotica nad krasoticama, a ne krasotica! Ta ja bih, da sam muškarac, ja bih tebi pol carevine pridobila ako bi ti ushtjela! Magarci su svi oni! Ah, kako ne bih poljubila tu ručicu? — I Marja Aleksandrovna žarko poljubila kćeri ruku. — Ta to je moje tijelo, moja put, moja krv! Pa makar silom oženili njega, glupana! A kako ćemo poživjeti ja i ti, Zinočka! Ta nećeš otjerati majku dok u sreću dopadneš? Prepirale smo se, doduše, anđeliću moj, a ipak nisi imala takva prijatelja kakva sam ja; ipak...

— Mamice! Ako ste se već odlučili, možda je vrijeme... da štogod i radite. Tu samo tratite vrijeme! — nestrpljivo će reći Zina.

— Vrijeme je, vrijeme, Zinočka, vrijeme! Ah! Zabrbljala sam se! — trgla se Marja Aleksandrovna. — One bi ondje sasvim odmamile kneza. Odmah ću sjesti i odvesti se! Dovest ću se, izazvat ću Mozgljakova, a onda... Pa silom ću ga odvesti ako ustreba! Zbogom, Zinočka, zbogom, draga, ne tuguj, ne sumnjaj, ne žalosti se, a što je glavno, ne žalosti se! Sve će se završiti krasno, preplemenito! Glavno je s kakva se gledišta gleda... onda, zbogom, zbogom!

Marja Aleksandrovna prekrstila Zinu, izletjela iz sobe, časak se, po prilici, povrckala u svojoj sobi pred ogledalom, a za dva časa jurila po mordasovskim ulicama u svojim saonicama, u koje su se svaki dan prezali konji u to vrijeme ako bi htjela da se izveze. Marja je Aleksandrovna živjela en grand.[21]

»Ne, nećete me nadmudriti! — mislila je sjedeći u svojim saonicama. — Zina pristaje, polovica je posla urađeno, dakle, pa da se tu prekine! Besmislica! Haj, Zina! Pristala ipak naposljetku! I na tvoju glavicu djeluju dakle neki računčići! Prikazala sam joj zamamnu perspektivu! Ganula sam je! Ali je strahota kako je ona lijepa danas! Ta ja bih s njenom krasotom pola Evrope pokorila svojoj volji! Pa počekat ćemo... Shakespeare će otfrknuti dok ona bude kneginja te upozna štošta. Šta ona i zna? Mordasova i svojega učitelja!... Hm... Samo kakva će ona biti kneginja! Volim u nje taj ponos, smionost, kako je nepristupačna! Kad pogleda, kao da je pogledala kraljica. Kako, dakle, kako dakle ne bi shvaćala svoju korist? I shvatila je napokon! Shvatit će i drugo... Ta ja ću ipak biti uz nju! Složit će se najzad sa mnom u svim točkama! A bez mene neće moći biti. Sama

ću biti kneginja, upoznat će me i u Petrogradu. Zbogom, grade i pol! Umrijet će taj knez, umrijet će taj deran, a onda ću ja nju udati za princa vladara! Jednoga se bojim: nisam li joj se odviše povjerila? Nisam li bila preiskrena; nisam li se previše ganula? Straši ona mene, oh, straši!«

I Marja Aleksandrovna zaronila u svoje misli. Mora se reći, bile su glavobolne. Ali i kaže se da su strasti gore od napasti.

Kad je Zina ostala sama, dugo je hodala gore-dolje po sobi, skrštenih ruku, zamišljena. Mnogo je premislila. Često je i gotovo nesvjesno ponavljala: »Vrijeme je, vrijeme, odavno je vrijeme!« Šta je značio taj iskidani uzvik? Počesto su joj se suze blistale na dugim, svilenkastim trepavicama. Nije ni mislila da ih otire, da ih zaustavlja. Ali uzalud joj se mamica brinula i nastojala da prodre u kćerine misli: Zina se zauvijek odlučila i pripravila se na sve posljedice...

»Čekaj samo! — mislila je Nastasja Petrovna, kad se nakon pukovnikovičina odlaska izvlačila iz svoje komorice. — A ja htjedoh radi toga knežića da pridjenem ružičastu vrvcu! I povjerovala ja luda da če on mene uzeti! Eto ti vrvce! A, Marja Aleksandrovna! Ja sam vam musavica, ja sam prosjakinja, ja uzimam po dvjesta rubalja mita u srebru. Još da tebe propustim i da ne uzmem, ti pomodarko! Uzela sam na plemenit način; uzela sam za troškove spojene s poslom... Valjda sam sama trebala da mitim! Šta se tebe tiče što se nisam skanjivala, nego sam svojim rukama obila bravu? Ta za tebe sam radila, ti dangubo! Ti bi samo da vezeš po canevasu![22] Počekaj, pokazat ću ti ja canevas. Pokazat ću ja vama obadvjema kakva sam ja musavica. Upoznat ćete vi Nastasju Petrovnu i njenu krutost!«

GLAVA VII

Marju Aleksandrovnu zanosi njena genijalnost. Zamislila je velik i smion naum. Da uda kćer za bogataša, za kneza i bogalja, da je uda kradom od sviju, koristivši slaboumnost i nezaštićenost svojega gosta, da je uda na prevarni način, kako bi kazali neprijatelji Marje Aleksandrovne — to nije samo smiono nego čak i drsko. Dabome, naum je probitačan, ali ako se izjalovi, sramoti izumiteljicu neobičnom sramotom. Marja Aleksandrovna zna to, ali ne očajava.

»Iz kakvih li sam trzavica isplivala!« govorila je Zini i govorila pravo. Da nije, kakva bi i bila junakinja.

Nema sumnje, sve to nalikuje ponešto na razbojstvo na cesti; ali se Marja Aleksandrovna i na to ne obazire odviše. O tom ona začudo ispravno sudi: »Kad ih vjenčaju, neće se razvjenčati« — misao, koja je priprosta, ali sablažnjava takvim neobičnim probicima da Marju Aleksandrovnu, kad samo zamisli te probitke, podilazi jeza i prolaze mravci. Uopće je strahovito uzrujana i sjedi u svojoj kočiji kao na iglama. Kao nadahnuta žena, obdarena nesumnjivom stvaralačkom snagom, dospjela je već da stvori plan za svoj rad. Ali je taj plan tek u nacrtu, uopće en grand,[23] i još se mutno sijucka pred njom. Ima još sva sila potankosti i različitih nepredvidljivih slučajeva. Ali Marja Aleksandrovna uvjerava sama sebe: ne uzrujava je strah od neuspjeha — ne! Ona bi samo da što prije započne, ona bi što prije u boj. Nestrpljivost, plemenita nestrpljivost je mori, kad misli na zadržavanje i zastajanje. Ali kad smo spomenuli zadržavanje, zamolit ćemo za dopuštenje da ponešto objasnimo svoju misao. Najgoru nevolju sluti i očekuje Marja Aleksandrovna od plemenitih svojih sugrađana, Mordasovaca, a najviše od plemenitoga društva mordasovskih dama. Po iskustvu zna svu njihovu neprimirivu mržnju na nju. Zna, na primjer, sigurno da u gradu u ovaj čas znaju možda sve o njenim nakanama, premda još nitko nikomu nije pripovijedao o njima. Zna, po češćem žalosnom iskustvu, da nema zgode, pa i najtajnije zgode u njenoj kući, koja bi se dogodila izjutra a da je naveče ne bi znala posljednja piljarica na trgu, posljednji trgovački pomoćnik u dućanu. Dabogme, Marja Aleksandrovna tek samo sluti nevolju, ali nju takve slutnje nikad ne varaju. Ne vara se ona ni sada. Evo šta se dogodilo zaista i što ona još ne zna sigurno. Oko podneva, to jest upravo tri sata nakon kneževa dolaska u Mordasov, kolali su po gradu čudni glasovi. Gdje su se započeli, ne zna se, ali su se raširili gotovo za trenutak. Svi su odjednom počeli uvjeravati jedan drugoga da je Marja Aleksandrovna već zaručila s knezom svoju Zinu, svoju dvadeset trogodišnju Zinu bez miraza; da je Mozgljakov otpravljen i da je sve to već odlučeno i potpisano. Šta je uzrok takvim glasovima? Zar svi toliko znaju Marju Aleksandrovnu da su mahom pogodili u samo srce

njenih najsvetijih misli i ideala? Ni nesklad takva glasa s običnim poretkom, jer takvi se poslovi vrlo rijetko mogu svršiti za jedan sat, ni očita neosnovanost takve vijesti, jer nitko nije mogao da dokuči otkud ta vijest — nisu tnogli da razuvjere Mordasovce. Glas se je širio i ukorjenjivao s neobičnom uporitošću. Najčudnije je što se počeo širiti baš u ono isto vrijeme kad je Marja Aleksandrovna započela svoj maloprijašnji razgovor sa Zinom o tome istom. Toliki je instinkt u provincijalaca! Instinkt provincijalnih glasonoša ponekad je čudesan, a tomu, razumije se, ima razloga. On se osniva na najbližem, zanimljivom i mnogogodišnjem uzajamnom proučavanju. Svaki provincijalac živi kao pod staklenim zvonom. Ne može baš ništa da sakrije pred svojim čestitim sugrađanima. Znaju vas naizust, znaju čak i ono što vi sami o sebi ne znate. Provincijalac bi, čini se, već po prirodi svojoj morao biti psiholog i poznavalac srca. Eto, zato sam se već ponekad iskreno čudio kad sam vrlo često u provinciji mjesto psihologa i poznavalaca srca sretao izvanredno mnogo magaraca. Ali na stranu to; to je izlišna misao. Vijest je bila gromovita. Brak s knezom činio se svakomu toliko probitačnim, toliko sjajnim, da nikomu nije padala u oči njegova neobičnost. Spomenut ćemo još jednu okolnost: Zinu mrze gotovo još više nego Marju Aleksandrovnu — zašto? — ne zna se. Možda je tomu donekle uzrok krasota Zinina. Možda i to što je Marja Aleksandrovna ipak svima Mordasovcima nekako svoja, njihove gore list. Da nje nestane iz grada, za njom bi, tko zna, možda požalili. Ona oživljuje društvo neprekidnim pričama. Bez nje bi bilo dosadno. Zina se, naprotiv, drži tako kao da živi u oblacima, a ne u gradu Mordasovu. Tim ljudima nekako ona nije par, nije jednaka, vlada se prema njima nepodnosivo naduto, možda i ne primjećujući to! I odjednom ta ista Zina, o kojoj se čak pričaju sablažnjive priče, ta naduta, ta ponosita Zina postaje milijunarka, kneginja, ulazi u otmjeni svijet. Za neke dvije godine, kad obudovi, udat će se za kakva vojvodu, možda čak za generala: tko bi znao, možda i za gubernatora (a mordasovski je gubernator, kao naručeno, udovac i izvanredno nježan prema ženskom rodu). Onda će ona biti prva dama u guberniji, a razumije se, nepodnosiva je sama ta misao i nikad nikakva vijest ne bi u Mordasovu pobudila takvo negodovanje kao vijest o Zininoj udaji za kneza. Odmah se sa sviju strana razlegli razjareni krikovi. Viču da je

to grešno, čak i podlo; da starac nije pri pameti; da su starca prevarili, nasadili, zaludili, zloupotrijebili njegovu slaboumnost; da starca treba izbaviti iz krvoločnih pandža; da je to, zapravo, razbojstvo i nemoralnost; što su napokon, po čemu su druge gore od Zine? I druge bi se mogle isto tako udati za kneza. Sve te glasove i uzvike sluti Marja Aleksandrovna, ali joj je dosta i to. Zna ona, zasigurno, da će svi, baš svi, pripravni biti da upotrijebe sve što se god može, i čak što se ne može, da spriječe njene namjere. Ta hoće sada da konfisciraju kneza, tako da mora gotovo silom da ga vraća. Napokon, ako njoj i pođe za rukom da kneza uhvati i natrag domami, ta ne može ga navijek držati na užetu. Napokon, tko će zajamčiti da neće danas, da neće već za dva sata, sav svečani zbor mordasovskih dama biti u njenu salonu, i još pod kakvom izlikom, da ih i ona neće moći odbiti? Ako ih odbije s vrata, ući će kroz prozor: zgoda koja je gotovo nemoguća, ali je bivala u Mordasovu. Jednom riječju, ne smije se gubiti ni sat, ni trenutak vremena, a međutim se posao nije ni započeo. Odjednom Marji Aleksandrovni sinula u glavu i onoga maha sazrela genijalna misao. Nećemo zaboraviti da o toj novoj ideji progovorimo na pravom mjestu. Sada ćemo kazati jedino to da u ovaj čas naša junakinja leti mordasovskim ulicama strašna i zanesena, odlučna, ako bi samo ustrebalo, čak i na pravi boj da se domogne kneza. Ne zna još kako će se to uraditi i gdje će ga sresti, ali za to zna pouzdano da će prije Mordasov propasti u zemlju nego što se ne bi ostvarila makar i jota od današnjih nauma.

Prvi joj je korak uspio da i nije mogao bolje. Pošlo joj za rukom uhvatiti kneza na ulici te ga je dovezla svojoj kući na objed. Ako se zapita kako je njoj, uza sve neprijateljske lukavštine, pošlo ipak za rukom da ostvari svoj naum i da Anu Nikolajevnu prilično nasamari — to moram izjaviti da takvo pitanje držim dapače uvredljivim po Marju Aleksandrovnu. Zar ona da ne bi održala pobjedu nad kakvomgod Anom Nikolajevnom Antipovom? Naprosto je uhitila kneza, koji se vozio već kući njene suparnice, te, ne hajući ni za što, ali ni za razloge samoga Mozgljakova, koji se je uplašio skandala, premjestila starčića u svoju kočiju. Tim se Marja Aleksandrovna i razlikovala od svojih suparnica da u odlučnim prigodama nije prezala ni od skandala, nego je smatrala za načelo da uspjeh opravdava sve. Razumije se, knez se nije osobito protivio, te je, po svojem

običaju, vrlo brzo zaboravio sve i bio vrlo zadovoljan. Za objedom je neprestano brbljao, bio izvanredno veseo, sipao dosjetke, kalambure, pripovijedao anegdote koje nije svršavao ili je s jedne preskakivao na drugu a da to nije ni opažao. Kod Natalje je Dmitrijevne ispio tri čaše šampanjca. Za objedom popio još i u glavi mu se pošteno vrtjelo. Tu mu dolijeva već sama Marja Aleksandrovna. Objed je vrlo dobar. Nevaljanac Nikitka nije ga kvario. Domaćica oživljuje društvo najzamamnijom ljubaznošću. Ali drugi, koji su nazočni, kao da su namjerice neobično dosadni. Zina je nekako svečano šutljiva. Mozgljakov očito nije dobre volje i malo jede. Misli nešto, a kako mu se to prilično rijetko dešava, to je Marja Aleksandrovna u velikoj brizi. Nastasja Petrovna sjedi namrštena i čak kradom daje Mozgljakovu neke čudne znakove, koje on nikako ne opaža. Da nije zamamno ljubazne domaćice, objed bi nalikovao na sahranu.

A, međutim, Marja Aleksandrovna je preko svake mjere uzrujana. Sama je već Zina neobično plaši svojim tužnim likom i zaplakanim očima. I još jedna neprilika: treba hitati, žuriti se, a taj »prokleti Mozgljakov« sjedi kao klipan, koga i nije briga, i samo smeta! Ta i ne može se zaista pred njim započinjati takvo nešto! Marja Aleksandrovna ustala od stola strašno uznemirena. Koliko joj je dakle bilo čudo, radosna prepast, ako se može tako kazati, kad joj je Mozgljakov, tek što su poustajali od stola, sam pristupio i odjednom sasvim iznenada izjavio da mora — razumije se, na najveću svoju žalost — odmah otići.

— Kuda to? — zapitala Marja Aleksandrovna neobično žaleći.

— Eto, vidite, Marja Aleksandrovna — započe Mozgljakov, uznemiren i čak ponešto zbrkano — desila mi se nadasve čudna zgoda. I ne znam kako bih vam kazao... posavjetujte me, zaboga!

— Šta je, šta je?

— Krsni moj kum, Borodujev, vi znate — onaj trgovac... sreo me danas. Starac se baš srdi, prekorava me, veli mi da sam se uzoholio. Evo me već po treći put u Mordasovu, a njemu nisam ni zavirio. — »Dođi, veli, danas na čaj.« — Sada su upravo četiri sata, a on pije čaj po starinskom, kad se probudi, između četiri i pet sati. Šta da radim? Ono, Marja Aleksandrovim, dakako — ali, zamislite! Ta on mi je pokojnoga oca izbavio iz nevolje kad je prokartao erarske novce.

Tom mi je prilikom i bio krsni kum. Ako Zinaida Afanasjevna pođe za mene, imam ipak samo stotinu i pedeset duša. A on ima milijun, ljudi kažu, čak i više. Nema djece. Ako mu ugodim, namrijet će mi sto tisuća. Sedamdeset godina — pomislite!

— Ah, bože moj! Ta šta vi onda! Šta oklijevate? — uzviknula Marja Aleksandrovna, jedva krijući radost. — Idite, idite! S tim se ne treba šaliti. Baš gledam za objedom kako ste zlovoljni! Idite, mon ami, idite! Ta trebali ste mu još prijepodne otići u pohode da pokažete kako vam je do njega, kako cijenite njegovu dobrostivost!

— Pa vi ste sami, Marja Aleksandrovna — u čudu uzviknuo Mozgljakov — vi ste sami napadali mene zbog toga poznanstva! Ta vi ste govorili da je on seljak, bradonja, u srodstvu s krčmama, podrumima, poslovođama?

— Ah, mon ami! Šta se ne govori nepromišljeno! I ja se mogu prevariti, nisam svetica. Uostalom, ne sjećam se, ali možda sam bila u takvu duševnom raspoloženju... Najzad onda još niste prosili Zinočku... Dabome, to je od mene sebično, ali sad i nehotice moram da gledam s drugoga gledišta, a koja mati može da me okrivi u toj zgodi? Idite, ne oklijevajte ni časka! Prosjedite kod njega i večer... i poslušajte! Kažite mu da ga uvažavam, volim, štujem, ali što spretnije, ljepše! Ah, bože moj! Ta i ja sam to smetnula s uma! Trebalo je da se sama dosjetim i da vas uputim!

— Vi ste uskrisili mene, Marja Aleksandrovna! — uzviknuo oduševljeni Mozgljakov. — Sada ću vas, kunem se, slušati u svem! A ja sam se naprosto i bojao da vam kažem!... Ali, zbogom, pa ću put pod noge! Ispričajte me kod Zinaide Afanasjevne. Ali ću svakako ovamo...

— Blagosivam vas, mon ami! Pazite, dakle, porazgovorite se s njim o meni! On je zaista vrlo mio starčić. Odavno sam već promijenila svoje mišljenje o njemu... U njemu sam, uostalom, i uvijek voljela sve to starinsko rusko, nepatvoreno. Au revoir, mon ami, au revoir!

»Kakva je to divota što tebe vrag nosi! Zaista to pomaže sam Bog!« pomislila, a zadihala se od radosti.

Pavel Aleksandrovič izišao u predsoblje te obukao već bundu, kad se odjednom odnekud stvorila Nastasja Petrovna. Čekala ga.

— Kamo ćete? — reći će zadržavajući ga za ruku.

— Do Borodujeva, Nastasja Petrovna! Krsni mi je kum; izvolio me krstiti... Bogat starac, ostavit će mi štogod, moram mu polaskati!...

Pavle Aleksandrovič bio je izvanredne volje.

— Do Borodujeva! Oprostite se onda s nevjestom — oštro te Nastasja Petrovna.

— Kako to, »oprostite se«?

— Pa tako! Vi ste mislili da je ona već vaša! A, eto, hoće da je udaju za kneza. Osobno sam čula.

— Za kneza? Molim vas, Nastasja Petrovna!

— A šta, molim vas! Ne biste li, evo, željeli da sami pogledate i poslušate. Zbacite bundu, hodite ovamo!

Presenećeni Pavel Aleksandrovih zbacio bundu i na prstima se uputio za Nastasjom Petrovnom. Ona ga dovela u onu istu komoricu odakle je jutros virila i prisluškivala.

— Ali, molim vas, Nastasja Petrovna, ama ništa ne razumijem!...

— Pa razumjet ćete, evo, dok se nagnete i prisluhnete. Komedija će se zacijelo odmah započeti.

— Kakva komedija?

— Pst! Ne govorite glasno! Komedija je u tom da vas naprosto varaju. Maloprije, kad ste bili otišli s knezom, Marja Aleksandrovna je cijeli sat nagovarala Zinu neka se uda za toga kneza, govorila joj da nije ništa lakše nego zaluditi ga i primorati da se oženi, i takve je smicalice provodila da mi se i smučilo. Sve sam odavde prisluškivala. Zina je pristala. Kako su vas obadvije častile! Prosto vas drže za glupana, a Zina je otvoreno rekla da nizašto neće poći za vas. A ja luda! Htjela sam da pridjenem crvenu vrvcu! Ded poslušajte, ded poslušajte!

— Ta to je najbezbožnija himba, ako je tako! — šapnuo Pavel Aleksandrovič, neobično glupo gledajući Nastasji Petrovni u oči.

— Pa samo poslušajte, čut ćete još štošta drugo.

— A gdje bih slušao?

— Pa nagnite se, evo na ovu rupicu...

— Ali, Nastasja Petrovna, ja... ja nisam kadar da prisluškujem...

— Eh, baš ste se sjetili! Tu, gospodine, manite se časti kad ste došli, onda i slušajte!

— Ali ipak...

— A ako niste kadri, neka vas i nasamare! Žalim vas, a vi se kočite. Šta je meni do toga! Ta ne činim ja to zbog sebe. Neću ostati ni do večeri!

Pavel Aleksandrovič dušuu se te se primakao pukotini. Srce mu kuca, u sljepoočicama mu lupka. Gotovo i ne razumije šta s njim biva.

GLAVA VIII

— Vrlo ste se lijepo dakle zabavili, kneže, kod Natalje Dmitrijevne? — zapitala Marja Aleksandrovna, pohlepnim pogledom šibajući po bojištu i želeći da na najnedužniji način zapodjene razgovor. Srce joj kuca od uzbuđenja i očekivanja.

Nakon objeda odveli kneza odmah u »salon«, u kojem su ga bili primili prije podne. Sve svečane zgode i primanja bivaju kod Marje Aleksandrovne u tom istom salonu. Ona se ponosi tom sobom. Starčić od šest čaša nekako omlitavio i nije čvrst na nogama. Zato brblja bez prestanka. Brbljanje mu čak i poraslo. Marja Aleksandrovna razumije da je taj plamsaj časovit i da će gost, koji je otromio, brzo poželjeti da spava. Treba loviti čas. Kad je razgledala bojište, s nasladom je opazila da požudni starčić nekako osobito pomamno pogledava Zinu, i roditeljsko joj srce zadrhtalo od radosti.

— Izvan-redno smo se zabavili — odgovorio knez — i znate, ne-u-po-re-di-va je ženska Natalja Dmitrijevna, ne-u-po-re-di-va ženska!

Kolikogod Marja Aleksandrovna bila zabavljena svojim velikim planovima, takva glasna hvala njene suparnice ubola je u samo srce.

— Molim vas, kneže! — uzviknula i oči joj se zablistale — ako je već vaša Natalja Dmitrijevna neuporediva žena, onda i ne znam šta da kažem! Ali nakon toga vi ne poznajete ovdašnje društvo, nikako ne poznajete! Ta to je puka izložba osobnih nečuvenih vrlina, plemenitih osjećaja, puka komedija, puka spoljašna zlatna kora. Odignite tu koru, te ćete ugledati cijeli pakao pod cvijećem i cijeli osinjak, gdje će vas pojesti da neće preostati ni koščica!

— Doista? — uzviknuo knez. — Čudim se!

— A ja vam se kunem da je tako! Ah, mon prince. Slušaj, Zina, moram pripovjediti knezu tu smiješnu i podlu zgodu s tom Nataljom, prošle nedjelje — sjećaš se? Jest, kneže — govorim o onoj istoj vašoj hvaljenoj Natalji Dmitrijevni, za kojom se tako zanosite. O, premili moj kneže! Kunem vam se, nisam spletkarica! Ali ću vam svakako pripovjediti to, jedino zato da vas nasmijem, da vam pokažem u živoj sličici, kako se veli, kroz optičko staklo, kakvi su ovdje ljudi. Prije dvije sedmice dana došla k meni ta Natalja Dmitrijevna. Iznijela se kava, a ja radi nečega izišla. Vrlo se dobro sjećam koliko mi je ostalo šećera u srebrnoj šećernici; bila je razom

puna. Kad sam se vratila, gledam: leže na dnu samo tri komadićka. Osim Natalje Dmitrijevne nitko nije bio ostao u sobi. Kakva vam se čini! Ona ima svoju zidanu kuću i novaca napretek! Ta je zgoda smiješna, komična, ali nakon toga sudite o plemenitosti ovdašnjega društva!

— Za-ar? — kliknuo knez iskreno se čudeći. — Kakva je to ipak neprirodna pomama! Zar je ona sve sama pojela?

— Evo, dakle, kneže, kakva je ona neusporediva žena! Kako vam se sviđa ta sramotna zgoda! Ta ja bih, čini mi se, umrla onoga istoga časa kad bih se odlučila na takvo odurno djelo!

— Pa da, da... Samo, znate, ona je ipak takva belle femme.[24]

— Zar Natalja Dmitrijevna! Molim vas, kneže, ta to je naprosto prostakuša! Ah, kneže, kneže! Šta ste to kazali! Očekivala sam od vas mnogo više ukusa...

— Pa da, prostakuša... ali znate, tako je građena.. Pa, a ta djevojčica, što je igra-la, i ona je... građena...

— Zar Sonjička? Ta ona je još dijete kneže! Svega joj je četrnaest godina!

— Pa da... samo znate, tako je spretna, i u nje su također... takve forme... formiraju se. Tako je u-mi-lja-ta! I ona druga što je s njom i-gra-la, također se.. formira...

— Ah, to je nesretna sirota, kneže! Oni je često uzimaju.

— Si-ro-ta! Uostalom, tako je prljava, bar da je ruke oprala... Nego također je za-mam-na...

Dok je knez to govorio, s nekom sve većom pomamom promatrao je Zinu kroz lornjet.

— Mais quelle charmante personne![25] — mrmlja u pol glasa i topi se od slasti.

— Zina, odsviraj nam štogod, ili nemoj, bolje otpjevaj! Kako ona pjeva, kneže! Ona je, može se kazati, virtuoskinja, prava virtuoskinja! A da znate, kneže — nastavila Marja Aleksandrovna upol glasa, kad je Zina otišla k glasoviru, idući svojim polaganim, lakim korakom, od kojega je skoro svisnuo jadni starčić — da znate kakva je ona kći! Kako ona zna da ljubi, kako je nježna sa mnom! Kakva su joj čuvstva, kakvo srce!

— Pa da... čuvstva... i znate, ja sam znao samo jednu žensku, za svega života, s kojom bi se ona mogla uporediti po kra-so-ti — prekinuo je knez, a sve mu rastu zazubice. — To je pokojna grofica Nainska, umrla je prije tridesetak godina. Divna je bila ženska, neopisive krasote, kasnije se još udala za svojega kuhara...

— Za svojega kuhara, kneže!

— Pa da, za svoga kuhara... za Francuza, u inozemstvu. Ona mu je u ino-zem-stvu pribavila grofovsku titulu. Bio je naočit čovjek i izvanredno obrazovan, s takvim malim br-či-ći-ma.

— I... i... kako su oni živjeli, kneže?

— Pa da, dobro su živjeli. Uostalom, brzo su se iza toga razišli. On ju je opljačkao i otišao. Svadili su se radi nekoga sosa...

— Šta bih svirala, mamice? — zapitala Zina.

— Pa bolje da nam pjevaš, Zina. Kako ona pjeva, kneže! Vi volite muziku?

— O, da! Charmant, charmant! Neobično volim muziku. U inozemstvu sam se upoznao s Beethovenom.

— S Beethovenom! Zamisli, Zina, knez je bio poznat s Beethovenom — viče u zanosu Marja Aleksandrovna. — Ah, kneže! Zar ste bili poznati s Beethovenom?

— Pa da... bio sam s njim u pri-ja-telj-stvu. I navijek mu je nos u burmutu. Tako je smiješan!

— Beethoven?

— Pa da, Beethoven. Uostalom, možda to i nije Beethoven, nego neki drugi Nijemac. Ondje ima vrlo mnogo Nijemaca... Uostalom, ja se, čini se, bunim.

— A šta bih pjevala, mamice? — zapitala Zina.

— Ah, Zina! Otpjevaj onu romansu u kojoj ima, sjećaš se, tako mnogo viteškoga, gdje je još ta gospodarica zamka i njen trubadur.. Ah, kneže! Kako volim sve to viteško! Ti zamci, zamci! Taj srednjovjekovni život! Ti trubaduri, heroldi, turniri… Ja ću te pratiti, Zina! Sjednite ovamo, kneže, bliže! Ah, ti zamci, zamci!

— Pa da.. zamci. I ja volim zamke — mrmlja knez u zanosu i upija se u Zinu jedinim svojim okom. — Ah... Bože moj! — uskliknuo — to je romansa!... Ali... ja znam tu ro-man-su! Davno sam već slušao tu romansu... To mi tako na-po-mi-nje... Ah, bože moj!

Ne laćam se da opisujem šta je bilo s knezom kad je zapjevala Zina. Pjevala je starinsku francusku romansu, koja je nekad bila u velikoj modi. Zina ju je pjevala krasno. Njen čisti, zvučni kontraalt prodirao je do srca. Njeno krasno lice, divne oči, kao izvajani divni prstići, kojima lista note, gusta, crna, blistava kosa, uzbibane grudi, čitava njena pojava, ponosita, krasna, plemenita — sve je to začaralo jadnoga starčića do kraja. Dok je pjevala, nije skidao očiju s nje, gušio se od uzbuđenja. Staračko mu srce, podgrijano šampanjcem, muzikom i uskrslim uspomenama (a u koga nema dragih uspomena?) — lupkalo je sve brže, kako već odavno nije kucalo... Voljan je bio da se spusti na koljena pred Zinu spreman da zaplače kad je ona završila.

— O, ma charmante enfant![26] — uzviknuo ljubeći joj prstiće — vous me ravissez![27] Sada, sam se tek sjetio.. Ali... ali... o, ma charmante enfant...

I knez nije mogao ni da dovrši.

Marja Aleksandrovna osjetila da je kucnuo čas.

— A zašto se, kneže, upropašćujete? — ukliknula svečano. — Toliko osjećanja, toliko životne snage, toliko duševnoga blaga, i zakopati se na sav život u samoću! Pobjeći od ljudi, od prijatelja! To je neoprostivo! Zamislite se, kneže! Pogledajte, da tako reknem, bistrim okom život! Izazovite iz svoga srca uspomene prošlosti — uspomene zlatne vaše mladosti, zlatnih, bezbrižnih dana — uskrisite njih, uskrisite sebe! Započnite opet da živite u društvu, među ljudima! Putujte u inozemstvo, u Italiju, u Španjolsku — u Španjolsku, kneže!... Vama treba volja, srce koje bi ljubilo, uvažavalo vas, suosjećalo s vama! Ta vi imate prijatelja! Zovnite ih, kliknite ih, i oni će dohrliti hrpimice! Prva ću ostaviti sve i doletjet ću na vaš zov. Sjećam se našega prijateljstva, kneže; ostavit ću muža i poći za vama... štoviše, da sam još mlađa, da sam tako dobra i krasna kao što je moja kći, postala bih vaša suputnica, drugarica, vaša žena, ako biste vi to ushtjeli!

— I ja sam uvjeren da ste bili une charmante personne u svoje vrije-me — reći će knez, usekajući se u rubac. Suze mu ovlažile oči.

— Mi živimo u našoj djeci, kneže — s uzvišenim osjećajem odgovorila Marja Aleksandrovna. — Imam i ja svojega anđela

čuvara! A to je ona, moja kći, drugarica mojih misli, mojega srca, kneže! Ona je odbila već sedam prosaca jer neće da se rastane sa mnom.

— Ona će, dakle, s vama na put kad me bu-dete pra-ti-li u inozemstvo? Ako je tako, svakako ću putovati u inozemstvo — uzviknuo knez oduševljeno. — Sva-ka-ko ću putovati. A kad bih mogao laskati sebi na-dom... Ta ona je čarobno, Ča-rob-no dijete! O, ma charmante enfant!... — I knez joj opet počeo ljubiti ruke. Sirotan, htio je da klekne pred nju.

— Ali... ali, kneže, vi velite: možete li laskati sebi nadom? — prihvatila Marja Aleksandrovna, osjetivši nov priliv rječitosti. — Ta vi ste čudni, kneže! Zar mislite da ste već nevrijedni ženske pažnje? Ne čini krasotu mladost. Sjetite se da ste, da tako reknem, izdanak aristokracije! Vi ste predstavnik najprofinjenijih, najviteškijih čuvstava i... manira! Zar nije Marja zavoljela starca Mazepu? Sjećam se, čitala sam da je Lauzun, taj divni markiz na dvoru Louisa... zaboravila sam kojega — već u godinama, čak, kao starac pobijedio srce jednoj od najprvijih dvorskih krasotica!... I tko vam je kazao da ste starac? Tko vas je to naučio? Zar stare ljudi kakvi ste vi? Vi, s takvim bogatstvom čuvstava, misli, veselja, oštroumnosti, životne snage, sjajnih manira. Pa pojavite se gdjegod sada, u inozemstvu, u kupalištu, s mladom ženom, s takvom krasoticom kakva je, na primjer, moja Zina — ne govorim o njoj, govorim samo tako, radi uporedbe — i vidjet ćete kakav će kolosalan biti efekt! Vi ste izdanak aristokracije, ona krasotica nad krasoticama! Vi je svečano vodite ispod ruke; ona pjeva u sjajnom društvu, vi pak sipate oštroumnost — ta sva će se kupališta štrcati da vas gledaju! Sva će Evropa uzviknuti, jer sve će novine, svi feljtoni, po kupalištima, početi da govore u jedan glas... Kneže! I vi velite: možete li sebi laskati nadom?

— Feljtoni... pa da, pa da!... To je u novinama... — mrmlja knez, a tek napola razumije brbljariju Marje Aleksandrovne i sve više te više smalaksava. — Pa... dijete moje, ako se niste umorili — ponovite mi još jedanput tu romansu koju ste maloprije pjevali!

— Ah, kneže! Pa ima ona i drugih romansa, još ljepših... Sjećate li se, kneže, L'hirondelle?[28] Vjerojatno ste čuli?

— Jest, sjećam se... ili, da pravije kažem, za-bo-ra-vio sam. — Ne, ne pređašnju romansu, on istu što je maloprije pje-va-la! Ja neću L'hirondelle! Ja hoću onu romansu... — govori knez moleći kao dijete.

Zina zapjevala opet. Knez nije mogao da se suzdrži, nego se spustio pred nju na koljena. Plače on.

— O, ma belle chatelaine![29] — kliče glasom, koji mu vrči od starosti i uzbuđenja. — O, ma charmante chatelaine! O, milo dijete moje? Vi ste me na mnogo toga pod-sje-ti-li... iz onoga što je davno prošlo... Tada sam mislio da će sve biti ljepše nego što je zatim bilo. Pjevao sam onda duete... s vikontesom... tu istu romansu... a sada... Ja i ne znam šta je sada...

Cijeli je taj govor izgovorio gušeći se i grcajući. Jezik mu se primjetljivo ukočio. Neke se riječi gotovo nikako nisu mogle da razaberu. Vidjelo se jedino da se bio posve raznježio. Marja Aleksandrovna odmah podjarila oganj.

— Kneže! Ta vi ćete se još zaljubiti u moju Zinu! — uzviknula osjetivši da je čas svečan.

Knežev joj odgovor nadmašio i najveće nade.

— Ja sam do ludila zaljubljen u nju! — uzviknuo starkelja, iznenada oživljujući, i dalje klečeći i sav dršćući od uzbuđenja. — Pripravan sam da joj život žrtvujem! I kad bih se samo mogao nadati... Ali dignite me, ne-što sam o-sla-bio... Ja... kad bih se samo mogao nadati da joj ponudim srce, to... ja... ona bi mi svaki dan pjevala ro-man-se, a ja bih neprestano gledao nju... neprestano gledao... Ah, bože moj!

— Kneže, kneže! Vi joj nudite ruku! Vi biste mi je htjeli oteti, moju Zinu, moju milu, mojega anđela, Zinu! Ali te ja neću pustiti, Zina! Neka mi je istrgnu iz ruku, iz majčinih ruku! — Marja Aleksandrovna poletjela kćeri i snažno je stisla u zagrljaj premda je osjećala da je kći dobrano otiskuje... Mamica malo pretjeruje. Zina to osjeća svim svojim bićem, te s neizrecivim gnušanjem gleda cijelu tu komediju. Ali šuti, a to je sve što treba Marji Aleksandrovni.

— Devet puta je odbila prosce samo da se ne rastane s majkom! — viče ona. — Ali sada moje srce sluti rastanak. Još malo prije sam opazila da ona tako gleda vas... Zapanjili ste je, kneže, svojim

aristokratizmom, tom profinjenošću!... O vi ćete rastaviti nas: ja to slutim!...

— Ja nju o-bo-ža-vam! — promrmljao knez, sve još dršćući kao list na vodi.

— Ti, dakle, ostavljaš svoju majku! — kliknula Marja Aleksandrovna i opet leti kćeri o vrat.

Zina se požuri da dovrši mučni prizor. Šuteći pružila knezu svoju krasnu ruku i čak se prisilila na smiješak. Knez sa silnim poštovanjem prihvatio tu ručicu i obasuo je poljupcima.

— Tek sada za-po-činjem da živim — mrmlja on i guši se od zanosa.

— Zina! — svečano progovorila Marja Aleksandrovna — pogledaj ovoga čovjeka! To je najčestitiji, najplemenitiji čovjek od svih koje ja znam! To je vitez iz srednjega vijeka! Ali ona to zna, kneže; ona zna, mojemu srcu na jad... O, zašto ste došli! Predajem vam moje blago, mojega anđela. Čuvajte je, kneže! Moli vas mati, a koja će mati osuditi mene za moju tugu!

— Mamice, dosta je! — šapnula Zina.

— Vi ćete je, kneže, zaštititi od uvrede? Vaš će mač bljesnuti pred očima klevetnika ili drznika koji se bude usudio da uvrijedi moju Zinu?

— Dosta, mamice, jer ću...

— Pa da, bljesnut će... — mrmlja knez. — Istom sad započinjem ja da živim... Želim da odmah, ovoga časa bude svadba... ja želim odmah da pošaljem u Du-ha-no-vo. Ondje imam brilja-na-ta. Hoću da ih joj položim pred noge...

— To je žar! To je zanos! To je plemenitost čuvstava! — kliknula Marja Aleksandrovna. — I vi ste mogli, kneže, vi ste mogli da upropašćujete sebe, kloneći se svijeta? Tisuću puta ponovit ću to! Izvan sebe sam kad se sjetim te paklene...

— Šta bih i ra-dio, tako sam se bo-jao! — mrmlja knez, kmezeći se i razdragan. — Htjeli su da me strpaju u lud-ni-cu... Uplašio sam se dakle.

— U ludnicu! O, izrodi! O nečovječni ljudi! O, podle lukavštine! Kneže, ja sam to čula! Ta to je ludilo u tih ljudi! Ali zašto, zašto?!

— Pa i sam ne znam zašto! — odgovara starkelja i od slabosti sjeda u naslonjač. — Bio sam, znate, na balu i pripovjedio neku

anegdotu; a njima se nije svi-dje-lo. Pa i iskrsla neka pripovijest!

— Zar samo zato, kneže?

— Nije. Zatim sam se još kar-tao s knezom Petrom Dementičem, i nedostajalo mi šest. Imao sam dva kralja i tri dame... ili, da pravije kažem, tri dame i dva kra-lja... Nije! Jedan kralj! A zatim su bile i da-me...

— I zato? Zato? O, paklenska nečovječnosti! Vi plačete, kneže! Ali sada neće toga biti! Sada ću ja biti uz vas, moj kneže; ja se neću rastati sa Zinom, pa da vidimo hoće li se oni usuditi da i riječ reknu!... I štoviše, znate, kneže, vaša će ih ženidba preneraziti. Zastidjet će ih! Razabrat će da ste još sposobni... to jest, razumjet će da takva krasotica ne bi pošla za luđaka! Sada možete ponosito uznijeti glavu. Gledat ćete im pravo u lice...

— Pa da, gledat ću im pra-vo u lice — promrmljao knez sklapajući oči.

»No sasvim je omlitavio«, pomislila Marja Aleksandrovna. »Samo se trate riječi!«

— Kneže, vi ste usplahireni, ja to vidim; treba svakako da se umirite, da se odmorite od toga uzbuđenja — reći će ona materinski se saginjući prema njemu.

— Pa da, htio bih ma-lo da po-ležim — reče on.

— Da, da! Umirite se, kneže! Ta uzbuđenja... Počekajte, sama ću vas otpratiti... Sama ću vas metnuti da spavate, ako ustreba. — Šta tako gledate, kneže, taj portret? To je portret moje majke — toga anđela, a ne ženske! O, zašto nije sad među nama! To je bila pravednica, kneže, pravednica! — Ja je ne nazivam drugačije!

— Pra-ved-ni-ca? C’est joli... I ja sam imao majku... princesse... i... zamislite... bila je neo-bič-no puna žena... Ali, nisam to htio da kažem... Ma-lo sam oslabio. Adieu, ma charmante enfant... Ja s u-žit-kom... ja danas... sutra... Pa, svejedno je! Au revoir, au revoir — tu je htio mahnuti rukom, ali se oskliznuo i gotovo pao na pragu.

— Opreznije, kneže! Uprite mi se o ruku — viče Marja Aleksandrovna.

— Charmant, charmant — mrmlja on odlazeći. — Sad tek za-počinjem živjeti...

Zina ostala sama. Neizreciv joj teret guši dušu. Gadi joj se toliko da ju je spopadala muka. Sama bi sebe prezrela. Obrazi joj se žare.

Zgrčenih pesnica, stisnutih zubi, oborene glave stoji ona i ne miče se s mjesta. Od stida joj potekle suze iz očiju... U taj se čas otvorila vrata i u sobu utrčao Mozgljakov.

GLAVA IX

Čuo je sve, sve!

Nije zaista ušao, nego utrčao, blijed od uzbuđenja i od razjarenosti. Zina ga gleda u čudu.

— Tako dakle vi! — zaviknuo bez daha. — Napokon sam doznao kakvi ste!

— Kakva sam ja! — ponovila Zina, gledajući ga kao luđaka i odjednom joj se oči zablistale od gnjeva. — Kako ste se usudili tako govoriti sa mnom! — zaviknula pristupajući mu.

— Sve sam čuo! — ponovio Mozgljakov svečano, ali i nehotice uzmaknuo za korak.

— Vi ste čuli? Vi ste prisluškivali? — Zina će gledajući ga prezirno.

— Jest! Prisluškivao sam! Jest, odlučio sam se na podlost, a zato sam doznao da vi sami... I ne znam kako bih se izrazio da vam kažem… kakvi se vi sada prikazujete! — odgovorio on, sve više se plašeći pred Zininim očima.

— Pa makar i čuli, za što možete vi da okrivite mene? Kakvo pravo imate vi da krivite mene? Kakvo pravo imate vi da tako drsko govorite sa mnom?

— Ja? Kakvo ja pravo imam? I vi možete da to pitate? Vi polazite za kneza, a ja nemam nikakva prava!... Pa vi ste meni dali riječ, eto!

— Kada?

— Kako kada?

— Ta još jutros, kad ste me salijetali, odlučno sam vam odgovorila da ne mogu ništa pozitivno da kažem.

— Ali me niste otjerali, niste me sasvim odbili; zadržali ste me, dakle, kao pričuvu! Vi ste me, dakle, mamili.

Rasrđenoj se Zini javio na licu bolan izraz, kao od ljute, pronicave nutarnje boli; ali je ona prevladala svoje čuvstvo.

— Što vas nisam otjerala — odgovorila jasno i na mahove, Premda joj se u glasu osjećao tek primjetljiv dahat — bilo Je jedino

iz žaljenja. Sami ste me zaklinjali da počekam, da varn ne govorim: »neću«, nego da vas promotrim pobliže i »onda«, rekoste, »onda kad se uvjerite da sam plemenit čovjek, možda me nećete odbiti«. To su bile vaše riječi na samom početku vašega udvaranja. Ne možete ih poreći! Usudili ste se i sada kazali da sam vas ja mamila. Ali vi ste sami vidjeli moje gnušanje kad sam se danas sastala s vama dvije sedmice prije nego što ste obećali, i to gnušanje nisam krila od vas, naprotiv, pokazala sam ga. Vi ste to i sami opazili, jer ste me pitali: ne srdim li se zato što ste prije došli? Znajte da onoga ne mame komu ne mogu i neće da sakriju svoje gnušanje. Usudili ste se izreći da sam vas čuvala kao pričuvu. Na to ću vam odgovoriti da sam o vama sudila ovako: »Ako on i nije obdaren vrlo velikim umom, ipak može da bude dobar čovjek, i zato možeš da pođeš za njega.« Ali sada, kad sam se, na svoju sreću, uvjerila da ste glupan, štaviše i pakostan glupan — preostaje mi jedino da vam zaželim svaku sreću i sretan put. Zbogom!

Rekavši to, Zina se okrenula od njega i polako otišla iz sobe.

Kad je Mozgljakov dokučio da je sve propalo, planuo od bijesa.

— A ja sam dakle glupan — viče on — sada sam, dakle, već i glupan! Dobro! Zbogom! Ali prije nego što odem ispripovijedat ću cijelome gradu kako ste vi i mamica opili kneza i upecali ga! Svima ću pripovijedati! Upamtit ćete vi tko je Mozgljakov!

Zina zadrhtala i u prvi mah zastala da mu odgovori, ali razmislila možda i časak, prezirno slegla ramenima i zalupila za sobom vrata.

U taj se tren pojavila na pragu Marja Aleksandrovna. Čula je Mozgljakovljev uzvik, začas se dosjetila šta je i zadrhtala od prepasti. Mozgljakov još nije otišao, Mozgljakov je uz kneza, Mozgljakov će razglasiti po gradu, a prijeko je potrebno da sve ostane tajna, makar i na najkraće vrijeme! Marja Aleksandrovna je imala svojih računa. Za tren smislila i već je bio stvoren plan kako će umiriti Mozgljakova.

— Šta vam je, mon ami? — ona će prilazeći mu i prijateljski mu pružajući ruku.

— Šta: mon ami! — zaviknuo on u bjesnilu. — Još: mon ami! Morgen früh,[30] milostiva gospođo! I vi mislite da ćete mene još jedanput prevariti?

— Žao mi je, vrlo mi je žao, Pavle Aleksandroviču, što vas vidim u takvu čudnu duševnom raspoloženju. Kakvi su to izrazi! Vi ni pred damom ne susprežete svojih riječi.

— Pred damom! Vi... vi ste sve, što god vas volja, ali niste dama! — zaviknuo Mozgljakov. — Ne znam šta je baš htio da kaže svojim uzvikom, ali valjda štogod vrlo gromovito.

Marja Aleksandrovna mu krotko pogleda u lice.

— Sjednite! — tužno izgovorila, pokazujući mu na naslonjač, u kojem je prije četvrt sata počivao knez.

— Ta poslušajte najzad, Marja Aleksandrovna! — zaviknuo zabezeknuti Mozgljakov. — Vi me gledate kao da i niste baš ništa skrivili, nego kao da sam ja skrivio vama! Ta to se ne može!... Takav ton!... Ta, na kraju, to nadilazi mjeru ljudske strpljivosti... znate li vi to?

— Prijatelju moj! — odgovorila Marja Aleksandrovna — dopustit ćete mi da vas i dalje nazivam tim imenom, jer vi nemate boljega prijatelja od mene, prijatelju moj! Vi mučite muku, vi ste izmoreni, vi ste ranjeni u samo srce — i zato nije čudo što sa mnom govorite u takvom tonu. Ali ja se odlučujem da vam otvorim cijelo, cijelo moje srce, pogotovo jer osjećam da sam sama donekle skrivila vama. Sjednite, dakle, razgovorit ćemo se.

Glas Marje Aleksandrovne bolno je mekan.

Na licu joj se ogleda patnja. Začuđeni Mozgljakov sjeo do nje u naslonjač.

— Vi ste prisluškivali? — nastavila ona prijekorno ga gledajući u lice.

— Jest, ja sam prisluškivao! Jos i da ne prisluškujem; baš bih bio zvekan! Doznao sam barem sve što snujete protiv mene — grubo odgovorio Mozgljakov, hrabreći i podbadajući sebe svojim gnjevom.

— I vi, i vi, tako odgojen, takvih načela, mogli ste da se odlučite na takav postupak. — O, bože moj!

Mozgljakov čak i odskočio od stolice.

— O, Marja Aleksandrovna! — uzviknuo. — To se, na kraju krajeva, i ne može slušati! Sjetite se na što ste se odlučili, vi s vašim načelima, a onda osudujte druge!

. — Pitanje je još — reći će ona, ne odgovarajući na njegova pitanja — tko vas je naputio da prisluškujete, tko je pripovjedio, tko je

tu uhađao? — eto šta hoću da znam.

— Ali, oprostite — to neću reći.

— Dobro Doznat ću i sama. Rekla sam, Paul, da sam ja skrivila. Ali, ako razaberete sve, sve prilike, vidjet ćete: ako i jesam kriva, skrivila sam jedino to što sam baš vama željela što više dobra.

— Meni? Dobra? Ta to je već zagrdjelo! Uvjeravam vas, nećete me više prevariti! Nisam takav deran!

I pomaknuo se u naslonjaču da je zaškripao.

— Molim vas, prijatelju, budite hladnokrvniji, ako možete. Saslušajte me pozorno, pa ćete se i sami složiti sa svim. Prvo, htjela sam da vam odmah objasnim sve, sve, i ne biste se ponizivali prisluškivanjem. A što se nisam objasnila s vama prije, jedino je zato jer je sve bilo još u projektu. Moglo je i da ne pođe za rukom. Vidite: sasvim sam otvorena s vama. Drugo, nemojte kriviti moju kćer. Ona vas ljubi do ludila, te me je stajalo neiskazane muke dok je nisam odvratila od vas i privoljela je da prihvati kneževu ponudu.

— Upravo sam imao sreću da čujem najpotpuniji dokaz te ljubavi do ludila — Mozgljakov će ironično.

— Dobro. A kako ste vi govorili s njom? Zar tako govori zaljubljenik? Zar tako govori, najzad, čovjek dobra tona? Vi se uvrijedili i rasrdili nju.

— Ali nije riječ sada o tonu, Marja Aleksandrovna! A maloprije, kad ste mi obje udešavale slatko lice, otišao sam s knezom, a vi udarili da mene častite, ocrnjivali ste me — eto to vam velim! Sve to znam, sve!

— I jamačno iz onoga istoga prljavoga izvora? — priklopila Marja Aleksandrovna, prezirno se smješkajući. — Jest, Pavle Aleksandroviču, ocrnjivala sam vas, ogovarala sam vas i, priznajem, mnogo sam se mučila. Ali već samo to što sam morala da vas ocrnjujem pred njom, možda i da vas klevećem — već samo to dokazuje kako sam teško istrgla od nje pristanak da će vas ostaviti! Kratkovidni čovječe! Da ona ne ljubi vas, zar bi trebalo da vas ocrnjujem, da vas prikazujem u smiješnu, nevrijednu liku, da se utječem takvim krajnjim sredstvima? A vi još ne znate sve! Morala sam se poslužiti materinskom vlašću da joj iz srca iščupam vas, te sam nakon neiskazane muke postigla samo vanjski pristanak. Ako ste sada prisluškivali naš razgovor, zacijelo ste i opazili da me ona ni

jednom riječju, ni jednom kretnjom nije pomogla pred knezom. Za svega toga prizora nije izustila skoro ni riječi; pjevala je kao automat. Sva joj je duša ginula od jada, i ja sam, žaleći je, odvela napokon odatle kneza. Uvjerena sam da je plakala kad je ostala sama. Kad ste ušli ovamo, zacijelo ste opazili njene suze...

Mozgljakov se zaista sjetio da je Zinu spazio u suzama kad je utrčao u sobu.

— A vi, vi, zašto ste vi, Marja Aleksandrovna, bili protiv mene? — uzviknuo on. — Zašto ste me ocrnjivali, klevetali — što i sami priznajete sada?

— A, to je drugo! Eto, da ste iz početka razumno pitali, odavno biste bili dobili odgovor. Jest, imate pravo. Sve sam to učinila ja, i ja jedina. Zinu ne miješajte u to. Zašto sam učinila? Odgovaram: prvo, za Zinu. Knez je bogat, ugledan, ima veza, pa ako Zina pođe za njega, napravit će sjajnu partiju. Najzad, ako i umre — možda čak i nabrzo, jer svi smo mi više-manje smrtni, onda je Zina mlada udovica, kneginja, u višem društvu, i možda vrlo bogata. Onda se ona može udati za koga hoće, može napraviti najbogatiju partiju. Ali će ona, razumije se, poći za onoga koga je ljubila prije, komu je raskrvarila srce kad je pošla za kneza. Samo bi je kajanje primoralo da ispravi svoju krivicu nanesenu onomu koga je prije voljela.

— Hm! — muknuo Mozgljakov, zamišljeno gledajući svoje cipele.

— Drugo, a to ću spomenuti samo ukratko — nastavila Marja Aleksandrovna — jer vi to možda i nećete razumjeti. Vi čitate svoga Shakespearea, crpite iz njega sve svoje uzvišene osjećaje, a zapravo ste, doduše, vrlo dobri, ali još premladi — a ja sam, Pavle Aleksandroviču, mati! Slušajte dakle: ja udajem Zinu za kneza, donekle i radi samoga kneza, jer hoću da ga spasim tim brakom. Voljela sam i prije toga plemenitoga, toga predobroga, toga viteški poštenoga starca. Bili smo prijatelji. On je nesretan u pandžama te paklenske žene. Ona će ga otjerati u grob. Bog vidi da sam Zinu privoljela na brak jedino tim što sam joj prikazala svu svetost njenoga junačkoga djela samopožrtvovnosti. Ona se zanijela plemenitošću osjećaja, opojnošću junačkoga djela. U njoj samoj ima nešto viteško. Prikazala sam joj kao uzvišeno kršćansko djelo ako bude potpora, utjeha, prijatelj, dijete, krasotica, kumir onomu koji će da poživi možda samo još godinu dana. Za posljednjih dana njegova

života ne bi ga opsjedali ni gadna žena, ni strah, ni sjeta, nego svjetlost, prijateljstvo, ljubav. Rajem bi mu se učnili ti posljednji dani na zapadu! Gdje li je tu sebičnost — mazite, molim vas! To je prije djelo sestre milosrdnice, a ne sebičnost!

— Vi ste, dakle... vi ste, dakle, učinili to samo radi kneza, radi djela sestre milosrdnice? — riknuo Mozgljakov podrugljivim glasom.

— Razumijem i to pitanje, Pavle Aleksandroviču; prilično je jasno. Možda mislite da je tu jezuitski spleten probitak knežev s osobnim probicima? Pa šta? Možda je u mojoj glavi bilo i tih računa, samo nije bilo jezuitskih, nego nehotičnih. Znam da se čudite takvu otvorenu priznanju, ali ja vas, Pavle Aleksandroviču, molim jedno: ne miješajte Zinu u to! Ona je čista kao golub i ona ne računa; ona zna samo da voli — milo dijete moje! Ako je tko i računao, to sam ja, i ja jedina! Ali, najprije, zapitajte strogo svoju savjest i kažite: tko ne bi na mojem mjestu računao u ovakvoj prilici? Mi sračunavamo svoje probitke čak i u svojim najvelikodušnijim, čak i u najnesebičnijim poslovima, sračunavamo ih neopazice, nehotice! Dabome, gotovo svi zavaravaju sebe, uvjeravajući sami sebe da rade iz puke plemenitosti. Neću da varam sebe: priznajem da sam, uza svu plemenitost svojih ciljeva, računala. Ali, zapitajte, računam li ja za sebe? Meni ne treba ništa više, Pavle Aleksandroviču! Ja sam proživjela svoj vijek. Računala sam za nju, za mojega anđela, za moje dijete, i koja me mati može u tom slučaju da okrivi?

Suze se zablistale Marji Aleksandrovni u očima. Pavel Aleksandrovič u čudu sluša tu otvorenu ispovijed i u nedoumici trepće očima.

— Ta da, koja mati... — izgovorio on napokon. — Lijepo pjevate, Marja Aleksandrovna — ali... ta vi ste meni dali riječ! Vi ste i meni ulijevali nadu... Kako je meni? Pomislite! Ta kako sam ja sada, znate, ostao nasamaren?

— Ta zar mislite da nisam mislila o vama, mon cher Pauli Naprotiv: u svim tim računima bio je za vas toliko golem probitak te me je on najviše i natjerao da izvršim sav taj posao.

— Moj probitak! — uzviknuo Mozgljakov, sav preneražen sada. — Kako to?

— Bože moj! Zar možete biti toliko bezazleni i kratkovidni! — uzviknula Marja Aleksandrovna i uznijela oči put neba. — O,

mladosti! Mladosti! Eto šta znači zagnjuriti se u toga Shakespearea, sanjariti, zamišljati da živimo — a živjeti od tuđe pameti i od tuđih misli! Vi pitate, dobri moj Pavle Aleksandroviču u čemu je tu vaš probitak? Dopustite mi, radi jasnoće, da malo skrenem: Zina vas voli — o tom nema sumnje! Ali sam opazila da se u njoj, uza svu očitu njenu ljubav, krije neka nepovjerljivost prema vama, prema vašim dobrim osjećajima, prema vašim sklonostima. Opazila sam da se ona ponekad kao namjerice suzdržava, te je hladna prema vama — plod nedoumice i nepovjerljivosti. Niste li to, Pavle Aleksandroviču, opazili i sami?

— O-pa-žao sam, pa i danas... Ali šta biste da kažete, Marja Aleksandrovna?

— Eto, vidite, i sami ste opazili to. Nisam se dakle prevarila. Ona, začudo, nikako ne vjeruje u postojanost vaših dobrih sklonosti. Ja sam mati i zar da ne dokučim šta osjeća moje dijete? Zamislite, dakle, sada, mjesto da upadate u sobu s prijekorima i čak s grdnjama, mjesto da je srdite, nažao činite, vrijeđate je, čistu, krasnu, ponositu, i time je nehotice učvršćujete u sumnjama o svdjim lošim navikama — zamislite da biste mjesto toga primili tu vijest krotko, sa suzama sažaljenja, možda čak i očaja, ali i uzvišenom duševnom plemenitošću...

— Hm!...

— Ne, ne prekidajte me, Pavle Aleksandroviču. Hoću da vam naslikam svu sliku koja će preneraziti vašu uobrazilju. Zamislite da ste joj došli i da kažete: »Zinaida! Volim tebe više nego svoj život, ali nas formalni razlozi rastavljaju. Ja razumijem te razloge. Oni služe tvojoj sreći, i ja ne smijem više da ustajem protiv njih, Zinaida! Ja ti opraštam. Budi sretna, ako možeš!« I tu biste uperili u nju pogled, pogled jagnjeta koje kolju, ako se može tako kazati — zamislite sve to i pomislite kako bi se dojmile te riječi njena srca!

— Doista, Marja Aleksandrovna, recimo, sve je tako: ja razumijem sve to... ali šta je — ja bih rekao da bih ipak prošao bez ičega!

— Ne, ne, ne, prijatelju moj! Ne prekidajte me! Hoću svakako da naslikam cijelu sliku, sa svim posljedicama, da vas u plemenitoj namjeri prenerazim. Zamislite, dakle, da je sretnete kasnije, poslije nekoga vremena, u višem društvu: sretnete se negdje na balu, uz

sjajnu rasvjetu, uz zamamnu muziku, među najdivnijim ženama, a u svoj toj svečanosti vi jedini, tužni, zamišljeni, blijedi, naslonili se negdje na stup (ali tako da vas vide) i pratite je pogledom u vrtlogu toga bala. Ona pleše. Oko vas se razlijevaju zamamni Straussovi zvuci, prosipa se ostroumnost višega društva, a — vi ste sami, blijedi i umirete od strasti! Šta će onda biti sa Zinaidom, pomislite! Kakvim će nas očima gledati ona? »I ja — pomislit će ona — ja sam sumnjala o tom čvojeku koji je meni žrtvovao sve, sve i zbog mene iskidao srce svoje!« Razumije se, pređašnja bi ljubav uskrsla u njoj s nesuzdržljivom snagom!

Marja Aleksandrovna zastala da odahne. Mozgljakov se maknuo u naslonjaču tako silovito da je i opet zaškripao. Marja Aleksandrovna nastavi.

— Radi kneževa zdravlja putuje Zina u inozemstvo, u Italiju, u Španjolsku — u Španjolsku, gdje su mirte, limunovi, gdje je modro nebo, gdje je Guadalquivir — gdje je zavičaj ljubavi, gdje se ne može živjeti a ne voljeti, gdje ruže i poljupci, da tako reknem, lete po zraku! I vi putujete također onamo za njom; žrtvujete službe, veze, sve! Tako se s nesuzdrživom silom započinje vaša ljubav; ljubav, mladost, Španjolska. — Bože moj! Razumije se, vaša je ljubav čista, sveta; ali vi, napokon, ginete, gledajući jedno drugo. Vi me razumijete, mon ami! Dabogme, naći će se podli, podmukli ljudi, izrodi, koji će tvrditi da vas u inozemstvo nije nipošto odmamio rodbinski osjećaj prema nevoljnome starcu. Naročito sam nazvala vašu ljubav čistom, jer to će joj dati i možda sasvim drugo značenje. Ali, ja sam mati, Pavle Aleksandroviču, i zar ću ja vas naučiti čemu lošemu!... Dabome, knez neće moći da pazi na vas dvoje, ali — šta mari! Može li se na tom osnivati takva gnusna kleveta? Napokon on umire, blagosivajući svoju sudbinu. Kažite: za koga će i poći Zina nego za vas? Vi ste knezu tako dalek rođak da ne može biti nikakvih zapreka braku. Uzimate nju, mladu, bogatu, odličnu — i u kakvo vrijeme? Kad bi se najodličniji velikaši mogli ponositi brakom s njom! Po njoj se domaći te u najvišem društvenom sloju i po njoj dobivate odjednom ugledno mjesto, dobivate činove. Sad imate i stotinu i pedeset duša, a onda ste bogati; knez će u svojoj oporuci udesiti sve; ja se laćam toga. A najzad, što je glavno, ona je već sasvim uvjerena o vama, o vašem srcu, o vašim osjećajima, i vi joj odjednom postajete junak vrline i

požrtvovnosti!... I vi, i vi pitate, nakog toga u čemu je vaš probitak? Ta treba, najzad, da budete slijepi pa da ne biste opažali, da ne biste smislili, da biste sračunali taj probitak kad stoji dva koraka pred vama, gleda vas, smješka vam se i sam govori: »To sam ja, tvoj probitak!« Pavle Aleksandroviču, molim vas!

— Marja Aleksandrovna! — uzviknuo Mozgljakov neobično uzbuđen — sada sam razumio sve! Postupio sam grubo, nisko i podlo!

Skočio sa stolice i uhvatio se za kosu.

— I neproračunano — dometnula Marja Aleksandrovna — glavno je: neproračunano!

— Ja sam magarac, Marja Aleksandrovna — uzviknuo on gotovo u očaju. — Sada je propalo sve, jer sam je do ludila volio!

— Možda i nije propalo sve — reći će gospođa Moskaljova tiho, kao da nešto premišlja.

— O, kad bi moglo to da bude! Pomozite! Naučite! Spasite!

I Mozgljakov zaplakao.

— Prijatelju moj! — samilosno će mu Marja Aleksandrovna, pružajući mu ruku. — Vi ste to učinili u pretjeranoj žestini, u burnoj strasti, dakle baš iz ljubavi prema njoj! Bili ste očajni, niste znali za sebe! Ta ona mora razumjeti sve to...

— Ja je ljubim do ludila i pripravan sam sve žrtvovati za nju! — viče Mozgljakov.

— Slušajte, ja ću vas opravdati pred njom...

— Marja Aleksandrovna!

— Jest, ja se laćam toga. Ja ću vas pomiriti. Vi ćete joij reći sve kako sam vam sada govorila.

— O, Bože! Kako ste vi dobri, Marja Aleksandrovna!... Ali... ne bi li se to moglo učiniti odmah!

— Sačuvaj bože! O, kako ste vi neiskusni, moj prijatelju! Ona, tako ponosita! Ona će to držati za novo prostaštvo, za bezobraštinu! Odmah ću sutra udesiti sve, a sada — otiđite kamogod, makar onomu trgovcu... dobro, dođite naveče; ali vam ne bih savjetovala!

— Otići ću, otići ću! Bože moj! Vi mene uskrisavate! Samo još jedno pitanje: a ako knez ne umre tako brzo?

— Ah, bože moj, kako ste vi naivni, mon cher Paul. Naprotiv, treba da se molimo Bogu za njegovo zdravlje. Treba od svega srca

željeti dug vijek tomu milomu, tomu viteški poštenomu starčiću. Ja ću se prva, dan i noć, u suzama moliti za sreću moje kćeri. Ali, žalibože! Čini se, kneževo je zdravlje nesigurno! Uz to će morati sada otići u prijestolnicu da Zinu uvodi u društva. Bojim se, oh, bojim se, da ga to ne bi konačno dptuklo. Ali — mi ćemo se moliti, cher Paul, a drugo je u božjoj ruci!... Već odlazite! Blagosiljam vas, mon ami! Nadajte se, trpite, junačite se, glavno je — junačite se! Nisam nikad sumnjala o plemenitosti vaših čuvstava...

Snažno mu stisla ruku, i Mozgljakov na prstima izišao iz sobe.

— Eto, nasadila sam jednoga glupana! — reče slavodobitno. — Preostali su drugi...

Otvorila se vrata i ušla Zina. Blijeđa je nego obično. Oči joj se blistaju.

— Mamice! — reče — svršavajte brže, jer neću podnijeti! Sve je toliko prljavo i podlo da bih pobjegla od kuće. Ne mučite me, ne srdite me! Muka me hvata, čujete li: muka me hvata od cijele te prljavštine!

— Zina! Šta ti je, moj anđele? Ti.. ti si prisluškivala! — uzviknula Marja Aleksandrovna, uporno se i nemirno zagledavajući u Zinu.

— Jest, prisluškivala sam. Ne biste li htjeli da i mene posramite kao onoga glupana? Slušajte, kunem vam se, ako me još budete mučili tako i dodjeljivali mi različite podle uloge u toj podloj komediji, odbacit ću sve i sve završiti u jedan mah. Dosta je već što sam pristala na glavnu podlost! Ali... ja nisam znala sebe! Zagušit ću se od toga smrada!... — I ona otišla zalupivši vratima.

Marja Aleksandrovna uporno pogledala za njom i zamislila se.

— Treba se žuriti, treba se žuriti! — uzviknula trgnuvši se. — U njoj je glavna nevolja, glavna opasnost, pa ako svi ti gadovi ne ostave nas same, nego razglase po gradu — što se je zacijelo već i dogodilo, onda je propalo sve! Neće ona izdržati svu tu gungulu i odustat će. Treba pošto-poto i to odmah odvesti kneza na selo! Skoknut ću onamo prvo sama, izvući ću mojega zvekana i dovesti ovamo. — Mora on, na kraju krajeva, ipak poslužiti bar za nešto! A ondje će se onaj ispavati — i otputit ćemo se! — Ona pozvoni.

— Je li kočija spremna? — zapita slugu koji je ušao.

— Odavno je spremna — odgovori lakaj.

Kočiju je naručila Marja Aleksandrovna onoga časa kad je gore vodila kneza.

Obukla se, ali najprije skoknula do Zine da joj u glavnim crtama saopći svoju nakanu i da neke upute. Ali Zina nije mogla da je sluša. Leži ona na postelji, s licem u jastucima; lije suze i čupa dugu, divnu kosu bijelim rukama, ogoljenima do laktova. Pogdjekad podrhtava, kao da joj u jedan tren prolazi studen kroz sve udove. Marja Aleksandrovna započela govoriti, ali Zina nije čak ni digla glavu.

Marja Aleksandrovna prestojala neko vrijeme uz nju, pa izišla zbunjena i, da donekle to nadoknadi, sjela u kočiju i naložila da tjeraju kolikogod mogu.

»Loše je to što je Zina prisluškivala!« — misli ona sjedeći u kočiji. »Nagovorila sam Mozgljakova gotovo istim riječima, kojima i nju. Ona je ponosita i možda se uvrijedila... Hm! Ali glavno je, glavno je da dospijem i da sve učinim dok nisu nanjušili! Nevolja! Ali, ako po nezgodi moj glupan ne bude kod kuće!«

I od same te misli zaokupilo je bjesnilo od kojega se Afanasiju Matvejiču slabo piše; od nestrpljivosti se vrcka. Konji jure trkom.

GLAVA X

Kočija leti. Rekli smo već da je genijalna misao sinula Marji Aleksandrovni u glavi još jutros, za ono vrijeme dok je za knezom jurila po gradu. Obećali smo da ćemo tu misao spomenuti na pravu mjestu. Ali čitalac je već zna. Ta je misao bila: da sad ona konfiscira kneza i da ga odveze, štogod brže može, na selo pod gorom, gdje mirno živi blaženi Afanasij Matvejič. Nećemo kriti da Marju Aleksandrovnu sve više i više snalazi neki neobjašnjivi nemir. To se događa i pravim junacima, osobito u ono vrijeme kad stižu cilju. Neki joj instinkt šapuće da je opasno ostajati u Mordasovu. »A kad jednom bude na selu — razmišlja ona — onda makar cijeli grad dubio na glavi!« Dakako, ni na selu se ne smije gubiti vrijeme. Sve se može dogoditi, sve, baš sve, premda mi, dabogme, ne vjerujemo glasovima koje su kasnije raširili o mojoj junakinji njeni zlomislenici, da se ona u taj čas bojala čak i policije. Jednom riječju, vidi ona da treba što brže vjenčati Zinu s knezom. A sredstva su pri ruci. Vjenčati ih može kod kuće i seoski svećenik. Mogu se vjenčati

dapače prekosutra; u krajnjem slučaju čak i sutra. Ta bivalo je svadbi koje su se svršavale za dva sata! Tu žurbu, to odustajanje od sviju svečanosti, zaruka, svadbenih predvečerja, treba knezu prikazati kao potreban comme il faut; treba mu utuviti da je to doličnije, veličanstvenije. Naposljetku može sve da se istakne kao romantična zgoda i da se tako dirne najosjetljivija žica u kneževu srcu. U krajnjem slučaju može njega i opiti, ili, još bolje, držati neprestano pijana. A onda, bilo što mu drago, Zina će ipak biti kneginja! A ako onda ne prođe bez skandala, na primjer, u Petrogradu ili Moskvi, gdje knez ima rođaka, i to je utješno. Prvo, sve je to još budućnost; a drugo, Marja Aleksandrovna vjeruje da u višem društvu ne prolazi gotovo nikad bez skandala, osobito kad se radi o svadbi; da je to dapače u tonu, premda po njenim pojmovima skandali višega društva treba uvijek da budu nekakvi osobiti, veličanstveni, nešto nalik na Monte Christa ili Mémoires du Diable.[31] Napokon, Zina treba samo da se javi u višem društvu, a mamica da je podrži, pa će svi, ama svi biti onoga istoga časa pobijeđeni i nitko od tih grofica i kneginja neće biti kadar da izdrži tu mordasovsku čitulju, što im zna da očita sama samcata Marja Aleksandrovna, svima zajedno ili pojedinačno. Radi sviju tih zamišljaja i leti sada Marja Aleksandrovna na svoje imanje po Afanasija Matvejiča, koji je sada, po njenu računu, prijeko potreban. Zaista: odvesti kneza na selo znači odvesti ga Afanasiju Matvejiču, s kojim se knez možda i ne bi želio upoznavati. Ako ga pak Afanasij Matvejič pozove, onda stvar zadobiva sasvim drugi lik. Osim toga, pojava vremešnoga i dostojanstvenoga oca obitelji, s bijelom ogrlicom i u fraku, sa šeširom u ruci, koji je naročito doputovao iz dalekih krajeva čim je čuo za kneza, mogla je da stvori izvanredno ugodan dojam, mogla je čak i da polaska kneževu samoljublju. Takav istrajni i paradni poziv teško je i odbiti, misli Marja Aleksandrovna. Kočija proletjela napokon tri vrste i kočijaš Sofron zaustavio konje pred stubama duge, prizemne, drvene kuće, prilično stare i pocrnjele od vremena, s dugim nizom prozora i okružene sa sviju strana starim lipama. To je seoski dom i ljetna rezidencija Marje Aleksandrovne. U kući gore već svjetla.

— Gdje je zvekan? — zaviknula Marja Aleksandrovna, kao uragan provaljujući u sobe. — Zašto je tu taj ručnik? A! On se brisao! Opet je bio u kupki? I navijek srče svoj čaj! De, šta si u me izbuljio oči, glupi glupane? Zašto mu nije ošišana kosa? Griška! Griška! Griška! Zašto nisi ošišao gospodina kako sam ti prošle sedmice naložila?

Marja Aleksandrovna je ulazeći u sobu kanila da se kudikamo blaže pozdravi s Afanasijem Matvejičem, ali kad je vidjela da je netom izišao iz kupke i u slast pijucka čaj, nije mogla da suspregne najgorče negodovanje. I zaista: kolika je briga i staranje s njene strane, i koliki najblaženiji kvijetizam sa strane za suvišnoga i neradnika Afanasija Matvejiča; takav ju je kontrast ubo odmah u samo srce. Međutim zvekan, ili ako se kaže uljudnije, onaj kojega zovu zvekanom, sjedi uz samovar, u besmislenoj prepasti zinuo i izbuljio oči te gleda suprugu koja ga je okamenila svojim dolaskom. Iz predsoblja osvanula pospana, nezgrapna figura Griške, koji trepeće očima pred tim prizorom.

— Pa ne daju se, zato i nisam šišao — progovori on gunđavim, promuklim glasom. — Deset puta sam prilazio s nožicama — eto, velim, samo što nije došla gospođa — izvući ćemo obojica, šta ćemo onda raditi? Neću, kažu, počekaj, za nedjelju ću nakovrčiti kosu; treba da kosa bude duga.

— Šta? On se dakle kovrča! Ti si, dakle, dok nema mene, smislio da se kovrčaš? Kakvi su to poslovi? A pristaje li to tebi, tvojoj glupoj glavi? Bože, kakav je ovdje nered! Šta ovdje zaudara? Pitam te, izrode, šta to ovdje zaudara? — viče supruga i sve više te više salijeće nedužnoga i sasvim već zaluđenoga Afanasija Matvejiča.

— Ma... draga! — promrmljao zaplašeni suprug, ne ustajući s mjesta i molećim očima gledajući svoju vladaricu — ma... draga!

— Koliko sam ti puta tuvila u tvoju magareću glavu da ja tebi nisam nikako draga? Kakva sam ja tebi draga, ti pigmeju jedan! Kako smiješ takvo ime da nadijevaš plemenitoj dami, kojoj je mjesto u višem društvu, a ne uz takva magarca kakav si ti!

— Ta... ta ti si, Marja Aleksandrovna, ipak moja zakonita žena, zato dakle i govorim... supruški.. — odvratio Aranasij Matvejič i u isti mah digao obje ruke do glave da zaštiti kosu.

— Ah ti, nakazo! Ah ti, kolče jasikov! Zar se čulo išta gluplje od takva odgovora? Zakonita žena! Ta kakve su danas zakonite žene? Zar će itko danas u višem društvu upotrijebiti tu glupu, tu seminarsku, tu odvratno podlu riječ zakonita? I kako smiješ da mi spominješ da sam ja tvoja žena kad ja iz petnih žila, svim sredstvima svoje duše nastojim da to zaboravim? Šta to sakrivaš rukama glavu? Pogledajte kakva mu je kosa! Sasvim, sasvim mokra! Za tri se sata neće osušiti! Kako da ga sada vozim? Kako da ga pokažem svijetu? Šta da radim sada?

I Marja Aleksandrovna od bijesa lama rukama, trči amo-tamo po sobi. Nevolja nije, dabogme, velika i može se ispraviti; ali riječ je o tom da Marja Aleksandrovna ne može da obuzda svoju dušu, koja pobjeđuje sve i uz to je vlastoljubiva. Osjeća potrebu da neprestano izlijeva svoj gnjev na Afanasija Matvejiča, jer tiranija je navada koja se pretvara u potrebu. A, najzad, i svi znaju za kakav su kontrast sposobne neke profinjene dame određenoga društva, kod kuće za kulisama, a ja sam baš želio da prikažem taj kontrast. Afanasij Matvejič je sa strepnjom pazio na evolucije svoje supruge i čak se je oznojio gledajući je.

— Griška! — zaviknula najzad ona — odmah gospodaru da se obuče! Frak, hlače, bijelu ogrlicu, prsluk — brže! A gdje mu je četka za glavu, gdje je četka?

— Draga! Ta ja sam tek izišao iz kupke: mogu nazepsti, ako se budem vozio u grad...

— Nećeš nazepsti!

— A evo i kosa mi je mokra...

— Pa mi ćemo je odmah osušiti! Griška, uzmi četku, tari ga dok se ne osuši; jače! Jače! Eto tako! Eto tako!

Pod tom komandom usrdni i odani Griška stao iz petnih žila gospodaru trti kosu, a da mu bude zgodnije, uhvatio ga za rame i malo se nagnuo prema divanu. Afanasij Metvejič se mršti i gotov je da zaplače.

— Sad hodi ovamo! Digni ga, Griška! Gdje je pomada? Nagni se, nagni, ništarijo — nagni se, ti muktašu!

I Marja Aleksandrovna se latila da svojim rukama pomladi svojega supruga, nemilosrdno mu čupajući gustu, prosjedu kosu,

koju on na svoju nesreću nije bio ošišao. Afanasij Matvejič je sa strepnjom pazio na evolucije svoje supruge i čak cijelu operaciju.

— Isisao si sokove moje, ti musavče! — reći će Marja Aleksandrovna. — Ta nagni se još, nagni se!

— A čime sam ja, draga, isisao tvoje sokove? — prognjevetao suprug, saginjući glavu štogod može dublje.

— Zvekan! Ne razumije alegoriju! Sada se očešljaj; a ti ga obuci, ali brže!

Junakinja naša sjela u naslonjač te inkvizitorski promatra ceremonijal oblačenja Afanasija Matvejiča. Međutim je on dospio da nekoliko puta odahne i da se snađe, pa kad je došlo do vezivanja bijele ogrlice, usudio se čak da iznese neko zasebno mišljenje o formi i krasoti uzla. Napokon, kad je oblačio frak časni se muž sasvim ohrabrio i s nekim se poštovanjem stao ogledavati u ogledalu.

— A kamo me ti to, Marja Aleksandrovna, voziš? — upita udešavajuči se.

Marja Aleksandrovna nije u prvi mah povjerovala svojim ušima.

— Čujete li! A ti strašilo! Pa kako se ti usuđuješ da me pitaš kamo ja tebe vozim!

— Ta treba i da znam, draga...

— Šuti! Samo me još jedanput okrsti dragom, osobito ondje kamo sad idemo! Cijeli ćeš mjesec dana presjediti bez čaja.

Uplašeni suprug zamuknuo.

— Eto ti na! Ni jedan jedini križ nisi u službi dobio, ti musavče — nastavila ona, prezirno gledajući crni frak Afanasija Matvejiča.

Afanasij Matvejič se najzad uvrijedio.

— Križeve, draga, daje vlast, a ja sam savjetnik, a nisam musavac — izgovorio on, plemenito negodojući:

— Šta, šta, šta? Ta ti si ovdje naučio da rasuđuješ! Ah, ti prostače! Ah, ti balavče! Ali, žao mi je, nemam kada da se bakćem s tobom, inače bih ja... Ali, sjetit ću se kasnije! Daj mu, Griška, šešir! Daj mu bundu! Ovdje, dok mene nema, neka se urede sve te tri sobe; a neka se spremi i zelena, ugaona soba. Odmah četke u ruke! S ogledala neka se poskidaju prevlake, sa satova također, a za sat neka bude sve gotovo. A ti obuci frak, slugama daj rukavice, čuješ, Griška, čuješ?

Sjeli u kočiju. Afanasij Matvejič je u nedoumici i čudu. Međutim Marja Aleksandrovna razmišlja — kako bi razumljivije utuvila svojemu suprugu u glavu neke upute, prijeko potrebne u njegovu sadašnjem stanju. Ali ju je suprug pretekao.

— A meni se, Marja Aleksandrovna, prisnio danas nadasve originalan san — bubnuo on sasvim nenadano, usred šutnje s obiju strana.

— Pi ti, prokleto strašilo! Mislila sam, bogzna što! Nekakav san! A kako ti smiješ da mi dodijavaš svojim prostačkim Originalan! Razumiješ li ti uopće šta je to originalan? Slušaj, kažem ti posljednji put, ako mi se danas usudiš ma i rijec spomenuti o snu, ili o čemugod drugom, to ću ja — i ne znam šta ću učiniti od tebe! Slušaj dobro, meni je došao knez K. Sjećaš li se kneza K.?

— Sjećam se, draga, sjećam. A zašto je to izvolio doći?

— Šuti, tebe se ne tiče! Ti ga moraš osobito ljubazno, kao domaćin, pozvati odmah nama na selo. Zato te i vozim. Još danas ćemo sjesti i odvesti se. Ali ako se samo usudiš da rekneš ma i jednu riječ cijele večeri, ili sutra ili prekosutra ili kad bilo, natjerat ću te da cijele godine paseš guske! Ne govori ništa, ni jednu jedinu riječ. To ti je sva dužnost, razumiješ?

— Ali, a ako me zapitaju štogod?

— Svejedno šuti.

— Ta ne može se svejednako šutjeti, Marja Aleksandrovna.

— Onda odgovaraj jednoslovčano, štogod kao hm, ili štogod isto tako, da pokažeš kako si pametan čovjek i premišljaj prije nego što ćeš da odgovoriš.

— Hm!

— Shvati me! Vozim te zato jer si čuo za kneza i odmah, u zanosu zbog njegova pohoda, doletio njemu da mu iskažeš svoje poštovanje i da ga pozoveš na selo; razumiješ?

— Hm!

— Ta ne unjkaj sada, glupane! Odgovaraj mi!

— Dobro, draga, sve će biti po tvojoj volji; ali zašto ću ja to pozvati kneza?

— Šta, šta? Opet ćeš da mudruješ! A šta se tebe tiče: zašto? Pa kako se usuđuješ da to pitaš?

— Ta ja bih samo zato, Marja Aleksandrovna: Kako ću ga i pozvati kad si zapovijedila da šutim?
— Ja ću govoriti za tebe, a ti se samo klanjaj, čuješ li, samo se klanjaj, a šešir drži u rukama. Razumiješ li?
— Razumijem, dra... Marja Aleksandrovna.
— Knez je izvanredno oštrouman. Ako on štogod kaže, makar i ne bilo tebi, to ti na sve odgovaraj dobrodušnim i veselim smiješkom, čuješ li?
— Hm.
— Opet si zaunjkao! Da nisi sa mnom unjkao! Odgovaraj otvoreno i jasno: čuješ li ili ne čuješ?
— Čujem, Marja Aleksandrovna, čujem, kako ne bih čuo, a unjkam zato da se naučim kako si naložila. Samo bih ja opet ono isto, draga; kako to: ako knez rekne štogod, ti mi naređuješ da ga gledam i da se smješkam. Ali, a ipak, ako me zapita štogod?
— Kakav si ti neuputan bukvan! Rekla sam ti već: ja ću odgovarati za tebe, a ti samo gledaj i smješkaj se.
— Ta on će pomisliti da sam nijem — progunđao Afanasij Matvejič.
— Baš je i važno! Neka misli: zato ćeš prikriti da si glupan.
— Hm... Ali, a ako me drugi budu pitali štogod?
— Nitko te neće zapitati, neće nikoga biti. A ako slučajno — ne dao bog! — i dođe li tkogod i ako te što zapita, ili ti štogod kaže, odmah mu odgovori sarkastičnim smiješkom. Znaš li šta je sarkastičan smiješak?
— To je oštrouman, je li, draga?
— Dat ću ja tebi, zvekane, oštrouman! Ta tko će od tebe glupana tražiti oštroumnost? Podrugljiv smiješak, razumiješ — podrugljiv i preziran.
— Hm!
»Oh, bojim se za toga zvekana! — šapće u sebi Marja Aleksandrovna. — Baš se zakleo da će isisati sve moje sokove! Zaista bi bolje bilo da ga i ne vodim!«
Razmišljajući tako, plahireći se i jadajući, izvirkuje Marja Aleksandrovna neprestano na prozorak svoje kočije i požuruje kočijaša. Konji lete, ali njoj se sve čini polagano. Afanasij Matvejič sjedi nijem u svojem kutu i u mislima ponavlja svoje zadatke. Najzad

se kočija dovezla u grad i stala pred kućom Marje Aleksandrovne. Ali tek što je dospjela naša junakinja da iskoči na ulazne stepenice, spazi da joj prema kući idu pokrivene saonice s dva sjedala, s dva konja, one iste saonice u kojima se obično vozi Ana Nikolajevna Antipova. U saonicama sjede dvije dame. Jedna od njih, razumije se, sama Ana Nikolajevna, druga Natalja Dmitrijevna, od nedavna njena iskrena prijateljica i pristalica. Marji Aleksandrovnoj zakazalo srce. Ali nije dospjela da uzvikne, a doklizile saonice, u kojoj je očito još neka gošća. Razlegli se radosni uzvici:

— Marja Aleksandrovna! I zajedno s Afanasijem Matvejičem! Dovezli se! Otkuda? Baš zgodno, a mi do vas, na cijelu veče! To je iznenađenje!

Gošće skočile na ulazne stepenice i zacvrkutale kao lastavice. Marja Aleksandrovna ne vjeruje svojim očima i ušima.

»U zemlju propale!« — pomislila za se. »To sluti na zavjeru! Mora se istražiti! Ali... nećete me, klepetuše, nadmudriti!... Počekajte...“

GLAVA XI

Mozgljakov je otišao od Marje Aleksandrovne, očito, potpuno utješen. Ona ga je sasvim raspalila. Borodujevu nije otišao, osjećao je potrebu da bude sam. Izvanredna naplava herojskih i romantičnih sanjarija nije mu dopuštala da se smiri. Mašta on o svečanom objašnjenju sa Zinom, onda o plemenitim suzama njegova srca, koje prašta sve, o bljedilu i očaju na petrogradskom balu, o Španjolskoj, Guadalquiviru, ljubavi i o knezu koji umire a na samrti im združuje ruke. Onda krasotica žena, koja mu je odana i neprestano se divi njegovu junaštvu i uzvišenim osjećajima; usput, kradom — zanimanje kakve grofice iz »višega društva«, u koje će on svakako dospjeti po svom braku sa Zinom, udovicom kneza K., vicegubernatorsko mjesto, novci — jednom riječju sve ono što je tako rječito oslikala Marja Aleksandrovna opet mu je oživjelo u zadovoljnoj duši, pa je draška, mami, a što je glavno, laska njegovu samoljublju. A eto — i ne znam zaista kako bih to objasnio — kad je već počeo posustajati od svih tih zanosa, javila mu se odjednom prenemila misao: ta zapravo je sve to još daleka budućnost, a sad je on ipak i te kako nasamaren. Kad mu se javila ta misao, opazio je da

je zabasao nekamo vrlo daleko, u neko usamljeno i nepoznato predgrađe mordasovsko. Mrači se. Po ulicama, obrubljenima malim kućercima, što tonu u zemlju, razjareno laju psi, koji se u provincijskim gradovima razmnožavaju u strahovitu broju baš u onim četvrtima gdje nema šta da se čuva i ništa da se krade. Počela padati susnježica. Porijetko susreće kojega okašnjeloga mještanina, ili ženu u kožuhu i čizmama. Sve to, ne zna se zašto, počelo srditi Pavla Aleksandroviča — vrlo loš znak, jer kad što kreće na dobro, sve nam se, naprotiv, prikazuje u umiljatu i sjajnu obliku. Pavel Aleksandrovič se i nehotice sjeća da je dosad vazda on određivao ton u Mordasovu; neobično je volio kad su mu u svim kućama natucali da je ženik, i čestitali mu na toj časti. Čak se i ponosio što je ženik. I odjednom će osvanuti sada pred svima — u ostavci! Dići će se smijeh. Ta ne može on sve njih razuvjeravati, zaista, ne može im pripovijedati o petrogradskim balovima sa stupovima i o Guadalquiviru! Razmišljajući, ginući i padajući nabasao napokon na misao koja mu je već odavno tajom kopkala po srcu: »A je li istina sve to? A hoće li se sve to zbiti onako kako je Marja Aleksandrovna slikala?« Tu se, u pravi čas, sjetio da je Marja Aleksandrovna izvanredno lukava dama, da ona — kolikogod vrijedna bila sveopćega štovanja — ipak spletkari i laže od jutra do mraka. Da je sada, kad je njega udaljila, imala valjda za to svojih osobitih razloga, i da je napokon slikanju — svatko vješt. Misli i o Zini; sjetio se njena oproštajnoga pogleda, koji ni najmanje nije iskazivao pritajenu strastvenu ljubav; a ujedno se, u pravi čas, sjetio da je ipak prije jednoga sata bio kod nje u ludama. Od toga spomena zastao Pavel Aleksandrovič odjednom kao ukopan i do suza pocrvenio od stida. Kao navlaš, časak iza toga desila mu se neugodna zgoda: noga mu se omakla, i on se s drvenoga pločnika srušio u snježnu smetinu. Dok se koprcao po snijegu, navalio na nj sa svih strana čopor pasa, što ga je već odavno proganjao svojim lavežem. Jedan pas, najmanji i najljući, uhvatio mu se zubima za polu na bundi i objesio se. Braneći se od pasa, psujući naglas, pa i proklinjući svoju sudbinu, Aleksandrovič, razderane pole i nepodnosivo ojađen u duši, dotumarao napokon do ugla na ulici i tek tu razabrao da je zalutao. Zna se da čovjek koji je zalutao u nepoznatom gradskom kraju, osobito po noći, nikako ne može da ide pravo ulicom: svaki čas ga

gurka neka neznana sila da skreće u sve ulice i uličice na koje nailazi. Po vodeći se za tim sistemom, zabludio Pavel Aleksandrovič potpuno. »A vrag odnio sve te uzvišene ideje!« — govori on preda se i pijucka od pakosti. — »A sam vrag odnio sve vas, s vašim uzvišenim osjećajima i s Guadalquivirima!« Neću reći da je Mozgljakov u taj čas bio zamaman. Najzad, pošto se natumarao dva sata, stigao je, umoran i izmučen, pred kuću Marje Aleksandrovne. Kad je ugledao mnoštvo kočija, začudio se. »Zar su gosti, zar je pozvano društvo?« — pomislio. — »U koju svrhu?« Kad se raspitao u sluge, kojega je sreo, pa doznao da je Marja Aleksandrovna bila na selu i dovezla Afanasija Matvejiča, s bijelom ogrlicom, a knez se probudio ali još nije sišao među goste, Pavel Aleksandrovič se bez ijedne riječi popeo gore do uje. U taj je čas bio baš u onakvu duševnom raspoloženju u kakvu se čovjek slaba karaktera može da odluči na kakvu užasnu, najpakosniju nevaljalstinu iz osvete, ne misleći na to da će možda za svega života morati da se kaje zbog toga.

Kad se je popeo gore, ugleda kneza gdje sjedi u naslonjaču pred svojom putnom toaletom i posve gole glave, ali već sa španjolskom bradicom i sa zaliscima. Vlasulja mu je u rukama sijedoga, starodrevnoga komornika i njegova ljubimca, Ivana Pahomiča. Pahomič je dubokoumno i smjerno češlja. Što se pak tiče kneza, on se još nije snašao od malopređašnje pijanke i vrlo se jadno doima. Sjedi posve klonuo, trepćući očima, iscijeđen i smalaksao, i gleda Mozgljakova kao da ga ne prepoznaje.

— Kako vaše zdravlje, ujo? — zapitao Mozgljakov.

— Kako... To si ti? — progovorio najzad ujo. — A ja sam, brate, malo dremnuo. Ah, bože moj! — uzviknuo i sav oživio — ta ja sam... bez vla-sulje!

— Ne uzrujavajte se, ujo! Ja... ja ču vam pomoći ako je povolji.

— Sada si, evo, saznao moju tajnu! Ta ja sam govorio da treba za-tva-ra-ti vrata. Ali mi moraš, prijatelju, zadati odmah poštenu riječ da nećeš zloupotrijebiti moju tajnu i da nećeš nikomu kazati da imam lažnu ko-su.

— Ta molim vas, ujo! Zar smatrate da sam sposoban za takvu podlost! — uzviknuo Mozgljakov želeći da ugodi starcu radi... daljih ciljeva.

— Pa da, pa da! Kad, dakle, vidim da si plemenit čovjek, neka bude tako, ja ću tebe za-di-vi-ti... i otkrit ću ti sve svoje tajne. Kako ti se, mili moj, sviđaju moji brci?

— Prekrasni su, ujo! Divni! Kako ste mogli da ih uščuvate tako dugo?

— Razuvjeri se, prijatelju moj, oni su laž-ni! — reći će knez slavodobitno gledajući Pavla Aleksandroviča.

— Zar zbilja? Teško je i povjerovati. Ali, i zalisci? Priznajte, ujo, zacijelo ih crnite?

— Crnim? Nesamo da ih ne crnim nego su i oni doista umjetni!

— Umjetni? Kako vas volja, ujo, ali ne vjerujem. Vi mi se podru gujete!

— Parole d'honneur, mon ami![32] — uzviknuo knez slavodobitno — i zamisli, svi se, ama svi, isto tako kao i ti va-ra-ju! Čak i Stepanida Matvejevna ne vjeruje, premda mi ih gdjekad sama na-stav-lja. Ali sam uvjeren, prijatelju moj, da ćeš ti sačuvati moju tajnu. Daj mi poštenu riječ...

— Poštena riječ, ujo, sačuvat ću je. Ponavljam vam: zar smatrate da sam sposoban za takvu podlost?

— Ah, prijatelju moj, kako sam danas pao kad tebe nije bilo! Feofil me opet istresao iz ko-či-je.

— Istresao vas opet! A kada?

— Pa već smo se bili dovezli nadomak ma-na-sti-ru.

— Znam, ujo, nedavno.

— Nije, nije, prije dva sata, nije dulje, odvezao sam se u manastir, a on ti mene istresao; tako me je za-pla-šio — ni sada mi srce nije na mjestu.

— Ta vi ste, ujo, spavali! — u čudu izgovori Mozgljakov.

— Pa da, spavao sam... a onda sam se od-ve-zao, ali ja... uostalom, ja to možda... ah, kako je to čudno!

— Uvjeravam vas, ujo, da ste to vidjeli u snu! Vi ste vrlo mirno spavali, još poslije objeda.

— Zar? — i knez se zamislio.

— Pa da, ja sam to možda zaista i vidio u snu. Uostalom, sjećam se svega što sam vidio u snu. Najprije mi se prisnio neki prestrašeni

bik s rogovima; a zatim mi se prisnio nekakav pro-ku-ror, također, čini mi se, s ro-govima...

— To je zacijelo, ujo, Nikolaj Vasiljevič Antipov.

— Pa da, možda je i on. A onda sam vidio Napoleona Bonaparta. Znaš, prijatelju moj, svi mi govore da nalikujem na Napoleona Bonaparta... a u profilu da neobično nalikujem na nekoga starinskoga papu... Šta misliš, mili moj, nalikujem li na papu?

— Mislim, ujo, da više nalikujete na Napoleona.

— Pa da, to je en face. Uostalom, i sam tako mislim, mili moj. I prisnio mi se kad je već bio zarobljen na otoku, a znaš, tako razgovorljiv, kočoperan, takav ve-seljak, da me je izvan-redno zabavio.

— To vi, ujo, govorite o Napoleonu? — reći će Pavel Aleksandrovih zamišljeno gledajući ujaka. Neka mu čudna misao trenula u glavi, misao koju još ni sam nije pravo razbirao.

— Pa da, o Na-po-leonu. Raspravljao sam s njim vazda o filozofiji. A znaš, prijatelju moj, čak mi je i žao što su tako strogo postupili s njim... En-gle-zi. Dabogme, da ga nisu držali na lancu, opet bi počeo napadati ljude. Bijesan je čovjek bio! Ali, ipak mi ga je žao. Ja ne bih postupio tako. Ja bih ga otpravio na ne-na-stanjeni otok...

— Zašto na nenastanjeni? — zapitao Mozgljakov rastreseno.

— Pa, makar i na na-sta-njeni, ali jedino razumnim žiteljima. Pa i da se udese za njega različite za-ba-ve; kazalište, muzika, balet, i sve na državni trošak. Puštao bih ga da se šeta, razumije se, pod paskom, jer inače bi on odmah strug-nu-o. Neke kolačiće je neobično volio. Pa i kolačići neka mu se peku svaki dan. Ja bih njega, kako se veli, o-čin-ski izdržavao. On bi se kod mene i po-ka-jao...

Mozgljakov rastreseno sluša brbljariju bunovnoga starca i od nestrpljivosti grize nokte. Htio bi da navrati razgovor na ženidbu — i sam još ne zna, zašto; ali beskrajna mu pakost bukti u srcu. Odjednom starkelja zaciknuo od čuda.

— Ah, mon ami! Ta zaboravio sam da ti kažem. Zamisli, ta ja sam danas pro-si-o.

— Prosili ste, ujo? — uzviknuo Mozgljakov i oživio.

— Pa da, pro-si-o. Pahomiču, ti već ideš? Pa, dobro. C’est une charmante personne[33]... Pa... priznajem, mili moj, postupio sam ne-pro-mišljeno. Tek sada vi-dim to, bože moj!

— Ta molim vas, ujo, kad ste prosili?

— Priznajem, prijatelju moj, ni to ne znam pouzdano, kada! Da i to nisam vidio u snu? Ah, kako je to ipak čud-no!

Mozgljakov zadrhtao od oduševljenja. Nova mu ideja sinula u glavi.

— Ta koga ste, kad ste prosili, ujo? — ponovio on nestrpljivo.

— Domaćinsku kćer, mon ami... cette belle personne... uostalom, zaboravio sam kako se ona zove. Ali, vidiš, mon ami, ta ja ne mogu nikako da se že-nim. Šta bih radio sada?

— Pa vi ćete, bogme, upropastiti sebe ako se oženite. Ali dopustite mi, ujo, da vas upitam još nešto. Jeste li baš uvjereni da ste je zaista zaprosili?

— Pa da.. uvjeren sam.

— A ako ste sve to vidjeli u snu, isto onako kao i to da ste po drugi put ispali iz kočije?

— Ah, bože moj! I zaista, možda sam i to također vidio u snu! Tako da sada i ne znam kako bih se ondje ja-vi-o. Kako bih ja, prijatelju moj, doznao po-uz-dano, kakogod za-obi-laz-no: jesam li je zaprosio ili nisam?

— Znate šta, ujo? Mislim da i ne morate doznavati.

— A šta?

— Znam zacijelo da ste to vidjeli u snu.

— I sam mislim to, mili moj, pogotovo jer mi se često prisnivaju ta-kvi sni.

cette helle Eto, vidite, ujo. Zamislite, dakle, da ste se malo napili za doručkom, onda za objedom i najzad...

— Pa da, prijatelju moj; možda i jest od to-ga.

— Pogotovo, ujo, jer ma koliko se i raspalili, ipak niste nikako mogli na javi ovako nepromišljeno zaprositi. Koliko ja vas znam, ujo, vi ste do krajnosti promišljen čovjek i...

— Pa da, pa da.

— Zamislite samo jedno: da to doznaju vaši rođaci, koji su i onako loše raspoloženi prema vama — šta bi onda bilo?

— Ah, bože moj! — uzviknuo uplašeni knez — a šta bi onda bilo?

— Molim vas! Pa svi bi zaviknuli u jedan glas da to niste učinili pri zdravoj pameti, da ste poludjeli, da vas treba staviti pod skrbništvo, da su vas prevarili, i možda bi vas nekamo strpali pod pasku.

Mozgljakov zna čime se može zaplašiti starac.

— Ah, bože moj! — zaviknuo knez dršćući kao list. — Zar bi me strpali?

— I zato smislite, ujo: biste li mogli na javi tako nepromišljeno zaprositi? Vi sami razumijete svoje probitke. Svečano tvrdim da ste sve to vidjeli u snu.

— Svakako u snu, sva-ka-ko u snu! — ponavlja uplašeni knez. — Ah, kako si ti umno rasudio sve to, mili moj! Od srca sam ti zahvalan što si me o-pa-me-tio.

— A ja se neobično radujem, ujo, što sam se danas našao s vama. Zamislite: da nije mene, zaista biste se mogli zbuniti, pomisliti da ste ženik i sići onamo kao da ste ženik. Zamislite kako je to opasno!

— Pa da... da, opasno!

— Sjetite se samo da su toj gospođici dvadeset i tri godine: nitko neće da je uzme, a odjednom joj se za ženika javljate vi, bogataš, odličnik! A oni će se odmah uhvatiti za tu ideju, uvjerit će vas da ste i zaista ženik, i oženit će vas možda silom. A onda će računati da ćete možda uskoro umrijeti.

— Zar?

— I sjetite se napokon, ujo: čovjek vaših odličnih svojstava...

— Pa da, mojih odličnih svojstava...

— Našega uma, vaše ljubeznosti...

— Pa da, uma, da!...

— I najzad, vi ste knez. Zar biste vi mogli takvu partiju da odaberete kad bi vam zaista, radi bilo čega, trebalo da se oženite? Pomislite samo šta će kazati vaši rođaci.

— Ah, prijatelju moj, ta oni će mene živa izjesti! Doživio sam od njih već toliko spletaka i pakosti... Zamisli, sumnjam da su me htjeli strpati u ludnicu. Ali, molim te, prijatelju moj, pristaje li to? Pa, šta bih ja ondje radio… u lud-ni-ci?

— Razumije se, ujo, i zato se sada neću micati od vas dok ne siđete dolje. Ondje su sada gosti.

— Gosti? Ah, bože moj!

— Ne brinite se, ujo, ja ću biti uz vas.

— Oh kako sam ti za-hva-lan, mili moj, ti si naprosto moj spasitelj! A znaš li šta? Bolje da ja odem.

— Sutra, ujo, sutra izjutra u sedam sati. A danas se pred svima oprostite i kažite da odlazite.

— Svakako ću otići... ocu Misailu... A, moj prijatelju — a ako oni mene ondje zaruče?

— Ne bojte se, ujo, ja ću biti uz vas. A, najzad, govorili vam oni što im drago, natucali oni ma o čemu, otvoreno kazujte da ste sve to vidjeli u snu... kako je zaista i bilo.

— Pa da, sva-ka-ko u snu. Samo znaš, prijatelju moj, ipak je to bio pre-ča-ro-ban san! Ona je divna krasotica, a, znaš, takve forme...

— Pa zbogom, ujo, ja ću sići, a vi...

— Šta, ti me ostavljaš sama! — uzviknuo knez uplašen.

— Ne, ujo, mi ćemo sići, ali odvojeno; najprije ja, a onda vi. To će biti bolje.

— Pa do-bro. A ja bih baš morao da zapišem jednu misao.

— Zaista, ujo, zapišite svoju misao, a onda dođite, ne oklijevajte. A sutra izjutra...

— A sutra izjutra do jeromonaha, sva-ka-ko do je-ro-mo-na-ha! Charmant, charmant! A znaš, prijatelju moj, ona je div-na kra-sotica... takve forme... pa kad bih svakako morao da se ženim, to ja...

— Bog vas očuvao, ujo!

— Pa da, bog očuvao!... Pa, zbogom, mili moj, ja ću odmah... samo ću, evo, da za-pi-šem. A pro-pos, odavno sam htio da te zapitam: jesi li čitao uspomene Casanovine?

— Čitao sam, ujo, a šta?

— Pa da... Sada sam, eto, i za-bo-ra-vio šta sam htio da kažem...

— Sjetit ćete se, ujo — do viđenja!

— Do viđenja, prijatelju moj, do viđenja! Ali ipak je to bio čaroban san, ča-ro-ban san!

GLAVA XII

— A mi sve dođosmo do vas, sve! I Praskovja će Iljinična doći također, i Luiza je Karlovna kanila da dođe — cvrkuće Ana Nikolajevna ulazeći u salon i pomamno se ogledavajući. To je prilično ljepuškasta, mala damica, šareno je ali bogato odjevena, a osim toga vrlo dobro zna da je ljepuškasta. Sve joj se čini da je negdje u kutu sakriven knez, zajedno sa Zinom.

— Doći će i Katerina Petrovna, i Felisata Mihajlovna također su kanili doći — dometnula Natalja Dmitrijevna, dama velikog obujma, čije su se forme toliko svidjele knezu, a neobično nalikuje na grenadira. Na njoj je neobično malen, ružičast šeširić, koji joj strši na zatiljku. Već tri sedmice ona je najiskrenija prijateljica Ane Nikolajevne, oko koje se već odavno motala i dodvoravala joj se, a koju bi, sudeći po obliku, mogla progutati odjednom zajedno s koščicama.

— Ja i ne govorim o tom, može se reći, zanosu, koji me obuzima kad vas obje vidim u svojem domu i još naveče — zapjevala Marja Aleksandrovna kad se je snašla od prvoga čuda — ali mi recite, molim vas, kakvo vas je čudo dovelo danas meni kad sam već sasvim bila izgubila nadu da ću imati tu čast?

— O, bože moj, Marja Aleksandrovna, kakvi ste vi to zaista! — slatko izgovorila Natalja Dmitrijevna, prenemažući se stidljivo i piskutljivo, što je stvaralo nadasve zanimljiv kontrast s njenom spoljašnošću.

— Mais, ma charmante — zacvrkutala Ana Nikolajevna ta treba, svakako treba da jednom završimo sve naše sastanke za taj teatar. Baš danas je Peter Mihajlovič rekao Kahstu Stanislaviču da ga neobično jadi što to kod nas ne ide kako treba, nego se samo prepiremo! Sastale smo se, dakle, danas nas četiri te mislimo: da odemo do Marje Aleksandrovne i da riješimo mahom sve! Natalja je Dmitrijevna poručila i drugima. Sve će doći. Mi ćemo se, eto, dogovoriti, pa će biti dobro. Neka se ne govori da se mi samo prepiremo, je li, mon ange? — dometnula nestašno, ljubeći Marju Aleksandrovnu. — Ah, bože moj! Zinaida Afanasjevna! Ta, vi ste svaki dan sve ljepši! — Ana Nikolajevna dobaci poljupce Zini.

— Pa i nema ona drugoga posla nego da se uljepšava — slatko nadovezala Natalja Dmitrijevna, tarući svoje ručetine.

»Ah, vrag ih odnio! Nisam ni pomislila na taj teatar! Uvještile su se, klepetuše!« — šapnula Marja Aleksandrovna, posve izbezumljena od bijesa.

— Pogotovo, moj anđele — priklopila Ana Nikolajevna — kad je kod vas sada taj mili knez. Ta vi znate, u Duhanovu je za pređašnjih vlastelina bio teatar. Obavijestile smo se već i znamo da su ondje složene sve te stare dekoracije, zastor i dapače kostimi. Knez je bio danas kod mene, a ja se toliko začudila njegovu dolasku da sam mu sasvim zaboravila kazati. Sada ćemo naročito zapodjeti razgovor o teatru, vi ćete nam pomoći, i knez će odrediti da nam se pošlje sva ta stara ropotarija. Jer inače — u koga biste ovdje i naručili da načini štogod nalik na dekoraciju? A glavno je, mi bismo i kneza da privučemo u naš teatar. On se mora svakako pretplatiti; ta to je za siromahe! Možda će čak primiti ulogu — ta on je tako mio, skladan. Onda će stvar poteći divno.

— Dakako, primit će ulogu. Ta oni se mogu navesti da igraju svaku ulogu — dometnula Natalja Dmitrijevna vrlo značajno.

Ana Nikolajevna nije prevarila Marju Aleksandrovnu: iz časa u čas dovoze se dame. Marja Aleksandrovna jedva dospijeva da ih dočekuje i da izušćuje uzvike što ih u takvim prilikama iziskuje pristojnost i comme-il-faut.

Ne laćam se da opisujem sve posjetiteljice. Reći ću samo da svaka gleda neobično lukavo. Svima piše na licima očekivanje i neka grozomorna nestrpljivost. Neke su dame došle s odlučnom nakanom da budu svjedokinje nekomu neobičnomu skandalu, i vrlo bi se rasrdile ako bi se morale razići ne vidjevši ga. Po spoljašnosti se sve vladaju neobično ljubezno, ali se Marja Aleksandrovna čvrsto pripravila za napad. Povrvjela pitanja o knezu, najprirodnija, kako se čini; ali u svakom je pitanju poneka aluzija, okolišanje. Iznesoše čaj; svi se porazmještali. Jedna grupa zaokupila glasovir. Zina, kad je zamoliše da zasvira i zapjeva, oporo odgovorila da nije baš zdrava.

Bljedilo na njenu licu dokazuje to. Odmah povrvjela sažalna pitanja, pa i tu se ulučila prilika da se štošta zapita i natukne. pitaju i za Mozgljakova, a njih upućuju Zini. Marja Aleksandrovna se u taj čas podesetorostručila, vidi sve što se događa u svakom kutu u sobi, čuje što govori svaka posjetiteljica, premda ih ima do desetak, i odmah odgovara na sva pitanja, a razumije se, nije joj neprilika za

riječi. Dršće za Zinu i čudi se što ona ne odlazi kako je uvijek dosad činila na takvim sastancima. Opazili i Afanasija Matvejiča. Njemu su se uvijek svi podrugivali, da Marju Aleksandrovnu bocnu radi njena supruga. Ali, sada bi se od plitkoga i otvorenoga Afanasija Matvejiča moglo štošta i dokučiti. Marja Aleksandrovna u brizi promatra opsadno stanje, u kojemu vidi supruga. Uz to na sva pitanja odgovara hm takvim nesretnim i neprirodnim načinom da ona ima zašto da je spopada bijes.

— Marja Aleksandrovna! Afanasij Matvejič neće nikako da govori s nama — uzviknula jedna smiona, bistrooka damica, koja se ničega ne boji i nikad ne zapada u nepriliku. — Naložite mu neka bude uljudniji prema damama.

— Zaista i sama ne znam šta mu je danas — odgovorila Marja Aleksandrovna, prekidajući razgovor s Anom Nikolajevnom i Nataljom Dmitrijevnom i veselo se smješkajući — tako je zaista nerazgovorljiv! I sa mnom nije skoro ni riječi progovorio. Zašto ti, Afanase, ne odgovaraš Felisati Mihajlovni? Šta ste ga pitali?

— Pa... pa... draga, ta ti si sama... — progunđao začuđeni i zbunjeni Afanasij Matvejič. Za sve to vrijeme stajao je kraj naloženoga kamina, ruke zataknuvši za prsluk, u slikovitoj pozi, koju je sam odabrao, i srkao čaj. Damska su ga pitanja toliko bunila da se rumenio kao djevojčica. A kad je započeo svoje opravdanje, skobio je takav užasan pogled razbješnjene supruge da se je skoro onesvijestio od prepasti. Ne znajući šta bi radio, želeći da se kakogod popravi i da opet stekne poštovanje, gutnuo on čaja; ali čaj je bio prevruć. Nije sračunao gutljaj i silno se opekao, ispustio tasu, zagrcnuo se i tako se zakašljao da je u svih nazočnih pobudio nedoumicu i morao na neko vrijeme izići iz sobe. Jednom riječju, sve je bilo jasno. Marja Aleksandrovna je razabrala da njeni gosti već sve znaju te su se okupili s najlošijim nakanama. Stanje je opasno. Mogu da razgovore, da zbune slaboumnoga starca, i još u njenoj nazočnosti. Mogu dapače i kneza da joj odvedu ako ga večeras svade s njom i odmame sa sobom. Sve se može očekivati. Ali sudba joj je pripravljala još jedno iskušenje: vrata se otvorila i javio se Mozgljakov, o kojem je mislila da je kod Borodujeva i nikako nije očekivala da če joj večeras doći. Zadrhtala kao da ju je nešto bocnulo.

Mozgljakov stao na vratima te se ponešto zbunjen ogledava uokolo. Ne može da svlada uzbuđenje što mu se jasno odražava na licu.

— Ah, bože moj! Pavel Aleksandrovič! — uz viknulo nekoliko glasova.

— Ah, bože moj! Ta to je Pavel Aleksandrovič! A vi ste nam kazali, Marja Aleksandrovna, da su oni otišli do Borodujevih? Kazali su nam, Pavle Aleksandroviču, da ste se sakrili kod Borodujeva — zapištala Natalja Dmitrijevna.

— Sakrio se? — ponovio Mozgljakov nacerivši se. — Čudan izraz! Oprostite, Natalja Dmitrijevna! Ja se ni od koga ne sakrivam i nikoga ne želim da sakrivam — dometnuo i osobito značajno pogledao Marju Aleksandrovnu.

Marja Aleksandrovna uzdrhtala.

»Šta, zar se i taj bukvan buni!« — pomislila, ispitljivo se zagledavajući u Mozgljakova. — A to će da bude gore od svega…

— Je li istina, Pavle Aleksandroviču, da ste otpušteni... iz službe, razumije se? — iskočila drska Felisata Mihajlovna, podrugljivo mu gledajući pravo u oči.

— Otpust? Kakav otpust? Ja prosto mijenjam službu. Dobivam mjesto u Petrogradu — hladno odgovorio Mozgljakov.

— E, onda čestitam — nastavila Felisata Mihajlovna — a mi se čak i uplašili kad smo bili čuli da se otimate za mjesto kod nas u Mordasovu. Ovdje, Pavle Aleksandroviču, nisu sigurna mjesta, odmah možete da frknete.

— Osim nekih učiteljskih mjesta na kotarskom učilištu; ovdje se još može naći prazno mjesto — priklopila Natalja Dmitrijevna. Aluzija je bila tako jasna i gruba da je zbunjena Ana Nikolajevna pakosnu prijateljicu kradom gurnula nogom.

— Zar mislite da bi Pavel Aleksandrovič voljan bio da zauzme mjesto kakvoga uče? — uklopila Felisata Mihajlovna.

Ali Pavel Aleksandrovič nije znao šta da odgovori. Okrenuo se i sudario s Afanasijem Matvejičem koji mu pruža ruku. Mozgljakov posve glupo odbije pruženu ruku i podrugljivo mu se pokloni do pasa. Rasrđen do krajnosti, prišao ravno Zini i, pakosno joj gledajući u oči, šapnuo:

— Sve je to po vašoj milosti. Počekajte, još večeras ću vam pokazati jesam li ja glupan ili nisam.

— Čemu biste odgađali? To se vidi i sada — glasno mu odgovorila Zina, gadljivo mjereći očima bivšega svojega ženika.

Mozgljakov se brže odvratio, zaplašen njenim snažnim glasom:

— Dolazite od Borodujeva? — odlučila se napokon da zapita Marja Aleksandrovna.

— Ne, nego od uje.

— Od uje? Bili ste dakle sada kod kneza?

— Ah, bože moj! Knez se, dakle, već probudio, a nama rekoše da svejednako još spavaju — dometnula Natalja Dmitrijevna, pakosno zirkajući na Marju Aleksandrovnu.

— Ne brinite se, Natalja Dmitrijevna, za kneza, — odgovorio Mozgljakov — on se probudio i sada je, hvala bogu, već pri svijesti. Maloprije su ga napili, najprije kod vas, a zatim posvema ovdje, tako da mu se sasvim pomutila pamet, koja mu i onako nije bistra. Ali sada smo se, hvala bogu, razgovorili i on je počeo razborito da misli. Odmah će doći ovamo da se oprosti s vama, Marja Aleksandrovna, i da vam zahvali za sve vaše gostoljubije. Sutra pak, čim svane, putujemo zajedno, a zatim ću ga svakako osobno otpratiti do Duhanova, da se spriječe ponovni padovi, kao na primjer danas; a ondje će ga već primiti, iz ruku u ruke, Stepanida Matvejevna, koja će se dotle zacijelo vratiti iz Moskve, i nizašto ga više neće puštati opet na put — za to jamčim.

Govoreći to, Mozgljakov je zlobno gledao Marju Aleksandrovnu. Ona je sjedila zanijemjevši od čuda. Sa žalošću priznajem da se moja junakinja, možda prvi put u životu, uplašila.

— Sutra dakle, čim svane, putuje? A kako to? — reći će Natalja Dmitrijevna obraćajući se Marji Aleksandrovni.

— Pa kako to? — naivno se razleglo među gostima — a mi smo čuli, da... to je, zaista, čudno!

A domaćica i ne zna više šta bi odgovarala. Odjednom se na najneobičniji i najekscentričniji način odvratila sveopća pažnja. U susjednoj se sobi začula neka čudna buka i nečiji prodirni uzvici, i odjednom, kao grom iz vedra neba, upala u salon Marje Aleksandrovne Sofja Petrovna Karpuhina. Sofja Petrovna je bez sumnje najekscentričnija dama u Mordasovu, toliko ekscentrična da

su čak i u Mordasovu odlučili, od nedavna, da je ne primaju u društvo. Mora se još dodati da ona redovito svake večeri, točno u sedam sati, zalaže zakusku — radi želuca, kako ona kazuje — a nakon zakuske je obično u najemancipiranijem duševnom raspoloženju, da se ne kaže štogod više. Baš u tom je duševnom raspoloženju i sada kad je tako nenadano upala Marji Aleksandrovni.

— A, tako vi dakle, Marja Aleksandrovna — zaviknula da sva soba ori — tako vi, dakle, postupate sa mnom! Ne uznemirujte se, došla sam na časak; neću ni sjesti kod vas. Došla sam naročito da saznam: je li istina što su mi govorili? A kod vas su, dakle, balovi, banketi, dogovori, a Sofja Petrovna neka sjedi kod kuće i plete čarape! Pozvali ste cijeli grad, a mene niste! A do nedavno sam vam bila i prijateljica i mon ange, kad sam došla da vam ispripovijedam šta s knezom rade kod Natalje Dmitrijevne. A sad, evo, u gostima kod vas i Natalje Dmitrijevne, koju ste maloprije grdili na pasja kola i ona isto tako vas. Ne vodite brige, Natalja Dmitrijevna! Ne treba meni vaše čokolade à la santé,[34] po deset kopjejaka šipka. Ja je češće od vas pijem kod kuće! Pi!

— To se vidi — priklopila Natalja Dmitrijevna.

— Ta molim vas, Sofja Petrovna — zaviknula Marja Aleksandrovna i pocrvenjela od ljutnje — šta vam je? Ta opametite se!

— Ne vodite brigu o meni, Marja Aleksandrovna, sve znam sve, sve sam doznala! — viče Sofja Petrovna svojim prodornim, vrištavim glasom, okružena svim gostima koji se, čini se, naslađuju tim neočekivanim prizorom. — Sve sam doznala! Sama je vaša Nastasja dotrčala meni i sve mi pripovjedila. Upecali ste toga kneza, opili ga, natjerali ga da zaprosi vašu kćer, koju nitko više neće da uzme, pa mislite da ste i sami postali sada krupna ličnost — vojvotkinja u čipkama, pi! Ne vodite brigu, ja sam pukovnikovica! Pljujem na to što me niste pozvali na dogovor! Vidjela sam i čestitijega svijeta nego što ste vi. Objedovala sam kod grofice Zalihvatske; mene je prosio natkomisar Kuročkin! Baš mi i treba vaš poziv, pi!

— Vidite, Sofja Petrovna — odgovorila Marja Aleksandrovna sva izbezumljena — uvjeravam vas da se tako ne upada u čestitu kuću i

još u takvu stanju, pa ako me ovoga časa ne oslobodite svoje nazočnosti i rječitosti, odmah ču se latiti svojih sredstava.

— Znam, naložit ćete svojim slugama da me otprave! Ne vodite brige, i sama ću pogoditi put. Zbogom, udajite koga hoćete; a vi, Natalja Dmitrijevna, da se niste smijali meni; pljujem ja na vašu čokoladu! Ako mene i nisu pozvali ovamo, ja ipak nisam ni pred knezovima igrala kazačok. A šta se vi smijete, Ana Nikolajevna? Sušilov je slomio nogu; odmah su ga donijeli kući, pi! A ako vi, Felisata Mihajlovna, ne naložite vašoj bosonogoj Matrjoški neka na vrijeme otjera kući vašu kravu da mi ne muče svaki dan pod prozorima, inače ću vašoj Matrjoški prebiti noge. Zbogom, Marja Aleksandrovna, sretno ostajte, pi!

Sofja Petrovna iščeznula. Gosti se smiju. Marja Aleksandrovna se posve zbunila.

— Mislim, napili su se — slatko izgovorila Natalja Dmitrijevna.

— Samo, ipak, kolike li drskosti!

— Quelle abominable femme![35]

— Baš nas je nasmijala!

— Ah, kakve su nepristojnosti govorili!

— A šta je to ona govorila o dogovoru? Kakav dogovor? — podrugljivo pita Felisata Mihajlovna.

— Pa to je užasno! — zgranula se najzad Marja Aleksandrovna. — Eto, te nakaze i rasipaju na pregršti sve te nezgrapne glasove! Nije to čudo, Felisata Mihajlovna, što u našem društvu ima takvih dama — nije, najčudnije je to što su takve dame potrebne, njih slušaju, njih pomažu, njima vjeruju, njih...

— Knez! Knez! — razvikali se odjednom svi gosti.

— Ah, bože moj! Ce cher prince!

— Pa, hvala bogu! Sada ćemo doznati sve do u najsitnije potankosti — šapnula svojoj susjedi Felisata Mihajlovna.

GLAVA XIII

Knez ušao i slađano se osmjehnuo. Svake uzrujanosti, što mu je u kokošje srce ulio pred četvrt sata Mozgljakov, nestalo u njega čim je ugledao dame. Odmah se rastopio kao bombon. Dame ga

dočekale vrištavim radosnim krikovima. Uopće govoreći, dame su oduvijek milovale našega starčića i bile s njim izvanredno prisne. U njega je bila sposobnost da ih svojom osobom neobično zabavlja. Felisata Mihajlovna je dapače tvrdila jutros (dakako, nije tvrdila ozbiljno) da je ona pripravna sjesti mu na koljena, ako mu to bude godilo — »jer je on mio, premio starčić, beskrajno mio!« Marja Aleksandrovna se očima upila u nj da mu bar išta pročita na licu i da pogodi kako će se iskopati iz svoga kritičnoga položaja. Bilo je jasno da je Mozgljakov napakostio užasno i da joj je sav posao vrlo nesiguran. Ali, knezu se s lica ne može pročitati ništa. On je isti, kao i maloprije, kao i uvijek.

— Ah, bože moj! Evo i kneza! A mi vas čekamo i čekamo — zaviknule neke dame.

— S nestrpljivošću, kneže, s nestrpljivošću! — zapištale druge.

— To mi neobično laska — šuškeće knez, sjedajući za stol, na kojem vri samovar. Dame su ga odmah okružile. Uz Marju Aleksandrovnu ostale samo Ana Nikolajevna i Natalja Dmitrijevna. Afanasij Matvejič smjerno se smješka. Mozgljakov se smješka također i izazovno gleda Zinu, koja se ne osvrće na nj, nego prišla ocu i sjela do njega u naslonjač, uz kamin.

— Ah, kneže, govore li istinu da nam odlazite? — zapištala Felisata Mihajlovna.

— Pa da, mesdames, odlazim. Namjeravam odmah otputovati u inozemstvo.

— U inozemstvo, kneže, u inozemstvo! — uzviknule sve u zboru — ta šta ste smislili!

— U ino-zem-stvo — potvrdio knez dotjerujući se — a znate, onamo bih da putujem osobito radi no-vih ideja.

— Kako to, radi novih ideja? O čemu on to priča? — pitaju dame i zgledavaju se.

— Pa da, radi novih ideja — ponovio knez s najdubljim uvjerenjem. — Svi sada putuju radi novih i-de-ja. Hoću, eto, i ja da steknem no-ve i-de-je.

— Da ne kanite stupiti u framasonsku ložu, preljubezni ujo — uzviknuo Mozgljakov, očevidno želeći da se pred darnama istakne svojom duhovitošću i neusiljenošću.

— Pa da, prijatelju moj, nisi se prevario — nenadano odgovorio ujo. — Ja sam za-i-sta, još nekada u inozemstvu, pripadao jednoj fra-ma-son-skoj loži, pa sam i imao mnogo velikodušnih ideja. Štaviše, spremao sam se onda da učinim mnogo za sa-vre-menu pro-svjetu, i već sam bio sasvim odlučio u Frankfurtu da o-slo-bo-dim svojega Sidora, kojega sam sa sobom bio poveo u inozemstvo. Al' on, na čudo moje, pobjegao od mene. Izvanredno je čudan bio čovjek. Kasnije, iznenada, sretnem ga u Pa-ri-zu, gizdelin, sa zaliscima, ide po bou-levardu s mamzelom. Pogledao me, kimnuo glavom. A mamzel, što je s njim, tako je žustra, bistrooka, tako za-mam-na...

— Ali, ujo! Pa vi ćete, znači, sve kmetove osloboditi ako sad odete u inozemstvo — uzviknuo Mozgljakov hohoćući na sav glas.

— Ti si potpuno po-go-dio moje želje, mili moj — odgovorio knez ne zapinjući. — I hoću da ih sve o-slo-bo-dim.

— Ali, molim vas, kneže, ta oni će vam se odmah svi razbjeći, i tko će vam onda plaćati obroke? — uzviknula Felisata Mihajlovna.

— Dabome da će se svi razbjeći — uzrujano se oglasila Ana Nikolajevna.

— Ah, bože moj! I zar će se zbilja razbjeći? — uzviknuo knez u čudu.

— Razbjeći će se, odmah će se svi razbjeći, a vas će ostaviti samoga — potvrdila Natalja Dmitrijevna.

— Ah, bože moj! Onda ih, dakle, neću o-slo-bo-diti. Uostalom, ja to samo tako govorim...

— Tako je i bolje, ujo — prisnaži Mozgljakov.

Sve dosad je Marja Aleksandrovna šuteći slušala i motrila. Učinilo joj se da je knez sasvim zaboravio nju i da je to posve neprirodno.

— Dopustite, kneže — započela glasno i dostojanstveno — da vam predstavim mojega muža, Afanasija Matvejiča. On je naročito došao sa sela čim je čuo da ste odsjeli u mojoj kući.

Afanasij Matvejič se osmjehnuo i ukočio. Učinilo mu se da je pohvaljen.

— Ah, vrlo se veselim — reći će knez. — A-fa-nasij Matvejič! Dopustite, ja se nečega sjećam. A-fa-nasij Mat-ve-jič. Pa da, to je onaj koji je na selu. Charmant, charmant, vrlo se veselim. Prijatelju

moj! — uzviknuo knez obraćajući se Mozgljakovu — ta to je onaj isti, sjećaš se, maloprije je izlazio srok. Kako li je ono? Muž na dver, a žena... pa da, i žena u neki grad ot-pu-to-vala!...

— Ah, kneže, ta to je zacijelo: muž na dver, a žena u Tver, onaj isti vaudeville što su lanjske godine igrali kod nas glumci — prihvatila Jelisata Mihajlovna.

— Pa da, upravo u Tver; sve za-bo-ravljam. Charmant, charmant! Vi ste, dakle, glavom taj? Vrlo se veselim što sam se u-po-znao s vama — govori knez ne ustajući s naslonjača i pružajući ruku Afanasiju Matvejiču koji se smješka. — Pa, kako vaše zdravlje?

— Hm...

— Zdrav je, kneže, zdrav — odgovorila brže Marja Aleksandrovna.

— Pa da, to se i vidi da je zdrav. A vi ste vazda na selu? Pa, vrlo se veselim. A kako je ru-me-nih obraza i sve se smije…

Afanasij Matvejič se smješka, klanja i dapače struže nogom. Ali nakon posljednje napomene kneževe nije izdržao nego odjednom, ni pet ni šest, na najgluplji način prasnuo u smijeh. Svi zahohotali. Dame vrište od zadovoljstva. Zina planula i blistavim očima pogledala Marju Aleksandrovnu, a ona puca od pakosti. Vrijeme je da se promijeni razgovor.

— Kako ste spavali, kneže? — zapitala ona medenim glasom, a u isti mah grozovitim pogledom dala znak Afanasiju Matvejiču neka se odmah nosi na svoje mjesto.

— Ah, vrlo sam dobro spavao — odgovorio knez — i znate, prisnio mi se čaroban san, ča-ro-ban san!

— San! Neobično volim kad se pripovijedaju sni — uzviknula Felisata Mihajlovna.

— I ja također vrlo volim! — dometnula Natalja Dmitrijevna.

— Ča-ro-ban san — ponavlja knez slatko se smiješeći — ali taj je san naj-ve-ća tajna!

— Šta, kneže, zar se ne smije pripovijedati? Pa to je valjda kakav Čudan san? — napomenula Ana Nikolajevna.

— Naj-ve-ća tajna — ponavlja knez, uživajući što u dama izaziva radoznalost.

— To je onda zacijelo neobično zanimljivo! — viču dame.

— Kladim se da je knez u snu klečao pred nekom krasoticom i izjavljivao joj ljubav! — uzviknula Felisata Mihajlovna. — Ta priznajte, kneže, da je istina! Dragi kneže, priznajte!

— Priznajte, kneže, priznajte! — prihvatili sa sviju strana.

Knez dostojanstveno i razdragan sluša sve te uzvike. Damska nagovaranja laskaju njegovu samoljublju da se je gotovo i pomamio.

— Premda sam rekao da je moj san najveća tajna — odgovorio najzad — moram priznati da ste ga, gospođo, na moje čudo, gotovo sa-svim po-go-dili.

— Pogodila sam! — zanosno uzviknula Felisata Mihajlovna. — Eto, kneže! Sad, kako vas volja, ali nam morate odati tko je vaša krasotica?

— Svakako nam odajte!

— Je li ovdašnja ili nije?

— Dragi kneže, odajte!

— Dušice, kneže, odajte! Ma umrli, odajte! — viču sa sviju strana.

— Mesdames, mesdames!... Ako već toliko silno želite da znate, mogu vam odati jedino da je to naj-ča-robnija i, može se kazati, naj-če-stitija gospođica od sviju što ih ja znam — prognjevetao sasvim razdragani knez.

— Najčarobnija! I... ovdašnja! Tko bi to bio? — upitaju dame, važno se zgledavajući i namigujući jedna drugoj.

— Razumije se, one koje se ovdje smatraju za prve krasotice — reći će Natalja Dmitrijevna, tarući svoje crvene ručetme i zirkajući mačjim očima na Zinu. Istog časa pogledali svi Zinu.

— Kad vam se, dakle, kneže, prisnivaju takvi sni, zašto se ne biste i na javi oženili? — zapitala Felisata Mihajlovna, ogledavajući sve važnim pogledom.

— A kako bismo vas mi divno oženili! — prihvatila druga dama.

— Dragi kneže, oženite se! — zapištala treća.

— Oženite se, oženite se! — uzvikale se sa svih strana.

— A zašto se ne biste oženili?

— Pa da... zašto se ne bih oženio? — odobrava knez koJega su zbunili svi ti uzvici.

— Ujo! — zaviknuo Mozgljakov.

— Pa da, prijatelju, moj, ja te ra-zu-mijem! Baš sam htio a kažem, mesdames, da nisam više kadar da se oženim te, pošto provedem divno veče kod naše dražesne domaćice, putujem odmah sutra do jeromonaha Misaila u manastir, a zatim pravo u inozemstvo da zgodnije pratim ev-ropsku pro-svjetu.

Zina problijedjela i neizrecivo tužno pogledala mater. Ali se Marja Aleksandrovna već odlučila. Dosad je samo iščekivala, ispitivala, premda je i razabirala da je već sve pokvareno i da su joj neprijatelji odviše odmakli. Najzad razumjela sve te odlučila da jednim mahom, jednim udarom smlavi stoglavu hidru. Dostojanstveno ustala s naslonjača i čvrstim se koracima približila stolu, ponositim pogledom mjereći svoje patuljkaste dušmane. Žar nadahnuća blista se u tom pogledu. Odlučila je da prenerazi, da smete sve te otrovne spletkarice, da zgazi ništariju Mozgljakova, kao žohara, i da jednim odlučnim, smionim udarom izvojšti opet svu svoju izgubljenu vlast nad knezom idiotom. Razumije se, za to se iziskuje neobična drskost; ali Marja Aleksandrovna nije u neprilici kad treba ispoljiti drskost!

— Mesdames — započela svečano i dostojanstveno (Marja Aleksandrovna uopće neobično voli svečane poze) — mesdames, dugo sam slušala vaš razgovor, vaše vesele i oštroumne šale, i sudim da mi je vrijeme da reknem svoju riječ. Vi znate, mi smo se danas okupile ovdje — sasvim slučajno (i veoma se veselim, veoma se veselim tomu)... Nikad se prva ne bih odlučila da iznesem važnu obiteljsku tajnu i da je razglasim prije nego što to iziskuje najobičniji osjećaj pristojnosti. Napose molim za oproštenje mojega miloga gosta; ali, meni se učinilo da on i sam dalekim aluzijama na tu istu okolnost navodi mene na misao da njemu ne samo neće biti neugodna formalna i svečana objava o našoj obiteljskoj tajni, nego on, štaviše, i želi to razglašenje... Šta ne, kneže, nisam se prevarila?

— Pa da, niste se prevarili... i ja se vrlo, vrlo veselim... — knez će, nikako ne shvaćajući o čemu je riječ.

Marja Aleksandrovna zbog većega efekta zastala, da odahne, i ogledala cijelo društvo. Sve gošće s pomamnom i nemirnom radoznalošću slušaju njene riječi. Mozgljakov uzdrhtao; Zina pocrvenjela i pridigla se s naslonjača; Afanasij Matvejič, očekujući nešto neobično, za svaki se slučaj useknuo.

— Jest, mesdames, s radošću vam povjeravam svoju obiteljsku tajnu. Danas poslije objeda, knez, zanesen krasotom i... vrlinama moje kćeri, iskazao joj čast i zaprosio je. Kneže! — završila glasom drhtavim od suza i od uzbuđenja — dragi kneže, vi ne smijete, ne možete se srditi na mene zbog moje neskromnosti! Jedino izvanredna obiteljska radost mogla je prije vremena da iščupa iz mojega srca tu dragu tajnu i... koja mati može da me okrivi u tom slučaju?

Ne nalazim riječi da bih prikazao dojam izazvan neočekivanim istupom Marje Aleksandrovne. Svi kao da se ukočili od čuda. Vjerolomne gošće, koje su mislile da će Marju Aleksandrovnu zaplašiti time što već znaju njenu tajnu, koje su mislile da će je ubiti ako prije vremena otkriju tu tajnu, koje su mislile da će je u međuvremenu namučiti i samim aluzijama, bile su utučene takvom smionom iskrenošću. Takva neustrašiva iskrenost znači snagu. »Knez dakle zaista, po svojoj volji, uzima Zinu? Nisu ga, dakle, mamili, nisu ga opijali, nisu ga varali? Ne primoravaju ga, dakle, kradom, prevarno, da se oženi? Marja Aleksandrovna se ne boji, dakle, nikoga? Ne može se, dakle, više razvrći ta svadba kad se knez ne ženi na silu?« Začulo se časovito šaptanje, koje se odjednom prevratilo u vrištave radosne krikove. Prva poletjela da grli Marju Aleksandrovnu Natalja Dmitrijevna, za njom Ana Nikolajevna, za ovom Felisata Mihajlovna. Sve poskakale sa svojih mjesta, sve se izmiješale. Mnoge su dame blijede od pakosti. Počele čestitati zbunjenoj Zini; prikrpile se čak i Afanasiju Matvejiču. Marja Aleksandrovna slikovito raširila ruke i gotovo silom zagrlila kćer. Jedino knez gleda cio taj prizor u nekom neobičnom čudu, premda se smješka kao i prije. Uostalom, prizor mu se donekle svidio. Kad se mati zagrlila s kćerju, on izvadio rubac i otro oko, u kojem se bila javila suzica. Razumije se, poletjele i put njega da čestitaju.

— Čestitamo, kneže! Čestitamo! — viču sa svih strana.

— Vi se, dakle, ženite?

— Vi se, dakle, zaista ženite?

— Dragi kneže, vi se, dakle, ženite?

— Pa da, pa da — odgovara knez, neobično zadovoljan zbog čestitaka i oduševljenja — i priznajem da mi se najviše sviđaju vaši

dragi os-je-ćaji prema meni, koje ni-kad neću zaboraviti, ni-kad neću zaboraviti. Charmant! Charmant! Vi ste me dapače ras-pla-kali...

— Poljubite me, kneže! — glasnije od sviju viče Felisata Mihajlovna.

— I priznajem — nastavlja knez, a sa svih ga strana prekidaju — najviše se čudim tomu što je Marja Iva-nov-na, naša poštovana domaćica, s takvom neo-bič-nom pronicavošću pogodila moj san. Kao da ga je ona mjesto mene sni-la. Neobična pronicavost! neo-bič-na pronicavost!

— Ah, kneže, vi opet o snu!

— Ta priznajte već, kneže, priznajte! — sve ga okružile i viču.

— Čemu bi krili, kneže, vrijeme je da se oda ta tajna — odlučno će i strogo Marja Aleksandrovna. — Razumjela sam vašu finu alegoriju, vašu divnu delikatnost, kojom ste nastojali da mi natuknete o svojoj želji da se objavi vaša prosidba. Jest, mesdames, istina je: danas je knez klečao pred mojom kćerkom i na javi ju je, a ne u snu, svečano zaprosio.

— Doista kao na javi i dapače u tim istim prilikama — potvrdio knez — mademoiselle — nastavio, neobično se uljudno obraćajući Zini, koja se još nije bila snašla od čuda — mademoiselle! Kunem se, nikad se ne bih usudio da izgovorim vaše ime da ga nisu drugi iz-go-vo-ri-li prije mene. Bio je to divan san, di-van san, i ja sam dvostruko sretan što smijem sada to da vam is-ka-žem. Charmant! Charmant...

— Ali, molim, kako to? Ta on svejednako govori o snu — šapnula Ana Nikolajevna usplahirenoj Marji Aleksandrovni koja je nešto poblijedjela. — Ali, Marji Aleksandrovni već odavno, i bez tih upozorenja, gine i trepeće srce.

— Pa kako to? — šapuću dame i zgledavaju se.

— Molim vas, kneže — započela Marja Aleksandrovna bolno se smiješeći — uvjeravam vas da vam se čudim. Kakva vam je to čudna ideja o snu? Priznajem, mislila sam dosad da se šalite, ali... Ako je to šala, prilično je nezgodna šala... Ja hoću, ja želim da to pripišem vašoj rastresenosti, ali...

— Zaista, to je u njih možda od rastresenosti — zasiktala Natalja Dmitrijevna.

— Pa da... možda je to i od rastresenosti — potvrdio knez, koji još nikako ne razumije šta oni žele od njega. — I zamislite, pripovjedit ću vam odmah jednu aneg-dotu. Pozvali me u Petrogradu na sa-hra-nu, tako, nekim ljudima, maison bourgeoise, mais honnête,[36] a ja smućkao da su me pozvali na imendan. Imendan je, pak, bio prošao pro-šle sed-mi-ce. Ja pripravio sve-ča-rici buket kamelija. Ulazim, i šta vidim? Čestit, valjan čovjek — leži na stolu, tako da sam seraču-dio. Prosto nisam znao kamo bih se djeo s bu-ketom.

— Ali, kneže, ne radi se o anegdotama — zlovoljno ga prekinula Marja Aleksandrovna. — Dabome, moja kći ne mora da leti za ženicima, ali vi ste je maloprije sami, ovdje, kod toga glasovira, zaprosili. Nisam vas navraćala na to... To me ie mogu da kažem, iznenadilo... Razumije se, sinula mi tada jedna misao, i ja sam sve to odgodila dok se ne probudite. Ali, ja sam mati; ona je moja kći... Sami ste govorili maloprije o nekom snu, i ja sam mislila da ste u obliku alegorije htjeli da pripovijedate o svojim zarukama. Znam vrlo dobro da vas možda zbunjuju... dapače sumnjam tko imenito.. ali... izjasnite se, kneže, izjasnite se što prije i što bolje. Ne smije se tako zbijati šala s čestitom kućom.

— Pa da, ne smije se tako zbijati šala s čestitom kućom — odobrio knez nesvjesno, ali se već počeo pomalo plahiriti.

— To pak nije, kneže, odgovor na moje pitanje. Molim vas da odgovarate pozitivno; potvrdite, odmah potvrdite ovdje, pred svima, da ste maloprije zaprosili moju kćer.

— Pa da, ja sam pripravan da to potvrdim. Uostalom, ja sam sve to već pripovjedio, i Felisata Jakovljevna je doista pogodila moj san.

— Nije san! Nije san! — zaviknula razjarena Marja Aleksandrovna. — Nije san, nego je to bilo na javi, kneže, na javi, čujete li, na javi!

— Na javi! — uzviknuo knez u čudu se dižući s naslonjača. — Eto, prijatelju moj! Kako si maloprije prorekao, tako se i zbilo! — dometnuo obraćajući se Mozgljakovu. — Ali, uvjeravam vas, poštovana Marja Stepanovna, da se varate! Ja sam tvrdo uvjeren da sam to samo u snu doživio!

— Gospode bože! — zaciknula Marja Aleksandrovna.

— Ne kinite se, Marja Aleksandrovna — zauzela se Natalja Dmitrijevna. — Knez je možda na neki način zaboravio. Sjetit će se oni.

— Čudim vam se, Natalja Dmitrijevna — mrzovoljno uzvratila Marja Aleksandrovna — zar se tako što zaboravlja? Zar se to može zaboravljati? Molim vas, kneže! Podrugujete li se vi nama ili ne podrugujete? Ili možda igrate kojega od šematona iz vremena regentstva, što ih prikazuje Dumas. Kakvoga Fere Lacoura, Lauzuna? Ali ne samo da to ne priliči vašim godinama, pa vas uvjeravam da vam neće poći za rukom! Moja kći nije francuska vikontesa. Maloprije vam je ona ovdje, evo ovdje pjevala romansu, a vi se zanijeli njenim pjevanjem, spustili se na koljena i zaprosili je. Zar ja tlapim? Zar ja spavam? Govorite, kneže: spavam li ja ili ne spavam?

— Pa da... a, uostalom, možda nije... — odgovorio zbunjeni knez. — Ja bih da reknem da sada, čini mi se, nisam u snu. Maloprije sam, vidite, bio u snu, zato mi se prisnio san, da u snu...

— Pi, ti, bože moj, šta je to: nije u snu — u snu je, u snu je — nije u snu! Ta vrag bi znao šta je to! Trabunjate li vi, kneže, ili ne trabunjate?

— Pa da, vrag bi znao... uostalom, ja sam se, čini mi se, sada već posve smeo... — otpovrnu knez, šibajući nemirnim pogledima uokolo.

— Pa kako vam se to moglo prisniti — kini se Marja Aleksandrovna — kad vama samomu, s takvim potankostima, pripovijedam vaš san, a vi ga još nikomu od nas niste pripovjedili?

— Ali, možda je knez i pripovijedao komu — reći će Natalja Dmitrijevna.

— Pa da, možda sam i pripovijedao komu — potvrdio sasvim smeteni knez.

— Eto komedije! — šapnula Felisata Mihajlovna svojoj susjedi.

— Ah, ti, bože moj! Ta tu prestaje svaka strpljivost! — viče Marja Aleksandrovna u bjesnilu i lama rukama. — Ona vam je pjevala romansu, romansu pjevala! Je li vam se i to u snu prisnilo?

— Pa da, i zaista, kao da je pjevala romansu — promrmljao knez zamišljen i odjednom mu neko sjećanje oživjelo lice.

— Prijatelju moj! — uzviknuo obraćajući se Mozgljakovu — i zaboravio sam ti maloprije kazati da je i zaista bila neka romansa, a u toj su romansi bili sve neki zamci, tako da je bilo vrlo mnogo zamaka, a zatim je bio neki trubadur! Pa da, sjećam se svega toga... tako da sam i zaplakao... A sada sam, eto, u neprilici je li to i bilo u zbilji, a ne u snu.

— Priznajem, ujo — odgovorio Mozgljakov štogod je mogao mirnije, premda mu je glas drhtao od nekoga nemira — priznajem, meni se čini da se sve to može vrlo lako urediti i uskladiti. Meni se čini da ste zaista čuli pjevanje. Zinaida Afanasjevna pjeva krasno. Poslije objeda su vas doveli ovamo i Zinaida Afanasjevna vam Je otpjevala romansu. Mene onda nije bilo, ali ste se valjda razdragali, sjetili se starih dana; možda ste se sjetili one iste vikontese s kojom ste i sami pjevali nekad romanse i o kojoj ste nam sami pripovijedali jutros. Tako, a zatim, kad ste legli da spavate, vama se od ugodnih dojmova i prisnilo da ste zaljubljeni i da je prosite...

Marji Aleksandrovni se prosto zamaglilo od takve drskosti.

— Ah, prijatelju moj, ta i zaista je tako bilo — uzviknuo knez zanesen. — Baš od ugodnih dojmova! Sjećam se zaista kako mi se pjevala romansa, a ja sam radi toga u snu i poželio da se oženim. I vikontesa je također bila... Ah, kako si ti to, mili moj, pametno razmrsio! Ali! Sada sam potpuno uvjeren da mi se sve to prisnilo! Marja Vasiljevna! Uvjeravam vas da se varate! To je bilo u snu. Inače se ne bih titrao vašim plemenitim osjećajima...

— A! Sada jasno vidim tko je tu napakostio! — uzviknula Marja Aleksandrovna, sva izbezumljena od bijesa, obraćajući se Mozgljakovu. — To ste vi, vi nepošteni čovječe, vi ste to priredili! Vi ste uzbunili ovoga nesretnoga idiota zato što ste odbijeni! Ali, platit ćeš ti meni, gade, za tu uvredu! Platit ćeš, platit ćeš, platit ćeš!

— Marja Aleksandrovna — viče sad Mozgljakov, a pocrvenio kao rak — vaše su riječi do toga stepena.. I ne znam do kojega su stepena vaše riječi... Ni jedna odlična dama neće se usuditi... ja barem branim svojega rođaka. Priznajte sami, tako mamiti!

— Pa da, tako mamiti... potvrđuje knez i sakriva se za Mozgljakova.

— Afanasije Matvejiču! — vrisnula Marja Aleksandrovna nekim neprirodnim glasom. — Zar ne čujete kako nas posramljuju i

brukaju? Ili zar ste se već sasvim oslobodili svih dužnosti? Ili zaista i niste otac obitelji, nego oduran drven stup? Sta trepćete očima? Drugi bi muž već odavno krvlju sprao uvredu sa svoje obitelji!...

— Ženo! — započeo dostojanstveno Afanasij Matvejič, ponoseći se što i on može pomoći. — Ženo? A nisi li i ti zaista sve to vidjela u snu, a kad si se probudila, sve si smiješala na svoj način...

Ali Afanasiju Matvejiču nije bilo suđeno da dovrši svoje oštroumno nagađanje. Dosad su se gošće još suzdržavale i lukavo udešavale privid neke pristojne ozbiljnosti. Ali sada prasnuo najnesuzdržljiviji smijeh da cijela soba ori. Marja Aleksandrovna zaboravila svaku pristojnost i poletjela na supruga, vjerojatno zato da mu iskopa oči. Ali je zadržali silom. Natalja Dmitrijevna iskoristila priliku da dolije bar još jednu kapljicu otrova.

— Ah, Marja Aleksandrovna, možda je zaista i bilo tako, a vi se smješkate — izgovorila ona najmedenijim glasom.

— Kako je bilo? Šta je bilo? — viče Marja Aleksandrovna, još ne shvaćajući posve.

— Ah, Marja Aleksandrovna, ta i to se gdjekad zbiva...

— A šta se zbiva? Biste li mi kidali žile?

— Možda se to vama zaista i prisnilo u snu.

— U snu? Meni? U snu? I vi se usuđujete da mi to kažete u oči?

— Pa možda je zaista i bilo tako — oglasila se Felisata Mihajlovna.

— Pa da, možda je zaista i bilo tako — progunđao i knez.

— I on, i on će to isto! Gospode, bože moj! — uzviknula Marja Aleksandrovna i pljesnula rukama.

— Kako se vi kinite, Marja Aleksandrovna! Sjetite se da sne šalje Bog. Pa kad ushtjedne, ne može nitko kao bog, i sve je po njegovoj svetoj volji. Nema zašto da se srdite.

— Pa da, nema zašto da se srdite — potvrđuje knez.

— A vi me smatrate za luđakinju, je li? — jedva izgovorila Marja Aleksandrovna, a zadihala se od pakosti. To je već nadilazilo ljudsku snagu. Ona se požurila da nađe stolicu,; onesvijestila se. Nastao metež.

— To su se oni od pristojnosti onesvijestili — šapnula Natalja Dmitrijevna Ani Nikolajevni.

Ali u taj čas, u taj čas najveće dvoumice publike i napetosti cijeloga tog prizora, pojavilo se odjednom jedno lice, nijemo dosad — i cijeli je prizor odmah promijenio svoj karakter...

GLAVA XIV

Zinaida Afanasjevna, općenito govoreći, bila je izvanredno romantične naravi. Ne znam da li zbog toga, kako uvjerava sama Marja Aleksandrovna, koja se sa svojim »učom« pročitala »toga glupana« Shakespearea, ali još nikad, za cijeloga svojega mordasovskoga života, nije se Zina usudila na takav neobicno romantičan, ili bolje rečeno, junački istup, poput ovoga što ćemo sada opisati.

Blijeda, odrješita pogleda, ali gotovo dršćući od uzbuđenja neobično lijepa u svojem negodovanju, istupila ona naprijed. Šibajući dugim, izazovnim pogledom sve uokolo, ona se usred šutnje, što je odjednom nastala, obratila majci, koja se, od prve njene kretnje, prenula odmah iz nesvjestice i otvorila oči.

— Mamice! — reći će Zina — čemu se zavarati? Čemu još lažju mrljati sebe? Sve je sada već toliko zablaćeno da se zaista i ne vrijedi ponizivati i nastojati da se prikrije ta prljavština!

— Zina! Zina! Šta je tebi? Osvijesti se — zaviknula uplašena Marja Aleksandrovna i skočila s naslonjača.

— Rekla sam vam, rekla sam vam unaprijed, mamice, da neću trpjeti tu sramotu — nastavila Zina. — Zar se doista treba još gore ponižavati, još gore blatiti sebe? A znajte, mamice, sve ću primiti na sebe, jer sam krivlja od sviju. Ja sam, ja sam svojim pristankom potakla tu gadnu... intrigu! Vi ste mati; vi mene volite; vi ste mislili da na svoj način, po svojim pojmovima, usrećite mene. Vama se još može oprostiti; ali meni, meni — nikad!

— Zina, zar ćeš ti ispripovijedati?... O, bože. Slutila sam, da taj bodež neće promašiti moje srce!

— Jest, mamice, sve ću pripovjediti! Ja sam osramoćena, vi... mi smo svi osramoćeni!...

— Ti pretjeruješ, Zina! Ti nisi prisebna ne znaš šta govoriš! I čemu bi pripovijedala? Nema tu smisla... Sramota nije naša... Odmah ću ti dokazati da sramota nije naša...

— Ne, mamice — zaviknula Zina, s pakosnim drhatom u glasu — neću dulje da šutim pred tim ljudima, čije mišljenje prezirem i koji su došli da nam se smiju! Ne trpim da me vrijeđaju; ni jedna od njih nema prava da se baci blatom na mene. Sve su one pripravne, ovoga časa, da učine trideset puta gore zlo nego ja ili vi! Smiju li, mogu li one biti naši suci?...

— Krasota! — Eto kako je progovorila! — A šta je to? To nas vrijeđaju! — začulo se sa svih strana.

— Pa oni zaista i ne razumiju što govore — reći će Natalja. Dmitrijevna.

Primijetit ćemo, uzgred, da je Natalja Dmitrijevna kazala istinu. Ako Zina ne smatra te dame za dostojne da joj sude, čemu im se obraća s takvom izjavom, s takvim priznanjima?

Uopće se Zinaida Afanasjevna prenaglila. Tako su kasnije mislile najbolje glave u Mordasovu. Sve bi se moglo ispraviti! Sve bi se moglo urediti! Istina, i Marja Aleksandrovna je te večeri sama sebi napakostila svojom naglošću i uznošljivošću. Trebalo je samo da ismije idiota starkelju i otjera ga! Ali Zina se kao navlas, unatoč zdravoj pameti i mordasovskoj mudrosti, obratila knezu.

— Kneže — reći će starcu, koji se iz poštovanja čak i pridigao sa stolice — toliko ga je ona prenerazila u taj čas! — Kneže! Oprostite mi, oprostite nam! Mi smo vas prevarile, zamamile...

— Ta hoćeš li šutjeti, ti nesretnice! — zaviknula Marja Aleksandrovna u bjesnilu.

— Gospođo! Gospođo! Ma charmante enfant... — mrmlja preneraženi knez.

Ali ponosita, žestoka i nadasve sanjarska narav Zinina lišavala ju je taj čas svake pristojnosti što je iziskuje zbiljnost. Zaboravila ona i svoju majku, koju trgaju grčevi zbog tih priznanja.

— Jest, mi smo vas obje prevarile, kneže — mamica time što je odlučila prisiliti vas da mene uzmete, a ja time što sam pristala na to. Vas su opili, ja sam pristala da pjevam i da se prenemažem pred vama. Vas, slaboga, nezaštićenoga, uvrebali su, kako se izrazio Pavel Aleksandrovič, uvrehali zbog vašega bogatstva, zbog vaše kneževske časti. Sve je to bilo strahovito podlo, i ja se kajem za to. Ali kunem vam se, kneže, da se na tu podlost nisam odlučila iz podle pobude. Htjela sam... Ali šta ja govorim! Dvostruka je podlost

pravdati sebe zbog takvog postupka! A ja izjavljujem, kneže: a da sam i primila što od vas, bila bih vaša igračka, sluškinja, igračica, robinja... zaklela sam se i sveto bih držala svoju zakletvu!

Snažan grč u grlu prekide joj u taj mah riječ. Svi gosti slušaju, ukočeni, razrogačenih očiju. Zbunio ih nenadani i njima sasvim nerazumljivi istup Zinin. Jedini se knez ganuo do suza, premda nije razumio ni polovicu od onoga što je kazala Zina.

— Ta ja ću vas uzeti, ma belle enfant, ako vi baš tako ho-će-te — mrmlja on — i to će meni biti ve-li-ka čast! Samo vas uvjeravam da je to bio za-i-sta kao neki san... Šta li ja sve ne viđam u snu! Čemu bi se tako uzrujavali? Kao da ja i nisam ništa razumio, mon ami — nastavio obraćajući se Mozgljakovu — objasni mi barem ti, molim te...

— A vi, Pavle Aleksandroviču — prihvatila riječ Zina, braćajući se također Mozgljakovu — vi, kojega sam neko vrijeme bila odlučila da smatram za svoga budućega muža, vi koji ste mi se sada tako ljuto osvetili — zar ste i vi mogli pridružiti se tim ljudima da me izmučite i osramotite? I vi ste govorili da me volite! Ali nije na meni da vas poučavam! Ja sam krivlja nego vi... Ja sam uvrijedila vas, jer sam vas zaista vabila obećanjima, pa su moji malopređašnji dokazi bili plod laži i lukavštine! Ja vas nikad nisam voljela, a odlučila sam se bila da pođem za vas jedino zato da kamogod odem odavde, iz toga prokletoga grada, i da se izbavim od svega toga smrada... Ali, kunem vam se, da sam pošla za vas, bila bih vam dobra i vjerna žena... Ljuto ste se osvetili meni, pa ako to laska vašemu ponosu...

— Zinaida Afanasjevna! — zaviknuo Mozgljakov.

— Ako još i sad zavidite meni...

— Zinaida Afanasjevna!

— Ako ste ikad — nastavila Zina, susprežući suze — ako ste ikad voljeli mene...

— Zinaida Afanasjevna!!!

— Zina, Zina! Kćeri moja! — vapije Marja Aleksandrovna.

— Ja sam podlac, Zinaida Afanasjevna, ja sam podlac i ništa više! — potvrdio Mozgljakov, i sve obuze najužasnije uzbuđenje. Zaorili uzvici čuđenja, negodovanja, ali Mozgljakov stoji kao ukopan, bez misli i bez glasa...

U slabih i plitkih priroda, koje su naučene na vječnu podvrženost, te se napokon nakane da se razbjesne i da prosvjeduju, jednom riječju, da budu čvrste i dosljedne, postoji svagda crta — bliska granica njihovoj čvrstoći i dosljednosti. Protest im je u početku obično najenergičniji. Energija ih dotjera čak do bjesnila. Na prepreke srču oni zažmurenih očiju, i gotovo svagda ponesu oni teret, koji nadilazi njihovu snagu. Ali kad stigne do neke točke, razbješnjeni čovjek kao da se plaši sam sebe, te odjednom zastaje kao zaprepašten, pitajući se u užasu: »Šta sam to učinio?« Onda odmah smalakše, kmezi se, zahtijeva objašnjenja, pada na koljena, moli za oproštenje, zaklinje neka sve bude po starom, ali samo brže, štogod brže može da bude!... Gotovo isto tako se dogodilo sada Mozgljakovu. Buknuo, razbjesnio se, navratio na sebe nevolju, koju on cijelu cjelcatu pripisuje sada samo sebi, zasitio svoje negodovanje i samoljublje, a sebi zavidio radi toga, i odjednom ga utukla savjest, te zastao pred nenadanim Zininim istupom. Posljednje njene riječi su ga dotukle. U jednom je trenutku skočio iz jedne krajnosti u drugu.

— Ja sam magarac, Zinaida Afanasjevna! — uzviknuo obuzet kajanjem. — Ne! Šta je magarac? Magarac nije jos ništa! Ja sam kudikamo gori od magarca! Ali ću vam dokazati, Zinaida Afanasjevna, dokazat ću vam da i magarac može da bude plemenit čovjek!... Ujo! Ja sam vas prevario! Ja, ja, ja sam vas prevario! Vi niste spavali; vi ste zaista na javi zaprosili, a ja, ja, podlac, iz osvete što su mene odbili, uvjerio sam vas da vam se sve to prisnilo u snu.

— Otkrivaju se čudesno zanimljive stvari — zasiktala Natalja Dmitrijevna Ani Nikolajevni u uho.

— Prijatelju moj, drage volje, raz-mi-slit ću. Ded mo-lim te; zaista si me uplašio svojim krikom. Uvjeravam te da se ti va-raš... Ja sam, napokon, i pripravan da se oženim, ako baš tre-ba; ali si me baš ti sam uvjeravao da je to bilo samo u snu...

— O, kako bih vas uvjerio! Naučite me kako bih ga uvjerio sada! Ujo, ujo! Ta to je važno, najvažniji obiteljski posao! Smislite! Razmislite!

— Prijatelju moj, drage volje, raz-mi-slit ću. Ded počekaj da se sjetim svega redom. Najprije sam vidio kočijaša Fe-o-fila...

— E! Ne radi se sada o Feofilu, ujo!

— Pa da, recimo, da se sada ne radi o njemu. Onda je bio Na-po-le-on, a onda kao da smo pili čaj, a neka dama došla i pojela nam sav šećer...

— Ta, ujo — bubnuo Mozgljakov, kojemu se pomutila pamet — ta to je sama Marja Aleksandrovna pripovijedala maloprije o Natalji Dmitrijevni! Ta ja sam glavom bio tu, ja sam to čuo! Bio sam se sakrio te sam vas gledao kroz pukotinicu...

— Šta, Marja Aleksandrovna — prihvatila Natalja Dmitrijevna — vi ste, dakle, pripovijedali već i knezu da sam vam ukrala iz šećernice šećer! Ja, dakle, dolazim k vama da kradem šećer!

— Dalje od mene! — zaviknula Marja Aleksandrovna, natjerana u očaj.

— Ne, neće biti dalje, Marja Aleksandrovna, tako ne smijete govoriti, ja, dakle, kradem vaš šećer? Odavno sam čula vi o meni širite takve gadarije. Pripovijedala mi je potanko Sofja Petrovna... Ja, dakle, kradem vaš šećer?...

— Ali, mesdames — zaviknuo knez — ta to je bilo samo u snu! Šta li se meni ne prisniva u snu!...

— Kačica prokleta — promrmljala upol glasa Marja Aleksandrovna.

— Šta, ja sam i kaćica! — vrisnula Natalja Dmitrijevna.

— A šta ste vi? Odavna znam da me zovete kačicom. Ja barem imam muža, a vi imate glupana...

— Pa da, sjećam se, bila je i ka-či-ca — nesvjesno promrmljao knez, sjećajući se malopređašnjega razgovora s Marjom Aleksandrovnom.

— Šta, i vi grdite plemkinju? Kako se vi, kneže, usuđujete da grdite plemkinju? Ako sam ja kačica, onda ste vi beznogi...

— Tko, ja sam beznog?

— Pa da, beznogi ste, i još bezubi, eto kakvi ste!

— I još jednooki! — zaviknula Marja Aleksandrovna.

— U vas je mjesto rebara korset! — priklopila Natalja Dmitrijevna.

— Lice napeto na perima!...

— Kose svoje nemate!...

— I brci su mu, glupanu, umjetni — potvrdila Marja Aleksandrovna.

— Ta barem mi nos, Marja Stepanovna, ostavite pravi! — zaviknuo knez, zaprepašten od tih nenadanih iskrenosti. — Moj prijatelju! To si ti izdao mene! Ti si pripovjedio da mi je kosa umjetna...

— Ujo!

— Ne, moj prijatelju, ne mogu više osta-ti ovdje! Odvedi me bilo kamo... quelle société![37] Kamo si to zaveo mene, bože moj?

— Idiot! Podlac! — viče Marja Aleksandrovna.

— Bože moj — govori jadni knez — ja sam samo malo za-boravio zašto sam ovamo došao, ali ću se od-mah sje-ti-ti. Odvedi me, brate, bilo kamo, jer će me rastrgati! Uz to.. moram od-mah da zapišem jednu novu misao...

— Idemo, ujo, još nije kasno; odmah ću vas prevesti u svratište, a i ja ću se preseliti s vama...

— Pa da, u svratiste. Adieu, ma charmante enfant... vi ste jedini... kreposni. Vi ste plemenita djevojka! Idemo, da-kle, dragi moj! O, bože moj!

Ali neću opisivati svršetak nemiloga prizora, što se je zbio nakon kneževa odlaska. Gosti se razišli.uz vrisku i pogrde. Marja Aleksandrovna ostala najzad sama, među razvalinama i ostacima svoje pređašnje slave. Jaoh! Sila, slava, značenje — svega nestalo za te jedne večeri. Marja Aleksandrovna shvaća da se ne može više uzvisiti kao nekad. Davni, mnogogodišnji njen despotizam nad cijelim društvom najzad se srušio. Šta joj sad preostaje? — Da filozofira? Ali ona nije filozofirala. Bjesnjela je svu noć. Zina je osramoćena, beskrajne će brbljarije poteći! Užas!

Kao vjeran pripovjedač moram spomenuti da je u toj gunguli najgore nastradao Afanasij Matvejič koji se, najzad, zavukao negdje u komoru i u njoj zebao do jutra. Nastalo napokon i jutro, ali ono nije donijelo nikakvo dobro. Nevolja nikad ne stiže sama...

GLAVA XV

Kad sudbina navali na koga nevolju, njene je udarce teško zaustaviti. To je davno poznato. Marji Aleksandrovnoj nije bilo dosta

jučerašnje bruke i sramote. Ne! Sudbina joj je pripravljala još veće i još izvanrednije.

Još prije deset sati izjutra raširio se odjednom po cijelom gradu čudan i gotovo nevjerdjatan glas, koji su svi dočekali najzlobnijom i najrazmahanijom radošću — kao što obično svi i dočekujemo svaki neobični skandal koji se dogodio komugod od naših bližnjih. »Toliko izgubiti stid i savjest!« — viču sa svih strana. »Toliko se poniziti, odnemariti svaku pristojnost, toliko se oduzdati!« itd., itd. Ali, evo, šta se dogodilo. U rano jutro, jedva da je bilo sedam sati, dotrčala u kuću Marje Aleksandrovne siromašna, jadna starica, u očaju i u suzama, te stala zaklinjati sobaricu neka što prije probudi gospođicu, jedino gospođicu, kradom, da ne bi kakogod doznala Marja Aleksandrovna. Zina, blijeda i utučena, istrčala odmah pred staricu. Starica joj se bacila pred noge, ljubila ih, opjevala suzama i molila da odmah ode s njom do bolesnog Vasje, koji se cijele noći toliko mučio, toliko mučio da možda i neće preživjeti dan. Starica je ridajući govorila Zini kako je sam Vasja zove da se na samrti oprosti s njom, te je zaklinje svim svetim anđelima, svim što je bilo prije, a ako ona ne dođe, umrijet će on u očaju. Zina odmah odlučila da ode, unatoč tomu što će, ispunivši tu molbu, jasno potvrditi sve pređašnje pakosne glasove o uhvaćenu pisamcu, o njenu sablažnjivu vladanju itd. Ne javljajući se majci, zaogrnula se salopom i odmah pohitjela sa staricom kroz grad u jedno od najsiromašnijih mordasovskih predgrađa, u najsamotniju ulicu, gdje je stajao samo jedan starodrevan, naheren kućerak, koji se ulegao u zemlju, s nekim pukotinicama mjesto prozora, a sa svih strana opkoljen snježnim smetovima.

U tom kućerku, u niskoj, zagušljivoj sobici, u kojoj golema peć zaprema upravo polovicu prostora, na krevetu od neobojenih dasaka, na strunjači tankoj kao blin,[38] leži mlad čovjek, pokriven starom kabanicom. Lice mu je blijedo, iscijeđeno, oči se blistaju bolesnim žarom, ruke su tanke i suhe kao šipke; diše teško i hripljući. Vidi se da je nekad bio lijep; ali, bolest mu je nagrdila fine crte na lijepu licu, koje je strašno i žalosno pogledati, kao i lice u svakoga sušičavca, ili, da se pravije kaže, čovjeka na umoru. Starica, njegova mati, koja se cijele godine, gotovo sve do

posljednjega časa, nadala uskrsnuću svojega Vasinjke, razabrala najzad da nije više od ovoga svijeta. Stoji sad uz njega, utučena jadom, skrštenih ruku, bez suza, gleda ga i ne može da ga se nagleda, a ipak ne može da pojmi, premda zna da će za nekoliko dana njena nenagledivoga Vasju pokriti smrznuta zemlja, ondje pod snježnim smetovima, na siromašnu groblju. Ali Vasja ne gleda u ovaj čas nju. Sa cijeloga mu lica, izmršavjela i stradalačka, sija sada blaženstvo. Vidi napokon pred sobom onu, koja mu se je prisnivala punu godinu i pol, i na javi, i u snu, za dugih, teških noći njegove bolesti. Razumio je da mu je oprostila kad mu je došla, kao anđeo božji, na smrtnom času. Stišće mu ruke, plače nad njim, smješka mu se, opet ga gleda divnim svojim očima — i sve što je bilo, što se ne vraća više, uskrslo opet samrtniku u duši. Život mu se opet ražario u srcu, kao da bi sada, kad ga ostavlja, htio da stradalac osjeti kako se je teško rastajati s njim.

— Zina — govori on — Zinočka! Ne plači uz mene, ne tuguj, ne jadaj, ne prisjećaj me da ću skoro umrijeti. Gledat ću te — evo ovako kako sada gledam — osjećat ću da su nam duše opet zajedno, da si mi oprostila, ljubit ću ti opet ruke, kao i prije, umrijet ću, a neću možda ni opaziti smrti! Omršavjela si, Zinočka! Anđele moj, koliku dobrotu otkriva tvoj pogled! A sjećaš li se kako si se nekad smijala? Sjećaš li se... Ah, Zina, ja te ne molim za oproštenje, neću ni da spominjem ono što je bilo — zato, Zinočka, zato jer sve ako ti i jesi možda oprostila meni, ja sâm neću nikad oprostiti sebi. Bilo je dugih noći, Zina, besanih, užasnih noći, a za tih sam noći ležao evo na tom istom krevetu i mislio, dugo, mnogo sam premišljao, i odavno sam već uvidio da mi je bolje umrijeti, tako mi boga, bolje!... Nisam bio podesan da živim, Zinočka!

Zina plače i bez riječi mu stišće ruke, kao da bi ga tim zaustavila.

— Šta plačeš, anđele moj? — nastavio bolesnik. — Zato jer ja umirem, samo zato? Ta sve je drugo odavno već umrlo, odavno sahranjeno! Ti si razumnija od mene, čistija si srca, i zato odavno znaš da sam ja zao čovjek. Zar me ti još možeš voljeti? I kako mi je teško bilo pomiriti se s mišlju da ti znaš kako sam ja zao i pust čovjek! A koliko je tu bilo samoljublja, možda i plemenita... ne znam. Ah, prijateljice moja, sav mi je život bila mašta. Sve sam maštao, uvijek sam maštao, a nisam živio, ponosio sam se, prezirao svjetinu;

ta čime bih se i ponosio pred svijetom? I sam ne znam. Čistoćom srca, plemenitošću osjećaja? Ta sve je to bilo u sanjama, Zina, kad smo čitali Shakespearea, a kad je došlo do djela, ja sam i pokazao svoju čistoću i plemenitost osjećaja...

— Nemoj — govori Zina — nemoj!... Sve to nije istina, uludo... ubijaš sebe!

— Šta me zaustavljaš, Zina! Znam, oprostila si mi, i odavno si mi, možda, oprostila; ali ti si sudila meni i razumjela kakav sam ja; eto to muči mene. Nisam vrijedan tvoje ljubavi, Zina! Ti si i na djelu bila čestita i velikodušna: otišla si majci i kazala da ćeš poći za mene i ni za koga drugoga, i održala bi riječ, jer u tebe se riječ ne razilazi s djelom. A ja, ja! Kad je došlo do djela... Znaš li, Zinočka, da onda i nisam razumijevao šta ti žrtvuješ udajući se za mene! Nisam mogao shva-titi ni to da bi ti možda umrla od gladi da se udaš za mene. Otkud, nije mi bilo ni nakraj pameti! Ta ja sam mislio onda da se ti udaješ za mene, za velikoga pjesnika, to jest za budućega, nisam htio da razumijem razloge koje si ti isticala kad si molila da odgodimo svadbu, i završilo se time da sam ti se prijetio tvojim pisamcem. Nisam čak ni podlac bio u onom času. Bio sam prosto kukavac! O, kako si me zacijelo prezirala! Ta i dobro je što umirem! Dobro je što nisi pošla za mene! Ništa ne bih shvatio o tvojoj požrtvovnosti, mučio bih tebe izmorio bih tebe zbog našega siromaštva; došle bi godine — šta onda! — Možda bih te i zamrzio, kao smetnju u životu. A sada je bolje! Sada su barem gorke suze očistile moje srce. — Ah! Zinočka ljubi me makar malo, onako kako si me nekad ljubila! Makar u ovom posljednjem času... Ta ja znam da nisam vrijedan tvoje ljubavi, ali... ali... o, an-đele moj!

Za cijela toga govora Zina ga je, ridajući i sama, prekidala nekoliko puta. Ali je on ne sluša; mori ga želja da sve iskaže, i on govori dalje, ma i s teškom mukom, zadihavajući se, promuklim, prigušenim glasom.

— Da mene nisi sreo, ne bi me zavolio, pa bi i poživio! — reći će Zina. — Ah, zašto smo se, zašto smo se mi sreli!

— Ne, prijateljice, ne, ne prekoravaj sebe za to što ja umirem — nastavio bolesnik. — Svemu sam tomu ja jedini kriv! Koliko je tu bilo samoljublja! Romantičnosti! Jesu li tebi potanko ispripovijedali moj glupi životopis, Zina? Vidiš, bio je tu preklanjske godine jedan uznik,

okrivljenik, zločinac i ubojica, ali kad je došlo do izvršenja kazne, pokazao se najmalodušnijim čovjekom. Znajući da bolesnika neće izvesti da nad njim izvrše kaznu, dobavio on rakije, namočio u rakiji duhana i ispio. Počeo izbacivati krv, i toliko dugo da mu je zahvatilo i pluća. Prenijeli ga u bolnicu, i za nekoliko mjeseci umro od teške sušice. Eto, dakle, anđele moj, toga sam se uznika sjetio onoga istoga dana... ali, znaš, poslije pisamca... i odlučio sam da isto tako zadam sebi smrt: pa šta misliš, zašto sam odabrao sušicu? Zašto se nisam objesio? Pobojao sam se brze smrti? Možda i jest tako — ali meni se sve čini, Zinočka, da i tu nije prošlo bez slatkih romantičnih gluposti! Ipak me obuzimala onda misao: kako će to lijepo biti dok budem, eto, ležao na postelji i umirao od sušice, a ti ćeš sva ginuti, mučiti muku što si me dotjerala do sušice; ti ćeš sama doći i priznati krivicu i pasti pred mene na koljena... Ja ti opraštam, umirem na tvojim rukama... Glupo je, Zinočka, glupo, zar nije istina?

— Ne spominji to! — reče Zina — ne govori to! Ti nisi takav... bolje da se sjećamo drugoga, onoga lijepoga, sretnog!

— Gorko mi je, prijateljice, zato i govorim. Godinu i pol te nisam vidio! Dušu bih, mislim, razastro sada pred tobom! Ta za sve to vrijeme, otkad sam samcat, nije valjda bilo ni časka kad nisam mislio o tebi, anđele moj nenagledani! I znaš li šta, Zinočka? Koliko sam želio da učinim štogod, da steknem kakvu zaslugu koja bi te primorala da promijeniš svoje mišljenje o meni! Sve donedavno nisam vjerovao da ću umrijeti; ta nije me bolest odmah oborila, dugo sam hodao bolesnih grudi. A koliko je u mene bilo smiješnih nakana! Sanjao sam, na primjer, kako ću odjednom postati neki velikan pjesnik te ću u »Domovinskim zapisima« tiskati takvu poemu kakve još i nije bilo na svijetu. Mislio sam da u njoj izlijem sve svoje osjećaje, svu svoju dušu, tako da bih, ma gdje ti bila, vazda bio uz tebe, da bih ti svojim stihovima neprestano napominjao sebe, a najljepša mi je sanjarija bila ta da ćeš se ti napokon zamisliti i kazati: »Ne! Nije on tako loš čovjek kako sam ja mislila!« Glupo je, Zinočka, glupo, zar nije istina?

— Nije, nije, Vasja, nije! — govori Zina. Pala mu na grudi i ljubi mu ruke.

— A kako sam za sve to vrijeme bio ljubomoran na tebe! Čini mi se, bio bih umro da sam čuo za tvoju udaju! Slao sam tajom tebi,

stražio sam, uhodio... eto, ona je vazda odlazila — (i on mahnuo glavom prema majci). — Ta ti nisi voljela Mozgljakova, zar nije istina, Zinočka? O, anđele moj! Hoćeš li me se sjećati kad umrem? Znam da ćeš se sjećati; ali, proteći će godine, srce će ohladnjeti, nastat će studen, zima u duši, i ti ćeš me, Zinočka, zaboraviti!

— Neću, neću, nikad! Neću se udavati!... Ti si moj prvi... vječiti...

— Sve umire, Zinočka, sve, čak i uspomene!... I naša plemenita čuvstva umiru. Na njihovo mjesto dolazi razboritost. Čemu i da gunđamo! Uživaj, Zina, život, živi dugo, živi sretno. Zavoli i drugoga, ako ti se svidi — ta nećeš mrtvaca voljeti! Samo se sjećaj mene, makar pokadšto; ne sjećaj se lošega, oprosti što je loše; ta bilo je i u našoj ljubavi, Zinočka, štogod dobro! O, zlatni nepovratni dani... Slušaj, anđele moj, uvijek sam volio večernje doba, o zapadu! Sjeti se mene pokad u to doba! O, ne, ne! Čemu umirati? O, kako bih želio da sad iznova oživim! Sjećaj se, prijateljice, sjećaj se, sjećaj se onoga vremena. Bilo je onda proljeće, sunce je tako žarko sjalo. cvijeće cvalo, neko prazničko raspoloženje svud oko nas… A sada! Pogledaj, pogledaj!

I jadnik pokazao isušenom rukom na zamrzli, mutni prozor Onda uhvatio Zinine ruke, pritisnuo ih na oči i gorko pregorko zaridao. Ridanje mu je gotovo kidalo izmučene grudi.

I cijeli se dan mučio, jadao i plakao. Zina ga (je tješila kako je mogla, ali joj je duša neizrecivo trpjela. Govorila je da ga neće zaboraviti i da nikad neće nikoga zavoljeti tako kako je voljela njega. On joj je vjerovao, smješkao se, ljubio joj ruke, ali uspomene o prošlosti samo su mu palile, samo kidale dušu. Tako je protekao cijeli dan. Međutim je uplašena Marja Aleksandrovna desetak puta slala poruke Zini, molila je neka se vrati kući i neka se do kraja ne osramoti pred javnošću. Najzad, kad se već smračilo, odlučila ona, kako joj se gotovo pomutila pamet od strave, da otiđe sama do Zine. Zazvala kćer u drugu sobu i, gotovo klečeći, zaklinjala neka »ukloni s njena srca taj posljednji i glavni bodež«. Zina ušla bolesna: glava joj buktala. Slušala je i nije razumijevala svoju mamicu. Marja Aleksandrovna otišla najzad u očaju, jer Zina je odlučila da prenoći u samrtnikovoj kući. Cijele noći nije odlazila od njegove postelje. A bolesniku je bivalo sve gore. Nastao opet dan, ali nije više bilo nade da će ga stradalac preživjeti. Starica mati, kao da je sišla s uma,

obilazila kao da ništa ne razumije, davala sinu ljekarije, a on nije htio da ih uzima. Agonija je trajala dugo. Nije više mogao da govori i iz prsiju mu se kidali samo nepovezani, hrapavi zvuci. Sve do posljednjega časa gledao je Zinu, svejednako je tražio očima, a kad mu se već svjetlo počelo gasiti u očima, sve je još tumaravom, nesigurnom rukom tražio njenu ruku da je stisne svojom. Međutim je promicao kratki zimski dan. A kad je najzad posljednja, oproštajna sunčana zraka pozlatila zamrznuti, prozorak na maloj sobici, odletjela stradaočeva duša iz iscijeđenoga tijela za tom zrakom. Kad je starica majka ugledala najzad pred sobom trup svojega premiloga Vasje, pljesnula rukama, zaciknula i bacila se mrtvacu na grudi.

— Ti si to, zmijo potajnice, zadala njemu smrt! — zavikunula u očaju put Zine. — Ti si, razdvajačico prokleta, ti si zlikovico, ubila njega!

Ali Zina ne čuje više ništa. Kao obezumljena stoji uz mrtvaca. Najzad mu se poklonila, prekrižila ga i poljubila te mahinalno izišla iz sobe. Oči joj bukte, u glavi joj se vrti. Bolni osjećaji, dvije gotovo besane noći gotovo joj pomutiše pamet. Osjeća nejasno da se sva prošlost kao trgla od njena srca i da je nov život, mračan, pun prijetnja. Ali nije prošla ni deset koračaja, a Mozgljakov kao da je pred njom iznikao iz zemlje; činilo se da ju je namjerno čekao na tom mjestu.

— Zinaida Afanasjevna — započeo nekim bojažljivim šaptom, žurno se ogledavajući, jer je bilo još prilično svjetlo — Zinaida Afanasjevna, ja sam, dabogme, magarac! To jest, ako vas je volja, sada i nisam više magarac, jer sam, vidite, ipak postupio plemenito. Ali se ipak kajem za to što sam bio magarac... Kao da sam zbunjen, Zinaida Afanasjevna, ali... oprostite, to je zbog različitih razloga...

Zina ga gotovo nesvjesno pogledala i šuteći nastavila put. Kako je na visoku drvenu pločniku bilo tijesno za dvoje uporedo, a Zina se nije odmicala, to je Pavel Aleksandrovič skočio s pločnika te trčkao dolje uz nju i neprestano joj se zagledao u lice.

— Zinaida Afanasjevna — nastavio on — ja sam razmislio, pa ako ushtjednete, voljan sam da ponovim svoju prosidbu. Pripravan sam, dapače, i da zaboravim sve, Zinaida Afanasjevna, svu sramotu, i pripravan sam da oprostim; ali samo uz jednu pogodbu: dok smo ovdje, sve će ostati tajno. Vi ćete otputovati odavde što prije; ja ću

kradom za vama; vjenčat ćemo se gdjegod u zabiti, tako da nitko neće vidjeti, a onda odmah u Petrograd, makar i na poštanskim kolima, mijenjajući konje, a uz vas neka bude samo malen kovčežić... a? Pristajete li, Zinaida Afanasjevna? Kažite brže! Ne mogu čekati; mogli bi nas vidjeti zajedno.

Zina nije odgovorila: samo je pogledala Mozgljakova, ali ga pogledala tako da je odmah razumio sve, skinuo šešir, poklonio se i nestao na prvom zaokretu u uličici.

»Kao to?« — pomislio — »još preksinoć se tako raznježila i za sve krivila sebe! Vidi se, dan nije danu jednak!«

A međutim se u Mordasovu zgode redale za zgodama. Dogodio se tragičan slučaj. Knez, kojega je Mozgljakov prevezao u svratište, razbolio se te iste noći i razbolio se opasno. Mordasovci doznali to ujutro. Kalist Stanislavič nije se gotovo ni micao od bolesnika. Naveče se sastao konzilij svih mordasovskih liječnika. Pozivi su im bili poslani na latinskom jeziku. Ali, uza svu latinštinu, knez već sasvim izgubio svijest, trabunja, moli Kalista Stanislaviča da mu otpjeva kakvu romansu, gorovori o nekim vlasuljama; ponekad kao da se nečega plaši i viče. Doktori utvrdili da je od mordasovskoga gostoljublja knez dobio upalu želuca koja je nekako prešla (vjerojatno putem) u glavu. Nisu poricali i neki moralni potres. A zaključili da je knez već odavno bio određen da umre, i zato će svakako umrijeti. U tom se posljednjem nisu prevarili, jer je jadni starčić treći dan naveče umro u svratištu. To je prenerazilo Mordasovce. Nitko se nije nadao takvu ozbiljnu raspletu. Pohrlili u grupama u svratište, gdje je bio položen trup, još neopremljen, sudili, redili, klimali glavama i najzad oštro osudili »ubojice nesretnoga kneza«, podrazumijevajući pod tim, dakako, Marju Aleksandrovnu i njenu kćer. Svi su osjetili da bi ta dogodovština, već po skandaloznosti, mogla izići na zao glas, mogla bi da se raznese još i nadaleko — pa se štošta pričalo i govorilo. Za sve to vrijeme Mozgljakov se vrzao, jurio na sve strane i napokon mu se zavrtjelo u glavi. — U takvu se duševnu raspoloženju i sreo sa Zinom. — Položaj mu je zaista bio neprilučan. On je dovezao kneza u grad, on ga prevezao u svratište, a sada ne zna šta bi uradio s pokojnikom, kako bi i gdje bi ga sahranio, komu bi javio. Bi li tijelo odvezao u Duhanovo? Uz to se smatrao za njegova nećaka. Strepio je da ga ne

bi okrivili za smrt časnoga starca. »Može stvar da se dozna još u Petrogradu, u višem društvu!« — misli on i trne. Od Mordasovaca nije mogao zadobiti nikakav savjet; svi se odjednom uplašili od nečega, uzmakli od mrtvoga tijela i ostavili Mozgljakova u nekoj mračnoj usamljenosti. Ali, odjednom se cijeli prizor naglo promijenio. Sutradan u rano jutro doputovao u grad jedan pohodnik. O tom je pohodniku za tren progovorio cijeli Mordasov, ali progovorio nekako tajnovito, šaptom, izvirkujući na nj kroz sve pukotine i prozore, kad se Velikom ulicom vozio gubernatoru, i sam Petar Mihajlovič kao da se nešto uplašio i nije znao kako da se drži prema pridošlom gostu. Gost je bio prilično poznati knez Ščepetilov, rođak pokojnikov, čovjek prilično mlad, od svojih trideset i pet godina, s pukovničkim epoletama i vrpcama. Sve činovnike zaokupio neki neobični strah od tih naramenica. Policijski poglavar, na primjer, sasvim se smeo; razumije se, samo moralno; fizički je pak osvanuo osobno, Premda i prilično otegnuta lica. Doznadoše odmah da knez Ščepetilov putuje iz Petrograda, a putem se svratio u Duhanovo. Kad u Duhanovu nije nikoga zatekao, poletio za ujom u Mordasov, gdje ga je, kao grom iz vedra neba, iznenadila starčeva smrt i svi najpodrobniji glasovi o okolnostima njegove smrti. Petar Mihajlovič se čak i nešto zbunio kad je davao potrebne obavijesti; a i svi su se u Mordasovu držali kao neki krivci. Uz to je u pridošloga gosta bilo tako strogo, tako nezadovoljno lice, premda čovjek ne može, čini se, biti nezadovoljan baštinom. Odmah se on prihvatio posla sam, osobno; a Mozgljakov se odmah jadno skunjio pred pravim, nesamozvanim nećakom i nestao — ne zna se kamo. Odlučeno je da se tijelo pokojnikovo prenese odmah u manastir, gdje je i određeno da se održi opijelo. Sve je odredbe pridošlica izdavao kratko, suho, strogo, ali obazrivo i pristojno. Sutradan se cijeli grad skupio u manastiru da bude na opijelu. Među damama se raširio neprijatan glas da će Marja Aleksandrovna osobno doći u crkvu i klečeći pred lijesom moliti naglas za oproštenje, i da sve to po zakonu mora tako da bude. Razumije se, sve je to bila prava besmislica, i Marja Aleksandrovna nije došla u crkvu. I zaboravili smo kazati da je odmah, čim se je Zina vratila kući, njena mamica još iste večeri odlučila da se preseli na selo, jer je smatrala da ne može dulje ostati u gradu. Ondje je iz svojega zakutka uzrujano osluškivala gradske glasove, slala u izvide

i raspitkivala se o pridošloj ličnosti i neprestano bila u groznici. Put od manastira u Duhanovo prolazio je bliže od vrste ispred prozora njena seoskoga doma — i zato je Marja Aleksandrovna udobno mogla promatrati dugi sprovod, što se poslije opijela otegao od manastira u Duhanovo. Lijes su vozili na visokim mrtvačkim kolima; za njim se otegla duga povorka kočija koje su pratile pokojnika do zaokreta u grad. I dugo su se još na snježnom polju crnjela ta mračna mrtvačka kola što su se kretala polagano, dostojanstveno, kako to dolikuje. Ali Marja Aleksandrovna nije mogla dugo da gleda nego otišla od prozora.

Za sedmicu dana preselila se u Moskvu, s kćerju i s Afanasijem Matvejičem, a za mjesec dana doznali u Mordasovu da se prodaje imanje Marje Aleksandrovne kraj grada i kuća u gradu. Mordasov gubi, dakle, zauvijek takvu comme-il-faut damu! Nije ni to prošlo bez kleveta. Počeli, na primjer, tvrditi da se imanje prodaje zajedno s Afanasijem Matvejičem... Prošla godina, dvije, i Marju Aleksandrovnu gotovo sasvim zaboravili. Žalibože, tako vazda biva na svijetu! Pripovijedali su, uostalom, da je kupila drugo imanje i preselila se u drugi gubernijski grad, gdje je već, razumije se, zgrabila sve u ruke, da se Zina još nije udala, da Afanasij Matvejič... Uostalom, čemu bi se ponavljali ti glasovi; sve je to puka neistina.

— — —

Prošle su tri godine kako sam napisao posljednji redak prvoga dijela mordasovskoga ljetopisa, i tko bi mogao pomisliti da ću opet morati da rasklopim rukopis, pa da mojoj pripovijesti dometnem još jednu vijest. Ali na stvar! Otpočet ću od Pavla Aleksandroviča Mozgljakova. Kad je otpirio iz Mordasova, otputio se ravno u Petrograd i ondje sretno dobio u službi ono mjesto što su mu bili odavno obećali. Nabrzo je zaboravio sve mordasovske zgode, bacio se u vihor društvenoga života, na Vasiljevskom otoku i u Galernoj luci, bančio, ljubakao, nije zaostajao za svojim vremenom, zaljubio se, zaprosio, opet bio odbijen i nije to probavio, te po vjetrenjastoj svojoj naravi i od besposlice izmolio mjesto u nekoj ekspediciji, određenoj za jedan od najudaljenijih krajeva naše beskrajne domovine, zbog revizije ili u neku drugu svrhu, ne znam pouzdano.

Ekspedicija sretno prošla kroz šume i preko pustinja i, napokon, nakon duga puta, stigla u glavni grad »najudaljenijega kraja« general-gubernatoru. Bio je to visok, mršav, strog general, stari vojnik, izranjen u bitkama, s dvjema zvjezdama i s bijelim križem o vratu. Primio je ekspediciju ozbiljno i dostojanstveno te pozvao sve činovnike koji su je sačinjavali u svoj dom na bal, što se priređivao te večeri, u povodu imendana general-gubernatoričina. Pavel Aleksandrovič bio je time vrlo zadovoljan. Uparadivši se u svoju petrogradsku odjeću, kojom je kanio izazvati dojam, neusiljeno je ušao u veliku dvoranu, ali njegov polet ipak nešto splasnu kad ugleda mnoštvo pletenih i punih epoleta i civilnih uniforma sa zvjezdama. Trebalo se pokloniti general-gubernatorici, o kojoj je već čuo da je mlada i vrlo lijepa. Pristupio joj čak i junački, ali se odjednom ukočio od čuda. Pred njim stoji Zina, u sjajnoj balskoj haljini i s briljantima, ponosita i naduta. I nije poznala Pavla Aleksandroviča. Pogled joj nehajno kliznuo po ujegovu licu i odmah prešao na nekoga drugoga. Preneraženi Mozgljakov odstupio u stranu i u svjetini se sudario s nekim bojažljivim, mladim činovnikom koji kao da se plašio sama sebe kad se našao na general-gubernatorskom balu. Pavle Aleksandrovič počeo odmah da ga ispituje te doznao izvanredno zanimljivih stvari. Doznao da se general-gubernator oženio još preklanjske godine, kad je iz »udaljenoga kraja« putovao u Moskvu, i da se oženio izvanredno bogatom gospođicom iz odlične porodice. Da je generalica »preko svake mjere lijepa sama po sebi, štaviše, može se kazati, prva krasotica, ali oni se drže neobično ponosno i igraju samo s generalima«; da na današnjem balu ima svih generala, što ovdašnjih i što pridošlih, devet, kad im se pribroje i pravi državni savjetnici — da, napokon, »generalica ima mamicu, koja živi kod nje, a ta je mamica došla iz najvišega društva i vrlo su umni« — ali da se i sama mamica bez prigovora pokorava kćerinoj volji, a sam general-gubernator ne može da se nagleda i nauživa svoje supruge. Mozgljakov natuknuo o Afanasiju Matvejiču, ali za njega nisu u »udaljenom kraju« ni znali. Kad se je Mozgljakov malo ojunačio, prošao po sobama i nabrzo ugledao Marju Aleksandrovnu, sjajno nagizdanu, kako maše skupocjenom lepezom i zanosno razgovara s jednom osobom četvrtoga razreda. Oko nje se tiska nekoliko dama,

koje se ulaguju pokroviteljstvu, a Marja Aleksandrovna je, kako se čini, vrlo ljubazna sa svima. Mozgljakov riskirao i predstavio se. Marja Aleksandrovna se malko kao trgnula, ali odmah se, gotovo istoga trena, snašla. Ljubazno izvoljela prepoznati Pavla Aleksandraviča; zapitala ga za njegove petrogradske znance, zapitala zašto nije u inozemstu. O Mordasovu nije progovorila ni riječi, kao da ga i nema na svijetu. Najzad spomenula ime nekoga petrogradskoga uglednoga kneza i zapitala za njegovo zdravlje, premda Mozgljakov o tom knezu nije imao ni pojma, a onda se neopazice obratila nekomu činovniku s mirisavim sjedinama, koji je bio pristupio, i začas posve zaboravila Pavla Aleksandroviča, koji stoji pred njom. Sa sarkastičnim smiješkom i sa šeširom u ruci vratio se Mozgljakov u veliku dvoranu. Tko bi znao zašto, smatrajući se povrijeđenim i čak uvrijeđenim odlučio je da ne pleše. Cijele mu večeri nije s lica nestajao mračno rastreseni izražaj, zajedljivi mefistofelski smiješak. Slikovito se naslonio na stup (dvorana je kao navlaš bila sa stupovima) te za svega bala, nekoliko sati bez prestanka, prestojao na istom mjestu i pogledima pratio Zinu. Ali, žalibože, sve njegove smicalice, sve neobične poze, razočarani izražaj lica, itd. itd., sve propade uludo. Zina ga nije nikako ni opažala. Napokon, razbješnjen kad su ga od dugoga stajanja zaboljele noge, gladan, jer i nije mogao ostati na večeri budući je zaljubljen i muči muku — vratio se u stan, sav izmučen i kao da ga je tko izmlatio. Sjećao se davno zaboravljeih zgoda i dugo nije mogao leći da spava. A sutradan se izjutra ukazala prilika za nekakav premještaj, i Mozgljakov izmoli s užitkom to mjesto za sebe. I duša mu se okrijepila kad se izvezao iz grada.

Na beskrajnom, pustom prostranstvu leži snijeg kao blistav pokrov. Na kraju obzorja crne se šume. Vatreni konji lete i kopitima uzvitlavaju snježnu prašinu. Praporac zveči, Pavel Aleksandrovič se zamislio, potom se zanesao u sanje, a onda vrlo mirno i usnuo. Probudio se tek na trećoj stanici, bodar i zdrav, s posve drugim mislima.

PONIŽENI I UVRIJEĐENI

PRVI DIO

GLAVA I

Prošle godine, dvadeset i drugoga ožujka, naveče, dogodila mi se vrlo čudna zgoda. Cijeli sam dan hodao po gradu i tražio stan. Stari mi je stan bio veoma vlažan, a ja sam već onda počinjao ružno kašljati. Još s jeseni sam htio da se preselim, ali sam produljio do proljeća. Cijeloga dana nisam mogao da nađem ništa čestito. Prvo sam htio zaseban stan, a ne tek od stanara, a drugo, makar i jednu sobu, ali svakako veliku, razumije se, i što jeftiniju. Primijetio sam da je u tijesnoj sobi tijesno čak i mislima. A ja sam uvijek volio, kad smišljam svoje buduće pripovijesti, šetati se gore-dolje po sobi. Doista: uvijek mi je bilo ugodnije da smišljam svoja djela i da sanjarim kako ću ih napisati, nego da ih zaista pišem, a to doista nije bilo od lijenosti. Zašto dakle?

Još od jutra sam pobolijevao, a o sunčanom mi je zapadu već bilo vrlo loše: najprije me uhvatila kao neka groznica. Pred veče, baš pred sumrak, prolazio sam Voznesenskim prospektom. Volim ožujsko sunce u Petrogradu, osobito zapad, dakako za vedre, studene večeri. Sva se ulica odjednom zablista, prelivena svjetlošću. Kao da su se u jedan mah zasjale sve kuće. Njihove sive, žute i prljavo-zelene boje gube na trenutak svu svoju tmurnost; kao da ti se vedri duša, kao da podrhtavaš, ili kao da te netko gurka laktom. Nov pogled, nove misli... Začudo, šta jedna sunčana zraka rnože da učini od čovjekove duše!

Ali se sunčana zraka utrnula; mrzavica je rasla i počela štipkati za nos; sumrak se zgušćivao; plin zasinuo iz trgovina i dućana. Kad sam stigao pred Millerovu slastičarnicu, zastadoh odjednom kao ukopan i stadoh gledati na drugu stranu ulice, kao da sam slutio da će mi se, evo, odmah dogoditi nešto neobično, i u taj sam isti tren na protivnoj strani ugledao starca i njegova psa. Vrlo se dobro sjećam da mi se srce steglo od nekoga preneugodnoga osjećaja, a nisam ni sam mogao da odgonetnem kakav je to bio osjećaj.

Nisam mistik; u slutnje i gatke skoro i ne vjerujem; ali meni se, kao možda i svakomu, dogodilo u životu nekoliko prilično neprotumačivih zgoda. Tako, na primjer, i s tim starcem zašto sam onda, kad sam ga sreo, osjetio odmah da će se te iste večeri meni dogoditi nešto? Uostalom, bio sam bolestan, a osjećaji bblesti skoro su uvijek varavi.

Starac se približavao slastičarnici svojim polaganim, slabim korakom, stavljajući jednu nogu pred drugu, kao da su palice i kao da ih ne savija, zgrbljen i tiho lupkajući ljeskovcem po pločama na pločniku. Za svega svoga vijeka nisam sreo tako neobičnu, nezgrapnu figuru. I prije, do toga susreta, uvijek me je bolno prenerazivao kad sam se kod Millera sretao s njim. Njegov visoki rast, zgurena leđa, mrtvo lice od osamdeset godina, stari paletot, razderan u šavovima, iskrhani okrugli dvadesetgodišnji šešir, što mu je pokrivao ogoljelu glavu, na kojoj se održao sasvim na zatiljku čuperak vlasi, ne sijedih, nego bijeložutih; sve njegove kretnje, koje su se činile nekako besmislene, kao po udešenom peru — sve je to i nehotice prenerazivalo svakoga tkogod ga je sretao prvi put. I zaista, nekako je neobično bilo vidjeti takva starca, koji je preživio svoj vijek, samoga, bez paske, pogotovo jer je nalikovao na luđaka koji je pobjegao svojim paziteljima. Prenerazila me i njegova neobična mršavost: na njemu nije gotovo ni bilo više tijela i kao da mu je na kosti prilijepljena sama koža. Njegove krupne, ali mutne oči, usađene u neke modre kolute, uvijek su gledale ravno preda se, nikada u stranu i nisu nikada ništa vidjele — o tom sam uvjeren. Gledao te je doduše, ali je koračao pravo na tebe, kao da je pred njim prazan prostor. To sam primjećivao nekoliko puta. Milleru je počeo dolaziti nedavno, ne zna se otkud, i uvijek sa svojim psom. Nitko od posjetilaca u slastičarnici nikad nije pokušao govoriti s njim, a on i sam nije zapodijevao razgovora ni s kim.

»Zašto se dovlačio Milleru i šta je ondje radio?« mislio sam stojeći na drugoj strani ulice i nisam mogao odvojiti pogled od njega. U meni je uzavirala neka zlovolja — od bolesti i od umora. »Šta on misli?« nastavljao sam u sebi »šta mu je na pameti? A i misli li on uopće išta? Lice mu je tako mrtvo da baš ništa ne iskazuje. I otkuda mu taj gadni pas što se ne miče od njega i koji kao da sačinjava s njim neku cjelinu, nešto nerazdruživo, i tako nalikuje na njega?«

I tomu zlosretnom psu čini se da je bilo također osamdeset rodina, jest, svakako je i bilo. Prvo, naoko je bio tako star kako nije ni jedan pas, a drugo, zašto mi je, čim sam ga prvi put ugledao, odmah palo na pamet da taj pas ne može biti takav kakvi su svi psi; da je to neobičan pas i da je u njem svakako nešto fantastično, začarano, da je to možda kakav Mefistofel u pasjem liku i da je njegova sudbina nekim tajnovitim, neznanim vezama združena sa sudbinom njegova gospodara? Kad gledaš psa, odmah ćeš se složiti da je zacijelo prošlo već dvadeset godina kako je posljednji put jeo. Mršav je kao kostur, ili (joŠ bolje) kao njegov gospodar. Dlaka mu je sva ispala, pa i na repu, koji mu visi kao palica i uvijek je podvijen. Glava s dugim ušima nujno se spustila. Za svega svoga vijeka nisam sretao tako nemila psa. Kad su njih dvoje išli ulicom, gospodar naprijed, a pas za njim, psu se nos upravo dodirivao gospodarova skuta na odjeći, kao da je prilijepljen uza nj. I onda su i njihov hod i cijeli im lik gotovo govorili uz svaki koračaj:

»Stari smo, stari, Gospode, vrlo smo stari!«

Sjećam se, jednom mi je palo na pamet da su se starac i pas nekako iskobeljali s koje stranice iz Hoffmanna, kojeg je ilustrirao Gavarnia[39] te se po bijelom svijetu šetaju kao oglasi izdanju. Prijeđem ulicu i uđem za starcem u slastičarnicu.

U slastičarnici se starac vladao nadasve čudno, i Miller se, stojeći za svojom tezgom, započeo već u posljednje vrijeme nezadovoljno kreveljiti, kad bi ušao nezvani posjetilac. Ponajprije, čudni gost nije nikada ništa naručivao. Svaki je put odlazio pravo u kut kraj peći i ondje sjedao na stolicu. Ako mu Ie tijesto kraj peći bilo zapremljeno, prestajao bi neko vrijeme u glupoj dvoumici pred gospodinom koji mu je zapremio mjesto te kao zabezeknut odlazio u drugi kut, kraj prozora. Ondje je odabirao neku stolicu, polako sjedao na nju, skidao šešir, postavljao ga kraj sebe na pod, ljeskovac polagao uz šešir, a onda se naslanjao u stolici na naslon i nepomičan proboravljao tri-četiri sata tako. Nikada nije u ruke uzimao ni jedne novine, nije izgovarao ni jedne riječi, nije odavao glasa, nego je samo sjedio i buljio preda se, ali takvim tupim pogledom bez života, te si se mogao okladiti da ništa od svega oko sebe ne vidi i ne čuje. Pas bi se pak zavrtio dva-tri puta na istom mjestu i onda mu nujno

lijegao do nogu, zaticao mu među cipele njušku, duboko uzdisao, protezao se svom dužinom na podu, pa i on nepomičan probavljao cijelo veče, kao da je umirao za to vrijeme. Činilo se da ta dva stvora cijeli dan leže negdje mrtvi, a kad zapadne sunce, oživljuju iznenada jedino zato da dođu u Millerovu slastičarnicu i da time izvrše neku tajnovitu dužnost, koju nitko ne razumije. Kad se nasjede tri-četiri sata, starac bi napokon ustajao, uzimao svoj šešir i odlazio kuci. Dizao se i pas te polaganim korakom, kao i prije, išao za njim, i opet podvijena repa i obješene glave. Gosti u slastičarnici počeše najzad svakojako obilaziti starca i nisu čak ni sjedali kraj njega, kao da im se gadi. A on nije ništa primjećivao.

Gosti su u toj slastičarnici bili ponajviše Nijemci. Skupljali su se ovdje sa svega Voznesenskoga prospekta — sve sami gospodari različitih radionica: bravari, pekari, bojadisari, klobučari, sedlari — sami patrijarhalni ljudi u njemačkom smislu riječi. Kod Millera se uopće održavala patrijarhalnost. Gospodar je često prilazio gostima, sjedao s njima za stol i onda se ispijala prilična količina punča. Psi i mala domaćinova djeca odlazila su također gdjekada gostima, te su gosti milovali i djecu i pse. Svi su se znali i svi su se štovali. Gosti su se zadubili u čitanje njemačkih novina, a onkraj vrata u domaćinovu stanu, orio je Augustin,[40] što ga je na klepetavu glasoviru svirala najstarija domaćinova kći, bjelokosa Njemica s kovrčicama, vrlo nalik na bijelog mišića. Valcer se dočekivao s uživanjem. Ja sam odlazio Milleru prvih dana svakoga mjeseca da čitam ruske časopise koji su se kod njega dobivali.

Kad sam ušao u slastičarnicu, vidio sam da starac već sjedi kraj prozora, a pas leži, kao i prije, protegnuvši se do njegovih nogu. Šuteći sjednem u kut i u mislima zapitam sebe: »Zašto sam ušao ovamo kad tu nemam baš nikakva posla, kad sam bolestan i potrebnije bi mi bilo da se požurim kući, da ispijem čaj i da legnem u postelju? Zar sam zaista ovdje jedino zato da proučavam toga starca?« Zaokupila me zlovolja. »Šta je meni do njega«, mislio sam, sjećajući se onoga čudnoga, bolesnoga osjećaja, s kojim sam ga gledao još na ulici. »I šta je meni do sviju tih dosadnih Nijemaca? Čemu taj ništavi nemir zbog tričarija, što ga u posljednje vrijeme primjećujem u sebi i koji mi smeta da ne živim i ne promatram jasno

život, što mi je već prisjetio jedan bistar kritičar, s negodovanjem razmatrajući moju posljednju pripovijest?« Premišljao sam i jadio se ali sam ipak ostajao gdje sam, a međutim me bolest zaokupljala sve jače te jače i napokon mi je bilo žao da odem iz tople sobe. Uzeo ja frankfurtske novine, pročitao dva retka i zadrijemao. Nijemci mi nisu smetali. Oni su čitali, pušili. I samo porijetko, jedanput u pol sata, javljali jedan drugomu, iskidano i tihim glasom, koju novost iz Frankfurta, i još kakvu šalu ili dosjetku znamenitoga njemačkog šaljivca Saphiera;[41] nakon toga su s podvostručenim nacionalnim ponosom zaranjali opet u čitanje.

Drijemao sam otprilike pol sata i probudio se od silne jeze. Moram svakako kući. Ali u taj me čas još jednom zaustavio nijem prizor što se zbivao u sobi. Rekao sam već da je starac, čim zasjedne na svoju stolicu, upirao kudagod pogled i nije ga cijele večeri skretao više na drugu stvar. Događalo se da je i mene obuhvaćao taj pogled koji je bio nadasve neugodan, čak i nepodnosiv, a ja sam obično brže-bolje mijenjao mjesto. Ovoga je časa starčeva žrtva bio neki maljucni, okruglasti i izvanredno zgodan Nijemčić, s visokim, vrlo ukrućenim ovratnikom, a neobično rumena lica, pridošlica gost, trgovac iz Rige, Adam Ivanić Schulz, kako sam doznao kasnije, Millerova desna ruka, koji još nije poznavao starca i mnoge goste. Pomalo čitao on sa zadovoljstvom Dorfbarbiera[42] i pijuckao svoj punč a odjednom, kad je digao glavu, opazio na sebi nepomični starcev pogled. To ga je zapanjilo. Adam Ivanić je bio čovjek vrlo uvredljiv i osjetljiv, kao i uopće svi »plemeniti« Nijemci. Učinilo mu se čudnim i uvredljivim što njega tako uporito i bezobzirno promatra. Prigušio negodovanje, odvratio oči od neuljudna gosta, promrmlja nešto u nos i šuteći se sakrio novinama. Ali nije otrpio, nego za dva časka sumnjičavo izvirio iza novina: isti onaj uporiti pogled, isto besmisleno promatranje.

I sada je još Adam Ivanić prešutio. Ali kad se to isto ponovilo i po treći put, planuo on i rasudio da mu je dužnost zaštititi svoju plemenštinu i ne puštati da pred plemenitim općinstvom bude ponižen prekrasni grad Riga, čijim se, po svoj prilici smatrao predstavnikom. Nestrpljivom gestom bacio novine na stol i energično lupnuo šipkom, na kojoj su novine bile pričvršćene, rasplamsao se u

njemu osjećaj osobne vrijednosti, sav se zacrvenio od punča i od jarosti te i sâm uperio sitne svoje upaljene očice u nemila starca. Činilo se da obojica, i Nijemac i njegov protivnik, hoće da nadvladaju jedan drugoga magnetskom silom svojih pogleda, pa čekaju tko će se prvi zbuniti i oboriti foči. Udar šipkom i ekscentrična pozicija Adama Ivanića svratili su na sebe pažnju sviju gostiju. Svi se odmah okanili svoga posla i počeli ozbiljnom, šutljivom radoznalošću promatrati ta dva protivnika. Prizor je postajao vrlo komičan. Ali magnetizam izazovnih očica rumenoga Adama Ivanića sasvim je bio ututanj. Starac nije mario ni za što, nego je i dalje gledao pravo u razjarenoga gospodina Schulza i nikako nije primjećivao da je postao objektom sveopće radoznalosti, kao da mu je glava na mjesecu, a ne na zemlji. Napokon izdala Adama Ivanića strpljivost i on buknuo.

— Šta me tako uporno gledate? — zaviče on njemački, oštrim, prodornim glasom i popretljiva lika.

Ali protivnik je i dalje šutio, kao da nije razumio ni čuo to pitanje. Adam Ivanić odluči progovoriti ruski.

— Ja vas pitala, zašt vi na meni tak marliv gledati? — izdere se s dvostrukom jarošću. — Ja na dvor poznata, a vi ne poznata na dvor! — nadoveže on i skoči sa stolice.

Ali starac se nije ni maknuo. Nijemci zaropću od negodovanja. I sâm Miller, domamljen bukom, uđe u sobu. Kad je razabrao što je posrijedi, pomisli da je starac gluh i nagne mu se prema uhu.

— Kospotin Schulz vas molila marliv ne kletat na nek — izgovori on štogod je mogao glasnije, uporno piljeći u nedokučivoga gosta.

Starac pogleda makinalno Millera i odjednom mu se na licu, sve dosad nepomičnom, jave znaci neke nemirne misli, neke zabrinute uzrujanosti. Uzvrpoljio se, kreštеći se sagnuo za šeširom, brže ga dohvatio zajedno s palicom, ustao sa stolice i s nekim jadnim smiješkom, poniženim smiješkom bijednika koga tjeraju s mjesta što je zapremio zabunom — spremio se da iziđe iz sobe. U toj skromnoj, pokornoj hitnji bijednoga, nemoćnoga starca bilo je toliko nečega što pobuđuje milosrđe, toliko nečega što ti srce uznemiruje u grudima, da su svi, počevši od Adama Ivanića, onoga časa stvorili drugo mišljenje o toj zgodi. Bilo je jasno, starac ne samo da nije mogao

nikoga uvrijediti nego je i sam svakog časa bio svjestan da njega mogu odsvakud istjerati kao prosjaka.

Miller je bio dobar i milosrdan čovjek.

— Ne, ne — progovori on, tapšući starca po ramenu, da ga ohrabri — sjedila! Aber Herr Schulz jako molila vas marliv ne kletat na nek. On je na dvor posnata.

Ali jadnik nije ni sada razumio; uzvrpoljio se još više nego prije, sagnuo se da digne svoj rubac, stari izrupčani modri rubac što mu je ispao iz šešira, i počeo zvati svojega psa, koji je ležao i nije se micao na podu, nego je obadvjema šapama prekrio njušku i — čini se — čvrsto spavao.

— Azorka, Azorka! — promumlja on drhtavim staračkim glasom. — Azorka!

Azorka se nije ni maknuo.

— Azorka, Azorka! — ponovi starac zabrinut i makne psa palicom, ali je pas ležao kao i prije.

Palica mu ispadne iz ruku. On se sagne, klekne na oba koljena i digne obadvjema rukama Azorkinu njušku. Jadni Azorka! Bio je mrtav. Skapao je nečujno, do nogu svoga gospodara, možda od starosti, a možda i od gladi. Starac ga je preneražen gledao jedan časak, kao da ne shvaća da je Azorka doista skapao; onda se tiho sagnuo bivšem slugi i prijatelju i pritisnuo blijedo lice uz mrtvu njegovu njušku. Prošao časak šutnje. Svi su bili ganuti… Najzad se pridignuo bijednik. Bio je posve blijed i drhtao kao da ga trese groznica.

— Moš se pas nadjenula — reći će milosrdni Miller da bilo čime utješi starca. — Moš se lijepo nadjenula; Fjodor Karlovic Krieger tivno sna nadjenula; Fjodor Karlovič Krieger velika majstor nadjenut — napopao Miller pa odignuo palicu i Pružio je starcu.

— Jest, ja tivno nadijevala — prihvati skromno sam Herr Krieger, istupajući na poprište. Bio je to dug, suhonjav, valjan Nijemac, ridaste kose u čupercima i s naočarima na grbavu nosu.

— Fjodor Karlovič Krieger ima velika talent, tivno nadijevala svakakvi šivotinj — nadoveže Miller koji se počeo zanosni svojom idejom.

— Da, ja imala veliki talent, nadijeva svakakvi šivotinj — potvrdi opet Herr Krieger — i ja vam bes plata nadjenut vaš pseto — priklopi

on u nastupu velikodušne požrtvovnosti.

— Ne, ja vama plati, što vi nadjenut! — bijesno se izdere Adam Ivanić Schulz, još rumeniji i on posve zažaren od velikodušnosti, a smatrajući sebe uzrokom sviju tih nezgoda.

Starac je sve to slušao, ali očevidno nije razumijevao, a cijelo mu je tijelo drhtalo, kao i prije.

— Čekat! Ispijte čašicu dobra konjak! — zavikne Miller kad je vidio kako se zagonetni gost upeo da ode.

Donijeli konjak. Starac makinalno prihvati čašicu, ali su mu se ruke tresle i prije nego što ju je prinesao usnama prolio je polovicu, pa nije ispio ni kap, nego vratio čašicu na poslužavnik. Onda se osmjehnuo nekim čudnim smiješkom, koji nikako nije pristajao toj prilici, te izišao iz slastičarnice ubrzanim, nejednakim korakom, a Azorku ostavio ondje. Svi su stajali u čudu; začuli se uzvici.

— Schwernot! Was für eine Geschichtet[43] — govorili su Nijemci i izbuljili oči jedan u drugoga.

A ja poletio za starcem. Nekoliko koračaja od slastičarnice, kad skreneš od nje na desnu stranu, ima uska, mračna uličica, okružena ogromnim kućerinama. Nešto me podbolo da je starac svakako zaokrenuo onamo. Tu se gradila druga kuća na desnoj strani i sva je bila okružena skelama. Ograda oko kuće dopirala je gotovo do sredine uličice; uz ogradu su bile udešene drvene podnice za prolaznike. U mračnom kutu između ograde i kuće našao sam starca. Sjedio je na stepenici drvenoga pločnika, nalaktio se s oba lakta na koljena i podnimio rukama glavu. Sjednem uz njega.

— Slušajte — reći ću, gotovo i ne znajući čime bih započeo — ne tugujte za Azorkom. Idimo, odvest ću vas kući. Umirite se! Odmah ću otići po fijakeristu. Gdje stanujete?

Starac nije odgovorio. Nisam znao na što bih se odlučio. Prolaznika nije bilo. Odjednom me poče hvatati za ruku.

— Guši me! — progovori hripljivim glasom koji se jedva i čuo — guši!

— Idimo vašoj kući! — zavičem ustajući i silom ga dižući — napit ćete se čaja i leći u postelju... Odmah ću dovesti fijakeristu. Zovnut ću doktora... poznajem jednoga doktora...

Ne sjećam se šta sam mu još govorio. On htjede da se digne, ali se samo malo pridignuo, pa opet pao na zemlju i opet počeo nešto mrmljati onim istim hripljivim prigušenim glasom. Sagnuh se dublje njemu pa slušah.

— Na Vasiljevskom otoku — hripao je starac — u Šestoj liniji... u Šestoj liniji...

Zašutio.

— Stanujete na Vasiljevskom otoku? Ali niste udarili onamo; to je nalijevo, a nije nadesno. Odmah ću vas odvesti onamo…

Starac se nije micao. Uhvatim ga za ruku: ruka mu pala kao mrtva. Pogledam mu u lice, dirnem ga se — bio je već mrtav. — Učinilo mi se da mi se sve to događa u snu.

Ta mi je zgoda zadala mnogo briga, za kojih me je sama od sebe prošla groznica. Starčev smo stan pronašli. Ali on nije stanovao na Vasiljevskom otoku, nego nekoliko koračaj a od onoga mjesta gdje je umro, u Klugenovoj kući, pod samim krovom, na petom katu, u zasebnom stanu, koji se sastojao od malena predsoblja i velike, vrlo niske sobe, s tri pukotine, nalik na prozore. Živio je strahovito siromaški. Sve mu je pokućstvo bilo stol, dvije stolice i stari prastari divan, tvrd kao kamen, odakle je sa sviju strana izvirivalo liko, a i to je bilo gospodarovo. Peć kao da se već odavno nije ložila, ni svijeće se nisu zatekle. Sada zbilja mislim da se starac jedino zato navadio zalaziti Milleru da sjedi uz svjetlo i da se ogrije. Na stolu je stajao prazan zemljan vrč i ležala stara, tvrda kora kruha. Nije se našla ni jedna kopjejka. Nije bilo čak ni drugoga rublja da se može sahraniti; netko mu je i poklonio svoju košulju. Razumije se da nije mogao živjeti ovako, sam samcat, nego ga je zacijelo netko pohađao, makar i rijetko. U stolu mu se nasla putnica. Pokojnik je bio stranac, ali ruski podanik, Jeretnija Smith, mašinist, sedamdeset i osam godina. Na stolu su ležale dvije knjige: kratka geografija i Novi zavjet u ruskom prijevodu, išaran olovkom po rubovima i sa znakovima od nokta. Te sam knjige preuzeo. Pitali smo stanare, vlasnika kuće — nitko nije skoro ništa znao o njem. Stanara je u toj kući bilo mnogo, gotovo sve sami obrtnici i Njemice, koje iznajmijuju stanove s jelom i s poslugom. I upravitelj kuće, plemić, nije znao mnogo da kaže o svom bivšem stanaru, nego jedino to da se stan iznajmljivao za šest rubalja na mjesec i da je pokojnik četiri mjeseca stanovao u tom

stanu, ali za dva posljednja mjeseca nije platio ni kopjejku, tako te je trebalo da bude istjeran iz stana. Pitali smo: nije li mu dolazio tkogod? Ali nitko nije znao pravo da odgovori na to. Kuća je velika: koliki ljudi ulaze u takav Noemov kovčeg! Sve ih ne možeš popamtiti. Vratar koji je u toj kući služio pet godina, te bi valjda mogao objasniti bar nešto, otišao je prije dvije sedmice u svoj zavičaj, u pohode, a mjesto sebe ostavio nećaka, mlada momka, koji još nije upoznao osobno ni polovicu stanara. Ne znam pouzdano kako se zapravo završilo sve to ispitivanje, ali je, najzad, starac sahranjen. Tih sam dana, pored drugih briga, otišao na Vasiljevski otok, u Šestu liniju, pa tek kad sam došao onamo, osmjehnuo sam se sam sebi: šta li sam i mogao vidjeti u Šestoj liniji, nego jedino red običnih kuća? Ali zašto je, mislio sam, starac umirući govorio o Šestoj liniji i o Vasiljevskom otoku? Nije li govorio u bunilu?

Razgledao sam ispražnjen Smithov stan i svidio mi se. Zadržao sam ga. Glavno, bila je velika soba, doduše vrlo niska, tako te mi se isprva uvijek činilo da ću glavom zapeti o strop. Za šest rubalja na mjesec i nije se moglo dobiti ništa bolje. Primamljivao me zaseban stan; trebalo je još samo da se pobrinem za poslugu, jer bez posluge uopće nisam mogao stanovati. Vratar mi je obećao da će mi on za prvo vrijeme dolaziti, bar po jedan put na dan, te će me posluživati u krajnjoj potrebi. A tko bi znao, mislio sam, možda će se tkogod raspitati i za starca! Ali prošlo je već pet dana kako je umro, a još nitko nije dolazio!

GLAVA II

U to vrijeme, to jest prije godinu dana, surađivao sam još u časopisima, pisao sam člančiće i čvrsto vjerovao da će mi poći za rukom te ću napisati kakvo veliko, dobro djelo. Radio sam onda veliki roman, a zaradio napokon bolnicu, gdje sam sada, te ću, čini mi se, brzo umrijeti. A ako treba brzo da umrem, čemu bih, mislim, i pisao zapise?

Sjećam se nehotice i neprestano mi je na pameti posljednja godina moga života. Hoću sada sve da zapišem, pa da se nisam dosjetio tom poslu, čini mi se, umro bih od jada. Svi ti dojmovi što su minuli uzbuđuju me ponekad do boli, do muke. Pod perom će oni

zadobiti primirljiviji, skladniji značaj; manje će nalikovati na tlapnju, na moru. Tako mi se čini. I sâm mehanizam pisanja vrijedi nešto: on će me umiriti, rashladiti; pokrenut će u meni nekadašnje autorske navike, prevratit će moje uspomene i bolesne sanjarije u djelo, u posao... Da, lijepo sam smislio. Osim toga, to će dopasti vidaru u baštinu; kad bude vješao zimske prozore, barem će ih oblijepiti mojim zapisima.

Ali sam započeo svoju pripovijest od sredine, ne znam zašto. Ako ću već sve da zapisujem, treba da započnem od početka. Započet ćemo, dakle, od početka. Ali i neće biti velika moja autobiografija.

Rodio se nisam ovdje, nego daleko odavde, u —skoj guberniji. Roditelji su mi, po svoj prilici, bili čestiti ljudi, ali su me ostavili siročetom još u djetinjstvu, i ja sam odrastao u kući Nikolaja Sergejiča Ihmenjeva, maloga vlastelina, koji me je primio iz milosrđa. Imao je samo jednu kćer, Natašu, djevojčicu, tri godine mlađu od mene. Rastao sam uz nju kao brat uz sestru. Oj milo moje djetinjstvo! Kako je glupo jaditi se i žaliti za tobom u dvadeset i petoj godini života i na umoru se jedino tebe sjećati sa zanosom i zahvalnošću! Sjalo je onda na nebu takvo sjajno, nepetrogradsko sunce, i tako su nestašno, veselo kucala naša srdašca! Unaokolo su bila polja i šume, a nije bila hrpa mrtvoga kamenja, kao sada. Divan li je bio vrt i park u Vasiljevskom, gdje je Nikolaj Sergejič bio upravitelj; u taj smo vrt ja i Nataša odlazili na šetnju, a za vrtom je bila velika, vlažna šuma, u kojoj smo mi, djeca, zalutali jednom oboje… Zlatno, krasno vrijeme! Prvi se put projavljivao život, tajnovito i zamamno, i tako je slatko bilo upoznavati se s njim. Kao da je onda za svakim grmom, za svakim drvetom živio još netko tajnovit i nama neznan; bajni se svijet slijevao Sa zbiljskim; pa kad se po dubokim dolinama gustio večernji suton i sijedim se, vijugavim čupama hvatao za grmlje, što se lijepi po kamenim rubovima naše velike gudure, na kraju smo se ja i Nataša držali za ruke, zavirivali bojažljivom radoznalošću u dubljinu i očekivali da ovoga časa iziđe tkogod pred nas ili nam se odazove iz magle, sa dna iz gudure, i da se dadiljine priče prikažu kao prava, istinska istina. Nekom prilikom, vec poslije dugog vremena, podsjetio sam Natašu kako su nam onda dobavili jednom »Dječje štivo«, kako smo odmah otrčali u vrt, na jezero, gdje je pod starim, gustim klenom stajala naša omiljena

zelena klupica, sjeli ondje i počeli čitati »Alfonsa i Dalindu«[44] — čarobnu pripovijest. I danas još ne mogu da se sjetim te pripovijesti bez nekoga čudnoga nježnoga ganuća, pa kad sam prije godinu dana spomenuo Nataši dva prva retka: »Alfonso, junak moje pripovijesti, rodio se u Portugaliji; don Ramiro, otac njegov« i tako dalje, gotovo sam zaplakao. To je, vjerojatno, ispalo strašno glupo i zato se valjda Nataša tada onako čudno osmjehnula momu zanosu. Ali se odmah trgla (sjećam se toga), pa da me utješi, počela i sama spominjati stara vremena. Riječ po riječ, te se raznježila i sama. Divno je bilo to veče; sve smo pretresli — i ono kad su me slali u gubernijski grad u pansion — Bože moj, kako je onda plakala! — i naš posljednji rastanak, kad sam se zauvijek rastajao s Vasiljevskim. Bio sam tada već dovršio nauke u mojem pansionu i putovao u Petrograd da se pripravim za sveučilište. Bilo mi je onda sedamnaest godina, a njoj petnaesta godina. Nataša veli da sam onda bio tako nezgrapan, tako dugonog, te se morao nasmijati svatko tko me je vidio. Kad smo se opraštali, odveo sam je na stranu, da joj reknem nešto neobično važno, ali jezik mi nekako odjednom onijemio i zapeo. Ona se sjeća da sam bio vrlo uzbuđen. Razumije se, razgovor nam je zapinjao. Nisam znao šta bih kazao, a ona me valjda i ne bi razumjela. Samo sam gorko zaplakao i tako otputovao, a rekao nisam ništa. Sastali smo se tek nakon duga vremena, u Petrogradu. Bilo je to prije dvije godine. Starac je Ihmenjev doputovao ovamo da se postara o svojoj parnici, a ja sam se baš bio upleo među literate.

GLAVA III

Nikolalj Sergejič Ihmenjev potjecao je iz dobre obitelji, ali je ta obitelj već odavno bila osiromašila. Uostalom, roditelji su mu namrli lijep imetak, stotinu i pedeset duša. Kad mu je bilo dvadeset godina, smislio da ode u husare. Sve je bilo dobro; ali u šestoj godini službovanja dogodilo mu se jedne nesretne večeri da je prokartao sav svoj imetak. Nije cijele noći zaspao. Sutradan naveče prišao opet kartaškom stolu i metnuo na kartu svoga konja — posljednje što mu je preostalo. Karta mu dobila, za njom druga, treća i za pol sata

povratio jedno od svojih sela, seoce Ihmenjevku, koje je pri posljednjoj reviziji brojilo pedeset duša. Prekinuo i odmah sutradan zaiskao otpust. Sto mu duša propalo netragom. Za dva mjeseca otpušten kao poručnik, te se odseli u svoje seoce. Nikada kasnije u životu nije on spominjao svoj gubitak, pa bi se unatoč poznatoj svojoj dobrodušnosti zacijelo posvadio s onim tko bi mu to spomenuo. Na selu se marljivo bavio gospodarstvom, a kad mu je bilo trideset i pet godina, oženio se siromašnom plemkinjom, Anom Andrejevnom Šumilovom, koja nije imala nikakva miraza, ali je bila odgojena u gubernijskom plemićkom pansionu, kod emigrantkinje Mont-Revêche, čime se Ana Andrejevna ponosila za svega života, premda nitko nije mogao nikada da se dosjeti: u čemu je zapravo bio taj odgoj. Nikolaj Sergejič je postao izvrstan gospodar. Od njega su se susjedni vlastelini učili gospodarstvu. Prošlo nekoliko godina, a odjednom na susjedno imane, u selo Vasiljevsko, koje je brojilo devet stotina duša, doputovao iz Petrograda vlastelin knez Pjotr Aleksandrovič Valkovski. Negov je dolazak proizveo u svem susjedstvu prilično snažan dojam. Knez je bio još mlad čovjek, ako i nije bio u prvoj mladosti, imao je povelik čin, znatne veze, bio lijep, imućan i, napokon, udovac, što je bilo osobito zanimljivo gospođama i gospođicama po cijelom kotaru. Pripovijedalo se o sjajnom dočeku, kako ga je u gubernijskom gradu primio gubernator, kojemu je bio neki rođak; o tom kako su sve gubernijske dame »poludjele od njegove ljubaznosti«, i tako dalje, i tako dalje. Jednom riječju, bio je to jedan od sjajnih predstavnika petrogradskoga višega društva, koji se rijetko javljaju u gubernijama, a kad se javljaju, proizvode izvanredan efekt. Ali knez baš nije bio ljubazan, pogotovo s onima koje je bar ikoliko smatrao nižima od sebe. Sa svojim susjedima, čija su imanja graničila s njegovim, nije se izvolio upoznavati i tim je odmah stekao mnogo neprijateija. A zato su se svi neobično začudili kad je odjednom odlučio da dođe Nikolaju Sergejiču u posjet. Istina, Nikolaj Sergeič bio mu je jedan od najbližih susjeda. U kući Ihmenjevih izazvao je knez silan dojam. Odmah ih je obadvoje očarao; osobito se njime oduševila Ana Andrejevna. Za kratko se vrijeme već sasvim udomaćio kod njih, dolazio im svaki dan, Pozivao ih k sebi, zbijao šale, pripovijedao zgode, svirao na njihovu jadnom glasoviru, pjevao. Ihmenjevi nisu mogli da se načude kako se može

o takvom dragom, premilom čovjeku govoriti da je ponosan, nadut, hladan sebičnjak, kako su na sva usta vikali svi susjedi! Činilo se da se knezu zaista svidio Nikolaj Sergejič, čovjek priprost, iskren, nesebičan, plemenit. Ali nabrzo se sve objasnilo. Knez je doputovao u Vasiljevskoje da otjera svoga upravitelja, razuzdanoga Nijemca, ambiciozna čovjeka, agronoma, koji je bio obdaren sjedinama, naočarima i grbavim nosom, ali je uza sve te vrline krao bestidno i neograničeno i pored toga izmrcvario nekoliko seljaka. Ivana Karloviča najzad uvrebali i uhvatili u krađi, a on se uvrijedio i mnogo govorio o njemačkoj čestitosti; ali uza sve to je otjeran, čak i prilično sramotno. Knezu je trebao upravitelj i izbor mu pao na Nikolaja Sergejiča, najizvrsnijega gospodara i najčestitijega čovjeka, o čemu dakako nije moglo da bude ni najmanje sumnje. Knez je, čini se, neobično želio da se Nikolaj Sergejič sam ponudi za upravitelja; ali se to nije zbilo, te mu knez jednoga krasnoga jutra ponudi to sam u obliku najprijateljskije i najpokornije molbe. Ihmenjev je isprva odbijao; ali znatna plaća zavela Anu Andrejevnu, a podvostručene moliočeve ljubaznosti razbile i sve druge dvoumice. Knez je postigao svoju svrhu. Zacijelo je bio vrlo dobar poznavalac ljudi. Za kratko vrijeme svoga poznanstva s Ihmenjevim dobro je shvatio s kim ima posla i razumio da Ihmenjeva treba očarati prijateljskim, srdačnim načinom, da treba predobiti njegovo srce, a bez toga novci neće mnogo koristiti. Njemu je pak i trebao takav upravitelj, kojemu može slijepo i u svakoj prilici vjerovati, da i ne zalazi nikada u Vasiljevskoje, kako je i zaista računao. Očarao je Ihmenjeva toliko da je iskreno povjerovao u njegovo prijateljstvo. Nikolaj Sergejič je bio jedan od onih predobrih, naivno-romantičnih ljudi, što su tako prijatni kod nas u Rusiji, ma što vi govorili o njima, pa kad oni zavole nekog (gdjekada i bog bi znao zašto), odaju mu se svom dušom i razviju katkada svoju privrženost do komičnosti.

Proteklo mnogo godina. Kneževo je imanje cvalo. Vlasnik Vasiljevski i njegov upravitelj saobraćali su međusobno ne priređujući jedan drugome nikakvih neugodnosti i ograničili se na suho poslovno dopisivanje. Knez se nije nikako upletao u odredbe Nikolaja Sergejiča, ali mu je davao ponekad takve savjete da se Ihmenjev čudio njihovoj neobičnoj praktičnosti i stvarnosti. Vidjelo se kako on ne samo da ne voli uludo trošiti nego zna i stjecati. Nekih

pet godina nakon pohoda u Vasiljevskom poslao je Nikolaju Sergejiču punomoć da kupi drugo prekrasno imanje od četiri stotine duša u toj istoj guberiji. Nikolaj Sergejič se oduševio; kneževi uspjesi, glasovi o njegovu napretku, o njegovim unapređenjima godili su njegovu srcu kao da mu je knez rođeni brat. Ali se neobično oduševio kad mu je knez jednom prilikom zaista iskazao izvanredno povjerenje. To se ovako dogodilo... Ali tu smatram za potrebno da spomenem neke osobite potankosti iz života toga kneza Valkovskoga, koji je, donekle, jedno od najglavnijih ličnosti u mojoj pripovijesti.

GLAVA IV

Spomenuo sam već prije da je bio udovac. Oženio se bio još za rane mladosti i oženio se iz materijalnih interesa. Od roditelja svojih, koji su sasvim propali u Moskvi, nije baštinio gotovo ništa. Vasiljevskoje je bilo založeno i prezaloženo, opterećeno golemim dugovima. Dvadeset-dvogodišnjem knezu, koji je tada morao da služi u Moskvi u nekakvoj kancelariji, nije ostala ni kopjejka, i on je ulazio u život kao »potoma-kgoljo starodrevne loze«. Ženidba s prezrelom kćerju nekoga trgovca-zakupnika spasila ga. Zakupnik ga je, dakako, prevario u mirazu, ali je ipak za ženine novce mogao da iskupi obiteljsko imanje i da se osovi na svoje noge. Trgovčeva kći, koja je dopala knezu, jedva je i umjela pisati, nije znala da složi dvije riječi, bila je ružna lica i imala je samo jednu vrijednu vrlinu: bila je dobra i šutljiva. Knez je iz te njene vrline crpao za sebe posvemašnju korist; nakon prve godine braka ostavio je ženu, koja mu je, međutim, rodila sina, na brizi njena oca, trgovca-zakupnika u Moskvi, a on otišao u službu u -skoj guberniji, gdje je po pokroviteljstvu nekoga odličnoga petrogradskog rođaka isposlovao prilično visoko mjesto. Duša mu je žudjela za odlikovanjima, unapređenjima, karijerom, Pa kad je rasudio da sa ženom ne može živjeti u Petrogradu ni u Moskvi, odlučio, dok ne bude bolje, da će započeti karijeru u provinciji. Kažu da je još prve godine svoga braka ženu skoro utukao svojim prostim postupanjem. Taj je glas uvijek jadio Nikolaja Sergejiča, te je vatreno branio kneza i tvrdio a knez ne bi mogao neplemenito postupati. Ali za sedam goma umrla, napokon,

kneginja, i njen se udovac odmah preselio u Petrograd. U Petrogradu je čak i izazvao neki dojam. Mlad još, lijep, imućan, obdaren mnogim sjajnim svojstvima, nesumnjivom oštroumnošću, ukusom, neiscrpljivom dobrom voljom, nije se pojavio kao onaj tko traži sreću i pokroviteljstvo, nego prilično samostalno. Pripovijedali su da je u njemu zaista bilo nešto što očarava, pokorava, nešto snažno. Izvanredno se sviđao ženama, te mu je veza s jednom od krasotica iz društva pribavila skandaloznu slavu. Ne žaleći, rasipao je novce, unatoč svojoj prirođenoj promišljenosti, koja je graničila sa škrtošću, gubeći sa svakim s kim bi se kartao, i nije se mrgodio ni radi ogromnih gubitaka. Ali on nije došao u Petrograd da traži zabave: trebalo mu je da najzad prokrči sebi put i da osigura svoju karijeru. To je i postigao. Grof Nainski, njegov ugledni rođak, koji se ne bi bio ni osvrtao da mu se javio kao obični molitelj, iznenadio se s njegovih uspjeha u društvu, te je smatrao i mogućim i doličnim da na njega obrati svoju pažnju, i čak se udostojio da uzme u svoju kuću na odgoj njegova sedmogodišnjega sina. U to je vrijeme pao put u Vasiljevskoje i njegovo poznanstvo s Ihmenjevima. Najzad je grofovim posredovanjem dobio utjecajno mjesto kod jednoga od najvažnijih poklisarstava i otputio se u inozemstvo. Dalji su glasovi o njemu bivali nekako mračni: govorili su o nekoj nemiloj zgodi što mu se dogodila u inozemstvu, ali nitko nije znao da objasni kakva je to zgoda bila. Znalo se jedino da mu je uspjelo dokupiti četiri stotine duša, što sam već spominjao. Vratio se iz inozemstva tek nakon više godina, u znatnu činu, i odmah zauzeo u Petrogradu vrlo visoko mjesto. U Ihmanjevki su se raznosili glasovi da se ženi po drugi put, srođava se s nekim znamenitim, bogatim i jakim domom. »Namjerio med velikaše!« govorio je Nikolaj Sergejič i od zadovoljstva tro ruke. Bio sam tada u Petrogradu, na sveučilištu, i sjećam se da mi je Ihmenjev namjerno pisao i zamolio me neka se raspitam: jesu li istiniti glasovi o ženidbi? Pisao je knezu, te ga zamolio da mi bude pokrovitelj, ali knez mu nije odgovorio na list. Znao sam jedino da je njegov sin, koji se odgajao isprva kod grofa, a zatim u liceju, dovršio onda nauke i da mu je devetnaest godina. Pisao sam to Ihmenjevu, a i to da knez ludo voli sina, mazi ga, već sada kuje njegovu budućnost. Sve sam to doznao od drugova studenata, znanaca

mladoga kneza. U to je vrijeme Nikolaj Sergejič jednoga krasnoga jutra dobio od kneza pismo kojemu se neobično začudio...

Knez, koji se dosad, kako sam već spomenuo, u saobraćanju Nikolajem Sergejičem ograničavao na samo suho, poslovno dopisivanje, pisao mu je sada najpodrobnije i najprijateljskije o svojim obiteljskim prilikama: tužio se na sina, pisao da ga sin ogorčava lošim vladanjem; nevaljanštine takva dječaka ne mogu se, dakako, uzimati još preozbiljno (očevidno je nastojao da ga opravda), ali je odlučio da kazni sina, da ga zaplaši, i to tako da ga na neko vrijeme progna na selo, pod pasku Ihmenjevljevu. Knez je pisao da se potpuno uzda u »svoga predobroga, preplemenitoga Nikolaja Sergejiča i osobito u Anu Andrejevnu«, molio ih obadvoje neka prime njegova vjetrogonju u svoju obitelj, neka ga u osamljenosti nauče pameti, neka ga zavole, ako mogu, a glavno, neka mu isprave lakoumni karakter i »udahnu mu spasonosna i stroga načela, koja su prijeko potrebna u ljudskom životu«. Razumije se, starac se Ihmenjev zdušno prihvatio posla. Stigao i mladi knez, a oni ga dočekali kao rođenoga sina. Nabrzo ga je Nikolaj Sergejič žarko zavolio, ništa manje nego svoju Natašu, čak i kasnije, već nakon konačnoga raskida kneza oca i Ihmenjeva, starac se rado sjećao katkad svoga Aljoše — tako je bio navikao da zove kneza Alekseja Petroviča. I zaista je to bio nadasve umiljat mladac: ljepotan, slab i nervozan kao ženska, ali ujedno veseo i prostodušan, otvorene duše, sposobne za najplemenitije osjećaje, srca koje voli, koje je čestito i zahvalno, pa je postao kumirom u kući Ihmenjevih. Iako mu je bilo devetnaest godina, bio je još pravo dijete. Teško je bilo zamisliti zašto ga je i prognao otac koji ga je, kako su govorili, ludo volio. Govorilo se da je mladić živio u Petogradu besposleno i vjetrogonjasto, nije htio da radi i time ogorčavao oca. Nikojaj Sergejič nije ispitivao Aljošu, jer knez je Pjotr Aleksanarovic očevidno prešutio u svom listu pravi uzrok sinovu progonstvu. Ali su se pronosili glasovi o nekom Aljošinom neoprostivom vjetropirstvu: o nekom odnošaju s jednom damom, o nekom izazovu na dvoboj; o nekom nevjerojatnom gubitku na kartama; čak se govorkalo da je neke tuđe novce, tobože, protratio. Pronio se i taj glas da knez i nije zbog neke krivice odlučio da udalji sina, nego zbog nekih osobitih nauma. Nikolaj Sergejič je s negodovanjem odbijao taj glas, pogotovo jer je

Aljoša neobično volio oca, kojega nije upoznao za svega svoga djetinjstva i dječaštva; govorio je o njemu s oduševljenjem, sa zanosom; očito je bilo da je sasvim pod njegovim utjecajem. Aljoša je također brbljao ponekad o nekoj grofici, koju su u isto vrijeme oblijetali i on i otac, ali on je pobijedio, zato se otac užasno rasrdio na njega. Tu je zgodu pripovijedao uvijek sa zanosom, s djetinjom prostodušnošću, sa zvonkim, veselim smijehom; ali Nikolaj Sergdjič ga je odmah prekidao. Aljoša je potvrđivao i vijest da mu se otac kani oženiti.

Proživio je bio u progonstvu gotovo već godinu dana, u određenim je rokovima pisao ocu listove, razborite i pune poštovanja, i tako se priviknuo na Vasiljevskoje, te kad je na ljeto i sâm knez doputovao na selo (o čemu je unaprijed obavijestio Ihmenjeve), prognanik je i sâm počeo moliti oca neka mu dopusti da što dulje ostane u Vasiljevskom i uvjeravao ga da mu je zapravo dosuđeno da živi na selu. Sve Aljošine odluke i sklonosti potjecale su iz njegove izvanredne razdražljive duhovne živosti, iz žarkoga srca, iz lakoumnosti, koja se katkad razvila do besmislice, iz izvanredne sposobnosti da se pokorava svakomu utjecaju, i iz potpuna odsuća volje. Ali je knez nekako sumnjičavo saslušao tu molbu... Uopće je Nikolaj Sergejič jedva i poznavao svoga nekadašnjega »prijatelja«: knez Pjotr Aleksandrovič bio se neobično promijenio. Počeo je odjednom strašno voditi računa o Nikolaju Sergejiču; u pregledavanju imovinskih računa pokazao je neku odurnu lakoumnost, škrtost i nerazumljivu sumnjičavost. Sve je to strašno ogorčilo predobroga Ihmenjeva; dugo se trudio da razuvjeri o tome sama sebe. Sada se zbivalo baš oprečno onomu što se događalo prije četrnaest godina kad je knez prvi put pohodio Vasiljevskoje: sada se upoznao sa svojim susjedima, dakako odličnijima, a Nikolaju Sergejiču nije nikada dolazio i postupao je s njim kao s nižim od sebe. Odjednom se dogodilo nešto nerazumljivo: bez ikakva vidljiva razloga nastao ljut raskid između kneza i Nikolaja Sergejiča. Načuli su im žestoke, uvredljive riječi, izrečene s obadviju strana. Ihmenjev je ozlovoljen otišao iz Vasiljevskoga, ali se time nije sve završilo. Po svem se susjedstvu raširila odjednom odurna brbljarija. Tvrdili su da je Nikolaj Sergejič, kad je upoznao karakter mladoga kneza, odlučio da se okoristi svim njegovim nedostacima;

da je njegova kći Nataša (kojoj je onda bilo već sedamnaest godina) postigla da se dvadesetogodinji mladić zaljubio u nju; da su otac i mati zakriljivali tu ljubav, samo su se pričinjali kao da ništa ne primjećuju; da je lukava i »nemoralna« Nataša napokon sasvim očarala mladića, koji njenim nastojanjem nije cijele godine vidio zapravo ni jednu pravu otmjenu gospođicu, a tolike dozrijevaju po čestitim domovima jednih vlastelina. Tvrdili su najzad da su se ljubavnici već bili dogovorili kako će se vjenčati u selu Grigorjevu, petnaest vrsta od Vasiljevskoga, tobože kradom od Natašinih roditelja ali oni su znali sve do najsitnije sitnice i upućivali su kćer gnusnim svojim savjetima. Jednom riječju, u čitavoj jednoj knjizi ne bi bilo dovoljno prostora da se isprića što su o toj zgodi brbljale klepetuše u kotaru, i ženske i muške. Ali najčudnije je da je knez posve povjerovao svemu tome, pa je i doputovao u Vasiljevskoje jedino zbog toga, na neko anonimno upozorenje, koje mu je iz provincije poslano u Petrograd. Svatko, doista, tkogod je iole poznavao Nikolaja Sergejiča, ne bi valjda ni jednu riječ povjerovao od svega zbog čega su ga okrivljavali; a ipak su se svi, kako je već navada, komešali, svi su govorili, svi se izgovarali, svi klimali glavom i... najzad osuđivali. A Ihmenjev je bio preponosit da bi svoju kćer pravdao pred klepetušama te je strogo zabranio svojoj Ani Andrejevni da se sa susjedima upušta u bilo kakvo razglabanje. Sama pak Nataša, tako oklevetana, nije ni nakon pune godine dana znala gotovo ni jednu riječ od svih tih osvada i brbljarija: brižno su joj krili sve to, i ona je bila vesela i nevina, kao dijete od dvanaest godina.

Dotle se nesuglasica sve više razvijala. Uslužni ljudi nisu mirovali. Javili se doušnici i svjedoci te napokon uspjeli i uvjeriti kneza da se dugoljetno upravljanje Nikolaja Sergejiča Vasiljevskim nije nipošto odlikovalo primjernim poštenjem. Štaviše: prije tri godine, pri prodaji gaja, Nikolaj Sergejič je skrio u svoju korist dvanaest tisuća rubalja srebra, a za to se mogu iznijeti pred sudom najjasniji i najistinskiji dokazi, pogotovo što on i nije imao od kneza nikakvu zakonitu punomoć za prodaju gaja, nego je radio po svome naumu i tek je nakon toga uvjerio kneza da je prodaja bila potrebna te iskazao kudikamo manju kupovinu za gaj nego što je dobivena. Sve su to, dakako, bile same klevete, kako se i razabralo kasnije, ali

knez je svemu povjerovao i pred svjedocima Nikolaja Sergejiča okrstio varalicom. Ihmenjev nije otrpio, nego uzvratio isto takvu uvredu; nastao užasan prizor. Odmah se zametnula parnica. Nikolaj Sergejič, kako nije imao nekih spisa, a što je glavno, nije imao ni pokrovitelja, ni iskustvo u vođenju takvih poslova, odmah je počeo gubiti u parnici. Imanje mu zaplijenili. Rasrđeni starac ostavi sve i odlučio napokon da se preseli u Petrograd, da se osobno postara za svoju parnicu, a u gubernijskom je gradu ostavio mjesto sebe iskusna odvjetnika. Knez je, čini se, nabrzo počeo shvaćati da je nepravo uvrijedio Ihmenjeva. Ali uvreda je s obadvije strane bila tako oštra da nije preostala ni jedna riječ za izmirbu, i rasrđeni je knez upinjao sve snage da parnicu navrne sebi na korist, zapravo da svojemu bivšem upravitelju otme posljednji zalogaj kruha!

GLAVA V

Ihmenjevi se, dakle, preselili u Petrograd. Neću opisivati svoj sastanak s Natašom nakon tako duga rastanka. Za sve te četiri godine nisam je nikad zaboravljao. Nisam, dakako, ni sam posve razumijevao onaj osjećaj s kojim sam se nje sjećao; ali kad smo se opet sastali, ubrzo sam shvatio da mi ju je sudbina dosudila. Isprva, prvih dana nakon njihova dolaska, sve mi se činilo da se nekako malo razvila za tih godina, kao da se nije nikako ni promijenila, nego ostala isto onakva djevojčica kakva je bila i prije našega rastanka. Ali onda sam svaki dan pronalazio u njoj nešto novo, što dosad nisam nikako primijetio, kao da je namjerice skriveno od mene, kao da se djevojčica namjerice krila od mene — i kolika mi slast bilo to pogađanije! Kad se starac preselio u Petrograd, bio je u prvo vrijeme razdražen i žučljiv. Poslovi su mu loše tekli; zlovoljio se, žestio se, bakljao se sa spisima i nije mu bilo do nas. A Ana Andrejevna je tumarala sva zbunjena i nije isprva znala da se snađe. Petrograd ju je plašio. Uzdisala je i strašila se, plakala za pređašnjim življenjem, za Ihmenjevkom, zbog toga što je Nataša odrasla, a nema nikoga da je zbrine, i bila prema meni neobično iskrena kad nije imala nikoga drugoga tko bi bio prikladniji da mu se prijateljski povjeri.

Baš u to vrijeme, nešto prije njihova dolaska, dovršio sam svoj prvi roman, onaj s kojim sam započeo svoju karijeru, te kao novajlija

nisam isprva znao kamo bih ga turnuo. Kod Ihmenjevih nisam ništa govorio o tom; a oni su se gotovo posvađali sa mnom zbog toga što besposličim, to jest, ne službujem i ne nastojim da steknem mjesto. Starac me korio gorko i čak žučljivo, jer je, dakako, bio očinski sklon prema meni. A ja sam se naprosto stidio da im reknem čime se bavim. Pa kako bih zaista i izjavio naprečac da neću da službujem, nego hoću da pišem romane, dakle sam ih varao dosad da ne dobivam lesta, a tražim ga uporno. On nije imao vremena da pazi na rnene. Sjećam se kako me je jednom Nataša, kad se naslušala naših razgovora, odvela tajnovito u stranu i u suzama me molila neka mislim na svoju sudbinu, ispitivala me, istraživala što zapravo radim, a kad se ni njoj nisam povjerio, zaklela me da neću upropastiti sebe kao lijenčina i danguba. Nisam joj, doduše, priznao čime se bavim, ali se sjećam da bih za jednu njenu povoljnu riječ o mojem radu, o prvom mojem romanu, poklonio i najlaskavije izjave kritičara i recenzenata, što sam ih kasnije slušao o sebi. Izišao, dakle, napokon moj roman. Još mnogo prije njegova izlaska uzvitlala se u književnom svijetu graja i galama. B. se radovao kao dijete kad je pročitao moj rukopis. Ne! Ako sam ikada bio sretan, nisam to bio ni za prvih omamnih trenutaka svoga uspjeha, kao onda kad još nisam nikomu bio čitao ni pokazao svoga rukopisa; za onih dugih noći, u zanosnim nadama i sanjarijama i u strasnoj ljubavi za rad: kad sam se bio sljubio sa svojom maštom, s ličnostima što sam ih sam postvarao, kao sa rođacima, kao da zaista živuju; volio sam ih, radovao se i žalostio se s njima, a ponekad čak i ronio najiskrenije suze zbog svoga skromnog junaka. Ne znam ni da opišem kako su se stari obradovali momu uspjehu, iako su se u prvi mah veoma začudili; tako ih je to neobično prenerazilo! Ana Andrejevna nije, na primjer, nikako htjela da vjeruje da je novi pisac, koga svi slave — onaj isti Vanja, koji itd. itd., i sve je mahala glavom. Starac se dugo nije predavao, a iz početka se, na prvi glas, čak i uplašio; počeo govoriti o izgubljenoj karijeri, o neurednom vladanju svih pisaca uopće. Ali uvijek novi glasovi, objave po časopisima i, najzad nekoliko pohvalnih riječi što ih je čuo od onih ličnosti kojima je sa strahopoštovanjem vjerovao, primorali su ga te je promijenio svoj sud. A kad je vidio da su se u mene odjednom našli novci i doznao kakva se plaća može dobivati za književni rad, nestadoše i

posljednje njegove sumnje. Naglo je sumnju preobratio u potpunu, zanosnu vjeru, radovao se kao dijete mojoj sreći i u jedan se mah zanio najneobuzdanijim nadama, najzamamnijim sanjama o mojoj budućnosti. Svaki mi je dan kovao nove karijere i planove, i čega li nije bilo u tim planovima! Počeo mi čak iskazivati osobito štovanje, kojega dotle niJe bilo. Ali ipak se, sjećam se, događalo da su ga odjednom ponovo zaokuplale sumnje, često usred najzanosnijega maštanja, i opet ga zbunjivale.

»Pisac, pjesnik! Nekako je čudnovato... A kada su od pjesnika bivali ljudi, u činima? Sve je to neki črčkarski, nepouzdani svijet!«

Opažao sam da su mu se takve sumnje i sva ta osjetljiva pitanja javljala sve češće u sumraku. (Tako se sjećam sviju sitnica i svega toga sretnoga vremena!) U sumraku je naš starac uvijek bivao nekako osobito nervozan, dojmljiv i sumnjičav. Ja i Nataša znali smo već to i unaprijed smo se smijuckali. Sjećam se kako sam ga hrabrio pričama o Sumarokovljevoj generalštini, o tom kako je Deržavinu poslana tabakera s dukatima i kako je sama carica posjetila Lomonosova; pripovijedao sam mu o Puškinu, o Gogolju.

— Znam, braco, sve znam — odvraćao je starac koji je možda prvi put u životu slušao sve te zgode. — Hm! Slušaj, Vanja, meni je ipak drago što ti to nisi nadrljao u stihovima. Stihovi su, braco, besmislica; nemoj se prepirati, nego vjeruj meni starcu; ja tebi dobro želim; prava besmislica, danguba! Stihove neka pišu gimnazijalci; stihovi dovode vas mlađariju do ludnice... Recimo da je Puškin velikan, to ne poriče nitko! A ipak su stihići i ništa više; tako, nešto, efemerno... Ali sam ga ja malo i čitao... Proza je nešto drugo! Tu može pisac čak i da poučava — a ondje eto, tek da spomene ljubav za domovinu, ili tako nešto, uopće o vrlinama... da! Ja, brate, jedino ne umijem da iskažem, ali me ti razumiješ; govorim o ljubavi. Ded, dakle, ded pročitaj! — završio tako pokroviteljski, kad sam najzad donio knjigu i svi mi nakon čaja posjedali za okrugli stol — ded pročitaj što si načrčkao; mnogo su se razvikali o tebi! Da vidimo, da vidimo!

Rasklopim knjigu i latim se da čitam. Roman mi je te večeri tek doštampan, te sam se napokon domogao jednog primjerka i doletio Ihmenjevima da im čitam svoje djelo.

Koliko sam se jadio i zlovoljio što nisam mogao da im ga pročitam još prije, iz rukopisa, koji je bio u izdavateljevim rukama! Nataša je čak i plakala od jada, svađala se sa mnom, prigovarala mi da će tuđ svijet pročitati moj roman prije nego ona... Pa evo, sjedimo napokon za stolom. Starčevo lice poprimilo neobično ozbiljan i kritičan izraz. Htio je da sudi strogo, strogo, »da se sam uvjeri«. I starica je bila neobično svečana; kao da je za čitanje natakla novu kapicu. Odavno je već primijetila da ja njenu neprocjenjivo dragu Natašu gledam s beskrajnom ljubavlju; da mi zastaje dah i oči se mrače kad progovaram njoj, a i Nataša pogledava na mene neka, vedrije nego prije. Da! Nastalo, napokon, to vrijeme, nastalo u času uspjeha, zlatnih nada i najsavršenije sreće, sve je jedno, sve je u isto vrijeme nastalo. Opazila starica također da me je i njen starac počeo nekako previše hvaliti i nekako osobito pogledava na mene i na kćer... i odjednom se uplašila: ta ipak nisam ni grof, ni knez, ni vladarski princ, ili barem koleški savjetnik pravnik, mlad, s odlikovanjem i ljepotan! Ana Andrejevna nije voljela da želi napolak.

»Slave čovjeka«, mislila je o meni, »a ne zna se zašto. Pisac, pjesnik... Ta i šta je pisac?«

GLAVA VI

Kako sam sjeo, nisam ustajao dok im nisam pročitao moj roman. Započeli smo odmah poslije čaja, a presjedjeli smo do dva sata iza ponoći. Starac se isprva bio namrštio. Očekivao je nešto nedostiživo visoko, što valjda ni on sam ne bi mogao razumjeti, ali svakako samo visoko; a mjesto toga odjednom takva svakidašnjost i sve ovako poznato — baš isto istacato što, obično, biva oko nas. I bar da je junak velikan ili zanimljiv, ili da je štogod povijesno, kao što je Roslavev ili Jurij Miloslavski;[45] nego je istaknut neki mali, utučeni i čak prilično glupi činovnik, kojemu su se otrčala dugmeta na vicemundiru; i sve je opisano takvim priprostim rječnikom, ni uzmi ni podaj, kako mi velimo... Čudno! Starica je ispitljivo virkala na Nikolaja Sergejiča, pa i namrgodila se malko, kao da ju je nešto uvrijedilo: »baš i vrijedi štampati i slušati takvu besmislicu, i još daju novaca za to«, pisalo joj je na licu. Nataša je sva pazila, požudno

slušala, nije s mene skidala očiju, zagledavala mi se u usne, kako izgovaram koju riječ, pa i sama micala za mnom lijepim svojim usnicama. I šta? Nisam im pročitao ni do polovice, a svim mojim slušateljima potekle iz očiju suze. Ana Andrejevna je iskreno plakala, iz dubine duše žalila mojega junaka i prenaivno željela da mu bilo čime pomogne u nevoljama, što sam razabrao po njenim uzvicima. Starac je već bio odbacio sve sanjarije o uzvišenom: »Od prvoga se trenutka vidi da svaki klima onim što ima; to ti je naprosto pripoviječica; ali zato zaokuplja srce — govorio je — zato razumiješ i pamtiš što se oko tebe zbiva; zato se razabira da je i najutučeniji, posljednji čovjek također čovjek i naziva se mojim bratom!« Nataša je slušala, plakala, i ispod stola mi kradom krepko stiskala ruku. Završilo se čitanje. Nataša ustala; obraščići su joj se žarili, suzice joj udarile na oči; odjednom ona uhvati moju ruku, poljubi je i istrči iz sobe. Otac i mati se zgledali.

— Hm! Gle, kako se zanijela — izgovori starac, preneražen kćerinim postupkom — ali, svejedno, lijepo je to, lijepo, plemenit poriv! Ona je dobra djevojka... — mrmljao je i letimice pogledavao ženu, kao da želi opravdati Natašu, a u isti mah opravdati rad nečega i mene.

Ali Ana Andrejevna kao da je sada, unatoč tomu što se za čitanja i sama nešto uzbudila i ganula, htjela reći:

»Aleksandar Makedonski je doista junak, ali čemu bi se krhale stolice?« itd.

Nataša se brzo vratila, vesela i sretna, a kad je prolazila kraj mene, kradom me uštinula. Starac je bio opet počeo »ozbiljno« ocjenjivati moju pripovijest, ali od radosti nije mogao da suspregne svoju narav, nego se zanio:

— Dakle, brate, Vanja, lijepo je, lijepo! Obradovao si me! Tako si me obradovao kako se nisam ni nadao. Nije uzvišeno, nije veličanstveno, to je jasno... Eno kod mene leži tamo »Oslobođenje Moskve«,[46] u Moskvi je napisano — pa tamo, braco, već od prvoga retka vidiš da se čovjek, štono riječ, uskrilio kao orao... Ali znaš, Vanja, u tebe je nekako priprostije, razumljivije. Baš to i volim što je razumljivije! Nekako je rođenije; kao da se sve to dogodilo meni. A i šta je ono uzvišeno? I sam ne bih razumio. Jezik bih

ispravio; ta ja hvalim, ali rekao što mu drago, ali ipak ima malo uzvišenoga... Ali sada je već kasno: naštampano je. Možda u drugom izdanju? Pa šta brate, bit će valjda i drugo izdanje? Onda će opet biti novaca... Hm!

— I zar ste zbilja dobili toliko novaca, Ivane Petroviču? — napomenu Ana Andrejevna. — Gledam vas, i sve nekako ne vjerujem. Ali, Gospode, za što danas sve ne daju novaca!

— Znaš, Vanja? — nastavi starac, u sve jačem zanosu — to doduše, nije služba, ali je ipak karijera. Pročitat će i visoke ličnosti. Evo si govorio da Gogolj dobiva godišnju potporu, te je poslan u inozemstvo. Kako bi bilo da je i tebi? Ili je još prerano? Treba još štogod napisati? Piši, dakle, brate, piši brže! Nemoj da zaspiš na lovorikama. Ne oklijevaj!

A govorio je to s tako uvjerljivim izrazom lica, s takvom dobroćudnošću, te se nisam mogao odlučiti da ga zaustavim i da mu ohladim maštu.

— Ili će ti, eto dati, na primjer, tabakeru... Šta? Ta milost se ne kroji, kakva će biti. Poželjet će da te podstaknu. A tko bi znao, možda ćeš dospjeti i na dvor — nadoveže on polušapatom i važna lica, a zažmuri lijevim okom — zar nije? Ili zar je još prerano za dvor?

— Eto, već će i na dvor! — reći će Ana Andrejevna kao da se uvrijedila.

— Još malo pa će me imenovati generalom — odvratim ja smijući se od sveg srca. I starac se nasmije. Bio je neobično zadovoljan.

— Vaša preuzvišenosti, ne biste li izvoljeli jesti? — zaviče nestašna Nataša, koja nam je dotle prostrla za večeru.

Ona zahohoće, pritrči ocu i snažno ga zagrli žarkim ručicama:

— Dobri, dobri tatica!

Starac se raznježi.

— De, de, dobro! Ta ja tako, govorim samo. Bio general ili ne bio, idemo da večeramo. Al si osjećajna! — nadoveže on i potapša svoju Natašu po obraščiću, što se zarumenio, kako je volio da čini svakom zgodom — ja sam, eto, vidiš, Vanja, govorio iz ljubavi. Pa, makar i ne bio general (daleko je do generala!), ipak si poznata ličnost, spisatelj.

— Danas, tatice, kažu: pisac.

— A ne: spisatelj? Nisam znao. Recimo, dakle, makar bio i pisac; evo, dakle, što htjedoh reći: komornikom te dabogme nece imenovati zato jer si napisao roman; to se ne smije ni pormsliti; a ipak se možeš uspeti među ljude; možeš postati kakav ataše. Mogu te poslati u Italiju da se oporaviš, ili da se usavršiš u naukama, što bilo; pripomoći će te novcem. Razumije se, i ti treba da sve to pošteno zaslužiš; treba za rad, za istinski rad da dobivaš novce i časti, a ne onako po protekciji…

— Ali nemoj da se onda uzneseš, Ivane Petroviču — priklopi Ana Andrejevna smijući se.

— Ta treba mu što brže zvijezda, tatice, jer i šta je to, zaista, ataše te ataše?

I ona me opet uštine za ruku.

— Ta ova se neprestano meni podruguje! — uzvikne starac, zanesen gledajući Natašu, kojoj su se zažarili obraščići, a očice se veselo sjale kao zvjezdice. — Ja sam dječice, čini mi se, i zaista predaleko zašao, zanio sam se kao kakav Aljnaskarov,[47] uvijek sam bio takav... ja samo gledam tebe, Vanja: kako si nam ti posve skroman.

— Ah, bože moj! Ta kakav i da bude, tatice?

— Ta nije, ne velim ja to, a ipak je, Vanja, u tebe nekako lice... to jest, sasvim, kao da i nije pjesničko... Znaš, pjesnici su, vele, tako blijedi, pa i s takvim vlasima, i u očima im je nešto takvo... Znaš, kakav Goethe, ili koji drugi... to sam čitao u Abadonu[48]... a šta je? Jesam li opet nabuncao štogod? Oh, nestašnice, ismijava me! Učen, prijatelji moji, nisam, jedino sam osjećajan. Ali, bilo lice kakvogod — ta lice nije velika nevolja; meni je lijepo i tvoje lice i vrlo mi se sviđa... Ta nisam govorio o tom... Samo ti budi čestit, Vanja, budi čestit, to je glavno; živi pošteno, nemoj se uznijeti! Pred tobom je širok put. Služi pošteno svojem radu, eto, to sam htio da ti reknem, baš to sam htio da ti reknem.

Divno je bilo to vrijeme! Svaki slobodni sat, svako veče provodio sam kod njih. Starcu sam donosio vijesti o književnom svijetu, o književnicima, za koje se on odjednom počeo zanimati, ne znam zašto; započeo je čak i da čita kritičke članke B., o kojem sam mu mnogo napripovijedao, a on ga gotovo i nije razumijevao, ali ga ipak

hvalio do ushićenja i ljuto se tužio na njegove neprijatelje, što pišu u »Sjevernom trutu«.[49] Starica je pozorno pazila na mene i na Natašu, ali nije dopazila! Među nama je već bila izrečena jedna riječca, i napokon sam čuo kako mi je Nataša, oborene glave i tek malo rastavljenih usana, skoro šaptom kazala: da. Ali doznadoše i stari; rasudili, razmislili; Ana Andrejevna je dugo klimala glavom. Bilo joj je čudno i tjeskobono. Nije mi vjerovala.

— Ta dobro je kad je sreća, Ivane Petroviču — govorila mi je — a ako odjednom ne bude sreće, ili već štogod, šta onda? Barem da služite gdjegod!

— A, evo, šta ću ti ja reći, Vanja — odluči starac pošto je razmislio — i sam sam to vidio, opazio, a priznajem, i obradovao se što ti i Nataša... ali šta ćeš! Vidiš, Vanja: obadvoje ste još vrlo mladi i moja Ana Andrejevna pravo sudi. Počekajmo! Ti si, recimo, talenat, pa i čuveni talenat... ali nisi genije, kako su te u prvi mah razvikali, nego tako, naprosto talenat. (Baš sam danas čitao o tebi onu kritiku u »Trutu«, ljuto te ondje rešetaju; ali i kakav mi je ono list!) Da! Vidiš, dakle: talenat još nije novac u banci; a oboje ste siromašni. Počekajmo još godinu i pol, ili barem godinu dana: ako udariš dobro i čvrsto se ustališ na svojem putu — Nataša je tvoja; ako ti ne pođe za rukom — rasudi sam!... Ti si čestit čovjek; razmisli!...

Na tom je i ostalo. A, evo, šta je bilo za godinu dana.

Da, bilo je gotovo točno za godinu dana! Vedroga rujanskoga dana, predveče, ušao sam mojim starima bolestan, duša mi zamirala i gotovo onesviješten srušio sam se na stolicu, tako da su se uplašili gledajući me. Ali mi se onda nije zavrtjelo u glavi i nije mi se srce jadilo zato jer sam deset puta prilazio njihovim vratima i deset se puta vraćao, a onda tek ušao — ne zato jer mi se izjalovila karijera i nisam još stekao ni slave ni novaca; ne zato jer još nisam kakav ataše i nisu nipošto još pomišljali na to da me pošalju na oporavak u Italiju; nego zato jer za godinu dana možeš proživjeti deset godina, a te je godine i moja Nataša proživjela deset godina. Beskrajnost se razastrla između nas... Sjedio sam, dakle, sjećam se, pred starcem, šutio i zbunjenom rukom krhao i onako već iskrhane obode moga šešira; sjedio sam i čekao, ne znam zašto, da iziđe Nataša. Odjeća mi je bila jadna i loše mi je pristajala; u licu sam bio opao, omršavio,

požutio — a ipak nimalo nisam nalikovao na pjesnika i u očima mi nije bilo ništa veliko, o čem se onda toliko starao dobri Nikolaj Sergejič. Starica me je gledala s nepretvornim i čak prevelikim žaljenjem, a u sebi mislila: »Eto, ovakav čovjek zamalo te nije postao Natašin mladoženja, Gospode, pomiluj i očuvaj!«

— Šta je, Ivane Petroviču, ne biste li čaja? (U samovaru na stolu je ključalo.) A kako živite, prijatelju? Nekako ste mi teško bolesni? — zapitala me žalostivim glasom kao da je danas slušam.

I vidim kao danas: govori ona meni a u očima joj se vidi i druga briga, ona ista briga od koje se natmurio i njen starac i s kojom on sjedi sada kraj šalice, što mu se hladi, te misli svoje misli. Znao sam da im je u ovaj čas na veliku brigu parnica s knezom Valkovskim, koja im baš nije dobro okrenula, i da su im se dogodile još i nove neugodnosti, koje su Nikolaja Sergejiča skrhale da se razbolio. Mladi knez, zbog kojega se i započela cijela zgoda oko te parnice, bio je ulučio priliku da pohodi Ihmenjeve. Starac, koji je svoga miloga Aljošu volio kao rođena sina i gotovo ga svaki dan spominjao, dočekao ga radosno. Ana Andrejevna se sjetila Vasiljevskoga i rasplakala se. Aljoša im počeo dolaziti sve češće te češće, kradom od oca; Nikolaj Sergejič, kako je bio pošten, otvoren, prostodušan, s negodovanjem je odbacio svaku opreznost. Od plemenita ponosa nije htio ni da misli: šta će reći knez ako dozna da mu Ihmenjevi opet primaju sina u kuću, pa je u mislima prezirao sve njegove nesklapne sumnje. Ali starac nije znao hoće li mu dostajati snage da podnese nove uvrede. Mladi im je knez počeo dolaziti gotovo svaki dan. Stari su mu se veselili. Po cijele je večeri i dugo iza ponoći često presjedio kod njih. Otac mu je, razumije se, doznao napokon sve. Nastade pregnusna brbljarija. Nikolaja Sergejiča uvrijedi užasnim listom, koji je govorio o istom predmetu kao i prije, a sinu odrješito zabrani da pohađa Ihmenjeve. To se dogodilo dvije sedmice prije moga dolaska. Starac se strahovito razjadio. I kako ne bi! Njegovu nedužnu plemenitu Natašu pletu opet u tu prljavu klevetu, u tu podlost! Ime joj je uvredljivo izgovorio čovjek koji ga je i prije već uvrijedio... I za sve to on ne traži zadovoljštine! Prvih je dana pao od očaja u postelju. Sve sam to znao. Cijela je ta pripovijest doprla do mene s potankostima, iako sam za sve to posljednje vrijeme, koje tri sedmice, bolovao i bio utučen, te im nisam dolazio nego sam ležao u

svojem stanu. Ali sam znao još... ne! tek sam slutio onda, znao sam, ali nisam vjerovao — da osim te zgode ima kod njih sada nešto što ih uznemiruje više od svega na svijetu, pa sam ih motrio s bolnim jadom. Jest, bol me je mučila; bojao sam se da pogodim, bojao sam se da povjerujem i svom sam snagom želio da uklonim kobni čas. A međutim sam i došao zbog njega. Kao da me nešto vuklo k njima te večeri!...

— Zbilja, Vanja — upita odjednom starac kao da se prenuo — da ti nisi bolovao? Što nisi dolazio tako dugo? Oprosti mi: odavno sam kanio da te pohodim, ali sve nekako... — i on se opet zamisli.

— Pobolijevao sam — odgovorim.

— Hm! Pobolijevao — ponovi on nakon pet časaka. — Tako je, pobolijevao si! Govorio sam ti onda, opominjao sam te — nisi me poslušao! Hm! Ta, brate Vanja, jasno je da muza od pamtivijeka sjedi gladna na tavanu, pa će i sjedjeti. Tako ti je to!

Da, starac nije bio dobre volje. Da u njega nije bilo rane na srcu, ne bi on meni progovorio o gladnoj muzi. Motrio sam mu lice: bilo je požutjelo, u očima mu se odražavala neka dvoumica, neka misao u obliku pitanja koje on nije mogao da riješi. Bio je nekako žestok i neobično žučljiv. Žena ga je pogledavala i klimala glavom. Kad se jednom odvratio, mahnula mi kradom na njega glavom.

— Kako zdravlje Natalje Nikolajevne? Je li kod kuće? — zapitam zabrinutu Anu Andrejevnu.

— Kod kuće je, prijatelju — odgovori kao da joj je moje pitanje na nepriliku. — Odmah će doći da vas vidi. Nije šala! Nije vas vidjela tri sedmice! Ali nam je ona nekakva — ne možeš nikako da razabereš je li zdrava ili bolesna, Bog bio s njom!

I bojažljivo pogleda muža.

— A šta je? Nije joj ništa — oglasi se Nikolaj Sergejič nevoljko i otržito — zdrava je. Uhvatile je djevojačke godine, nije više djevojče, to ti je sve. Tko bi ih i razabrao, te djevojačke jade i hire?

— Eto već i hirova! — prihvati Ana Andrejevna uvrijeđenim glasom.

Starac zašuti i zabubnja prstima po stolu. »Bože moj, zar je već bilo štogod među njima?« pomislim u strahu.

— Eh, a šta je, kako je ondje kod vas? — započeo on iznova. — B. još piše kritike?

— Jest, piše — odgovorim ja.

— Ah, Vanja, Vanja! — završi on i mahne rukom. — Šta će tu i kritika!

Vrata se otvore i uđe Nataša.

GLAVA VII

Nosila je u rukama šeširić, a kad je ušla, položila ga na glasovir; onda pristupila meni i šuteći mi pružila ruku. Usne joj malko zadrhtale; kao da mi je htjela nešto reći, neki pozdrav, ali nije rekla ništa.

Nismo se sastajali tri sedmice. Gledao sam je u dvoumici i u strahu. Kako se promijenila za te tri sedmice! Srce mi se steglo od jada kad sam ugledao te upale, blijede obraze, te usne nabrekle kao od groznice, i oči što joj se ispod dugih tamnih trepavica blistaju kao u žaru od vrućice i s nekom strašnom odlučnošću.

Ali, bože moj, kako je bila krasna! Nikada, ni prije ni kasnije, nisam je vidio ovakvu kakva je bila toga kobnoga dana. Zar je to Nataša, zar je to djevojčica koja je još prije godinu dana, ne skidajući oči s mene i mičući usnicama za mnom, slušala moj roman i onako veselo, onako bezbrižno hohotala i šalila se one večeri s ocem i sa mnom za večerom? Zar je to Nataša koja je ondje u onoj sobi sagela glavicu, sva se zažarila i rekla mi: da.

Zabrujao mukli glas zvona koje je pozivalo na večernju. Nataša se trgne; starica se prekrsti.

— Bila si, Nataša, naumila na večernjicu, a evo već i zvoni — reče ona. Otiđi, Natašenjka, otiđi, pomoli se, kad je i onako blizu! A ujedno se i prošetaj! Čemu da sjediš zatvorena? Eto, kako si blijeda; baš kao da su te urekli.

— Ja... možda... neću danas — izgovori Nataša polako i tiho, gotovo šapatom. — Nisam... nisam zdrava — nadoveže ona i problijedi kao krpa.

— Bolje da odeš, Nataša; ta sama si htjela maloprije i evo si donijela šeširić. Pomoli se, Natašenjka, pomoli, da ti Bog da zdravlja — nagovarala ju je Ana Andrejevna i bojažljivo gledala kćer kao da je se boji.

— Pa da, otiđi; a uz to ćeš se i prošetati — dometne starac koji je također zabrinuto promatrao kćerino lice — pravo veli majka. Evo, Vanja će te otpratiti.

Meni se učinilo da je gorak smiješak zatitrao na Natašinim usnama. Ona pristupi glasoviru, uzme šešir i metne ga na glavu; ruke su joj drhtale. Sve su joj se kretnje činile nesvjesne — kao da ne zna šta čini. Otac i mati promatrali su je pomno.

— Zbogom! — izgovori ona jedva čujno.

— Ih anđele moj, čemu bi se opraštala, kao da je dalek put. Bar će vjetar dahnuti na tebe; eto, kako si blijeđahna. Ah! Ta zaboravila sam (sve ja zaboravljam) — načinila sam ti amajliju; molitvu sam zašila u nju, anđele moj; naučila me monahinja iz Kijeva lanjske godine; valjana je molitva; zašila sam je tek maloprije. Stavi je na sebe, Nataša! Valjda će ti gospod Bog dati zdravlja. Jedinica si nam.

I starica izvadi iz poslene ladice Natašin naprsni križić; na tu je istu vrpčicu bila obješena i tek sašivena amajlija.

— Nosi je za zdravlje! — nadoveže ona, vješajući kćeri križ i križajući je. — Nekada sam te svaku noć križala ovako prije sna, molitvu sam molila, a ti si za mnom ponavljala. Ali sada si drugačija, i Bog ti ne da duši mira. Ah, Nataša, Nataša! Ne pomažu tebi moje materinske molitve. — I starica zaplače.

Nataša joj šuteći poljubi ruku i zakorakne prema vratima; ali se odjednom naglo vrati i priđe ocu. Grudi joj se neobično uznjihale.

— Tatice! Prekrižite i vi... svoju kćer — izgovori ona glasom koji joj je zastajao i spusti se pred njim na koljena.

Sve nas je zbunio nenadani, presvečani njen postupak. Otac ju je gledao nekoliko časaka posve smeten.

— Natašenjka, čedo moje, kćerčice moja, milče moje, šta ti je? — zavikne on najzad i suze mu brižnu na oči. — Zašto se jadiš? Zašto plačeš i dan i noć? Ta ja vidim sve; po noći ne spavam nego ustajem i prisluškujem pred tvojom sobom!... Kaži mi sve, Nataša, otkrij sve meni, starcu, i mi ćemo...

Nije izgovorio nego ju je podigao i krepko ogrlio. Ona mu se grčevito privinula na grudi i na ramena mu sakrila glavu.

— Nije ništa, ništa, tako sam... boležljiva... — ponavljala je i zadihivala se od suza što ih je gušila u sebi.

— Blagoslovio te dakle Bog, kao što ja blagosiljam tebe, dljete moje milo, dragocijeno dijete! — reče otac. — Davao ti on navijek mira duši i očuvao te od svakoga jada. Pomoli se Bogu, mila moja, da grešna molitva moja dopre do Njega!

— I moj ti blagoslov, i moj! — dometne starica i zaplače.

— Zbogom! — prošapće Nataša.

Na vratima stade ona, još jednom ih pogleda, htjede još nešto da rekne, ali nije mogla, te brzo iziđe iz sobe. Pohrlim za nJom sluteći zlo.

GLAVA VIII

Išla je šuteći, hitro, oborene glave, i nije me gledala. Ali kad je prošla ulicu i stigla na obalu, stade iznenada i uhvati me za ruku.

— Guši me! — prošapće... — srce mi se steže... guši me!

— Vrati se, Nataša! — uzviknem preplašen.

— Zar ne vidiš, Vanja, da sam otišla zauvijek, otišla od njih i nikad se više neću vratiti? — reče ona, s neiskazanim me jadom gledajući.

Srce mi je klonulo. Sve sam to slutio još kad sam išao k njima; sve mi se to prikazivalo kao u magli možda već odavno prije toga dana, ali sada su me njene riječi prenerazile kao grom.

Tužno smo stupali obalom. Nisam mogao da govorim; rasuđivao sam, razmišljao i zbunio se sasvim. U glavi mi se zavrtjelo. Činilo mi se to tako nezgrapnim, tako nemogućim:

— Ti kriviš mene, Vanja — reći će ona najzad.

— Ne, ali... ali ne vjerujem; ne može to biti!.. — odgovorim i ne znajući šta govorim.

— Ne, Vanja, to već jest! Otišla sam od njih i ne znam Šta će biti od njih... ne znam šta će biti od mene!

— Ideš k njemu, Nataša? Je li?

— Da! — odgovori ona.

— Ta to ne može biti! — uzviknem kao izbezumljen — znaš li da to ne može biti, bijednice moja! Ta to je bezumnost! Ta njih ćeš ubiti, a sebe upropastiti! Znaš li to, Nataša?

— Znam; ali šta da radim? Nije moja volja — reče ona, a iz riječi joj se razabirao tolik očaj kao da ide na stratište.

— Vrati se, vrati se dok još nije prekasno — molio sam je, a sve sam žarče molio, sve sam jače prianjao što sam jasnije razabirao i sam kako ništa ne koristi moje nagovaranje i kako je nezgrapno u ovaj čas. — Shvaćaš li, Nataša, šta ćeš uraditi od oca? Jesi li o tome razmislila? Ta njegov je otac neprijatelj tvomu ocu; ta knez je uvrijedio tvoga oca, obijedio ga da je pronevjerio novac; ta on ga je nazvao varalicom. Ta oni se parniče... Ali šta! To je još sitnica, ali znaš li ti, Nataša,... (oh, bože, ta ti sve to znaš!) — znaš li kako je knez obijedio tvoga oca i majku da su oni sami namjerice sveli tebe s Aljošom kad je kod vas gostovao na selu? Razmisli, rasudi samo kako se onda tvoj otac kinjio radi te klevete. Ta sav je posijedio za te dvije godine — pogledaj ga! A glavno je: i sama znaš, Nataša, gospode Bože moj! Ta ja i ne spominjem kako će njima obojima biti ako te izgube zauvijek! Ta ti si njihovo blago, sve si šta im je ostalo u starosti. Neću o tom ni da govorim: treba i sama da znaš; sjeti se kako otac tvoj drži da si lažno oklevetana, uvrijeđena od tih bahatih ljudi, da si neosvećena! A sada se, baš sada rasplamsalo sve to iznova, razbuktalo se cijelo to staro neprijateljstvo što je dogorjelo, zbog toga jer ste Aljošu primili u kuću. Knez ti je opet uvrijedio oca, u starcu vri pakost radi te nove uvrede, a odjednom će se sve, sve to, sve te osvade pokazati sada da su istinite! Svi, kojigod znaju to, opravdat će sada kneza i okrivit će tebe i tvoga oca. Šta će, dakle, biti sad od njega? Ta to će ga ubiti od jednoga maha! Sramota, bruka, a od koga? Od tebe, njegove kćeri, od jedinoga, dragocijenoga djeteta! A majka? Ta ona neće preživjeti starca... Nataša, Nataša! Šta ti radiš? Vrati se! Osvijesti se!

Ona je šutjela; napokon me pogledala kao s prijekorom, a u pogledu joj je bila tolika ljuta bol, toliko stradanje, da sam razumio koliko krvari sada njeno ranjeno srce i bez mojih riječi. Razumio sam koliko ju je stajala odluka i kako sam je mučio, sjekao svojim beskorisnim, prekasnim riječima; sve sam to razumijevao, a ipak nisam mogao da se suzdržim nego sam govorio dalje:

— Ta i sama si govorila maloprije Ani Andrejevni da možda nećeš otići od kuće... na večernju. Kanila si, dakle, da ostaneš; nisi se, dakle, još odlučila?

Ona mi se za odgovor samo gorko osmjehne. I čemu sam to upitao? Ta mogao sam razumjeti da je sve već bilo neporecivo

odlučeno. Ali sam i sam bio posve izbezumljen.

— Zar si ga toliko zavoljela? — uzviknem i srce mi je zadiralo dok sam je gledao, a nisam gotovo ni sam razumijevao sta pitam.

— Šta bih ti odgovorila, Vanja? Vidiš: naložio mi je da dođem, i ja sam ovdje, čekam ga — izgovori ona s onim istim gorkim osmijehom.

— Ta poslušaj, poslušaj samo — započnem je opet moliti, hvatajući se za slamčicu — sve se to može još popraviti, može se još preinačiti, sasvim izmijeniti! Možeš i ne otići od kuće. Naučit ću te kako ćeš uraditi, Natašenjka. Prihvatit ću se toga da vam sve upriličim, sve, i sastanke, i sve... samo ne odlazi od kuće! Prenosit ću vam listove; zašto ih ne bih prenosio? To je bolje nego ovo sada. Znat ću to uraditi; ugodit ću vam obojima; vidjet ćete da ću vam ugoditi... A ti nećeš upropastiti sebe, Natašenjka, kao što sada... Ta sada sasvim upropašćuješ sebe, sasvim! Pristani, Nataša: sve će biti lijepo i sretno, i vi ćete se voljeti koliko vas bude volja... A kad vam se oci prestanu prepirati (jer oni će se svakako prestati prepirati) — onda...

— Nemoj, Vanja, okani se — prekine me ona, pa mi krepko stisne ruku i nasmiješi mi se kroz suze. — Dobri, dobri Vanja! Dobar si ti, čestit čovjek! I ni riječi ne govoriš o sebi! Ta ja sam prva ostavila tebe, a ti si mi sve oprostio, samo na moju sreću misliš. Hoćeš da nam prenosiš listove...

Ona zaplače.

— Ta ja znam, Vanja, koliko si ti mene volio, koliko me i sada još voliš, i ni jednim prijekorom, ni jednom me gorkom riječju nisi prekorio za sve to vrijeme! A ja, ja! — Bože moj, koliko sam ti skrivila! Sjećaš li se, Vanja, sjećaš li se moga i tvoga nekadašnjega života? Oh, kamo sreće da nikad nisam ni znala ni srela njegal.... Živjela bih s tobom, Vanja, s tobom, dobričku moj, prijatelju moj!... Ne nisam te zavrijedila! Vidiš kakva sam: u ovakvom času spominjem tebi samomu našu nekadašnju sreću, a ti se i bez toga kinjiš? Evo tri sedmice nisi dolazio: kunem ti se, Vanja, ni jedan mi jedini put nije munula u glavu misao da si me ti prokleo i da mi zavidiš. Znala sam zašto si otišao: nisi htio da nam smetaš i da nam budeš živi prijekor. A zar tebi samomu nije bilo teško gledati nas? I koliko sam te očekivala, Vanja, koliko sam te očekivala! Slušaj,

Vanja: ako i volim Aljošu kao luda, kao mahnita, tebe možda još i jače volim, kao svoga prijatelja. Osjećam već, znam da bez tebe neću poživjeti; ti me trebaš, meni treba tvoje srce, tvoja zlatna duša... Oh, Vanja! Kakvo gorko, teško vrijeme nastaje!

Ona zaplače. I bilo joj je teško!

— Ah, koliko sam željela da te vidim! — nastavi, a prigušila suze. — Kako si izmršavio, kako si bolestan, blijed; ti si zaista bolovao, Vanja? Ja eto i ne pitam! Svejednako govorim o sebi; pa kako sada tvoji poslovi s novinarima? Kako tvoj novi roman, napreduje li?

— Zar su sada važni romani, Nataša, zar sam ja važan! Pa i šta su moji poslovi! Svejedno; prilični su, Bog bio s njima! Nego, evo, šta me zanima, Nataša, je li on sam tražio da ti dođeš k njemu?

— Nije, nije on sam, više sam ja. On je, doduše, govorio, ali sam i sama... Vidiš, dragi, sve ću ti pripovijediti: žene ga s bogatom nevjestom i veoma odličnom; u rodu je s veoma odličnim svijetom. Otac bi svakako da je on uzme, a otac mu je ti znaš, užasan spletkar; potegnuo je za sve žice; takva mu se prilika neće pružiti ni za deset godina. Veze, novci... A ona je, vele, vrlo lijepa; pa i po naobrazbi i po srcu — po svemu je lijepa; Aljoša se već zanosi za njom. Uz to i sam otac želi da ga se što prije otarasi, jer bi i sam da se oženi, te je odlučio da svakako pošto-poto razvrgne našu vezu. Boji se mene i mojega utjecaja na Aljošu.

— Ta zar knez zna za vašu ljubav? — prekinem je u čudu. — Ta on je samo sumnjao, a i to nije sigurno.

— Zna, sve zna.

— A tko mu je kazao?

— Aljoša mu je sve ispripovijedio, nedavno. Sam mi je rekao da je sve to pripovjedao ocu.

— Gospode! Šta se to kod vas zbiva! Sam je sve pripovjedao, i još u takav čas?

— Ne krivi njega, Vanja — prekine me Nataša — ne podruguj mu se! Njega ne možeš prosuđivati kao svakoga drugoga. Budi pravedan! Ta on nije takav kakvi smo evo ja i ti. On je dijete; njega i nisu odgojili kako valja. Zar on razumije šta čini? Prvi dojam, prvi tuđi utjecaj može da ga odvrati od svega čemu se čas prije odavao i zaklinjao. On nema karaktera. Zaklet će se, na primjer, tebi, a još će se istog dana, isto tako istinito i iskreno, odati drugomu; i još će ti

sam doći prvi da ti to pripovjedi. Počinit će on, po svoj prilici, i loše djelo; ali ga za to loše djelo i ne možeš valjda okriviti, nego jedino požaliti. Sposoban je i da se žrtvuje pa da znaš još i kako! Ali samo ako bi ga se nešto dojmilo, onda će opet sve zaboraviti. Tako će i mene zaboraviti ako ne budem neprestano uz njega. Eto, takav je on!

— Ah, Nataša, ta možda sve to nije istina, nego on samo tako govori. I kako bi se on ženio, ta on je još dječak!

— Otac mu je nešto smislio, velim ti.

— A otkud znaš da mu je mlada tako lijepa i da se on već zanosi njome?

— Pa on mi je sam govorio.

— Šta! Sam ti je rekao da može drugu voljeti, a od tebe zatrazio sada ovakvu žrtvu?

— Nije, Vanja, nije! Ti ga ne znaš, malo si bivao s njim; treba ga bolje znati i onda tek suditi. Nema na svijetu istinitijega i čistijega srca nego što je njegovo! Šta je dakle? Zar bi bolje bilo da je lagao? A da se zanio — ta treba samo jednu sedmicu da se ne sastanem s njim, pa će on zaboraviti mene i zavoljeti drugu, a kad zatim ugleda mene, i opet će mi pasti pred noge. Ne! I jest dobro što znam da se to ne skriva preda mnom; inače bih umrla od sumnje. Da, Vanja! Ja sam se već odlučila: ako ne budem uz njega, uvijek, neprestano, svakoga trenutka, odnemarit će me, zaboravit će me, i ostavit će me. Takav ti je on; svaka druga može da ga zanese. A šta ću ja onda raditi? Umrijet ću onda... i šta je smrt! I sada bih voljela umrijeti! Eto, kako bi mi bilo živjeti bez njega! Evo, šta mi je gore i od same smrti, gore od sviju muka! Oh, Vanja, Vanja! Ta valjda nije mala stvar što sam rad njega ostavila evo sada i majku i oca! Ne nagovaraj me: sve je odlučeno! Svakoga časka, svakoga trena treba da dođe; ne mogu se vratiti. Znam da sam propala i da sam upropastila druge... Ah, Vanja! — uzvikne ona iznenada i sva zadršće — šta je, ako me on zaista i ne voli više! Šta je ako si maloprije istinu rekao o njem (ja to nisam nikad govorio), da on samo vara mene i samo se čini tako istinitim i iskrenim, ali je pakostan i tašt! Ja ga evo sada branim pred tobom; a on je možda ovoga istoga časa s drugom i smije se u sebi... a ja, ja nevaljalica, ostavila sam sve i hodam ulicama, tražim ga... Oh, Vanja!

Taj joj se jecaj s tolikom bolju istrgnuo iz srca, da mi je duša zamrla od jada. Razabrao sam da je Nataša izgubila već svaku vlast nad sobom. Jedino slijepa, bezumna, krajnja ljubomora mogla ju je dotjerati do takve mahnite odluke. Ali i u meni se samom raspalila ljubomornost i provalila mi iz srca. Nisam mogao da se suzdržim: zanio me gadan osjećaj.

— Nataša — rekoh joj — samo jedno ne razumijem: kako možeš da voliš nakon ovoga što si sama o njemu maloprije govorila? Ne štuješ ga, ne vjeruješ mu čak ni u ljubav, a ideš mu nepovratno i sve upropasćuješ radi njega? Šta je to? Namučit će te on za sav život, a i ti njega. Previše ga voliš, Nataša, previše! Ne razumijem takvu ljubav.

— Da, volim ga mahnito — odgovori ona i problijedi kao od boli. — Tebe nisam nikada ovako voljela, Vanja. Ta i sama znam da sam poludjela i da ne volim kako bi trebalo. Ne valja što ga toliko volim... Slušaj, Vanja: to sam i prije znala, pa sam i za najsretnijih naših časaka slutila da će on meni donijeti samo muke. Ali šta ću ako su i muke od njega sada za me sreća? Zar mu idem na radost? Zar ne znam unaprijed šta mene očekuje kod njega i šta ću pretrpjeti od njega? On mi se evo kleo da će me voljeti, sve mi je obećavao; a ja ne vjerujem njegovim obećanjima, ne cijenim ih nikako i nisam ih ni cijenila, iako sam znala da mi nije lagao a i da ne može slagati. Sama sam mu rekla, sama, da ga ne želim ničim vezivati. S njim je bolje ovako: nitko ne voli takvu vezu, ja prva. A ipak mu volim biti robinja, dobrovoljna robinja, volim trpjeti od njega sve, sve, samo da bude sa mnom, samo da ga gledam! Čini mi se, sve ako on i drugu voli, samo neka to bude preda mnom, da i ja budem pri tom... Je li da je to podlost, Vanja? — zapita ona iznenada, gledajući me nekim rasplamsanim pogledom kao u vrućici. Jedan mi se trenutak činilo da je u bunilu. — Ta to je podlost, ali ako me on ostavi, pohrlit ću za njim na kraj svijeta, makar me i gurao od sebe, makar me i tjerao. Ti me evo nagovaraš sada da se vratim; — a šta će da bude od toga? Vratit ću se, a sutra ću opet otići; kad mi naredi, otići ću mu; čim zviždukne i zovne me, kao psetance, poletjet ću za njim... Muke! Ne bojim se ja od njega nikakvih muka! Znat ću da stradavam od njega... Oh, ta to se ne može iskazati, Vanja!

»A otac, a mati?« pomislim. Ona kao da je već i bila zaboravila njih.

— On te, dakle, ne uzima, Nataša?

— Obećao je, sve mi je obećao. Ta on me zato i zove sada, da se odmah sutra kradom vjenčamo, izvan grada; ta on i ne zna šta čini. On možda i ne zna kako se vjenčavaju. Kakav li je on muž! Zaista je smiješno. A ako se oženi, bit će nesretan, započet će da me prekorava... Ja neću da me on ikada prekori za bilo što. Sve ću mu pokloniti, pa makar on meni ništa ne dao. Šta ću ako se ženidbom unesreći, čemu bih ga unesrećivala?

— Ta to je, Nataša, neka omaglica — rekoh. — Hoćeš li sada ravno njemu?

— Neću, obećao mi je da će doći ovamo i povesti me; dogovorili smo se...

I ona željno pogleda u daljinu, ali još nije bilo nikoga.

— A nema ga još! A ti si prva došla! — uzviknem negodujući. Nataša kao da je zateturala od udara. Lice joj se bolno nacerilo.

— Možda i neće doći — izgovori ona s gorkim osmijehom. — Prekjuče mi je pisao, ako mu ne zadam riječ da ću doći, on će i nehotice morati da odgodi svoju odluku, da se otputi i da se vjenča sa mnom; a otac će ga odvesti nevjesti. I tako mi je bezazleno, tako prirodno pisao, kao da to i nije ništa... Ali ako joj je on zaista i otišao, Vanja?

Nisam joj odgovorio. Ona mi krepko stisla ruku — i oči joj se zablistaše.

— On je kod nje — izgovori ona jedva čujno. — Nadao se da neću doći amo, pa je otišao k njoj, a onda će kazati da je prav, jer me je unaprijed obavijestio, a ja sama nisam došla. Dosadila sam mu, te on odustaje... Oh, bože! Poludjela sam! Ta on mi je sam rekao posljednji put da sam mu dosadila... Šta i čekam!

— Evo ga! — uzviknem kad sam ga iznenada ugledao na obali.

Nataša zadršće, zacikne, zagleda se u Aljošu koji je prilazio, pa naglo ispusti moju ruku i pohrli prema njemu. On također ubrza korak i začas mu je Nataša bila već u zagrljaju. Na ulici nije osim nas bilo gotovo nikoga. Ljubili su se, smijali se; Nataša se smijala i plakala, sve zajedno, kao da su se sastali iza beskrajnoga rastanka.

Rumen joj oblila blijede obraze; bila je kao izbezumljena... Aljoša me opazi i odmah mi pristupi.

GLAVA IX

Pomamno sam ga promatrao, iako sam ga već često dotle viđao: gledao sam mu u oči, kao da bi mi njegov pogled mogao odgonetnuti sve dvoumice, razjasniti mi: čime je, kako ju je taj dječak mogao očarati, u njoj razbuditi takvu bezumnu ljubav — toliku ljubav da zaboravlja na najprviju dužnost, da bez rasuđivanja žrtvuje sve što joj je dosad bilo nasvetija svetinja? Knez me uhvatio za obje ruke, krepko ih stisnuo, a pogled mi njegov, krotak i jasan, proniknuo u srce.

Osjetio sam da bih se u svojem sudu o njemu mogao varati već zato jer mi je protivnik. Jest, nisam ga volio, žalim, ali nisam nikada mogao da ga zavolim — možda jedini od sviju koji su ga znali. Mnogo toga mi se u njega nikako nije sviđalo, čak i otmjena mu spoljašnost, možda baš zato jer je bila nekako preotmjena. Kasnije sam razabrao da sam u tom sudu odstranio. Bio je visok, stasit, vitak; lice mu je bilo duguljasto, uvijek blijedo; svijetla kosa, krupne, modre oči, blage i nujne, u kojima je odjednom, na mahove, znala zablistati najprostodušnija, najdjetinjskija radost. Punašne, sitne, rumene njegove usne, divno nacrtane, gotovo su uvijek izražavale ozbiljnost; s tim je nenadaniji i čarobniji bio smiješak, što se iznenada javljao na njima, tako naivan i prostođušan te je i tebe ma kakve bio volje, odmah za njim snalazila volja da mu se zauzvrat isto tako osmjehneš. Nije se odijevao gizdavo, ali uvijek otmjeno; vidjelo se da mu ta otmjenost u svem nije ni najmanje tegobna, nego mu je prirođena. Istina, bilo je i u njega nekoliko loših navika, nekoliko nevaljalih navada dobroga tona: lakoumnost, samozadovoljstvo, uljudna drzovitost. Ali je bio prevedre i prebezazlene duše, te je i sam osuđivao u sebe te navike, žalio ih i ismijavao ih. Čini mi se da taj mališ ne bi mogao nikada slagati, ni od šale, a kad bi i slagao, ne bi zaista ni slutio da to ne valja. I sama je sebičnost bila u njega nekako zanimljiva, možda baš zato jer je bio otvoren, a ne zakopčan. Nikakve podmuklosti nije bilo u njega. Bio je slaba, povjerljiva, bojažljiva srca, volje nije bilo u njega nikakve. Uvrijediti, prevariti

njega bilo bi grešno i jadno, baš kako je grijeh prevariti i uvrijediti dijete. Bio je prenaivan za svoje godine i gotovo ništa nije razumijevao u zbiljskom životu; uostalom, ne bi on u njem shvatio ništa ni sa četrdeset godina. Takvi ljudi kao da su osuđeni na vječnu maloljetnost. Čini mi se, nije bilo nikoga tko ga ne bi zavolio: ulaskao bi ti se kao dijete. Nataša je rekla istinu: mogao bi počiniti i loše djelo, ako ga na to primora čiji jak utjecaj; ali kad bi razabrao posljedice toga djela, mislim da bi umro od kajanja. Nataša je instinktivno osjećala da če mu biti gospodarica, vladarica, da će on biti, dapače, i njena žrtva. Sladila se unaprijed slašču kako će ljubiti do besvjestice i mučiti do boli onoga koga voli, baš zato jer ga voli, i zbog toga je možda i pobrzala da mu se prva oda za žrtvu. — Ali i njemu je u očima sjala ljubav, i on Je u zanosu nju gledao. Nataša sa slavljem pogleda mene. U taj je trenutak zaboravila sve — i roditelje, i oproštaj i sumnje… Bila je sretna.

— Vanja! — uzvikne ona — njemu sam kriva i nisam ga zavrijedila! Mislila sam da već i nećeš doći, Aljoša. Zaboravi nevaljane moje misli, Vanja! Ja ću to ispraviti! — nadoveže gledajući ga s beskrajnom ljubavlju. On se nasmiješi, pojubi joj ruku i ne ispuštajući joj ruku, obrati se meni i reče:

— Ne krivite ni mene! Odavno sam već želio da vas zagrlim kao rođena brata; mnogo mi je govorila o vama! S vama sam se dosad jedva i upoznao i nismo se nikako združili. Sprijateljimo se... i oprostite nam — dometne on tiho i zacrveni se malo, ali s takvim krasnim osmijehom pa nisam mogao da mu se od svega srca ne odazovem pozdravu.

— Da, da, Aljoša — prihvati Nataša — on je naš, on je naš brat, on nam je već oprostio i bez njega mi nećemo biti sretni. Već sam ti govorila... Oh, kruta smo mi djeca, Aljoša! Ali ćemo živjeti utroje... Vanja! — nastavi ona i usne joj zadršću — ti ćeš se eto vratiti sada njima, kući; u tebe je takvo zlatno srce, te ako mi oni i ne oproste, ipak će se, možda, kad vide da si i ti oprostio, bar nešto smekšati prema meni. Ispripovijedaj im sve, sve, svojim riječima, iz srca; nađi takvih riječi... Zaštiti mene, spasi mene; objasni im sve razloge, sve kako si sam razumio. Znaš, Vanja, možda se i ne bih bila odlučila na to, da se danas nisi našao uz mene! Ti si moje spasenje; odmah sam se pouzdala u tebe da ćeš im znati javiti tako te ćeš im ublažiti

barem prvu strahotu. O, bože moj, bože!... Izruči im, Vanja, da znam da mi sada i ne mogu više oprostiti: sve ako mi oni oproste, Bog mi neće oprostiti; ali ako me i prokunu, ipak ću ih blagosiljati i moliti se za njih doklegod živim. Čitavo moje srce pripada njima! Ah, zašto nismo svi sretni! Zašto, zašto!... Bože! Šta sam to uradila! — povikne ona iznenada, kao da se osvijestila, zadršće sva od užasa i zakrije rukama lice. Aljoša je zagrli i šuteći je privije krepko k sebi. Prođe nekoliko časaka u šutnji.

— I vi ste mogli da zaištete takvu žrtvu! — rekoh, prijekorno ga gledajući.

— Ne krivite me! — ponovi on. — Uvjeravam vas, sve te nesreće sada, sve ako i jesu vrlo ljute, samo su na jedan časak. O tom sam sasvim uvjeren. Treba samo čvrstoće da se pretrpi taj časak; to mi je isto govorila i ona. Vi znate: svemu je uzrok taj obiteljski ponos, te sasvim suvišne razmirice, pa još nekakve tamo parnice!... Ali... (o tom sam dugo razmišljao, uvjeravam vas)... sve se to mora prekinuti. Svi ćemo se združiti opet i onda ćemo biti posve sretni, tako da će se i stari izmiriti gledajući nas. Tko bi znao, možda će baš naš brak biti početak njihovoj izmirbi. Mislim da i ne može biti drugačije. Šta vi mislite?

— Vi velite: brak. A kad ćete se vjenčati? — upitam i pogledam Natašu.

— Sutra ili prekosutra; svakako prekosutra — zacijelo. Eto vidite, i sam ne znam još pouzdano i zapravo nisam još ništa uredio. Mislio sam Nataša možda i neće doći danas. Uz to me je otac pošto-poto htio odvesti danas nevjesti. (Ta mene žene; Nataša vam je kazivala? Ali ja neću.) Nisam, dakle, još ni mogao da sve pouzdano smislim. Meni se barem čini tako, jer drugačije i ne može da bude. A sutra ćemo se otputiti pskovskom željeznicom. Ondje imam u blizini druga iz liceja, vrlo valjana čovjeka; možda ću vas upoznati. Ondje u selu ima i svećenik, uostalom, ne znam sigurno ima li ili nema. Trebao sam se ranije obavijestiti, ali nisam dospio... Ali sve su to zapravo same sitnice. Samo kad je glavno pred očima. Ta može se zovnuti svećenik i iz kojega susjednoga sela; šta mislite? Ta ima ondje susjednih sela! Šteta je jedino što nisam dosad dospio ni da redak napišem tamo; trebao sam obavijestiti. Možda mi prijatelj i nije sada kod kuće... Ali to je malenkost! Samo kad je odlučnosti, sve će se

srediti i samo, zar nije istina? A dotle, do sutra ili makar do prekosutra, ostat će ona ovdje kod mene. Najmio sam zaseban stan, gdje ćemo i stanovati kad se vratimo. Neću više da stanujem kod oca — zar nije istina? Vi ćete doći nama; prekrasno sam uredio stan. Meni će zalaziti naši licejci; priređivat ću večeri...

Gledao sam ga u dvoumici i jadu. Nataša me molila pogledom da mu ne sudim strogo i da mu budem milostiv. Slušala je njegovo pripovijedanje s nekim nujnim smiješkom, a u isto vrijeme kao da je uživala u njem, kao što uživaš u milu, veselu djetetu, kad mu slušaš nerazumno, ali milo čavrljanje. Pogledam je prijekorno. Bilo mi je nepodnosivo teško.

— A vaš otac? — zapitam. — Jeste li čvrsto uvjereni da će vam on oprostiti?

— Svakako; šta će mu i preostati da učini? To jest, on će me isprva, dabogme, i prokleti; o tom sam čak i uvjeren. Takav vam je on; a sa mnom je tako strog. Još će se možda komu i potužiti; jednom riječju, poslužit će se očinskom vlašću... Ali sve to i nije ozbiljno. On mene ludo voli; nasrdit će se i oprostit će mi. Onda će se svi izmiriti i svi ćemo biti sretni. A i njen otac.

— Ali ako ne oprosti? Jeste li pomislili na to?

— Oprostit će svakako, samo možda neće tako brzo. Pa šta? Ja ću mu dokazati da i u mene ima karaktera. Uvijek me grdi da nemam karaktera, da sam lakouman. Vidjet će, dakle, sada jesam li lakouman ili nisam! Ta nije šala postati obiteljskim čovjekom; onda neću više biti dječak... to jest, htjedoh reći, da ću biti isto onakav kakvi su i drugi... eto, obiteljski ljudi. Živjet ću od svoje zarade. Nataša kaže da je to kudikamo bolje nego živjeti na tuđi trošak, kao što svi mi živimo. Da samo znate koliko ona toga lijepoga meni pripovijeda! Sam ne bih nikad to smislio — nisam ja u tom odrastao, nisu me tako odgojili. Znam, doduše, i sam da sam lakouman i da nisam gotovo nizašto sposoban; ali, znate, prekjuče mi se rodila divna misao. Premda nije sada vrijeme, ipak ću vam sada pripovjediti, jer treba i Nataša da čuje, a vi ćete nam posavjetovati. Evo vidite: pisao bih pripovijesti i prodavao časopisima, kao i vi. Vi ćete mi pomoći u onih kod časopisa, je li? Uzdao sam se u vas i cijele sam jučerašnje noći smišljao jedan roman, tako, za pokušaj, i znate: mogla bi se stvoriti vrlo umiljata stvarčica. Sujet sam uzeo iz

jedne Scribove komedije... Ali to ću vam pripovjediti kasnije. Glavno je, dat će za nj novaca... ta i vama plaćaju!

Nisam se mogao suzdržati da se ne osmjehnem.

— Vi se smijete — reče on, smijući se za mnom. — Ali, poslušajte — nadoveže s nedokučivom prostodušnošću — nemojte držati da sam onakav kakav sam na oko; doista imam dar opažanja; vidjet ćete i sami. A zašto ne bih pokušao? Možda će se i stvoriti štogod... A, uostalom, čini mi se, pravo i sudite: ta ja ne znam ništa o stvarnom životu; tako mi veli i Nataša; a i svi mi govore to; kakav ću, dakle, biti pisac? Smijte se, smijte, upravljajte me; ta to ćete učiniti za nju, a vi nju volite. Reći ću vam istinu: ja je nisam zavrijedio; osjećam to; vrlo mi je teško i ne znam zašto me je tako zavoljela! A ja bih, mislim, sav život žrtvovao za nju! Do ovoga se časa nisam zaista ničega bojao, ali sada se bojim: šta mi to smjeramo! Gospode! Gospode! Zar će čovjeku, kad je posve odan svojoj dužnosti, baš naročito nedostajati vještine i odlučnosti da izvrši svoju dužnost? Pomozite nam bar vi, prijatelju naš! Vi ste nam i jedini prijatelj koji nam je preostao! Ta koliko ja razabirem jedini! Oprostite što se tako uzdam u vas; smatram vas za preplemenita čovjeka, kudikamo boljega od mene. Ali ću se popraviti, vjerujte, i bit ću vas oboje vrijedan.

Opet mi sada stisne ruku i u prekrasnim mu očima zasine dobar, prekrasan osjećaj. Tako mi povjerljivo pružao ruku, tako je vjerovao da sam mu prijatelj!

— Ona će mi pomoći da se popravim — nastavi. — Ali nemojte misliti ni na kakvo veliko zlo, ne jadite se previše zbog nas! Ipak se mnogomu nadam, a u materijalnom pogledu ćemo biti sasvim osigurani. Mogu, na primjer, ako mi ne pode za rukom roman (ja sam, da istinu reknem, i maloprije pomislio da je roman glupost, a sada sam samo tako govorio o njemu da čujem vašu odluku) — ako mi ne pođe za rukom roman, mogu, u krajnjem slučaju, poučavati u glazbi. Jeste znali da poznajem glazbu? Ne stidim se da živim i od takve zarade. U tom sam pogledu sasvim novovjekih misli. A, osim toga, ima mnogo skupocjenih sitnica, toaletnih stvarčica, šta će mi one? Prodat ču ih, i da znate koliko ćemo vrijeme proživjeti time! Najzad, u najgorem slučaju, možda ću i zaista stupiti u službu. Otac će se čak i veseliti; on me sve goni u službu, a ja se sve ispričavam

boležljivošću. (Uostalom, negdje sam već zapisan.) Kad bude, dakle, vidio da mi je ženidba koristila, uozbiljila me, i da sam zaista počeo da služim — obradovat će se i oprostit će mi...

— A jeste li pomislili, Alekseje Petroviču, kakvo će stanje nastati sad između vašega i njena oca? Šta mislite da će biti večeras u njihovu domu?

I pokažem mu Natašu koja je sva problijedila od mojih riječi. Bio sam nemilosrdan.

— Da, da, pravo velite, to je strašno! — odgovori on. — Mislio sam već o tom i mučio se u duši... Al' šta da učinim? Pravo imate: bar da nam njeni roditelji oproste! A da znate kako volim obadvoje! Ta oni su meni isto što i rođeni roditelji, pa evo, čime im uzvraćam! Oh, te razmirice, te parnice! Ne biste povjerovali kako nam je to sada neugodno! I rad čega se prepiru! Svi se mi toliko volimo, a prepiremo se! Treba da se pomire, pa je svemu kraj! Na njihovu bih mjestu zaista i činio tako... Vaše me riječi straše. Nataša, strahota je ovo sto ja i ti smjeramo! Govorio sam to i prije... Ti i sama prianjaš... Ali poslušajte, Ivane Petroviču, možda će se sve to najljepše urediti, šta mislite? Ta najzad će se oni pomiriti! Mi ćemo ih izmiriti. Tako je, svakako; neće moći da se protive našoj ljubavi... Neka nas proklinju, a mi ćemo ih ipak voljeti, pa neće moći da se protive. Ne biste vjerovali kako je ponekad dobro srce u moga starca! Ta on samo gleda tako ispod oka, a u drugim je zgodama nadasve promišljen. Da znate kako je blago govorio danas sa mnom, kako me nagovarao! A ja evo baš danas istupam protiv njega, to me veoma žalosti. A sve zbog tih ružnih predrasuda! Prosto — da poludiš! A šta bi bilo, kad bi on nju dobrano pogledao i proboravio s njom makar pol sata? Ta odmah bi nam dopustio sve. — To izgovorivši, pogleda Natašu nježno i strastveno.

— Tisuću sam puta sa slašću zamišljao — nastavi on svoju brbljariju — kako će je otac zavoljeti kad je upozna, i kako će ona zadiviti sve njih. Ta nitko od njih nije nikad ni vidio takvu djevojku! Otac je uvjeren da je ona naprosto neka spletkarica. Moja je dužnost da uspostavim njenu čast, i ja ću to učiniti! Ah, Nataša! Svi tebe vole, svi; nema toga čovjeka koji te ne bi volio — dometne on u zanosu. — Premda te nisam nikako zavrijedio, ipak me ti voli, Nataša, a ja ću već... ta ti znaš mene! A zar nama i treba mnogo za našu sreću! Ne,

ja vjerujem, vjerujem da ovo veče mora donijeti svima nama i sreću i mir i slogu! Blagoslovljeno bilo ovo veče! Je li tako, Nataša? Ali šta ti je? Bože moj, šta ti je?

Bila je blijeda kao da je mrtva. Dok je Aljoša preklapao, neprekidno ga je uporno gledala; ali pogled joj je bivao sve mutnijim i ukočenijim, lice sve bljeđim i bljeđim. Činilo mi se da na kraju nije više ni slušala, nego se nekako zanijela. Aljošin uzvik kao da ju je iznenada probudio. Trgla se, ogledala se i odjednom poletjela prema meni. Hitno, kao da se žuri i kao da se krije od Aljoše, izvadila iz džepa list i dala mi ga. List je bio upućen starima i napisan još jučer. Dok mi ga je davala, gledala me uporno, kao da se pogledom prikovala uza me. U tom je pogledu bio očaj; neću nikada zaboraviti taj strašni pogled. Zaokupio strah i mene; vidio sam da je tek sada osjetila svu strahotu svoga postupka. Mučila se da mi nešto kaže; započela čak i da govori, a odjednom se onesvijestila. Dospio sam da je pridržim. Aljoša problijedio od prepasti; tro joj je sljepoočice, ljubio ruke, usne. Za neka dva časa se osvijestila. Nedaleko je stajala najmljena kočija, na kojoj se dovezao Aljoša; on je dozove. Kad je Nataša sjedala u kočiju, uhvatila mi kao mahnita ruku i žarka mi suzica opalila prste. Kočija krene. Još dugo sam stajao na tom mjestu i pratio je očima. Sva je moja sreća propala u taj čas i život mi se prekrhao. Bolno sam to osjetio... Polagano sam se vratio pređašnjim putem, starima. Nisam znao šta ću im reći, kako ću im izići na oči. Misli su mi zamirale, noge klecale.

Eto, dakle, cijele pripovijesti o mojoj sreći; tako se svršila i takvu je sudbinu doživjela moja ljubav. Sada ću nastaviti prekinutu pripovijest.

GLAVA X

Pet dana nakon Smithove smrti preselio sam se u njegov stan. Čitav taj dan bio mi je nepodnosivo tužan. Vrijeme je bilo nepogodno i hladno: padala je susnježica. Tek naveče se na jedan trenutak promolilo sunce i neka zalutala zraka, valjda od radoznalosti, zavirila i u moju sobu. Stadoh se kajati što sam se amo preselio. Soba je, uostalom, bila velika, ali tako niska, začađena, zagušljiva i tako strašno pusta, unatoč nekakvu pokućstvu. Onda sam odmah

pomislio da ću u tom stanu zacijelo upropastiti i posljednje zdravlje. Tako se i dogodilo.

Cijelo sam se jutro bavio svojim papirima, prebirao ih i redao. Kako nemam aktovke, prenosio sam ih u jastučnici; sve se to zgužvalo i smiješalo. Onda sjedoh da pišem. Još sam pisao veliki svoj roman; ali mi ruka opet odustala od posla; druge su mi misli vrvjele po glavi...

Odbacio sam pero i sjeo uz prozor. Mračilo se, a ja se sve više žalostio te žalostio. Zaokupljale su me svakakve teške misli. Približavalo se proljeće; ala bih živnuo, mislio sam, da mi se iz te ljuske iščupati na svjetlost božju, da mi je udahnuti miris svježih polja i šuma; a ja ih već odavno nisam vidio! Sjećam se, pala mi je na pamet i ta misaio: kako bi lijepo bilo da po kakvoj čaroliji ili čudu sasvim zaboravim sve što je bilo, što sam proživio za posljednjih godina; da sve zaboravim, da osvježim glavu i opet započnem novim snagama. Onda sam još sanjario o tom i nadao se uskrsnuću. »Makar dopao i ludnice«, odlučio sam napokon, »samo da mi se kakogod prevrne sav mozak u glavi i na nov se način razmjesti, a onda se opet iscijeli.« Bila je to žeđa za životom i vjera u nJega!... Ali odmah sam se, sjećam se, nasmijao. »A šta bih radio nakon ludnice? Zar opet pisao romane?...«

Tako sam maštao i jadio se, a dotle je prolazilo vrijeme. Noćalo se. Za to sam veče uglavio bio neki sastanak s Natašom; još me je juče pisamcem pozvala da svakako dođem. Skočim i uzmem se spremati. I onako sam želio da se što prije istrgnem iz stana ma kuda, makar na kišu, na bljuzgavicu.

Kako je padao mrak, činilo mi se da soba postaje prostranijom, da se sve dalje širi. Uobrazio sam si da ću svake noći vlđati u svakom uglu Smitha: sjedjet će i nepomično će me gledati, kao Adama Ivanoviča u slastičarnici, a do nogu će mu ležati Azorka. I baš u taj čas mi se zbila zgoda koja me neobično prenerazila.

Ali treba da sve priznam iskreno: bilo od rastrojenih živaca, bilo od novih dojmova u novom stanu, ili od malopređašnje čame, samo sam pomalo i postepeno, čim se usutoni, počeo zapadati u ono duševno stanje što mi se tako često javlja sada, u bolesti, obnoć, a ja ga nazivam mističnom stravom. To je nadasve težak i bolan strah od nečega što sâm ne mogu da odredim, od nečega što je

nedokučivo i čega u zbilji nema, ali će se svakako, još ovog časa, ostvariti, kao za porugu svim razlozima razuma, te će mi prići i stati preda me, kao neporeciva činjenica, nezgrapna i neumoljiva. Taj strah obično sve više i više raste, unatoč bilo kakvim razlozima razbora, tako da um, iako u tim časovima stječe možda još veću bistrinu, gubi ipak svaku mogućnost da se protivi osjećajima. Ne slušaju ga i on postaje beskorisnim, a ta razdvojenost još mu i jača strašljivu tjeskobu iščekivanja. Čini mi se da je otprilike takva tjeskoba u ljudi koji se boje mrtvaca. Ali u mojoj tjeskobi nejasnoća opasnosti još i pojačava muke.

Sjećam se, bio sam okrenuo leđa vratima i mašio se šešira koji je ležao na stolu, a odjednom mi baš u taj tren palo na pamet da ću svakako, čim se okrenem, ugledati Smitha: najprije će tiho rastvoriti vrata, stati na pragu i ogledati sobu; onda će ući tiho, sagnute glave, stat će pored mene, uperit će u me mutne oči i iznenada će mi se baš u oči nasmijati dugim, bezubim, nečujnim smijehom, a cijelo će mu se tijelo uznjihati i dugo će se još njihati od toga smijeha. Čitava mi se ta prikaza neobično jasno i razgovijetno iznenada ocrtala u mašti, a u isti mah u meni odjednom učvrstilo potpuno, neoborivo uvjerenje da će se to svakako, neminovno dogoditi, da se to već i dogodilo, samo ja ne vidim, jer sam okrenuo leđa vratima, a baš se ovog časa možda već i otvaraju vrata. Obazrem se brže i gle — vrata se zaista otvaraju, tiho, nečujno, baš onako kako mi se prikazivalo čas prije. Uzviknem. Dugo se nije javljao nitko, kao da su se vrata sama otvorila; odjednom iskrslo na pragu neko čudno biće, čije su me oči promatrale pomno i uporito koliko sam mogao da razaberem u mraku. Jeza me prošla po svem tijelu. Na silnu svoju stravu vidim da je to dijete, djevojčica, pa da je bio i sâm Smith, ni on me ne bi valjda bio tako uplašio kao ta neobična, nenadana pojava nepoznata djeteta u mojemu stanu u taij sat i to doba.

Rekao sam već da je otvarala vrata tako nečujno i polagano kao da se boji ući. Kad se javila, stala je na pragu i dugo me gledala u čudu, skoro zapanjena; najzad koraknula tiho, olako dva koraka i zaustavila se preda mnom, a sve još nije progovorila ni riječi. Pobliže je promotrim. Bila je to djevojčica od trinaestak godina, malena rasta, mršava, blijeda, kao da se tek digla nakon ljute bolesti. To žarče su joj se blistale krupne crne oči. Ljevicom je pridržavala na prsima

stari, izrupčani rubac i prikrivala njime prsa, koja su joj drhtala od večernje studeni. Odjeća se na njoj mogla nazvati pravim dronjcima; gusta joj je, crna kosa bila nepočešljana, raščupana. Prestojali smo tako neka dva časka i uporito se promatrali.

— Gdje je djedo? — upita napokon jedva čujnim hrapavim glasom, kao da je bole prsa ili grlo.

Od toga me pitanja minula sva moja mistična strava. Ona pita za Smitha; iznenada mu se javljaju tragovi.

— Tvoj djedo? Ta on je već umro! — rekoh joj naglo, sasvim nepripravan da joj odgovorim na pitanje, i odmah se pokajao. Časak je stajala kao i prije, a odjednom zadrhtala, ali tako strašno kao da se u njoj sprema neki opasni živčani napadaj. Brže je pridržim da ne padne. Za nekoliko se časaka oporavi, i jasno sam vidio da se iz sve snage upinje i krije od mene svoju uzbuđenost.

— Oprosti mi, oprosti, djevojčice! Oprosti, dijete moje! — govorio sam joj — tako sam ti iznenada kazao, a možda i nije... bijednice! Koga tražiš? Starca koji je tu stanovao?

— Da — prošapće ona jedva i nemirno me gledajući.

— Zvao se Smith? Je li?

— J-jest!

— On je dakle... ta da, on je dakle umro... Ali ne žalosti se, zlato moje! Zašto nisi dolazila? Otkuda dolaziš sada? Juče je sahranjen; umro je iznenada, naglo... Ti si mu dakle unučica?

Djevojčica nije odgovarala na moja brza, nepovezana pitanja. Šuteći se odvratila i krenula polako iz sobe. Bio sam toliko preneražen da je nisam više ni zadržavao ni ispitivao. Ona. se zaustavi još jednom na pragu, okrene se napola prema meni i zapita:

— I Azorka je također umro?

— Da, i Azorka je umro — odgovorim, a čudnim mi se učinilo i njeno pitanje: kao da je i ona bila uvjerena da je Azorka svakako morao umrijeti sa starcem. Kad je djevojčica saslušala moj odgovor, iziđe nečujno iz sobe i oprezno pritvori za sobom vrata.

Nakon časka istrčim za njom u potjeru, sav ozlojeđen što sam pustio da ode. Tako je tiho izišla da nisam ni čuo kako je otvorila druga vrata na stepenice. Nije još ni dospjela da siđe, pomislim, i počnem u hodniku prisluškivati. Ali sve je bilo tiho i nisu se čuli ničiji

koraci. Samo su se negdje zalupila vrata u doljnjem katu, i opet se sve stišalo.

Počnem brže silaziti. Stepenice su se zavijale baš od mojega stana, s petoga kata na četvrti; a od četvrtoga su se kata započinjale prave stepenice. Bile su to prljave, crne i uvijek mračne stepenice, onakve kakve su obično u kučerinama s malim stanovima. U taj je čas bio več na njima crni mrak. Pipajući siđem u četvrti kat i stanem, a odjednom kao da me je nešto podbolo da je netko tu u trijemu i krije se od mene. Počnem pipati rukama; djevojčica je bila ovdje sasvim u kutu, okrenula lice prema zidu pa tiho i nečujno plače.

— Slušaj, a šta se bojiš? — započnem. — Tako sam te zaplašio; ja sam kriv. Kad je djed umirao, govorio je o tebi; to su mu bile posljednje riječi... Kod mene su ostale i knjige; zacijelo su tvoje. Kako se zoveš? Gdje stanuješ? On je rekao: u Šestoj liniji...

Ali nisam završio. Ona zacikne od prepasti, kao da je to zbog toga jer znam gdje ona stanuje, odgurne me mršavom, koščatom rukom i pohrli niza stepenice. Ja za njom; čuo sam joj još korake dolje. Odjednom oni prestadoše... Kad sam izletio na ulicu, nije je bilo više. Pretrčao sam sve do Voznesenskoga prospekta i razabrao da mi je uzaludno svako traženje: nestala je. Valjda se, pomislim, sakrila gdjegod od mene, još dok je silazila niza stepenice.

GLAVA XI

Ali tek što sam na Prospektu stupio na prljavi, mokri pločnik, sudarim se iznenada s prolaznikom koji je išao, čini se, posve zamišljen, sagnute glave, brzo, i nekuda hitio. Na preveliko moje čudo prepoznam starca Ihmenjeva. To je bilo veče nenadanih susreta. Znao sam da se starac prije tri dana prilično razbolio, a sada ga odjednom po tako vlažnu vremenu srećem na ulici. Osim toga, on i prije nije gotovo nikada u večernje doba izlazio iz kuće, a otkad je otišla Nataša, to jest gotovo već pola godine, nije se ni micao iz zapećka. Obradovao mi se nekako neobično, kao čovjek koji je napokon našao prijatelja s kojim će moći da izmijeni svoje misli, uhvatio me za ruku, krepko je stisnuo te, i ne pitajući kamo ću, povukao me za sobom. Bio je nečim uznemiren, užurban, žestok. »Kamo li je išao?« pomislim u sebi. Bilo bi uzalud da sam ga

zapitao; strašno je postao sumnjičav, te je ponekad i u najbezazlenijem pitanju ili napomeni razabirao uvredljivu aluziju, uvredu.

Pogledam ga ispod oka: izraz lica mu je bio bolestan; za posljednje je vrijeme vrlo izmršavio; brada mu je bila i sedmicu dana neobrijana. Kosa mu sasvim posijedjela, izvire ispod zgužvanoga šešira i spušta se u dugom pramenju na ovratnik staroga, izlizanoga kaputa. Već i prije sam opazio kako se ponekad zanosi; zaboravljao je, na primjer, da nije sam u sobi, razgovarao se sam sa sobom, mahao rukama. Mučno je bilo i gledati ga.

— Šta je, dakle, Vanja, šta je? — reći će. — Kamo si pošao? A ja sam, brate, evo krenuo od kuće; poslovi. Jesi li zdrav?

— A jeste li vi zdravi? — odvratim ja. — Još nedavno ste bolovali, pa odlazite od kuće.

Starac nije odgovorio, kao da me nije čuo.

— Kako zdravlje Ane Andrejevne?

— Zdrava je, zdrava... Malko, uostalom, pobolijeva i ona. Nešto mi se rastužila... spominjala te je: zašto ne dolaziš? Krenuo si sada, valjda, nama, Vanja? Ili nisi? Možda sam te smeo, možda te odvraćam od čega? — zapita odjednom, nekako se. nepovjerljivo i sumnjičavo zagledavajući u me. Sumnjičavi je starac toliko bio osjetljiv i razdražljiv, pa kad bi mu odgovorio sada da nisam išao k njima, zacijelo bi se uvrijedio i hladno rastao sa mnom. Brže mu odvratim da je tako, te sam baš pošao da pohodim Anu Andrejevnu, premda sam znao da ću zakasniti, a možda se neću nikako ni pojaviti kod Nataše.

— Dobro, dakle — reče starac, potpuno umiren mojim odgovorom — dobro... — pa odjednom zašuti i zamisli se, kao da nešto nije do kraja izrekao.

— Da, to je dobro! — ponovi makinalno nakon pet časaka, kao da se prenuo iz duboke zamišljenosti. — Hm... vidiš, Vanja, uvijek si nam bio što i rođeni sin; Bog nije mene i Anu Andrejevnu obdario... sinom i dao nam je tebe; tako sam uvijek mislio. I starica također... da! A ti si nam svagda bio odan, nježan, kao rođeni, zahvalni sin. Bog te za to blagoslovio, Vanja, kao što te blagosiljamo i mi stari i volimo te... da!

Glas mu zadrhtao; on pričeka otprilike časak.

— Da... šta je dakle? Da nisi pobolijevao? Šta te nije tako dugo bilo u nas?

Ispripovijedam mu čitavu zgodu sa Smithom i ispričam se da me je zadržao taj posao sa Smithom, osim toga sam se skoro i razbolio, pa mi je, nakon svega toga okapanja, daleko bilo ići k njima na Vasiljevski otok, gdje su onda stanovali. Zamalo se nisam izlanuo kako sam ipak i za to vrijeme ulučio priliku da odem do Nataše, ali sam još za vremena prešutio.

Smithova je zgoda neobično zainteresirala starca. Postao je pozorniji. Kad je čuo da mi je novi stan vlažan i možda još gori od pređašnjega, a stoji šest rubalja na mjesec, čak se i ražestio. Uopće je postao vrlo žestok i nestrpljiv. Jedino je Ana Andrejevna umjela još da se složi s njim u ovakvim časovima, ali ne uvijek.

— Hm... sve je to tvoja literatura Vanja! — uzvikne gotovo pakosno — dotjerala te do tavana, dotjerat će te i do groblja! Govorio sam ti onda, proricao sam ti... A piše li B. još i dalje kritike?

— Ta on je umro, od sušice. Čini mi se da sam vam već i govorio o tom.

— Umro, hm... umro! Tako i treba. A je li šta ostavio ženi i djeci? Ta spominjao si da je, čini mi se, imao ženu... I na šta se ti ljudi žene!

— Nije, nije ostavio ništa — odgovorim.

— Ipak je, dakle, tako! — zaviče zanosno kao da se to tiče njega samoga i kao da mu je pokojni B. bio rođeni brat. — Ništa! Dakle ništa! A znaš, Vanja, ja sam i slutio da će on tako završiti, još onda, sjećaš li se kad nisi mogao da ga se nahvališ. Lako ti je reći: nije ništa ostavio! Hm... stekao je slavu. Recimo, možda je stekao i besmrtnu slavu, ali slavna te ne hrani! Ja sam, brate, još onda pogodio sve i o tebi, Vanja; hvalio sam te, ali u sebi sam pogodio sve. Umro je dakle B.? Pa i kako ne bi umro! I život je lijep... mjesto je lijepo, gledaj!

I on mi naglom, nehotičnom kretnjom ruke pokaže maglovitu perspektivu ulice, osvijetljenu svjetiljkama, što tinjaju u vlažnoj magli, prljave domove, ploče na pločniku što blistaju od vlage, mrke, srdite, prokvašene prolaznike, čitavu tu sliku, koju prekriva crna kupola petrogradskoga neba, kao zalivenu tušem. Izlazili smo već na trg; pred nama se u mraku dizao spomenik, osvijetljen ozdo plinskim

plamenovima, a još dalje se izdigla tamna, golema masa Isakijeva hrama, koja je nejasno iskakivala s mračne nebeske pozadine.

— Ta ti si govorio, Vanja, da je on dobar čovjek, velikodušan, simpatičan, osjećajan, dobra srca. Ali, svi su ti oni takvi, ti ljudi dobra srca, simpatični tvoji ljudi! Jedino znaju da razmnožavaju siročad! Hm... a i uživao je, mislim, kad je umirao!... E-e-eh! Šta se nije otputio kudagod odavde, makar u Sibiriju!... Šta bi ti, curice? — zapita odjednom kad je na pločniku smotrio dijete kako moli milostinju.

Bila je to mala, kržljava djevojčica, kojoj nije bilo više od sedam, osam godina, obučena u prljave dronjke; na bose je nožice obula razderane cipele. Nastojala je da i tjelešce svoje, što joj oršće od studeni, prikrije nečim odrapanim, što nalikuje na mali kaput, koji je ona već odavno prerasla. Njeno mršavo, blijedo, bolesno lice bilo je okrenuto nama; bojažljivo i bez riječi gledala nas je i, s nekim pokornim strahom da ćemo je odbiti, pružala nam drhtavu ručicu. Starac sav zadršće, kad ju je opazio, i tako joj se brzo okrene da ju je čak i uplašio. Ona protrne i uzmakne od njega.

— Šta je, šta ti je, djevojčice? — Šta? Prosiš? Da! evo, evo ti... uzmi, na!

I on se uzvrpoljio te, dršćući posve uzbuđen, počeo po džepu tražiti i izvadio dva-tri srebrna novca. Ali mu se učinilo da je to malo; izvukao novčarku, izvadio iz nje banku, rubalj sve što je ondje bilo — i tutnuo novac maloj prosjakinji u ruku.

— Krist te očuvao, mala... dijete moje! Anđeo božji bio s tobom!

I on prekriži drhtavom rukom bijednicu nekoliko puta; ali se odjednom, kad je opazio da sam tu i ja i gledam ga, namršti i pođe brzim koracima dalje.

— Vidiš, Vanja, ne mogu to da gledam — započeo nakon prilično duge srdite šutnje — kako ti mali, nedužni stvorovi dršću na ulici od studeni... zbog prokletih matera i otaca, ostalom, koja će mati i poslati dijete po takvoj strahoti ako nije i sama nesretna!... Valjda joj ondje u kutu sjedi i druga siročad, a ova je najstarija; i sama je bolesna, stara; i... Hm! Nisu kneževska djeca! Mnogo ima, Vanja, na svijetu nekneževske djece! Hm!

Pošuti časak, kao da je osjetio neku nelagodu.

— Obećao sam, vidiš, Vanja, Ani Andrejevni — započe on, malo se pletući i buneći — obećao sam joj — to jest, složio sam se s Anom Andrejevnom da uzmemo kakvu siroticu na odgoj... kakvugod, siromašnu i malenu, u kuću, sasvim razumiješ? Tužno je ovako nama starima samima, hm... ali, vidiš, Ana Andrejevna se počela nešto protiviti tomu. Porazgovori se, dakle, s njom, onako, znaš, nemoj u moje ime, nego kao da je od tebe... urazumi je... razumiješ? Odavno sam se nakanjivao da te to zamolim... da je nagovoriš neka pristane, a meni je nekako nezgodno da mnogo molim sam... ne, šta bi i pričali o tričarijama! Šta će meni djevojčica? I ne treba mi; tako, za razonodu... da čujem čiji bilo dječji glas... uostalom, da istinu reknem, to činim radi starice; bit će joj veselije nego sa mnom samim. Ali sve je to besmislica! Znaš, Vanja, ovako mi nećemo daleko stići; da, da uzmemo fijaker; daleko je da idemo, a Ana Andrejevna nas se načekala...

Bilo je sedam i pol sati kad smo se dovezli do Ane Andrejevne.

GLAVA XII

Stari su se neobično voljeli. I ljubav i davna navika svezali su ih nerazrješivo. Ali ne samo sada, nego i prije, za najsretnijih vremena, Nikolaj Sergejič nije bio razgovorljiv s Anom Andrejevnom, čak je i gdjekada bio surov, osobito pred svijetom. Neke naravi, koje su nježna i fina osjećaja, katkad su tako uporite, tako u svojoj čistoći zaziru da se iskazuju, čak i milomu biću da iskazuju svoju nježnost, ne samo pred svijetom nego i nasamo; nasamo još i više; rijetko naklonost izbija iz njih, a izbija to žarče što je žešće i duže bilo susprezano. Takav je, donekle, bio i starac Ihmenjev sa svojom Anom Andrejevnom, dapače još od mladosti. Cijenio ju je i ljubio beskrajno, unatoč tomu što je bila jedino dobra žena i drugo ništa nije znala nego samo voljeti njega, pa se strašno zlovoljio što je opet ona, u svojoj bezazlenosti, bila ponekad prema njemu i preneoprezno otvorena. Ali od Natašina odlaska su bili nekako nježniji jedno prema drugomu; bolno su osjetili da su ostali sami na svijetu. Pa, iako se Nikolaj Sergejič djekada neobično mrštio, ipak njih dvoje nisu mogli bez tjeskobe i bez boli da se rastanu ni na dva sata. O Nataši su se nekako šutećke dogovorili da ne govore ni

riječi, kao da je i nema na svijetu. Ana Andrejevna se nije usuđivala da o njoj klasno natukne nešto pred mužem, premda joj je to bilo vrlo teško. Odavno je već u svojem srcu oprostila Nataši. Mi smo se nekako sporazumjeli o tome da joj svaki put, kad dođem, donosim glasove o njenu milom, nezaboravljenom djetetu.

Starica bi se razboljela kad ne bi dugo dobivala vijesti, i kad sam joj dolazio s vijestima, zanimala se i za najmanju sitnicu, ispitivala me s grčevitom radoznalošću, »galila dušu« mojim pripovijedanjem i gotovo umrla od straha kad se Nataša jednom razboljela, pa joj zamalo nije i sama otišla. Ali to je bio skrajnji slučaj. Isprva se nije ni preda mnom usudila reći kako bi se željela sastati s kćerju, i gotovo je uvijek poslije naših razgovora, kad je več sve ispipala od mene, smatrala za potrebno da se nekako stisne preda mnom i da svakako istakne kako se ona zanima, doduše, za kćerin udes, ali je Nataša ipak takva prestupnica da joj se i ne može oprostiti. Ali sve je to bilo prividno. Događalo se da se Ana Andrejevna jadila do iznemoglosti, plakala, nadijevala preda mnom Nataši najmilija imena, ljuto se tužila na Nikolaja Sergejiča, a pred njim započinjala natucati, makar i vrlo oprezno, o ljudskoj bahatosti, o krutom srcu, o tom da ne znamo opraštati uvrede i da ni Bog neće oprostiti onima koji ne opraštaju, ali dalje nije ništa pred njim govorila. U takvim se časovima starac odmah ukrutio i mrgodio, te je namršten šutio, ili bi, odjednom, obično nadasve nespretno i naglas započinjao da govori o čemu prugom, ili je odlazio u svoju sobu, a nas ostavljao same i davao Ani Andrejevni priliku da sasvim izlije preda mnom svoju tugu u suzama i jadikovkama. Isto je tako odlazio uvijek u svoju sobu kad sam ih pohađao i čim se on pozdravio sa mnom, pa mi ostavljao vremena da Ani Andrejevni ispričam najnovije vijesti o Nataši. Tako je učinio i sada.

— Prokisnuo sam — reče joj čim je stupio u sobu — idem u svoju sobu, a ti, Vanja, sjedi tu! Evo šta mu se zbilo u stanu. Pripovijedi joj. A ja ću se odmah vratiti...

I on ode brže, nastojeći da nas i ne gleda, kao da se stidi što nas sam sastavlja. U takvim zgodama, a osobito kad se vraćao, bio je uvijek otresit i žučljiv i prema meni i prema Ani Andrejevnoj, čak i zadirljiv, kao da se sam na sebe srdio i zlovoljio zbog svoje blagosti i popustljivosti.

— Eto, kakav je — reče starica, koja se u posljednje vrijeme okanila svakoga prenemaganja preda mnom i sviju skrovitih misli — uvijek je takav sa mnom; a zna da svi primjećujemo njegove lukavštine. Šta se preda mnom prenavlja! Zar sam ja njemu tuđa? Tako on i s kćerju. Ta mogao bi joj oprositi, pa možda i želi da joj oprosti, Bog bi ga znao. Po noći plače, i sama sam ga čula! A naoko je tvrdokoran. Ponos ga je zaokupio... Prijatelju, Ivane Petroviču, kazuj brže: kamo je odlazio?

— Nikolaj Sergejič? Ne znam; vas sam htio da zapitam.

— A sva sam zamrla kad je otišao. Ta bolestan je, po takvu vremenu, pred noć; ali mislim, sigurno je po važnu poslu; a šta bi i bilo važnije od onog što znate. Mislim to, ali ne smijem da zapitam. Ta sada ne smijem ništa da ga ispitujem. Gospode Bože, sva sam se ukočila, i zbog njega, i zbog nje. Otišao je, dakle, njoj, mislim; nije li se odlučio da joj oprosti? Ta sve je doznao, zna najnovije vijesti o njoj; mislim, zacijelo, da zna, ali otkuda mu stižu te vijesti, ne mogu da dokučim. Ljuto se jadio juče, pa i danas. A zašto šutite! Govorite, prijatelju šta je još ondje bilo? Kao anđela sam božjega čekala vas, oči sam izvratila izgledajući vas. Šta je, dakle, ostavlja li zlotvor Natašu?

Odmah ispripovijedam Ani Andrejevnoj sve što sam znao. S njom sam bio uvijek i sasvim iskren. Rekao sam joj da će između Nataše i Aljoše zaista, čini se, doći do raskida i da je to ozbiljnije od njihovih pređašnjih nesuglasica; da mi je Nataša poslala juče pisamce, u kojem me moli da joj dođem večeras, u devet sati, pa zato nisam danas ni namjeravao pohoditi vas, nego me doveo sam Nikolaj Sergejič. Pripovijedio sam joj i objasnio potanko da je stanje sad uopće kritično; da otac Aljošin, koji se prije dvije sedmice vratio s puta, neće nizašto da čuje, te se strogo prihvatio Aljoše; ali najvažnije je da i sam Aljoša, kako se čini, nije protiv nevjeste, pa se čuje da se i zaljubio u nju. Nadovezao sam još da je Nataša ono pisamce, koliko mogu da dokučim, napisala u velikoj uzrujanosti; ona piše da će se večeras sve odlučiti, ali šta — ne zna se; čudno je i to što mi piše jučer, a određuje da joj dođem danas, i sat mi je označila: u devet sati. Zato i moram svakako da odem, i to što prije.

— Idi, idi, prijatelju, svakako otiđi — uzvrckala se starica — dok on dođe, ispi čajić... Ah, ne donose još samovar! Matrjona! Šta ne

nosiš samovar! Razbojnica je, a ne djevojka!... Kad se, dakle, napiješ čajića, smisli zgodnu izliku i otiđi. A sutra dođi svakako i sve mi ispripovijedaj; ali svrati se što prije, za Boga miloga! Da se nije dogodila još kakva nesreća! Ali šta bi i bilo gore od ovog sadašnjega! Ta Nikolaj Sergejič je sve već doznao. Mnogo doznajem od Matrjone, a ona od Agaše, a Agaša je kumče Marje Vasiljevne, koja je u kneževoj kući... pa znaš i sâm. Strašno je srdit bio danas moj Nikolaj. Ja i ovo i ono, a on gotovo zaviknuo na me, ali onda kao da je požalio, veli: nema novaca. Kao da je zbog novaca vikao. Ta ti znaš naše prilike. Nakon ručka otišao da spava. Kroz pukotinu zavirih u njegovu sobu (ima na vratima pukotina, on i ne zna za nju), a on, dragan, kleči pred ćivotom i moli se Bogu. Kad sam to vidjela, zaklecale mi noge. Niti je čaja pio, niti je spavao, nego uzeo kapu i otišao. Prije pet sati je otišao. Nisam se usudila ni da zapitam: izderao bi se na me. Počeo je često da viče, ponajviše na Matrjonu, ali i na me; a kad zavikne, odmah mi se koče noge i srce mi se kida. Samo bi da iskali bijes, znam, da iskali, ali mi je ipak strašno. Cijeli sam se sat molila Bogu, kad je otišao, da bi ga bog navratio na dobru misao. A gdje je njeno pisamce, ded pokaži!

Pokazao sam joj. Znao sam, Ana Andrejevna je radosno tajom očekivala da će se Aljoša, kojega je ona nazivala čas zlotvorom, čas bezosjećajnim glupim deranom, oženiti najzad Natašom i da će mu to dopustiti otac, knez Pjotr Aleksandrovič. Znala mi se i izlanuti, ali se onda opet kajala i poricala svoje riječi. Ali nizašto se ne bi usudila da izrekne svoje nade pred Nikolajem Sergejičem, premda je znala da ih starac naslućuje u nje, pa ju je često neizravno i prekoravao. Mislim da bi, najzad, prokleo Natašu i istrgnuo je iz srca zauvijek kad bi doznao da bi moglo doći do toga braka.

Svi smo onda mislili ovako. Nadao se kćeri svom željom svojega srca, ali joj se nadao samoj, da se pokajala i istrgla iz srca čak i uspomenu na svojega Aljošu. To mu je bio jedini uvjet za oproštenje, koji, doduše, nije bio izrečen, ali je bio razumljiv i nesumnjiv čim ga pogledaš.

— Beskarakteran je, beskarakteran deran, beskarakteran i kruta srca, uvijek sam to govorila — započe opet Ana Andrejevna. — Nisu znali ni da ga odgoje, pa je postao nekakav vjetrogonja i ostavlja je

zbog takve ljubavi, Gospode Bože moj! Šta će biti od nje, od nje jadnice? I šta mu se dopalo kod one nove, čudim se!

— Čuo sam, Ana Andrejevna — odvratim — da je ta nevjesta divna djevojka, pa i Natalja Nikolajevna je govorila o njoj isto tako...

— Ne vjeruj! — prekine me starica. — Šta je na njoj divno? Vama piskaralima je svaka divna, neka samo suknjom vrcka. A što je Nataša hvali, to čini što je u nje plemenita duša. Ne može da ga obuzda; sve mu oprašta, a ona stradava. Koliko joj se puta već iznevjerio! Zlotvori kruta srca! A mene, Ivane Petroviču, naprosto obuzima strava. U svih je prevladao ponos. Da se barem moj smiri i da joj oprosti, mojoj dragoj, pa da je dovede ovamo! Da je zagrlim i da je pogledam! Je li omršavjela?

— Omršavjela je, Ana Andrejevna.

— Dragi moj! A sa mnom je nevolja, Ivane Petroviču. Proplakala sam svu noć i sav dan danas... ali šta! Kasnije ću ti pripovijediti! Koliko sam puta natucala izdaleka, zapodijevala razgovor onako na spretan način. A srce zamire u meni: rasrdit će se, mislim, i proklet će je! Prokletstvo nisam još čula od njega... pa se i bojim da je ne bi prokleo. Šta će onda biti? Kad otac prokune, i Bog kara. Tako ti ja živim, svaki dan dršćem od strave. A i za te je sramota, Ivane Petroviču; mislim, u našoj si kući odrastao, i svi smo te roditeljski milovali: i ti si smislio da je divna! Ta šta ti bi? A evo njihova Marja Vasiljevna govori bolje. (Zgriješila sam i pozvala je jednom na kavu kad je moj otišao po poslu na cijelo prijepodne.) Sve mi je potanko objasnila. Knez, otac Aljošin, živio je s groficom u nedopuštenom odnošaju. Grofica ga je, vele, odavno prekoravala što je ne uzima, a on je izmicao. A ta se grofica zazorno vladala, još dok joj je živio muž. Umro joj muž, a ona u inozemstvo; zaredali se sami Talijani i Francuzi, stekla nekakve barune; ondje je upecala i Petra Aleksandroviča. A njena pastorka, od prvoga muža, zakupnikova kći, međutim, rasla je, rasla. Grofica, maćuha, spiskala sve, a Katerina Fjodorovna dotle odrasla, a porasla i ona dva milijuna što joj je otac zakupnik ostavio u banci. Sada, vele, imi tri milijuna; smislio dakle knez: de da oženim Aljošu! (Nije loše pogodio! Neće on promašiti.) Onaj grof, dvorski čovjek, odličnik, sjećaš se, njihov rođak, složio se također; tri milijuna nisu šala. Dobro, veli, razgovorite se s tom groficom. Knez kazuje grofici svoju želju. Ona se brani i rukama i

nogama: to je žena nepouzdana, vele, svadljivica! Nju već i ovdje, vele, ne primaju svi, a ne samo u inozemstvu. Ne, kaže ona, uzmi mene, a moja se pastorka neće udati za Aljošu. A djevojka, pastorka, gine, vele, za maćuhom; zamalo da joj se ne moli i u svemu je sluša. Tako je, kažu, krotka, anđeoska duša. Knez vidi o čemu se radi, pa veli: ne brini se, grofice. Spiskala si svoj imetak, i nisi sposobna da plaćaš dugove. A ako se tvoja pastorka uda za Aljošu, bit će par: tvoja nedužnica i moj glupanćić Aljoša; mi ćemo im biti gospodari i zajedno ćemo se skrbiti za njih; onda ćeš imati novaca. A čemu bi, veli, polazila za mene? Lukav čovjek! Framason! Tako je bilo prije pol godine, grofica nije mogla da se odluči, a sada su, vele, putovali u Varšavu, ondje je pristala. Eto, tako sam čula. Sve mi je to ispripovijedala Marja Vasiljevna, sve potanko, a ona je čula od pouzdana čovjeka. Eto dakle, šta je: novčina, milijuni, a šta ti veliš: divna!

Pripovijedanje Ane Andrejevne prenerazilo me je. Sasvim se slagalo sa svim onim što sam nedavno čuo od samoga Aljoše. Kad mi je pripovijedao, junačio se da se nipošto neće oženiti zbog novca. Čuo sam od Aljoše i to da će mu se otac možda sam oženiti, premda pobija te glasove da prije vremena ne rasrdi groficu. Rekao sam već da je Aljoša volio oca, uživao i hvalio se njime te vjerovao u njega kao u proročanstvo.

— Ta ni ona nije grofovskoga roda, ta tvoja divna! — nastavi Ana Andrejevna, preko svake mjere rasrđena što sam hvalio buduću nevjestu mladoga kneza. — A Nataša bi mu bila i bolja partija. Ona je zakupnikova, a Nataša iz starinskoga plemićkoga doma, visokog roda gospođica. Juče je moj starac (zaboravila sam da vam pripovijedim) otvorio svoj sandučić, okovan — znate ga? — pa mi je cijelo veče sjedio sučelice i razbirao stare naše povelje. Sjedi sav ozbiljan. Ja pletem čarapu, a i ne gledam ga, bojim se. Vidi on, dakle, da šutim, rasrdio se, pa me sam zovnuo i cijelo mi veče tumačio naše rodoslovlje. Izlazi, dakle, da smo mi, Ihmenjevi, bili plemići još za Ivana Vasiljeviča Groznoga, a moja je obitelj, Šumilovi, bila poznata još za cara Alekseja Mihajlovića, imajmo i dokumenata, a i spominje se i u Karamzinovoj povijesti. Tako je, dakle, prijatelju, vidi se da po tom nismo ni mi gori od drugih. Kad mi je starac počeo tumačiti, razumjela sam šta mu je na umu. I njega valjda vrijeđa što

preziru Natašu. Jedino su nas bogatstvom nadmašili. Pa neka on, razbojnik taj, Pjotr Aleksandrovič, ide za bogatstvom: svi znaju da je on kruta, lakoumna duša. Kažu da se u Varšavi tajom zapisao među jezuite? Je li to istina?

— Glupa glasina — odgovorim, i nehotice zainteresiran uporitošću te glasine. Ali vijest o Nikolaju Sergejiču, kako lista svoje povelje, bila je zanimljiva. Nikada se dotle nije hvalio svojim rodoslovljem.

— Sami kruti zlotvori! — nastavi Ana Andrejevna — a šta ona, dragi moj, jadikuje li, plače li? Ah, vrijeme je da joj odeš! Matrjona, Matrjona! Razbojnik je to, a ne djevojka! Nisu li joj nažao činili? Ta govori, Vanja!

Što bih joj odgovorio? Starica zaplače. Zapitam je kakva joj se još nevolja dogodila što mi je maloprije namjeravala pripovjediti.

— Ah, prijatelju, malo je bilo samih nevolja, očevidno se još nije iskapila čaša! Sjećaš se, dragi, ili se ne sjećaš, imala sam medaljončić, obrubljen zlatom, načinjen za uspomenu a u njem slika Natašenjkina, iz djetinjstva; bilo joj je onda osam godina, anđelku mojemu. Još onda smo ga ja i Nikolaj Sergejič naručili od prolaznika slikara, ali ti si, prijatelju, vidi se, zaboravio! Dobar je bio slikar, naslikao ju je kao kupidona: imala je svjetlahnu kosicu, raščupanu; naslikao ju je u muslinskoj košuljici te joj se tjelešce nazire, i tako je lijepo prikazana da je se ne možeš nagledati. Molila sam slikara neka joj doslika krilašca, ali nije pristao. Nakon onih sam, dakle, strahota izvadila, prijatelju, medaljončić iz škatuljice i objesila ga na vrpčici na prsa, tako sam ga nosila kraj križa, a i sama sc bojim da moj ne bi vidio. Ta onda je odmah bio naredio da se sve njene stvari izbace iz kuće ili spale, pa da nas ništa ne sjeća na nju. A ja bih barem da joj portret gledam; gdjekada zaplačem kad ga gledam, pa bi mi ipak odlanulo, a drugi put, kad ostanem sama, ne mogu da ga se naljubim, kao da ljubim nju samu; tepam joj slatka imena, a pred noć je svaki put križam. Razgovaram se s njom naglas kad ostajem sama, pitam je štogod i zamišljam da mi je odgovorila, i pitam opet. Oh, dragi, Vanja, teško je to i pripovijedati! Voljela sam, dakle, što on bar za medaljončić ne zna i nije primijetio; ali, odjednom, sinoć nema medaljona, samo se vrpčica njiše, izlizala se valjda, pa sam izgubila. Sva sam zamrla. Tražim; tražila sam te tražila, tražila te tražila —

nema ga! Ni traga ni glasa! I kamo je nestao? Zacijelo sam ga, mislim, izgubila u postelji; sve sam prekopala — nema ga! Ako se otkinuo i pao kamo, možda ga je tko našao, a tko bi ga i našao, nego on ili Matrjona? Ali na Matrjonu ne treba ni da pomislim, ona mi je od sve duše odana... (Matrjona, hoćeš li skoro samovar?) Tako, mislim, ako on nađe, šta će onda biti? Sjedim, žalostim se, pa sve placem i plačem, ne mogu suze da zadržim. A Nikolaj Sergejič ie sve prijazniji te prijazniji prema meni; gleda me i žalosti se, kao da i on zna zašto plačem, pa me žali. Mislim, dakle, otkud bi on znao? Nije li i zaista našao medaljon i izbacio kroz prozorak. Ta u ljutini je kadar da to učini; izbacio je, a sada se i sam žalosti — žali što je izbacio. Odlazila sam već i pod prozorom da tražim s Matrjonom — ništa nisam našla. Kao da je u vodu palo. Svu sam noć proplakala. Prvi put se nisam pred noć prekrižila. Oh, na zlo je to, na zlo, Ivane Petroviču, ne sluti na dobro; i sutradan mi se ne suše oči, plačem. Vas sam čekala, dragi, kao anđela božjega, da bar razgalim dušu...

I starica gorko zaplače.

— Ah, da, i zaboravila sam vam reći! — progovori odjednom, a obradovala se što se sjetila — jeste li čuli od njega za siroticu?

— Čuo sam, Ana Andrejevna, govorio mi je kako ste smislili i složili se da uzmete na odgoj bijednu siroticu. Je li istina?

— Ni mislila nisam, prijatelju, ni mislila! I nikakvu siroticu neću! Podsjećat će me na naš gorki udes, na našu nesreću. Neću nikoga osim Nataše. Jednu sam kćer imala, jedna će mi i ostati. Ali šta to samo znači, prijatelju, da je on smislio tu siroticu? Šta misliš ti, Ivane Petroviču? Je li meni za utjehu, radi mojih suza, ili da mi rođenu kćer sasvim izbriše iz sjećanja i da se priljubi uz tuđe dijete? Šta je putem govorio s vama o meni? Kakav vam se učinio — opor — srdit? Ps... Evo ga! Kasnije ćete reći sve, prijatelju, kasnije! Nemoj zaboraviti da dođeš sutra...

GLAVA XIII

Uđe starac. Baci radoznalo na nas pogled i kao da se nečega stidi, namršti se i pristupi stolu.

— Šta je — zapita — zar se još nije mogao donijeti samovar?

— Nosi se, prijatelju, nosi; pa evo je i donesen — uzvrckala se Ana Andrejevna.

Matrjona, čim je ugledala Nikolaja Sergejiča, odmah došla sa samovarom, kao da je čekala njegov dolazak te onda da donese. Bila je to stara, prokušana, odana sluškinja, ali najsvojeglavija čangrizavka od sviju sluškinja na svijetu, tvrdokorne i uporite naravi. Nikolaja Sergejiča se bojala i pred njim je uvijek susprezala jezik. Ali to je potpuno nadoknađivala pred Anom Andrejevnom, prostačila joj na svakom koraku i pokazivala očitu namjeru da gospoduje svojoj gospođi, premda je u isto vrijeme od sve duše i iskreno voljela nju i Natašu. Tu sam Matrjonu znao još iz Ihmenjevke.

— Hm... ta ojadno je kad prokisneš; a tu neće ni čaja da ti skuhaju — gunđao je starac tiho.

Ana Andrejevna mi odmah namigne na njega. Nije on mario za to tajnovito namigivanje, pa iako je ovog časa nastojao da nas ne gleda, ipak mu se na licu moglo čitati da mi je Ana Andrejevna baš sada namignula na njega i da on to dobro zna.

— Po poslu sam bio, Vanja — progovori on odjednom. — Takva se gadarija dogodila. Jesam li ti spominjao? Dokaza eto nema; potrebnih spisa nema; iskazi ne valjaju... Hm...

Govorio je o svojoj parnici s knezom; ta se parnica još otezala, ali je naopako krenula po Nikolaja Sergejiča. Šutio sam, jer nisam znao šta bih mu odgovorio. On me pogleda sumnjičavo.

— Pa šta! — prihvati on naglo kao da ga srdi što šutimo — što brže, to bolje. Nitkovom me neće stvoriti, sve ako i odluče da moram platiti. Uza me je moja savjest, pa neka odlučuju. Barem je to svršeno; dokončat će, upropastit će me... Sve ću ostaviti, pa ću otići u Sibiriju.

— Bože moj, kamo bi putovao! A čemu u takvu daljinu! — nije Ana Andrejevna otrpjela da ne rekne.

— A šta imam ovdje bliskog? — zapita jednostavno kao da se obradovao uzvratu.

— Pa ipak... svijet... — odgovori Ana Andrejevna i pogleda me razjađena.

— Kakav svijet? — zavikne on, prelazeći žarkim pogledom od mene na nju i natrag — kakav svijet? Otimači, klevetnici, izdajice?

Takvih ima svuda mnogo; ne brini se, naći ćemo ih i u Sibiriji. A ako nećeš sa mnom da putuješ, izvoli, ostaj; ne silim te.

— Prijatelju, Nikolaje Sergejiču! Ta s kim bih ostala kad nema tebe! — zavikne bijedna Ana Andrejevna. — Ta osim tebe nemam na svem svijetu nik...

Zapne, zašuti i svrnu na me zaplašen pogled kao da moli za zaštitu i pomoć. Starac se ražestio, okomljavao se na sve; nitko mu se nije mogao suprotstaviti.

— Nemojte, Ana Andrejevna — reći ću — u Sibiriji nije nipošto tako loše kako se čini. Ako se dogodi nesreća, te uzmorate prodati Ihmenjevku, nakana je Nikolaja Sergejiča čak i vrlo dobra. U Sibiriji se može naći valjano privatno mjesto, a onda...

— Eto dakle, barem ti, Ivane, govoriš, kako treba. Tako sam i mislio. Sve ću ostaviti i otići.

— Dakle, tomu se nisam nadala — zavikne Ana Andrejevna i pljesne rukama — zar i ti, Vanja, isto tako! Ta od tebe se, Ivane Petroviču, nisam nadala... Od nas ste, rekla bih, doživjeli jedino milotu, a sada...

— Ha-ha-ha! A čemu si se nadala! Ta od čega ćemo živjeti, smisli! Novci su spiskani, posljednju kopjejku trošimo! Ne bi li ti da odem knezu Petru Aleksandroviču i da ga zamolim za oproštenje?

Kad je starica čula za kneza, sva zadršće od straha. U ruci joj čajna žličica glasno zazveči o tasu.

— I zaista — prihvati Ihmenjev, raspaljujući sam sebe pakosnom, upornom radošću — šta misliš, Vanja, ta i treba zbilja da mu odem! Čemu bih odlazio u Sibiriju? Bolje je, dakle, da se sutra uparadim, očešljam i zagladim; Ana Andrejevna će mi spremiti nov prsluk (takvoj se ličnosti i ne može drugačije!), kupit ću rukavice, za potpun bon-ton, i otići ću svijetlomu gospodinu: gospodine, vaša svjetlosti, hranitelju, oče rođeni! Oprosti i pomiluj, daj mi zalogaj kruha — žena, sitna djeca!... Je li tako, Ana Andrejevna? Hoćeš li tako?

— Prijatelju... ništa neću! Rekla sam tako, od ludosti; oprosti, ako sam ti čime dodijala, samo nemoj vikati — izgovori ona, sve jače te jače dršćući od straha.

Uvjeren sam da mu je u taj čas zebla i trnula duša kad je gledao suze i strah jadne svoje druge; uvjeren sam da mu je bilo kudikamo bolnije nego meni; ali nije mogao da se suzdrži. Tako se događa

ponekad ljudima koji su nadasve dobri, ah su slabih živaca, pa se, unatoč svoj svojoj dobroti, tako zanesu da i sami uživaju u svojem jadu i gnjevu i nastoje da se izgovore pošto-poto, makar i vrijeđali drugoga, nekrivoga, najčesće svoga najbližega. Žena, npr., ponekad ima potrebu da se osjeća nesretnom, uvrijeđenom, makar je nitko i ne vrijeđa i nije se dogodila nikakva nesreća. Ima mnogo muškaraca koji u toj zgodi nalikuju na ženske, pa i muškaraca koji nisu slabi, u kojih nipošto nema mnogo ženskoga. Starac je osjećao potrebu da se svađa, iako ga je samoga kinjila bila ta potreba.

Sjećam se, munula mi odmah misao: nije li on i zaista učinio prije toga nešto neobično, kako i sudi Ana Andrejevna! Tko zna nije li ga naputio Bog i nije li on zaista pošao Nataši, ali je putem preumio, ili mu nešto nije pošlo za rukom, izjalovilo se u njegovu naumu — kako se, po svoj prilici, i dogodilo — i eto se vratio kući, rasrđen i ponižen, pa se stidi malopređašnjih želja i čuvstava, traži na kom bi iskalio srdžbu zbog svoje slabosti i odabira baš one u kojih najviše naslućuje isto takve želje i čuvstva. Možda je onda, kad je želio da oprosti kćeri, upravo zamišljao zanos i radost svoje bijedne Ane Andrejevne, i budući da mu nije uspjelo, razumije se, ona je prva i stradavala zbog toga.

Ali ga je ganuo njen utučeni lik dok je pred njim drhtala od straha. Kao da se zastidio svojega gnjeva pa se suspregnuo na časak. Svi smo šutjeli; nastojao sam da ga ne gledam. Ali dobri časak nije dugo potrajao. Bilo kako mu drago, morao je da se iskaže, makar buknuo, makar proklinjao.

— Vidiš, Vanja — reći će odjednom — žao mi je, ne bih htio da govorim, ali nastalo je takvo vrijeme te moram da govorim otvoreno, bez začkoljica, kako i treba svaki otvoreni čovjek... razumiješ li, Vanja? Volim što si došao i zato hoću baš pred tobom da kažem glasno, pa neka i drugi čuju, da mi je dojadila napokon sva ta besmislica, sve te suze, udesi, nesreće. Da! Rekao sam, i učinit ću. Govorim o onom što je bilo prije pol godine, razumiješ, Vanja! — i govorim o tom sasvim iskreno, ovako otvoreno, baš zato da ne bi pogrešno shvatio moje riječi — nadoveže on, gledajući ražarenim očima mene i očito se uklanjajući zaplašenom ženinom pogledu. — Ponavljam: to je besmislica: ja to neću!... Mene upravo razbješnjuje što me svi kao glupana, kao najgorega nitkova smatraju sposobnim

za takva podla, za takva slaba čuvstva... misle da pameću pomjeravam od jada... Besmislica! Odbacio sam, zaboravio sam nekadašnja čuvstva! Nemam nikakvih uspomena... jest! jest! jest! i jest!

Skoči sa stolice i tresne pesnicom po stolu da su zazvečale čaše.

— Nikolaje Sergejiču! Zar ne žalite Anu Andrejevnu? Pogledajte šta od nje činite — rekoh ja; nisam više mogao da suspregnem i gledao sam ga gotovo s negodovanjem. Ali time sam jedino dodao ulja na vatru.

— Ne žalim! — zaviče on, zadršće i problijedi. — Ne žalim jer ni mene ne žale! Ne žalim, jer se u mojoj kući kuju urote protiv moje obrukane glave, za razuzdanu kćer, koja je zavrijedila prokletstvo i svaku kaznu!...

— Prijatelju! Nikolaje Sergejiču, ne proklinji!... Što god te volja, samo ne proklinji kćer! — zavikne Ana Andrejevna.

— Proklet ću je! — vikao je starac još glasnije nego prije — zato jer se od mene uvrijeđenoga, obrukanoga iziskuje da odem toj prokletnici i da je molim za oproštenje! Da, da, tako je. Time me muče svaki dan, obdan i obnoć, u mojem domu, suzama, uzdasima, glupim aluzijama! Hoće da me ražale... Gledaj, gledaj, Vanja — nadoveže on, vadeći brže drhtavim rukama papire iz džepa sa strane — evo ispisaka iz naše parnice! Po toj parnici izlazi sada da sam lopov, da sam varalica, da sam okrao svojega dobrotvora!... Ja sam obrukan, osramoćen zbog nje! Eto, eto, gledaj! gledaj!...

I on počne iz džepa sa strane na kaputu izbacivati na stol svakakve spise, jedan za drugim, i nestrpljivo tražiti među njima spis što mi je htio pokazati; ali upravo taj spis što mu je trebao nije nalazio. U nestrpljivosti trgne iz džepa sve što je u njem zgrabio rukom, i odjednom zvekne nešto i padne na stol... Ana Andrejevna zacikne. Bio je to izgubljeni medaljon.

Jedva sam i vjerovao očima. Krv suknula starcu u glavu i prelila mu obraze; on se trgne. Ana Andrejevna je stajala sklopljenih ruku i moleći ga gledala. Lice joj zasine vedrom radosnom nadom. Ta rumen na licu, ta zabuna starčeva pred nama... da, nije se prevarila, shvatila je sada gdje je nestao njen medaljon!

Dokučila je da ga je on našao, obradovao se svojemu nalazu i, možda dršćući od zanosa, sakrio kod sebe od svačijih očiju; da je

negdje sam samcat, kradom od sviju, s beskrajnom ljubavlju gledao lišće ljubljenoga djeteta — gledao i nije mogao da ga se nagleda; da se možda isto onako, kao i jadnica mati, zatvarao sam pred svima i razgovarao sa svojom bescjenom Natašom, smišljao njene odgovore i odgovarao sam na njih; a po noći, kad ga je morio jad, gušio je u prsima jecaje, milovao i ljubio malu sliku i nije proklinjao, nego zazivao oproštenje i blagoslov onoj za koju nije htio da zna i proklinjao je pred svima.

— Dragi moj, pa ti je još voliš! — zavikne Ana Andrejevna; nije se dulje suzdržavala pred tim krutim ocem koji je još časak prije proklinjao njenu Natašu.

Ali Čim je začuo njen uzvik, plane mu u očima bezumna jarost. Zgrabi medaljon, baci ga svom snagom o pod i počne ga bijesno gaziti nogom.

— Zauvijek, zauvijek bila prokleta od mene! — hripao je i gubio dah — zauvijek, zauvijek!

— Gospode Bože! — zaviče starica. — Nju, nju! Moju Natašu! Njeno lišće... gazi on nogama! Nogama! Tiranin! Nemilosrdni, kruti uznošljivac!

Kad je bezumni starac čuo ženin jauk, prestravi se od toga što se dogodilo, i zastane. Zgrabi naglo medaljon s poda i poleti iz sobe, ali tek što je koraknuo dva koraka, sruši se na koljena, upre se rukama o divan pred sobom i iznemogao sagne glavu.

Ridao je kao dijete, kao žena. Jecaji su mu stezali prsa kao da če da ih raskidaju. Grozoviti je starac za časak postao slabiji od djeteta. O, sada nije više mogao da proklinje; nije se više stidio nikoga od nas, nego je u grčevitom porivu ljubavi obasipao opet, pred nama, poljupcima portret koji je čas prije gazio nogama. Činilo se kao da sva nježnost, sva njegova ljubav za kćer, toliko dugo susprezana, nastoji sada da provali nesuzdrživom snagom i snagom poriva razbija cijelo njegovo biće.

— Oprosti joj, oprosti! — uzviknula je Ana Andrejevna ridajući, pa se savila nada nj i grlila ga. — Vrati je, dragi, u roditeljsku kuću, i sam će ti Bog o sudnjem danu nagraditi tvoju blagost i milosrđe!...

— Neću, neću! Nizašto, nikada! — uzviknuo je on hrapavim glasom koji mu se gušio. — Nikada! Nikada!

GLAVA XIV

Došao sam Nataši već kasno, u deset sati. Stanovala je tada na Fontanki, kod Semjonovskoga mosta, u prljavoj kućerini trgovca Kolotuškina, na četvrtom katu. Prvo vrijeme kad je otišla od kuće stanovali su ona i Aljoša u krasnu stanu, malenu, ali lijepu i udobnu, na trećem katu, na Litejnoj. Ali nabrzo presahnuše mladomu knezu sredstva. Učiteljem glazbe nije postao nego je počeo posuđivati i zadužio se silno. Novce je trošio na ukrašivanje stana, na darove Nataši, koja se bunila protiv njegove rasipnosti, korila ga, a gdjekad i plakala. Osjetljivi, pronicava srca Aljoša, koji je ponekad po cijelu sedmicu slatko smišljao kako če joj što pokloniti i kako če ona primiti dar, koji je od toga stvarao sebi prave blagdane i s oduševljenjem mi javljao unaprijed svoje nade i sanje, zapadao je u sjetu od njenih pokuda i suza, tako da sam ga i žalio, a onda su zbog darova nastajali među njima prijekori, ogorčenost i svađe. Osim toga je Aljoša mnogo novaca trošio kradom od Nataše; povodio se za drugovima, i iznevjeravao se njoj; odlazio je različitim Josefinama i Minama; a zapravo ju je ipak ludo volio. Volio ju je nekako s mukom; često mi je dolazio zbunjen i nujan te mi govorio da nije vrijedan ni maloga prsta svoje Nataše, da je grub i pakostan, da je nije kadar razumjeti i da nije dostojan njene ljubavi. Imao je donekle pravo; bili su posve različiti; njemu se činilo pred njom da je dijete, a ona ga je uvijek i smatrala za dijete. U suzama se kajao preda mnom za svoje poznanstvo s Josefinom, ali u isti me čas molio neka to ne kazujem Nataši; a kad joj je nakon svih tih očitovanja, bojažljiv i drhtav, odlazio sa mnom (svakako sa mnom, uvjeravajući me, da se, nakon svojega prestupka, čak boji pogledati je i da ga ja jedini mogu pomoći), Nataša je, čim bi ga pogledala već znala šta je. Bila je vrlo ljubomorna, a uvijek mu je, ne razumijem kako, opraštala svaku vjetrogonjost. Obično se zbivalo ovako: Aljoša ulazi sa mnom, bojažljivo joj progovara, bojažljivom joj nježnošću gleda u oči. Ona pogađa odmah da je nešto skrivio, ali se ničim ne odaje, nikada ne zapodijeva prva razgovor o tom, ništa ne ispituje, nego, naprotiv, odmah ga još i jače miluje, postaje nježnijom, veselijom — a to nije bila nikakva njena igrarija ni promišljena lukavština. Nije; to se krasno stvorenje nekako beskrajno naslađivalo da oprašta i da se

smiljava; kao da je osjećala neku osobitu, profinjenu milotu u tom opraštanju Aljoši. Istina, onda se još radilo jedino o Josefinama. Kad bi Aljoša vidio kako je blaga i kako oprašta, nije mogao da istraje nego je i sam ispovijedao sve, bez ikakva ispitivanja — da mu srce odlane i »da bude kao i prije«, govorio je. Kad bi mu oprostila, oduševljavao se, gdjekada je i plakao od radosti i ganuća, ljubio je grlio. Onda se odmah razveseljavao i s djetinjastom iskrenošću započinjao da joj pripovijeda svaku sitnicu o svojim pustolovinama s Josefinom, smijao se, grohotao, blagosiljao i slavio Natašu, pa se veče završavalo sretno i veselo. Kad su mu najzad nestali novci, počeo je prodavati stvari. Na Natašino navaljivanje uzeli su na Fontanki malen, ali jeftin stan. Stvari su se i dalje prodavale; Nataša je prodala čak i svoje haljine te počela tražiti posao; kad je to doznao Aljoša, nije bilo kraja njegovu očaju; proklinjao je sebe, vikao da prezire sam sebe, a zapravo nije ničim popravio prilike. U ovaj je čas bilo nestalo čak i tih posljednjih sredstava; preostao je samo još rad, ali plaća je za rad bila sasvim kukavna.

Odmah s početka, dok je Aljoša stanovao kod oca, žestoko se svadio s njim zbog toga. Tadašnja namjera kneževa da oženi sina Katerinom Fjodorovnom Filimonovom, grofičinom pastorkom, bila je tek u projektu, ali se tvrdokorno držao tog projekta; vodio je Aljošu budućoj nevjesti, nagovarao ga neka nastoji da joj se svidi, navraćao ga i strogošću i dokazivanjem; ali mu je grofica pomrsila račune. Onda poče i otac kroz prste gledati sinovu vezu s Natašom, pa je sve prepuštao vremenu i nadao se, znajući kako je Aljoša vjetrenjast i lakouman, da će ga brzo proći ljubav. A da bi mogao uzeti Natašu, o tome knez sve do posljednjeg trenutka nije vodio računa. Što se, pak, tiče ljubavnoga para, oni su odgađali ženidbu dok se formalno ne pomire s ocem i dok se uopće ne promijene prilike. Uostalom, Nataša očevidno nije htjela da o tom zapodijeva razgovor. Aljoša mi se tajom izbrbljao, kao da se njegov otac malko i veseli toj zgodi: njemu je u svemu tome godilo Ihmenjevljevo poniženje. Ali za izliku je i dalje pokazivao sinu svoje nezadovoljstvo: smanjio mu je i onako već malu alimentaciju (izvanredno mu je bio škrt) i prijetio mu se da će mu oduzeti sve; ali nabrzo je otputovao u Poljsku za groficom, koja je ondje imala poslova, i nije odustajao od svojega projekta o ženidbi, Aljoša je doduše bio još premlad za ženidbu, ali mlada je

bila nadasve bogata i ta se prilika nije mogla propustiti. Knez je napokon i postigao svrhu. Stigoše nam glasovi da se posao sa ženidbom najzad valjano uputio. U to vrijeme, što ga opisujem, knez se baš bio vratio u Petrograd. Sina je primio prijazno, ali se nemilo začudio uporitosti njegove veze s Natašom. Poče sumnjati, plašiti se. Strogo i odrješito zaište da se rastanu; ali nabrzo se dosjeti mnogo boljem sredstvu i odvede Aljošu grofici. Pastorka joj je bila gotovo krasotica, moglo bi se reći još djevojče, ali rijetko dobra srca, vedre, neokaljane duše, vesela, umna, nježna. Knez je računao da je ovo pol godine djelovalo ipak, da Nataša nema više za njegova sina čar novosti i da će on sada već drugačijim očima gledati svoju buduću nevjestu nego što ju je gledao prije pol godine. Pogodio je samo donekle... Aljoša se zaista zanio. Dometnut ću još da je otac odjednom postao neobično prijazan prema sinu — premda mu ipak nije davao novaca. Aljoša je osjećao da se pod tom prijaznošću krije neoboriva, nepromjenjiva odluka te se žalostio — ali nije toliko koliko bi se žalostio da nije svaki dan viđao Katerinu Fjodorovnu. Znao sam da se već peti dan ne javlja Nataši. Kad sam od Ihmenjevih išao njoj, zabrinut sam smišljao šta li mi ona želi reći. Još iz daljine sam razabrao u njenu prozoru svjetlost. Odavno smo već bili ugovorili da će postavljati svijeću u prozor kad vruće i svakako želi da se sastane sa mnom, pa ako slučajno prođem onuda (što mi se događalo skoro svaku večer), mogao sam ipak po neobičnom svjetlu u prozoru pogoditi da me čeka i da sam joj potreban. U posljednje je vrijeme često postavljala svijeću...

GLAVA XV

Zatekao sam Natašu samu. Polako je hodala gore-dolje po sobi, ruku skrštenih na prsima, posve zamišljena. Samovar se gasio na stolu, odavno me je već čekao. Šuteći i smješkajući se, pružila mi je ruku. U smiješku joj je bilo nešto stradalačko, nježno, strpljivo. Njene modre, jasne oči kao da su joj okrupnjele, kosa kao da joj je gušća — sve mi se to činilo zbog toga što je bila mršava i bolesna.

— A ja sam mislila da i nećeš doći — reče ona, pružajući mi ruku — htjela sam čak i Mavru da pošaljem tebi i da se raspitam; mislila sam, nisi li se opet razbolio?

— Nisam, nisam se razbolio, nego sam bio spriječen. Odmah ću ti pripovjediti. Ali šta je tebi, Nataša? Šta se dogodilo?

— Ništa se nije dogodilo — odgovori Nataša kao u čudu. — A šta je?

— Ta pisala si... juče si mi pisala da dođem, i još si mi redila sat, da ne dođem ni ranije ni kasnije; to nekako nije kao obično.

— Ah da! To sam jučer očekivala njega.

— Zar još nije dolazio?

— Nije. Mislila sam, dakle, ako ne dođe, morat ču s tobom da se razgovaram — nadoveže Nataša, pošto je pošutjela.

— A jesi li ga večeras očekivala?

— Nisam, nisam ga očekivala; naveče je on ondje.

— Pa šta misliš, Nataša, neće nikada više ni doći?

— Dakako da če doci — odgovori ona i pogleda me nekako ozbiljno.

Nije joj bila po volji brzina mojih pitanja. Zašutimo te smo i dalje koračali po sobi.

— Cijelo vrijeme sam te čekala, Vanja — opet če ona i nasmiješi se — a znaš li šta sam radila? Koračala sam tu gore i dolje i govorila naizust stihove; sjećaš se — praporčić, zimska cesta: »vri na hrastovom stolu samovar već«... nekada smo zajedno čitali:

Već se mećava stišala, sinuo put,
Gleda noć milijunima očiju mutnih...

— A onda:

Čas pričujavam glasa strasnoga poj
I praporčić s milenim zveketom:
»Aoh, doći će, doći miljenik moj,
Da otpočine na srcu momi
Ta kod mene je život! Zora čim
Zasijucka pred prozorom ledenim,
Vri na hrastovom stolu samovar već,
A pucketa i ugo obasjava peć,
I krevetac za zastorom šarenim«...

— Lijepo li je to! Bolnih li stihova, Vanja! I kako je fantastična ta slika, kako se razliježe. Samo je platno i tek je označen uzorak — pa ti vezi što te volja. Dva su osjećaja: prvotni i posljednji. Taj samovar, taj katunski zastor — sve je nekako rođeno... To je kao u purgarskim kućicama u našem kotarskom gradiću; kao da vidim i tu kuću: nova je, brvnara, još nije pokrivena daskama... A onda druga slika:

Čas tog istog glasa pričujavam poj
I praporčiće što tužno bruje:
»Sve ja zebem, prijaško da ne dođe moj,
Da me zagrli i pomiluje!
Kakav život je moj! — I tjesnoća i tama,
Dozlogrdjela soba, kroz prozore vije...
Ispred prozora trešnja je samcata sama,
Al osušila ona se možda još prije.
Jadan život! Izblijedio zastor šareni,
Ja se bolesna vrzem, ne odlazim svojti,
Nemam miloga — ni od koga pokude meni...
Samo starica gunđa«[50]…

— »Ja se bolesna vrzem«... kako je tu lijepo spomenuta »bolesnica!« »Ni od koga pokude meni« — kolika je nježnost, maženje u tom stihu i boli od uspomena, i još boli koje si sam izazivao i uživaš u njima... Bože mili, kako je to lijepo! Kako se to zbiljski zbiva!

Nataša zašuti, kao da joj se steže grlo a ona se brani.

— Dragi moj, Vanja! — reče ona časak kasnije i zašuti opet, kao da je i sama zaboravila što je htjela da kaže, ili kao da je kazala samo tako, bez ikakve misli, od nekoga nenadanoga osjećaja.

Međutim smo se neprestano šetali po sobi. Pred ikonom je gorjelo kandilo. U posljednje je vrijeme Nataša postajala sve pobožnijom te pobožnijom, a nije voljela da joj se o tom zapodijeva razgovor.

— Je li sutra svetac? — upitam — kod tebe gori kandilo.

— Ne, nije svetac... ali sjedni, Vanja, zacijelo si se umorio. Hoćeš li čaja? Valjda još nisi pio?

— Pa da sjednemo, Nataša. Čaja sam pio.

— A otkud ti sada?

— Od njih. — Tako smo ona i ja nazivali svagda rođeni dom.

— Od njih? Kako si se našao tamo? Jesi li im se sam svratio? Jesu li te zvali?...

Obasipala me pitanjima. Lice joj je od uzbuđenja problijedio još jače. Ispripovijedio sam joj potanko sastanak sa starcem, razgovor s majkom, prizor s medaljonom — ispripovijedo joj potanko i sa svim nijansama. Nisam nikada ništa krio od nje. Slušala me pomamno i gutala svaku moju riječ. Suze joj se zablistale u očima. Neobično ju je uzbudio prizor s medaljonom.

— Stani, stani, Vanja — odgovorila mi i često prekidala pripovijedanje — govori podrobnije, sve, sve štogod možeš podrobnije; ne pripovijedaš podrobno kako bi trebalo!...

Ponovio sam joj i po drugi i po treći put i svaki sam čas odgovarao na neprestana njena pitanja o potankostima.

— I zaista misliš da je bio pošao k meni?

— Ne znam, Nataša, pa i ne znam da rasudim. Da tuguje za tobom i da te ljubi, to je jasno; ali da je pošao k tebi, to... to...

— I ljubio je medaljon? — prekine ga Nataša — a što je govorio dok ga je ljubio?

— Bez veze, sve same uzvike; nadijevao ti je najnježnija imena, zvao te...

— Zvao?

— Da.

Ona zaplače tiho.

— Jadnici! — reče. — Nije ni čudo ako sve zna — nadoveže malo pošutjevši. — I o Aljošinu ocu ima on još kakvih vijesti.

— Nataša — rekoh joj bojažljivo — idemo njima!...

— Kada? — zapita ona, pa problijedi i gotovo se pridigne s naslonjača. Mislila je da je zovem odmah.

— Nemoj, Vanja — nadoveže, položi mi obje ruke na ramena i tužno se nasmiješi — nemoj, dragi; to je tebi svakidašnji razgovor, ali... bolje da ne govoriš o tom.

— Zar se, dakle, nikada, nikada neće svršiti taj užasni razdor! — uzviknem ja žalostan. — Zar si toliko ponosna, pa nećeš prva da pristupiš. On će za tobom, ali ti moraš prva koraknuti. Možda tvoj

otac jedino to očekuje da ti oprosti... On ti je otac; ti si ga uvrijedila! Pazi na njegov ponos: prav je, prirodan je! Ti to moraš učiniti. Pokušaj, a on će ti oprostiti bez ikakvih uvjeta.

— Bez uvjeta! Ne može biti; i nemoj me, Vanja, prekoravati nizašto. O tom sam i dane i noći mislila i mislim. Otkad sam ih ostavila, nije možda bilo dana da nisam mislila na to. A i koliko smo puta ja i ti govorili o tom! Ta i sam znaš da se to ne može!

— Pokušaj!

— Neću, prijatelju moj, ne mogu. Ako i pokušam, još ću ga ljuće razjariti protiv sebe. Što je nepovratno, ne može se vratiti, a znaš li šta se tu zapravo ne može vratiti? Ne mogu se vratiti oni djetinji, sretni dani, što sam ih proživjela s njima. Sve da mi otac i oprosti, ipak me ne bi poznao sada. On je volio još djevojčicu, veliko dijete. Uživao je u mojoj prostodušnosti; kad me je milovao, gladio me po glavi isto onako kao kad sam bila djevojčica od sedam godina, pa sam mu sjedila na koljenima i pjevala mu svoje dječje pjesmice. Od mojih malih nogu sve do posljednjega dana dolazio je mojoj postelji i križao me prije spavanja. Mjesec dana prije naše nesreće kupio mi je naušnice, kradom od mene (a ja sam sve doznala), radovao se kao dijete, zamišljajući kako ću se obradovati daru te se užasno rasrdio na sve i na mene prvu, kad je od mene same doznao da sam već odavno znala da su te naušnice kupljene. Tri dana prije mojega odlaska primijetio je da sam tužna, pa se odmah i on rastužio i gotovo se razbolio — pa šta misliš? — Da me razveseli, smislio i kupio mi kartu za kazalište!... Bogami, time je htio da me izliječi! Velim ti opet, znao je i volio je djevojčicu, a nije htio da misli na to da ću i ja jednom postati ženom... To mu nije ni na pamet padalo. A sada, da se vratim kući, ne bi me on ni prepoznao. Ako mi i oprosti, koga će sresti sada? Ja nisam više ona, nisam više dijete, mnogo sam proživjela. Ako mu i ugodim, — ipak će uzdisati za nekadašnjom srećom, jaditi se što nisam nipošto ona koja sam bila dok me je još volio kao dijete; a staro se uvijek čini ljepšim! Sjećaš ga se s bolju! Oh, kako je lijepo što je prošlo, Vanja! — kliknula Nataša, pa se zanijela i sama sebe prekinula tim uzvikom što joj se oteo iz srca.

— Sve je to istina što govoriš, Nataša — rekoh. — Treba, dakle, da te sada iznova upozna i zavoli. A glavno je: da te upozna. Pa šta?

I zavoljet će te on. Zar misliš da on nije kadar da te upozna i zavoli, on, on, takvo srce!

— Oh, Vanja, nemoj biti nepravedan! I šta bi osobito razumijevao u meni? Nisam o tome govorila. Vidiš, šta je još: očeva je ljubav također ljubomorna. Vrijeđa ga što se sve to s Alpšom započelo i odlučilo bez njega, a on nije znao, nije opazio. Zna da nije to ni slutio, pa toj mojoj »nezahvalnoj« tajnovitosti upravo i pripisuje nesretne posljedice naše ljubavi, moj bijeg. Nisam mu došla od prvoga početka, nisam mu onda ispovjedila svaki treptaj moga srca od samoga početka moje ljubavi; naprotiv, sve sam zatajila u sebi, krila od njega, a uvjeravam te, Vanja, to je njemu na dnu srca još teže, uvredljivije nego što su i same posljedice ljubavi — što sam otišla od njih i cijela se predala ljubavniku. Sve da on mene sada, recimo, dočeka kao otac, žarko i prijazno, ipak bi preostala klica razmirice. Sutradan, prekosutradan, opet bi se pojavila ogorčenost, sumnje, prijekori. A uz to, neće mi oprostiti bez ikakvih uvjeta, ja ču, recimo, kazati, pa i od svega ču srca kazati da razumijem kako sam ga uvrijedila, koliko sam mu skrivila. Pa makar me i boljelo, ako on ne bude htio razumjeti koliko je mene samu stajala ta sreća s Aljošom, koliko sam prestradala, ipak ću prigušiti bol, sve ću pretrpjeti — ali njemu će i to biti premalo. Zaiskat će od mene nemoguću naknadu: zaiskat će da prokunem svoju prošlost, da prokunem Aljošu i da se pokajem zbog ljubavi prema njemu. Poželjet će ono što ne može da bude — da se vrati što je prošlo i da se iz našega života izbriše posljednju polovinu godine. Ali neću proklinjati nikoga, ne mogu se pokajati... Tako se zbilo, tako se dogodilo... Ne, Vanja, sada ne mogu. Nije još došlo vrijeme.

— A kad će doći vrijeme?

— Ne znam... Treba da kakogod steknemo opet stradanjem našu buduću sreću; da je kupimo kakvim novim mukama. Stradanjem se sve raščišćava... Oh, Vanja, koliko ima u životu boli!

Zašutim i turobno se u nju zagledam.

— Šta me tako gledaš, Aljoša, da reknem, Vanja? — zareče se ona i nasmiješi se svojoj zabuni.

— Gledam sada tvoj smiješak, Nataša. Otkuda ti sad on? Nisi prije imala takav smiješak.

— A šta je u mojem smiješku?

— Pređašnje djetinje prostodušnosti nema, doduše, u njem... Ali kad se smješkaš, kao da te u isti mah nešto silno zaboljelo u srcu. Evo izmršavila si, Nataša, a kosa kao da ti je gušća... Kakva ti je to haljina? Je li sašivena još kod njih?

— Kako me ti voliš, Vanja — odgovori Nataša i prijazno me pogleda. — Pa, a ti, šta radiš sada? Kako tvoji poslovi?

— Nisu se promijenili; pišem roman; ali teško je, ne ide mi. Nadahnuće mi je presahnulo. Moglo bi se valjda napisati na brzu ruku i bilo bi zanimljivo; ali mi je žao da upropastim lijepu ideju. To mi je jedna od najmilijih ideja. A o roku treba da uđe u časopis. Čak i mislim da se okanim romana pa da brže smislim pripovijest, da bude štogod lagašno i dražesno i bez ikakva mračnoga pravca... To nipošto... Treba da se svi vesele i raduju!...

— Bijedan si ti poslenik! A šta Smith??

— Pa Smith je umro.

— Nije ti se javljao? Ozbiljno ti govorim, Vanja: bolestan si, živci su ti rastrojeni, obuzimaju te sve neke takve sanjarije. Kad si mi pripovijedao da si najmio taj stan, sve sam to primijetila na tebi. Stan ti je vlažan, loš?

— Da! Još mi se nešto večeras dogodilo... Ali pripovijedat ću ti kasnije.

Nataša me nije više slušala nego je sjedila posve zamišljena.

— Ne razumijem kako sam tada mogla otići od njih; bila sam u vrućici — izgovori ona napokon, a gledala me pogledom koji nije očekivao odgovora.

Da sam joj u taj čas progovorio, ne bi me čula.

— Vanja — reći će, tek da se čuje — pozvala sam te po poslu.

— Šta je?

— Rastajem se s njim.

— Jesi li se rastala ili se rastaješ?

— Treba da se završi taj život. Zato sam te i pozvala da ti iskažem sve, sve što se zgrnulo sada i što sam ti krila dosad. — Uvijek je ovako započinjala sa mnom, kadgod mi je povjeravala svoje tajne naume, i gotovo uvijek se pokazalo da sam već odavno doznao sve te tajne od nje same.

— Ah, Nataša, to sam od tebe čuo tisuću puta! Dakako, ne možete živjeti zajedno; vaša je veza nekako čudna, među vama

nema ničega zajedničkoga. Ali... hoće li tvoje sile doseći?

— Prije sam jedino namjeravala, Vanja, ali sada sam se čvrsto odlučila. Volim ga beskrajno, a izlazi zapravo da sam mu ja najveći neprijatelj; ja mu upropašćujem budućnost. Treba da ga oslobodim. Uzeti me ne može, ne može da se usprotivi ocu. Ja i neću da ga vežem. Pa zato i volim što se zaljubio u udavaču koju udaju za njega. Lakše će mu biti da se rastane sa mnom. Ja to moram! To mi je dužnost... Ako ga volim, moram sve žrtvovati njemu, moram mu dokazati svoju ljubav, to mi je dužnost... Zar nije istina?

— Ta ti ga nećeš nagovoriti.

— I neću ga nagovarati. Bit ću s njim kakva sam i bila, sve ako uđe ovoga časa. Ali moram naći načina da mu lako bude ostaviti me bez grižnje savjesti. — To mene muči, Vanja, pomozi mi! Ne bi li mi savjetovao štogod?

— Jedini je način — rekoh — da ga sasvim zaboraviš i da zavoliš drugoga. Ali teško da će taj način valjati. Ta ti znaš njegov karakter? Evo ti pet dana ne dolazi. Zamisli da te je zauvijek ostavio; treba samo da mu napišeš da ga ostavljaš, i odmah će ti dotrčati.

— Zašto ti njega, Vanja, ne voliš?

— Ja?

— Da, ti, ti! Ti si mu neprijatelj, javni i tajni! Ti ne možeš bez osjetljivosti govoriti o njemu. Tisuću sam puta zamijetila da ti je najveća slast ponizivati ga i ocrnjivati! Upravo ocrnjivati, govorim istinu!

— I tisuću si mi puta već to rekla. Nemoj, Nataša; okanimo se toga razgovora!

— Htjela bih se preseliti u drugi stan— progovori ona, opet malo pošutjevši. — Ali ne srdi se, Vanja...

— Pa šta je, on će ti doći i u drugi stan, a ja se, bogami, ne srdim.

— Ljubav je jaka; nova ljubav može da ga zadrži. Ako se i vrati meni, vratit će mi se samo na časak; šta misliš?

— Ne znam, Nataša, on je posve drugačiji od drugih, on hoće i onu da uzme i tebe da voli. On nekako može sve to ujedanput da čini.

— Kad bih pouzdano znala da je on voli, odlučila bih se... Vanja! Ne taji mi ništa! Znaš li ti štogod što nećeš da mi kažeš, ili ne znaš?

Gledala me nemirnim, ispitljivim pogledom.

— Ne znam ništa, prijateljice moja, zadajem ti časnu riječ; tebi sam uvijek bio iskren. Uostalom, evo šta još mislim: možda on i nije nipošto u grofičinu pastorku zaljubljen tako ludo kako mi mislimo. Tako, zanio se...

— Misliš li, Vanja? Bože moj, kad bih to pouzdano znala! Oh, tako bih voljela da ga vidim ovog časa, da ga samo pogledam. Na licu bih mu sve pročitala! A njega nema! Nema ga!

— Ta zar ga očekuješ, Nataša?

— Ne očekujem; on je kod nje; znam; slala sam da doznam. Da mi ju je samo vidjeti... Slušaj, Vanja, reći ću ti besmislicu, ali zar je nikako ne bih mogla vidjeti, nigdje se sastati s njom? Šta misliš?

Čekala je nemirno šta ću joj reći.

— Vidjeti je možeš. Ali samo vidjeti — premalo je.

— Dovoljno bi mi bilo da je samo vidim, pa bih već i sama pogodila. Slušaj: ta ja sam oglupavila; šetam se i šetam ovuda, sve sama te sama — i neprestano mislim; misli su mi kao vihor; teško mi je! I smislila sam, Vanja, ne bi li se ti mogao upoznati s njom? Ta grofica je (sam si pripovijedao onda) — hvalila tvoj roman; ta ti odlaziš ponekad na večeri knezu R..a ona dolazi onamo. Načini nekako da te ondje njoj predstavi. A mogao bi te valjda i Aljoša upoznati s njom. Ti bi mi, dakle, sve ispripovijedio o njoj.

— Nataša, prijateljice moja, kasnije ćemo o tom. Nego znaš: zar ozbiljno misliš da ćeš imati snage za rastanak? Pogledaj sada sebe, zar si ti mirna?

— Do-se-ći će! — odgovori Nataša, tek da se čuje. — Sve za njega! Sav život moj za njega. Ali znaš, Vanja, ne mogu da otrpim što je on kod nje, što me je zaboravio i sjedi uz nju, pripovijeda, smije se, sjećaš se, kao što je ovdje znao da sjedi... Gleda joj ravno u oči; uvijek on tako gleda — i ne pada mu sada na pamet da sam ja evo ovdje... s tobom.

Nije završila, nego me očajno pogledala.

— A kako to, Nataša, još si maloprije, tek maloprije si govorila...

— Rastajmo se svi, ama svi! — prekine me ona, a pogled joj se iskrio. — I sama ću mu to blagosloviti. Ali teško mi je, Vanja, kolika je to muka! I sama ne razumijem sebe; po pameti je ovako, a u zbilji onako! I šta će da bude od mene?

— Nemoj, nemoj, Nataša, umiri se!

— I evo već pet dana, svaki sat, svaki čas... I u snu, i kad spavam — sve o njemu, o njemu! Znaš, Vanja, hajdemo onamo, otprati me!

— Nemoj, Nataša!

— Ta idemo! Tebe sam jedino i čekala, Vanja! Već tri dana mislim na to. O tom sam ti poslu i pisala... Moraš me otpratiti; ne smiješ mi odbiti to... Čekala sam te... tri dana… Danas je ondje večer... on je ondje... idemo!

Bila je kao u bunilu. U predsoblju se začula buka; Mavra kao da se prepire s nekim.

— Stani, Nataša, tko je to? — zapitam ja — slušaj!

Nataša osluhnu nepovjerljivo se smješkajući i iznenada neobično problijedi.

— Bože moj! Tko je tamo? — izgovori jedva čujno.

Htjede me zadržati, ali ja iziđem u predsoblje Mavri. I zaista! Bio je Aljoša. Nešto je ispitivao Mavru; ona ga isprva nije puštala.

— Otkud si došao ovakav? — govorila je, kao da ona tu gospodari. — Šta je? Kuda si lunjao? Ta odlazi, odlazi! A mene nećeš podmazati! Odlazi; šta to veliš?

— Nikoga se ne bojim! Ući ću! — govorio je Aljoša, ali se ipak malo zbunio.

— Ta odlazi! Šta si toliko navalio!

— I otići ću! A! I vi ste ovdje! — reče on kad me ja spazio — lijepo je što ste i vi ovdje! Pa, evo i mene; vidite; ali kako bih sada...

— Pa uđite naprosto — odgovorim ja — šta se bojite?

— Ničega se ne bojim, uvjeravam vas, jer, tako mi boga, ništa joj nisam skrivio. Mislite da sam skrivio? Vidjet ćete, dakle, odmah ću se opravdati. Nataša, smijem li unutra? — zavikne s nekom namještenom smionošću i stane pred zatvorenim vratima.

Nitko nije odgovarao.

— Šta je to? — zapita on zbunjen.

— Nije ništa, maloprije je bila ondje — odgovorim — osim ako je štogod...

Aljoša otvori oprezno vrata i bojažljivo šine očima po sobi. Nije nikoga bilo.

Odjednom je osmotri u kutu, između ormara i prozora. Stajala je ondje, kao da se sakrila, ni živa ni mrtva. Kad se sjetim toga, ni sada se ne mogu suspreći da se ne osmjehnem. Aljoša joj priđe tiho, oprezno.

— Nataša, šta ti? Zdravo, Nataša — oslovi je bojažljivo, gledajući je nekako zaplašen.

— Pa šta je... nije ništa! — odgovori ona strahovito zbunjena, kao da je baš ona kriva. — Bi li... čaja?

— Slušaj, Nataša... — govorio je Aljoša sasvim smeten. — Možda si uvjerena da sam ja kriv... Ali ja nisam kriv; nipošto nisam kriv! Evo vidiš, odmah ću ti pripovjediti.

— A čemu to? — prošapće Nataša — ne, ne, nemoj... bolje daj mi ruku i... svršeno je... kao i uvijek... — I ona iziđe iz kuta; na obrazima joj se počela javljati rumen.

Gledala je u zemlju kao da se boji pogledati Aljošu.

— O bože moj! — klikne on u zanosu — da sam kriv ne bih se nakon toga usudio valjda ni da je pogledam! Pogledajte, pogledajte! — vikao je, obraćajući se meni — evo ona me smatra za kriva; sve je protiv mene, sva je providnost protiv mene! Pet dana ne dolazim! Pronose se glasovi da sam kod nevjeste — i šta je? Ona mi već oprašta! Ona mi već veli: »Daj ruku i svršeno je!« Nataša, golube moj, anđele moj! Ta nisam kriv, i znaj to! Ja nisam kriv ni ovolicko! Naprotiv! Naprotiv!

— Ali... ali si sada ondje... Tebe su sada onamo pozvali... Otkud si dakle ovdje? Ko... koliko je sati?

— Deset i pol! I bio sam ondje... Ali sam rekao da sam bolestan, pa sam otišao, i to je prvi, prvi put za tih pet dana da sam slobodan, da sam im se mogao oteti i doći tebi, Nataša. To jest, mogao sam i prije doći, ali namjerno nisam dolazio! A zašto? Odmah ćeš doznati, objasnit ću ti: zato sam i došao da ti objasnim; samo, tako mi boga, nisam ti sada ništa kriv, ništa! Ništa!

Nataša digne glavu i pogleda ga... Ali njegov pogled, kojim je uzvratio, sijao je takvom istinitošću, lice mu je bilo tako radosno, tako pošteno, tako veselo da se nije moglo ne vjerovati mu. Mislio sam da će oni zaciknuti i poletjeti jedno drugome u zagrljaj, kao što je već i prije bivalo nekoliko puta kod takvih mirenja. Ali Nataša, kao da ju je pridavila sreća, spustila glavu na grudi i odjednom... tiho zaplakala...

Sada Aljoša nije više mogao da izdrži. Poletio joj pred noge. — Ljubio joj je ruke, noge; bio je kao izvan sebe. Primaknem joj naslonjač. Ona sjedne. Noge su joj klecale.

DRUGI DIO

GLAVA I

Za časak smo se svi smijali kao suludi.

— Ta pustite mi, pustite da pripovjedim — sve nas je nadvikivao Aljoša svojim zvonkim glasom. — Oni misle da je sve to kao i prije... da sam došao s tričarijama... Velim vam da je ovo što ću vam pripovjediti nadasve zanimljivo. Ta hoćete li ikad zašutjeti!

Vruće je želio da pripovijeda. Njegova vanjština je govorila da ima važnih novosti. Ali njegova namještena ozbiljnost, zbog naivnoga ponosa što ima takvih novosti, odmah je natjerala Natašu u smijeh. I nehotice se nasmijem za njom. I štogod se on jače srdio na nas, to smo se jače smijali. Zlovolja i onda djetinji očaj Aljošin dotjerali su nas napokon dotle da nam je trebalo samo pokazati prst, kao Gogoljevu poručniku korvete,[51] i odmah bismo udarili u smijeh. Mavra izišla iz kuhinje, pa stoji na vratima i gleda nas ozbiljno, negodujući zlovoljna što Nataša nije svojski pročerupala Aljošu, kako je ona s nasladom očekivala svih ovih pet dana, nego su svi tako veseli.

Najzad Nataša, kad je vidjela da naš smijeh vrijeđa Aljošu, prestade da se smije.

— Šta bi, dakle, da pripovijedaš? — zapita ona.

— A ne bih li postavila samovar? — upita Mavra, bezobzirno prekidajući Aljošu.

— Odlazi, Mavra, odlazi — odgovori on, mašući na nju rukama i žurno je tjerajući. — Pripovijedat ću vam sve što je bilo, sve što jest, i sve što će biti, jer ja sve to znam. Vidim, prijatelji moji, da želite doznati gdje sam bio ovih pet dana — to i hoću da pripovjedim, a vi me ne puštate. Ali, i ponajprije, ja sam te za sve to vrijeme varao, Nataša, za sve to vrijeme, varao sam te već davno predavno, a to jest i na jglavnije.

— Varao si me?

— Jesam, varao sam te već cijeli mjesec dana; otpočeo sam još prije očeva dolaska; sada je došlo vrijeme potpune iskrenosti. Prije mjesec dana, dok još nije bio došao otac, dobio sam od njega

iznenada pregolem list i zatajio ga od vas oboje. U listu mi je javljao naprečac — a znajte takvim ozbiljnim tonom, te sam se čak i uplašio — da je već uglavljena moja ženidba, da mi je mlada savršeno biće, da je ja, dabogme, nisam zavrijedio, ali ipak je moram svakako uzeti. I zato neka se spremim, neka sve ludorije izbijem sebi iz glave, i tako dalje, i tako dalje — ta, zna se već, kakve su to ludorije. Taj sam vam dakle list zatajio.

— Nisi ga nipošto zatajio! — prekine ga Nataša — eto, čime se hvali! A onamo je ispripovijedao sve. Sjećam se još kako si odjednom postao poslušan, tako nježan da se nisi micao od mene kao da si nešto skrivio, pa si nam na pretrge ispripovijedao cijelo pismo.

— Ne može biti, glavno zacijelo nisam pripovijedao. Vas ste se dvoje možda dosjetili čemu, pa to je vaša stvar, ali ja nisam pripovijedao. Zatajio sam i to me strašno mučilo.

— Sjećam se, Aljoša, vi ste se onda svaki čas savjetovali sa mnom i sve ste mi pripovjedili, na pretrge dakako, kao pretpostavke — dometnem, gledajući Natašu.

— Sve si pripovjedio! Ta nemoj se, molim te, hvalisati — prihvati Nataša. — Šta i možeš ti da zatajiš? Zar bi ti mogao biti varalica? Čak je i Mavra sve saznala. Jesi li znala, Mavra?

— Pa kako ne bih znala! — oglasi se Mavra i promoli glavu — sve si ispripovjedio za prva tri dana. Zar si ti za lukavštine!

— Pi, ali je nužno razgovarati s vama! Sve to činiš iz zlobe, Nataša! A i ti se, Mavra, varaš! Ja sam, sjećam se, bio onda kao lud;, sjećaš li se, Mavra?

— Kako se ne bih sjećala! I sada si kao lud!

— Ne, ne, ne govorim o tom. Sjećaš li se? Onda još nismo imali novaca, i ti si otišla da založiš moju srebrnu tabakeru; a što je glavno, dopusti, Mavra, da ti napomenem: ti se preda mnom užasno zaboravljaš. Sve te je to naučila Nataša. pa recimo da sam vam zaista još onda ispripovijedao sve, na pretrge — svega se sjećam sada. Ali ne znate ton, ton, toga lista, a u listu i jest glavno ton. O tom ja i govorim.

— Kakav je, dakle, ton? — upita Nataša.

— Slušaj, Nataša, pitaš kao da se šališ. Ne šali se! Velim ti, to je vrlo važno. Takav je ton da su mi klonule ruke. Nikada još nije otac

ovako govorio sa mnom. To jest, prije će Lisabon propasti nego da nešto ne bude po njegovoj želji; eto, takav je ton!

— Ded, ded, pripovijedaj; a čemu ti bješe i kriti od mene?

— Ah, bože moj! Ta zato da te ne uplašim. Nadao sam se da ću sve urediti sâm. Nakon toga pisma, dakle, čim je došao otac, otpočele su moje muke. Spremio sam se da mu odgovorim odrješito, jasno, ozbiljno, ali sve mi nekako nije polazilo za rukom. A on me čak i nije ispitivao: lukavac! Naprotiv, pričinjao se kao da se već sve riješilo, da među nama ne može više biti nikakve razmirice i dvoumice. Slušaj, i ne može biti; toliko pouzdanje! A sa mnom je bio tako prijazan, tako mio. Naprosto sam se čudio. Da znate, Ivane Petroviču, kako je on uman! Sve je čitao, sve zna; čim ste ga samo jedan jedini put pogledali, on već zna sve vaše želje kao i svoje. Zato su ga jamačno i prozvali jezuitom. Nataša ne voli da ga hvalim. Nemoj se srditi, Nataša! Eto dakle.. ali zbilja! Isprva mi nije davao novaca, a sada mi je dao, jučer. Nataša! Anđele moj! Dokrajčila se sada naša siromaština! Evo gledaj! Štogod mi je za kaznu smanjio, sve mi je jučer dodao za te pol godine, gledajte, koliko je; nisam još prebrojio. Gledaj, Mavra, koliki su novci! Sada nećemo više zalagati žlice i zaponke!

Izvadi iz džepa podebeo svežnjić novaca, jednu i pol tisuću, i položi ga na stol. Mavra pogleda svežnjić diveći se i pohvali Aljošu. Nataša ga je neobično požurivala.

— Eto dakle — šta bih radio, mislim — nastavi Aljoša. — i kako bih protiv njega? To jest, kunem vam se obojima: da je bio zao sa mnom, a ne ovako dobar, ne bih ni mislio ni na što. Rekao bih mu naprečac da neću, da sam već odrastao i postao čovjek, i sada je kraj! I vjerujte, ostao bih pri svojem. A sada — šta bih mu rekao? Ali nemojte kriviti ni mene! Vidlm, Nataša, ti kao da si nezadovoljna. Šta se vas dvoje zgledavate? Zacijelo mislite: eto su ga opleli i ni trunke čvrstoće nema u njem. Ima u mene čvrstoće, ima, i još više nego što vi mislite. To dokazuje, što sam, unatoč svojemu stanju, odmah rekao sebi: to mi je dužnost; moram sve, sve kazati ocu, i počeo sam govoriti, i rekao sam mu, i on me saslušao.

— Ali šta si, šta si mu zapravo rekao? — upita Nataša uznemirena.

— Pa to da neću nikakvu drugu nevjestu, nego imam svoju — to si ti. To jest, još mu to dosad nisam izravno rekao, ali sam ga spremio na to, i reći ću mu sutra; tako sam već odlučio. Najprije sam počeo govoriti da je sramota i neplemenito ženiti se zbog novaca i da je naprosto glupo kad bismo se smatrali za neke aristokrate. (Ta ja sam s njim sasvim iskren, kao brat s bratom.) Onda sam mu izjavio odmah da sam ja tiers-état i da tiers-état c'est l'essentiel;[52] da se ponosim što sam nalik na sve druge, i neću ni od koga da se razlikujem... jednom riječju, razložio sam mu sve te zdrave ideje... Govorio sam vatreno, zanosno. Sam sam se sebi čudio. Dokazao sam najzad, i s njegova gledišta... rekao sam mu izravno: kakvi smo mi knezovi? Jedino po rodu, a, zapravo, šta je u nas kneževsko? Prvo, nemamo osobita bogatstva, a bogatstvo je glavno. Danas je najglavniji knez Rothschild. Drugo, u pravom otmjenom svijetu već odavno nisu čuli za nas. Posljednji je bio stric, Semjon Valkovski, ali i on je bio poznat samo u Moskvi, pa i po tom što je spiskao posljednjih trista duša, te da moj otac nije sam privrijedio novaca, njegovi bi unuci možda sami orali zemlju, kao što ima i takvih knezova. Ne treba dakle, ni radi čega da se uznosimo. Jednom riječju, sve sam mu izrekao štogod mi je navrelo — sve vatreno i iskreno, pa sam još i štošta dometnuo. On mi nije ni odvraćao nego me jednostavno počeo koriti što sam se okanio kuće, grofa Nainskoga, a onda mi rekao da se moram ulagivati kneginji K., mojoj krsnoj kumi, pa ako me kneginja K. lijepo primi, bit ću svagdje primljen, načinit ću karijeru, i počeo mi predočavati. To su sve same aluzije, da sam ih sve napustio, otkako sam se združio s tobom, Nataša; tvoj je dakle utjecaj. Ali sve dosad nije govorio izravno o tebi, pa i očito izbjegava. Obadvoje mi radimo lukavštinama, dočekujemo, lovimo jedan drugoga, i vjerujemo da će i nama sinuti sunce.

— Dobro dakle; a čime se završilo, kako je on odlučio? To je glavno. I kakav si ti brbljavac, Aljoša!

— A bog ga znao; nikako ne možeš da razabereš šta je odlučio; a ja nisam nipošto brbljavac, govorim valjano; on se čak i nije odlučivao, nego se na sve moje rasuđivanje smješkao, ali takvim smiješkom kao da mu je žao mene. Ta ja razumijem da to ponizuje,

ali se ne stidim. Slažem se, veli, sasvim s tobom, otići ćemo, dakle, grofu Nainskomu, ali pazi da ondje ne govoriš ništa od ovoga. Ja te razumijem, ali oni te neće razumjeti. Čini mi se da i njega samoga ne primaju svi oni sasvim lijepo, srde se za nešto. Uopće u otmjenom svijetu nekako ne vole danas mojega oca. Grof me u prvi mah dočekao neobično bahato, sasvim uznosito, kao da je i sasvim zaboravio da sam odrastao u njegovu domu, počeo se, tako mi boga, sjećati! Prosto se srdi na mene zbog toga što sam mu nezahvalan, a zapravo tu i nije bilo nikakve nezahvalnosti; u njegovoj je kući užasno dosadno, pa zato i nisam odlazio onamo. I oca je dočekao silno nehajno; tako nehajno te i ne razumijem kako on onamo odlazi. Sve je to mene uzbunilo. Jadnik otac mora pred njim gotovo i da se grbi; razumijem da je sve to zbog mene, ali meni ništa ne treba. Htio sam onda da priznam ocu sve svoje osjećaje, ali sam se suzdržao. Pa i čemu! Uvjerenje mu neću preinačiti i samo ću ga ozlovoljiti, a njemu je i bez toga teško. Upustit ću se, dakle, mislim, u lukavštine, sve ću ih nadmudriti lukavštinama, primorat ću grofa da me cijeni — i šta je? Odmah sam postigao sve, nekako za jedan dan sve se promijenilo! Grof Nainski ne zna sada kamo bi me posadio. I sve sam to učinio ja, ja sam samcat, svojom iukavštinom, te je otac samo raširio ruke!

— Slušaj, Aljoša, bolje pripovijedaj o samoj stvari! — uzvikne nestrpljivo Nataša — mislila sam, da ćeš pripovijedati stogod o našoj stvari, a ti bi samo da pripovijedaš kako si se ondje odlikovao kod grofa Nainskoga. Šta je meni stalo do tvojega grofa!

— Šta je tebi do njega! Čujete, Ivane Petroviču, šta joj je, do njega stalo! Ta to i jest najglavnije. Vidjet ćeš i sama, sve će se pri kraju objasniti. Samo me pustite da vam pripovijedim… A napokon, (čemu ne bih iskreno rekao!), znaš, Nataša, a i vi, Ivane Petroviču, možda sam zaista gdjekad vrlo, vrlo nerazborit, ali, pa recimo čak i to (ta i to je ponekad bivalo), naprosto glup. Ali vas uvjeravam, ovdje sam pokazao veliku lukavost... eto... i najzad dapače pamet, te sam mislio da ćete se i vi veseliti što ipak nisam uvijek... glup.

— Ah, šta ti to govoriš, Aljoša, prođi se! Dragi moj!...

Nataša nije nikako trpjela da bi se Aljošu smatralo za glupa. Koliko se puta znala duriti na mene, sve ako i nije izricala riječima, kad bih previše bezobzirno počeo dokazivati Aljoši da je učinio kakvu

glupost; to je bilo njeno bolno mjesto. Nije trpjela Aljošino poniženje, po svoj prilici još i teže zato jer je u sebi priznavala da je ograničen. Ali nije nipošto iznosila svoje mišljenje i bojala se da ne bi uvrijedila njegovo samoljublje. On je, pak, u tim zgodama bio nekako osobito pronicav i uvijek je pogađao njene tajne. Nataša je to vidjela i veoma se žalostila, odmah mu se ulagivala, milovala ga. Zato su joj sada njegove riječi bolno odjeknule u srcu...

— Prođi se, Aljoša ti si samo lakouman, ali nisi nipošto takav — dometne ona — čemu sebe ponizuješ?

— Pa dobro; pustite me, dakle, da izgovorim do kraja, Nakon primanja kod grofa, otac se čak i rasrdio na me. Čekaj, mislim. Vozili smo se onda kneginji; odavno sam već bio čuo da je gotovo ishlapjela od starosti i uz to je gluha, a ludo voli psiće. Ima ih cijeli čopor i gine za njima. Uza sve to ima silan utjecaj u društvu, tako da i sam grof Nainski, le superbe, antišambrira kod nje. Putem sam, dakle, smislio plan šta ću dalje raditi, i šta mislite, na čemu sam osnovao taj plan? Na tom da mene svi psi vole, tako mi boga! To sam primijetio. Bilo da je u meni neki magnetizam, bilo zato jer ja i sam ludo volim sve životinje, ne znam, samo mene vole psi, to je sve! Zbilja, što se tiče magnetizma, nisam ti još pripovjedio, Nataša: ovih smo dana zvali duhove, bio sam kod nekog zazivača; to je vrlo zanimljivo, Ivane Petroviču, pa i prenerazilo me. Pozvao sam Julija Cezara.

— Ah, bože moj! Pa šta će ti Julije Cezar? — zavikne Nataša i prasne u smijeh. — Samo još to!

— A zašto... kao da sam kakav... Zašto ne bih imao pravo da pozovem Julija Cezara? Šta će mu i biti? Eto se ona smije!

— Pa ništa mu, dakako, neće biti... ah dragi moj! Šta ti je dakle rekao Julije Cezar?

— Pa nije mi ništa rekao. Samo sam držao olovku, a olovka je sama išla po papiru i pisala. To piše, vele, Julije Cezar. Ja u to ne vjerujem.

— A šta je napisao?

— Pa napisao je nešto kao »pomokri je«, kao u Gogolja,[53] ali prođi se smijeha!

— Ta pripovijedaj o kneginji!

— Ta vi me eto uvijek prekidate. Dovezli se mi kneginji i ja se odmah započeo ulagivati Mirni. Ta je Mirni matoro, ružno nadasve odurno pseto, uz to tvrdoglavo i ujedljivo. Kneginja luduje za njim, dršće nad njim; kao da joj je vršnjakinja. Započeo sam time da sam Mirnu počeo hraniti bombonima i za desetak sam je časaka naučio da daje šapicu, što za svega života nisu mogli da je nauče. Kneginja se prosto oduševila; gotovo je zaplakala od radosti: »Mirni! Mirni! Mirni pruža šapicu!« Došao je netko: »Mirni pruža šapicu! Evo ju je kumče naučilo!« Ušao grof Nainski: »Mirni pruža šapicu!« Mene ona gleda gotovo u suzama od ganuća. Predobra starica; i žao mi je nje. Prepreden sam ja, opet sam joj polaskao: ima na tabakeri svoj portret, još dok je bila nevjesta, prije šezdeset godina. Ispustila ona tabakeru. Ja je dignuo, te velim kao da ne znam: »Cruelle charmante peinture![54] To je idealna krasota!« Ali, sada se već sasvim raznježila; zapodjela je sa mnom razgovor o svačem, i gdje sam učio, i komu odlazim, i kako mi je divna kosa, bez kraja i konca. Ja isto tako, pa sam je nasmijao, pripovjedio joj skandaloznu zgodu. Ona to voli: samo mi je poprijetila prstom, ali inače se ludo smijala. Kad sam odlazio, ljubila me i križala, te zamolila da joj dolazim svaki dan i da je zabavljam. Grof mi je stisnuo ruku; oči mu se zasjale; a otac, iako je i najbolji i najčestitiji i najplemenitiji čovjek, ipak je, vjerovali ili ne vjerovali, gotovo plakao od radosti kad smo se nas dvojica dovezli kući; grlio me, upustio se u iskrenost, u neku tajnovitu iskrenost o karijeri, vezama, novcima, brakovima, tako da mnogo nisam ni razumio. Onda mi je dao novaca. To je bilo jučer. Sutradan ja opet kneginji, ali otac je najplemenitiji čovjek — nemojte da mislite štogod, Pa ako me i odvraća od tebe, Nataša, to je zato jer je zaslijepljen, jer želi Katjine milijune, a ti ih nemaš; a želi ih jedino meni i samo je od neznanja nepravedan prema tebi. A koji otac ne želi sinu sreće? Ta on nije kriv što je navikao da milijune smatra za sreću. Takvi su svi oni. Ta njega treba promatrati samo s te tačke, nikako drugačije — pa će odmah biti opravdan. Namjerno sam se požurio k tebi, Nataša, da te uvjerim o tom, jer znam, ti imaš predrasude prema njemu i nisi dakako kriva za to. Ja te ne krivim...

— Dogodilo se, dakle, jedino to da si kod kneginje načinio karijeru? To ti je sva lukavština? — zapita Nataša.

— Otkud! Šta ti govoriš! To je samo početak... zato sam ti pripovijedao o kneginji, jer po njoj ću, znaš, oca uhvatiti u ruke, a glavnu moju dogodovštinu nisam još ni započeo pripovijedati.

— Pripovijedaj, dakle!

— Danas mi se dogodio još jedan događaj, pa i veoma čudan, i još sam zapanjen zbog njega —nastavi Aljoša. — Moram vam spomenuti da su otac i grofica odlučili, doduše, da se mi uzmemo, ali službeno se sve dosad nije odlučilo još ništa, pa ne bi nikakav skandal bio da se makar i odmah raziđemo; jedino grof Nainski zna za to, ali on se smatra za rođaka i pokrovitelja. Štoviše, premda sam se za te dvije sedmice veoma združio s Katjom, ipak sve do današnje večeri nisam s njom ni riječi progovorio o budućnosti, to jest o braku i... pa, o ljubavi. Osim toga je zamišljeno da se najprije zamoli pristanak kneginje K., od koje se kod nas nadaju svakakvomu pokroviteljstvu i zlatnoj kiši. Što ona rekne, to će kazati i svi drugi; ona ima takvih veza... A mene neprestano žele uvesti u društvo i među svijet. S tim se odlukama suglasila osobito grofica, Katjina maćuha. Radi se o tom da je kneginja, zbog svih njenih događaja u inozemstvu, valjda i neće htjeti da primi, a ako je ne primi kneginja, neće je valjda primiti ni drugi; eto dakle zgodne prilike — moje ženidbe s Katjom. I zato se grofica, koja se prije protivila toj ženidbi, neobično obradovala danas mojemu uspjehu kod knjeginje, ali manimo se toga, nego evo, šta je glavno: Katerinu Fjodorovnu sam poznavao još od lanjske godine; ali onda sam bio još dječak i nisam ništa razumijevao, zato i nisam ništa razabrao u njoj...

— Naprosto, onda si više volio mene — prekine ga Nataša — zato i nisi razabrao, a sada...

— Ma kaki, Nataša — zaviče Aljoša vatreno — ljuto se varaš i mene vrijeđaš!... Ja ti i ne uzvraćam; poslušaj dalje i sve ćeš vidjeti... Oh, da ti znaš Katju! Da ti znaš kako je to nježna, vedra, golubinja duša! Ali ćeš saznati; slušaj samo do kraja! Prije dvije sedmice, kad su oni stigli i otac me odveo Katji, počeo sam je pomno promatrati. Primijetio sam da i ona promatra mene. To je sasvim zaokupilo moju radoznalost; i ne govorim o tom kako sam izričito namjeravao da je pobliže upoznam — namjeravao još od onog očeva pisma što me je tako prenerazilo. Neću ništa da govorim, neću da je hvalim, samo ću ti jedno reći: ona je očiti izuzetak od svega svojega društva. To je

takva zasebna priroda, takva jaka i prava duša, jaka baš po svojoj čistoći i pravoći, da sam pred njom naprosto dječak, njen mlađi brat, unatoč tomu što je njoj tek sedamnaest godina. Još jedno sam primijetio: silno je sjetna, nekako zagonetno; nerazgovorljiva je; kod kuće gotovo uvijek šuti; kao da je zaplašena... Kao da nešto premišlja. Oca mojega kao da se boji. Maćuhu ne voli — to sam dokučio; samo grofica to iz nekog razloga razglašuje da je pastorka strahovito ljubi; sve je to neistina. Katja je jedino bez pogovora sluša i kao da se o tom dogovorila s njom. Prije četiri dana, nakon svega svojeg promatranja, odlučio sam da izvršim svoju namjeru, pa sam je večeras izvršio. To jest: da sve pripovjedim Katji, da joj priznam sve, da je predobijem na našu stranu i onda da odmah dokončam cijelu stvar...

— Šta! Šta da pripovjediš, šta da priznaš? — zapita Nataša uzbuđena.

— Sve, ama sve — odgovori Aljoša — i hvalim bogu koji mi je udahnuo tu misao, ali slušajte, slušajte! Prije četiri sam dana odlučio da odem od vas i da sve sâm dokončam. Da sam s vama, sve bih se kolebao, slušao bih vas i nikako se ne bih odlučio. Ali kad sam bio sam, kad sam sebe upravo navratio na to da sam svakoga časa morao sebi ponavljati: treba dovršiti i moram dovršiti, onda sam se ojunačio — i dovršio sam! Naumio sam da vam se vratim s odlukom!

— Šta je, šta je? Kako je bilo? Pripovijedaj brže!

— Sasvim jednostavno! Pristupio sam joj izravno, časno i smiono... Ali prvo, moram vam prije toga pripovjediti događaj koji me neobično prenerazio. Prije nego što ćemo otići onamo, dobio otac neki list. Ulazio sam taj čas u njegov kabinet te zastao na vratima. On me nije vidio. Toliko se bio zapanjio od tog lista da je govorio sam sa sobom, uzvikivao nešto, sav izbezumljen hodao po sobi i napokon iznenada zagrohotao, a sve drži u rukama list. Pobojao sam se čak i da uđem, pa sam još počekao i onda ušao. Otac se neobično veselio nečemu, neobično se veselio; progovorio mi nekako čudno; onda odjednom prekinuo i naložio da se odmah spremim, da idem, premda je bilo još veoma rano. Kod njih nije danas bilo nikoga nego jedini mi, pa ti krivo sudiš, Nataša, da su onamo bili pozvani gosti. Nisu ti valjano javili...

— Ah, ne zastranjuj, Aljoša, molim te; kazuj kako si sve pripovjedio Katji!

— Sva sreća što sam ostao s njom puna dva sata nasamo. Naprosto sam joj rekao da me, doduše, žene s njom, ali mi se ne možemo uzeti; da gajim velike simpatije za nju i da me ona jedina može spasiti. Onda sam joj otkrio sve. Zamisli, nije ni znala za naš slučaj, za mene i tebe, Nataša! Da ti bješe vidjeti kako je bila ganuta; u prvi se čas čak i uplašila. Sva je problijedjela. Ispripovijedio sam joj sve o nama; kako si zbog mene odbjegla od kuće, kako smo živjeli sami, kako se sada mučimo, svega bojimo; i da se sada utječemo njoj (govorio sam i u tvoje ime, Nataša), pa neka ona pristane uz nas i neka maćuhi rekne u lice da ne polazi za me; da je u tom sav moj spas i ničemu se više ne možemo nadati niotkud. Slušala me s tolikim zanimanjem, s tolikom simpatijom. Kakve su joj oči bile u taj čas. Kao da joj je sva duša prešla u pogled. Oči su joj sasvim modre. Zahvalila mi je što nisam posumnjao o njoj, i zarekla se da će me svesrdno pomagati. Onda me počela ispitivati o tebi, govorila da se vruće želi upoznati s tobom, poručila ti da te već voli kao sestru, te da bi i ti nju voljela kao sestru; a kad je saznala da te već peti dan nisam vidio, odmah me počela tjerati tebi...

Nataša je bila ganuta.

— I ti si prije toga mogao da pripovijedaš o svojim junačkim djelima kod neke gluhe kneginje! Ah, Aljoša, Aljoša! — uzvikne Nataša gledajući ga prijekorno. — A šta Katja? Je li se radovala, je li se veselila kad si odlazio?

— Jest, radovala se što joj je pošlo za rukom da učini plemenito djelo, i plakala je. Jer i ona voli mene, Nataša! Priznala je da me je već zavoljela; ne sastaje se s drugima i ja sam joj se svidio već odavno; pretpostavila me je drugima najviše zato jer je sve unaokolo sama lukavost i laž, a ja sam joj se učinio čovjekom iskrenim i čestitim. Ustala je i rekla: »Dakle, Bog s vama, Alekseju Petroviču, a ja sam mislila«... Nije dovršila, zaplakala je i otišla. Odlučili smo, da će ona odmah sutra reći maćuhi da ne polazi za mene, a i ja moram odmah sutra sve kazati ocu i reći mu odlučno i smiono. Korila me što mu nisam i prije kazao. »Pošten se čovjek ne smije ničega bojati!« Tako je plemenita. I ona ne voli mojega oca; veli da je lukav i traži novaca. Ja sam ga branio; ona mi nije povjerovala. Ako sutra kod

oca ne uspijem (a ona misli da zacijelo neću uspjeti), tada se i ona slaže da se uteknem pokroviteljstvu kneginje K. Onda se nitko vise neće usuditi da se usprotivi. Ja i ona smo se zarekli da ćemo biti kao brat i sestra. Oh, da ti znaš i njen život, kako je ona nesretna, koliko joj je oduran život kod maćuhe i sve te prilike... Nije izrijekom govorila, kao da se boji i mene, ali sam pogodio po nekim riječima. Nataša, mila moja! Kako bi se ona zagledala u tebe da te vidi! I kako je dobro srce u nje! S njom je tako lako! Vas ste dvije stvorene da budete sestre, i morate se voljeti. Mnogo sam razmišljao o tom. I zaista: sastavio bih vas dvije, pa bih stao kraj vas i uživao u vama. Nemoj da misliš štogod, Natašenjka, i dopusti da govorim o njoj, a s njom o tebi. Ta ti znaš da te volim više nego ikoga, nego nju... Ti si mi sve!

Nataša ga je gledala šuteći, prijazno i nekako nujno. Njegove riječi kao da su joj godile, a u isto vrijeme i mučile nečim.

— Odavno, još prije dvije sedmice, ocijenio sam Katju — nastavi on. — Ta odlazio sam im svako veče. Kad se vratim kući, znao sam misliti te misliti o vama dvjema, i sve sam vas uspoređivao.

— A koja se od nas činila ljepša? — upita Nataša smješkajući se.

— Sad ti, sad ona. Ali ti si uvijek ostajala ljepša. A kad govorim s njom, uvijek osjećam da i sâm postajem nekako bolji, pametniji, plemenitiji. Ali sutra, sutra će se odlučiti sve!

— I tebi je nije žao. Ta ona tebe voli; ti veliš da si i sam to primijetio?

— Žao mi je, Nataša! Ali mi ćemo se voljeti sve troje, i onda...

— A onda zbogom! — izgovori Nataša tiho, kao u sebi. Aljoša je pogleda u dvoumici.

Ali naš se razgovor prekinuo iznenada, na najneočekivaniji način. U kuhinji, koja je ujedno bila i predsoblje, začula se tiha buka, kao da je netko ušao. Za časak otvori Mavra vrata i stane kradom mahati Aljoši glavom, dozivajući ga da iziđe, ovi se okrenusmo prema njoj.

— Eno ondje pitaju za tebe, izvoli — reče ona nekim tajnovitim glasom.

— Tko bi me sad tražio? — izgovori Aljoša, gledajući nas n dvoumici. — Otići ću!

U kuhinji je stajao livrirani lakej njegova oca kneza. Razabralo se da se knez vraćao kući, pa zaustavio pred Natašinim stanom kočiju i

poslao da čuje je li Aljoša kod nje. Kad mu je saopćeno, lakaj odmah ode.

— Čudno! To se nije još nikad događalo — govorio je Aljoša i ogledavao nas zbunjen — šta je to?

Nataša ga je uznemirena gledala. Odjednom Mavra otvori opet vrata.

— Dolazi sâm knez! — reče ona ubrzanim šapatom i odmah se skrije.

Nataša problijedi i ustane. Oči joj se u trenutak ražarile. Stoji, malko se opire o stol i uzrujana gleda na vrata, na koja će ući nezvani gost.

— Ne boj se, Nataša, ti si sa mnom! Neću dopustiti da te uvrijedi — prošapće Aljoša, koji se bio smeo, ali nije izgubio prisutnost duha.

Vrata se otvore i na pragu se pojavi sam knez Valkovski glavom.

GLAVA II

Ošinuo nas brzim, pozornim pogledom. Po tom se pogledu nije još moglo pogoditi je li došao kao neprijatelj ili kao prijatelj. Ali ću opisati potanko njegovu vanjštinu. Te me je večeri nadasve prenerazio.

Viđao sam ga i prije. Bio je on čovjek od svojih četrdeset i pet godina, nije bio stariji, pravilnih i izvanredno lijepih crta u licu, na kojem se izražaj mijenjao prema prilikama; ali se mijenjao oštro, posvema neobično brzo, te prelazio od najugodnijega do najmračnijega ili najnezadovoljnijega, kao da je iznenada trgnuto koje pero. Pravilni oval nešto zagasita lica, divni zubi, male i prilično tanke usne, lijepo nacrtane, pravi, nešto dugoljasti nos, visoko čelo, na kojem se ne vidi ni najsitnija bora, sive pokrupne oči — sve je to stvaralo gotovo ljepotana, a ipak se njegovo lice nije doimalo ugodno. To je lice upravo odbijalo time što mu se izražaj činio kao da i nije njegov, nego uvijek namješten, smišljen, uzajmljen, pa se u tebi rađalo neko slijepo uvjerenje da mu nikada i nećeš dokučiti pravi izražaj. Kad se pomnije zagledaš, započet ćeš da pod svagdašnjom krinkom naslućuješ nešto pakosno, lukavo i do krajnosti sebično. Osobito će ti zaokupiti pažnju krasne, kako se čini, oči, sive, otvorene. One jedine kao da se nisu mogle sasvim pokoriti njegovoj

volji. Htio bi da gleda blago i prijazno, ali zrake mu se u pogledima nekako razdvajaju i među blagim, prijaznim zrakama titraju opore, nepovjerljive, ispitljive, pakosne... Bio je povisoka rasta, graciozno građen, nešto mršav, a činio se kudikamo mlađim nego što jest. Tamnoplava, meka kosa jedva mu je i počela sijedjeti. Uši, ruke, stopala bili su mu neobično lijepi. Bila je to potpuna rasna ljepota. Odjeven je bio istančanom elegancijom i po najnovijoj modi, doduše malo odviše mladenački, ali mu je i to pristajalo. Činilo se kao da je stariji Aljošin brat. Barem ga se nikako ne bi moglo držati za oca ovakvom odraslomu sinu.

Pristupi ravno Nataši i reče joj, odlučno je gledajući:

— Moj dolazak u ovo doba i bez prijave čudan je i neobičan; ali ćete, nadam se, povjerovati da sam ipak kadar spoznati svu ekscentričnost svojega postupka. Znam i to s kim sam; znam da ste pronicavi i velikodušni. Poklonite mi samo deset časaka, i ja se nadam da ćete me i sami razumjeti i ispričati.

Izgovorio je sve to uljudno, ali snažno i nekako napadno.

— Sjednite — reče Nataša, koja se još nije bila oslobodila prve zbunjenosti i neke prepasti. On se lagano pokloni i sjedne.

— Ponajprije dopustite da mu reknem dvije-tri riječi — započne on, pokazujući na sina. — Tek što si otišao, Aijoša, a nisi me ni počekao niti si se oprostio, javiše grofici da je Katerini Fjodorovnoj pozlilo. Grofica joj pohrli, ali u to uđe sama Katerina Fjodorovna, uzrujana i posve uzbuđena. Rekla nam je otvoreno da ne može biti tvoja žena. Još je rekla da ce u samostan, da si je ti zamolio za pomoć i sâm si joj priznao da voliš Natalju Nikolajevnu... Takvo nevjerojatno priznanje Katerine Fjodorovne i, napokon, u ovakvu času, izazvalo je, dakako, izvanredno neobično tvoje objašnjenje s njom. Bila je gotovo posve izbezumljena. Razumiješ i sam kako sam se zapanjio i uplašio. Kad sam se vozio sada pored kuće, opazio sam u vašim prozorima svjetlost — nastavi, obraćajući se Nataši. — Onda me svega zaokupila misao, koja me morila već odavno, da se neću moći protiviti nagonu te sam došao ovamo. Zašto? Reći ću odmah, ali vas molim unaprijed, nemojte se čuditi što je moje objašnjenje donekle oštro. Sve je tako nenadano...

— Nadam se da ću razumjeti i kako treba... ocijeniti ono što ćete reći — izgovori Nataša zapinjući.

Knez ju je uporno promatrao kao da se žuri da je potpuno prouči za svega jedan časak.

— I uzdam se u vašu pronicavost — nastavi on — pa ako sam se usudio da dođem sada, usudio sam se baš zato jer znam s kim imam posla. Poznajem vas već odavno, iako sam nekada nepravedno postupio prema vama, te sam vam kriv. Poslušajte: vi znate da smo ja i vaš otac već odavno u razmirici. Ne pravdam sebe; možda sam krivlji njemu nego što sam sudio dosad. Ali ako je tako, bio sam zaveden. Sumnjičav sam, i priznajem to. Radije slutim zlo nego dobro — nesretno svojstvo, prirođeno suhu srcu. Ali nemam običaj da krijem svoje mane. Povjerovao sam svemu ogovaranju kad ste otišli od roditelja, i prepao sam se za Aljošu. Ali vas još nisam poznavao. Kad sam se malo-pomalo raspitao, sasvim sam se obodrio. Promatrao sam, proučavao i napokon se uvjerio da moje sumnje nisu osnovane. Doznao sam da ste se posvadili s obitelji, znam i to da se vaš otac uporno protivi vašoj udaji za moga sina. I već samo to što se, unatoč takvomu utjecaju, takvoj, može se reći, vlasti nad Aljošom, sve dosad niste poslužili tom vlašću i niste ga primorali da vas uzme, već vas to samo prikazuje u nadasve krasnoj slici. A ipak, priznajem otvoreno, odlučio sam onda da ću pošto-poto spriječiti vašu udaju za mojega sina. Znam da govorim preiskreno, ali u ovaj je čas moja iskrenost potrebnija nego išta; i sami ćete se složiti s tim kad me saslušate. Odmah nakon vašega odlaska iz roditeljske kuće otputovao sam iz Petrograda; ali kad sam odlazio, nisam se bojao za Aljošu. Uzdao sam se u vaš plemeniti ponos. Razabrao sam da se i sami ne želite vjenčati dok se ne dokončaju naše obiteljske razmirice; niste htjeli da o vama govore kao da ste tražili ženika kneza i vezu s našim domom. Naprotiv, pokazali ste čak i nehaj za nas i možda čak očekivali čas kad ću sam doći i zamoliti vas da nam iskažete čast i pođete za moga sina. Ali sam ipak ostao vaš tvrdokoran neprijatelj. Neću da pravdam sebe, ali vam neću kriti svojih razloga. Evo ih: odlični niste i niste bogati. Imam, doduše, imetka, ali nama treba više. Naša je obitelj posrnula. Treba nam veza i novaca. Pastorka grofice Zinaide Fjodorovne nema, doduše, veza, ali je vrlo bogata. Ako imalo budemo oklijevali, javit će se ženici i preotet će nam mladu; takva se prilika ne smije promašiti, pa sam odlučio da oženim Aljošu, sve ako je i premlad.

Vidite, ne krijem ništa. Možete s prezirom gledati oca koji i sâm priznaje da je iz sebičnosti i zbog predrasuda navraćao sina na loše djelo; jer, ostaviti velikodušnu djevojku, koja mu je žrtvovala sve i kojoj je toliko skrivio — to je loše djelo. Ali ne pravdam sebe. Ovo je drugi razlog naumljenoj ženidbi moga sina s pastorkom grofice Zinaide Fjodorovne: ta je djevojka nadasve zavrijedila ljubav i štovanje. Lijepo je, krasno odgojena, divna karaktera i vrlo umna, premda je u mnogomu još dijete. Aljoša je bez karaktera, lakouman, strašno nerazborit, s dvadeset i dvije godine još pravo dijete i jedina mu je možda vrlina dobro srce, ali to je svojstvo kraj drugih nedostataka čak i opasno. Već odavno sam primijetio da moj utjecaj na nj slabi: vatrenost, mladenački ga zanosi osvajaju pa i prevladavaju neke istinske dužnosti. Možda ga previše volim, ali dolazim do uvjerenja da nisam dorastao da mu budem vođa. A onamo on mora svakako da bude pod čijimgod neprestanim, blagotvornim utjecajem. U njega je priroda pokorna, slaba, koja voli i radije voli i sluša nego da zapovijeda. Takav će ostati dok živi. Možete zamisliti kako sam se obradovao kad sam u Katerini Fjodorovni našao ideal djevojke kakvu bih želio svojemu sinu za ženu. Ali sam se prekasno poradovao; njime je već vladao drugi, neoborivi utjecaj, vaš. Pozorno sam ga promatrao kad sam se prije mjesec dana vratio u Petrograd i, začudo, primijetio sam na njem znatnu promijenu nabolje. Još je i sad lakouman, djetinjast, ali su se ustalila u njemu neka plemenita nadahnuća! On se ne zanima više za same igrarije, nego za ono što je uzvišeno, plemenito, časno. Ideje su mu neobične, nestalne, katkada i nezgrapne, ali želje, težnje, srce bolji su mu, a to je osnova svemu; a sve to, što je bolje u njemu, neosporivo je zasluga vaša. Vi ste ga nanovo odgojili. Priznajem, još onda mi je sinula misao da biste ga vi, više nego itko, mogli usrećiti. Ali sam prognao tu misao, nisam htio tih misli. Morao sam ga pošto-poto odvratiti od vas; počeo sam raditi i mislio sam da sam postigao cilj. Još Prije jednoga sam sata mislio da je pobjeda moja. Ali događaj u grofičinoj kući za jedan je trenutak srušio sve moje naume, a nadasve me prenerazila neočekivana činjenica: neobična Aljošina ozbiljnost, čvrsta sklonost za vas, tvrdokornost, žilavost te sklonosti. Ponavljam: vi ste ga najzad odgojili nanovo. Razabrao sam odjednom da promjena na njemu seže još dalje nego

što sam i prosudio. Danas je iznenada pokazao preda mnom mudrost kakvu nisam nipošto ni slutio u njega ali i neobičnu finoću i dosjetljivost srca. Odabrao je najpouzdaniji put da se izbavi iz stanja koje je smatrao za tegobno. Potakao je i uzbudio najplemenitija svojstva čovječjega srca, naime svojstvo da prašta i da zlo uzvraća velikodušnošću. Predao se u vlast biću koje je uvrijedio i utekao se njemu s molbom da suosjeća s njim i da mu pomogne. Dirnuo je ponos žene koja ga je već voljela, priznao joj otvoreno da ima suparnicu i u isti čas probudio u njoj simpatiju za njenu suparnicu, postigao da mu je oprostila i obećala bratsko prijateljstvo. Upustiti se u takvo objašnjenje, a ne uvrijediti i ne učiniti nažao — to gdjekada ne znaju ni najvještiji mudraci, već znaju baš svježa, čista srca, koja su se uputila na dobar put, kao što njegovo srce. Uvjeren sam, Natalija Nikolajevna, da u današnjem njegovu postupku niste sudjelovali ni riječju ni savjetom. Možda ste tek maloprije doznali sve to od njega samoga. Ne varam se? Zar nije istina?

— Ne varate se — ponovi Nataša, kojoj se žarilo cijelo lice a oči blistale nekim neobičnim sjajem, kao u zanosu. Kneževa je dijalektika započela da djeluje. — Pet dana nisam vidjela Aljošu — dometne ona. — Sve je to sâm smislio, sam i izvršio.

— Doista je tako — potvrdi knez — ali, unatoč tomu, sva ta njegova nenadana pronicavost, sva ta odlučnost, svijest o dužnosti, sva ta, napokon, plemenita čvrstoća — sve je to posljedica vašega utjecaja na nj. Sve sam to rasudio i razmislio maloprije kad sam se vozio kući, a kad sam razmislio, osjetio sam odmah u sebi snagu da se odlučim. Naša prosidba u grofičinoj kući prekinuta je i ne može se više uspostaviti; ali sve da se i može, više nije potrebna. Šta ćete, sâm sam se uvjerio da ga jedini vi možete usrećiti, da ste vi njegov pravi vođa, da ste vi već udarili početak njegovoj budućoj sreći! Nisam vam ništa zatajio, ne tajim vam ni sada: strašno volim karijere, novac, ugledan položaj, pa i činovnički čin; svjesno smatram mnogo od toga za predrasudu, ali volim te predrasude i nipošto ih neću zatirati. Ima, međutim, prilika kad se ne može sve mjeriti istom mjerom... Osim toga, neobično volim sina. Jednom riječju, stvorio sam zaključak da se Aljoša ne smije razići s vama, jer će bez vas propasti. I mogu li vam priznati? Možda je već mjesec dana kako sam to odlučio, a istom sam sada razabrao da sam pravo odlučio.

Da vam sve to kažem, mogao sam vas dakako posjetiti i sutra, a ne uznemiravati vas gotovo o ponoći. Ali će vam moja sadašnja žurba možda pokazati kako se žarko, a glavno, kako se iskreno laćam posla. Nisam dječak; ne bih se u svojim godinama mogao odlučiti na nepromišljen korak. Kad sam ulazio ovamo, sve je već bilo odlučeno i smišljeno. Ali osjećam, još ću dugo morati da čekam dok vas ne uvjerim sasvim o mojoj iskrenosti... Ali na stvar! Mogu li vam sad reći zašto sam došao ovamo? Došao sam da izvršim svoju dužnost — te vas svečano molim, beskrajno vas poštujući, da usrećite moga sina i da mu date ruku. O, nemojte misliti da sam došao kao kruti otac koji se napokon odlučio da oprosti djeci i da milostivo pristane na njihovu sreću. Ne! Ne! Ponizit ćete me ako mislite da su u mene takve misli. Nemojte misliti da sam unaprijed bio uvjeren o vašoj privoli i da to osnivam na onom što ste se žrtvovali za moga sina. I opet nije! Glasno ću prvi reći da on nije zavrijedio vas i... (on je dobar i iskren) — on će to i sâm potvrditi. Ali nije samo to. Mene nije ovamo, u ovo doba, vuklo jedino to... došao sam ovamo... (i on se smjerno i nekako svečano pridigne sa svojega mjesta) došao sam ovamo da postanem vaš prijatelj! Znam da na to nemam ni najmanjega prava, naprotiv! Ali mi dopustite da zaslužim to pravo! Dopustite mi da se nadam!...

Smjerno se pokloni Nataši čekajući njen odgovor. Za sve vrijeme dok je govorio, pomno sam ga promatrao. On je to primijetio.

Izgovorio je svoju besjedu hladno, s nekim pretenzijama na dijalektiku, a na gdjekojim mjestima čak i nekako nehajno. Ton čitavog njegovog govora nije se ponekad nikako slagao s porivom koji ga je nagnao da dođe u ovo neobično doba u prvi posjet i pogotovo u takvim prilikama. Neki su mu izrazi bili očito namješteni, a na nekim mjestima je razvlačio u govoru, neobično razvlačio, kao da se izvještačeno zaodijevao likom čudaka koji se trudi da humorom, nehajem i šalama prikrije osjećaj što izbija. Ali sam sve to shvatio kasnije; a onda je bilo drugačije. Posljednje je riječi izgovorio tako oduševljeno, tako osjećajno, obasipajući Natašu tako iskrenim poštovanjem da nas je sve pobijedio. Čak mu je i na trepavicama zatitralo nešto, nalik na suze. Natašino plemenito srce bilo je ametom pobijeđeno. Odmah za njim ustade i ona sa svojega mjesta,

te mu šuteći, posve uzbuđena, pruži ruku. On je prihvati i nježno poljubi. Aljoša je izbezumljen od zanosa.

— Šta sam ti govorio, Nataša! — uzviče on. — Nisi mi vjerovala! Nisi vjerovala da je on najplemenitiji čovjek na svijetu! Vidiš, vidiš i sama!...

Poleti prema ocu i žarko ga zagrli. Otac mu uzvrati isto tako, ali se požuri da skrati prizor osjećajnosti, kao da se stidi da pokaže svoje osjećaje.

— Dosta je — reče i uze svoj šešir — ja odlazim. Zamolio sam vas samo za deset časaka, a presjedio sam cijeli sat — priklopi smješkajući se. — Ali odlazim u najvatrenijoj nestrpljivosti da bih se opet što prije sastao s vama. Hoćete li mi dopustiti da vaš što češće pohađam?

— Da, da! — odgovori Nataša — što češće! Želim da vas što prije zavolim... — nadoveže ona zbunjena.

— Kako ste iskreni, kako ste čestiti! — reče knez, smješkajući se njenim riječima. — Vi nećete ni da hinite, pa da reknete puku uljudnost. Ali je vaša iskrenost vrednija od svih tih izvještačenih uljudnosti. Da! Priznajem da ću morati još dugo, dugo čekati da zavrijedim vašu ljubav!

— Nemojte, ne hvalite me... okanite se! — šaptala mu smetena Nataša. Kako je lijepa bila u tom trenutku.

— Neka bude! — odluči knez — ali još dvije-tri riječi o svemu tome. Možete li zamisliti kako sam nesretan. Ta sutra vam ne mogu doći, ni sutra ni prekosutra. Večeras sam dobio list koji mi je toliko važan (a traži da se odmah prihvatim jedne stvari), da ga nikako ne mogu mimoići. Sutra ću izjutra otputovati iz Petrograda. Nemojte, molim vas, pomisliti da sam se baš zato svratio ovako kasno što sutra ne bih imao kada, ni sutra ni prekosutra. Vi to dakako nećete pomisliti, ali oto vam sličice moje sumnjičavosti! Zašto mi se učinilo da ste svakako morali pomisliti to? Jest, mnogo mi je u životu smetala ta sumnjičavost i cijeli je moj razdor s vašom porodicom možda samo posljedica moga bijednoga karaktera!... Danas je utorak. U srijedu, u četvrtak, u petak neću biti u Petrogradu. Ali se nadam da ću se u subotu svakako vratiti i tog ću vas istoga dana pohoditi. Recite, smijem li doći na cijelo veče?

— Svakako, svakako! — uzvikne Nataša — u subotu naveče vas očekujem! Očekujem vas nestrpljivo!

— Kako li sam sretan! Sve ću vas bolje i bolje upoznavati! Ali... odlazim! A ipak ne mogu da odem dok vam ne stisnem ruku — nastavi on, iznenada se obraćajući meni. — Oprostite! Svi mi govorimo sada tako bez veze... Već mi je nekoliko puta bila čast da sam bivao s vama, a jednom smo i predstavljeni jedan drugomu. Ne mogu da odem odavde a da vam ne kažem kako bi mi prijalo da s vama obnovim poznanstvo.

— Sretali smo se, istina je — odgovorim, prihvaćajući mu ruku — ali, oprostite, ali ne sjećam se da sam se upoznao s vama.

— Lanjske godine kod kneza R.

— Oprostite, zaboravio sam. Ali vas uvjeravam, sada neću zaboraviti. Ovo je veče za me osobito važno.

— Da, imate pravo, i za me je važno. Odavno znam da ste pravi, iskreni prijatelj Natalje Nikolajevne i moga sina. Nadam se da ću uz vas troje biti četvrti. Nije li tako? — nadoveže obraćajući se Nataši.

— Jest, on nam je iskren prijatelj i treba da se svi mi združimo! — odgovori Nataša duboko potresena. Jadnica! Sva se zasjala od radosti kad je vidjela da knez nije zaboravio da mi priđe. Kako me je voljela.

— Sretao sam mnoge koji obožavaju vaš talenat — nastavi knez — i poznajem nadasve iskrene vaše dvije štovateljice. Godit će im da se osobno upoznaju s vama. To je grofica, moj najbolji prijatelj, i njena pastorka Katerina Fjodorovna Filimonova. Dopustite mi da se nadam da mi nećete odbiti zadovoljstvo da vas predstavim tim damama.

— Vrlo mi laska, premda sada imam malo poznanstava,

— Ali meni ćete dati svoju adresu! Gdje stanujete? Bit će mi čast...

— Ne primam, kneže, goste, barem zasada.

— Ali, premda i nisam zaslužio izuzetak... ali...

— Izvolite, ako baš želite, a meni je vrlo milo. Stanujem u — ulici, u Klugenovoj kući.

— U Klugenovoj kući! — uzvikne kao da se prenerazio od nečega. — Šta! Stanujete li... odavno ondje?

— Ne, odnedavno — odgovorim, nehotice se u nj zagledajući — Moj je stan četrdeset i četvrti broj.

— Četrdeset i četvrti? Stanujete li sami?

— Sam samcat.

— D-da! Zato pitam... jer kao da poznajem tu kuću. Tim bolje... Svakako ću vas pohoditi, svakako? O mnogomu bih da se razgovorim s vama i mnogomu se nadam od vas. Mogli biste me u mnogočemu obvezati! Vidite, započinjem pravo s molbom. Ali, do viđenja! Još jednom vašu ruku!

Stisne ruku meni i Aljoši, još jednom poljubi Nataši ruku i ode, a Aljošu ne pozove sa sobom.

Sve troje ostadosmo u velikoj pometnji. Sve se to dogodilo tako nenadano, tako neočekivano. Svi smo osjećali da se u jedan čas promijenilo sve i započinje nešto novo, neznano. Aljoša šuteći sjedne uz Natašu te joj je tiho ljubio ruku. Pogdjekad joj je zavirio u lice, kao da iščekuje šta li će ona reći.

— Dragi Aljoša, otiđi odmah sutra Katerini Fjodorovni — izgovori ona najzad.

— I sam sam to mislio — odgovori on — otići ću svakako.

— A možda će joj teško biti da te vidi... kako bi uradili?

— Ne znam, prijatelju moj. I na to sam mislio također. Razmotrit ću... vidjet ću... pa ću odlučiti. Šta veliš, Nataša, ta kod nas se sve sada promijenilo — nije izdržao da ne kaže Aljoša.

Nataša se osmjehne i pogleda ga dugim, nježnim pogledom.

— I kako je profinjen. Vidio je kako ti je siromaški stan, pa ni da bi riječ...

— O čemu?

— Pa... da bi se preselila u drugi stan... ili ma što — dometne on i zacrveni se.

— Mani se, Aljoša, pa i zašto bi on to?

— To baš i velim, da je tako profinjen. A kako te je hvalio! Ta govorio sam tebi… govorio! Sve ti on umije razumjeti i osjetiti! A o meni je govorio kao o djetetu; svi me oni smatraju za dijete! Pa šta je, ta i jesam zaista takav.

— Ti si dijete, ali pronicaviji od svih nas. Dobar si ti, Aljoša!

— A rekao je da mi škodi moje dobro srce. Kako to? Ne razumijem. Nego, znaš li šta, Nataša? Ne bih li mu što prije otišao?

Sutra čim svane, doći ću do tebe.

— Otiđi, otiđi, dragi. To si dobro smislio. I svakako se javi njemu, čuješ? A sutra dođi što ranije! Sada nećeš valjda na pet dana bježati od mene? — nadoveže ona lukavo, milujući ga pogledom. Svi smo bili u nekoj tihoj, u nekoj potpunoj radosti.

— Sa mnom, Vanja? — dovikne mi Aljoša kad je izlazio iz sobe.

— Ne, on će ostati; još ću da se razgovorim s tobom Vanja. Pazi dakle: sutra, čim svane!

— Čim svane! Zbogom, Mavra!

Mavra je bila posve uzbuđena. Sve je čula što je govorio knez, svemu je prisluškivala, ali nije mnogo razumjela. Željela je da pogodi i da zapita. A međutim je gledala ozbiljno, čak j ponosito. I ona je pogađala da se mnogo promijenilo.

Ostadosmo sami. Nataša me uhvati za ruku te je neko vrijeme šutjela kao da traži šta će kazati.

— Sustala sam! — izgovori ona napokon slabim glasom. — Slušaj: ta ti ćeš sutra otići našima?

— Svakako.

— Mami reci, ali njemu ne kazuj!

— Pa ionako ne govorim s njim nikada o tebi.

— Tako i treba; on će i bez toga doznati. Ali pazi šta će on reći. Kako će primiti to? Bože moj, Vanja! Zar će me on zaista prokleti zbog te udaje? Ne, ne može to biti!

— Sve mora da uredi knez — prihvatim ja brže.

— Mora se svakako pomiriti s njim, a onda će se sve urediti.

— Oh, bože moj! Samo kad bi! — uzvikne Nataša moleći.

— Ne uznemiravaj se, Nataša, sve će se urediti. Tako je krenulo.

Nataša me pogleda uporito.

— Vanja, šta misliš o knezu?

— Ako je govorio iskreno, onda je, po mojem sudu, potpuno plemenit čovjek.

— Ako je govorio iskreno? Šta to znači? Zar je i mogao govoriti neiskreno?

— I meni se čini tako — odgovorim. — Neka misao titra dakle u njoj, pomislim. — Čudno!

— Ti si ga neprestano gledao... tako uporno...

— Da, ponešto je čudan; tako mi se učinilo.

— I meni. Nekud sve tako govori... umorila sam se, dragi. Znaš li šta? Idi i ti kući! A sutra mi dođi što možeš ranije od njih. Ali slušaj još: nije li bila uvreda kad sam mu rekla da ga želim što brže zavoljeti?

— Nije, zašto bi bila uvreda?

— I... nije glupo? To je, naime, značilo da ga zasad još ne volim.

— Naprotiv, to je bilo krasno, naivno, oštro. Kako si lijepa bila u onaj čas! Glup će biti ako u svojoj otmjenosti ne bude to razumio!

— Ti kao da se srdiš na njega, Vanja? I zaista sam loša, sumnjičava i tašta! Ne smij se; ta ja ništa ne krijem od tebe. Ah, Vanja, prijatelju moj dragi! Ako opet budem nesretna, ako opet nastane jad, ta ti ćeš, zacijelo, biti ovdje uz mene; jedini ćeš, možda, i biti! Čime ću zavrijediti sve to od tebe! Ne proklinji me nikada, Vanja!...

Čim sam se vratio kući, svukao sam se i legao da spavam. U sobi je bilo vlažno i tamno kao u pivnici. Mnoge su mi se čudne misli i osjećaji vrzli po glavi i još dugo nisam mogao zaspati.

Ali kako se, vjerojatno, smijao u taj čas jedan čovjek, koji je zapadao u san na svojoj udobnoj postelji — ako se samo i udostojio da se osmjehne nama! Sva je prilika da se nije udostojio!

GLAVA III

Sutradan u deset sati izjutra, kad sam izlazio iz stana i žurio se na Vasiljevski otok Ihmenjevima da od njih odem što prije do Nataše, sukobim se odjednom na vratima s jučerašnjom mojom gošćom, unukom Smithovom. Ulazila je u moj stan. Ne znam zašto ali se sjećam da sam joj se veoma obradovao. Juče nisam bio dospio ni da je promotrim, pa me je po danu još jače zadivila. A i teško bi se sastalo neobičnije, originalnije biće, barem po vanjštini. Malena, blistavih, crnih, nekako neruskih očiju, preguste, crne, raščupane kose, a zagonetna, nijema i uporita pogleda, mogla je da zapne za oko čak i svakomu prolazniku na ulicu. Osobito je preneražavao njen pogled: u njemu se blistao um, a ujedno i neka inkvizitorska nepovjerljivost i čak sumnjičavost. Njena je izlizana, prljava haljinica na danjoj svjetlosti još i jače nego jučer nalikovala na dronjke. Činilo mi se da boluje od neke polagane, uporite, postojane bolesti, koja joj

pomalo ali neumoljivo razara organizam. Njeno blijedo, mršavo lice bilo je neke neprirodne zagasitožute boje. Ali, sve u svemu, bila je ljepuškasta, uza svu nezgrapnost siromaštine i bolesti. Obrve su joj bile oštre, tanke i krasne; osobito joj je lijepo, bilo široko čelo, nešto nisko, i prekrasno nacrtane usne, nekako ponosito, smiono složene, ali blijede, tek malo obojene.

— Ah, opet ti! — uzviknem ja — ali, ja sam i mislio da ćeš doći. Ded uđi!

Ona uđe, polako prekoračivši prag, kao i jučer, i nepovjerljivo se obazirući. Pozorno ogleda sobu, gdje joj je stanovao djedo, kao da primjećuje koliko je promjena drugi stanar unio u nju. Ah, pomislih: kakav djedo, takva i unučica! Da ona nije luda? Sve je još šutjela; ja sam čekao.

— Po knjige! — prošapće ona najzad i obori oči u zemlju.

— Ah, da! Tvoje knjige; evo ih, uzmi ih! Namjerice sam ih čuvao za tebe.

Ona me radoznalo pogleda i nekako čudno iskrivi usta, kao da se htjela nepovjerljivo osmjehnuti. Ali volja za smiješak prošla i odmah je odmijenio pređašnji opori, zagonetni izražaj.

— A zar vam je djedo govorio o meni? — zapita ona, ironično me ogledavajući od glave do pete.

— Nije, o tebi govorio, ali on...

— A otkud ste znali da ću doći? Tko vam je rekao? — zapita ona, naglo me prekidajući.

— Zato jer mi se činilo da tvoj djedo nije mogao živjeti sam samcat, napušten od sviju. Bio je tako star, slab; mislio sam, dakle, da mu je tkogod dolazio. Na, evo ti tvoje knjige. Učiš li iz njih?

— Ne učim.

— Šta će ti onda?

— Učio me djedo dok sam mu dolazila.

— A zar mu kasnije nisi dolazila?

— Kasnije mu nisam dolazila... razboljela sam se — nadoveže kao da se ispričava.

— Koga imaš, obitelj, majku, oca?

Ona odjednom namršti obrve i pogleda me čak s nekom prepašću. Onda obori oči, šuteći se okrene i polako pođe iz sobe, a

mene ne udostoji ni odgovorom, isto kao i jučer. U čudu sam je pratio očima. Ali se zaustavi na pragu.

— Od čega je umro? — zapita otržito, a tek se malo okrenula prema meni, s onom istom gestom i kretnjom kao i jučer kad je isto ovako izlazila i okrenula se, licem prema vratima, pa zapitala za Azorku,

Priđem joj i počnem brzo pripovijedati. Ona me slušala šuteći, ispitljivo, glavu oborila a okrenula mi leđa. Pripovijedio sam joj također kako je starac prije smrti govorio o Šestoj liniji. »Dosjetio sam se, nadovezah, da ondje zacijelo stanuje tkogod od njegovih milih, pa sam se zato i nadao da će doći i zapitati za njega. Zacijelo je tebe volio kad te se u posljednjem času sjećao.«

— Nije — prošapće ona nevoljko — nije me volio.

Bila je neobično uzbuđena. Dok sam pripovijedao, saginjao sam se prema njoj i zavirivao joj u lice. Opazio sam kako se strahovito upinje da svlada svoju uzbuđenost, kao od ponosa preda mnom. Sve je jače i jače blijedjela pa dobrano ugrizla doljnju usnu. Ali me osobito prenerazilo neobično kucanje njena srca. Kucalo je sve jače i jače, tako da se najzad čulo na dva, na tri koračaja, kao u aneurizmi. Mislio sam da će odjednom briznuti u plač, kao i jučer, ali se svladala.

— A gdje je plot?

— Kakav plot?

— Pod kojim je umro.

— Pokazat ću ti ga... dok iziđemo. Ali slušaj: kako se zoveš?

— Ne treba...

— Šta ne treba?

— Ne treba; ništa... nikako se ne zovem — izgovori ona otržito i kao zlovoljno te se pomakne da ode. Zaustavim je.

— Počekaj, čudna si ti djevojčica! Ta ja ti želim dobro; žao mi te je, od jučer kad si ondje u kutu na stepenicama plakala. Teško mi je i sjećati se toga... Uz to je tvoj djedo umro na mojim rukama i zacijelo te se sjećao kad je govorio o Šestoj liniji, dakle kao da je tebe ostavio na mojim rukama. On mi se prisniva u snu... Evo sam ti ostavio i knjige, a ti si tako divlja kao da me se bojiš. Sigurno si vrlo siromašna i sirotica, možda na tuđoj brizi; je li tako ili nije?

Uvjeravao sam je žarko, a i sam ne znam čime me je toliko privlačila. U mojem je osjećaju bilo još nešto drugo, osim samoga smilovanja. Ili je bila tajnovitost svih tih prilika, ili dojam što ostavio Smith, ili fantastičnost mojega raspoloženja — ne znam, ali nešto me neodoljivo privlačilo njoj. Moje su je riječi, činilo mi se, dirnule; pogleda me nekako čudno, ali ne više oporo, nego blago i dugo, a onda opet oborila oči, kao u dvoumici.

— Jelena — prošapće ona iznenada i veoma tiho.

— Ti se zoveš Jelena?

— Da...

— Pa, dakle, hoćeš li mi dolaziti?

— Ne mogu... ne znam... doći ću — prošapće kao u borbi i dvoumici. U taj čas zakuca odjednom negdje sat na zidu. Ona zadršće i prošapće, s neizrecivim, bolnim jadom gledajući me: — Koliko je to sati?

— Valjda deset i pol.

Ona zacikne zaprepaštena.

— Bože! — izgovori i potrči odmah. Ali je opet zadržim u predvorju.

— Neću te pustiti ovako — rekoh joj. — Čega se bojiš? Jesi. li zakasnila?

— Jesam, jesam, kradom sam otišla! Pustite me! Ona će me tući! — zavikne, očito se izlanula, i počne mi se otimati iz ruku.

— Ta slušaj i ne otimaj se; ti ćeš na Vasiljevski otok, a i ja ću onamo, u trinaestu liniju. Ja sam također zakasnio te ću najmiti fijaker. Hoćeš li sa mnom? Odvest ću te donde. Brže je nego pješice...

— Meni ne smijete, ne smijete — zaviče ona još gore zaprepaštena. I same joj se crte na licu nagrdile od neke strave kad je samo pomislila da bih mogao doći onamo gdje ona živi.

— Ta velim ti, ja ću u trinaestu liniju, a neću tebi! Neću za tobom. Na fijakeru ćemo se brže odvesti! Idemo!

Strčimo brzo. Najmim prvoga kočijaša na kojega sam naišao, s jadnom kočijom. Jelena se zaista veoma žurila dok je pristala da sjedne sa mnom. Najzagonetnije je bilo to što se nisam usudio ni da je ispitujem. Neobično se uzmahala rukama i gotovo skočila s droške

kad sam je zapitao koga se kod kuće toliko boji. Kakva je to tajnovitost? — pomislih.

Na droški je vrlo nezgodno sjedila. Kad god tresnu kola, pridržavala se i hvatala me za kabanicu prljavom, malom ljevicom, koja se sva osula nekim piknjama raspucale kože. Drugom je rukom krepko držala svoje knjige; po svemu se vidjelo da su joj te knjige vrlo drage. Kako se namještala, otkrila odjednom nogu, i na preveliko svoje čudo vidjeh da je u samim razderanim cipelama, bez čarapa. Bio sam, doduše, odlučio da je ni o čem ne ispitujem, ali sada nisam i opet mogao da otrpim.

— Zar nemaš čarapa? — zapitam. — Kako možeš bosa da hodaš po takvoj vlazi i studeni?

— Nemam — odgovori ona otržito.

— Ah, bože moj, ta valjda stanuješ kod nekoga! Trebala si od drugih zamoliti čarape kad si morala izići iz kuće.

— Sama hoću ovako.

— Ali razboljet ćeš se, umrijet ćeš!

— Neka umrem!

Očevidno nije htjela da odgovara i srdila su je moja pitanja.

— Evo, tu je on umro — rekoh, pokazujući joj kuću pred kojom je umro starac.

Ona pogleda pomno, pa mi se odjednom obrati moleći i reče:

— Za boga miloga, ne idite za mnom! A ja ću doći čim budem mogla, doći ću!

— Dobro je, rekao sam već da neću tebi. Ali šta se bojiš! Ti si zacijelo neka nesretnica. Boli me gledati tebe...

— Ja se nikoga ne bojim — odgovori ona nekako razdraženim glasom.

— Ali maloprije si rekla: »Ona će me istući!«

— Neka me tuče! — odgovori i oči joj se zablistaju.

— Neka me tuče! Neka me tuče! — ponovi gorko, a gornja joj se usna nekako prezirno digne i zadršće.

Napokon stigosmo na Vasiljevski otok. Na početku Šeste linije zaustavi ona kočijaša i iskoči s droške nemirno se ogledavajući.

— Vozite se; doći ću, doći! — ponovi strašno uznemirena, moleći me da ne idem za njom. — Ta odlazite brže, brže!

Odvezem se. Ali čim sam se provezao obalom nekoliko koračaja, otpravim kočijaša, vratim se u Šestu liniju i brzo pretrčim na drugu stranu ulice. Smotrim je: nije još bila dospjela da odmakne daleko, premda je vrlo brzala i sve se obazirala; bila je čak i stala časkom da bolje razmotri: idem li za njom ili ne idem? Ali sam se sakrio u kućnim vratima, gdje sam se namjerio, pa me nije primijetila. Ona pođe dalje, ja za njom, sve drugom stranom po ulici.

Radoznalost me uzbudila do krajnje granice. Odlučio sam, doduše, da ne ulazim za njom, ali sam svakako htio da doznam u koju će kuću ući, za svaki slučaj. Bio sam pod utjecajem teškoga i neobičnoga dojma, sličnoga onomu što je u me probudio u slastičarnici njen djedo kad je skapao Azorka...

GLAVA IV

Išli smo dugo, sve do Maloga prospekta. Ona je gotovo trčala, a napokon ušla u dućančić. Stanem da je počekam. Ta ne stanuje u dućanu, pomislim.

Za časak je zaista izišla, ali knjiga nije više bilo u nje. Mjesto knjiga joj je bila u rukama neka zemljana kupa. Kad je malo odmakla, uđe na vrata neke nezgrapne kuće. Kuća je bila malena, ali zidanica, stara, jednokatnica, obojena prljavom žutom bojom. Na jednom prozoru u prizemlju, a svega su bila tri prozora, stršila je mala, crvena mrtvačka škrinjica — cimer neznatnoga škrinjara. Prozori su na katu bili neobično mali i sasvim četvorni, s mutnim, zelenim, ispucanim staklima, kroz koja su prosijavali ružičasti pamučni zastorčići. Prijeđem ulicu, priđem kući i pročitam na željeznoj ploči, iznad kućnih vrata: kuća mještanke Bubnove.

Ali tek što sam razabrao natpis, razlegne se odjednom u dvorištu kod Bubnove pronicav ženski vrisak i onda psovke. Zavirim kroz vratašca: na stepeničici drvenih ulaznih stepenica stoji debela baba, odjevena kao mještanka, s kapicom i sa zelenim šalom. Lice joj je odurne purpurne boje; sitne, nabuhle, zakrvavljene oči blistaju joj od pakosti. Vidjelo se da nije trijezna, iako je još prije objeda. Vrišti na bijednu Jelenu, koja stoji pred njom kao ukočena, s kupom u rukama. Sa stepenica, iza leđa purpurne žene, izviruje prilično raščupano, nabijeljeno i narumenjeno žensko stvorenje. Ubrzo se

otvore vrata s podrumskih stepenica u prizemlje i na stepenicama se pojavi, valjda domamljena krikom, siromaški odjevena žena srednjih godina, pristale, skromne vanjštine. A na odškrinuta vrata izviruju i drugi stanari iz prizemlja, nemoćan starac i djevojka. Uzrastan, snažan seljak, vjerojatno vratar, stoiji nasred dvorišta, s motkom u ruci, i lijeno promatra cijeli taj prizor.

— Ah ti, prokleta, ah ti, krvopilice, ti gnjido! — vrišti žena i izvaljuje sve psovke što su se nakupile u njoj, ponajviše i bez zareza i bez točaka, ali nekako grcajući — zar mi tako uzvraćaš za moju pasku, ti odrpanice! Poslali je samo po krastavce, a ona odmah izmakla! Osjećala sam u srcu, kad sam je slala, da će izmaći. Stezalo mi se srce, stezalo! Sinoć sam joj zbog toga istoga svu kosu iščupala, a ona i danas bježi! Ta kuda ti hodaš, nevaljalice, kuda hodaš! Komu ti odlaziš, idole prokleti, gaduro buljooka, otrove, komu! Govori, gnjiležu blatni, jer ću te odmah zagušiti!

I razjarena žena saleti jadnu djevojčicu; ali kad je opazila da sa stepenica gleda žena, stanarka iz prizemlja, zastane naglo, okrene joj se i zajadikuje, vrišteći još jače nego prije, razmahujući rukama kao da nju zove za svjedokinju strahotnomu prestupku bijedne žrtve.

— Mati joj je skapala! I sami znate, dobri ljudi: ta ostala je sama samcata na svijetu. Vidim da je vama, siromašnim ljudima, na brizi, a i sami nemate da jedete: hajde, mislim, bar Nikoli ugodniku za volju postarat ću se, primit ću sirotu. Primila sam je. Pa šta mislite? Evo je hranim već dva mjeseca — krv mi je ispila za ta dva mjeseca, izjela moje bijelo tijelo. Pijavica! Zmija čegrtuša! Sotona tvrdokorni! Šuti, ma je tukla, ma se okanila, svejednako šuti; kao da je usta napunila vodom — sve šuti! Srce mi se kida — šuti! Ta za koga ti sebe smatraš, ti razmetljivice, gizdavice zelena? Ta ti bi od gladi umrla na ulici da nije mene. Noge bi moje trebala da pereš i vodu tu da piješ, crni macu francuski. Skapala bi bez mene!

— Ta šta se toliko upinjete, Ana Trifonovna? Čime vas je opet ozlovoljila? — zapita smjerno žena kojoj se obratila razjarena megera.

— Šta čime, dobra ženo, čime? Ne trpim da mi se itko protivi! Ne radi po svojoj volji dobro, nego po mojoj volji zlo — eto takva sam ja! Ali me je ona danas gotovo u grob otjerala! Poslala sam je u dućan po krastavce, a ona se vratila za tri sata! Srce mi je slutilo kad sam

je slala; zamiralo mi je, zamiralo, zamiralo, zamiralo! Gdje je bila? Kamo je odlazila? Kakve je pokroviteljе našla? Zar joj ja nisam dobro tvorila? Ta ja sam njenoj poganoj majci oprostila dug od četrnaest rubalja srebra, na svoj sam je trošak sahranila, đavlića sam njena uzela na odgoj, ti to znaš, mila ženo, i sama znaš! Pa zar onda nemam prava prema njoj! Trebalo bi da to osjeća, a ona mjesto osjećaja ide protiv mene! Ja sam njoj željela sreću. Htjela sam nju poganu u muslinske haljine da odijevam, u Gostinskom dvoru sam joj kupila cipele, nagizdala sam je kao paunicu — da duša uživa! A šta mislite, dobri ljudi? Za dva dana je rastrgala svu haljinu, na komadiće je rastrgala, na krpice, pa tako hoda, tako hoda! I šta mislite, namjerice je rastrgala — neću da lažem, sama sam virkala; hoću, veli, u katunu da hodam, neću u muslinu! Ali, iskalila sam onda dušu na njoj, istukla sam je, pa sam nakon toga i liječnika zvala, platila sam ga. Trebalo bi da te zadavim, ti gnjido, a sva ti je kazna bila da jednu sedmicu ne piješ mlijeka! Za kaznu sam je natjerala da pere podove: i šta mislite: pere, pere, strvina pere! Žesti mi srce — pere ona! Pa mislim: pobjeći će od mene. I tek što sam pomislila — eto je i pobjegla jučer! I sami ste čuli, dobri ljudi, kako sam je jučer tukla za to, obadvije sam ruke izgruhala o nju, čarape sam joj i cipele otela — neće bosa otići, mislim; a ona je i danas otišla onamo! Gdje si bila? Govori! Komu si se tužila, koprivsko sjeme, komu si bijedila mene? Govori, ciganko, klatežu, govori!

Posve izbezumljena saleti ona djevojčicu, koja se bila zaprepastila od straha, zgrabi je za kosu i tresne o zemlju. Kupa s krastavcima odleti u stranu i razbije se; to još i pojača pijanoj megeri bjesnilo. Udarala je svoju žrtvu po licu, po glavi; ali Jelena je uporno šutjela i nije izustila ni jedan glas, ni jedan krik, ni jedan jauk, čak ni pod udarcima. Poletim u dvorište, ravno pijanoj ženi, gotovo i ne znajući za sebe od negodovanja.

— Šta radite? Kako smijete ovako postupati s bijednom sirotom? — zaviknem hvatajući tu furiju za ruku.

— Šta je to! Ta tko si ti! — zavrisne ona te se okani Jelene i podboči rukama. — Šta vas je privuklo u moju kuću?

— Privukla me vaša nemilosrdnost! — vikao sam. — Kako smijete ovako tiranizirati jadno dijete! Ona nije vaša; sam sam čuo da vam je samo posvojče, bijedna sirota...

— Gospode Isuse! — zavapi furija — a tko si ti, što si se prikrpio? Jesi li ti s njom došao? Ta ja ću odmah redarstvenomu pristavu! Ta mene i sam Andron Timofejič smatra za plemenitu! Zar ona tebi odlazi? Tko si ti? U tuđu si kuću ušao da divljačiš. U pomoć!

I poleti zgrčenih pesnica na mene. Ali u taj čas razlegao iznenada pronicav, nečovječji krik. Pogledam — a Jelena, koja je stajala kao bez svijesti, odjednom uz neobičan, neprirodan krik tresnula o zemlju i počela se trzati u strašnim grčevima. Lice joj se unakazilo. Spopala je padavica. Raščupana djevojka i žena odozdol pritrčali, digli je i brže ponijeli gore.

— I skapala, prokleta! — zapišti žena za njom. — Za mjesec dana već treći nastup... Napolje, ti mešetaru! — i ona opet saleti mene.

— Šta ti, vrataru, stojiš? Zašto dobivaš plaću?

— Odlazi! Odlazi! Hoćeš li da ti isprašim leđa — promumlja lijeno vratar tek da nešto kaže. — Kad dvojima godi, nek treći ne hodi. Kupi tralje, bjež dalje!

Šta ću, iziđem; uvjerio sam se da sam se bez ikakve koristi naletio. Ali je u meni buktalo negodovanje. Stanem na pločniku pred kućnim vratima te se zagledam u vratašca. Čim sam izišao, odleti žena gore, a i vratar, pošto je svršio svoj posao, nestane nekud. Za časak siđe niza stepenice ona žena što je pomagala da odnesu Jelenu i požuri se dolje u svoj stan. Kad me je opazila, stane i radoznalo me pogleda. Njeno dobro blago lice ohrabri me. Opet stupim u dvorište i priđem ravno njoj.

— Dopustite da zapitam — započnem — šta je ovdje ta djevojčica i što to od nje čini ona odurna žena? Nemojte, molim vas, misliti da ispitujem iz puke radoznalosti. Tu sam djevojčicu sretao i zbog nečega se veoma zanimam za nju.

— Pa ako se zanimate za nju, bolje bi bilo da je uzmete, ili da joj nađete kakvo mjesto nego da ona tu propada — izgovori žena kao preko volje i krene da me ostavi.

— Ali ako me ne uputite, šta ću učiniti? Velim vam da ništa ne znam. To je zacijelo sama domaćica, Bubnova?

— Jest.

— Pa kako joj je djevojčica dopala? Je li joj ovdje umrla mati?

— Pa tako je dopala... Ne tiče se nas. — I ona opet htjede da ode.

— Ta molim vas; velim vam, to me veoma zanima. Možda mogu i da učinim štogod. Tko je, dakle, ta djevojčica? Tko je bila njena mati, — znate li?

— Pa kao da je neka tuđinka, došljakinja; kod nas je dolje i stanovala; ali je bila bolesna; od sušice je i umrla.

— Bila je, dakle, vrlo siromašna dok je stanovala u zakutku u podrumu?

— Uh, siromašna! Srce ti se kidalo zbog nje. I mi se svakako zlopatimo, a i nama se za šest rubalja zadužila za onih pet mjeseci dok je stanovala kod nas. Mi smo je i sahranili; muž joj je moj i lijes načinio.

— A šta Bubnova govori da ju je ona sahranila?

— Otkud bi je sahranila!

— A kako joj je bilo prezime?

— Pa ne znam da izgovorim, gospodine; zakučasto je; valjda je njemačko prezime.

— Smith?

— Nije, nije baš tako. A Ana Trifonovna ju je uzela; na odgoj, veli. Ali ne valja to nikako...

— Zacijelo ju je uzela radi nekog cilja.

— Ne valjaju joj poslovi — odgovori žena kao u dvoumici i skanjujući se bi li kazala i ne bi. — Šta se nas tiče; mi smo tuđi...

— A tebi bi bilo bolje da zavežeš jezik! — zaori iza nas muški glas. Bio je to vremešan čovjek u kućnoj haljini i u kaftanu povrh halje, naoko mještanin, obrtnik, muž one koja je govorila sa mnom.

— Nema ona ništa da razgovora s vama, gospodine; to se ne tiče nas... — izgovori on i pogleda me ispod oka. — A ti odlazi! Zbogom gospodine; mi smo škrinjari. Ako šta trebate od zanata, na svaku službu... Ali osim toga nema nam posla s vama...

Izidoh iz te kuće u dvoumici i strašno uzbuđen. Nisam ništa mogao da učinim, ali sam osjećao da mi je teško ostaviti sve ovako. Osobito su me uzbunile riječi škrinjarovo žene. Tu se krije neka nevaljanština; to sam slutio.

Išao sam oborene glave i razmišljajući, kad me iznenada oštar glas zovne mojim prezimenom. Pogledam — a preda mnom stoji

napit čovjek, skoro tetura, odjeven prilično čisto, ali u gadnoj kabanici i sa zaprljanom kapom. Lice mi je vrlo poznato. Počnem ga promatrati. On mi namigne i ironično mi se osmjehne.

— Ne poznaješ me?

GLAVA V

— A! To si ti, Maslobojeve! — uzviknem kad sam odjednom prepoznao u njem nekadašnjega školskoga druga, još iz gubernijske gimnazije — to je susret!

— Da, susret! Šest godina se nismo sastajali. To jest, jesmo se sastajali, ali me vaša preuzvišenost nije udostojavala pogledom. Ta vi ste generali, naime književni!... — Tako je govorio i podrugljivo se smješkao.

— Ali, brate Maslobojeve, to lažeš — prekinem ga. — Prvo, generali, makar i književni, nisu ni slični meni, a drugo, dopusti da ti reknem, ja se zaista sjećam da sam te dva puta sreo na ulici, ali si me očevidno sam izbjegavao, pa čemu bih pristupio kad vidim da me čovjek izbjegava. A znaš li šta ja rnislim? Da ti sada nisi napit, ne bi me ni sada zovnuo. Zar nije istina? Ali, zdravo! Vrlo se, vrlo se veselim, brate, što sam te sreo.

— Zaista! A ne kompromitiram li ja tebe svojim... nevaljalim likom? Ta i čemu ispitujem to; nije važno; ja se, brate Vanja, uvijek sjećam kakav si ti divan momčić bio. A sjećaš li se, tebe su istukli mjesto mene? Ti si prešutio, nisi me izdao a ja sam ti se, mjesto da budem zahvalan, jednu sedmicu podrugivao. Bezgrešna si ti duša! Zdravo, dušo moja, zdravo! (Mi se poljubismo.) Ta ja već toliko godina lunjam sâm samcat — dan na dan i noć na noć, a nisam zaboravio prošlost. Ne zaboravlja se to! A šta ti, šta ti?

— Pa šta bih, i ja lunjam sâm samcat...

Dugo me je gledao neobično ganut, kao čovjek obnemogao od pića. Ali i bez toga je bio izvanredno dobar čovjek.

— Nije, Vanja, nisi ti što sam ja — izgovori napokon tragičnim glasom. — Ta čitao sam; čitao sam, Vanja, čitao!... Ali poslušaj: da se razgovorimo od srca!! Žuriš se?

— Žurim se; a priznajem, strašno me nešto ozlovoljilo. Ali bolje je, gdje stanuješ?

— Reći ću ti. Ali to nije bolje; a bih li ti rekao šta je bolje?

— Pa šta?

— Pa eto, vidiš? — I on mi pokaže cimer, deset koračaja odande gdje smo stajali. — Vidiš: slastičarnica je i restoran, to jest, naprosto restoracija, ali mjesto je lijepo. Upozoravam te, lokal je pristojan, a votka, što samo može da bude! Iz Kijeva je pješice došla! Pio sam je, često sam je pio, znam; a mene i ne smiju tu ponuditi ničim lošim. Znaju Filipa Filipiča. Ta ja sam Filip Filipič. Šta? Kreveljiš se? Nije, nego me pusti da izgovorim. Sada je jedanaest i četvrt, maloprije sam pogledao; eto, dakle, upravo u jedanaest sati i trideset pet časaka pustit ću te. A dotle ćemo da kresnemo. Dvadeset časaka za starog prijatelja — valja li?

— Ako je samo dvadeset časaka, onda valja; jer tako mi boga, dušo moja, u poslu sam.

— Ako valja, onda valja. Samo, evo, ponajprije dvije riječi: slab si u licu, kao da su te baš maloprije ozlovoljili nečim, je li istina?

— Istina je.

— Dobro sam pogodio. Sada sam se, brate, dao na fizionomistiku, i to je zanimanje! Idemo, dakle, razgovorit ćemo se. Za dvadeset ću časaka najprije maknuti generala Čainskoga, pa ću obredati brezovicu, onda čišćenicu, onda narančevicu, onda parfait-amour, a onda ću pronaći još štogod. Pijem, brate! Jedino sam o svecima prije službe božje valjan. A ti makar i ne pio. Potreban si mi samo ti. A ako se napiješ, pokazat ćeš duševnu plemenitost. Idemo! Probrbljat ćemo dvije-tri riječi, pa ćemo se i opet razići na deset godina. Nisam brate, ravan tebi, Vanja!

— Pa ne brbljaj, nego idemo brže! Dvadeset je časaka tvojih, a onda me pusti!

U restoraciju smo se morali penjati na kat, uz drvene vanjske stepenice s ulaznim stepeništem na dva kata. Ali na stepenicama se iznenada sretosmo sa dva veoma napita gospodina. Kad nas oni smotriše, ukloniše nam se teturajući.

Jedan je od njih bio vrlo mlad i mladolik momak, još golobrad, s maljem od brčića, što su tek probili, i s napeto glupavim izražajem u licu. Odjeven je bio gizdelinski, ali nekako smiješno: kao da je u tuđoj odjeći, sa skupocjenim prstenjem na prstima, sa skupocjenom pribadačom na ovratniku i neobično glupo očešljan.

Sve se smješkao i hihikao. Drug mu je bio čovjek od pedesetak godina već, debeo, trbušast, odjeven prilično nemarno, također s velikom pribadačom u ovratniku, ćelav, nabuhla, pijana, kozičava lica, s naočarima na nosu, nalik na dugme. Izražaj toga lica bio je pakostan i požudan. Ružne, pakosne, sumnjičave oči zapale mu u salo te vire kao iz pukotina. Činilo se da obojica poznaju Maslobojeva, ali trbušan, kad se sreo s njim nakreveljio zlovoljno lice, iako na trenutak, a mladić se sav rasplinuo u ponizno-sladak smiješak. Čak je i skinuo kapu. Bila mu je na glavi kapa.

— Oprostite, Filipe Filipiču — protepa, ganuto ga gledajući.

— A što?

— Oprostite... onaj... (On se kvrcnuo po ovratniku.) Ondje sjedi Mitroška. Bit će, dakle, Filipe Filipiču, da je on nitkov.

— Pa šta je?

— Pa tako... A eto njemu (mahnuo glavom na druga) Prošle je sedmice na nepristojnu mjestu taj isti Mitroška omazao njušku vrhnjem... hi!

Drug ga zlovoljan gume laktom.

— A ne biste li, Filipe Filipiču, ispili s nama pol tuceta, bismo li se smjeli nadati?

— Neću, brate sada ne mogu — odgovori Maslobojev. — U poslu sam.

Drug ga i opet gurne laktom.

— Kasnije, kasnije!

Maslobojev je nekako očito nastojao da ih ne gleda. Ali tek što uđosmo u prvu sobu, po kojoj se u svu duž otegla prilično čista tezga, sva zapremljena zakuskama, kvasnim kolačima, ribljim paštetama i bocama biljnih rakija različitih boja — odvede me Maslobojev brže u stranu i reče:

— Mladić je trgovački sin Sizobrjuhov, sin poznatoga brašnara, baštinio je od oca pol milijuna i sada banči. Putovao je u Pariz, spiskao je ondje svu silu novaca, bio bi ondje i sve prorajtao, ali je i opet baštinio od strica i vratio se iz Pariza; ovdje bi, dakle, da utuče još preostatak. Za godinu će dana, razumije se, u prosjake. Glup je kao gusan — sve on po prvim restoranima, i po podrumima i po krčmama, i za glumicama, i nedavno je poslao molbu da ga prime u husare. Onaj drugi, vremešni, Arhipov, također je nešto kao trgovac

ili upravitelj, vucarao se i po zakupima; nitkov, lupež i današnji drug Sizobrjuhovljev, Juda i Falstaff, sve zajedno, dvokratni bankrotirao i odurno razbludno stvorenje, sa svakakvim hirovima. Znam jedno njegovo takvo kriminalno djelo; iskobeljao se. Zbog nečega se veoma veselim sada što sam ga tu sreo; čekao sam ga... Arhipov, razumije se, guli Sizobrjuhova. Zna mnogo različitih smicalica, zbog toga i jest dragocjen ovakvim momčekanjama. Odavno sam već, brate, nazuban na njega. Nazubio se na njega i Mitroška, eno onaj mladoliki momak u bogatom seljačkom ogrtaču — ondje stoji kraj prozora, cigansko lice. On trguje konjima i poznaje sve ovdašnje husare. Velim ti, takav je lupež da će ti pred očima napraviti lažnu novčanicu, a ti, makar i vidio, svejedno ćeš mu je razmijeniti. On je u seljačkom ogrtaču, istina je, u baršunskom, i nalik je na slavenofila, ali to mu, po mojem sudu, i pristaje, a da ga ovoga trena obučeš u najelegantniji frak i slično, pa da ga odvedeš u engleski klub i rekneš ondje: taj i taj, vladajući grof Barabanov, ondje će ga dva sata smatrati grofom — i whist će on igrati, i govorit će grofovski i neće mu se dosjetiti; prevarit će ih. Zlo će on završiti. Taj je, dakle, Mitroška neobično nazuban na trbušana, jer Mitroška je sada na tankim žicama, a trbušan mu je preoteo Sizobrjuhova, nekadašnjega prijatelja, kojemu još nije dospio da ostriže vunu. Kad su se sastali sada u restoraciji, zacijelo su izveli neku podvalu. Čak i znam kakvu i pogađam: Mitroška me je, i nitko drugi, obavijestio da će Arhipov i Sizobrjuhov doći amo te se vrzu ovuda u nekom ružnom poslu. Hoću da se okoristim Mitroškinom mržnjom prema Arhipovu, jer imam svojih razloga; pa i došao sam ovamo gotovo radi toga. Ali neću da se odajem Mitroški, pa se nemoj ni ti zagledavati u njega. A kad budemo izlazili odavde, on će mi zacijelo i sam pristupiti i reći što treba... A sada, Vanja, idemo u ovu sobu, vidiš? Ded, Steppe — nastavi on obraćajući se konobaru — razumiješ li šta mi treba?

— Razumijem.

— I udovoljit ćeš mi!

— Udovoljit ću.

— Udovolji! Sjedni, Vanja! Ali, šta me gledaš tako? Ta vidim da me gledaš. Čudiš se? Ne čudi se. Sve se može dogoditi čovjeku, čak što nije nikad ni sanjao, a pogotovo onda... pa, makar i onda, kad

smo ja i ti bubali Kornelija Nepota![55] Evo, Vanja, vjeruj samo to: Maslobojev je, doduše, skrenuo s puta, ali srce mu je ostalo isto, a samo su se promijenile prilike. Ćrn mi je trag, ali još nisam vrag. I doktor sam htio da budem, i za učitelja nacionalne književnosti spremao sam se, i o Gogolju sam napisao članak, i htio sam da kopam zlato, i namjeravao da se oženim — živa bi duša da se naslađuje, i ona je pristajala, premda je u kući toliko blagostanje da nemaš čime bi mačke izvabio iz sobe. Već sam htio za svadbenu ceremoniju da uznajmim cipele, jer su moje bile već godinu i pol poderane... Ali i nisam se oženio. Ona je pošla za učitelja, a ja počeo služiti u poslovnici, to jest, ne u trgovačkoj poslovnici, nego tako naprosto u poslovnici. Ali, tu su zasvirale drugačije diple. Protekoše godine, a sada ne služim, doduše, ali udobno stječem novac: primam mito i branim pravicu; junak sam pred kukavicama, a pred junakom sam i sam kukavica. Imam svojih pravila: znam, na primjer, da Je jedan kao i nijedan — pa radim svoj posao. A moj ti je posao više tajnovit... razumiješ li?

— Da ti nisi kakav detektiv?

— Ne, nije da sam detektiv, nego se bavim nekim poslovima, donekle i službeno, donekle i po svome pozivu. Eto, Vanja, pijem rakiju. A kako nisam nikada propijao pamet, to i znam svoju budućnost. Prošlo je moje vrijeme, crnac se ne može oprati. Jedno ću ti kazati: da se u meni ne oziva još čovjek, ne bih ti danas pristupio, Vanja. Pravo veliš, sretao sam te i prije, često sam htio da ti pristupim, ali sve nisam smio sve sam odgađao. Nisam te vrijedan. I istinu si rekao, Vanja, ako sam ti pristupio, pristupio sam jedino zato jer sam napit. I premda je sve to nadasve besmislica, dokončat ćemo to o meni. Deder, bolje da govorimo o tebi. Ali, dušo, čitao sam! Čitao sam, ta i ja sam pročitao! Govorim, prijane, o tvojem prvencu. Kad sam pročitao — zamalo te nisam, brate, postao čestit čovjek! Zamalo, ali sam promislio te volio da ostanem nečestit čovjek. Tako je...

I još mi je mnogo govorio. Pijanstvo ga je sve više zaokupljalo i on se neobično raznježio, gotovo do suza. Maslobojev je uvijek bio momak od oka, ali uvijek svojeglav i razvijen nekako ponad svojih snaga: lukav, himben, spletkar i smutljivac još od školskoga doba, ali

nije bio čovjek bez srca; propao čovjek. Takvih je ljudi među Rusima mnogo. Često ih je s velikim sposobnostima; ali sve se to u njima nekako spleće, a povrh toga znaju oni svjesno istupati protiv svoje savjesti iz slabosti u nekim stvarima, te ne samo da uvijek propadaju, nego i sami unaprijed znaju da srcu u propast. Maslobojev se među inim, udavio u piću.

— Sada, prijatelju, još jednu riječ — nastavi on. — Čuo sam kako ti se isprva razlegla slava; čitao sam nakon toga različite kritike o tebi (čitao sam zaista; ti misliš da ja baš ništa ne čitam), sretao sam te zatim u lošim cipelama, po blatu bez kaljača, s izderanim šeširom, i dokučio sam štošta. Sada se baviš novinarstvom?

— Da, Maslobojeve.

— Zapisao si se, dakle, u poštansku kljusad.

— Tako nešto.

— Eto, dakle, brate, evo šta ću ti reći na to: bolje je piti! Ja ti se napijem, legnem na divan (a imam divan divan na pera) te mislim da sam, na primjer, kakav Homer ili Dante, kakav Fridrik Barbarossa — ta sve se može zamisliti. Ti pak ne možeš zamisliti da si Dante ili Fridrik Barbarossa,[56] prvo, zato jer ti hoćeš da budeš sâm za sebe, a drugo, zato jer tebi je zabranjeno svako htijenje; jer ti si poštansko kljuse. U mene je uobrazilja, a u tebe ozbiljnost. Poslušaj, dakle, otvoreno i izravno, ali bratski (jer inače ćeš me na deset godina uvrijediti i poniziti) — ne treba li ti novaca? Treba. Ta nemoj se kreveljiti. Uzmi novce, namiri se s poduzetnicima,[57] zbaci jaram, osiguraj sebi onda život za cijelu godinu i lati se omiljene misli piši veliko djelo! A? Šta veliš?

— Slušaj, Maslobojeve! Cijenim tvoju bratsku ponudu, ali ti ne mogu sada ništa odgovoriti — a zašto? — dugo bi se pripovijedalo. Takav je stjecaj okolnosti. Ali obećajem: sve ću ti kasnije pripovijedati, bratski. Hvala ti za ponudu: obećajem da ću doći tebi i dolaziti često. Ali evo o čemu se radi: ti si sa mnom iskren, pa zato se odlučujem da te zapitam za savjet, pogotovo jer si, čini mi se, majstor u tim stvarima.

I ja mu ispripovijedim svoju dogodovštinu sa Smithom i njegovom unukom, još od slastičarnice. Začudo: dok sam mu pripovijedao, po

njegovim mi se očima učinilo da on štošta zna od te dogodovštine. Zapitam ga za to.

— Ne, nije to — odgovori on. — Uostalom, čuo sam štošta o Smithu, da je umro u slastičarnici nekakav starac. A o madame Bubnovoj zaista znam koješta. Od te sam dame prije dva mjeseca primio mito. Je prends mon bien où je le trouve[58] i jedino u tom smislu nalikujem na Molièra. Očerupao sam je doduše za sto rubalja, ali sam se još onda zarekao da ću je oguliti, ne za sto rubalja, nego za pet stotina. Odurna ženska! Bavi se nevaljalim poslovima. Ne bi to još ništa bilo, ali ponekad već prevršuje od zloće. Nemoj, molim te, smatrati mene za don Quijota. Radi se o tome da bi mi moglo ljuto prisjesti, a kad sam prije pol sata sreo Sizobrjuhova, veoma sam se obradovao. Sizobrjuhova su očevidno doveli amo, doveo ga je trbušan, a jer znam kakvim se poslovima trbušan osobito bavi, to i zaključujem... Ali uvrebat ću ja već njega! Vrlo se veselim što sam od tebe čuo o toj djevojci; sada sam naišao na drugi trag. Ta ja ti se, brate, bavim različitim prijatnim komisijama, pa poznajem i te kakve ljude! Istraživao sam nedavno jedan posalac za nekoga kneza, pa ti velim — takav je posalac da se od toga kneza ne bih ni nadao. Ili hoćeš da ti pripovijedim drugu priču, o udatoj ženi? Posjećuj me, brate, ja sam za te spremio takvih sižea da ti neće povjerovati ako ih budeš opisao...

— A kako je prezime tomu knezu? — prekinem ga, sluteći nešto.

— Pa šta će ti to? Izvoli: Valkovski.

— Petar.

— Da. Poznaješ li ga?

— Poznajem, ali slabo. Dakle, Maslobojeve, o tom ću se gospodinu počešće raspitivati u tebe — rekoh ustajući — neobično si me zainteresirao.

— Eto vidiš, stari prijatelju, dolazi da se raspituješ koliko te volja. Umijem da pričam priče, ali do nekih granica — razumiješ? Jer inače ćeš da izgubiš kredit i čast, naime poslovnu, i tako dalje, i tako dalje.

— Svakako, koliko bude dopuštala čast.

Bio sam čak i uzbuđen. On je to primijetio.

— Šta veliš, dakle, sada o onoj priči što sam ti je maloprije pripovijedio? Jesi li šta smislio ili nisi?

— O tvojoj priči? Ded me počekaj dva-tri časka; platit ću.

Ode do buffeta i ondje se kao nekako nenadno sretne odjednom s onim mladićem u seljačkom ogrtaču, kojega je onako ni pet ni šest nazvao Mitroškom. Učinilo mi se da ga Maslobojev poznaje nešto bolje nego što mi je priznao. Bilo je barem očito da se nisu sastali sada prvi put. Mitroška je naoko bio prilično originalan mladić. U svojem ogrtaču, u crvenoj svilenoj košulji, oštrih, ali pristalih crta lica, prilično još mlađahan, crnomanjast, smiona, blistava pogleda, davao je dojam zanimljiva čovjeka i nije odbijao. Kretnje su mu bile nekako izvještačeno smione, ali se sad, vidjelo se, suzdržavao, nastojao da izazove dojam osobite poslenosti, dostojanstvenosti i ozbiljnosti.

— Znaš šta,Vanja — reče Maslobojev, kad se vratio — dođi mi danas u sedam sati, pa ću ti možda kazati štošta. Sam samcat, da znaš, ne značim ništa; nekada sam značio, ali sada sam samo pijanac i zanemario sam poslove. Ali su mi preostale pređašnje veze; znam štošta da ispitam, s različitim prepredenim ljudima da se snjuškam; time i zadobivam; istina, za slobodnoga, to jest za trijeznoga vremena i sam štošta radim, opet s pomoću znanaca... najviše ispitivanjem.. • Ali ostavimo to! Dosta je... Evo ti i adresa moja: u Šestilavočnoj. Ali sada sam se, brate, već previše ukiselio. Kresnut ću još zlaćanu, pa ću kući. Poleškarit ću. Kad mi dođeš, upoznat ću te s Aleksandrom Semjonovnom, a ako bude kada, razgovarat ćemo se i o poeziji.

— Pa, a o onom?

— Pa možda i o onom.

— Doći ću valjda, zacijelo ću doći.

GLAVA VI

Ana Andrejevna me već odavno očekivala. Ono što sam joj juče rekao o Natašinu pisamcu, veoma joj je probudilo radoznalost te me očekivala kudikamo ranije izjutra, barem u deset sati. A kad sam joj došao prije dva sata poslije podne, mučno je iščekivanje iscrpio staričine posljednje snage. Osim toga je vruće željela da mi iznese svoje nove nade što su se od jučerašnjega dana rodile u njoj i da me obavijesti o Nikolaju Sergejiču, koji je od jučer počeo kunjati, stmurio se, ali postao prema njoj nekako osobito nježan. Kad sam joj došao,

dočekala me u prvi čas s hladnom borom nezadovoljstva na licu, tek je što je cijedila riječi kroz zube i nije pokazivala ni najmanju radoznalost, tek da ne reče: »Zašto si došao? Šta te to tjera, prijatelju, da svaki dan švrljaš«. Srdila se što sam kasno došao. Ali sam se žurio te joj bez ikakva zatezanja opričam sav jučerašnji prizor kod Nataše. Čim je starica začula za posjet staroga kneza i za njegovo svečano snubljenje, odmah spala s nje sva namještena čama. Nemam riječi da opišem kako se obradovala, čak se i zbunila nekako, križala se, plakala, do zemlje se klanjala pred svetačkom slikom, grlila mene i htjela odmah da otrči Nikolaju Sergejiču i da mu javi svoju radost.

— Molim te, prijatelju, ta on je mrzovoljan sve zbog kojekakvih poniženja i uvreda, a kad sada dozna da je Nataša dobila potpunu zadovoljštinu, za tren će zaboraviti sve.

Jedva sam je odvratio. Dobra starica, iako je dvadeset pet godina proživjela s mužem, još ga je slabo poznavala. Strašno je poželjela također da odmah ode sa mnom do Nataše. Razložim joj da Nikolaj Sergejič ne samo da joj neće možda odobriti taj postupak, nego ćemo time još i naškoditi cijeloj stvari. Jedva je napustila tu misao, ali me je zadržala još pol suvišna sata i za sve je vrijeme govorila jedino ona. »Ta s kim ću ostati sada — govorila je — tako radosna — pa da sjedim sama među četiri zida?« Napokon sam je nagovorio da me pusti i razložio joj da me Nataša sada čeka, a ne može da dočeka. Starica me prekrižila nekoliko puta za put, poslala zaseban blagoslov Nataši i gotovo zaplakala kad sam odlučno odbio da joj neću toga dana doći još jednom naveče, ako se Nataši ne dogodi štogod osobito. Nikolaja Sergejiča nisam sada ni vidio: cijele noći nije mogao da zaspi, tužio se na glavobolju, na groznicu, pa je sada spavao u svojoj sobici.

I Nataša me očekivala cijelo prije podne. Kad sam ušao, hodala je po svojem običaju sobom, skrštenih ruku, i premišljala o nečem. Čak i sada, kad je se sjetim, ne zamišljam je drugačije nego uvijek samu u siromaškoj sobici, turobnu, ostavljenu, kako čeka skrštenih ruku, oborenih očiju, pa se bez cilja šeta gore-dolje.

Neprestano je hodala polagano. Zapita me šta tako kasnim. Ukratko joj ispripovijedam sve svoje pustolovine, ali ona me nije gotovo ni slušala. Opažalo se da je veoma zabrinuta zbog nečega.

— Šta je novo? — zapitam

— Nema ništa — odgovori ona, ali takva obličja, te sam se po njemu odmah dosjetio da zna neku novost, pa me zato i očekivala da mi pripovjedi tu novost, ali po običaju svojem neće je pripovijedati odmah nego kad budem odlazio. Tako je uvijek bilo kod nas. Bio sam se već navikao na nju te sam čekao.

Razumije se, započeli smo razgovor o jučerašnjoj dogodovštini. Mene je osobito prenerazilo što se sasvim slažemo kako nas se dojmio stari knez: nikako joj se nije dopadao, kudikamo se manje dopadao nego jučer. A kad smo potanko razglobili sav njegov jučerašnji posjet, reći će odjednom Nataša:

— Slušaj, Vanja, ta uvijek biva tako: ako ti se čovjek isprva ne sviđa, to je gotovo znak da će ti se svakako svidjeti kasnije. Tako se barem meni uvijek događalo.

— Dao bog, Nataša, da bude tako. I evo još moje mišljenje, i konačno mišljenje: sve sam razmotrio i rasudio sam da knez možda i spletkari, ali pristaje na vaš brak uistinu i ozbiljno.

Nataša stane nasred sobe i oštro me pogleda. Sve joj se lice promijenilo; čak i usne joj malo zadrhtale.

— Ta kako bi mogao u takvoj prilici hiniti i... lagati? — upita ona u nadmenoj dvoumici.

.— I jest, i jest! — potvrdim brže.

— Nije dakako lagao. Čini mi se da to ne treba ni misliti. Ne može se ni pronaći bilo kakav razlog zašto bi hinio. I napokon, šta li sam ja u njegovim očima da bi mi se toliko podrugivao? Zar bi čovjek mogao da ovoliko vrijeđa?

.— Naravno, naravno — potvrđivao sam, a pomislih: »Ti zacijelo sada, hodajući po sobi, jedino to i misliš, bijednice moja, a možda još i jače sumnjaš nego ja«.

— Ah, ali bih voljela da se što prije svrati! — reče ona. — Namjeravao je cijelo veče da presjedi kod mene i onda... Valjda su važni poslovi kad je sve ostavio i otišao. Ne znaš li, Vanja, kakvi su to poslovi? Nisi li čuo štogod?

— Pa bog bi ga znao. Ta on neprestano stječe novaca. Čuo sam da sudjeluje u nekoj dobavci ovdje u Petrogradu. Mi se, Nataša, ne razumijemo u poslove.

— Naravno da se ne razumijemo. Aljoša mi je jučer govorio o nekom pismu.

— Neka obavijest. Zar je dolazio Aljoša?

— Jest.

— Izjutra?

— U dvanaest sati; ta on dugo spava. Sjedio je malo. Otjerala sam ga Katerini Fjodorovnoj; ta ne valja to, Vanja?

— A zar nije sam namjeravao onamo?

— Pa i jest namjeravao i sâm...

Htjede još nešto da nadoveže, ali zašuti. Gledao sam je i čekao. Lice joj je bilo tužno. Bio bih je i zapitao, ali ona ponekad nije voljela da je se ispituje.

— Čudan je on momčić — reče najzad, a malo nakrivila usta i kao da se trudi da me ne gleda.

— A šta je? Po svoj je prilici bilo štogod među vama?

— Ne, nije ništa; tako... Bio je, uostalom, i umiljat... Samo već...

— Sada su se evo svršile sve njegove tuge i brige — rekoh.

Nataša me pogleda uporito i ispitljivo. Možda je i sama željela da mi odgovori: »Malo je on i prije imao briga i tuga«, ah joj se učinilo da moje riječi sadrže istu misao. Zato se i naprći.

Ali odmah posta opet prijazna i ljubazna. Bila je sada izvanredno krotka. Presjedio sam kod nje dulje nego sat. Neobično se uzrujavala. Plašila se kneza. Primijetio sam po nekim njenim pitanjima da bi veoma željela doznati pouzdano kakav je zapravo dojam proizvela jučer na njega. Je li se valjano držala? Nije li prejako pred njim ispoljila svoju radost? Nije li bila preuvredljiva? Ili, naprotiv, baš preobzirna? Da on nije pomislio štogod? Da je nije ismijao? Da nije osjetio prezir prema njoj?....

Od te joj misli planuše obrazi kao oganj.

— Zar se treba toliko uzrujavati jedino zato jer loš čovjek pomisli štogod? Pa neka pomisli! — rekoh.

— A zašto je on loš? — zapita ona.

Nataša je bila sumnjičava, ali čista srca i otvorena. Njena je sumnjičavost potjecala iz čista izvora. Bila je ponosita i plemenito ponosita, te nije mogla podnositi kad se ono što ona smatra za više od svega pred njenim očima izvrgava smijehu. Nitkovu bi uzvratila na prezir dakako samo prezirom, ali ipak bi je zaboljelo srce kad bi

se tko narugao onomu što ona smatra za svetinju, makar tko se podrugivao. Nije to potjecalo od nedostatka odlučnosti. Potjecalo je donekle i od toga što je preslabo poznavala svijet, što je premalo poznavala ljude i zatvarala se u svoj zakutak. Sav je život proživjela u zakutku, nije se gotovo ni micala iz njega. A, napokon, u njoj je bilo neobično razvijeno ono svojstvo najdobrodušnijih ljudi, što je baštinila možda od oca — da u zvijezde kuje čovjeka, da ga tvrdokorno smatra za boljeg nego što zaista jest, da u žaru preuveličava sve što je dobro u njemu. Takvim je ljudima teško kad se kasnije razočaraju; još je teže kad osjećaš da si sâm kriv. Zašto si očekivao više nego što ti se može dati? A takve ljude očekuje svaki čas takvo razočaranje. Najbolje je kad mirno sjede po svojim zakucima i ne izlaze na svjetlost; čak sam i primijetio da oni zaista toliko vole svoje zakutke te i podivljaju u njima. Ali Nataša je pretrpjela mnoge nesreće, mnoge uvrede. Bila je već bolesno stvorenje i nije se smjelo nju kriviti, ako u mojim riječima ima ikakva okrivljivanja.

Ali sam se žurio da odem. Ona se začudi i gotovo zaplače što odlazim, iako mi za sve vrijeme dok sam sjedio nije iskazivala nikakvu nježnost, naprotiv, bila je prema meni čak i nekako hladnija nego obično. Žarko me poljubi i nekako mi je dugo gledala u oči.

— Poslušaj — reče. — Aljoša je danas nadasve bio smiješan, pa me i zadivio. Bio je vrlo drag, naoko vrlo sretan, ali je uletio kao leptir, kao gizdelin, sve se vrtio pred ogledalom. Sada je nekako previše bezobziran... a i nije dugo ostajao. Zamisli: donio mi je bombona.

— Bombona? Pa to je vrlo lijepo i prostodušno. Ah, kakvi ste vas dvoje! Evo ste započeli već sada da pazite jedno na drugo, da uhodite, da proučavate jedno drugomu lice, da s lica čitate tajne misli. (A ništa se i ne razumijete u njih!) On još ništa. Nestaško je i učenik kao nekada. Ali ti, ti!

I uvijek, kad god bi Nataša mijenjala ton i prilazila mi bilo da se tužila na Aljošu, bilo da je rješavala kakve škakljive nedoumice, bilo s kojom tajnom ili sa željom da bih je razumio od pol riječi, uvijek me je, sjećam se, gledala iskešenih zubi i kao moleći neka zacijelo riješim ta pitanja kakogod, tako da bi joj odmah odlanulo srcu. Ali sjećam se također da sam u takvim prigodama uvijek poprimao

nekako surov i oštri ton, kao da korim nekoga, i to mi se uvijek događalo sasvim slučajno, ali mi je uvijek polazilo za rukom. Moja surovost i ozbiljnost bile su u pravi čas, činile su se autoritativnijima, ta gdjekada osjeća čovjek neodoljivu potrebu da bi ga tkogod prekorio. Nataša je barem odlazila od mene ponekad dobrano utješena.

— Nije, vidiš, Vanja — nastavljala je, držeći jednu ruku na mojem ramenu, drugom stiskajući moju ruku, a očicama uranjajući u moje oči — učinilo mi se da je bio nekako premalo osjećajan... učinio mi se već takav mari[59] — znaš, kao da je deset godina oženjen, ali sve je još čovjek, ljubazan sa ženom. Nije li to prerano?... Smijao se, vrtio, ali kao da se sve to tiče mene samo tako, samo donekle, a ne onako kao prije... Vrlo se žurio Katerini Fjodorovni... Ja mu govorim, a on ne sluša ili zapodijeva govor o drugom, znaš, ona ružna navika otmjenog svijeta, od koje smo ga oboje toliko odučavali. Jednom riječju, bio je takav... čak i kao da je ravnodušan — Ali šta ja govorim! Eto sam uzela i otpočela! Ah, Vanja, koliko mi svi tražimo, kakvi smo hiroviti despoti! Tek sada vidim! Ne opraštamo čovjeku puku promjenu u licu, a bog bi znao zašto mu se promijenilo lice! Pravo si učinio, Vanja, što si me malo prije korio! Ja sam jedina kriva svemu! Sami stvaramo sebi jade, pa se još tužimo... Hvala ti, Vanja, posve si me utješio. Ah, da dođe danas! Ali šta! Možda će se i rasrditi za ono malo prije.

— A zar ste se već svadili? — uzviknem ja u čudu.

— Nije mi ni na kraj pameti! Jedino sam bila nešto tužna a on iz veselja zapao odjednom u turobnost, te mi se učinilo da se suho oprostio sa mnom. Ali ću poslati po njega... Dođi i ti danas, Vanja.

— Svakako, samo ako me ne zadrži jedan posao.

— Pa kakav ti je to posao?

— Ta navalio sam ga na sebe! Uostalom, čini mi se, svakako ću doći.

GLAVA VII

Upravo u sedam sati došao sam Maslobojevu. Stanovao je u Šestilavočnoj ulici, u jednom krilu nevelike kuće, u prilično nečistu

stanu od tri sobe, koje, uostalom, nisu bile siromaški namještene. Vidjelo se čak i neko blagostanje ali i neobična nekućevnost. Otvorila mi je vrata ljepušasta djevojka od devetnaest godina, odjevena vrlo priprosto, ali vrlo lijepo, vrlo uredna i predobrih veselih očica. Odmah sam se dosjetio da je to glavom Aleksandra Semjonovna, koju je nedavno spomenuo letimice te me mamio da se upoznam s njom. Zapita tko sam, a kad je čula prezime, reče da me on čeka, ali sada spava u svojoj sobi, pa me onamo i odvela. Maslobojev je spavao na krasnu, meku divanu, pokriven svojom prljavom kabanicom, s izlizanim kožnim uzglavljem pod glavom. San mu je bio vrlo lak; čim smo ušli, zovnuo me on odmah po imenu.

— A! Ti si to? Čekam te. Upravo sam sanjao da si došao i da me budiš. Vrijeme je dakle. Idemo!

— Kamo ćemo?

— Do dame.

— Koje? Zašto?

— Do madame Bubnove da je smotamo. — Ali je ona krasotica! — otegne, obraćajući se Aleksandri Semjonovni, te čak poljubi vrhove prsta kad je spomenuo madame Bubnovu.

— Već je započeo, smislio! — izgovori Aleksandra Semjonovna, smatrajući da se svakako mora malo rasrditi.

— Nisi poznat? Upoznaj se, brate: evo, Aleksandra Semjonovna, predstavljam ti ga, to je književni general; samo ih jedan put u godini razgledavaju besplatno, a u drugo vrijeme za novce.

— Eto je našao ludu. Nemojte ga, molim vas, slušati, on to ismijava mene. Otkud su oni generali?

— To vam i velim da su nešto posebno. A ti, vaša preuzvišenosti, nemoj misliti da smo mi glupi, mi smo mnogo pametniji nego što se činimo na prvi pogled.

— Ta ne slušajte ga! Uvijek me postiđuje pred čestitim ljudima, bestidnik! Bar da me odvede kada u kazalište!

— Volite, Aleksandra Semjonovna, svoje domaće... Niste li zaboravili da treba voljeti? Niste zaboravili riječcu? Onu što sam vas učio!

— Dakako da nisam zaboravila. Kakvu glupariju dakle.

— E, pa koja je to riječca!

— Morat ću da se sramim pred gostom. Ona možda znači nešto sramotno. Jezik mi usahnuo ako je reknem.

— Zaboravili ste je dakle!

— Pa, evo, i nisam zaboravila: penati![60] Volite svoje penate... eto, šta on izmišlja! Možda nije ni bilo nikakvih penata; i čemu bi ih voljeli. Sve on bunca!

— Zato u madame Bubnove...

— Phi, ti i tvoja Bubnova... — i Aleksandra Semjonovna istrči posve ozlojeđena.

Iziđismo.

— Vidiš, Vanja, prvo, sjednimo u kola. Tako. A drugo, nedavno, kad sam se oprostio s tobom, doznao sam još štošta,.a nisam doznao po nagađanju nego iz istinskih izvora. Ostao sam na Vasiljevskom otoku još cijeli sat. Taj je trbonja strahovit nitkov, prljav, gadan, s majstorijama i s različitim podlim voljicama. Ta je Bubnova već odavno poznata zbog kojekakvih smicalica te iste vrsti. Onomad je skoro uhvaćena s jednom djevojčicom iz čestite kuće. Uznemiravale su me one muslinske haljine u koje je odijevala tu siroticu (ti si eno pripovijedao maloprije) jer sam već prije toga bio čuo štošta. Maloprije sam doznao još koješta, doduše sasvim slučajno, ali se čini da je pouzadno. Koliko je godina djevojčici?

— Po licu trinaestak godina.

— A po rastu manje. Ona će dakle i učiniti. Ako treba reći će: jedanaest, a inače: petnaest. Pa kako bijednica nema ni zaštite, ni obitelji, to...

— Zar?

— A šta si ti mislio? Ta od samoga milosrđa ne bi madame Bubnova uzela siroticu. A kad se već trbonja navadio onamo, onda i jest tako. Tu nedavno, prije podne, sastao se s njom. A bolvanu Sizobrjuhovu obećana je danas krasotica, udata žena, žena činovnika i štabnoga časnika. Trgovački sinovi koji banče ginu za tim; uvijek pitaju za čin. To je kao u latinskoj gramatici, sjećaš se: značenje je važnije od završetka. Uostalom, ja sam, čini mi se, pijan još od onoga maloprije. Pa, a Bubnova da se nije usuđivala baviti se takvim poslovima. Ona bi i policiju zavarala; ali lažeš! Zato ću je i zaplašiti, jer zna da odnekad pamtim... i tako dalje — razumiješ?

Strašno sam se prenerazio. Svi su mi ti glasovi uzbudili dušu. Sve sam se bojao da ćemo zakasniti te sam tjerao kočijaša.

— Ne brini se, postarao sam se — govorio je Maslobojev. — Ondje je Mitroška, Sizobrjuhov će njemu platiti u gotovu, a trbušasti nitkov sâm sobom. O tome je odlučeno još maloprije. Tako, a Bubnova se dopasti meni... Zato neka se ne usuđuje...

Dovezli se mi i zaustavili pred restoracijom; ali ondje nije bilo čovjeka koji se zvao Mitroška. Kočijašu naložimo da nas čeka pred restoracijskim stepenicama, i odemo do Bubnove. Mitroška nas je čekao pred ulaznim vratima. U prozorima je sjala jarka svjetlost i čuo se pijani, gromoviti Sizobrjuhovljev smijeh.

— Ondje su svi oni, bit će već četvrt sata — izvijesti ih Mitroška. — Sada je pravi čas.

— A kako ćemo ući? — zapitam ja.

— Kao gosti — odvrati Maslobojev — ona me poznaje. Sve je doduše zaključano, ali za nas nije.

Zakuca tiho na vrata, i ona se odmah otvore. Otvorio ih je vratar, i Mitroška i on namignu jedan drugome. Uđosmo tiho; u kući nas nisu čuli. Vratar nas odvede uza stepenice i kucne. Doviknu mu, a on odgovori da je sâm; »mora se«, reče. Otvore, i mi uđemo svi odjednom. Vratar se skloni.

— Jaoh, tko je to? — zaviče Bubnova koja je, pijana i raščupana, stajala u malenom predsoblju, sa svijećom u ruci.

— Tko? — prihvati Maslobojev. — Zar vi, Ana Trifonovna, ne prepoznajete drage goste? Tko bi bio nego mi?... Filip Filipić.

— Ah, Filip Filipič! Vi ste to... dragi gosti... Ta kako vi... ja... ništa... izvolite ovamo...

I ona se ustrčkala.

— Kamo ovamo? Ta tu je pregra... Ded vi nas ljepše dočekujte! Pit ćemo kod vas ushlađenoga, a nema li ljubeznicâ?

Domaćica se za tren ohrabrila.

— Ta za takve ću drage goste pronaći ispod zemlje; naručit ću iz kitajske carevine.

— Dvije-tri riječi, predraga Ana Trifonovna: je li tu Sizobrjuhov?

— T... tu je.

— Njega, dakle, i trebam. Kako je on, nitkov, bez mene smio da banči?

— Pa zacijelo vas nije zaboravio. Sve je čekao nekoga, zacijelo vas.

Maslobojev odgurne vrata, i mi se stvorismo u nevelikoj sobi sa dva prozora, s geranijama, pletenim stolicama i odurnim glasovirom; sve kako treba. Ali još prije nego smo ušli, još dok smo razgovarali u predsoblju, nestao Mitroška. Kasnije sam doznao da i nije ulazio nego je čekao pred vratima. Imao je tko će mu otvoriti. Ona raščupana, narumenjena žena, što je jutros izvirivala Bubnovoj iza leđa, bila mu je kuma.

Sizobrjuhov je sjedio na tananu divančiću od lažnoga mahagonijeva drveta, za okruglim stolom, pokrivenim stolnjakom. Na stolu su stajale dvije boce topla šampanjca, boca loša ruma; stajali su tanjuri sa slastičarskim bombonima, paprenjacima i orasima triju vrsta. Sučelice Sizobrjuhovu sjedjelo je za stolom odurno stvorenje od četrdesetak godina, kozičayo, u crnoj haljini od tafta, s brončanim narukvicama i brošićima. To je bila žena štabnoga časnika, tobožnja, očevidno je. Sizobrjuhov je bio pijan i vrlo zadovoljan. Njegov trbušasti pratilac nije bio s njim.

— Zar tako ljudi rade! — zarikne Maslobojev na sav glas a još poziva Dussotu!

— Filipe Filipiču, usrećili ste me! — promuca Sizobrjuhov blažena lica, pošavši nama ususret.

— Piješ li?

— Oprostite!

— Ta nemoj se ispričavati, nego pozivaj goste. Došli smo da bančimo s tobom. Evo sam ti još doveo gosta: prijatelj!

Maslobojev pokaže na mene.

— Veselim se, to jest, usrećili ste me... Khi!

— Ih, i to se zove šampanjac! Nalikuje na kiselu juhu,.

— Vi vrijeđate.

— Ti se Dussotu ne smiješ valjda ni javiti; i još on poziva!

— Maloprije je pripovijedao da je bio u Parizu — prihvati oficirka — po svoj prilici laže!

— Fedosja Titišna, ne vrijeđajte. Bili smo. Putovali smo.

— Zar takav seljak da je bio u Parizu?

— Bili smo. Mogli smo. Ondje sam se istakao s Karpom Vasiljevičem. Karpa Vasiljiča valjda poznajete.

— A zašto bih poznavala tvojega Karpa Vasiljiča?

— Pa tako... stvar je iz politike. A ja sam s njim ondje u mjestancu Parizu, kod madame Joubert, razbio engleski trumeau. [61]

— Šta ste razbili?

— Trumeau. Bio je takav trumeau po svem zidu do stropa; a Karp je Vasiljič bio tako pijan da je već s madamom Joubert počeo govoriti ruski. Stao on uz trumeau i nalaktio se. A Joubertovica mu viče, po njihovu naime: »Trumeau stoji sedam stotina franaka (naših četvrtina rublja), razbit ćeš!« On se smješka i gleda mene; a ja sjedim preko puta njega na divanu i krasotica uz mene, ali ne ovako rilo, kao evo ova, nego gizdava, jednom riječju. Viče on: »Stepane Terentjiču, ej, Stepane Terentjiču! Hoćemo li napolak?« Ja velim »Hajde!« A on šaketinom tresnuo o trumeau — džin! Samo se rasule treskotine. Zavrisnula Joubertovica, hoće da mu iskopa oči: »Šta radiš, razbojnice, kamo si došao?« (po njihovu naime). A on će njoj: »Ti, madame Joubert, veli, uzimaj novce, a ne priječi moju ćud,« pa joj odmah istresao šest stotina i pedeset franaka. Pol stotine smo se iscjenkali.

U taj se čas razlegao strašan, pronicav krik negdje iza nekoliko vrata, dvije ili tri sobe dalje od ove u kojoj smo mi bili. Trgnem se pa zaviknem i ja. Prepoznao sam taj krik: bioje Jelenin glas. Odmah za tim žalostivim krikom razlegli su se drugi krici, psovke, gungula i, napokon, jasni, zvonki, razgovijetni udari dlanom po licu. To je valjda Mitroška obavljao svoj posao. Odjednom se na silu otvorila vrata i u sobu provalila Jelena, blijeda, mutnih očiju, u bijeloj muslinskoj haljini, ali sasvim zgužvanoj i izderanoj, s počešljanom kosom, ali rasutom, kao u borbi. Stajao sam nasuprot vrata, te ona poleti ravno put mene i obuhvati me rukama. Svi skočili, svi se usplahirili. Razlegla se vriska i krika kad se ona pojavila. Odmah za njom iskrsnuo na vratima Mitroška. Vuče za kosu svojega trbušastoga neprijatelja, svega izderanoga. Dovukao ga do praga i gurnuo nama u sobu.

— Evo ga! Uzimajte ga! — izgovori Mitroška neobično zadovoljan.

— Slušaj — reći će Maslobojev, a prišao mirno meni i lupio me po ramenu — uzmi našega kočijaša, uzmi djevojčicu i odvezi se u svoj stan, a ovdje tebi nema više posla. Sutra ćemo urediti i sve drugo.

Nisam čekao da mi se to ponovi. Uhvatim Jelenu za ruku i izvedem je iz te spilje. I ne znam više kako su oni ondje dokončali. Nas nije nitko zaustavljao: domaćica se prestravila. Sve se zbilo tako naglo te nije mogla ništa da spriječi. Kočijaš nas je čekao i za dvadeset sam časaka bio već u svojem stanu.

Jelena je bila napola mrtva. Raskopčam joj haljinu, poprskam je vodom i položim je na divan. Uhvatila je vrućica i bunilo. Gledao sam joj blijedo lišće, usne bez boje, crnu namirisanu kosu, koja je začešljana u stranu ali zalizana, cijelu njenu odjeću, te ružičaste vrpčice što su joj ostale pogdjegdje na haljini — te sam najzad razumio svu tu odurnu dogodovštinu. Jadnica! Bivalo joj je sve gore te gore. Nisam je ostavljao te odlučih da te večeri ne idem Nataši. Jelena je dizala katkad duge trepavice, pogledavala me, gledala me dugo, pomno, kao da me prepoznaje. Zaspala je tek kasno, o prvom satu u noći. Zaspao sam kraj nje na podu.

GLAVA VIII

Ustao sam vrlo rano. Cijele sam se noći budio svaka pol sata, prilazio bijednoj gošći i pozorno je promatrao. Bila je u vrućici i laku bunilu. Ali pred jutro je zaspala čvrsto. Dobar znak, pomislim, ali kad sam se ujutro probudio, odlučim da otrčim brže po doktora dok jadnica još spava. Znao sam jednoga doktora, neženju, dobrodušnoga starčića, koji je od pamtivijeka stanovao kod Vladimirske mitnice sa svojom gospodaricom Njemicom. Njemu sam se i otputio. Obeća mi da će doći u deset sati. Bilo je osam sati kada sam ga pohodio. Neobično sam želio da se putem svratim Maslobojevu, ali sam se predomislio: zacijelo on spava još od jučer, a osim toga bi se Jelena mogla probuditi, pa bi se vjerojatno uplašila kad nema mene, a vidi da je u mojem stanu. U svojem bolesnom stanju mogla je i zaboraviti kako je, kada je i na koji način dospjela meni.

Probudila se u isti čas kad sam ulazio u sobu. Pristupim joj i zapitam oprezno: kako joj je? Ona mi ne odgovori, ali me dugo i uporno gledala svojim izrazitim, crnim očima. Učinilo mi se po njenu pogledu da ona sve razumije i da je sasvim pri svijesti. A odgovarala mi nije, možda to nije bio njen običaj. I jučer i prekjučer, kad mi je dolazila, nije ni riječi odgovarala na neka moja pitanja, nego mi se samo odjednom zagledala u oči svojim dugim, upornim pogledom, u kojem je uz nedoumicu i divlju radoznalost bio još neki čudni ponos. A sada sam joj opazio u pogledu krutost, pa i kao neku nepovjerljivost. Položim joj ruku na čelo da pipnem je li u vrućici, ali ona mi šuteći i polako ukloni malom ručicom svojom ruku i odvrati od mene lice prema zidu. Odstupih da je više ne uznemirujem.

Imao sam velik bakren čajnik. Već sam ga odavno upotrebljavao mjesto samovara i uskuhivao u njem vodu. Drva sam imao; pazikuća mi ih je odjednom donosio za pet dana. Naložim peć, odem po vodu i pristavim čajnik. Na stolu sam pripravio i moj čajni pribor. Jelena se okrenula prema meni i radoznalo sve motrila. Zapitam je ne bi li štogod. Ali ona se opet odvrati od mene i uopće ne odgovori.

»Šta se na me srdi?« pomislim. »Čudna djevojčica!«

Moj je starčić doktor došao, kako je rekao, u deset sati. Pregledao bolesnicu sa svom njemačkom pažljivošću i neobično me utješio kad je rekao da je, doduše, grozničavo stanje, ali nema nikakve osobite opasnosti. Dometnuo je još da ona boluje zacijelo od druge stalne bolesti, to je nešto kao nepravilno kucanje srca, »ali ta će stvar iziskivati zasebno promatranje, sada pak nema za nju opasnosti«. Prepisao joj miksturu i neke praške, više zbog običaja, nego radi potrebe, i odmah me počeo ispitivati: otkud se ona stvorila kod mene? U isto je vrijeme u čudu promatrao moj stan. Taj je starčić bio strašan brbljavac.

A Jelena ga je prenerazila; istrgla mu svoju ruku kad joj je pipao bilo, i nije htjela da mu isplazi jezik. Na sva njegova pitanja nije odgovarala ni riječi, nego je za sve to vrijeme uporno gledala golemo njegovo odličje svetoga Stanislava, što mu se njihalo o vratu. »Zacijelo je žestoko boli glava napomenu starčić ali kako ona gleda, kako gleda!« Nisam smatrao za potrebno da mu pripovjedam o Jeleni, te sam se izgovorio da je to duga priča.

— Javite mi ako bude trebalo — reče odlazeći. — A sada nema opasnosti.

Odlučim da cijeli dan ostanem s Jelenom, pa, ako budem mogao, da je sve dotle dok ne ozdravi što rjeđe ostavljam samu. Ali jer sam znao da bi se Nataša i Ana Andrejevna namučile muka, uzalud izgledajući mene, odlučim da bar Natašu listom izvijestim, i to gradskom poštom, da danas neću doći. Ani Andrejevnoj nisam smio da pišem. Ona me sama zamolila da joj ama nikada ne pišem listova, nakon toga kad sam joj jednom za Natašine bolesti javio neku vijest. »I starac se mršti, kad ugleda tvoj list — govorila je — volio bi on, dragović, da dozna šta je u listu, a ne može da zapita, ne usuđuje se. Onda se ozlovoljuje na cijeli dan. A uz to, prijatelju, listom ćeš me samo podjariti. Pa šta je deset redaka. Poželjet ću da te ispitam podrobnije, a tebe nema.« I zato sam pisao jedino Nataši, pa kad sam nosio recept u ljekarnicu, poslao sam ujedno i pismo.

Dotle je Jelena opet zaspala. U snu je tiho stenjala i trzala se. Doktor je pogodio, žestoko ju je boljela glava. Pokatkad je tiho uzvikivala i budila se. Mene je pogledavala čak i zlovoljno, kao da joj je osobito teška moja pažnja. Priznajem, to me je veoma boljelo.

U jedanaest sati došao Maslobojev. Bio je zabrinut i nekako kao rastresen; svratio mi se samo na časak i nekuda se vrlo neobično žurio.

— Ali, brate, slutio sam da ne stanuješ sjajno — napomenu on ogledavajući se — ali zaista nisam mislio da ću te naći u takvoj rupčazi. Ta to je rupčaga, a nije stan. To je, recimo, i svejedno, ali najveća je nevolja što tebe sve te sporedne brige samo odvraćaju od rada. O tom sam razmišljao još jučer kad smo se vozili Bubnovoj. Ta ja se, brate, po svojoj prirodi i po socijalnom položaju, ubrajam u one ljude koji sami ne rade ništa valjano, a drugima propovijedaju neka rade. Sada slušaj: možda ću ti se sutra ili prekosutra svratiti, a ti svakako dođi do mene u nedjelju prije podne. Do tada će se, nadam se, makar dovršiti posao s tom djevojčicom; onda ću se ozbiljno razgovarati s tobom, jer tebe se treba ozbiljno prihvatiti. Ovako se ne može živjeti. Juče sam ti samo natuknuo, a sada ću ti logički razlagati. Pa, i ded reci napokon; šta je, zar smatraš za nečasno da od mene uzajmiš na neko vrijeme novaca!...

— Ta ne svađaj se! — prekinem ga. — Bolje da rekneš kako se završilo ondje jučer.

— Pa šta, završilo se na najsretniji način, i cilj je postignut, razumiješ li? Ali sada nemam vremena. Svratio sam se samo na časak da ti javim: nemam kada i nije mi do tebe; ali da tom prilikom čujem: hoćeš li je smjestiti kuda, ili hoćeš da je držiš kod sebe? Jer to se mora promisliti i odlučiti.

— To još ne znam sigurno, a priznajem, očekivao sam te da se s tobom posavjetujem. Iz kakvog bih je, na primjer, razloga držao kod sebe.

— E, šta tu, pa makar kao sluškinju...

— Molim te samo, govori tiše. Ona je, doduše, bolesna, ali sasvim pri svijesti, a kad je tebe ugledala, opazio sam, kao da je zadrhtala. Sjetila se dakle jučerašnjega...

Pripovijedio sam mu sada o njenoj naravi i sve što sam primijetio kod nje. Moje su riječi zainteresirale Maslobojeva. Nadovezao sam da ću je možda smjestiti u jednu kuću i letimice sam mu pripovijedio o svojim starima. Na čudo moje, on je već znao donekle Natašin život pa mi je na pitanje, otkud zna, odgovorio:

— Tako; odavno sam čuo, nekako letimice, bilo je uz neki posao. Ta već sam ti govorio da poznajem kneza Valkovskoga. To valjano činiš što je namjeravaš otpraviti onim starima. Jer, inače će ti ona samo smetati. I evo šta još: njoj treba štogod za izlaz. O tom ne vodi brigu; primam na sebe. Zbogom, dolazi mi češće. Šta je, spava sada?

— Čini mi se — odgovorim.

Ali tek što je otišao, odmah me zovne Jelena.

— Tko je to? — zapita. Glas joj je drhtao, ali me je gledala neprestano onim istim upornim i tako nadmenim pogledom. Ne znam drugačije da ga prikažem.

Rekoh joj Maslobojevljevo ime i dometnuh da sam je uz njegovu pomoć i oteo od Bubnove i da se Bubnova strašno boji njega. Obrazi joj se odjednom zažarili i zasinuli, valjda od uspomena.

— A sad ona neće nikada više doći ovamo? — zapita Jelena, gledajući me ispitljivo.

Ja je brže utješim. Ona zašuti, uhvati me vrelim prstićima za ruku, ali je odmah odbaci kao da se osvijestila. Ne može biti da bih

joj bio toliko oduran, pomislim. To je njen način, ili... ili se jadnica nagledala tolikoga jada da ne vjeruje više nikomu na svijetu.

U određeno vrijeme otišao sam po ljekariju i ujedno u poznatu gostionicu, u kojoj sam gdjekada ručao, i gdje su mi davali na veresiju. Kad sam odlazio od kuće, ponio sam zdjelice i uzeo u gostionici porciju kokošje juhe za Jelenu. Ali ona nije htjela da jede, te je juha ostala međutim u peći.

Kad sam joj dao lijek, sjedoh za svoj posao. Mislio sam da spava, ali, kad sam je iznenada pogledao, spazim odjednom da je pridigla glavu te pomno pazi kako pišem. Pričinim se kao da je nisam primijetio.

Napokon ona i zaista zaspi, i na moje najveće zadovoljstvo mirno, bez bunila i bez stenjanja. Uskolebam se. Nataša, ne znajući o čemu se radi, ne samo da se mogla rasrditi na mene što joj danas nisam došao, nego će se, mislio sam, zacijelo i ozlovoljiti zbog moje nepažnje baš u ovakvo vrijeme kad sam joj možda i najpotrebniji. Mogu joj se i zacijelo dogoditi sada kakve neprilike, pa mi želi povjeriti kakav posao, a mene baš kao navlaš nema.

Što se, pak, tiče Ane Andrejevne, nisam nikako znao kako ću joj se sutra ispričati. Mislio sam te mislio, pa sam odjednom odlučio da otrčim i ovamo i onamo. Cijelo moje izbivanje moglo bi u svemu potrajati samo dva sata. A Jelena spava i neće čuti kad odem. Skočim, zagrnem kabanicu, uzmem kapu, ali tek što htjedoh otići, zovne me odjednom Jelena. Začudim se: zar se pretvarala da spava?

Da napomenem tom prilikom: Jelena se, doduše, pričinjala kao da neće da govori sa mnom, ali ti počesti dozivi, ta potreba da se sa svim nedoumicama obraća meni, dokazivali su protivno, a bili su mi, priznajem, čak i ugodni.

— Kamo biste željeli da me date? — zapita ona kad sam joj prišao. Uopće mi je zadavala svoja pitanja nekako naglo, za mene posve neočekivano. U isti je mah nisam odmah ni razumio.

— Maloprije ste govorili s vašim znancem da me namjeravate dati u neku kuću. Neću nikamo.

Sagnem se prema njoj: bila je opet sva u vrućini; opet je snašla groznica. Počnem je tješiti i bodriti; uvjeravao sam je da je neću nikamo dati ako hoće da ostane kod mene. Dok sam to govorio,

skinuo sam kabanicu i kapu. Nisam je mogao samu ostaviti u takvu stanju.

— Ali idite! — reče ona, dosjetivši se odmah da hoću da ostanem. — Hoću da spavam; odmah ću zaspati.

— A kako ćeš ostati sama?... — govorio sam u dvoumici. — Nego, za dva ću se sata zacijelo vratiti!...

— Pa idite! Jer ću inače bolovati cijelu godinu dana, tako da cijelu godinu dana nećete odlaziti od kuće — i ona pokuša da se osmjehne i nekako me čudno pogledala, kao da se bori s nekim dobrim osjećajem koji joj je odjeknuo u srcu. Jadnica! Pomaljalo se njeno dobračko, nježno srce unatoč svoj njenoj bojažljivosti i očitoj ozlojeđenosti.

Najprije sam pohrlio Ani Andrejevni. Ona me čekala u grozničavoj nestrpljivosti i dočekala me s prijekorima; bila je strašno nemirna: Nikolaj Sergejič je odmah iza objeda otišao od kuće, a ne zna se kamo. Slutio sam da starica nije izdržala nego mu ispripovijedala sve, po svom običaju, u aluzijama. Uostalom, priznala mi je to gotovo i sama te rekla da nije mogla izdržati i ne podijeliti radost svoju s njim, ali Nikolaj Sergejič se, po njenim riječima, naoblačio mračniji od oblaka, ništa nije kazao, »sve je šutio, pa i na pitanja nije odgovarao«, a iza objeda se odjednom sprtljao i odmaglio. Dok je to pripovijedala, Ana Andrejevna je gotovo drhtala od straha i zaklinjala me da s njom sačekam Nikolaja Sergejiča. Izgovorili se i rekoh joj gotovo naprečac da joj možda i sutra neću doći, a sada sam se svratio zapravo zato da je unaprijed obavijestim o tom. Malo što se sad nismo svadili. Ona zaplakala; oštro me i gorko prekoravala, i tek kad sam već izlazio na vrata, poletjela mi odjednom u naručaj, krepko me ogrlila obadvjema rukama i rekla da se ne srdim na nju »siroticu«, i neka me ne vrijeđaju njene riječi.

Natašu zatekoh opet samu, čemu se nisam nadao, i začudo, učinilo mi se da mi se sada nipošto onoliko ne veseli koliko jučer i inače. Kao da sam je ozlojedio u čemu ili joj smetao. Na moje pitanje: je li danas bio kod nje Aljoša? odgovorila mi: razumije se, bio je, ali nije dugo. Obećao je da će doći naveče, nadoveže ona, kao da se koleba.

— A je li bio sinoć?

— N-nije, zadržali su ga — priklopi ona brzo.

Ali, šta je, Vanja, kako tvoji poslovi?

Vidio sam da zbog nečega želi zabašuriti naš razgovor i svratiti ga na drugo. Ogledam je pomnije: bila je očito zlovoljna. Ali kad je opazila da je uporno gledam i promatram, odmah me pogleda brzo i nekako gnjevno i toliko snažno kao da me opalila pogledom. Opet je u jadu, pomislim, samo neće da mi govori.

Za odgovor na njeno pitanje o mojim poslovima ispripovjedam joj sve o Jeleni, sa svim podrobnostima. Izvanredno ju je zainteresiralo, pa i prenerazilo moje pripovijedanje.

— Bože moj! I ti si je mogao ostaviti samu, bolesnu! — uzviknu ona.

Razjasnim joj da joj danas nisam kanio ni dolaziti, ali sam mislio da će se rasrditi na me i možda će me kakogod trebati.

— Trebati — izgovori ona tiho, premišljajući nešto — možda te i trebam, Vanja, ali bolje će biti drugi put. Jesi li bio kod naših?

Ispripovijedam joj.

— Da; bog zna kako će otac dočekati sada sve te vijesti. Uostalom, šta i da dočekuje...

— Kako to, šta da dočekuje? — zapitam ja — takav preokret!

— Pa tako je... A kamo je to opet otišao? Onda smo mislili da je pošao k meni. Znaš, Vanja, ako možeš, svrati mi se sutra. Možda ću ti kazati štošta... Samo me je stid da te uznemirujem; a sada idi kući svojoj gošći. Prošla su valjda dva sata kako si otišao od kuće?

— Prošla su. Zbogom, Nataša. Ali kakav je bio Aljoša danas prema tebi?

— Pa šta Aljoša, ništa... I čudim se tvojoj radoznalosti.

— Do viđenja, prijane moj.

— Zbogom. — Pružila mi je nekako nehajno ruku i odvratila se od mojega posljednjega, oproštajnoga pogleda. Napustio sam je začuđen. Uostalom, pomislih, i ima ona o čemu bi premišljala. Nisu to šale. A sutra će mi sama pripovijediti sve.

Vratio sam se kući tužan i neobično se zapanjio čim sam ušao u sobu. Bio je već mrak. Razabrao sam da Jelena sjedi na divanu, a glavu oborila na prsa kao da se duboko zamislila. Nije me ni pogledala kao da se zanijela. Priđem joj; kao da je nešto šaptala tiho. »Da nije u bunilu?« — pomislim.

— Jelena, prijane moj, šta ti je? — zapitam, sjedajući uz nju, i obuhvatim je rukom.

— Hoću da odem odavde... radije idem njoj — izgovori ne dižući glave prema meni.

— Kamo? Komu? — zapitam u čudu.

— Njoj, Bubnovoj. Ona neprestano govori da joj dugujem mnogo novaca, da je za svoje novce sahranila moju mamu... Ne dam da ona grdi mamu... Hoću da joj radim, i sve ću joj odraditi... Onda ću i ja otići od nje. A sada ću opet k njoj.

— Umiri se, Jelena, ne možeš k njoj — govorio sam. — Ona će te izmučiti; ona će te upropastiti...

— Neka me upropašćuje, neka me muči — prihvati Jelena vatreno — nisam ja prva; druge su i bolje od mene, pa se muče. To mi je rekla prosjakinja na ulici. Ja sam sirotica i hoću da sirotujem. Sirotovat ću doklegod živim; tako mi je naredila mati kad je umirala. Radit ću.. Neću da nosim tu haljinu...

— Odmah ću ti sutra kupiti drugu. Donijet ću ti i tvoje knjige. Živjet ćeš kod mene. Neću te nikomu dati ako ne ushtjedneš sama; umiri se...

— Naimit ću se da služim.

— Dooro, dobro! Samo se umiri, lezi, zaspi!

Ali jadna djevojčica briznula u plač. Malo-pomalo suze joj se prevratile u ridanje. Nisam znao šta bih s njom; nudio sam je vodom, kvasio joj sljepoočice, glavu. Napokon se posve iznemogla srušila na divan i opet je spopala grozničava drhtavica. Zamotam je onim što se našlo, te ona zaspi, ali nemirno, svaki čas se trzajući i budeći. Premda sam tog dana malo hodao, bio sam strašno sustao pa sam naumio da legnem što ranije. Mučne su mi se brige rojile po glavi. Slutio sam da ću imati mnogo neprilika s tom djevojčicom. Ali najveća mi je briga bila Nataša i njeni poslovi. Uopće sam, sjećam se danas, rijetko bivao u takvom teškom duševnom raspoloženju kao te nesretne noći kad me je hvatao san.

GLAVA IX

Probudio sam se bolestan, kasno, oko deset sati prije podne. Vrtjelo mi se i boljela me glava. Pogledam na Jeleninu postelju:

postelja je prazna. Istog su časa, iz moje desne sobice, dopirali do me neki glasovi, kao da netko šuška kupaoničkom pahaljkom po podu. Odem onamo da vidim. Jelena drži u ruci pahaljku, drugom rukom pridržava svoju kitnjastu haljinicu, koiu nije skidala još od one večeri, pa mete pod. Drva, spremljena za peć, poslagana su u kutu; stol je obrisan, čajnik opran, jednom riječju, Jelena je gospodarila.

— Poslušaj, Jelena — zaviknem — a tko tebe sili da meteš pod? Ja to neću, ti si bolesna; zar si mi došla za sluškinju?

— Da tko će tu mesti pod? — odgovori ona, uspravljujući se i gledajući pravo u mene. — Sada nisam bolesna.

— Ali, nisam te, Jelena, uzeo za posao. Ti kao da se bojiš da ću te prekoravati, poput Bubnove, da besplatno živiš kod mene? I otkud ti ta gadna pahaljka? Nisam imao pahaljku — nadovežem gledajući je u čudu.

— To je moja pahaljka. Sama sam je donijela amo. I djedu sam ovdje mela pod. A pahaljka je odonda ležala evo tu, ispod peći.

Vratim se u dvoumici u sobu. Možda sam se varao, ali mi se baš činilo kao da joj je teško moje gostoljublje te želi svakojako dokazati da ne živi kod mene besplatno. »Ako je tako, kakva je to raspakošćena narav?« — pomislim. Za dva časka uđe i ona te šuteći sjedne na svoje jučerašnje mjesto na divanu, ispitljivo pogledavajući na mene. Dotle sam uskuhao vodu u čajniku, skuhao čaj, nalio joj tasu i dao joj sa zalogajem bijela kruha. Ona uze šuteći i bez riječi. Cijeli dan i noć nije gotovo ništa jela.

— Eto si i lijepu haljinicu uprljala pahaljkom — rekoh joj kad sam primijetio veliku prljavu prugu na rubu njene suknje.

Ona ogleda sebe i odjednom na najveće moje čudo, ostavi tasu, zgrabi obadvijema rukama, očevidno hladnokrvno i polako, muslinsko platno svoje suknje i jednim ga zamašajem razdere od gore do dolje. Kad je to učinila, digne šuteći prema meni svoj uporni, blistavi pogled. Lice joj je bilo blijedo.

— Šta radiš, Jelena? — zaviknem, uvjeren da gledam pred sobom ludu.

— To nije lijepa haljina — izjavi ona, a gotovo se zadahtala od uzbuđenosti. — Zašto ste rekli da je to lijepa haljina? Neću da je nosim — zaviče iznenada i skoči s mjesta. — Razderat ću je. Nisam je molila da me gizda. Ona me sama nagađala, silom. Već sam

razderala jednu haljinu, razderat ću i tu, razderat ću! Razderat ću! Razderat ću!...

I ona razjarena zgrabi svoju nesretnu haljinicu. Za jedan ju je tren razderala skoro na komadićke. Kad je svršila, bila je tako blijeda da je jedva stajala. U čudu sam gledao toliko bjesnilo. A ona me gledala nekim izazovnim pogledom, kao da sam joj i ja skrivio nešto. Ali sam već znao šta ću raditi.

Odlučim da neću odgađati, nego ću joj još danas prije podne kupiti novu haljinu. Na to divlje, ražešćeno stvorenje treba djelovati dobrotom. Činilo se kao da nije nikada ni vidjela dobrih ljudi. Ako je ona, unatoč ljutoj kazni, razderala već jednom u komadićke svoju prvu isto ovakvu haljinu, s kakvim li je bijesom morala da je gleda sada kad ju je sjećala na onako težak nedavni trenutak.

Na starežarskom tržištu mogla se vrlo jeftino kupiti polijepa, priprosta haljinica. Nevolja je bila što tog časa nisam imao skoro nikakvih novaca. Ali sam još sinoć, kad sam lijegao, odlučio da odem danas na jedno mjesto gdje se nadam da ću dobiti novaca, a to je bilo baš na onoj strani gdje je bio starežarski trg. Uzmem šešir. Jelena me pozorno pratila pogledom kao da nešto očekuje.

— Opet ćete me zaključati? — zapita kad sam uzeo ključ da za sobom zaključam sobu, kao i jučer i prekjučer.

— Mila moja — rekoh, prilazeći joj — ne srdi se za to. Zaključavam te radi toga jer bi mogao tkogod doći. A ti si bolesna, pa bi se možda uplašila. I bog bi znao tko će još doći, možda će Bubnova smisliti da dođe...

Namjerice sam joj to rekao. Zaključavao sam je jer joj nisam vjerovao. Činilo mi se da će odjednom smisliti i pobjeći od mene. Odlučio sam, međutim, da budem oprezniji. Jelena je šutjela, pa je i sada ipak zaključam.

Znao sam nekoga nakladnika koji već treću godinu izdaje djelo u mnogo svezaka. Često sam od njega dobivao posla kad mi je bilo potrebno da brže zaradim štogod novaca. Plaćao je uredno. Odem do njega i pođe mi za rukom da dobijem predujam od dvadeset i pet rubalja, uz obavezu da ću mu za jednu sedmicu donijeti kompiliran članak. Ali sam se nadao da ću od mojega romana otrgnuti to vrijeme. Tako sam radio često kad bi me pritisla krajnja nevolja.

Dobivši novac, odem na starežarski trg. Tamo ubrzo nađem poznatu staricu tržarku, koja je prodavala svakakve prnje. Reknem joj kakav je otprilike Jelenin rast, i ona za časak odabere svijetlu, katunsku, vrlo trajnu haljinicu, koja nije prana više nego jedanput, uz vrlo nisku cijenu. Usput sam uzeo i rupčić za vrat. Kad sam plaćao, pomislim da bi Jeleni trebala i kakva bundica, kaputić ili štogod slično. Vrijeme je bilo studeno, a. ona nema baš ništa. Ali tu sam kupnju odgodio za drugi put. Jelena je bila tako uvredljiva, ponosita. Bogzna kako će primiti i tu haljinu, premda sam namjerice odabirao što prostiju i neugledniju, najsvakidašnjiju haljinu koju sam mogao odabrati. Ali sam ipak kupio dva para končanih i jedan par vunenih čarapa. To sam joj mogao dati pod izgovorom da je bolesna, a u sobi je zima. Trebala je i rubenine. Ali sam sve to odgodio dotle dok se bliže ne upoznam s njom. Mjesto toga sam kupio stare zastore za postelju, prijeko potrebnu stvar, koja će se možda Jeleni veoma dopasti.

Sa svim tim vratio sam se kući tek u jedan sat poslije podne. Brava mi se otključavala gotovo nečujno, tako da Jelena nije odmah čula da sam se vratio. Opazio sam da stoji kraj stola i prebira moje knjige i papire. A kad je čula mene, brže zaklopila knjigu koju je čitala i odmakla se od stola, a sva se zarumenjela. Pogledam knjigu: bio je to prvi moj roman, izdan u zasebnoj knjizi, s mojim imenom na naslovnom listu.

— Tu je netko kucao dok vas nije bilo — reče ona takvim tonom kao da me draži i kao da veli: zašto si zaključavao?

— Da nije doktor? — rekoh — nisi mu se javila, Jelena?

— Nisam.

Nisam joj odgovorio, nego uzeo zavežljaj, razvezao ga i izvadio kupljenu haljinu.

— Evo ti, prijateljice moja Jelena — rekoh, prilazeći joj — ne možeš hodati u takvim dronjcima kakva si sada. Kupio sam ti, dakle, haljinu, svakidašnju, najjeftiniju, tako da se ne trebaš uzrujavati; stoji svega jedan rubalj i dvadeset kopejaka. Nosi je u sreći!

Položim haljinu pored nje. Ona plane pa me je razrogacenih očiju gledala neko vrijeme.

Neobično se začudila, a u isti mi se mah učinilo da se strašno zastidjela zbog nečega. Ali joj se u očima zasjalo nešto blago,

nježno. Kad sam vidio da šuti, okrenuo sam se stolu. Moj ju je postupak očevidno prenerazio. Ali se silom svladala te sjela, a oči oborila u zemlju.

Glava me je boljela i vrtjelo mi se sve više i više. Svježi zrak nije mi koristio ni najmanje. Međutim je trebalo da odem do Nataše. Briga za nju nije mi se smanjila od jučerašnjega dana, naprotiv, rasla je sve jače te jače. Odjednom mi se učinilo da me je Jelena zovnula. Obratim joj se.

— Kad odlazite, nemojte me zaključavati — izgovori ona, gledajući u stranu i prstićem cupkajući rub na divanu kao da se posve zadubila u taj posao. — Nikad neću otići od vas.

— Dobro je, Jelena, pristajem. Ali ako dođe tkogod nepoznat? Možda tkozna tko.

— Ostavite onda ključ meni pa ću se zaključati iznutra; a ako budu kucali, reći ću: nije doma. — I ona me lukavo pogleda, kao da veli: »Eto, kako se jednostavno radi!«

— Tko vam pere rubeninu? — zapita ona iznenada, prije nego što sam dospio da joj išta odgovorim.

— Ima ovdje u kući žena.

— Ja znam prati rubeninu. A gdje ste jučer uzeli jelo?

— U gostionici.

— Znam ja i kuhati. Gotovit ću vam jelo.

— Mani se, Jelena; šta ti i znaš kuhati? Govoriš koješta...

Jelena zašuti i skunji se. Očevidno ju je ozlovoljila moja napomena. Prođe bar desetak časaka; šutjeli smo oboje.

— Juhu — reći će ona odjednom, ne dižući glavu.

— Šta juhu? Kakvu juhu? — zapitam u čudu.

— Juhu znam gotoviti. Gotovila sam mami kad je bolovala. Odlazila sam i na trg.

— Eto vidiš, Jelena, eto vidiš, kako si ponosita — rekoh prilazeći joj i sjedajući uz nju na divan. S tobom postupam kako mi srce nalaže. Sada si sama, bez tvojih rođenih, nesretnica. Želim da ti pomognem. Isto bi tako i ti pomogla meni da sam ja u nevolji. Ali nećeš da rasudiš tako, i tebi je, eto, teško da od mene primiš i najneznatniji dar. Odmah bi da ga platiš, da odradiš, kao da sam ja Bubnova, i zato te prekoravam. Ako je tako, stid te bilo, Jelena!

Nije odgovarala, a usne su joj podrhtavale. Činilo se da mi želi nešto reći, ali se svladala i prešutjela. Ustanem da odem do Nataše. Ostavio sam sada Jeleni ključ i zamolio je ako tko dođe i bude kucao, neka ga zovne i zapita: tko je? Bio sam duboko uvjeren da je Natašu zadesila neka velika nevolja, a još taji od mene, kao što je i počesto bivalo među nama. Odlučio sam da joj se svakako svratim samo na jedan časak, jer bih je inače mogao razjariti svojim dosađivanjem.

Tako se i zbilo. Ona me opet dočekala nezadovoljnim ukočenim pogledom. Treba odmah da odem; a meni klecaju noge.

— Došao sam načasak, Nataša — započeh — da se posavjetujemo šta da učinim s mojom gošćom.

I počnem joj brže pripovijedati sve o Jeleni. Nataša me saslušala šuteći.

— Ne znam šta bih ti posavjetovala, Vanja — odgovori ona — Po svemu se vidi da je to nadasve čudno stvorenje. Možda je ona veoma ucviljena, veoma zaplašena. Pusti je barem da ozdravi. Ti bi nju našima?

— Ona neprestano govori da neće nikuda od mene. A i bog bi znao kako će je primiti ondje, tako da i ne znam. Ali, prijateljice moja, kako si ti? Juče kao da nisi bila zdrava? — zapitam je bojažljivo.

— Da... i danas me nešto boli glava — odgovori ona rastresena. — Nisi li vidio koga od naših?

— Nisam. Sutra ću otići k njima. Ta sutra je subota...

— Pa šta?

— Naveče će doći knez.

— Pa šta? Nisam zaboravila.

— Ne, nego samo tako velim...

Ona stane upravo pred mene te me pogleda dugo i oštro u oči. U pogledu joj je bila neka odlučnost, neka uporitost, kao neka groznica, vrućica.

— Znaš li šta, Vanja — reče ona — budi dobar, ostavi me, strašno mi smetaš...

Ustanem s naslonjača te sam je gledao u neizrecivu čudu.

— Prijateljice moja, Nataša! Šta ti je? Šta se zbilo? — uzviknem zaplašen.

— Nije se ništa zbilo! Sve, sve ćeš saznati sutra, a sada bih željela da budem sama. Čuješ, Vanja, idi odmah! Tako mi je teško, tako mi je teško gledati te!

— Ali reci mi barem...

— Sve, sve ćeš saznati sutra! O, bože moj! Ta hoćeš li otići?

Iziđem. Bio sam tako preneražen da sam jedva znao za sebe. Mavra istrča za mnom na trijem.

— Šta je, srdi se? — zapita me. — Bojim se već i da joj priđem.

— A šta joj je?

— Pa to, da onaj nas već treći dan ni nosom da zaviruje ovamo!

— Kako to, treći dan? — zapitam u čudu — ta ona mi je sama govorila jučer da je jučer izjutra bio, pa i sinoć je namjeravao doći...

— Otkud sinoć! Ni izjutra nije bio! Velim ti, od prekjučer mu nema ni traga ni glasa. Zar je sama jučer govorila da je bio izjutra?

— Sama je govorila.

— Dakle — reče Mavra u nedomuci — ljuto ju je dakle dirnulo kad već pred tobom ne priznaje da nije dolazio. Ali je momak!

— Ta šta je to! — zavičem.

— To je da i ne znam šta bih s njom — nastavi Mavra lamajući rukama. — Juče me je još slala k njemu, ali dva puta me vratila s puta. A danas neće više ni da govori sa mnom. Da se bar ti sastaneš s njim. A ja ne smijem od nje ni odlaziti.

Poletim posve smušen niza stepenice.

— Hoćeš li naveče doći? — dovikne Mavra za mnom.

— Vidjet ćemo još — odgovorim u hodu. — Možda ću se samo svratiti do tebe i zapitati šta je i kako je? Ako samo i sâm budem živ.

I zaista sam osjetio kao da me je nešto udarilo baš u srce.

GLAVA X

Otputio sam se pravo k Aljoši. On je živio kod oca u Maloj morskoj ulici. Knez je imao povelik stan, iako je živio sâm. Aljoša je u tom stanu imao dvije krasne sobe. Vrlo sam mu rijetko zalazio, dotle u svemu jedan put, čini mi se. On je, pak, dolazio k meni češće, osobito iz početka, u prvo vrijeme svoje ljubavi s Natašom.

Nije bio kod kuće. Odem ravno u njegov stan i napišem mu ovakvo pismo:

»Aljoša, Vi ste, čini mi se, pomjerili pameću. Kad je u utorak naveče sâm Vaš otac zamolio Natašu da privoli i bude Vaša žena, a Vi ste se toj molbi veselili, čemu sam svjedok, onda je, priznajte i sami, Vaše vladanje u ovoj prilici nešto čudnovato. Znate li šta Vi činite od Nataše? Moje će vas pismo svakako sjetiti da je Vaše vladanje prema Vašoj budućoj ženi nadasve nedostojno i lakoumno. Vrlo dobro znam da nemam nikakva prava da Vas poučavam, ali ne pazim nikako na to.

P.S. Za ovo pismo ona ne zna, jer mi i nije govorila o Vama.«.

Zapečatio sam pismo i ostavio ga na njegovu stolu. Na moje pitanje odgovorio mi sluga da Aleksej Petrovič gotovo nikada nije kod kuće, a i sada se neće vratiti ranije nego tek u noći, pred svanuće.

Jedva sam došao kući. U glavi mi se vrtjelo, noge slabile i drhtale. Vrata mojega stana bila su otvorena. U sobi je sjedio Nikolaj Sergejič Ihmenjev i čekao me. Sjedio je za stolom i šuteći, u čudu gledao Jelenu, koja je isto tako u čudu promatrala njega, iako je uporito šutjela. I jest, pomislih, mora mu se ona učiniti čudnom.

— Eto, brate, čekam te cijeli sat, a priznajem, nisam se nipošto nadao... da ću te naći ovako — nastavi on ogledavajući se po sobi i neopazice mi namigujući na Jelenu. U očima mu se održavalo čuđenje. Ali kad sam se iz blizine zagledao u njega, razabrao sam u njemu nemir i tugu. Lice mu je bilo bljeđe nego obično.

— Ded sjedni, sjedni — nastavi on zabrinut, usplahiren — evo sam se žurio tebi, imam posla; ali šta ti je? Posve si se promijenio u licu.

— Nisam zdrav. Još mi se od jutros vrti u glavi.

— Ali, pazi, ne smiješ to olako shvaćati. Jesi li se prehladio?

— Nisam, nego je prosto živčani napadaj. To mi se katkad događa. A jeste li vi zdravi?

— Ništa, ništa! To onako, u žaru. Imam s tobom posla. Sjedni!

Primaknem stolicu i sjednem za stol sučelice njemu. Starac se malo nagne prema meni i započne polušapatom:

— Pazi, nemoj je gledati i čini se kao da govorimo o čemu drugom. Kakva ti je to gošća?

— Kasnije ću vam objasniti sve, Nikolaje Sergejiču. To je bijedna djevojčica, puka sirotica, unuka onog istoga Smitha koji je ovdje stanovao, a umro u slastičarnici.

— A, on je dakle imao i unuku! Ali, brate, čudakinja je ona! Kako gleda, kako gleda! Mogu ti kazati: da nisi došao još za kojih pet časaka, ne bih izdržao ovdje. Jedva jedvice mi je otključala, a sve dosad nije izgovorila ni riječ; prosto čovjeka obuzima tjeskoba s njom, nije nalik na ljudsko biće. Ali otkud se stvorila ovdje? A, razumijem; zacijelo je došla djedu, ne znajući da je umro?

— Da. Bila je vrlo nesretna. Starac ju je spominjao još kad je umirao.

— Hm! Kakav djed, takva i unuka. Pripovijedit ćeš mi kasnije sve to. Možda će se moći i pomoći čime, čime bilo kad je već tako nesretna... Dakle, a ne bi li joj sada, brate, mogao reći, neka ode, jer moram ozbiljno da se razgovorim s tobom.

— Pa nema kamo otići. Tu ona i stanuje.

Objasnim starcu, koliko sam mogao u dvije-tri riječi i nadovežem da se može govoriti i pred njom, jer je dijete.

— Pa da... dakako, dijete je. Ali si me prenerazio, brate. Kod tebe stanuje, Gospode Bože moj!

I starac ju je u čudu pogledao još jednom. Jelena je osjećala da se govori o njoj te je sjedila šuteći, a glavu oborila i prstićima cupkala rub na divanu. Bila je već obukla novu haljinicu, koja joj je baš sasvim dobro pristajala. Kosa joj je bila zaglađena brižnije nego obično, možda zbog nove haljine. Uopće, da nije čudne divljaštine u njenu pogledu, bila bi ona vrlo milolika djevojčica.

— Kratko i jasno, evo, brate, šta je — započe starac opet — duga je pripovijest, važna je…

Sjedio je oborene glave, ozbiljna zamišljena lica te, uza svu svoju žurbu i svoje »kratko i jasno«, nije smogao riječi da otpočne govor. »Šta će da bude?« — pomislih.

— Znaš, Vanja, došao sam ti s vrlo velikom molbom. Ali prije... jer i sam smatram sada, trebao bih da ti objasnim neke prilike... izvanredno škakljive prilike.

Kašljucne i pogleda me letimice; pogleda me i zacrveni se i rasrdi se na sebe zbog svoje nedosjetljivosti; rasrdi se i odluči se:

— Pa, što da još i objašnjavam! Razumiješ i sam! Naprosto izazivam kneza na dvoboj, a tebe molim da urediš to i da mi budeš djever.

Naglo se naslonim na naslon od stolice te sam ga gledao posve zaprepašten od čuda.

— Pa, šta gledaš? Ta nisam pomjerio pameću.

— Ali dopustite, Nikolaju Sergejiču! A kakva je izlika, kakav je cilj? I napokon, kako se to može...

— Izlika! Cilj — zavikne starac. — Divota!...

— Dobro, dobro, znam šta ćete reći; ali šta ćete i koristiti svojim istupom? Kakav je završetak dvoboj? Priznajem, ne razumijem ništa.

— To sam i mislio da nećeš ništa razumjeti. Slušaj: naša se parnica svršila (to jest, svršit će se ona ovih dana, preostaju samo još puke formalnosti), ja sam osuđen. Moram isplatiti do desetak tisuća; tako su me osudili. Za njih jamči Ihmenjevka. Prema tomu se onaj nitkov osigurao sada za svoje novce, a ja sam platio time što sam mu prepustio Ihmenjevku te postajem sporedan čovjek. Sada ja, dakle, dižem glavu. Tako je i tako, prepoštovani kneže; vi ste me vrijeđali dvije godine dana; vi ste sramotili moje ime, čast moje porodice, a ja sam morao sve to da trpim! Nisam onda mogao da vas izazovem na dvoboj. Tada biste mi rekli u lice: »A, lukavče, ti bi da me ubiješ, pa da ne platiš novce, jer slutiš da će te kad bilo osuditi da ih platiš! Ne, najprije ćemo vidjeti kako će se riješiti parnica, a onda ti izazivaj!« Sada je, prepoštovani kneže, riješena parnica, vi ste se osigurali, nema prema tomu nikakvih zapreka, ne bi li dakle izvoljeli na megdan? Eto to je. A šta misliš, zar ne činim pravo što se svetim najzad za sebe, za sve, za sve!

Oči su mu blistale. Dugo sam ga gledao šuteći. Želio sam da prodrem u njegovu tajnu misao.

— Poslušajte, Nikolaje Sergejiču — odgovorim napokon kad sam se odlučio da izgovorim odlučnu riječ bez koje se ne bismo razumjeli. — Možete li biti sasvim otvoreni sa mnom?

— Mogu! — odgovori on čvrsto.

— Recite, dakle, iskreno: goni li vas na izazov jedino osjećaj osvete, ili vam je na umu i drugi cilj?

— Vanja — odgovori on — ti znaš, ja nikomu ne dopuštam da u razgovorima sa mnom dira u neke stvari; ali ovaj put činim izuzetak,

jer si se svojim bistrim umom odmah dosjetio da se to ne može obići. Da, imam još i drugi cilj. To je cilj: da spasim kćer, koja je propala, i da je izbavim s pogane staze kamo je navode sada posljednje prilike.

— Ali kako ćete je spasiti tim dvobojem, to je pitanje!

— Ako spriječim sve ono što sada tamo namjeraju. Slušaj: nemoj misliti da iz mene govori kakvagod očinska nježnost i slične slabosti. Sve je to besmislica! Nutrinu mojega srca ne pokazujem nikomu. Ne znaš ga ni ti. Kći me ostavila, otišla je iz moje kuće s ljubavnikom, i ja sam je istrgnuo iz srca, istrgnuo je zauvijek, one iste večeri — sjećaš se? Ako si me vidio kako ridam nad njenim portretom, iz toga ne slijedi da joj želim oprostiti. Nisam joj oprostio ni onda. Plakao sam za izgubljenom srećom, za ništavom sanjom, a ne za njom kakva je sada. Možda ja i često plačem; ne stidim se da to priznam, kao što se ne stidim priznati da sam nekada volio moje dijete više nego išta na svijetu. Sve je to, čini se, oprečno mojemu sadašnjemu istupu. Možeš mi reći: ako je tako, ako ste ravnodušni prema udesu one koju ne smatrate više za svoju kćerku, zašto se miješate u ono što se sada ondje namjerava? Odgovaram: prvo, zato jer ne puštam da slavlje slavi nitkov i spletkar, a drugo, iz osjećaja najobičnijega čovjekoljublja. Ako mi ona i nije više kći, ipak je slabo, nezaštićeno i prevareno stvorenje, koje još gore varaju kako bi ga sasvim upropastili. Ne mogu se izravno plesti u stvar, ali mogu neizravno, dvobojem. Ako budem ubijen ili ako se prolije moja krv, zar će ona prekoračiti našu barijeru i možda moj trup, te sa sinom moga ubojice otići na vjenčanje, kao kći onoga cara (sjećam se, imali smo još knjigu, iz koje si učio čitati) što se u kolima prevezla preko trupa svoga cara? Pa, napokon, ako bude dvoboja, neće i sami kneževi naši željeti tu svadbu. Jednom riječju, ja neću taj brak, i upet ću se iz sve snage da ga ne bude. Jesi li me sada razumio?

— Nisam. Ako Nataši želite dobro, kako se odlučujete na to da priječite njenu udaju, to jest baš ono što može da povrati njen dobar glas? Ta ona će još dugo živjeti; treba joj dobar glas.

— Šta marim za sva mišljenja — tako treba ona da misli! Mora biti svjesna da joj je najveća sramota taj brak, baš veza s tim nitkovom, s tim jadnim svijetom. Plemenit ponos, to je njen odgovor

svijetu. Onda ću možda i ja pristati da joj pružim ruku, pa ćemo vidjeti tko će se onda usuditi da osramoti moje dijete!

Zadivio me toliki smioni idealizam. Ali se odmah dosjetih da nije pri sebi nego da govori u zanosu.

— To je preidealno — odgovorih mu — dakle okrutno. Tražite od nje snagu koju joj možda niste dali pri rođenju. I zar ona pristaje na taj brak jer želi da bude kneginja? Ta ona ljubi; ta to je strast; to je kob. I napokon: od nje zahtijevate prezir javnoga mišljenja, a sami mu se pokoravate. Knez vas je uvrijedio, javno vas okrivio za podlu nakanu, da ste prijevarom htjeli stupiti u rođačke veze s njegovim kneževskim domom, a vi evo sada rasuđujete: ako ih ona sada sama odbije, nakon formalne ponude s njihove strane, time će se razumije se, najpotpunije i najočitije opovrgnuti pređaŠnje klevete. Vi za tim težite, vi se pokoravate mišljenju samoga kneza, vi želite da on sâm prizna svoju zabludu. Vi žudite da njega ismijete, da mu se osvetite i zato žrtvujete kćerinu sreću. Zar to nije sebičnost?

Starac je sjedio mrk i namršten i dugo nije odgovarao ni riječi.

— Nepravedan si prema meni, Vanja — izgovori on napokon i suza mu zablista na trepavici — kunem ti se da si nepravedan prema meni, ali okanimo se toga! Ne mogu preobratiti pred tobom srce — nastavi, pridižući se i mašajući se šešira — samo ću ti jedno reći: malo si prije progovorio o kćerinoj sreći. Odlučno i doslovce ne vjerujem u tu sreću, i unatoč tome što i bez mojega upletanja neće nikada doći do toga braka.

— Kako to! Zašto to mislite? Možda znate štogod? — uzviknem radoznalo.

— Ne, ne znam ništa osobito. Ali se ta prokleta lisica i nije mogla odlučiti na tako nešto. Sve je to besmislica, same spletke. Uvjeren sam o tom, i zapamti što ti kažem, da će se tako zbiti. Drugo: ako se taj brak i sklopi, to jest, jedino u tom slučaju ako taj nitkov ima zasebni, tajni, nikomu neznani račun, po kojem on iz toga braka misli izvući koristi — račun koji ja nikako ne razumijem, onda odluči sâm, zapitaj svoje srce: hoće li ona biti sretna u tom braku? Prijekori, poniženja, drugarica dječaku kojemu je već i sada na teret njena ljubav, a kad se oženi, odmah će započeti da je ne cijeni, da je vrijeđa, ponizuje; u isto vrijeme snažna strast s njene strane, štogod više hladni ljubav na drugoj strani; ljubomornost, muke, pakao,

rastava možda i zločinstvo... ne, Vanja! Ako ondje kuhate to, a ti još pomažeš, onda ti proričem, odgovarat ćeš Bogu, ali će već biti prekasno! Zbogom.

Zaustavim ga.

— Poslušajte, Nikolaje Sergejiču, de da riješimo ovako: počekat ćemo. Budite uvjereni da ne paze samo jedne oči na tu stvar, pa će se to riješiti možda na najljepši način, samo od sebe, bez nasilnih i umjetnih rješenja, kao što je, na primjer, taj dvoboj. Vrijeme će najbolje sve riješiti! A, napokon, dopustite da vam kažem, vaš cijeli naum je posve neostvariv. Zar biste mogli i časak pomisliti da će knez prihvatiti vaš izazov?

— Kako ne bi prihvatio? Šta govoriš, priberi se!

— Kunem vam se, neće prihvatiti, i vjerujte da će naći sasvim dovoljan izgovor; učinit će sve to s pedantnom dostojanstvenošću, a međutim ćete biti valjano ismijani...

— Molim te, braco, molim te! Baš si me utukao time! Ta kako on ne bi prihvatio? Ne, Vanja, ti si naprosto nekakav pjesnik: baš si pravi pjesnik! Zar je po tvojem sudu nepristojno tući se sa mnom? Nisam ja gori od njega. Ja sam starac, uvrijeđeni otac; ti si ruski literat i zato također časno lice, možeš da budeš djever i... i... Ne razumijem šta bi ti još…

— Pa vidjet ćete. On će naći takvih izlika te ćete i sami, vi prvi, rasuditi da se nikako ne možete tući s njim.

— Hm... dobro, prijatelju moj, neka bude po tvojemu! Počekat ću još neko vrijeme, razumije se. Da vidimo što će učiniti vrijeme. Ali znaš li šta, prijatelju moj: obreci mi poštenom riječju da ni ondje, ni Ani Andrejevni nećeš ispričati naš razgovor.

— Obećajem.

— Drugo, Vanja, molim te, nemoj nikada više započinjati sa mnom govoriti o tom.

— Dobro je, obećajem.

— I, napokon, još jedna molba: znam, dragi moj, tebi je kod nas možda i dosadno, ali dolazi nam počešće, ako samo možeš. Bijedna moja Ana Andrejevna tako te voli i... i... tako gine za tobom... razumiješ li, Vanja?

I on mi krepko stisne ruku. Ja mu od svega srca obećam.

— A sada, Vanja, posljednji škakljivi posao: imaš li novaca?

— Novaca! — ponovim ja u čudu.

— Da (starac se zacrveni i obori oči); gledam, brate, tvoj stan... tvoje prilike... i kad pomislim da bi ti mogao imati drugih izvanrednih troškova (i baš bi ih mogao imati), onda... evo, brate, sto i pedeset rubalja, za prvi čas...

— Sto i pedeset i još za prvi čas, a onamo ste sami izgubili parnicu!

— Vanja, ti me, kao što vidim, nikako ne razumiješ! Može da bude izvanrednih potreba, razumij to! U nekim zgodama novac pomaže nezavisnosti položaja, nezavisnosti odluke. Možda ti sada i nije potreban, ali ne treba li ti za štogod u budućnosti? Bilo kako bilo, ostavljam ga kod tebe. To je sve što sam mogao da skupim. Ako ne potrošiš, vratit ćeš. A sada zbogom! Bože moj, kako si blijed! Ta ti si bolestan...

Nisam uzvraćao, nego sam primio novce. Prejasno mi je bilo zašto ih ostavlja kod mene.

— Jedva stojim na nogama — odgovorim mu.

— Ne shvaćaj to olako, Vanja, prijatelju, ne shvaćaj olako! Nemoj danas nikud odlaziti. Ani Andrejevni ću reći u kakvu si stanju. Ne trebaš li doktora? Sutra ću te pohoditi; barem ću svojski pokušati, ako samo budem mogao vući noge. A sada legni ti... Ali, zbogom! Zbogom djevojčice; okrenula se! Slušaj, prijatelju moj! Evo ti još pet rubalja; to je djevojčici. Ali joj nemoj govoriti da sam ja to dao, nego tako, naprosto potroši na nju, kakve tamo cipelice, rubeninu... koješta treba! Zbogom, prijatelju moj...

Ispratim ga do vrata. Morao sam zamoliti pazikuću da ode po jelo. Jelena nije još bila ručala...

GLAVA XI

Ali tek što sam se vratio kući, u glavi mi se zavrtjelo i ja se sruših nasred sobe. Sjećam se samo Jelenina krika: pljesnula rukama i poletjela put mene da me podrži. To je bio posljednji trenutak koji mi se zadržao u pamćenju...

Sjećam se zatim kako sam ležao već u postelji. Jelena mi je pripovijedala kasnije da me je prenijela na divan s pazikućom, koji nam je u taj čas donio jelo. Budio sam se nekoliko puta i svaki sam

put viđao Jelenino samilosno, zabrinuto lišće kako se nadnijelo nada mnom. Ali svega se toga sjećam kao kroz san, kao u magli, i dragi je lik bijedne djevojčice titrao preda mnom, u mojoj zanesenosti, kao prikaza, kao slika; donosila mi je da pijem, namještala me na postelji, ili sjedila preda mnom tužna, zaplašena, i prstićima mi priglađivala kosu. Sjećam se jednom njena lakoga poljupca na mojem licu. Drugi put kad sam se iznenada trgnuo po noći, uz svijetlo svijeće, koja je stajala i klapila preda mnom na stoliću, primaknutom divanu, vidio sam kako je Jelena prionula licem uz moje uzglavlje i nemirno spava, a blijede usnice malko rastvorila i dlan položila na topli obraščić. Ali sam se čestito razbudio tek u rano jutro. Svijeća je bila pcsve dogorjela; po zidu je već poigravala jarka, ružičasta zraka zore što sviće. Jelena je sjedila na stolici kraj stola, umornu glavu nagla na ljevicu ruku koja joj je pala po stolu, pa čvrsto spavala, a sjećam se, zagledao sam joj se u djetinje lišće, puno i u snu nekako nedjetinjega tužnoga izražaja i neke neobične, bolovne ljepote, blijedilo, sa uzvrnutim dugim trepavicama na pomršavim obrazima, obrubljeno crnim precrnim vlasima, što joj guste, teške padaju sa strane u nemarno spletenoj pundži. Druga joj je ruka ležala na mojem uzglavlju. Polagano poljubim tu mršavu ručicu, ali bijedno se dijete nije probudilo, nego mu samo kao smiješak preletio po blijedim usnicama. Gledao sam je i gledao, te tiho zaspao mirnim, okrepljujućim snom. Sada sam odspavao gotovo do podneva. Kad sam se probudio, osjetio sam da sam gotovo ozdravio. Jedino su slabost i težina u svim udovima posvjedočavali nedavnu bolest. Ovakvi su me se živčani, iznenadni napadaji spopadali i prije; znao sam ih dobro. Bolest mi je obično za dan i noć prolazila gotovo sasvim, ali to je nije priječilo da me toga dana i noći spopada ljuto i kruto.

Bilo je gotovo već podne. Prvo što sam ugledao bili su zastori što sam ih juče kupio, a sada su nategnuti u kutu na uzici. Uredila Jelena i ogradila sebi u sobi zaseban kut. Sjedila je kraj peći i uskuhavala vodu u čajniku. Kad je opazila da sam se probudio, veselo se osmjehnula i odmah mi prišla.

— Prijaško moj — rekoh joj i uhvatih je za ruku — cijelu si me noć pazila. Nisam znao da si tako dobra.

— A otkud znate da sam vas pazila; možda sam i prespavala cijelu noć? — zapita ona, gledajući me s dobrodušnom, stidljivom lukavošću, a u isti se mah bojažljivo crveneći od mojih riječi.

— Budio sam se i vidio sam sve. Zaspala si tek pred svanuće...

— Hoćete li čaja? — prekine ona, kao da joj je neprilićan taj razgovor, a tako je kod svih čistih, oporo čestitih srdaca, kad ih njima samima hvališ.

— Hoću — odgovorim. — Ali jesi li ručala jučer?

— Nisam ručala, ali sam večerala. Donio je pazikuća. Ali nemojte razgovarati, nego ležite mirno: niste još sasvim zdravi — nadoveže ona, služeći me čajem i sjedajući mi na postelju.

— Kako bih ležao! Do sumraka ću uostalom ležati, a onda ću otići od kuće. Moram svakako, Ljonočka.

— Baš i morate! Komu ćete? Da nećete jučerašnjem gostu?

— Ne, ne idem k njemu.

— I dobro je što ne idete k njemu. On je vas jučer uzrujao. Onda ćete k njegovoj kćeri?

— A otkud znaš za njegovu kćer?

— Sve sam jučer čula — odgovori i obori oči. Lice joj se namrštilo. Obrve joj se skupile nad očima.

— On je loš starac — dometne ona zatim.

— Zar ga poznaješ? Naprotiv, vrlo je dobar čovjek.

— Nije, nije, zao je; čula sam — odgovori ona žestoko.

— A Šta si čula?

— On neće da oprosti svojoj kćeri...

— Ali, on je voli, ona mu je skrivila, a on se brine zbog nje, gine.

— A zašto joj ne oprašta? Da sada i oprosti, kći mu se ne bi vratila.

— Kako to? A zašto?

— Zato jer nije zavrijedio da ga kći voli — odgovori ona vatreno. — Neka ona ode zauvijek od njega i bolje da prosi milostinju, i neka vidi da mu kći prosi, i neka se jadi.

Oči su joj se blistale, obraščići joj se ražarili. Zacijelo ne govori to samo tako, pomislim.

— I njemu ste me htjeli dati u kuću? — priklopi ona nakon šutnje.

— Da, Jelena.

— Neću, radije bih se unajmila za sluškinju.

— Ah, kako sve to ne valja što ti govoriš, Ljonočka. I kakva je to besmislica: ta u koga bi se ti mogla najmiti?

— U svakoga seljaka — odgovori ona nestrpljivo, sve se više i više kunjeći. Bila je očevidno nabusita.

— Ta seljaku nije potrebna takva sluškinja — rekoh smješkajući se.

— Pa idem gospodi.

— Zar s tvojom ćudi u gospode?

— Da, s mojom.

Što god se jače rasrdila, sve je otržitije odgovarala.

— Ta nećeš izdržati.

— Izdržat ću. Mene će grditi, a ja ću navlaš šutjeti, sve šutjeti; neka me tuku, neću nizašto zaplakati. Njima će samima gore biti od pakosti što ne plačem.

— Šta to govoriš, Jelena! Koliko si se raspakostila i kako si ponosita! Valjda si doživjela mnogo jada...

Ustanem i priđem mojemu velikomu stolu. Jelena ostala na divanu, zamišljeno gledajući u zemlju, te je prstićima cupkala rub na divanu. Šutjela je. Je li se rasrdila na moje riječi? — pomislih.

Stojeći kraj stola makinalno rasklopim jučerašnje knjige što sam ih ponio za kompilaciju te se malo-pomalo, zanesem u čitanje. To mi se često događa: priđem, rasklopim knjigu na časak da vidim o čemu je riječ i udubim se u čitanje te sve zaboravljam.

— Šta to uvijek pišete? — upita Jelena bojažljivim smiješkom, tihano prilazeći stolu.

— Pa tako, Ljonočka, svašta i koješta. Za to me plaćaju.

— Molbe?

— Ne, nisu molbe.

I protumačim joj, koliko sam mogao, da opisujem različite dogodovštine, o različitim ljudima: iz toga nastaju knjige, koje se nazivaju pripovijesti i romani. Ona me je slušala s velikim zanimanjem.

— Šta, dakle, tu opisujete uvijek istinu?

— Ne, nego izmišljam.

— A zašto pišete ono što nije istina?

— Pa, evo, pročitaj, evo vidiš, evo ovu knjigu; već si je gledala jednom. Ta znaš čitati?

— Znam.

— Vidjet ćeš dakle. Tu sam knjigu ja napisao.

— Vi? Pročitat ću…

Vruće je željela da mi nešto kaže, ali je očevidno bila u neprilici i vrlo uzrujana. U njenim se pitanjima nešto krilo.

— A plaćaju li vam mnogo za to? — upita napokon.

— Pa kako kada. Gdjekada mnogo, a gdjekada i nema ničega, jer posao ne ide od ruke. To je težak posao, Ljonočka.

— Niste dakle bogati?

— Ne, nisam bogat.

— Onda ću raditi i pomagati vam…

Pogledala me naglo, planula, oborila oči, u dva mi koraka prišla, iznenada me obuhvatila obadvjema rukama, a licem mi se priljubila svom snagom uz prsa. Gledao sam je u čudu.

— Volim vas... nisam ohola — izgovori ona. — Juče ste rekli da sam ohola. Ne, ne... nisam takva... volim vas. Vi me jedini volite...

Ali su je suze već gušile. Za časak joj navrle iz grudi takvom snagom, kao i jučer za napadaja. Pala preda mnom na koljena pa mi ljubila ruke, noge...

— Vi me volite! — ponavljala je — vi jedini, jedini!...

Grčevito mi je rukama stiskala koljena. Svi njeni osjećaji, suzdržavani toliko dugo, provalili su odjednom iznenada, u nesuzdrživu porivu, te mi postade razumljiva ta čudna upornost srca, koje se dotle čedno pritajivalo, i to upornije, to jače Što je snažnije osjećala potrebu da se otkrije, da se izgovori i sve do onoga neizbježnoga poriva kad se cijelo biće, zaboravljajući na sebe, odaje odjednom toj potrebi ljubavi, zahvalnosti, milovanju suzama...

Toliko je ridala da je zapala u histeriju. Jedva sam joj rastavio ruke kojima me je obuhvatila. Dignem je i odnesem na divan. Dugo je još ridala, a lice sakrila u uzglavlje, kao da se stidi gledati u me, ali krepko stisnula u svojoj maloj ručici moju ruku i nije je skidala sa srca.

Malo-pomalo se stišala; ali sve još nije lica dizala put mene. Dva puta joj letimice prominule oči po mojem licu, a u njima je bila tolika blagost i neki plašljivi osjećaj koji se opet krije. Najzad se zarumenjela i osmjehnula.

— Je li ti odlanulo? — zapitam — nježna moja Ljonočka, bolno moje dijete!

— Nisam Ljonočka, nisam... — prošapće ona, sve još krijući lišće od mene.

— Nisi Ljonočka? Da kako?

— Nelly.

— Nelly? A zašto baš Nelly? I doista je lijepo to ime. Tako ću te i zvati kad sama hoćeš.

— Tako me je mama zvala... I nitko me nije tako zvao nikad osim nje... I sama nisam htjela da me itko ovako zove osim mame... A vi me zovite; ja hoću… Uvijek ću vas voljeti, uvijek voljeti, uvijek voljeti.

Srdašce koje voli i koje je ponosito — pomislih — koliko je trebalo dok nisam zavrijedio da mi budeš... Nelly. Ali sam sada već znao da mi je njeno srce vječno odano.

— Poslušaj, Nelly — zapitam je, čim se umirila. — Veliš, eto, da te je voljela jedina mati i nitko više. A zar te tvoj djed nije volio?

— Nije me volio...

— Ta ovdje si plakala za njim, sjećaš se, na stepenicama?

Ona se zamisli na časak.

— Ne, nije me volio... On je bio pakostan.

I neko joj se bolno čuvstvo odrazilo na licu.

— Ta nije mu se ni moglo zamjeravati, Nelly. Sasvim je čini mi se, bio ishlapio. I umro je kao bezumnik. Ta pripovijedao sam ti kako je umro.

— Da; ali on se tek posljednjeg mjeseca počeo zanositi. Znao je sjedjeti po cijeli dan, pa da mu nisam dolazila, sjedio bi tako i dva i tri dana, a niti bi jeo niti pio. Ali prije je bio mnogo bolji.

— Kada to prije?

— Dok još mama nije bila umrla.

— Dakle si mu donosila piće i jelo, Nelly?

— Da donosila sam mu.

— A otkuda si uzimala, od Bubnove?

— Nisam, nikada nisam ništa uzimala od Bubnove — izgovori ona odrešito, nekim drhtavim glasom.

— Pa otkud si uzimala, ta ništa nisi imala?

Nelly pošuti i problijedi strašno; onda me pogleda dugim dugim pogledom.

— Odlazila sam na ulicu i prosila... Kad naprosim pet kopjejaka, kupovala sam mu kruha i burmuta...

— I on je to dopuštao! Nelly! Nelly!

— Prvi sam put otišla sama i nisam mu kazala. A kad je doznao, počeo me i sâm tjerati da prosim. Stojim na mostu i prosim od prolaznika, a on hoda kraj mosta, čeka; i kad vidi da su mi udijelili, leti prema meni i otima novce kao da ću ih sakriti od njega, kao da ne skupljam za njega.

Govoreći to osmjehnula se nekim jetkim, gorkim smiješkom.

— Sve je to bilo kad je mama umrla — nadoveže. — Onda je postao baš pravi bezumnik.

— Vjerojatno je volio tvoju mamu? A zašto nije stanovao s njom?

— Ne, nije je volio... Bio je pakostan i nije joj opraštao... baš kao i jučerašnji pakosni starac — izgovori tiho, gotovo šapćući i blijedeći sve više i više.

Zadršćem. U pameti mi sinuo zaplet cijeloga romana. Ta bijedna žena umire kod škrinjara u podrumu, njena sirotica kći porijetko pohađa djeda koji je prokleo njenu majku; obezumljeni čudak starac koji umire u slastičarnici nakon smrti svojega psa!...

— Ta Azorka je prije bio mamin — reče odjednom Nelly, smješkajući se nekoj uspomeni. — Djed je prije volio mamu, a kad je mama otišla od njega, ostao mu je mamin Azorka. Zato je toliko volio Azorku... Mami nije oprostio, a kad je pas skapao, umro je i on — nadoveže Nelly oporo i smiješak joj nestane s lica.

— Nelly, a šta je on bio prije? — zapitam, pošto sam malo počekao.

— Bio je prije bogat... Ne znam šta je bio — odgovori ona. — Imao je neku tvornicu... Tako mi je govorila mama. Isprva je mislila da sam mala, pa mi nije govorila sve. Uvijek me ljubi i govori: sve ćeš saznati; doći će vrijeme, saznat ćeš, bijednice, nesretnice! I sve me zvala nesretnicom i bijednicom. I kad obnoć misli da spavam (a ja ne spavam, nego se namjerice pretvaram da spavam), sve plače uz mene, ljubi me i govori: bijednice, nesretnice!

— Od čega je umrla mama?

— Od sušice; bit će sada šest sedmica.

— A sjećaš li se kad je djedo bio bogat?

— Pa onda se još nisam ni rodila. Mama je otišla od djeda još prije nego što sam se ja rodila.

— A s kim je otišla?

— Ne znam — odgovori Nelly tiho i kao da preglavljuje — otišla je u inozemstvo i onda sam se rodila.

— U inozemstvo? A gdje?

— U Švicarsku. Svagdje sam bila, i u Italiji sam bila, i u Parizu sam bila.

Začudili se.

— I ti se sjećaš, Nelly?

— Mnogoga se sjećam.

— A otkud, Nelly, tako dobro znaš ruski?

— Mama me još i ondje učila ruski. Ona je bila Ruskinja, jer joj je mati bila Ruskinja, a djedo je bio Englez, ali je i on bio kao i Rus. A kad sam se s mamom vratila amo, prije godinu i pol, naučila sam valjano. Mama je već onda bolovala. Tu smo sve više i više siromašili. Mama je uvijek plakala. Isprva je dugo ovdje po Petrogradu tražila djeda i sve govorila da mu je skrivila, i sve je plakala... Tako je plakala, tako je plakala! Često mu je i listove pisala, a on nije nikako odgovarao.

— A zašto se mama vratila amo? Jedino zbog oca?

— Ne znam. A ondje smo tako lijepo živjeli. — I Nelly se zablistale oči. — Mama je živjela sama, sa mnom. Imala je jednoga prijatelja, dobroga, kao što ste vi... Poznavao ju je još ovdje. Ali je umro ondje, pa se mama vratila...

— S njim je, dakle, mama tvoja otišla od djeda?

— Ne, nije s njim. Mama je s drugim otišla od djeda, a taj ju je ostavio...

— S kim dakle, Nelly?

Nelly me pogleda i ne odgovori ništa. Očevidno je znala s kim joj je otišla mama i tko joj je valjda i bio otac. Bilo joj je teško čak i da mi kaže njegovo ime...

Nisam htio da je mučim pitanjima. Bila je to čudna narav, nervozna i žestoka, ali je gušila svoje porive; simpatična, ali se zakukuljila u ponos i nedostupnost. Unatoč tomu što me je voljela iz sve duše, najsvjetlijom i najjasnijom ljubavlju, gotovo isto kao i pokojnu majku, koju nije mogla ni spomenuti bez boli — unatoč tomu

je za sve vrijeme, kako sam je znao, rijetko bila iskrena, te je, osim toga dana, rijetko osjećala potrebu da sa mnom govori o svojoj prošlosti; naprotiv, čak se i oporo krila od mene. Ali mi je toga dana, za tih nekoliko sati, u mukama i grčevitu ridanju, što su joj prekidali pripovijedanje, ispričala sve što ju je najjače uzbuđivalo i mučilo u njenim uspomenama, i nikada neću zaboraviti tu strašnu pripovijest. Ali glavni dio te pripovijesti tek je pred nama...

Bio je to strašan životopis; životopis ostavljene žene, koja je preživjela svoju sreću; bolesne, izmučene i odnemarene od sviju; odvrgnute od posljednjega bića, u koje se još mogla uzdati — od svojega oca, kojega je i ona uvrijedila nekada, a on pobenavio od nepodnosivih muka i poniženja. To je život žene koja je dotjerana do očaja te sa svojom djevojčicom, koju je smatrala još djetetom, obilazila po studenim, prljavim petrogradskim ulicama i prosila; žene, koja je zatim umirala mjesece i mjesece u vlažnom podrumu, a otac joj odbijao molbu za oproštenje sve do posljednjega časa njena života i tek se u posljednjem času osvijestio te doletio da joj oprosti, ali je zatekao tek hladni trup one koju je volio nadasve na svijetu. Bila je to strašna pripovijest o tajnovitom, čak i jedva razumljivom odnosu starca, koji je pobenavio, prema njegovoj maloj unuci, koja ga je već razumijevala, koja je, iako dijete, razumijevala mnogo od onoga do čega gdjetko ne dozrijeva za čitavih godina osiguranoga, mirnoga života. Mračna je to bila priča, jedna od onih mračnih, mučnih priča što se tako često i neprimjetljivo, gotovo tajnovito, zbivaju pod teškim petrogradskim nebom, po tamnim, tajnim zakucima golemoga grada, u uskomešanoj vrevi života, tupe sebičnosti, interesa što se sudaraju, mračnoga razvrata, skrivenih zlodjela, usred svega toga pukoga pakla besmislenoga, nemoralnoga života.

Ali ta je pripovijest tek pred nama...

TREĆI DIO

GLAVA I

Davno se već smračilo, veče nastalo, i tek sam se onda osvijestio od more i sjetio se zbilje.

— Nelly — rekoh sad si eto bolesna, rastrojena, a ja te moram ostaviti samu, uzrujanu i u suzama. Prijateljice moja! Oprosti mi i znaj da tu ima još jedno ljubljeno i zapostavljeno stvorenje, nesretno, uvrijeđeno i ostavljeno. Ona me očekuje. A i mene samoga srce vuče sada poslije tvoje pripovijesti toliko da neću, čini mi se, izdržati ako je ne budem vidio odmah, ovoga časa...

Ne znam je li Nelly razumjela sve što sam joj govorio. Bio sam uzbuđen i od pripovijesti i od nedavne bolesti; ali sam pohitao Nataši. Bilo je već kasno, devet sati, kad sam ušao u njenu sobu.

Još na ulici, pred vratima kuće, u kojoj je stanovala Natasa, opazih kočiju i meni se učini da je to kneževa kočija. Nataši se ulazilo s dvorišta. Čim sam počeo ulaziti uza stepenice, začujem pred sobom, na jednim stepenicama više, čovjeka koji se penje pipajući, oprezno, jer očevidno ne poznaje mjesto. Pričini mi se da je to jamačno knez; ali se nabrzo počeh razuvjeravati. Neznanac se penjao, gunđao i proklinjao put, i sve jače i energičnije što se više penjao. Stepenice su zaista bile uske, prljave, strme i nikada se nisu osvjetljivale; ali onakve psovke kakve su se započele na trećem katu, nipošto ne bih mogao pripisati knezu: taj gospodin koji se penje, psovao je kočijaiški. Ali od trećega kata bilo je svijetlo; pred Natašinim je vratima gorio mali fenjerčić. Baš pred vratima stignem mojega neznanca i koliko sam se začudio kad sam u njemu prepoznao kneza. Čini mi se da mu je bilo neobično neugodno što se ovako iznenada sukobio sa mnom. U prvi me tren nije prepoznao; ali mu se odjednom preobrazilo cijelo lice. Prvi njegov pakosni i zavidni pogled, uperen u me, postade odjednom prijazan i veseo, i on mi s nekom neobičnom radošću pruži obje ruke.

— Ah, vi ste to! A ja htjedoh upravo kleknuti i moliti Boga za spasenje moga života. Jeste li čuli kako sam psovao?

I on zahohoće prostodušno. Ali mu lice odjednom poprimi ozbiljan, zabrinut izražaj.

— Kako je Aljoša mogao u ovakav stan smjestiti Natalju Nikolajevnu! — reče on, mašući glavom. — Evo, za takozvane sitnice i obilježuju čovjeka. Bojim se za nj. On je dobar, ima plemenito srce, ali eto vam primjera: voli do ludila, a onu koju voli smještava u ovakvu rupčagu. Čuo sam, dapače, da gdjekada nije bilo ni kruha — dometne on šapatom, tražeći ručku od zvonca. — Glava mi puca kad pomislim na njegovu budućnost, a najviše za budućnost Ane Nikolajevne kad mu postane žena.

Zabunio se u imenu i nije to primijetio, jer se očito zlovoljio što ne nalazi zvonce. Ali zvonca nije ni bilo. Trgnem za kvaku na vratima, Mavra nam odmah otvori i uzvrpolji se dočekujući nas. U kuhinji, koja se od maljucnoga predsoblja dijelila drvenom pregradom, vidjele su se kroz otvorena vrata neke pripreme: sve je nekud bilo ne kao obično, nego oribano i očišćeno; u peći je gorjela vatra, na stolu stajao nekakav nov sud. Vidjelo se da su nas očekivali. Mavra pohiti da nam skida kapute.

— Je li Aljoša tu? — zapitam je.

— Nije dolazio — šapne mi nekako tajnovito.

Uđemo u Natašinu sobu. U njoj se nije primijetilo nikakvih osobitih priprema; sve je bilo po starom. U nje je, uostalom, sve uvijek tako čisto i prijatno da se i nije moralo uopće spremati. Nataša nas dočeka stojeći kod vrata. Prenerazila me je bolesna mršavost i neobična bljedoća njena lica, iako joj je na časak bljesnula rumen na zamrlim obrazima. Oči su joj bile grozničave. Šuteći i hitno pruži ona knezu ruku, očito usplahirena i zbunjena. Mene nije pak ni pogledala. Stajao sam i šuteći čekao.

— Evo i mene! — izgovori knez prijateljski i veselo — tek je nekoliko sati što sam se vratio. Za sve to vrijeme niste mi silazili s pameti (on joj nježno poljubi ruku) — i koliko sam, koliko sam smislio da vam kažem, pripovjedim... Ali ćemo se narazgovarati! Prvo, moj vjetropir, koji još nije, vidim, ovdje…

— Dopustite, kneže — prekine ga Nataša, a zarumenjela se i zbunila — moram Ivanu Petroviču da reknem dvije-tri riječi. Idemo, Vanja... dvije tri riječi...

Uhvati me za ruku i povede za zaslon.

— Vanja — reče šapatom kad me je odvela u najmračniji kut — hoćeš li mi oprostiti ili nećeš?

— Prođi se, Nataša, što to govoriš!

— Ne, ne, Vanja, prečesto si mi i premnogo opraštao, ali postoji i kraj svakoj strpljivosti. Nikada nećeš prestati da me voliš, znam ja, ali ćeš me okrstiti nezahvalnom, a jučer sam se i prekjučer i pokazala prema tebi nezahvalnom, sebičnom, okrutnom...

U času su je oblile suze i prionula licem uz moje rame.

— Okani se, Nataša — pohitam da je razuvjerim. — Ta ja sam užasno bolovao cijelu noć; i sada jedva stojim na nogama, pa zato i nisam dolazio ni sinoć ni danas, a ti misliš da sam se rasrdio. Prijateljice moja draga, ta zar ne znam što se sada zbiva u tvojoj duši?

— Pa dobro... oprostio si mi, dakle, kao i uvijek — reče ona, smješkajući se kroz suze i do boli mi stiskajući ruku. — Drugo kasnije. Mnogo ti moram reći, Vanja. A sada k njemu...

— Brže, Nataša; ostavili smo ga tako iznenada...

— Vidjet ćeš, evo, vidjet ćeš šta će biti — šapne mi hitro. — Znam sada sve; sve sam pogodila! Svemu je kriv on. Ove će se večeri odlučiti mnogo toga. Idemo!

Nisam razumio, ali nije bilo vremena da je zapitam. Nataša dođe knezu vedra lica. On je sve još stajao sa šeširom u ruci. Nataša mu se veselo ispriča, uzme mu šešir, sama mu primakne stolicu, i nas troje posjedasmo oko njena stolića.

— Započeo sam o mom vjetrogonji — nastavi knez — vidio sam ga samo časkom, i to na ulici, kad je sjedao da se odveze grofici Zinaidi Fjodorovni. Strahovito se žurio i, zamislite, nije se htio zaustaviti da sa mnom ode u stan nakon četiri dana rastanka. I ja sam, čini mi se, Natalja Nikolajevna, kriv što sada nije kod vas i što smo došli prije njega; iskoristio sam slučaj pa, kako ne mogu danas grofici, poslao sam po njemu poruku. Ali, on će doći ovoga časa.

— Zacijelo vam je obećao da će doći danas? — zapita Nataša, gledajući kneza sasvim prostodušno.

— Ah, bože moj, kako i ne bi došao! Kako to pitate! —. Uzvikne on, u čudu se zagledavajući u nju. — Uostalom, razumijem: srdite se na nj. I zaista, nekako je ružno od njega što dolazi poslije svih. Ali, ponavljam, ja sam tomu kriv. Ne srdite se na nj! Lakouman je, vjetropir; ne branim ga, ali neke osobite prilike traže da on sada nipošto ne ostavlja grofičinu kuću i neke druge veze nego, naprotiv,

da što češće odlazi onamo. Ali, a jer sada valjda i ne izbiva od vas pa je sve na svijetu pozaboravljao, to se, molim vas, ne srdite ako ga budem ponekad slao s porukama, na dva sata, ne na dulje. Uvjeren sam da od one večeri nije još ni jedan put bio kod kneginje K. i strašno me ljuti što nisam maloprije dospio da ga ispitam!...

Pogledam Natašu. Slušala je kneza blago se smiješeći, napola podrugljivo. Ali je on govorio tako otvoreno, tako prirodno. Činilo se da se i ne može zbog bilo čega sumnjati u nj.

— I zaista niste znali da svih tih dana nije ni jedan jedini put bio kod mene? — zapita Nataša tihim, mirnim glasom, kao da govori o najobičnijoj zgodi.

— Šta! Ni jedan put nije bio? Molim vas, šta govorite! — reče knez, a činilo se da se neobično čudi.

— Kod mene ste bili u utorak, kasno u veče; sutradan prije podne svratio mi se na pol sata, a odonda ga nisam vidjela ni jedan jedini put.

— Ali, to je nevjerojatno! — čudio se sve više i više. — A ja sam baš mislio da i ne odlazi od vas. Oprostite, to je tako čudno... prosto nevjerojatno.

— Ali je ipak istina, a kako žalim: namjerno sam vas čekala, mislila sam da ću od vas i doznati gdje je on.

— Ah, bože moj! Ta odmah će doći ovamo! Ali me ovo što ste rekli toliko prenerazilo da ja... priznajem, svemu sam se nadao od njega, ali tomu... tomu!

— Kako se čudite! A ja sam mislila da se ne samo nećete čuditi nego ste već i unaprijed znali da će tako i biti.

— Znao! Ja? Ali uvjeravam vas, Natalja Nikolajevna, da sam ga samo na trenutak sreo danas i nisam nikoga više ispitivao o njemu; i meni je čudno što vi kao da meni ne vjerujete — nastavi on, pogledavajući nas oboje.

— Sačuvaj bože! — prihvati Nataša — duboko sam uvjerena da ste istinu rekli.

I ona se nasmije opet, pravo knezu u oči, a on samo kao da se trgnuo.

— Objasnite mi! — reče on zbunjen.

— Nema tu ništa objašnjavati. Govorim vrlo jasno. Ta vi znate kako je on vjetrenjast, zaboravljiv. Pa, eto, sad kad ima potpunu

slobodu, zanio se.

— Ali se tako zanijeti ne može, ima tu nešto, i čim dođe, primorat ču ga da to objasni. Ali me čudi najviše što vi kao da krivite i mene za nešto, a ja nisam ni bio ovdje. Uostalom, Natalja Nikolajevna, vidim da se strašno srdite na nj — i to je razumljivo! Imate za to potpuno pravo, i... razumije se, ja sam prvi kriv, makar i samo zato što sam vam se prvi zadesio; zar nije istina? — nastavi on, obraćajući mi se sa srditom porugom.

Nataša plane.

— Dopustite, Natalja Nikolajevna — nastavi on dostojanstveno — priznajem da sam skrivio, ali jedino zbog toga što sam otputovao sutradan nakon našega poznanstva, tako da ste uz neku sumnjičavost, koju zapažam u vašoj naravi, dospjeli već da promijenite svoj sud o meni, pogotovo gdje su prilike išle tomu u prilog. Da nisam otputovao, bolje biste me poznavali, a i Aljoša ne bi pod mojom paskom letio u vjetar. Još danas ćete čuti šta ću mu izgovoriti.

— To jest, učinit ćete da mu budem na teret. Uz vašu pamet ne možete zaista misliti da će mi pomoći takvo sredstvo.

— Ne želite li, dakle, natuknuti da namjerno nastojim postići to da biste mu bili na teret? Vi me vrijeđate, Natalja Nikolajevna.

— Nastojim da se što manje služim aluzijama, govorila bilo s kim — odgovori Nataša — naprotiv, nastojim uvijek da govorim što otvorenije, i možda ćete se još danas uvjeriti o tom. Ne želim vas vrijeđati, a i nemam zašto, makar i bilo samo zato jer vas moje riječi neće uvrijediti, rekla vam što mu drago. O tom sam posvema uvjerena, jer odlično razumijem naše odnose: ta ne možete da ih promatrate ozbiljno, zar nije istina? Ali ako sam vas zaista uvrijedila, voljna sam vas zamoliti za oproštenje da, prema vama, obavim svu dužnost... gostoljublja.

Uza sav laki i dapače šaljiv ton, kojim je Nataša izgovorila tu rečenicu, sa smijehom na usnama, nisam je još nikada vidio ovako rasrđenu. Sada sam tek razumio kolika joj je bol za ta tri dana pala na srce. Njene zagonetne riječi: da ona sve već zna i svemu se dosjetila, zaplašile su me; te su se riječi ticale ravno kneza. Promijenila je svoj sud o njem i smatra ga za svoga neprijatelja — to je bilo očevidno. Njegovu je utjecaju očito pripisivala sve svoje

nedaće s Aljošom, a možda je za to imala i kakvih podataka. Bojao sam se nenadana prizora među njima. Njen šaljivi ton bio je previše naglašen, premalo skriven. Posljednje pak, njene riječi knezu, kako on ne može ozbiljno promatrati odnose među njima, rečenica o isprici radi dužnosti gostoljublja — sve je to bilo toliko zajedljivo i otvoreno a da knez sve to ne bi razumio. Vidio sam da se promijenio u licu, ali je znao da se svladava. Odmah se pričinio da nije primijetio tih riječi, da im nije razumio pravi smisao, pa se dakako izbavio šalom.

— Bog me očuvao da bih tražio isprike! — prihvati on smijući se. — Nisam nikako želio to, a i nije po mojim načelima da od žene tražim ispriku. Još kad smo se prvi put sreli, upoznao sam vas donekle s mojom naravi, pa se zato nećete valjda srditi na me zbog jedne napomene, pogotovo stoga što će se ta napomena ticati svih žena uopće; valjda ćete se i sami složiti s tom napomenom — nastavi on, ljubazno mi se obraćajući. — Primijetio sam naime da u ženskoj naravi ima jedna crta, te ako žena, na primjer, skrivi štogod, ona će radije privoljeti da kasnije svoju krivicu zbriše beskrajnim milovanjem nego da sada, kad su je baš okrivili za prestupak, prizna taj prestupak i zamoli za oproštenje. Ako se, dakle, i zamisli da ste me uvrijedili, to ja sada, ovog časa, namjerice ne želim ispriku; ona će mi biti korisnija kasnije kad priznate svoju zabludu i poželite da je ispravite predamnom... beskrajnim milovanjem. A vi ste tako dobri, tako čisti, svježi, tako iskreni, te osjećam već sada da će čaroban biti onaj čas kad se budete kajali. Ali, mjesto isprike, bolje je da mi reknete sada ne bih li vam čime još danas mogao dokazati da kudikamo iskrenije i otvorenije postupam s vama nego što mislite?

Nataša se zarumeni. I meni se učini da se iz kneževa odgovora razabira neki već prelaki, prenehajni ton, neka nečedna šaljivost.

— Želite mi dokazati da ste otvoreni i prostodušni sa mnom? — zapita Nataša, gledajući ga izazovno.

— Da.

— Ako je tako, ispunite mi molbu!

— Unaprijed zadajem riječ.

— Evo je: ni jednom riječju, ni jednom aluzijom ne uznemirujte Aljošu ni danas ni sutra. Nemojte ga ni jednom prekoriti što me je zaboravio; ni jednom poučiti. Želim da ga dočekam baš tako kao da

nije ništa bilo među nama, pa da on i ne primijeti ništa. Meni to treba. Hoćete li mi zadati takvu riječ?

— S najvećim zadovoljstvom — odgovori knez — i dopustite mi da nadovežem iz sve duše da sam malokad u bilo kome sreo razboritije i jasnije rasuđivanje o takvim stvarima... Ali evo, čini mi se, i Aljoše.

I zaista se u predsoblju začula buka. Nataša se trgla i kao da se spremila na nešto. Knez je sjedio ozbiljna lica i čekao šta će biti; pomno je pazio na Natašu. Ali, vrata se otvorila i unutra uletio Aljoša.

GLAVA II

Baš je uletio, nekako sjajna lica, radostan, veseo. Vidjelo se da je ugodno i veselo proveo ta četiri dana. Kao da je pisalo na njem da nam želi nešto javiti.

— Evo i mene! — objavi on na sav glas svoj sobi. — Onoga koji je trebao doći prije svih. Ali ćete odmah doznati sve, sve, sve! Maloprije nisam dospio, tatice, ni dvije riječi da progovorim s tobom, a mnogo sam imao da ti kažem. Samo kad je dobro raspoložen dopušta da mu govorim: ti — prekine on, obraćajući mi se — tako mi boga, gdjekad i zabranjuje! I kakva se taktika javlja u njega: započinje da mi sam govori: vi. Ali od danas želim da uvijek bude dobro raspoložen, a ja ću se za to pobrinuti! Ja sam se uopće promijenio za ova četiri dana, stubokom, stubokom sam se promijenio i sve ću vam ispripovijedati. Ali kasnije. A glavno je sada: evo nje! Evo nje! Opet! Nataša draga, zdravo, anđele moj! — govorio je, sjedajući do nje i pomamno joj ljubeći ruku — ginuo sam za tobom ovih dana! Ali šta ćeš! Nisam mogao! Nisam mogao da upriličim. Draga moja! Kao da si izmršavila malko, tako si problijedjela.

U zanosu joj je obasipao ruke poljupcima i pomamno je gledao svojim prekrasnim očima kao da ne može da je se nagleda. Pogledam Natašu i po licu joj pogodim da su nam iste misli; on je posve nedužan. A i kada bi, kako bi taj nedužnik mogao postati krivcem? Jarka rumen sukne naglo u blijede obraze Natašine, kao da je krv, što joj se skupila u srcu, navalila odjednom u glavu. Oči joj se zablistale i ona ponosito pogleda kneza.

— Ali gdje si... bio ti... toliko dana? — izgovori suspregnutim, isprekidanim glasom. Disala je teško i nejednako. Bože moj, kako ga je ljubila!

— I jest tako, zaista kao da sam ti skrivio; ali šta govorim: kao da sam! Dakako da sam skrivio, znam to i sam, zato sam i došao jer znam. Katja mi je jučer i danas govorila da žena ne može oprostiti takav nehaj. (Ta ona sve zna što je u utorak bilo ovdje kod nas; pripovjedio sam joj odmah sutradan.) Prepirao sam se s njom, dokazivao, govorio joj da se ta ženska zove Nataša i da na svem svijetu ima možda samo jedna koja joj je ravna: to je Katja; i ja sam došao amo jer znam, dakako, da sam pobijedio u prepirci. Zar takav anđeo, kao što si ti, može da ne oprosti? »Nije došao, dakle ga je svakako spriječilo štogod, a nije da me ne voli više« — eto, šta će misliti moja Nataša! A i kako te ne bih volio više? Zar se to može? Sve mi srce gine za tobom. Ali ipak sam ja kriv! A kad doznaš sve, sama ćeš me prva opravdati! Odmah ću pripovjediti sve, moram da izlijem dušu pred svima vama; zato sam i došao. Htio sam danas (imao sam slobodna pol časka) doletjeti do tebe da te letimice poljubim, ali i tu je bila nezgoda: Katja me pozvala da joj odmah dođem zbog vrlo važnih poslova. To je bilo još prije nego što sam sjeo u kočiju i ti si me vidio, tata; onda sam se po drugi put, nakon drugoga lista, vozio Katji. Ta nama sada po cijele dane trče skoroteče iz kuće u kuću. Ivane Petroviču, vaš sam list dospio pročitati tek jučer u noći i imate potpuno pravo u svem što ste ondje napisali. Ali šta ću: fizička nemogućnost! Pomislio sam, dakle: sutra naveče opravdat ću se za sve; jer večeras nikako više nisam mogao da ne dođem do tebe, Nataša.

— Kakav je to list? — upita Nataša.

— On je bio kod mene, nije me zatekao, razumije se, te me u pismu, koje mi je ostavio, valjano izgrdio što ti ne dolazim. I ima pravo potpuno. To je bilo jučer.

Nataša me pogleda.

— Ali ako si imao vremena da od jutra do večeri budeš kod Katerine Fjodorovne... — započe knez.

— Znam, znam šta ćeš reći — prekine ga Aljoša: — »Ako si mogao odlaziti Katji, dva puta bi više imao razloga da dolaziš ovamo.« Sasvim se slažem s tobom i čak ću da dometnem još i

sam: nisam imao dva puta više razloga, nego milijun puta. Ali prvo, u životu se događaju čudne, neočekivane zgode, koje sve izmiješaju i prevraćaju. Takve su se zgode dogodile dakle i meni. A velim da sam se potpuno promijenio za tih dana, sve do vrha noktiju; bile su to, dakle, važne okolnosti!

— Ah, bože moj, ta šta ti se dogodilo! Ne mori me, molim tei — uzvikne Nataša, smješkajući se Aljošinoj žestini.

I zaista je bio nekako smiješan; žurio se; riječi su mu izlijetale brzo, često bez reda, s nekim štropotom. Neprestano je htio da govori, da govori, da pripovijeda. Ali i dok je pripovijedao, nije ipak ispuštao Natašinu ruku, nego ju je neprestano prinosio usnama kao da ne može da je se naljubi.

— O tome se i radi što mi se nešto događalo! — nastavi Aljoša. — Ah, prijatelji moji! Šta sam vidio, šta sam radio, kakve sam ljude upoznao! Prvo, Katja: to je takva savršenost! Nikako je, nikako je nije znao dosad! I onda, u utorak, kad sam ti, Nataša, govorio o njoj, sjećaš se; govorio sam s onolikim zanosom, ali, i onda je čak nisam uopće poznavao. Ona se i sama krila od mene, sve dosad. Ali sada smo se i te kako upoznali. Sada se s njom već i tičem. Ali, počet ću od početka: prvo, Nataša, da samo možeš čuti što mi je govorila o tebi kad sam joj sutradan, u srijedu, pripovjedio šta je ovdje bilo među nama... Ali, zbilja, sjećam se kakav sam glupan bio pred tobom kad sam ti došao onda prije podne, u srijedu! Ti me dočekuješ u zanosu, svu te je obuzelo novo naše stanje; hoćeš da govoriš sa mnom o svemu tom; tužna si, a u isti se mah nestašiš i igraš sa mnom; a ja se ovako kočim kao ozbiljan čovjek! Oh glupane! Glupane! Ta želio sam, bogami, da se razmećem, da se pohvalim što ću naskoro biti muž, ozbiljan čovjek, i baš sam pogodio komu ću se pohvaliti — tebi! Aoh, kako si se, vjerojatno, smijala onda meni i kako sam zaslužio tvoju porugu!

Knez je sjedio šuteći i gledao Aljošu s nekim slavodobitnim, ironičnim smješkom. Kao da se veselio što se njegov sin odaje na ovako lakouman, pa i smiješan način. Pomno sam ga promatrao cijelo to veče i potpuno se uvjerio da on uopće i ne voli sina, sve ako se i govorilo o njegovoj prežarkoj očinskoj ljubavi.

— Nakon što sam te posjetio, otišao sam Katji — sipao je Aljoša svoju pripovijest. — Rekao sam već da smo se to prije podne

temeljito upoznali, i bilo je neobično kako se to zbilo... čak se i ne sjećam... Nekoliko žarkih riječi, nešto osjećaja, misli, izrečenih otvoreno, i mi se združili zauvijek. Ti se, Nataša, moraš, moraš upoznati s njom! Kako mi je pripovijedala, kako mi je protumačila tebe! Kako mi je objasnila koliko si mi ti blago! Malo-pomalo objasnila mi je sve svoje ideje i svoj pogled na život; kakva je to ozbiljna, kakva oduševljena djevojka! Govorila je o dužnosti, o našoj životnoj zadaći, o tom da svi moramo služiti čovječanstvu, i, kako smo se za nekih pet-šest sati razgovora posve združili, zakleli smo se najzad jedno drugomu na vječito prijateljstvo i da ćemo cijeloga života složno raditi!

— A šta ćete raditi? — upita knez začuđen.

— Tako sam se promijenio, oče, da te sve to zaista mora zadiviti; pa već i unaprijed slutim sve tvoje prigovore — odgovori Aljoša svečano. — Svi ste vi praktični ljudi, imate toliko ozbiljnih, strogih ustanova koje su već preživjele; štogod je novo, štogod je mlado, svježe, promatrate nepovjerljivo, neprijateljski, podrugljivo. Ali sad nisam više onaj kakvoga si me ti znao prije nekoliko dana. Drugačiji sam. Svemu i svima na svijetu gledam smiono u oči. Kad znam da je moje uvjerenje pravo, držat ću ga se do posljednje krajnosti; pa ako ne skrenem s puta, čestit sam čovjek. Dosta o meni. Govorite nakon toga Što vas volja, ja sam uvjeren o sebi.

— Oho! — reče knez podrugljivo.

Nataša nas uzbuđena pogleda. Bojala se za Aljošu. Često mu se događalo da se na svoju veliku štetu zanese u razgovoru, i ona je to znala. Nije htjela da se Aljoša prikaže u smiješnu liku pred nama i osobito pred ocem.

— Šta ti to, Aljoša! Ta to je već neka filozofija — reče ona — tebe je jamačno naučio netko... bolje da ti pripovijedaš.

— Pa ja i pripovijedam! — uzvikne Aljoša. — Da znaš: Katja ima dva daleka rođaka, neke bratiće, Levinjku i Borinjku, jedan je student, a drugi naprosto mladić. Ona se druži s njima, a oni su vrlo neobični ljudi! Grofici gotovo i ne odlaze, iz principa. Kad sam s Katjom govorio o čovjekovoj životnoj zadaći, o pozivu i o svemu tom, uputila me ona na njih i odmah mi dala list za njih; poletio sam onog časa da se upoznam s njima. Te iste večeri združili smo se sasvim. Ondje su bila dvanaestorica različitih ljudi — studenata, časnika,

umjetnika; bio je jedan pisac... svi vas oni poznaju, Ivane Petroviču, to jest, čitali su vaša djela i mnogo očekuju u budućnosti od vas. Tako su mi sami kazali. Govorio sam im da se poznajem s vama, i obećao sam im da ću vas upoznati s njima. Svi su me dočekali bratski, raširenih ruku. Odmah sam im rekao da ću se ubrzo oženiti: pa su me i smatrali oženjenim čovjekom. Stanuju oni na četvrtom katu, pod krovom: okupljaju se češće, najviše srijedom, kod Levinjke i Borinjke. Sve je to jedra mladež; svi ludo vole cijelo čovječanstvo; svi smo govorili o našoj sadašnjosti, o budućnosti, o znanostima, o književnosti, i govorili smo tako lijepo, tako otvoreno i jednostavno... Onamo zalazi i neki gimnazijalac. Kako se vladaju između sebe, kako su plemeniti! Ovakvih još nisam viđao dosad! Gdje sam i bio dosad? Šta sam i vidio? S čime sam odrastao? Jedina si mi ti, Nataša, govorila nešto ovako. Ah, Nataša, moraš se svakako upoznati s njima; Katja ih već poznaje.

O njoj govore gotovo sa strahopoštovanjem, i Katja je već rekla Levinjki i Borinjki: čim stekne pravo na svoj imutak, svakako će pokloniti odmah milijun za opću korist.

— A raspolagat će milijunom zacijelo Levinjka i Borinjka i sva njihova družba? — zapita knez.

— Nije istina, nije istina; sramota je, oče, govoriti tako! — zavikne Aljoša žestoko — slutim tvoju misao! Ali o tom je milijunu zaista bio razgovor kod nas i dugo smo raspravljali kako bi ga upotrijebili. Odlučili smo napokon da ćemo najprije za opću prosvjetu...

— Da, zaista nisam dosad poznavao valjano Katarinu Fjodorovnu — napomenu knez kao da govori sam sebi, sve s onim istim podrugljivim smiješkom. — Mnogomu sam se, uostalom, nadao od nje, ali tomu...

— Čemu to? — pritekne Aljoša — šta ti je tako čudno? Što se to donekle razilazi s vašim životnim nazorom? Što još nitko dosad nije žrtvovao milijun, a ona ga žrtvuje? Zar je to! Pa šta onda ako ona neće da živi na tuđi račun; jer živjeti od tih milijuna, znači živjeti na tuđi račun. (Tek sad sam doznao to.) Ona želi da bude korisna domovini i svima i da doprinese svoj prilog za opću korist. O prilogu smo čitali još u obrascima za krasopis, a kad je taj prilog zamirisao milijunima, onda dakle ne valja? A na čemu se osniva sva ta hvaljena razumnost u koju sam toliko vjerovao? Šta me tako gledaš,

oče? Kao da pred sobom vidiš lakrdijaša, luđačića! Pa šta je, ma i bio luđačić! Da čuješ, Nataša, šta je o tom govorila Katja: »Nije glavno um, nego ono što upravlja njime — priroda, srce, plemenita svojstva, naobrazba.« Ali najglavnija je u tom Bezmiginova genijalna rečenica. Bezmigin je Levinjkin i Borinjkin znanac, a među nama rečeno, glava i zaista genijalna glava! Juče je baš dodao u razgovoru: glupan koji je priznao da je glupan, već nije glupan! Kolike li istine! Takvih se izreka čuje od njega svakoga časa. On sipa istine.

— Zaista genijalno! — napomenu knez.

— Ti se neprestano smiješ. Ali ja od tebe nisam nikad čuo nešta ovako; a nisam nikada čuo od cijeloga vašega društva. Kod vas, naprotiv, sve to nekako sakrivaju, sve bi niže zemlji, da svi rastovi, svi nosovi budu svakako po nekim pravilima — kao da to može biti! Kao da to nije tisuću puta nemogućnije nego ono o čemu govorimo i što mislimo. I još nas nazivaju utopistima. Da ti čuješ što su mi juče govorili...

— Pa šta je, o čemu govorite i mislite? Pripovijedaj, Aljoša, sve dosad nekako pravo ne razumijem — reče Nataša.

— Uopće o svemu, štogod vodi napretku, čovještvu, ljubavi; o svemu se tom razgovara povodom suvremenih pitanja. Govorimo o javnosti, o reformama što se otpočinju, o ljubavi za čovječanstvo, suvremenim trudbenicima; izučavamo ih, čitamo. Ali, glavno je, zadali smo jedan drugomu riječ da ćemo među sobom biti posve iskreni i da ćemo jedan drugomu otvoreno govoriti o sebi, ne sustežući se. Jedino iskrenost, jedino otvorenost može doseći cilj. O tom se osobito stara Bezmigin. Pripovjedio sam to Katji, i ona sasvim pristaje uz Bezmigina. I zato smo svi mi pod Bezmiginovim vodstvom zadali sebi riječ da ćemo za svega života raditi pošteno i iskreno, pa makar što govorili o nama, makar kako sudili o nama — da nas neće ništa omesti, da se nećemo stidjeti svojega oduševljenja, svojega zanosa, naših zabluda, nego ćemo ići jednim pravcem. Ako želiš da te cijene, prvo je i glavno, cijeni sam sebe; jedino kad sam cijeniš sebe, primorat ćeš i druge da tebe cijene. Tako veli Bezmigin, i Katja se sasvim slaže s njim. Uopće, mi se sada dogovaramo o svojim načelima i odlučili smo da proučavamo sami sebe, svaki sâm, a svi zajedno da tumačimo jedan drugomu jedan drugoga.

— Kakva je to zbrka! — uzvikne knez uznemiren — i tko je taj Bezmigin? Ne, ne može se pustiti dalje ovako…

— Šta se ne može pustiti? — prihvati Aljoša — slušaj, oče, zašto sve to govorim sada, pred tobom? Jer želim i nadam se da ću i tebe uvesti u naš krug. Već sam ondje i dao riječ za tebe. Ti se smiješ, ta, ja sam i znao, da ćeš se smijati! Ali saslušaj! Ti si dobar, plemenit; ti ćeš razumjeti. Ta ti ne znaš, ti nisi nikada vidio te ljude, nisi čuo njih same. Recimo da si sve to čuo, sve proučio, strahovito si učen: ali njih same nisi vidio, nisi bio kod njih, pa zato, kako i možeš da istinito sudiš o njima! Ti samo zamišljaš da znaš. Ne znaš, nego budi malo kod njih, poslušaj ih i onda — i onda zadajem riječ da ćeš biti naš! A glavno je, hoću da se poslužim svim sredstvima da tebe spasim od propasti u tvojem društvu, uz koje si se tako priljubio, i od tvojih načela.

Knez je saslušao taj istup šuteći, s vrlo zlobnim podsmijehom; na licu mu je bila pakost. Nataša ga je s neprikrivenom odvratnošću motrila. On je to vidio, ali se pričinjao da ne opaža. Ali čim je Aljoša svršio, prasne knez odmah u smijeh. Zavalio se dapače na naslon na stolici, kao da ne može da se suzdrži. Ali taj smijeh je bio zaista namješten. Prejasno se vidjelo kako se smije jedino zato da to jače uvrijedi i ponizi sina. Aljoša se i zbilja ozlovoljio; cijelo mu je lice iskazivalo veliki jad. Ali je strpljivo počekao dok ne mine dobra volja očeva.

— Oče — započne on tužno — zašto me ismijavaš? Išao sam ti pravo i otvoreno. Ako po tvojem sudu govorim gluposti, urazumi me, a nemoj mi se smijati. A i čemu bi se smijao? Onomu što mi je sada sveto, plemenito? Pa makar i griješio, makar i bio glupančić, kako si me nekoliko puta krstio; pa ako sam i u zabludi, iskreno je i pošteno; nisam izgubio svoju plemenitost. Oduševljavam se visokim idejama. Pa ako su i pogrešne, osnova im je sveta. Rekao sam ti da mi ni ti ni svi vaši niste još ništa kazali što bi me uputilo, ponijelo. Pobij njih, reci mi štogod što je bolje nego njihovo, i ja ću poći za tobom, ali mi se ne smij, jer me to strašno ogorčava.

Aljoša je to izrekao izvanredno plemenito i s nekim strogim dostojanstvom. Nataša je pomno pazila na nj. Knez je čak u čudu saslušao sina i odmah promijenio ton.

— Nisam nipošto htio da te uvrijedim, moj prijatelju — odgovori on — naprotiv, ja te žalim. Spremaš se za takav korak u životu, pri kojem ne bi smio biti više ovako lakouman dječak. Tako ja mislim. Smijao sam se nehotice i nisam nipošto htio da te uvrijedim.

— A zašto mi se tako učinilo? — nastavi Aljoša s izrazom gorčine. — Zašto mi se već odavno čini da me gledaš neprijateljski, s hladnim podsmijehom, a ne gledaš kao otac sina? Zašto mi se čini da ja, kad bih bio na tvojem mjestu, ne bih tako uvredljivo ismijao sina kao što si ti sada mene? Poslušaj: objasnimo se otvoreno, odmah zauvijek, tako da ne preostane više nikakvih nedoumica. I... i hoću da kažem svu istinu: kad sam ušao ovamo, učinilo mi se da se i tu dogodila neka nedoumica; nisam se nekako nadao da ću vas naći ovdje zajedno. Je li ili nije? Ako jest, nije li bolje da svatko izrekne svoje osjećaje? Koliko se zlo može ukloniti iskrenošću!

— Govori, govori, Aljoša! — reče knez. — To što nam predlažeš vrlo je pametno. Od toga se možda i trebalo otpočeti — nadoveže on a pogleda Natašu.

— Nemoj se dakle srditi na moju potpunu iskrenost — započe Aljoša — ti je sam želiš, sam je izazivaš. Slušaj! Pristao si na moj brak s Natašom; dao si nam tu sreću i zato si pobijedio samoga sebe. Bio si velikodušan, i svi smo mi cijenili tvoj plemeniti postupak. Ali zašto mi sada s nekom radošću neprestano napominješ da sam još smiješan dječak i da nikako nisam dorastao za muža; štaviše, kao da me želiš ismijati, poniziti, čak i kao ocrniti u Natašinim očima. Uvijek neobično voliš da me čime bilo prikažeš u smiješnu liku; nisam to primijetio tek sada, nego već odavno. Kao da baš nastojiš kako bi nam radi nečega dokazao da je naš brak smiješan, nezgrapan i da mi nismo par. Zaista, kao da i sam ne vjeruješ u ono što nam predodređuješ; kao da sve to smatraš za šalu, zabavu izmišljotinu, nekakvu smiješnu lakrdiju... Ta ne izvodim to jedino iz današnjih tvojih riječi. Još iste večeri, još u utorak, kad sam se odavde vratio tebi, čuo sam od tebe nekoliko neobičnih riječi koje su me začudile, pa i ogorčile. I u srijedu, kad si odlazio, izrekao si također nekoliko nekakvih aluzija na naše današnje stanje, rekao si i o njoj — nije uvredljivo, naprotiv, ali nekud nije onako kako bih želio da čujem od tebe, nekako je prelako, nekako bez ljubavi, bez pravoga štovanja za nju... Teško je to pripovjeđati, ali ton je jasan;

srce osjeća. Ded mi reci da se varam. Razuvjeri me, ohrabri mene i... i nju, jer i nju si ogorčio. Pogodio sam to odmah na prvi pogled čim sam ušao ovamo...

Aljoša je to izrekao vatreno i odlučno. Nataša ga je slušala nekako slavodobitno, te sva uzbuđena, ražarena lica, izgovorila dva puta preda se dok je on govorio: »Pa, da, tako je!« Knez se zbunio.

— Moj prijatelju — odgovori on — dakako da se ne sjećam svega što sam ti govorio; ali vrlo je čudno ako si ovako shvatio moje riječi. Spreman sam da te razuvjerim svime čimegod mogu. Ako sam se sada smijao, i to je razumljivo. Reći ču ti da sam smijehom htio čak i da prikrijem svoj gorki osjećaj. Kad zamislim sada da namjeravaš naskoro da budeš muž, čini mi se to sada posve neostvarivim, nesklapnim, oprosti mi, čak i smiješnim. Prekoravaš me za taj smijeh, a ja ti velim da je sve to zbog tebe. Krivim i sebe: možda sam u posljednje vrijeme malo pazio na tebe i zato sam doznao tek sada, večeras, za što si uopće sposoban. Sada već dršćem kad pomislim na tvoju budućnost s Nataljom Nikolajevnom; prenaglio sam se; vidim da među vama nema nimalo sklada. Svaka ljubav prolazi, a nesklad ostaje zauvijek. I ne govorim o tvojoj sudbini, ali ako imaš poštene nakane, razmisli da sa sobom upropašćuješ i Natalju Nikolajevnu, zaista je upropašćuješ! Sad si evo govorio cijeli sat o ljubavi za čovječanstvo, o plemenitosti načela, o plemenitim ljudima s kojima si se upoznao; a zapitaj Ivana Petroviča što sam mu govorio maloprije kad smo se popeli na treći kat uz ove odurne stepenice te tu stali pred vratima, hvaleći bogu za spasenje našega života i nogu. Znaš li kakva mi je misao i nehotice pala odmah na pamet? Začudio sam se kako si, premda toliko voliš Natalju Nikolajevnu, mogao trpjeti da ona stanuje u ovakvu stanu. Kako nisi dokučio, ako nemaš sredstava, ako nemaš sposobnosti da izvršavaš svoje obaveze — da onda nemaš ni prava da budeš muž, nemaš prava da na se primaš bilo kakve obaveze? Premalo je sama ljubav; ljubav se iskazuje djelima; a kako ti prosuđuješ: »Makar i stradavala sa mnom, ali živi sa mnom« — ta to nije čovječno, nije plemenito! Govoriti o sveopćoj ljubavi, oduševljavati se općim čovječanskim pitanjima, a u isto vrijeme činiti prestupke protiv ljubavi i ne primjećivati ih — nerazumljivo je! Ne prekidajte me, Natalja Nikolajevna, pustite me da završim; meni je pregorko i moram da

sve izreknem. Govorio si, Aljoša, da si se ovih dana zanosio za svim što je plemenito, krasno, pošteno i prekoravao me da u našem društvu nema takvih zanosa, nego samo suhe razumnosti. Gle, dakle: zanosiš se za onim što je uzvišeno i krasno, a nakon onoga što se u utorak zbilo ovdje, četiri dana i ne haješ za onu koja bi valjda trebala da ti bude draža od svega na svijetu! Čak si i priznao prepirku svoju s Katarinom Fjodorovnom, da te Natalja Nikolajevna toliko voli i da je tako velikodušna te će ti oprostiti tvoj prestupak. Ali kakvo ti pravo imaš da se uzdaš kako će ti oprostiti i kladiš se u to? I zar nisi ni jedanput pomislio kolike si muke, kolike si gorke misli, kolike nedoumice i sumnje prouzročio ovih dana Natalji Nikolajevnoj? Zar si zato, jer si se ondje zanio za nekim novim idejama, imao pravo da zanemariš svoju dužnost? Oprostite mi, Natalja Nikolajevna, što sam se iznevjerio svojoj riječi. Ali ovo je sada ozbiljnije od te riječi: i sami ćete razumjeti to... Znaš li, Aljoša, da sam Natalju Nikolajevnu zatekao u takvu jadu, te je razumljivo u koliki si joj pakao pretvorio ova četiri dana što su trebala, naprotiv, da budu najljepši dani u njenu životu. Ovakvi postupci s jedne strane, a riječi, riječi i riječi s druge strane... zar nemam pravo! I nakon toga možeš da kriviš mene iako si sam kriv krivcat?

Knez završio. Čak se i zavio svojom krasnorječivošću i nije mogao da sakrije pred nama svoje slavlje. Kad je Aljoša čuo za Natašine muke, pogleda je s bolnim jadom, ali Nataša se već bila odlučila:

— Mani se, Aljoša, ne jadi se — reče ona — drugi su krivlji od tebe. Sjedni i slušaj šta ću odmah reći tvomu ocu. Vrijeme je da se završi!

— Objasnite se, Natalja Nikolajevna — prihvati knez — srdačno vas molim! Već dva sata slušam tu zagonetku. To mi postaje nepodnosivim i, priznajem, da se nisam nadao ovdje ovakvu sastanku.

— Možda; jer ste mislili da ćete nas tako opčarati riječima da nećemo ni primijetiti vaše tajne namjere. Šta bih vam objašnjavala! I sami znate sve i razumijete sve. Aljoša ima pravo. Vaša je prva želja da nas rastavite. Unaprijed ste i gotovo naizust znali sve što će se ovdje zbiti nakon one večeri, u utorak, i sve ste sračunali kao na prste. Rekla sam već da ne promatrate ozbiljno ni mene, ni ženidbu

što ste je zasnovali. Šalite se s nama; igrate se i cilj vam je te igre poznat. Vaša je igra pouzdana. Aljoša je imao pravo kad vas je korio da sve ovo promatrate kao lakrdiju. Naprotiv, trebali biste se radovati, ne prekoravati Aljošu, jer on je, i ne znajući ništa, izvršio sve što ste od njega očekivali; možda čak i više.

Zapanjih se od čuda. I nadao sam se da će se te večeri dogoditi kakva katastrofa. Ali preošta Natašina iskrenost i neprikriveni prezirni ton njenih riječi neobično su me zapanjili. Ona, dakle, zaista nešto zna, mislio sam, pa se bez odgađanja odlučila na raskid. Možda je čak nestrpljivo očekivala kneza da mu u jedan mah skreše sve pravo u oči. Knez malo poblijedi. Aljošino je lice odavalo naivan strah i mučno iščekivanje.

— Sjetite se za što ste me maloprije obijedili — zaviče knez — i bar malo razmislite o čem govorite... ne razumijem ništa.

— A! Nećete, dakle, da shvatite iz nekoliko riječi. — reče Nataša — čak i on, i Aljoša vas je razumio isto ovako kao i ja, a ja se nisam dogovarala s njim, nismo se čak ni vidjeli! I njemu se također učinilo da s nama igrate nedostojnu, uvredljivu igru, a on voli vas i vjeruje u vas kao u božanstvo. Niste smatrali za potrebno da s njim budete oprezniji, lukaviji; računali ste da se on neće dosjetiti. Ali u njega je osjetljivo, nježno, dojmljivo srce, i vaše riječi, vaš ton, kako on kaže, dirnuli su ga u srce...

— Ništa, ništa ne razumijem — ponovi knez, u najvećem mi se čudu obraćajući kao da mene uzima za svjedoka. Bio se rasrdio i ražestio. — Vi ste se usplahirili — nastavi obraćajući joj se — vi ste naprosto ljubomorni na Katerinu Fjodorovnu i zato ste voljni da okrivite sav svijet i mene prvoga... a dopustite već da sve kažem: strašan se sud može steći o vašem karakteru... Nisam se navikao na takve prizore; ne bih nakon toga ni časak ostao ovdje da se ne radi o mojem sinu... Sve još čekam nećete li izvoljeti da se izjasnite.

— Ipak se, dakle, tvrdoglavite i nećete da shvatite iz nekoliko riječi, iako sve to znate naizust? Želite svakako da vam sve kažem u lice?

— Za tim jedino i težim.

— Dobro, dakle, slušajte, dakle — zavikne Nataša, a oči joj se zablistale od gnjeva — reći ću sve, sve!

GLAVA III

Ustala i započela da govori stojeći, a nije to ni primjećivala. Knez je slušao, slušao, pa i on ustao. Cijeli je prizor postao nadasve svečan.

— Sjetite se sami svojih riječi od utorka — započela Nataša. — Rekli ste: meni su potrebni novci, utrveni putovi, ugled u svijetu — sjećate li se?

— Sjećam se.

— Eto, zato, dakle, da steknete taj novac, da steknete sve te uspjehe, što su vam izmicali iz ruku, zato ste i došli ovamo u utorak, i izmislili ste tu ženidbu, jer ste računali, ta će vam lakrdija pomoći da ugrabite ono što vam je izmicalo.

— Nataša — zaviknem: — misli šta govoriš!

— Lakrdija! Račun! — ponovi knez s izrazom krajnje uvrijeđenoga dostojanstva.

Aljoša je sjedio, satrven od jada, i gledao, ne razumijevajući gotovo ništa.

— Da, da, ne zaustavljajte me, zaklela sam se da ću vam sve reći — nastavi rasrđena Nataša. — Sjećate se i sami: Aljoša vas nije slušao. Cijele pol godine ste se mučili s njim da ga odvratite od mene. Nije vam popuštao. I odjednom je kod vas nastao čas kad se više nije moglo zatezati. Ako ga ispustite, izmače vam se nevjesta, novci, glavno — novci, miraz od cijela tri milijuna. Preostajalo je samo jedno: da Aljoša zavoli onu koju ste mu vi odredili za nevjestu; mislili ste: ako je zavoli, možda će se okaniti mene...

— Nataša, Nataša! — uzvikne Aljoša razjađen — šta ti govoriš!

— Tako ste i učinili — nastavi ona, ne zastajući na Aljošin krik — ali tu je i opet ona ista, pređašnja pripovijest! Sve bi se moglo urediti, ali opet smetam ja! Samo ste se jednome nadali: kao iskusan i lukav čovjek primijetili ste možda već i onda da je Aljoši gdjekada kao na teret njegova pređašnja naklonost. Niste mogli da ne primjetite da me on počinje zanemarivati, dosađivati se, po pet mi dana ne dolazi. Možda ću mu dosaditi posve te će me ostaviti, kad, odjednom, u utorak, prenerazio vas veoma odlučni postupak Aljošin. Šta da radite!...

— Dopustite — zavikne knez — naprotiv, ta činjenica...

— Ja govorim — prekine ga Nataša odrješito — one ste se večeri zapitali: »Šta da sada radim? Pa ste odlučili: dopustit ćete mu da me uzme, ali ne ozbiljno, nego samo tako, na riječima, da ga samo umirite. Rok se vjenčanju, mislili ste, može odgađati po volji; a međutim se započela nova ljubav; vi ste to primijetili. Na tom, dakle, začetku nove ljubavi temeljili ste sve.

— Romani, romani — izusti knez tiho kao da govori sebi — samoća, maštanje i čitanje romana!

— Da, na toj ste novoj ljubavi i osnovali sve — ponovi Nataša koja nije čula i nije pazila na kneževe riječi, sva u grozničavu žaru i sve se jače zanoseči — i kolike su šanse toj novoj ljubavi! Ta otpočela se još onda kad on još nije upoznao sva savršenstva te djevojke! Onoga istoga časa kad je, one večeri, otkrio toj djevojci da je ne može voljeti jer mu to brani dužnost i druga ljubav — ta djevojka odjednom pokazuje pred njim toliku plemenitost, toliko suosjećanje za njega i za svoju suparnicu, tako mu srdačno oprašta da on, ako je i vjerovao u njenu ljepotu, ipak do toga trena, nije mislio da je tako divna! Došao je onda i k meni — govorio je jedino o njoj; prejako ga je prenerazila. Da, odmah sutradan morao je svakako osjetiti neodoljivu želju da opet vidi to prekrasno biće, makar i iz same zahvalnosti. A i zašto joj ne bi odlazio? Ta ona, prijašnja, ne gine više, njenom je sudbinom odlučeno, ta njoj žrtvuje cijeli svoj vijek, a tu samo neki trenutak... I kako bi nezahvalna bila ta Nataša kad bi čak i u tom času bila ljubomorna! I eto se toj Nataši otima, mjesto časa, dan, drugi, treći... A međutim se djevojka za to vrijeme prikazuje pred njim u sasvim neočekivanu, novu liku; tako je plemenita, oduševljena, a u isti mah tako naivno dijete, i u tom toliko nalikuje karakterom na njega. Oni prisežu jedno drugomu prijateljstvo, bratstvo, žele da se ne rastaju za cijeloga života. »Za takvih pet-šest sati razgovora« sva njegova duša prianja novim osjećajima i cijelo se srce njegovo odaje... Nastat će napokon vrijeme, mislite: on će uporediti svoju prijašnju ljubav sa svojom novom, svježim osjećajima: ondje je sve poznato, svakidašnje; ondje su tako ozbiljni, puni zahtjeva; ondje su ljubomorni na njega, grde ga, ondje su suze... A ako se i počnu nestašiti, poigrati s njim kao da im nije ravan, nego dijete... a glavno je: sve je onako prijašnje, poznato...

Gušile su je suze i gorki grč, ali se Nataša ojunačila još na časak.

— A šta kasnije? Pa još ima vremena; ta neće se Natašina svadba odmah održati; ima dosta vremena i sve će se promijeniti... A onda, znate vi obmanuti riječima, aluzijama, obrazlagati, kititi riječima... Može se čak i poklevetati ta mrska Nataša; može se prikazati u tako nepovoljnom svjetlu i... kako će se sve to riješiti, ne zna se, ali pobjeda je naša! Aljoša! Ne krivi me, moj prijatelju! Ne govori da ne razumijem tvoju ljubav i da je slabo cijenim. Ta znam da i sada voliš mene i da u ovaj čas možda i ne razumiješ moje tužbe. Znam da sam vrlo zlo učinila što sam sada izrekla sve to. Ali šta da radim kad sve to shvaćam i kad te sve više i više volim beskrajno... do ludila!

Prekrila rukama lice, pala u naslonjač i zaridala kao dijete. Aljoša zaviknuo i potrčao prema njoj. Nikad nije bez suza mogao da gleda njene suze.

Činilo se da je njeno ridanje dobro došlo knezu: sva Natašina zanesenost za toga dugoga objašnjenja, sva žestina njenih istupa protiv kneza, od kojih se morao uvrijediti već iz same pristojnosti, sve se to sada očevidno moglo svesti na bezumni poriv ljubomornosti, na uvrijeđenu ljubav, čak i na bolest. Moralo se dapače pokazati i suosjećanje...

— Umirite se, ohrabrite se, Natalja Nikolajevna — tješio ju je knez — sve je to žestina, sanjarija, samotnost... Tako vas je rasrdilo njegovo lakoumno vladanje... Ali, svemu je tome kriva njegova lakoumnost. Najglavnija činjenica koju ste zasebno spomenuli, zgoda od utorka, prije bi trebala da bude dokaz o svoj njegovoj beskrajnoj sklonosti za vas, a vi ste, naprotiv, pomislili...

— O, ne govorite mi, ne mučite me barem sada! — prekine ga Nataša, gorko plačući — sve mi je već reklo srce i odavno mi je reklo! Zar mislite da ne razumijem da je prošla sva njegova prijašrija ljubav... Ovdje, u ovoj sobi, sama... kad me je ostavljao, zaboravljao... sve sam to preživjela... sve sam razmislila... Šta mi i bijaše raditi! Ne krivim te, Aljoša... Šta me varate? Zar mislite da nisam kušala samu sebe varati!... O, koliko puta, koliko puta! Zar nisam prisluškivala svakomu zvuku njegova glasa? Zar se nisam naučila da čitam s njegova lica, iz njegovih očiju? Sve je, sve je propalo, sve je sahranjeno... Oh, nesretne mene!

Aljoša je klečao pred njom i plakao.

— Da, da, ja sam tomu kriv! Svemu sam ja razlog!... — ponavljao je ridajući.

— Nisi, nemoj kriviti sebe, Aljoša... tu su drugi... neprijatelji naši. To su oni... oni!

— Ali, dopustite, napokon — započe knez nekako nestrpljivo — na temelju čega pripisujete meni sve te... prestupke? Ta to je jedino vaše nagađanje ničim nedokazano...

— Dokazi! — uzvikne Nataša, naglo ustajući s naslonjača — vama dokazi, himbeni čovječe! Vi niste mogli, niste mogli raditi drugačije kad ste ovamo došli sa svojom ponudom! Trebalo je da umirite svojega sina, da mu uspavate grižnju savjesti, pa da se on slobodnije i mirnije oda Katji; bez toga bi se uvijek sjećao mene, ne bi vam se pokoravao, a vama je dodijalo da čekate. Šta je, zar to nije istina?

— Priznajem — odgovori knez sarkastično se smijući — da sam vas htio prevariti zaista bih bio tako smislio; vrlo ste oštroumni, ali to treba još dokazati, a onda tek vrijeđati ljude takvim prijekorima...

— Dokazati! A cijelo vaše dosadašnje vladanje dok ste ga odbijali od mene! Onaj tko sina upućuje da zbog profane koristi, zbog novaca, odnemaruje takve dužnosti i titra se njima — kvari ga! Što ste govorili maloprije o stepenicama i o lošem stanu? Zar mu niste uskratili plaću koju ste mu prije davali, kako bi nas primorali da se raziđemo zbog oskudice i gladi? Vi ste krivi za taj stan i te stepenice, a njega sada prekoravate, dvolični čovječe! I otkud vam se onda, one večeri, javio toliki žar, takva nova načela koja vam nisu prirođena? I zašto sam vam toliko trebala? Hodala sam ovdje za ta četiri dana; sve sam razmislila, sve sam odmjerila, svaku vašu riječ, izražaj vašega lica i uvjerila se da je sve to bilo namješteno, šala, komedija, uvredljiva, podla, nedostojna... Ta poznajem ja vas, odavno vas poznajem! Svaki put kad mi je Aljoša dolazio od vas, po licu sam mu pogađala sve što ste mu govorili, udahnjivali; proučila sam sve vaše utjecaje na njega! Ne, ne možete vi mene prevariti! Možda u vas ima još kakvih računa, možda, i nisam sada rekla ono najglavnije; ali svejedno! Vi ste me varali — to je glavno! To je i trebalo da vam kažem pravo u lice!...

— Samo to? To su svi dokazi? Ali, razmislite, razjarena ženo: tim istupom (kako vi nazivate moju ponudu od utorka) prejako sam sebe vezivao. Bilo bi prelakoumno za me...

— Čime, čime ste sebe vezivali? Šta u vašim očima znači mene prevariti? A i šta je: učiniti nažao kakvoj djevojci! Ta ona je nesretna bjegunica koju je odvrgnuo otac, koja je bez zakrilja, koja je okaljala sebe, nemoralna! Zar je vrijedno biti obziran prema njoj ako ta šala može da donese bar ikakvu, ma i najmanju korist!

— Smislite, Natalja Nikolajevna, u kakav se položaj sami postavljate! Čvrsto ustrajete u mišljenju da sam ja vas uvrijedio. A ta je uvreda tako golema i tako ponizuje da ne razumijem kako se ona može i zamisliti, a kamoli tek ustrajati na njoj. Treba da budeš već prejako naučen na sve pa da tako lako dopustiš to, oprostite mi. Imam pravo da vas pokoravam jer bunite sina protiv mene, srce je njegovo protiv mene...

— Nije, oče, nije! — zavikne Aljoša — ako nisam ustao protiv tebe, to vjerujem da ti nisi mogao uvrijediti, a i ne mogu povjerovati da bi se moglo ovako vrijeđati!

— Čujete li? — uzvikne knez.

— Nataša, svemu sam ja kriv, ne krivi njega! To je grešno i strašno!

— Čuješ, Vanja? On je već protiv mene! — zavikne Nataša.

— Dosta je! — reče knez — treba da se završi ovaj teški prizor. Ovaj slijepi, bijesni poriv ljubomornosti, koji prelazi svaku granicu, prikazuje vaš karakter u liku za mene posve novom. Upozoren sam. Mi smo se prenaglili, zaista ponaglili. Sami i ne primjećujete koliko ste me uvrijedili; vama to nije ništa. Ponaglili se... ponaglili... dakako, moja riječ treba da bude sveta, ali... ja sam otac i želim sinu sreću...

— Odričete se svoje riječi — zavikne Nataša, posve izbezumljena — poradovali ste se slučaju! — Ali, znajte da sam i sama, još prije dva dana, sama samcata ovdje odlučila da ga oslobodim njegove riječi, a sada to potvrđujem pred svima. Odričem se.

— To jest, željeli biste možda uskratiti u njega sav prijašnji nemir, osjećaj dužnosti, sav jad za obvezama (kako ste sami izrazili maloprije), zato da ga time opet privežete po starom uza se. Ta to je baš po vašoj teoriji; zato i govorim tako; ali manimo se; vrijeme je da

se odluči. Počekat ću neki mirniji trenutak da se objasnim s vama. Nadam se da naše saobraćanje ne prekidamo zauvijek. Nadam se, također, da ćete se naučiti bolje cijeniti mene. Htio sam još danas da vam iznesem svoj plan o vašoj svojti te biste po njemu vidjeli... ali dosta je! Ivane Petroviču! — nadoveže on prilazeći mi — sada će mi biti još dragocjenije nego ikada da se bliže upoznam s vama, a da i ne spomenem moju davnu želju. Nadam se da ćete me razumjeti. Pohoditi ću vas ovih dana; dopuštate?

Poklonim se. Činilo mi se i samomu da se sada ne mogu više uklanjati njegovu poznanstvu. On mi stisne ruku, pokloni se šuteći Nataši i ode s izrazom uvrijeđena dostojanstva.

GLAVA IV

Nekoliko časaka nitko nije izgovorio ni riječi. Nataša je sjedila zamišljena, tužna i satrvena. U jedan joj čas nestala sva energija. Gledala je ravno pred sebe, a ništa nije vidjela, zanijela se nekako držeći Aljošinu ruku u svojoj ruci. On je tiho isplakivao svoj jad i pogdjekada je pogledavao bojažljivo i radoznalo.

Napokon ju je počeo bojažljivo tješiti, zaklinjao je da se ne srdi, krivio sebe; vidjelo se kako neobično želi da opravda oca i kako mu je najviše do toga; nekoliko je puta progovarao o tom, ali nije smio jasno da iskaže jer se bojao da ne bi iznova podjario Natašin gnjev. Prisezao joj je vječitu nepromjenjivu ljubav i vatreno opravdavao svoju sklonost prema Katji; neprestano je ponavljao da Katju voli samo kao sestru, kao milu, dobru sestru, koju ne može nipošto ostaviti; to bi bilo od njega dapače grubo i okrutno, pa je neprestano uvjeravao da će se, ako se Nataša upozna s Katjom, njih dvije odmah sprijateljiti tako da se nikada više neće rastajati; i onda neće više biti nikakvih nesporazumaka. Ta mu se misao osobito dopala. Jadnik nije nipošto lagao. Nije razumijevao Natašino strahovanje, pa uopće i nije pravo razumio što je maloprije govorila njegovu ocu. Razumio je samo da su se svadili, a to mu je baš kao kamen ležalo na srcu.

— Ti me kriviš za oca? — upita Nataša.

— Zar te ja mogu kriviti — odgovori on s gorkim osjećajem — kad sam sam uzrok svemu i kriv svemu? Ja sam te i dotjerao do

takvoga gnjeva, a ti si u gnjevu i njega okrivila, jer si htjela da opravdaš mene: uvijek me opravdavaš, a to nisam zavrijedio. Trebalo je naći krivca, pa si mislila da je to on. A on zaista, zaista nije kriv! — klikne Aljoša zanesen. — I zar je on s tim naumom došao ovamo! Zar se tomu nadao!

Ali kad je vidio da ga Nataša gleda ojađeno i prijekorno, odmah se pokunji.

— Ta, neću, neću, oprosti mi — reče. — Ja sam svemu uzrok!

— Da, Aljoša — nastavi Nataša s osjećajem težine. — Sada se on ispriječio između nas i poremetio sav naš mir za cijeli život. Uvijek si u mene vjerovao više nego u sve; a sada ti je on ulio u srce sumnju na mene, nepovjerljivost; ti kriviš mene; on mi je oteo polovinu tvoga srca. Crna je mačka protrčala između nas.

— Ne govori tako, Nataša! Zašto veliš: »crna mačka?«

Ozlovoljila ga ta riječ.

— On te je privukao himbenom dobrotom, lažnom velikodušnošću — nastavi Nataša — i sada će te sve više i više buniti protiv mene.

— Kunem ti se da nije tako! — zavikne Aljoša još vatrenije. — Bio je srdit kad je rekao da smo se ponaglili — vidjet ćeš i sama odmah sutra, ovih dana, da će se trgnuti, pa ako se toliko rasrdio da zaista bude protiv našega braka, ja ti se kunem da ga neću poslušati. Meni će možda doteći snage za to... I znaš li tko će nama pomoći? — zaviče iznenada zanesen svojom idejom. — Katja će nam pomoći. I vidjet ćeš, vidjet ćeš, kako je to divno stvorenje! Vidjet ćeš, želi li ona da ti bude tvoja suparnica i da nas rastavi! I kako si nepravedna bila maloprije kad si rekla da sam od onih koje može da prođe ljubav sutradan nakon svadbe! Kako mi je gorko bilo slušati to! Ne, nisam ja takav, pa ako sam često odlazio Katji...

— Okani se, Aljoša, budi kod nje koliko te volja. Nisam o tom govorila maloprije. Nisi sve razumio. Budi sretan s kim želiš. Ta ne mogu zahtijevati od tvojega srca više nego što mi može dati...

Uđe Mavra.

— Šta je, bih li donijela čaj, šta li? Kako je to, dva sata vri samovar; jedanaest je sati.

Zapitala je grubo i srdito, vidjelo se da je strašno zlovoljna i da se srdi na Natašu. Bilo je to radi toga jer je za sve te dane, od utorka,

bila toliko oduševljena što joj se udaje gospođica (koju je vrlo voljela) i to razglasila već po svoj kući, po susjedstvu, u dućančiću, pazikući. Hvalila se i oduševljeno pripovijedala da je knez, odličan čovjek, general, i strahovito bogat, sam došao i zamolio njenu gospođicu za pristanak, i ona je, Mavra, rođenim ušima čula, a sada se odjednom sve rasulo netragom. Knez otišao rasrđen, čaj nije iznesen, a svemu je dakako kriva gospođica. Mavra je čula kako je s knezom govorila bez štovanja.

— Pa šta... donesi! — Odgovori Nataša.

— Pa, i zakusku, bih li je donijela?

— Pa, i zakusku.

Nataša se zbunila.

— Spremali smo te spremali! — nastavi Mavra — od jučerašnjega dana spadoh s nogu. Na Nevski sam prospekt trčala po vino, a tu... — I ona iziđe, a vrata zalupi srdito.

Nataša se zarumeni i nekako me čudno pogleda.

Međutim bude donesen čaj i odmah zakuska; bilo je divljači, neke ribe i dvije boce izvrsna vina od Jelisejeva. »Čemu su sve to spremili?« pomislim.

— Eto vidiš, Vanja, kakva sam — reče Nataša prilazeći stolu i u neprilici čak i zbog mene. — Ta slutila sam da će se sve to danas svršiti ovako kako se svršilo, a ipak sam mislila da se možda i neće okončati ovako. Aljoša će doći, počet će da se miri, mi ćemo se pomiriti, pokazat će se da su sve moje sumnje neosnovane, mene će razuvjeriti i... za svaki sam slučaj spremila zakusku. Pa šta, mislila sam, razgovorit ćemo se, sjest ćemo...

Bijedna Nataša! Kako se zarumenila dok je to govorila! Aljoša se oduševio.

— Eto vidiš, Nataša! — zaviknu on. I sama nisi vjerovala sebi; još prije dva sata nisi vjerovala svojim sumnjama! Ne, sve to treba ispraviti; ja sam kriv, ja sam svemu uzrok, ja ću sve i ispraviti. Nataša, dopusti mi da odmah odem ocu. Moram ga odmah naći; on je uvrijeđen, ojađen; moram ga utješiti, reći ću mu sve, sve što se tiče mene, jedino mene samoga; ti nećeš u to biti upletena. I ja ću sve urediti... Ne srdi se na me što toliko želim poći k njemu i što ću te ostaviti. Nije nipošto to: žao mi ga je; on će se opravdati pred tobom;

vidjet ćeš... Sutra sam čim svane, kod tebe i cijeli sam dan kod tebe, Katji neću odlaziti...

Nataša ga nije zaustavljala, dapače mu i sama posavjetovala da ode. Strašno se bojala da će Aljoša sada navlaš, silom, sjedjeti kod nje cijele dane, te će mu ona dosaditi. Molila ga je samo da u njeno ime ne govori ništa i pokušavala da mu se na rastanku što veselije osmjehne. Već je htio da ode, ali joj odjednom pristupio, uhvatio je za obje ruke i sjeo do nje. Gledao ju je neizrecivom nježnošću.

— Nataša, prijatelju moj, anđele moj, ne srdi se na me, mi se nećemo nikada svađati. I obećaj mi da ćeš mi uvijek u svemu vjerovati, a ja ću tebi. Evo šta ću ti pripovjediti sada, anđele moj. Bio sam jednom u svađi s tobom, ne sjećam se zašto; ja sam bio kriv. Nismo govorili. Nisam htio prvi da molim za oproŠtenje, a veoma sam bio tužan. Hodao sam po gradu, tumarao svakuda, svraćao se prijateljima, a na srcu mi je bilo tako teško, tako teško... I pade mi onda na pamet: šta bi bilo da se ti, na primjer, razboliš i umreš! A kad sam zamislio to, zaokupio me odjednom takav očaj kao da sam te zaista zauvijek izgubio. Misli su mi tekle sve teže, sve strašnije. Počeo sam, dakle, malo-pomalo zamišljati kao da sam ti došao na grob, sav izvan sebe srušio se na grob, ogrlio ga i zamro od jada. Zamislio sam da ljubim taj grob, zovem te iz groba, bar na jedan časak, i molim od boga čudo da makar na jedan trenutak uskrsneš preda mnom; prikazalo mi se da sam poletio i grlim te, privijam te uza se, ljubim te i mislim da bih odmah umro od blaženstva kad bih te mogao još jednom, ma i na časak, zagrliti kao nekada. I kad sam zamišljao to, pomislih odjednom: evo ću za jedan trenutak da te molim od Boga, a onamo si bila šest mjeseci sa mnom i koliko smo se puta svadili za svih tih šest mjeseci, koliko dana nismo razgovarali! Po cijele smo dane bivali u svađi i nismo marili za svoju sreću, a sada te, makar i na časak, dozivam iz groba i za taj časak voljan sam da žrtvujem sav svoj život!... Kad sam zamislio sve to, nisam mogao da izdržim, nego sam brže pohrlio k tebi, doletio ovamo, a ti si me već čekala, i kad smo se nakon svađe zagrlili, sjećam se, tako sam te snažno privio na grudi kao da te zaista i gubim. Nataša! Nećemo se nikada svađati! To mi je uvijek tako teško! I zar se može, bože moj, pomisliti da bih te mogao ostaviti!

Nataša je plakala. Krepko se ogrlili i Aljoša joj se zakleo još jednom da je neće nikad ostaviti. Onda on poletio ocu. Bio je čvrsto uvjeren da će sve udesiti, sve urediti.

— Svemu je kraj! Sve je propalo! — reče Nataša, a grčevito mi stisla ruku. — On me voli i nikada neće prestati da me voli; ali on voli i Katju, a za neko će je vrijeme voljeti više nego mene. A ona guja knez neće mirovati, i onda...

— Nataša! I sâm vjerujem da knez ne postupa valjano, ali...

— Ne vjeruješ u sve što sam mu izrekla! Primijetila sam to po tvojem licu. Ali počekaj, vidjet ćeš i sam jesam li imala pravo ili nisam. To sam dosad govorila samo općenito, a bogzna šta je njemu na umu! To je strašan čovjek. Hodala sam za ta četiri dana ovuda po sobi i svemu sam se domislila. Bilo mu je baš potrebno da Aljošu oslobodi, olakša srce od tuge, što mu je smetala da živi, dugujući meni ljubav. Smislio je tu ženidbu još i zato da se svojim utjecajem ugura među nas i da očara Aljošu plemenitošću i velikodušjem. To je istina, istina, Vanja! Aljoša je baš takve naravi. Umirio bi se zbog mene; minula bi ga briga za mene. Mislio bi: sada je već ona moja žena, zauvijek je sa mnom te bi i nehotice posvetio veću pažnju Katji. Knez je očevidno proučio Katju i pogodio da je ona njemu par, da ga može jače zanijeti nego ja. Oh, Vanja! Sva mi je sada nada u tebi: on zbog nečega želi da se s tobom sastane, upozna. Ne odbij to i pokušaj, dragi, tako ti boga, da što prije dođeš do grofice. Upoznaj se s tom Katjom, razmotri je bolje i reci mi kakva je. Želim da ti o svemu tome stvoriš sud. Nitko me ne razumije tako kao ti, i ti ćeš razumjeti što meni treba. Razmotri još koliko su se združili, šta je među njima, o čem govore; glavno je, Katju, Katju razmotri... Dokaži mi još i ovaj put, dragi, ljubljeni moj Vanja, dokaži mi još jedanput svoje prijateljstvo! U tebe se, u tebe se jedino sada uzdam!...

Kad sam se vratio kući, bio je sat poslije ponoći. Nelly mi otvorila pospana lica. Osmjehnula se i vedro me pogledala. Jadnica se užasno ljutila na sebe što je zaspala. Sve je htjela da me dočeka. Reče mi da je netko dolazio i pitao za mene, sjedio s njom i ostavio mi na stolu list. List je bio od Maslobojeva. Poziva me da mu dođem sutra u jedan sat. Htjedoh da ispitam Nellu, ali sam odgodio za sutra, a sada prionuo neka svakako ode spavati; jadnica je i onako bila

sustala očekujući me pa je bila zaspala tek pol sata prije mojega dolaska.

GLAVA V

Sutradan mi je Nelly pripovjedila o jučerašnjem posjetu prilično čudnih stvari. Pa i to je već bilo čudno što je Maslobojev smislio te večeri da dođe: jamačno je znao da neću biti kod kuće; sâm sam mu rekao to unaprijed pri našem posljednjem sastanku i vrlo sam se dobro sjećao toga. Nelly mi je pripovijedala da isprva nije htjela da otključa jer se bojala: bilo je već osam sati naveče. Ali ju je namolio kroz zaključana vrata, uvjeravajući je da će po me zbog nečega biti vrlo loše sutra ako mi sada ne ostavi list. Kad sam ga pustila, odmah je napisao list, prišao joj i sjeo kraj nje na divan. »Ja sam ustala i nisam htjela da govorim s njim — pripovijedala je Nelly — strašno sam ga se bojala; počeo je govoriti o Bubnovoj, kako se sada srdi što ne smije više da me uzme, i hvalio vas; rekao je da vam je dobar prijatelj i poznavao vas je dok ste još bili maljucan mališ. Onda sam počela govoriti s njim. On izvadio bombona i ponudio mi; nisam htjela; onda me počeo uvjeravati da je dobar čovjek, zna pjevati pjesme i plesati; skočio i zaplesao. Bilo mi je smiješno. Onda je rekao da će sjedjeti još malo — počekat ću Vanju, možda će se vratiti — i usrdno me molio da se ne bojim i da sjednem do njega. Ja sam sjela, ali nisam ništa htjela govoriti s njim. Onda mi je rekao da je poznavao mamu i djeda i... sada sam počela govoriti. I dugo je sjedio«...

— A o čem ste govorili?

— O mami... o Bubnovoj... o djedu. Sjedio je dva sata.

Nelly kao da nije voljela pripovijedati o čemu su govorili.

Nisam je ispitivao jer sam se nadao da ću sve doznati od Maslobojeva. Samo mi se činilo da je Maslobojev namjerice došao kad nema mene da Nellu zatekne samu. »Šta će mu to?« — pomislih.

Pokazala mi tri bombona što joj je dao. Bio je kandis, u zelenim i crvenim omotićima, vrlo loš, kupljen valjda u sitničariji. Nelly se nasmijala pokazujući mi ih.

— Zašto ih nisi pojela? — upitam.

— Neću — odgovori ona ozbiljno i namršti obrve. — Nisam ih primila od njega; sam ih je ostavio na divanu...

Toga sam dana morao još mnogo hotkarati. Počnem se opraštati s Nellom.

— Je li ti dosadno samoj? — zapitam je kad sam odlazio.

— I jest i nije. Dosadno mi je jer vas dugo nema.

I kad je to rekla, pogledala me s tolikom ljubavlju. Cijelo to prije podne gledala me takvim nježnim pogledom i pričinjala se tako veselom, tako prijaznom, a u isti je mah bilo u njoj nešto stidljivo, čak i plašljivo, kao da se boji neće li me čim ozlovoljiti, izgubiti moju sklonost i... previše reći, kao da se toga stidi.

— A radi čega ti nije dosadno? Ta rekla si da ti i jest i nije dosadno? — zapitam, nehotice joj se smješkajući, toliko mi je bila omilila i ugodila.

— Pa i sama ne znam radi čega — odgovori, osmjehne se i opet se nešto zastidi. Govorili smo na pragu, na otvorenim vratima. Nelly je stajala preda mnom, oborila oči, jednom mi se rukom uhvatila za rame, a drugom me cupkala za rukav na kaputu..

— Je li to tajna? — zapitam.

— Nije... ništa... ja... ja sam počela da čitam vašu knjigu dok vas nije bilo — izgovori ona tiho, uznese prema meni nježni, pronicivi pogled i sva se zarumeni.

— A, tako dakle! Pa šta je, sviđa li ti se?

Smeo sam se kao pisac kojega su pohvalili u oči, ali bih dao bogzna šta da sam je u taj čas mogao poljubiti. Ali je nekako nisam mogao poljubiti. Nelly pošuti.

— Zašto je, zašto je on umro? — zapita ona u najvećoj tuzi, pogleda me letimice i odmah opet obori oči.

— Tko to?

— Pa taj mladić, u sušici... u knjizi.

— Šta ćeš, tako je moralo da bude, Nelly.

— Nikako nije moralo da bude — odgovori ona skoro šapatom, ali nekako iznenada, otržito, skoro srdito naprći usne i još uporitije upilji oči u pod.

Prođe još časak.

— A ona... dakle, i oni ondje... djevojka i starčić — šaptala je, sve me jače cupkajući za rukav — hoće li oni zajedno živjeti? I neće

siroto vati?

— Neće, Nelly, a on će ostati sâm — odgovorim s krajnjim žaljenjem, zaista žaleći što joj ne mogu ništa utješnije reći.

— Pa eto... Eto! Eto kako je to! Uh, kakvi su!... Neću ni čitati više!

I ona mi srdito odgurne ruku, brzo se odvrati od mene, ode do stola, okrene se licem u kut i upre oči u zemlju. Sva se zarumenjela, a disala je nejednako, kao od neke strašne ogorčenosti.

— Nemoj, Nelly, ti si se rasrdila! — započnem, prilazeći joj — ta sve to nije istina što je napisano — izmišljotina je, šta bi se onda srdila! Ti si osjetljiva djevojčica!

— Ne srdim se ja — izgovori ona plašljivo i uznese prema meni pogled tako vedar, tako pun ljubavi; onda me naglo uhvati za ruku, prisloni lice na prsa i zbog nečega zaplače...

Ali u taj se isti čas i nasmije — i plakala je i smijala se, sve zajedno. I meni je bilo i smiješno i nekako... slatko. Ali ni za što nije htjela da put mene digne glavu, a kad joj stadoh odmicati lišće s mojega ramena, sve mi je snažnije i snažnije prianjala uz rame i sve se jače i jače smijala.

Napokon se završio taj osjećajni prizor. Mi se oprostili žurilo mi se. Nelly, sva rumena, sve još nekako zastiđena, blistavih očica poput zvjezdica, istrčala za mnom čak na stepenice i zamolila me da se što prije vratim. Obećah joj da ću se svakako vratiti na ručak i to štogod mogu ranije.

Najprije odoh do starih. Oboje su kunjali. Ana Andrejevna se posve razboljela; Nikolaj Sergejič je sjedio u svojem kabinetu. Čuo je da sam došao, ali sam znao da po svojem običaju neće izići prije četvrt sata kako bismo se mogli narazgovarati. Nisam htio da mnogo zlovoljim Anu Andrejevnu pa sam zato, kolikogod mogu, ublažio svoju pripovijest o sinoćnjoj večeri, ali sam kazao istinu; na čudo moje, starica se doduše ogorčila, ali je nekako bez čuđenja dočekala glas da može doći do raskida.

— Eto, prijatelju, tako sam i mislila — reći će ona. — Vi ste otišli onda, a ja sam dugo mislila i smislila da to neće biti. Nismo mi zavrijedili od Gospoda Boga, a i taj je čovjek takav nitkov; zar se od njega može očekivati dobro? Nije šala, uzima od nas badava deset tisuća, te zna da je badava, a ipak uzima. Otima nam posljednji zalogaj kruha; prodat će se Ihmenjevka. A Natašenjka je imala pravo

i bila pametna što im nije povjerovala. A znate li vi još, prijatelju — nastavi ona tišim glasom — ta moj, moj je sasvim protivan toj svadbi. Počeo se izbrbljavati: neću, veli. Isprva sam mislila da objèšenjači; neće zaista. Šta će onda biti od nje, od golubice? Ta on će je onda zauvijek prokleti. A onaj, pak, Aljoša, šta on?

I dugo me je još ispitivala te, po svojem običaju, kukala i jadila se na svaki moj odgovor. Uopće sam primijetio da se u posljednje vrijeme nekako zbunila. Svaki ju je glas potresao. Jad za Natašom ubijao joj je i srce i zdravlje.

Ušao starac, u kućnoj haljini, s papučama na nogama; tužio se na groznicu, ali je nježno pogledao ženu i za cijelo ju je vrijeme, dok sam bio kod njih, tetošio kao dadilja, gledao joj u oči, čak i strahovao pred njom. U pogledima mu je bila tolika nježnost. Uplašio se radi njene bolesti; osjećao je da će mu nestati sve u životu ako je izgubi.

Prosjedio sam kod njih otprilike sat. Kad sam se opraštao, izišao je za mnom do predsoblja i zapodjeo govor o Nelly. Ozbiljno je mislio da je mjesto kćeri primi u kuću. Počeo se savjetovati sa mnom kako bi Anu Andrejevnu sklonio na to.

S osobitim me je zanimanjem ispitivao o Nelly i nisam li još štogod novo doznao o njoj. Nabrzo mu ispripovijedam. Moja ga se pripovijest dojmila.

— Razgovarat ćemo se još o tom — reče odlučno — a zasad... uostalom, doći ću sam do tebe, samo dok se malo oporavim. Onda ćemo i odlučiti.

Upravo u dvanaest sati bio sam kod Maslobojeva. Na moje najveće čudo, prvo lice na koje sam naišao kad sam ušao u njegov stan bio je knez. Oblačio je u predsoblju kabanicu, a Maslobojev se uzvrpoljio da mu pomogne i pružao mu palicu. Govorio mi je već o svojem poznanstvu s knezom, ali me ipak taj susret neobično začudio.

Knez kao da se zbunio kad me je ugledao.

— Ah, vi ste! — uzviknuo nekako prevatreno — zamislite, takav susret! Ali sam baš maloprije saznao od gospodina Maslobojeva da se poznajete. Milo mi je, osobito milo što sam vas sreo; baš sam i želio da vas vidim i nadam se da ću vas što prije pohoditi; dopustit ćete? Moram vas zamoliti: pomozite mi, razjasnite naše sadašnje stanje. Zacijelo ste razumjeli da govorim o jučerašnjem... Vi ste

ondje prijateljski znanac, motrili ste cijeli tok događaja; vi imate utjecaja... Neobično žalim što ne mogu s vama odmah sada... Poslovi! Ali ovih dana, i možda čak i prije, bit će čast mi da vas pohodim. A sada...

Nekako mi i presnažno stisnuo ruku, namignuo Maslobojevu i otišao.

— Reci mi, za boga miloga... — započnem kad sam ušao u sobu.

— Baš ti neću ama baš ništa reći — uteče mi u riječ Maslobojev, brže hvatajući kapu i krećući u predsoblje — poslovi! I sâm hitim, brate, zakasnio sam!...

— Ta sam si mi napisao da dođem u dvanaest sati.

— Pa šta ako sam ti napisao? Juče sam ti napisao, a danas su pisali meni, i još tako da puca glava — takvi su poslovi! Čekaju me. Oprosti, Vanja. Za zadovoljštinu ti mogu priuštiti jedino da me izmlatiš što sam te uludo uzbunio. Ako želiš zadovoljštinu, mlati me, a, za boga miloga, samo brže! Ne zadržavaj me, radi se o poslovima, čekaju me...

— A čemu bih te mlatio? Ako su poslovi u pitanju, žuri se, svakomu se događa štošta čemu se nije nadao. Ali samo...

— Ne, o tom samo kazat ću ja već svoje — prekine me on, jureći u predsoblje i navlačeći kabanicu, a za njim se stadoh oblačiti i ja. — Imam s tobom posla; vrlo važna posla; zbog njega sam te i zvao; tiče se baš tebe i tvojih interesa. A kako se ne može ispripovijedati za jedan čas, sada, zadaj mi za boga miloga, riječ da češ doći danas do mene točno u sedam sati, ni ranije, ni kasnije. Bit ću kod kuće.

— Danas — rekoh neodlučan — ali, brate, večeras sam htio svratiti...

— Svrati se, dragi, odmah onamo kamo si se večeras htio svratiti, a naveče se svrati k meni. Jer ti, Vanja, ne možeš ni da zamisliš kakvih ću ti stvari saopćiti.

— Pa dobro, dobro; a šta je? Priznajem, pobudio si moju radoznalost.

Bili smo dotle izišli na kućna vrata te smo stajali na pločniku.

— Hoćeš li, dakle, doći? — zapita on tvrdoglavo.

— Rekao sam da hoću.

— Nije, nego zadaj poštenu riječ!

— Pi, kakav si ti! Pa, poštena riječ.

— Izvrsno i plemenito. Kamo ćeš ti?

— Ovamo — odgovorim, pokazujući nadesno.

— A ja ću pak onamo — reče on, pokazujući nalijevo. — Zbogom, Vanja! Zapamti, u sedam sati!

»Čudno«, pomislim, gledajući za njim.

Naveče sam htio da odem do Nataše. Ali kako sam sada zadao riječ Maslobojevu, odlučim da odmah odem do nje. Bio sam uvjeren da ću kod nje zateći Aljošu. I zaista je bio ondje, pa se neobično obradovao kad sam ušao.

Bio je vrlo drag, izvanredno nježan s Natašom i čak se odobrovoljio kad sam došao. Nataša je nastojala, doduše, da se čini veselom, ali se vidjelo da se napreže. Lice joj je bilo bolesno i blijedo; loše je noćas spavala. Prema Aljoši je bila nekako namjerno prijazna.

Aljoša je, doduše, mnogo govorio, mnogo pripovijedao, želeći, kako se čini, da je odobrovolji i da otme smiješak s njenih usana, koje se i nehotice nisu sastavljale na smiješak, ali je u razgovoru primjetljivo obilazio Katju i oca. Po svoj mu prilici nije pošao za rukom jučerašnji pokušaj izmirbe.

— Znaš li šta? Neobično želi da me ostavi — šapne mi nabrzo Nataša kad je na časak izišao da nešto rekne Mavri — ali se i boji. A i sama se bojim da mu kažem neka ode, jer onda valjda baš namjerno neće otići, najviše se, pak, bojim da će mu dodijati i da će zbog toga posve ohladnjeti prema meni! Šta da radim?

— Bože moj, u kakve samo prilike bacate sami sebe! I kako ste sumnjičavi, kako pazite jedno na drugo! Naprosto treba da se objasnite, pa je svemu kraj. Zbog tih će mu prilika možda i zaista dodijati.

— Šta ću dakle? — zavikne ona uplašena.

— Stani, sve ću urediti između vas... — i iziđem u kuhinju, pod izlikom da ću zamoliti Mavru neka mi obriše jednu kaljaču koja se dobrano uprljala.

— Opreznije, Vanja! — dovikne ona za mnom.

Čim sam ušao Mavri, poleti Aljoša prema meni kao da me je i čekao.

— Ivane Petroviču, prijatelju, šta da radim? Posavjetujte mi: još juče sam zadao riječ da ću danas, baš sada, doći Katji. Ta ne mogu

pogaziti riječ! Volim Natašu da i ne znam izreći, za nju ću naprosto i u oganj, ali, priznajte i sami, ta ne mogu ondje sasvim odnemariti...

— Pa šta je, otiđite...

— A šta će Nataša? Ta nju ću ogorčiti, Ivane Petroviču, izbavite me kakogod...

— Po mojem je sudu najbolje da odete. Vi znate kako vas ona voli; sve će joj se činiti da vam je dosadno s njom i da na silu sjedite s njom. Bolje je kad je nenamjerno. Uostalom, idemo, pomoći ću vam.

— Prijatelju, Ivane Petroviču! Kako ste dobri!

Uđosmo; nakon časka mu rekoh:

— A maloprije sam vidio vašeg oca.

— Gdje? — uzvikne on uplašen.

— Na ulici, slučajno. Stao je sa mnom na časak, opet me zamolio da budemo znanci. Pitao je za vas: ne znam li gdje ste sada? Vrlo mu je potrebno bilo da se s vama nađe, da vam nešto rekne.

— Ah, Aljoša, otiđi, javi mu se — prihvati Nataša koja je razumjela na što navraćam.

— Ta... gdje ću ga naći sada? Je li kod kuće?

— Nije, rekao je, sjećam se, da će otići grofici.

— Kako bih dakle... — izgovori naivno Aljoša, žalosno gledajući Natašu.

— Ah, Aljoša, pa šta je! — reče ona. — Zar zaista želiš prekinuti to poznanstvo da mene umiriš! Ta to je sve djetinjasto. Prvo, ne može se, a drugo, ne možeš biti neplemenit prema Katji. Prijatelji ste; zar se može tako grubo raskidati veza! Najzad, naprosto me vrijeđaš ako misliš da sam tako ljubomorna na tebe. Idi, odmah idi, ja te molim! A i otac će ti se umiriti.

— Nataša, ti si anđeo, a ja nisam vrijedan ni tvoga prstića — uzvikne Aljoša u zanosu i kajanju. — Ti si tako dobra a ja... ja... ded da čuješ! Maloprije sam ondje u kuhinji zamolio Ivana Petroviča neka mi pomogne da te ostavim. On je to i smislio. Ali me ne osuđuj, anđele Nataša! Nisam ja posvema kriv, jer ja te volim tisuću puta više nego išta na svijetu i zato sam smislio nešto novo: da sve ispovijedim Katji i odmah da joj ispripovijedam sve naše današnje prilike i sve što je jučer bilo. Ona će smisliti štogod za naše spasenje, ona nam je iz sve duše odana...

— Pa idi — odgovori Nataša smješkajući se — i znaš, prijatelju moj, i sama bih neobično željela da upoznam Katju. Kako bismo to učinili?

Aljošinu zanosu nije bilo kraja. Odmah je počeo sanjariti kako bi se one upoznale. Po njegovu sudu bilo je to vrlo lako: Katja će smisliti. Razlagao je svoju ideju vatreno, plameno. Obećao je da će još danas donijeti odgovor, već za dva sata, a veče će proboraviti kod Nataše.

— Hoćeš li zaista doći? — zapita Nataša puštajući ga.

— Zar ti sumnjaš? Zbogom, Nataša, zbogom ljubljena moja — vječna moja ljubljena! Zbogom, Vanja! Ah, bože moj, iznebuha sam vas nazvao Vanjom; slušajte, Ivane Petroviču, volim vas — zašto se mi ne tičemo? De da se tičemo!

— De da se tičemo!

— Hvala bogu! Ta to mi je sto puta padalo na pamet. Ali vam sve se nekako nisam usuđivao da reknem. Eto i sada govorim vi. Ta to je vrlo teško, govoriti ti. To je, čini mi se, lijepo razloženo u Tolstoja:[62] dvoje zadali riječ da će se tikati, ali nikako ne mogu, nego sve izbjegavaju onakve rečenice u kojima su zamjenice. Ah, Nataša! Pročitat ćemo jednom »Djetinjstvo i dječaštvo«, ta to je krasota!

— Ta idi već, idi — tjerala ga je Nataša smijući se — zabrbljao si se od radosti...

— Zbogom! Za dva ću ti sata doći!

Poljubio joj ruku i žurno izišao.

— Vidiš, vidiš, Vanja! — izgovori ona i zaplače.

Prosjedio sam s njom neka dva sata, tješio je i uspio da je uvjerim o svemu. Razumije se, imala je u svemu pravo, u svemu svojem strahovanju. Srce mi se jadilo kad sam mislio na njeno sadašnje stanje; bojao sam se za nju. Ali šta mi bješe činiti?

Čudan mi je bio i Aljoša: nije je volio manje nego prije, možda čak i više, bolnije, od kajanja i zahvalnosti. Ali u isto se vrijeme nova ljubav snažno vriježila u njegovu srcu. Kako če se to svršiti — nije se moglo ni slutiti. I samoga me je strašno zanimalo da vidim Katju. Iznova sam obećao Nataši da ću se upoznati s njom.

Potkraj kao da se čak i razveselila. Između ostaloga sam joj ispripovijedao sve o Nelli, o Maslobojevu, o Bubnovoj, o mojem

današnjem sastanku s knezom kod Maslobojeva i o sastanku urečenom za sedam sati. Sve ju je to veoma zainteresiralo. O starima sam malo govorio s njom, a Ihmenjevljev sam posjet zasad prešutio; naumljeni dvoboj Nikolaja Sergejiča s knezom mogao bi je uplašiti. I njoj su se veoma čudnima učinile kneževe veze s Maslobojevim i njegova neobična želja da se upozna sa mnom, premda se sve to i dovoljno objašnjavalo sadašnjim stanjem...

U tri sata vratio sam se kući. Nelly me dočekala svojim vedrim lišćem.

GLAVA VI

Točno u sedam sati navečer bio sam već kod Maslobojeva. Dočekao me glasnim uzvicima i raširenih ruku. Razumije se samo po sebi, bio je pripit. Ali najviše sam se začudio neobičnim pripremama za moj doček. Vidjelo se da su me očekivali. U prilično lijepu bakrenu samovaru vrilo je na okruglu stoliću, pokrivenu krasnim, skupocjenim stoljnjakom. Čajni se pribor blistao kristalom, srebrom i porculanom. Na drugom stolu, pokrivenu drugačijim stoljnjakom, ali isto tako skupocjenim, bili su na tanjurima vrlo lijepi bomboni, kijevsko slatko, žitko i suho, marmelade, pastile, gelée, francusko slatko, narandže, jabuke i orasi triju, četiriju vrsta — jednom riječju, pravi dućan voća. Na trećem stolu, pokrivenu snježnim stoljnjakom, stajale su različite zakuske: kavijar, sir, paštete, kobasice, suha šunka, riba i niz divnih kristalnih boca s votkom mnogobrojnih vrsta i najzamamnijih boja — zelenih rubinovih, smeđih, zlatnih. Napokon, na malenu su stoliću, postrance, koji je također bio pokriven bijelim stoljnjakom, stajala dva suda sa šampanjcem. Na stolu pred divanom kočile se tri boce: saut erne, lafitte i cognac, vrlo skupe boce, od Jelisejeva. Za čajnim je stolićem sjedjela Aleksandra Semjonovna, doduše u priprostoj haljini i s nakitom, ali očevidno otmjenom i smišljenom zaista vrlo zgodno. Znala je što joj pristaje i očito se ponosila time; kad me je dočekivala, pridigla se nekako svečano. Na svježem joj se licu blistalo zadovoljstvo i dobra volja. Maslobojev je sjedio, s krasnim kitajskim papučama na nogama i skupocjenoj kućnoj haljini i u svježoj kicoškoj rubenini. Na košulji su mu bile posvuda, kuda su se god mogle samo

nadjeti, modne zaponke i dugmad. Kosa mu je bila raščešljana, namirisana i s kosim razdjeljkom, po modi.

Bio sam u tolikoj neprilici da sam zastao usred sobe, zinuo i gledao čas Maslobojeva, čas Aleksandru Semjonovnu, koja je bila toliko zadovoljna samom sobom da se posve raznježila.

— Šta je to, Maslobojeve? Zar je kod tebe večeras pozvano društvo? — uzviknem napokon uznemiren.

— Nije, ti si sam — odgovori on svečano.

— A šta je to? (Pokažem mu na zakuske.) Ta tu se može nahraniti cijela pukovnija!

— I napojiti. Glavno si zaboravio: napojiti! — nadoveže Maslobojev.

— I sve je to za mene samoga?

— I za Aleksandru Semjonovnu. Sve je to izvoljela ona spremiti.

— Eto ti na! To sam i znala! — uzvikne Aleksandra Semjonovna i zarumeni se, ali joj nije nikako nestalo zadovoljstva u izrazu. — Ne smije se pristojno dočekati gost: odmah sam ja kriva!

— Još od ranoga jutra, zamisli, još od ranoga jutra, čim je doznala da ćeš naveče doći, ustumarala se, na mukama je bila...

— I tu si slagao! Nisam nipošto još od ranoga jutra, nego od sinoćnje večeri. Sinoć, kad si došao, rekao si mi da će oni doći u goste na cijelo veče.

— To ste pogrešno čuli.

— Nisam nikako pogrešno čula, nego je tako bilo. Ja nikada ne lažem. A zašto ne bismo dočekali gosta. Neka, dakle, vide dobri ljudi da i mi znamo živjeti kao ljudi.

—. A glavno je, doznat će kakva si ti gospodarica i kućanica — nado veže Maslobojev. — Zamisli, prijane, kako sam ti nastradao. Napela na mene holandsku košulju, pozaticala zaponke, papuče i kaput kineski, kosu mi je sama raščešljala i namirisala: bergamote; htjela je da me poprska nekim mirisima: crème brûlée, ali tu nisam više izdržao nego sam ustao i pokazao muževlju vlast...

— Nije nipošto bergamote, nego najbolja francuska mirisna mast iz šarene porculanske bočice! — prihvati Aleksandra Semjonovna koja je sva buknula. — Rasudite sami, Ivane Petroviču, ne pušta me ni u kazalište, ni bilo kamo, da plešem, jedino mi poklanja haljine, a šta će mi haljina? Obučem se, pa hodam sama po sobi. Jednom

sam ga namolila, već smo se bili spremili za kazalište; samo sam se okrenula da pridjenem broš, a on put ormarića: jednu, dvije, pa se i nakresao. Tako smo i ostali. Ama nitko, nitko, nitko nam ne dolazi u goste; jedino prije podne po poslu neki ljudi; mene onda otjeraju. A međutim i samovare, i service, i lijepe kupe — sve imamo, sve su sami pokloni. I živež nam donose, kupujemo gotovo samo vino i kakvu mirisnu mast, pa eto ondje zakuske, paštetu, šunku i bombone kupili smo za vas. Bar da pogleda tkogod kako živimo! Cijele sam godine mislila: evo će doći gost, sve ćemo to pokazati i pogostit ćemo ga; i svijet će nas pohvaliti, i nama će goditi; a što sam njega, glupana, namirisala, nije ni zavrijedio; on bi samo da obilazi prljav. Eno, kakav je kaput na njemu: poklonili mu; a je li on zavrijedio takav kaput? Njemu je samo do toga da se nacvrcka. Evo ćete vidjeti da će vas prije čaja ponuditi votkom.

— Pa šta je! Tako i zaista valja; ded ispijmo, Vanja, zlatnu i srebrnu, a onda ćemo osvježene duše pristupiti i drugim pićima.

— Eto, i znala sam to!

— Ne uzbuđujte se, Sašenjka, ispit ćemo i čajić, s konjačicem, za vaše zdravlje.

— Pa, tako i jest! — zavikne ona i pljesne rukama. — Hanski je čaj, po šest rubalja u srebru, prekjučer ga je poklonio trgovac, a on hoće da ga pije s konjakom. Ne slušajte, Ivane Petroviču, odmah ću vam naliti... vidjet ćete, sami ćete vidjeti kakav je čaj!

I ona se zaposlila oko samovara.

Bilo ie razumljivo da su me namjeravali zadržati cijelo veče. Aleksandra Semjonovna je cijele godine očekivala gosta i sada se spremala da na meni razgali dušu. Sve se to nije slagalo s mojim računima.

— Poslušaj, Maslobojeve — rekoh sjedajući — ta nisam ti ja nikako došao u goste; došao sam po poslu; sam si me pozvao da mi nešto saopćiš...

— Pa, dakle, posao je posao, a prijateljski razgovor ide svojim redom.

— Nije, dušo moja, ne računaj to. U osam sati i pol zbogom. Imam posla; zadao sam riječ…

— Ne bih rekao. Molim te, šta ti to činiš od mene? A šta ti činiš od Aleksandre Semjonovne? Pogledaj je, zamrla je. Čemu me je

namirisala: ta na meni je bergamote; smisli!

— Ti se sve šališ, Maslobojeve. Aleksandri Semjonovnoj ću se zakleti da ću vam u narednoj sedmici, pa makar u petak, doći na ručak; a sada sam, brate, zadao riječ, ili, da bolje kažem, naprosto moram da budem na nekom mjestu. Bolje je da mi objasniš: šta si mi htio saopćiti?

— Zar ostajete samo do osam i pol? — uzvikne Aleksandra Semjonovna bojažljivim, žalostivim glasom, gotovo plačući i dajući mi kupu divna čaja.

— Ne brinite se, Sašenjka; sve je to besmislica — prihvati Maslobojev. — On će ostati; to je besmislica. Ali, bolje bi bilo, Vanja, da mi rekneš kamo sve to odlaziš? Kakve ti to poslove imaš? Smije li se znati? Ta ti svaki dan letiš nekuda, ne radiš...

— A šta će ti to? Uostalom, možda ću ti kasnije kazati. Ali, objasni mi bolje, zašto si mi jučer dolazio kad sam ti sam rekao, sjećaš se, da neću biti kod kuće.

— Kasnije sam se sjetio, a juče sam bio zaboravio. O poslu sam zaista htio da se razgovaram s tobom, ali najviše mi je bilo do toga da obrađujem Aleksandru Semjonovnu. »Evo, veli, ima čovjek, pokazao se prijatelj, šta ga ne pozoveš?« I već me, brate, četiri dana i noći čerupa zbog tebe. Za bergamote će se meni dabome oprostiti na drugom svijetu četrdeset grijeha, ali zašto ne bismo, mislim, prijateljski proveli veče? Poslužio sam se dakle lukavstvom: pisao sam ti da je, tobože, takav posao, te ako ne dođeš, sve će nam lađe potonuti.

Zamolih ga da odsad ne radi tako, nego neka mi javlja bolje unaprijed. Uostalom, to me objašnjenje nije sasvim zadovoljilo.

— Ali, ta zašto si maloprije bježao od mene? — zapitam ga.

— Pa maloprije sam imao zaista posla, ne lažem ni mrve.

— Da nije s knezom?

— A sviđa li vam se naš čaj? — zapita Aleksandra Semjonovna medenim glasićem.

Čekala je već pet minuta da joj pohvalim čaj, a ja se nisam sjetio.

— Divan je. Aleksandra Semjonovna, veličanstven! Takvoga nisam još nikada pio.

Aleksandra Semjonovna se sva zarumeni od zadovoljstva i poleti da mi još nalije.

— Knez! — zavikne Maslobojev — taj je knez, brate, takva hulja, takav obješenjak... ali! Evo, brate, šta ću ti reći: ja sam doduše i sam obješenjak, ali od same čednosti ne bih htio biti u njegovoj koži! Ali manimo se; šutkac! To jedino mogu da reknem o njemu.

— A baš sam namjerice došao do tebe da se raspitam o njemu, između ostaloga. Ali o tome ćemo kasnije. A zašto si jučer, kad me nije bilo, davao mojoj Jeleni kandisa i plesao pred njom? I o čem li si mogao pol sata razgovarati s njom!

— Jelena je mala djevojčica od dvanaestak ili jedanaestak godina, živi zasad kod Ivana Petroviča — objasni Maslobojev, obraćajući se iznenada Aleksandri Semjonovni. — Pazi, Vanja, pazi — nastavi, pokazujući prstom na nju — sva je buknula kad je čula da sam nepoznatoj djevojci nosio kandisa, sva se zarumenjela, sva zadrhtala, kao da smo odjednom ispalili pištolj... ih, al joj se očice blistaju kao žeravice. Ta ne može se, Aleksandra Semjonovna — ne može se kriti! Ljubomorni ste. Kad joj ne bih protumačio da je to djevojčica od jedanaest godina, odmah bi me za čupu odvukla; ne bi me spasio ni bergamote!

— Neće te spasiti ni sada!

I s tim riječima skoči Aleksandra Semjonovna jednim skokom od čajnoga stolića put nas i, još prije nego što je Maslobojev dospio da ukloni glavu, zgrabi ga za čuperak kose i čestito ga prodrma.

— Eto ti, eto ti! Da nisi govorio pred gostom da sam ljubomorna, da nisi, da nisi, da nisi!

Sva se zacrvenjela, pa iako se smijala, Maslobojev je čestito izvukao.

— Svaku sramotu pripovijeda! — priklopi ona ozbiljno obraćajući mi se.

— Takvo je, dakle, Vanja, moje živovanje! Zbog toga razloga svakako votke! — odluči Maslobojev, namještajući kosu i gotovo trkom krećući prema stolnoj boci. Ali ga Aleksandra Semjonovna pretekla: pritrčala stolu, nalila mu sama, dala niu i čak ga prijazno potapšala po obrazu. Maslobojev mi ponosito namignuo okom, pucketnuo jezikom i svečano ispio svoju čašicu.

— Što se tiče kandisa, teško mi je smisliti — započe on sjedajući do mene na divan. — Kupio sam ih prekjuče pijan u voćarskom dućančiću — ne znam čemu. Uostalom, možda zato da poduprem

domaću trgovinu i industriju — ne znam sigurno; sjećam se samo da sam onda pijan išao ulicom i pao u blato; čupao sam kosu i plakao što nisam nizašto sposoban. Na bombone sam dakako zaboravio pa su mi ostali u džepu od jučerašnjega dana kad sam, sjedajući na tvoj divan, sjeo na njih. Što se tiče plesa, opet je kriva ona ista netreznoća: juče sam bio prilično pijan, a ja u pijanstvu ponekad plešem kad sam zadovoljan životom. Eto, to je sve; jedino još da mi se sažalila ona sirotica, i još, da nije htjela da govori sa mnom kao da se srdi. Zaplesao sam, dakle, da je razveselim i ponudio je bombonima.

— A nisi je mitio da štošta ispipaš od nje, i, priznaj otvoreno, jesi li namjerice zašao meni, znajući da neću biti kod kuće, pa da se s njom razgovoriš u četiri oka i da štogod ispipaš, ili nisi? Ta ja znam, presjedio si s njom otprilike sat i pol, uvjerio je da si joj poznavao pokojnu majku i nešto je ispitivao.

Maslobojev zažmiri i obješenjački mi se osmjehne.

— A i ne bi bila loša ta ideja — reče on. — Nije, Vanja, nije to. To jest, zašto ne bih ispitao kad je prilika; ali nije to. Slušaj, stari prijatelju, sada sam, doduše, prilično pijan, po običaju, ali znaj da te sa zlim naumom Filip neće nikada prevariti, naime sa zlim naumom.

— A bez zla nauma?

— Pa... i bez zla nauma. Ali, do vraga to, pijmo, pa o poslu! Posao je ništav — nastavi pošto je ispio. — Ona Bubnova nije imala nikakva prava da drži tu djevojčicu; sve sam doznao. Nema tu nikakve adoptacije ili čega drugoga.

Mati joj je dugovala novaca, pa ona uzela djevojčicu k sebi. Bubnova je doduše obješenjakinja, doduše zločinka, ali glupara kao i sve žene. Pokojnica je imala dobru putnicu; sve je dakle bilo u redu. Jelena može živjeti kod tebe, premda bi vrlo dobro bilo kad bi je kakva obitelj i čestiti ljudi uzeli ozbiljno na odgoj. Ali zasad neka ostane kod tebe. Ništa; sve ću ja tebi izraditi. Bubnova se neće usuditi ni da prstom makne. A o pokojnoj majci nisam doznao gotovo ništa točno. Ona je nečija udovica, po prezimenu Salzmann.

— Jest; i Nelly mi je govorila tako.

— To je dakle svršeno. A sada, Vanja — započe on nekako svečano — imam na te jednu molbicu. Ti je pak ispuni! Pripovjedi mi, štogod možeš podrobnije, kakvi su tvoji poslovi, kuda odlaziš, gdje

se baviš po cijele dane. Ponešto sam čuo, doduše, te znam, ali treba da znam kudikamo podrobnije.

Začudio sam se tomu svečanomu načinu, a i uznemirio se.

— Pa šta je? Čemu bi da to znaš? Tako me svečano pitaš...

— Evo, šta je, Vanja, bez suvišnih riječi; hoću da ti učinim uslugu. Vidiš, prijane, kad bih hinio tebi, znao bih te ispitati i bez svečanoga načina. A ti sumnjaš da tebi hinim: maloprije oni bomboni; ta razumio sam. Ali jer govorim svečanim načinom, znači da se ne interesiram zbog sebe, nego zbog tebe. Ne sumnjaj, dakle, nego govori u oči, istinsku istinu...

— Pa kakvu uslugu? Slušaj, Maslobojeve; zašto nećeš da mi pripovijediš štogod o knezu? Meni to treba. Eto to će biti usluga.

— O knezu! Hm... Neka dakle bude, reći ću ti iskreno: ja te sada i ispitujem zbog kneza.

— Šta?

— Pa, eto, šta je: primijetio sam, brate, da se on nekako upleo u tvoje poslove; između ostaloga, ispitivao me je o tebi. Kako je pak doznao da se poznajemo — ne tiče te se. Samo je glavno: čuvaj se toga kneza. To je Juda izdajnik, i čak gori. I zato, kad sam vidio da je utjecao na tvoje poslove, zadrhtao sam za tebe. Uostalom, ta ja ne znam ništa; zato te i molim, pripovijedaj, da mogu suditi... Zato sam te čak i zovnuo danas ovamo. Eto to ti je onaj važni posao; iskreno ti kažem.

— Valjda ćeš mi reci bar išta zašto baš treba da se bojim kneza.

— Dobro; neka bude; mnome se, brate, služe gdjekad u nekim poslovima. Ali rasudi: ta meni se neki i povjeravaju baš zato jer nisam brbljavac. Kako bih onda pripovijedao tebi? Nemoj dakle, zamjeriti ako pripovjedim općenito, preopćenito samo zato da pokažem kakav je on nitkov. Ali, ded, započinji ti o svomu.

Rasudio sam da u svojim poslovima nemam ništa da krijem od Maslobojeva. Natašina stvar nije bila tajna; uz to sam se od Maslobojeva mogao nadati nekoj koristi po nju. Razumije se da sam u svojem pripovijedanju, koliko sam god mogao, obilazio neke točke. Maslobojev je osobito pozorno slušao sve što se ticalo kneza; na mnogim me je mjestima zaustavljao, mnogo me opet ispitivao, tako da sam mu ispripovijedio sve potanko. Pripovijedanje mi je potrajalo otprilike pol sata.

— Hm! Pametna je glava u te gospođice — zaključi Maslobojev. — Ako možda i nije dokučila svu istinu o knezu, već i to joj valja što je od prvoga časa razabrala s kim ima posla i prekinula sve veze. Junačina je Natalja Nikolajevna! Pijem u njeno zdravlje! (Ispio on.) Tu nije trebalo samo pameti, nego i srca da se ne da prevariti. I srce je nije izdalo. Razumije se, ona je izgubila; knez će ostati pri svojem, i Aljoša će je ostaviti. Žao mi je samo Ihmenjeva — deset tisuća da plati onomu nitkovu! A tko mu je vodio parnicu, tko se zauzimao? Valjda on sam! A-ah! Takvi su ti svi ti žestoki i plemeniti ljudi! Taj svijet ne pristaje nikamo! S knezom nije valjalo ovako raditi. Ja bih Ihmenjevu bio nabavio takvoga advokatića, a-ah!

I on zlovoljno lupi po stolu.

— Pa, dakle, šta će knez sada?

— A ti neprestano o knezu. Pa šta bi se i govorilo o njem; i ne volim što sam otpočeo. Ta ja sam, Vanja, htio samo da te upozorim na tog lupeža, da te, štono riječ, ogradim od njegova utjecaja. Tko se s njim spetlja, taj nije siguran. Dobro, dakle, ćuli uši; to ti je sve. A ti si već pomislio, da ću ti reći bogzna kakve pariške tajne. I vidi se da si pisac romana! Šta bih dakle govorio o nitkovu!... Evo ću ti, na primjer, pripovjediti jednu stvarcu, razumije se, bez mjesta, bez gradova, bez lica, to jest kalendarske točnosti. Ti znaš da se on jos za prve mladosti, dok je još morao da živi od kancelarijske plaće, oženio bogatom trgovkinjom. Ali s tom trgovkinjom nije postupao sasvim uljudno, pa iako se sada ne radi o tom, napomenut ću ti, prijatelju Vanja, da se za svega života najviše volio baviti takvim poslovima. Evo još jedne zgode: krenuo on u inozemstvo. Onamo...

— Čekaj, Maslobojeve, o kojem ti putu govoriš? Koje godine?

— Upravo prije devedeset i devet godina i tri mjeseca. Ali, odmamio neku kćer od nekoga oca te je odveo u Pariz. Ali kako je to uradio! Otac je bio kao neki tvomičar ili je sudjelovao u nekom takvom poduzeću. Ne znam pouzdano. Ta ako ti i pripovijedam, to su sve zaključci do kojih sam dolazim i izvodim iz drugih podataka. Knez ga je, dakle, prevario, ušao i sam u poduzeće s njim. Prevario ga pošteno i uznajmio od njega novaca. Starac je, dakako, o uzajmljenim novcima imao neke dokumente. Ali je knez želio tako uzajmiti da i ne vraća, po našem, da naprosto ukrade. Starac je imao kćer i kći je bila krasotica, a u tu je krasoticu bio zaljubljen idealan

čovjek, brat Schillerov, pjesnik, u isto vrijeme trgovac, mlad maštalac, jednom riječju, pravi Nijemac, neki Pfefferkuchen.

— To jest, prezime mu je bilo Pfefferkuchen?

— Pa možda i nije Pfefferkuchen, vrag ga odnio, ne radi se o tom. Samo se knez ulagivao kćeri i tako joj se ulagivao da se kao luda zaljubila u njega. Knez onda poželio dvoje: prvo, da zadobije kćer, a drugo, dokumente o svoti, uzajmljenoj od starca. Ključevi sviju ladica bili su u njegove kćeri. A starac je volio kćer i ginuo za njom toliko te nije htio da je udaje. Istinski. Ljubomoran je bio na svakoga ženika, nije mogao da dokuči kako bi se mogao rastati s njom, i Pfefferkuchena je otjerao, čudak neki Englez...

— Englez? A gdje se zbivalo sve to?

— Samo sam tako rekao: Englez, za uporedbu, a ti si već uvrebao. A bilo je to u gradu Santa Fé de Bogota, možda i u Krakovu, ali sigurno u Fürstentumu Nassau, ono što piše na salterskoj vodi, baš u Nassau; je li to dovoljno? Eto, dakle, knez odmamio djevojku i odveo je od oca, a na kneževo navaljivanje ponijela djevojka i neke dokumentiće. Ta ima takve ljubavi, Vanja! Ih, bože moj, a djevojka je bila čestita, plemenita, uzvišena! Istina je, možda se nije mnogo razumjela u spise. Jedino se brinula: proklet će je otac. I tu se snašao knez: obvezao joj se formalno, zakonitom obvezom da će je uzeti. Na taj ju je način i uvjerio da će se samo tako otputiti, na neko vrijeme, prošetati se, a kad se smiri starčev gnjev, vratit će se vjenčani, te će živjeti utroje, u svakom dobru, i tako dalje bez kraja. Pobjegla ona, starac je prokleo, pa bankrotirao. Za njom otumarao u Pariz i Frauenmilch, sve ostavio i trgovinu ostavio; ludo je bio zaljubljen.

— Stoj! Kakav Frauenmilch?

— Pa ovaj, kako li se zove! Feuerbach... pi, prokleti: Pfefferkuchen! Ali, razumije se, knez se nije mogao ženiti: Šta će, veli, kazati grofica Hlestova? Kako će o tome govoriti barun Pomojkin? Morao ju je, dakle, prevariti. Međutim, prevario ju je prebezobrazno. Prvo, gotovo ju je i tukao, drugo, namjerno pozvao k sebi Pfefferkuchena, a taj mu je i dolazio, sprijateljio se s njom, pa su se zajedno kmezili, po cijele su večeri sjedjeli sami, oplakivali svoje nedaće i on je tješio: zna se, blage duše. Knez ih je namjerice naveo, zatekao ih jednom u kasno doba i izmislio da je među njima

odnošaj, zadro se za nešto: rođenim je očima, veli, vidio. Istjerao ih, dakle, oboje, a on otputovao na neko vrijeme u London. A ona je bila već trudna; kad je otjerana, rodila kćer... to jest, nije kćer, nego sina, baš sinčića, Volоćkom su ga okrstili. Pfefferkuchen mu je bio krsni kum. Otputovala ona dakle s Pfefferkuchenom. On je imao nešto malo novaca. Proputovala je Švicarsku, Italiju... bila je po svim tim poetskim zemljama, kako i treba. Neprestano je plakala, a Pfefferkuchen se kmezio, i mnogo je godina proteklo ovako, a djevojčica odrasla. I sve bi knezu bilo dobro, samo jedno nije valjalo: nije od nje izvukao onu obvezu da će je uzeti. »Ti si nitkov — rekla mu je na rastanku — okrao si me, obeščastio me i sada me ostavljaš. Zbogom! Ali obvezu ti neću vratiti. Ne zato što bih ikada željela da pođem za tebe, nego zbog toga jer se ti toga dokumenta bojiš. Neka, dakle, ostane zauvijek u mojim rukama!« Jednom riječju, ražestila se, ali knez je ostao miran. Uopće ti nitkovi uživaju u poslovima s takozvanim uzvišenim bićima. Ta su bića toliko plemenita da ih je uvijek lako prevariti, a drugo, uvijek se otresaju s uzvišenim plemenitim prezirom, mjesto da se u poslu praktički posluže zakonom kadgod se njime mogu poslužiti. Eto, na primjer, ta majka: otresla se s ponositim prezirom, pa, iako je zadržala dokument, ipak je knez znao da će se ona prije objesiti nego da se okoristi njime; bio je, dakle, zasad miran. A ona mu je, doduše, pljunula u nitkovsko lice, ali Volоćka joj je ostao na rukama: ako ona umre šta će biti od njega? Ali o tom se nije premišljalo. Bruderschaft ju je također hrabrio i nije premišljao; čitali su Schillera. Napokon se Bruderschaft nešto skisio i umro.

— To jest Pfefferkuchen?

— Ma da, vrag ga odnio! A ona...

— Stoj! A koliko su godina tumarali?

Ravno ravnacato dvjesta godina. Ona se, dakle, vratila u Krakov. Otac je nije primio, prokleo je, ona je umrla, a knez se prekrižio od radosti. Ja sam ondje bio, medovine pio, po brcima mi teklo, u usta nije dotaklo, mene po glavi krkac, a ja ispod vrata šikac... pijmo, brate, Vanja!

— Sumnjam u te, Maslobojeve, da mu ti vodiš tu stvar.

— Želiš li to svakako?

— Samo ne razumijem što ti tu možeš učiniti?

— Pa vidiš: kad se nakon izbivanja od deset godina vratila pod tuđim imenom u Madrid, trebalo je da sve izbije na javu, i o Bruderschaftu, i o starcu, i je li se zaista vratila, i o djetencetu, i je li umrla, i nema li spisa, i tako dalje, bez kraja. I još o koječem. Najgadniji je to čovjek, čuvaj ga se, Vanja, a o Maslobojevu misli evo ovako: nikada ga nizašto ne nazivaj nitkovom! Premda i jest nitkov (po mojemu sudu i nema čovejka koji nije nitkov), ipak nije protiv tebe. Ja sam pijan pijancat, ali slušaj: ako se tebi ikad učini, bilo skoro, bilo u budućnosti, bilo sada, bilo na godinu, da je Maslobojev išta skovao protiv tebe, (i molim te, nemoj da zaboraviš tu riječ, skovao) — tada znaj da je bez zle nakane. Maslobojev pazi na tebe. I zato ne vjeruj sumnjama, nego bolje priđi i objasni se bratski i otvoreno sa samim Maslobojevom. Eto, hoćeš li sada piti?

— Neću.

— Da založiš?

— Neću, brate, oprosti...

— Onda se, dakle, nosi, za četvrt sata bit će devet, a ti si bahat. Sada ti je već vrijeme.

— Kako? Šta? Opio se pa tjera gosta! Uvijek je takav! Ah, bestidniče! — zaviče Aleksandra Semjonovna gotovo plačući.

— Pješak nije konjaniku drug! Aleksandra Semjonovna, ostajemo zajedno te ćemo se obožavati. A to je general! Nije, Vanja, slagao sam; ti nisi general, a ja sam nitkov! Pogledaj na šta sam sada nalik? Šta sam ja pred tobom? Oprosti, Vanja, ne zamjeraj i daj da izlijem...

On me zagrli i proplače. Krenuh da odem.

— Ah, bože moj! A kod nas je spremljena i večera — govorila je Aleksandra Semjonovna, strahovito razjađena.

— A hoćete li doći u petak?

— Doći ću, Aleksandra Semjonovna, poštena riječ, doći ću.

— Ali će vam se možda zgaditi što je on ovakav... pijan. Ne gadite se, Ivane Petroviču, on je dobar, vrlo dobar, a tek koliko vas voli! O vama mi govori sada i dan i noć, sve o vama. Naročito mi je kupio vaše knjige; nisam još pročitalasutra ću započeti. A kako će mi tek goditi kad dođete! Ni s kim se ne sastajem, nitko nas ne pohađa. Svega imamo, ali sjedimo sami. Sada sam evo sjedjela, sve sam slušala što ste govorili, i kako je to lijepo — Dakle u petak.

GLAVA VII

Pošao sam i žurio se kući; Maslobojevljeve su me riječi veoma neobično prenerazile. Svašta mi je padalo na pamet... Kod kuće me kao za inat očekivala zgoda koja me potresla kao udar električnog stroja.

Baš pred vratima kuće, u kojoj sam stanovao, stajala je svjetiljka. Tek što sam stao na vrata, poletjela prema meni odjednom baš od svjetiljke neka čudna spodoba, tako da sam čak i uzviknuo, neko živo biće, uplašeno, drhtavo, gotovo mahnito, zaciknulo i uhvatilo me za ruke. Zaokupila me strava. Bila je to Nelly!

— Nelly! Šta ti je? — zaviknem. — Šta ti to!

— Ondje gore... sjedi on... kod nas.

— Tko? Idemo; idi sa mnom!

— Neću, neću! Počekat ću dok on ne ode... u trijemu... neću.

S nekom čudnom slutnjom popnem se u svoj stan, otvorim vrata i — ugledam kneza. Sjedio je za stolom i čitao roman. Knjiga je barem bila rasklopljena.

— Ivane Petroviču! — uzvikne on radosno. — Veselim se što ste se napokon vratili. Baš sam se spremao da odem. Čekao sam vas dulje od sata. Na vruću i upornu grofičinu molbu dao sam danas riječ da ću joj večeras doći s vama. Toliko je molila, toliko želi da se upozna s vama! Kako ste mi vec obećali, to sam smislio da vam se svratim ranije dok još niste kamo otišli, i da vas pozovem da pođete sa mnom. Zamislite moj jad; došao ja, a vaša mi sluškinja javlja da niste doma. Šta da radim! Ta zadao sam poštenu riječ da ću doći s vama; sjedoh zato da vas dočekam, a odlučio sam da ću počekati četvrt sata. I eto ta četvrt sata: rasklopio sam vaš roman i začitao se. Ivane Petroviču! Ta to je savršenstvo! Ta kad je tako, ne razumiju vas! Ta vi ste mi izmamili suze! Ta plakao sam, a ja ne plačem vrlo često...

— Želite, dakle, da pođem? Priznajem, sada... nemam, doduše, ništa protiv, ali...

— Za boga miloga, idemo! Šta ćete to učiniti od mene? Ta čekao sam sat i pol!... Uz to je vrlo, vrlo potrebno da se razgovorim s vama — vi razumijete o čemu? Cijelu tu stvar znate bolje od mene...

Možda ćemo odlučiti štogod, zaustaviti se na čemu, smislite! Za boga miloga, ne odbijajte mi!

Rasudio sam da ču kad bilo da bilo morati da odem. Nataša je sada dabome sama, ja sam joj potreban, ali ona mi je i sama naredila da što prije upoznam Katju. Uz to je možda i Aljoša ondje... Znao sam da se Nataša neće umiriti dok joj ne donesem glas o Katji te odlučim da idem. Ali me je bunila Nelly.

— Počekajte — reći ću knezu i izиđem na stepenice. Nelly je stajala ondje u mračnom kutu.

— Zašto nećeš da uđeš, Nelly? Šta ti je učinio? Šta je govorio s tobom?

— Ništa... Neću, neću... — ponovi ona — ja se bojim...

Koliko god sam je molio ništa nije pomoglo. Ugovorim s njom da će odmah, čim s knezom odem, ući u sobu i zaključati se.

I ne puštaj, Nelly, nikoga unutra, ma koliko te molili.

— A vi idete s njim?

— Idem.

Ona zadrsće i uhvati me za ruku, kao da me želi namoliti da ne idem, ali nije rekla ni riječi. Odlučim da ću je sutra potanko ispitati.

Ispričam se knezu i počnem se odijevati. On me poče uvjeravati da tu ne treba oblačenja, odijevanja. »Jedino da bude štogod novije! — nadoveže, pošto me je inkvizitorski ogledao od glave do pete — znate, ipak su te javne predrasude... ta ne možemo ih se posve osloboditi. Toga savršenstva nećete jos dugo naći u našem svijetu« — završi kad je sa zadovoljstvom vidio da imam frak.

Iziđemo. Ali ga ostavim na stepenicama, uđem u sobu, kamo je Nelly već bila šmugnula, i još se jednom oprostim s njom. Bila je strašno uzbuđena. Lice joj je pomodrilo. Bojao sam se za nju; teško mi je bilo ostaviti je.

— Čudna vam je ta sluškinja — govorio mi je knez silazeći niza stepenice. — Ta to je mala djevojčica ta vaša sluškinja?

— Nije... ona tako... živi zasad kod mene.

— Čudna djevojčica. Uvjeren sam da je šenuta. Zamislite isprva mi je lijepo odgovarala, ali onda, kad me je promotrila, poletjela put mene, zaciknula, zadrhtala, prihvatila se za me... hoće nešto da mi kaže, a ne može. Priznajem, uplašio sam se, htio sam već da bježim

od nje, ali, hvala bogu, ona je pobjegla od mene. Bio sam u čudu. Kako se slažete?

— Ona je padavičava — odgovorim.

— Tako dakle! Ali, onda nije ni čudo... ako je snalaze napadaji.

Meni se odmah učinilo jedno: da je sve u nekoj vezi; jučerašnji Maslobojevljev posjet meni, iako je znao da nisam doma; današnji moj posjet kod Maslobojeva; današnja pripovijest Maslobojevljeva što ju je ispripovijedao pijan i nehotice; njegov poziv da mu dođem danas u sedam sati, njegovo nagovaranje da ne vjerujem u njegovu lukavštinu i, napokon, knez, koji me je čekao sat i pol i, možda, znao da sam kod Maslobojeva kad je Nelly pobjegla od njega na ulicu. Imao sam razloga da se zamislim.

Pred kućnim je vratima čekala njegova kočija. Sjeli smo i odvezli se.

GLAVA VIII

Do Trgovinskog mosta nije bilo daleko. Prvi smo časak šutjeli. Sve sam mislio: kako li će zapodjeti sa mnom razgovor? Činilo mi se da će me iskušavati, ispipavati, ispitivati. Ali on progovori bez ikakva ševrdanja i prihvati se odmah same stvari:

— Ivane Petroviču, strašno me zabrinjava sada jedno — započe on — o čemu bih najprije da se razgovorim s vama i da vas zamolim za savjet: odavno sam već odlučio da odustanem od parnice, iako sam je dobio, i da spornih deset tisuća odstupim Ihmenjevu. Kako bih to uradio?

»Ne može biti da ne znaš kako bi uradio — sinulo mi u mislima. — Da mi se ne podruguješ?«

— Ne znam, kneže — odgovorim što sam mogao bezazlene — da je o čemu drugom, naime, što se tiče Natalje Nikolajevne, pripravan sam kazati što vam treba, a i nama svima, ali u toj stvari znate vi, razumije se, više nego ja.

— Ne znam, ne znam više, razumije se, nego manje. Vi se poznajete, pa možda vam je sama Natalja Nikolajevna pripovijedala počesto šta misli o tom; a to je meni glavna uputa. Vi mi možete mnogo pomoći; stvar je krajnje neprilična. Pripravan sam da ustupim, a i odlučio sam da svakako ustupim, ma kako se svršili svi

drugi poslovi — vi razumijete? Ali kako bih, u kojem bih obliku učinio taj ustup, eto to je pitanje. Starac je ponosan, tvrdoglav; možda će me još i uvrijediti zbog moje dobrodušnosti i odbiti te novce...

— Ali, dopustite, smatrate te novce za svoje ili za njegove?

— Ja sam dobio parnicu, dakle su moji.

— Ali po savjesti?

— Razumije se, smatram ih za svoje — odgovori nešto bocnut mojom bezobzirnošću — uostalom, čini se da ne znate suštinu te stvari. Ne krivim starca za namjernu prijevaru, a priznajem, nisam ga nikada ni krivio. Sam je na se navratio nevolju. Kriv je za nepažnju, za nesmotrenost u poslovima koji su mu se povjerili, a po našem nekadašnjem ugovoru morao je odgovarati za slične stvari. Ali, da znate, ne radi se ni o tom: radi se o našoj razmirici, o tadašnjim međusobnim uvredama; jednom riječju, o samoljublju, koje je i odovud i odonud ranjeno. Ne bih bio onda možda ni pazio na tih tričavih deset tisuća; ali vi znate, dabome, zašto se i kako se onda započela cijela ta stvar. Priznajem, bio sam sumnjičav, možda i nisam imao pravo (onda, naime, nisam imao pravo), ali nisam to opazio, te u zlovolji, uvrijeđen njegovim prostaštvima nisam htio da propustim priliku nego sam započeo parnicu. Možda će vam se učiniti da sve to nije sasvim plemenito od mene. Ne pravdam sebe; napomenut ću samo da gnjev, a što je glavno, rasrđeno samoljublje, još ne znači nedostatak plemenitosti nego je prirodno, čovječanski, a ja priznajem, ponavljam, da nisam gotovo ni poznavao Ihmenjeva te sam iskreno vjerovao svim onim glasovima o Aljoši i o njegovoj kćeri, mogao sam, dakle, povjerovati i u namjernu krađu novca... Ali, okanimo se toga! Glavno je: šta sada da radim? Da se odreknem novaca; ali ako odmah reknem da i sada smatram svoju tražbinu za pravednu, to znači, ja mu ih poklanjam. A onda još priklopite neprilično stanje zbog Natalje Nikolajevne... Ona će svakako odbiti te novce

— Eto, vidite, i sami velite: odbit će; smatrate ga dakle za poštena čovjeka, pa zato možete i biti uvjereni da nije krao vaše novce. A ako je tako, zašto mu ne biste otišli i rekli otvoreno da svoju tražbinu smatrate za nezakonitu? To bi bilo plemenito, i ihmenjevu ne bi onda možda bilo neprilično da uzme svoje novce.

— Hm... svoje novce; o tomu se i radi, šta biste htjeli od mene? Da odem njemu i izjavim da svoju tražbinu smatram za nezakonitu. Ali zašto si tražio ako si znao da tražiš nezakonito? — tako će mi svi kazati u oči. A to nisam zaslužio, jer sam tražio što je zakonito; nigdje nisam govorio i nisam pisao da je on meni krao; ta i sada sam uvjeren o njegovoj nesmotrenosti, lakoumnosti i nevještini pri vođenju poslova. Ti su novci sigurno moji i zato čovjeka boli osvaditi sama sebe i, najzad, ponavljam vam, starac je sam na sebe naprtio nevolju, a mene silite da ga zbog te nevolje molim za oproštenje — to je teško.

— Čini mi se, ako dva čovjeka hoće da se pomire, onda...

— Onda je to lako, mislite?

— Da.

— Nije, gdjekad nije nipošto lako, pogotovo...

— Pogotovo ako su s tim u vezi i druge okolnosti. U tom se slažem s vama, kneže. Slučaj Natalje Nikolajevne i vašega sina treba da riješite u svemu što zavisi od vas, i da ga riješite na potpuno zadovoljstvo Ihmenjevih. Tek onda se možete objasniti s Ihmenjevima posve iskreno i o parnici. Sada, pak, dok još ništa nije riješeno, imate samo jedan put: da priznate nepravednost svoje tražbine i da priznate otvoreno, pa ako treba, i javno, to je moje mišljenje; govorim vam iskreno, jer ste me sami pitali za moje mišljenje i, po svoj prilici, niste željeli da hinim. Zbog toga se osmjeljujem da vas zapitam: zašto se uznemirujete zbog vraćanja tih novaca Ihmenjevu? Ako mislite da imate u toj parnici pravo, čemu biste vraćali? Oprostite što sam radoznao ali je to i te kako u vezi s drugim okolnostima...

— A šta mislite — zapita iznenada kao da nije čuo moje pitanje — jeste li uvjereni da će starac Ihmenjev odbiti tih deset tisuća ako mu se ti novci uruče bez ikakvih isprika i… i... svih tih olakšica!

— Dakako da će odbiti!

Neobično sam planuo, pa i zadrhtao od negodovanja. To drsko skeptično pitanje dojmilo me se isto tako kao da mi je knez pljunuo pravo u oči. Mojoj se uvredi pridružila joŠ i druga: grubi način otmjenoga svijeta, kako mi nije odgovorio na pitanje nego, kao da ga nije čuo, prekinuo ga drugim pitanjem, pokazujući mi time da sam se predaleko zanio i upustio u familijarnost kad sam se usudio da mu

zadajem takva pitanja. Mrzio sam taj otmjeni način i još sam prije svom silom odučavao Aljošu od toga.

— Hm — vi ste prežestoki, a na svijetu se neki poslovi ne rade tako kako vi zamišljate — pripomenu knez mirno na moj uzvik. — Mislim, uostalom, da bi to mogla donekle riješiti Natalja Nikolajevna; javite joj to. Ona bi mogla posavjetovati.

— Nipošto — odgovorim grubo. — Niste izvoljeli saslušati što sam maloprije počeo govoriti nego ste me prekinuli. Natalja Nikolajevna će razumjeti: ako vraćate novce neiskreno i bez sviju tih, kako vi velite, olakšica, onda znači da plaćate ocu za kćer, a njoj za Aljošu, jednom riječju, nagrađujete novcima...

— Hm... eto, kako vi mene shvaćate, predobri moj Ivane Petroviču — knez se nasmije. Zašto se nasmijao? — A međutim — nastavi on — moramo još mnogo, mnogo da razgovaramo. Ali sada nemamo kada. Molim vas samo da razumijete jedno: stvar se tiče upravo Natalje Nikolajevne i njene budućnosti, a sve zavisi donekle od toga kako ćemo ja i vi riješiti to i na čemu ćemo se zaustaviti. Vi ste tu prijeko potrebni — vidjet ćete i sami. I zato, ako budete i dalje skloni Natalji Nikolajevni, ne možete se odreći objašnjenja sa mnom, kolikogod malo osjećali simpatije za mene. Ali mi smo stigli... à bientôt.[63]

GLAVA IX

Grofica je stanovala u krasnu stanu. Sobe su joj bile uređene udobno i ukusno, premda nikako raskošno. Ali na svemu je bio znamen privremenoga prebivanja, bio je to samo pristojan stan za neko vrijeme, a nije bilo trajno, ustaljeno prebivalište bogate porodice sa svom zamašitošću gospodstva i sa svim njegovim hirovima, koji se smatraju za prijeku potrebu. Kolao je glas da će grofica na ljeto u simbirsku guberniju na svoje imanje, (upropašteno i prezaloženo), a knez je prati, čuo sam već to i s jadom sam pomislio: šta će Aljoša kad Katja otputuje s groficom? S Natašom nisam o tom još ni zapodijevao razgovora, bojao sam se; ali sam već po nekim znacima opazio da i ona, čini se, zna za taj glas. Ali je šutjela i trpjela.

Grofica me dočekala krasno, prijazno mi pružila ruku i potvrdila da me je već odavno željela vidjeti u svojem domu. Sama mi je ulila čaj iz krasna srebrna samovara, kraj kojega smo i posjedali, ja, knez i još neki otmjeni gospodin, vremešan, sa zvijezdom, nešto ukočen, diplomatskih manira. Toga su gosta, čini se, veoma cijenili. Grofica se bila vratila iz inozemstva te još nije bila dospjela da te zime stekne velikih veza u Petrogradu i da utvrdi svoj položaj, kako je željela i računala. Osim toga gosta nije bilo nikoga i nitko nije dolazio cijele večeri. Tražio sam očima Katerinu Fjodorovnu; bila je u drugoj sobi s Aljošom, ali čim je čula da smo došli, odmah je došla k nama. Knez joj ljubazno poljubi ruku, a grofica joj pokaže na mene. Knez nas odmah upozna. Promatrao sam je s nestrpljivom pažnjom: bila je nježna plavčica, u bijeloj haljini, nevisoka rasta, tiha, mirna izražaja lica, sasvim modrih očiju, kako je govorio Aljoša, s krasotom mladosti, i to je bilo sve. Nadao sam se da ću naići na savršenstvo krasote, ali krasote nije bilo. Pravilan, nježno ocrtan oval lica, prilično pravilne crte, gusta i zaista krasna kosa, svakodnevna obična frizura, tih, uporit pogled — da sam je sreo gdjegod, bio bih prošao kraj nje i ne bih na nju obratio osobitu pažnju, ali to je bilo samo na prvi pogled, i ja sam je nešto bolje razmotrio kasnije te večeri. Već to kako mi je dala ruku, s nekom naivno prisiljenom pažnjom, te mi i dalje gledala u oči, a nije ni riječi rekla, prenerazilo me svojom neobičnošću i sam sam joj se nekud nehotice nasmiješio. Očevidno sam odmah osjetio pred sobom biće čista srca. Grofica je pomno pazila na nju. Katja mi stisla ruku, nekako se brzo udaljila od mene i sjela na drugom kraju sobe, zajedno s Aljošom. Aljoša se pozdravio sa mnom i šapnuo mi: »Ovdje sam samo na trenutak ali ću odmah onamo.«

»Diplomat« — ne znam mu prezimena te ga nazivam diplomatom da ga kakogod nazovem — govorio je mirno i veličanstveno, razlažući neku ideju. Grofica ga je pozorno slušala. Knez se smješkao odobravajući, laskavo; govornik mu se često obraćao, jer je u njem cijenio valjda vrijedna slušaoca. Dali su mi čaj i ostavili me u miru, što mi je bilo veoma drago. Međutim sam promatrao groficu. Po prvom dojmu nekako mi se i nehotice svidjela. Možda i nije više bila mlada, ali meni se činilo da joj nema više od dvadeset i osam godina. Lice joj je bilo još svježe, a nekada je, za prve mladosti,

zacijelo bilo vrlo krasno. Tamnoplava kosa bila joj je još prilično gusta, pogled neobično dobar, ali nekako vjetrenjast i nestašno podrugljiv. Ali sada se očito zbog nečega susprezala. Taj je pogled izražavao mnogo pameti, ali najviše dobrote i živahnosti. Učinilo mi se da joj je najjače svojstvo neka lakoumnost, žudnja za nasladama i neka dobrodušna sebičnost, možda čak i golema. Bila je pod kneževom vlašću, i on je imao jak utjecaj na nju. Znao sam i da su bili u ljubavnom odnosu, čuo sam također da je za njihova boravka u inozemstvu bio i previše neljubomoran ljubavnik; ali mi se sve činilo, a čini mi se i sada, da ih je osim nekadašnjega odnošaja vezalo još nešto drugo, donekle tajnovito, nešto kao uzajamna obveza, osnovana na nekom računu... jednom riječju jamačno je bilo nešto takvo. Znao sam također da je sada knezu na teret, a ipak nisu prekinuli uzajamne odnose. Možda su ih onda vezivale osobito njihove namjere s Katjom, kojima je bio, razumije se, začetnik knez. Tim se povodom otresao knez braka s groficom, koja je zaista zatražila da je uzme, i nagovorio je neka pomogne Aljošinoj ženidbi s njenom pastorkom. To sam barem zaključivao po prijašnjem Aljošinu prostodušnom pripovijedanju, a on je bar išta mogao primijetiti. Sve mi se činilo i to, donekle po tom istom pripovijedanju, da knez, unatoč tomu što ga je grofica posve držala u vlasti, ima nekoga razloga da je se boji. Čak i Aljoša je to primijetio. Doznao sam kasnije da je knez žarko želio udati groficu za kogagod pa ju je donekle s tim ciljem slao u simbirsku guberniju, jer se nadao da će joj u provinciji naći pogodna muža.

Sjedio sam i slušao, a nisam znao kako bi se što prije razgovorio s Katerinom Fjodorovnom u četiri oka. Diplomat je odgovarao na neko grofičino pitanje o današnjem stanju, o reformama što se započinju, i o tom treba li da ih se bojimo ili ne treba. Govorio je mnogo i dugo, smireno i kao onaj tko ima vlast. Razlagao je svoju ideju bistro i umno, ali ideja je bila odurna... Tvrdio je, naime, da će sav taj duh reforma i ispravaka prebrzo uroditi nekim plodovima: kad ljudi budu vidjeli te plodove, opametit će se, pa ne samo da će društvom (razumije se, u nekom njegovu dijelu) zastrujati taj novi duh nego će svijet iskusiti i spoznati zabludu, te će onda s podvostručenom energijom započeti da podržava staro. Iskustvo će veoma koristiti, makar i bilo žalosno, jer će nas naučiti kako se

podržava ono spasonosno staro, i doći će se za to do novih dokaza; treba, dakle, željeti da bi sada što brže došlo do najvišega stepena neopreznosti, »Bez nas se ne može — završi on — bez nas nije još nikada postojalo nijedno društvo. Mi nećemo izgubiti, nego ćemo naprotiv još i dobiti; a naše geslo mora danas da bude: Pire ça va, mieux ça est!«[64] Knez mu se osmjehnuo odurno odobravajući. Govornik je bio neobično zadovoljan sa samim sobom. Bio sam toliko glup da sam mu u prvi čas htio odgovarati; srce mi se burkalo. Ali me zadržao knežev pakosni pogled; letimice me ošinuo i učinilo mi se da knez baš očekuje od mene kakav neobičan, deranski istup; on je to možda i želio, pa da se onda naslađuje time što ću se obrukati. Ujedno sam bio tvrdo uvjeren da diplomat, svakako, neće ni zamijetiti moj prigovor, a možda čak ni mene samoga. Zgadilo mi se što sam s njima, ali me izbavio Aljoša.

Prišao mi polako, dirnuo mi rame i zamolio me za dvije, tri riječi. Dosjetio sam se da je on Katjin odaslanik. Tako je i bilo. Za časak sam već sjedio kraj nje. Najprije me je pomno ogledala svega, kao da kaže sebi: »Takav si dakle«, i u prvi čas nismo ni jedno ni drugo nalazili riječi da otpočnemo razgovor. Ali sam bio uvjeren da ona, čim samo progovori, neće više ni prestajati, ma bilo i do jutra. »Kakvih pet, šest sati razgovora«, o kojima je pripovijedao Aljoša, sinulo mi na pameti. I Aljoša je sjedio tu, pa je nestrpljivo očekivao kako ćemo započeti.

— A šta ništa ne govorite? — otpočne on, gledajući nas sa smiješkom. — Sastali se i šute.

— Ah, Aljoša, kakav si... odmah ćemo — odgovori Katja. — Ta o toliko toga treba da se porazgovorimo, Ivane Petroviču, da ne znam od čega bih i otpočela. Vrlo se kasno upoznajemo; trebali smo to učiniti prije, da bih vas poznavala što dulje. Veoma sam željela da se s vama sastanem. Mislila sam čak da vam pišem.

— O čemu? — zapitam i nehotice se smješkajući.

— Ima mnogo toga o čem bih — odgovori ona ozbiljno. — Na primjer, o tom pripovijeda li on istinu o Natalji Nikolajevni da se ona ne vrijeđa kad je u ovo vrijeme ostavlja samu? Ta zar se smije postupati ovako kao on? Ta, čemu si sada ovdje, reci, molim te!

.— Ah, bože moj, ta odmah ću otići. Ta rekao sam ti da ću samo časak proboraviti ovdje, pogledati vas dvoje kako se razgovarate, a onda ću onamo.

— Pa šta je ako smo zajedno, evo nas — jesi vidio? I uvijek je takav — nadoveže, malo se rumeneći i prstićem pokazujući na njega. — »Jedan časak — veli — samo jedan časak«, a onamo zna presjediti i do ponoći, pa mu je onda i prekasno. »Ona se — veli — ne srdi, ona je dobra«, eto kako on rasuđuje! Ta, je li to lijepo, ta, je li to plemenito?

— Pa otići ću — odgovori Aljoša žalostivo — samo bih žarko želio da budem s vama...

— A šta ćeš s nama? Mi, naprotiv, moramo o mnogočemu da se razgovorimo nasamo. Ali poslušaj, ne srdi se; to je prijeka potreba — razumij kako valja.

— Ako je prijeka potreba, odmah ću... čemu bih se i srdio! Samo ću na časak do Levinjke, a onda ću odmah do nje. Eto dakle, Ivane Petroviču — nastavi kad je prihvatio šešir — vi znate da se otac želi odreći onih novaca što ih je isparbio od Ihmenjeva.

— Znam; govorio mi je.

— Kako on to plemenito radi! Evo Katja ne vjeruje da on to u plemenitoj namjeri čini. Razgovorite se s njom o tom. Zbogom, Katja, i nemoj, molim te, sumnjati da volim Natašu. I zašto mi namećete sve te uvjete, korite mene, pazite na mene — kao da sam pod vašom paskom! Ona zna kako je volim, i vjeruje meni, i sam vjerujem da ona vjeruje meni. Volim je naprosto tako, bez ikakvih obaveza. Ne znam kako je volim. Naprosto je volim. I zato ne treba da budem ispitivan kao krivac. Evo, zapitaj Ivana Petroviča, on je sada ovdje i potvrdit će ti da je Nataša ljubomorna, pa, iako me ludo voli, ipak u njenoj ljubavi ima mnogo sebičnosti, jer neće ništa da žrtvuje za me.

— Kako to? — zapitam u čudu, ne vjerujući svojim ušima.

— Šta ti to govoriš, Aljoša? — gotovo zavikne Katja i pljesne rukama.

— Pa da; kakvo je to čudo? Ivan Petrovič zna. Ona neprestano traži da budem kod nje. Ona to, doduše, izričito ne traži, ali se vidi da to želi.

— I zar te nije stid, zar te nije stid! — reče Katja, a sva buknula od gnjeva.

— A zašto da me bude stid? Kakva si, Katja, zaista! Ta ja je volim više nego što ona i misli, a kad bi ona mene istinski voljela, ovako kako ja volim nju, zacijelo bi mi žrtvovala svoje zadovoljstvo. Ona me, doduše, i sama pušta, ali joj vidim po licu da joj je to teško, dakle je isto kao da me i ne pušta.

— Ne, to nije tek tako! — zavikne Katja, opet mi se obraćajući, blistava, gnjevna pogleda. — Priznaj, Aljoša, odmah, sve ti je to napričao otac? Danas ti je napričao? I molim te, ne hini meni: odmah ću saznati! Je li ili nije?

— Jest, govorio mi je — odgovori zbunjeni Aljoša — pa šta je? Govorio je danas sa mnom tako prijazno, tako prijateljski, a nju je neprestano hvalio, tako da sam se čak i začudio: tako ga je uvrijedila, a on nju samu toliko hvali.

— A vi, vi ste povjerovali — rekoh — vi, kojemu je ona žrtvovala sve što je mogla žrtvovati, pa i sada se, još danas, brinula samo za vas, da se slučajno ne rastužite, da vam se ne uskrati prilika za sastanak s Katerinom Fjodorovnom! Sama mi je govorila to danas. I odjednom povjeravaste tim himbenim klevetama! Zar vas nije stid?

— Nezahvalniče! Pa šta, on se nikada ničega ne stidi! — izgovori Katja i odmahne rukom na njega kao na sasvim propala čovjeka.

— Šta biste vi zapravo! — nastavi Aljoša žalostivim glasom. — I uvijek si, Katja, ovakva! Uvijek slutiš u meni samo zlo... I ne govorim o Ivanu Petra viču! Mislite da ne volim Natašu. Nisam zato rekao da je ona sebična. Htio sam samo reći da me i preludo voli, tako da već prevršuje mjeru, a od toga je teško i meni i njoj. A otac me neće nikada zavarati, sve da i hoće. Neću se dati. Nije on nipošto rekao da je ona sebična, u lošem smislu; ta razumio sam ga. Rekao je bas ovo isto istacato što sam vam sada kazao: da me ona toliko ludo voli, toliko ludo da se to pretvorilo u pravu sebičnost, tako da je teško i meni i njoj, a kasnije će mi biti još i teže. Šta ćeš, ta rekao je istinu jer me voli, a to nipošto ne znači da je vrijeđao Natašu; naprotiv, uočio je kod nje najjaču ljubav, ljubav bez mjere, do nemogućnosti...

Ali Katja mu se utekla u riječ i nije ga pustila da završi. Vatreno ga je počela prekoravati, dokazivati mu kako je otac jedino zato hvalio Natašu da ga zavara tobožnjom dobrotom, a sve s nakanom

da rastrgne njihovu vezu, da nevidljivo i neopazice pobuni protiv nje samoga Aljošu. Žestoko mu i umno razložila kako ga Nataša voli, kako nikakva ljubav ne može oprostiti ovo što on čini od nje — i da je pravi sebičnjak baš on glavom, Aljoša. Malo-pomalo Katja je uspjela da ga strašno ražalosti i nagna na potpuno kajanje: sjedio je kraj nas, gledao u zemlju, nije ništa više odgovarao, posve satrven i stradalačka izraza na licu. Ali Katja je bila neumoljiva. Promatrao sam je s neobičnim interesom. Želio sam da što prije upoznam tu čudnu djevojku. Bila je pravo dijete, ali nekako čudno, uvjereno dijete, čvrstih načela i sa strasnom, prirođenom ljubavlju za dobro i pravednost. Ako se zaista mogla još nazivati djetetom, bila je od one vrste djece što se zamišljaju, a ima ih u našim porodicama priličan broj. Vidjelo se da je već mnogo rasuđivala. Bilo bi zanimljivo zaviriti u tu glavicu što rasuđuje i uvrebati kako se ondje miješaju posve djetinjske ideje i predodžbe s ozbiljno proživljenim dojmovima i opažanjima iz života (jer Katja je već živjela), a u isti mah i s idejama kojih još ne zna i nije ih proživjela, ali su je prenerazile, apstraktno, knjiški, a jamačno ih ima vrlo mnogo i ona valjda misli da ih je sama proživjela. Cijele te večeri a i kasnije proučio sam je, čini mi se, prilično dobro. Srce joj je bilo žarko i prijemljivo. U nekim prilikama kao da nije marila za umijeće da vlada samom sobom, nego da je prije svega isticala istinu, a svaku je životnu ustrajnost smatrala za konvencionalnu predrasudu i čini se da se razmetala tim uvjerenjem, što se događa mnogim žestokim ljudima, ako i nisu vrlo mladi. Ali to joj je i pridavalo neku osobitu dražest. Veoma je voljela misliti i domagati se istine, ali toliko je bila bez pedanterije, na toliko je djetinjasti, djetinji način istupala, da si od prvoga pogleda zavolio u njoj sve njene originalnosti i mirio se s njima. Sjetio sam se Levinjke i Borinjke i učinilo mi se da sve to baš i pristaje. I začudo: lice njeno, na kojem nisam od prvoga pogleda primijetio ništa osobito lijepo, te mi je iste večeri svakoga časa postajalo sve ljepšim i zamamnijim. Ta naivna razrožnost djeteta i žene koja razmišlja; ta djetinja i nadasve istinska žudnja za istinom i pravednošću i nepokolebljiva vjera u svoje težnje, sve joj je to osvjetljivalo lice nekom krasnom svjetlošću iskrenosti, davalo mu neku višu duševnu ljepotu te si počinjao da razumijevaš kako se ne mogu nabrzo iscrpsti svi oblici te krasote, koja se ne odaje sva u jedan mah svakomu običnomu,

ravnodušnomu pogledu I razumio sam da se Aljoša morao strastveno zaljubiti u nju Kad sam nije znao da misli i da rasuđuje, volio je baš one koji za njega misle pa i žele — a Katja ga je već bila uzela pod skrbništvo. Srce mu je bilo plemenito i neodbojno, posve se pokoravalo svemu što je pošteno i krasno, a Katja mu je iskazala već mnogo i sa svom iskrenošću djetinjstva i simpatije. U njega nije bilo ni trunka volje; u nje je bilo vrlo mnogo prionljive, jake, rasplamćene volje, a Aljoša je mogao da se priljubi samo uz onoga tko je mogao njime da vlada, pa i gospoduje. Tim ga je i osvojila Nataša, u početku njihove veze, ali u Katje je bila velika prednost pred Natašom — što je i sama bila još dijete. Ta djetinjost, njena bistra pamet, a u isti mah neki nedostatak razboritosti, sve je to bilo nekako srodnije Aljoši. Osjećao je to, i zato ga je Katja privlačila sve više i više. Uvjeren sam da je, kad su razgovarali nasamo, uz ozbiljne, »propagandističke« Katjine razgovore dolazilo možda i do igračaka. I premda je Katja, vjerojatno, vrlo često kudila Aljošu i već ga držala u šakama, ipak mu je očevidno lakše s njom nego s Natašom. Bili su jedno drugomu par, a to je bilo glavno.

— Mani se, Katja, mani se, nemoj; ti svagda naposljetku imaš pravo, a ja nemam. To je zato jer je u tebe čistija duša nego što je moja — reče Aljoša ustajući i pružajući joj na rastanku ruku. — Odmah ću do nje, a Levinjki se neću svraćati...

— I šta ćeš kod Levinjke; a šta sada slušaš i odlaziš, zato si vrlo drag.

— A ti si tisuću puta draža od svih — odgovori tužni Aljoša. — Ivane Petroviču, moram vam reći dvije-tri riječi.

Odmakli smo se dva koraka.

— Danas sam bestidno postupio — prošapće mi — podlo sam postupio, kriv sam svima na svijetu, a njima dvjema najviše. Danas poslije objeda upoznao me otac s Aleksandrinom (neka Francuskinja) — zamamna žena. Ja se... zanio i… ali, šta i da govorim, nisam vrijedan da budem s njima… Zbogom, Ivane Petroviču!

— On je dobar, on je plemenit — započe Katja brže kad sam opet sjeo do nje — ali o njemu ćemo mnogo razgovarati kasnije; a sada treba da se najprije pogodimo: za kakvog smatrate kneza?

— Za vrlo loša čovjeka.

— I ja također. U tom se, dakle, slažemo i zato će nam lakše biti da sudimo. Sada o Natalji Nikolajevni... Znate, Ivane Petroviču, ja sam sada kao u pomrčini, ja sam vas očekivala kao svjetlost. Razjasnite mi sve to, jer u najglavnijoj stvari sudim po nagađanju, iz onoga što mi je pripovijedao Aljoša. A ni od koga drugoga nisam mogla doznati. Recite, dakle, prvo, (to je glavno), što mislite: hoće li Aljoša i Nataša biti zajedno sretni ili neće? To treba prije svega da znam, za svoju konačnu odluku, da bih i sama znala kako bih postupila.

— A kako se može sigurno govoriti o tom?

— Da, razumije se, ne može se sigurno — prekine me ona — ali šta vam se čini — jer vi ste vrlo uman čovjek.

— Po mojem sudu oni ne mogu biti sretni.

— A zašto?

— Nisu par.

— Tako sam i ja mislila!

I ona skrsti ručice, kao u silnu jadu.

— Pripovijedite mi podrobnije. Slušajte: žarko želim da vidim Natašu, jer treba mnogo da se narazgovaram s njom, i meni se čini da ćemo ja i ona riješiti sve. A sada nju sve zamišljam u pameti: zacijelo je veoma pametna, ozbiljna, čestita i krasna. Je li?

— Jest.

— O tome sam i bila uvjerena. Ako je dakle takva, kako je mogla zavoljeti Aljošu, takvoga dječaka? Objasnite mi to; često mislim o tom.

— To se ne može objasniti, Katerina Fjodorovna; teško je zamisliti zašto se i kako se može zavoljeti tko. Da, on je dijete. A znate li kako se može zavoljeti dijete? (Srce mi se razdragalo, gledajući je i očice joj, koje su me uporno gledale, s dubokom, ozbiljnom, nestrpljivom pažnjom.) — I Što manje sama Nataša nalikuje na dijete — nastavim — što je ozbiljnija, to ga je prije mogla zavoljeti. On je istinit, iskren, naivan strašno, a gdjekada dražesno naivan. Ona ga je možda zavoljela... kako bih to rekao?... kao od nekoga smilovanja. Velikodušno srce može da zavoli od smilovanja... Ali osjećam da vam ne mogu ništa objasniti, ali ću zato zapitati vas samu: ta vi ga volite?

Smiono sam joj zadao to pitanje i osjećao sam da nagloŠću takvoga pitanja ne mogu smutiti beskrajnu djetinju čistoću te vedre duše.

— Tako mi boga, još ne znam — tiho mi odgovori ona, gledajući mi otvoreno u oči — ali mi se čini, ludo ga volim...

— Eto, dakle, vidite. A možete li objasniti zašto ga volite?

— U njega nema laži — odgovori ona, pošto je promislila — te kad pogleda ravno u oči i pri tom mi nešto govori, to mi se veoma dopada — Poslušajte, Ivane Petroviču, ja evo s vama govorim o tom, ja sam djevojka, a vi ste muškarac; valja li što činim, ili ne valja?

— A šta je u tome zlo?

— Tako je. Razumije se, šta bi i bilo! Ali eno oni (ona pokaže očima na grupu koja je sjedila uz samovar), oni bi zacijelo kazali da to ne valja. Imaju li pravo ili nemaju?

— Nemaju! Ta ne osjećate u srcu da činite zlo, dakle...

— Tako i činim uvijek — prekine me ona, očevidno se žureći da se što više narazgovara sa mnom — čim se zbunim u nečemu, odmah pitam svoje srce, pa ako mi je srce mirno, mirna sam i ja. Tako i treba uvijek postupati. I zato govorim s vama ovako sasvim iskreno, kao da sam sama sa sobom, jer, prvo, vi ste divan čovjek, i ja znam vaš nekadašnji doživljaj s Natašom, prije Aljoše, i plakala sam kad sam slušala.

— A tko vam je pripovijedao?

— Razumije se, Aljoša, i sam mi je u suzama pripovijedao: vrlo je lijepo bilo to od njega i veoma mi se svidjelo. Čini mi se da vas on više voli nego vi njega, Ivane Petroviču. Evo, zbog svega toga je on i meni drag. Eto, a drugo, zato s vama razgovaram ovako otvoreno, kao sama sa sobom, jer ste vrlo uman čovjek te me možete mnogo posavjetovati i poučiti.

— Otkud znate da sam toliko uman te mogu vas učiti?

— Pa eto; šta govorite! — Ona se zamislila. — Ta samo sam tako spomenula; treba da govorimo o najglavnijem. Poučite me, Ivane Petroviču: evo osjećam sada da sam suparnica Nataši, ta ja to znam, šta bih dakle radila? Zato sam vas i zapitala: hoće li oni biti sretni? O tom mislim i po danu i po noći. Natašino je stanje strašno, strašno! Ta on je uopće više ne voli, a mene voli sve više i više. Je li tako?

— Čini se da jest.

— A on je i ne zavarava. I sam ne zna da je više ne voli a ona to pouzdano zna. Koliko se jadi ona!

— A šta biste vi uradili, Katerina Fjodorovna?

— Imam mnogo planova — odgovori ona ozbiljno — a, međutim, sve se pletem. Zato sam vas i očekivala s takvom nestrpljivomu, da mi riješite sve to. Sve to znate mnogo bolje od mene. Ta vi ste mi sada kao neki bog. Slušajte, isprva sam prosuđivala ovako: ako se oni vole, onda treba da budu sretni, pa se zato moram žrtvovati i moram im pomagati. Ta tako je!

— Znam da ste vi i žrtvovali sebe.

.— Da, žrtvovala sam se, ali kad je onda počeo dolaziti k meni i voljeti me sve više te više, počela sam premišljati i sve mislim: bih li se žrtvovala ili ne bih? Ta to je vrlo zlo, zar nije istina?

— To je prirodno — odgovorim — tako mora da bude... i vi niste krivi.

— Ne bih rekla; to govorite zato jer ste veoma dobri. A ja mislim da u mene nije sasvim čisto srce. Da mi je čisto srce, znala bih kako da riješim. Ali okanimo se toga! Kasnije sam o njihovu odnosu doznala više od kneza, od maman, od samoga Aljoše, i dokučila sam da nisu par; vi ste to, evo, sada potvrdili. Zamislila sam se još i više: šta bih sada? Ta ako budu nesretni, bolje im je i razići se; a onda sam mislila: da vas ispitam pobliže o svem i da sama odem do Nataše, pa da s njom i riješim cijelu stvar.

— Ali kako da se to riješi, to je pitanje?

— Reći ću joj: »Ta vi ga volite više od svega, zato morate i sreću njegovu voljeti više nego svoju: morate se, dakle, rastati s njim.«

— Da, ali kako će njoj biti kad to čuje? A ako se složi s vama, hoće li u nje biti snage da to učini?

— To, eto, premišljam i danju i noću i... i...

I ona odjednom zaplače.

— Nećete mi povjerovati kako žalim Natašu — prošapće usnicama koje su joj drhtale od suza.

Nisam znao šta bih nadovezao. Šutio sam, a gledajući nju bilo mi je da zaplačem i sam, tako, od neke ljubavi. Kako je umiljato bilo to dijete! Nisam je ni pitao više zašto sebe smatra sposobnom da usreći Aljošu.

— Ta vi volite muziku? — zapita ona, kad se nešto umirila, još turobna od nedavnog plača.

— Volim — odgovorim nešto u čudu.

— Da ima vremena, odsvirala bih vam Beethovenov treći koncert. Sada ga sviram. Ondje su izraženi svi ti osjećaji,.. baš onako kako sada osjećam. Tako se meni čini. Ali o tome drugi put; a sada treba govoriti.

Započeli smo dogovarati kako bi se ona sastala s Natašorn i kako bi se sve to uredilo. Ona reče da na nju paze; maćeha joj je, doduše, dobra i voli je, ali nizašto joj neće dopustiti da se upozna s Nataljom Nikolajevnom, i zato se ona odlučila na lukavštinu. Izjutra se vozi katkad na šetnju, ali gotovo svagda s groficom. Gdjekada se, pak, grofica ne vozi s njom, nego je pušta samu s Francuskinjom, koja je sada bolesna. To se događa kad groficu boli glava, pa se zato mora počekati dok je ne zaboli glava. A dotle će ona nagovoriti svoju Francuskinju (nešto kao družica, starica), jer je Francuskinja vrlo dobra. Rezultat je bio da se nikako ne može unaprijed utvrditi dan, određen za posjet Nataši.

— Nećete se pokajati ako se upoznate s Natašorn — rekoh. — Ona i sama neobično želi da se s vama upozna, a to je potrebno makar i samo zato da bi znala komu predaje Aljošu. I zbog toga se ne jadite previše! Vrijeme će je riješiti i bez naših briga. Vi odlazite na selo?

— Da, naskoro, možda za mjesec dana — odgovori ona — i ja znam da to želi knez.

— Šta mislite, hoće li se Aljoša povesti s vama?

— Eto i ja sam mislila o tom! — izgovori ona gledajući me uporno. — Ta povest će se.

— Povest će se.

— Bože moj, šta će od svega toga biti, ne znam. Poslušajte, Ivane Petroviču. O svemu ću pisati, često ću vam pisati i mnogo. Ali sada sam vas počela mučiti. Hoćete li nam često dolaziti?

— Ne znam, Katerina Fjodorovna; to ovisi o prilikama. Možda vam i uopće neću dolaziti.

— A zašto?

— To će ovisiti o različitim okolnostima, a ponajviše o mom odnosu s knezom.

— To je nepošten čovjek — reći će Katja odlučno. — A znate li šta, Ivane Petroviču: da ja dođem do vas! Bi li to imalo smisla ili ne bi?

— Šta vi mislite?

— Mislim da bi. Pohodila bih vas, dakle... — nadoveza i osmjehne se. — Ta govorim o tom da vas samo ne cijenim nego da vas veoma volim... I mnogo mogu naučiti od vas. A ja vas volim... Ta nije valjda sramota što govorim o svem tom?

— Kako bi bila sramota? I već ste mi dragi kao da ste mi rođeni.

— A hoćete mi biti prijatelj?

.— Oh, hoću, hoću! — odgovorim joj.

— Eto, a oni bi svakako kazali da je to sramota, i mlada djevojka ne smije postupati ovako — napomenu ona i opet mi pokaže na one koji se razgovaraju za čajnim stolom. Napomenut ću ovdje da nas je knez, čini se, namjerice ostavio same, da se narazgovaramo do mile volje.

— Ta znam vrlo dobro — priklopi ona — knez bi moje novce. O meni oni misle da sam pravo dijete, pa mi i otvoreno govore to. A ja to ne mislim. Nisam više dijete! Čudni su oni ljudi: ta sami su kao djeca; šta se, dakle trude?

— Katerina Fjodorovna, zaboravio sam zapitati: tko su ti Levinjka i Borinjka, kojima tako često odlazi Aljoša?

— To su mi daleki rođaci. Vrlo su pametni i čestiti, ali strahovito mnogo govore... Znam ih...

I ona se osmjehne.

— Je li istina da im namjeravate jednom pokloniti milijun?

— Ta, eto vidite, na primjer, taj milijun, o njemu već toliko brbljaju da se i ne može više trpjeti. Odreći ću se, dakako, drage volje svega na opću korist, pa i šta će mi toliki silni novci, zar nije istina? Ali kada ću ga pokloniti! A oni ga ondje već sada dijele, viču, prepiru se: na što će se najbolje upotrijebiti, čak se i svađaju zbog toga — tako da mi je već i čudno. Previše se žure. Ali ipak su tako iskreni i... umni. Uče. Ipak je to bolje nego kako drugi žive. Zar nije?

I još sam mnogo govorio s njom. Ispripovijedila mi je gotovo sav svoj život i pomamno je slušala moje pripovijedanje. Sve je zahtijevala, najviše da joj pripovijedim o Nataši i o Aljoši. Bilo je već dvanaest sati kad mi je knez prišao i rekao da je vrijeme oprostiti se.

Oprostim se. Katja mi žarko stisne ruku i pogleda me značajno. Grofica me pozove da opet dođem; otišao sam s knezom.

Ne mogu da se suzdržim od čudne napomene koja, možda, nikako ne pristaje ovamo. Iz trosatnoga razgovora s Katjom stekao sam, između ostaloga, neko čudno, ali u isti mah duboko uvjerenje da je jo? toliko pravo dijete te nikako ne zna svu tajnu odnosa između muškarca i žene. To je pridavalo neobičnu komičnost nekim njenim sudovima i uopće ozbiljnom tonu kojim je govorila o mnogim vrlo važnim stvarima.

GLAVA X

— A znate li što — reče knez sjedajući sa mnom u kočiju — ne bismo li sada večerali, a? Šta mislite?

— Ne znam zaista, kneže — odgovorim kolebajući se — nikada ne večeram...

— Ali, razumije se, porazgovorit ćemo se za večerom — nadoveže on, uporno mi i lukavo gledajući pravo u oči.

Kako ga ne bih razumio! Hoće da se ispripovijeda, pomislim, a to meni i treba. Pristanem.

— Onda je u redu. U Veliku morsku ulicu, do B.

— U restaurant? — zapitam nešto zbunjen.

— Da. Pa šta? Ta ja rijetko večeram kod kuće. Zar mi nećete dopustiti da vas pozovem?

— Ali sam vam rekao da nikada ne večeram.

— Pa šta je jedanput! Uz to vas ja pozivam...

To jest, platit ću za tebe; uvjeren sam da je to nadovezao namjerice. Pristao sam da me odveze, ali u restaurantu sam odlučio da plaćam za sebe sam. Dovezli se mi. Knez uzeo zasebnu sobu te, s ukusom i poznavanjem, odabrao dva, tri jela. Jela su bila skupa, isto kao i boca finoga stolnoga vina, što je naručio. Sve to nije bilo prema mojemu džepu. Pogledam jelovnik te naručim pol lještarke i čašicu lafitta. Knez se uzbuni.

— Nećete sa mnom večerati! Ta to je čak smiješno. Pardon, mon ami, ali, to je... grozomorna sitničavost. To je već najsitnije samoljublje. Tu su se upleli gotovo i staleški interesi, a kladim se da je tako. Uvjeravam vas da me vrijeđate.

Ali sam se držao svojega.

— Uostalom, kako vas volja — nadoveže on — ne silim vas... recite, Ivane Petroviču, mogu li se s vama razgovarati posve prijateljski?

— I molim vas za to.

— Pa, dakle, po mojem mišljenju, takva sitničavost škodi osobno vama. Isto tako i svi vaši škode sebi tim istim. Vi ste literat, treba da upoznate svijet, a vi se tuđite od svega. Ne govorim sada o lještarkama, ali ste pripravni da se uopće odreknete svakoga saobraćaja s našim krugom, a to je zaista štetno. Osim toga što mnogo gubite, pa, jednom riječju, karijeru, još je i to, da biste sami trebali doznati što opisujete, a u vas su ondje u pripovijestima i grofovi i knezovi i boudoiri... uostalom, šta ja to govorim? U vas je ondje sada sve sama siromaština, izgubljene kabanice, revizori, nabusiti časnici, činovnici, stare godine i raskolničko živovanje, znam, znam...

— Ta varate se, kneže; što ne odlazim u vaše takozvano »više društvo«, to je zato jer je ondje, prvo, dosadno, a drugo, šta ću ondje! Ali, najzad, ipak zalazim...

— Znam, knezu R. Jedanput u godini dana; ondje sam vas i sreo. A za sve se drugo vrijeme u godini kočite u demokratskom ponosu i ginete po svojim tavanima, premda i ne postupaju svi vaši ovako. Ima i takvih koji lete za pustolovinama da se čak i meni gadi...

— Molio bih vas, kneže, da promijenite razgovor i da ne svraćate nama na tavane.

— Ah, bože moj, eto ste se uvrijedili. Uostalom, sami ste dopustili da govorimo prijateljski. Ali, oprostite, nisam još ničim zaslužio vaše prijateljstvo. Vino valja. Pokušajte!

Nalio mi je iz svoje boce pol čaše.

— Vidite, dakle, dragi moj Ivane Petroviču, ta ja vrlo dobro razumijem da nije pristojno nametati prijateljstvo. Ta nismo svi grubi i drski prema vama kako vi zamišljate; ali, i to razumijem vrlo dobro, ne sjedite vi ovdje sa mnom iz sklonosti nego zato jer sam obećao da ću se porazgovarati s vama. Zar nije istina? — On se nasmije. — A kako vi čuvate interese određene osobe, želite da saslušate šta ću govoriti. Je li tako? — nadoveže on s pakosnim smiješkom.

— Niste se prevarili — prekinem ga nestrpljivo. (Vidio sam da je od onih koji odmah čim vide da im je čovjek iole u vlasti nastoje da mu to i pokažu. A ja sam bio u njegovoj vlasti; nisam mogao otići dok ne saslušam sve što je namjeravao da mi kaže, i on je to vrlo dobro znao. Ton mu se odjednom promijenio te je sve više i više prelazio u drsko familijaran i podrugljiv ton.) — Niste se prevarili, kneže, baš sam zato i došao; inače ne bih zaista sjedio... tako kasno.

Htio sam da reknem: inače ne bih nizašto ostao s vama; ali nisam kazao, nego sam okrenuo na drugo, ne od straha, nego od proklete svoje slabosti i uljudnosti. Ali kako bih doista i rekao čovjeku grubosti pravo u oči, sve ako je i zavrijedio i sve ako sam želio da mu reknem grubosti? Čini mi se, knez mi je to primijetio po očima pa me je podrugljivo gledao čitavo vrijeme dok nisam izgovorio tu rečenicu, kao da se sladi mojom malodušnošću i kao da me draži svojim pogledom. »A šta je, nisi se usudio, uplašio si se, tako ti je, brate!« Zacijelo je bilo tako, jer se, kad je svršio, razgrohotao i s nekom me pokroviteljskom prijaznošču potapšao po koljenu.

»Smiješan si mi, braco«, pročitao sam mu u pogledu. »Ded počekaj!« pomislim.

— Danas sam vrlo dobre volje! — zaviče on — a zaista ne znam zašto. Da, da, prijatelju moj, da! Baš o toj sam osobi i sam htio da govorim. Treba najzad reći, izgovoriti se do neke mjere, i nadam se da ćete me sada potpuno razumjeti. Maloprije počeh govoriti s vama o novcima i o onom mlitonji ocu, djetetu od šezdeset godina... Pa! Nije vrijedno ni spominjati sada. Ta to sam tek onako rekao! Ha-ha-ha, ta vi ste literat, dosjetili ste se valjda...

Gledao sam ga u čudu. Čini mi se, nije još bio pijan.

— E pa, a što se tiče te djevojke, zaista je cijenim, dapače i volim, uvjeravam vas; malko je hirovita, ali »nema ruže bez bodljika«, kako su prije pedeset godina govorili, i pravo govorili: bodljike bodu; ali to i jest zamamljivo, pa ako moj Aleksej i jest glupan, ipak sam mu donekle već oprostio — zbog dobroga ukusa. Da kraće reknem, sviđaju mi se te gospođice i ja — (on vrlo značajno stisne usne) — i namjeravam nešto osobito... Ali to kasnije...

— Kneže! Poslušajte, kneže! — zaviknem — ne razumijem tu naglu promjenu u vama, ali... promijenite razgovor, molim vas.

— Opet se žestite! Pa dobro... promijenit ću, promijenit ću! Samo, evo, šta bih vas htio zapitati, dobri moj prijatelju, cijenite li je mnogo?

— Razumije se — odgovorim mu grubo i nestrpljivo.

— Pa, pa, i volite? — nastavi odurno cereći zube i stišćući oči.

— Vi se zaboravljate! — zaviknem.

— Ta, neću, neću! Umirite se! Danas sam neobično dobre voljeTakve sam dobre volje kakve već odavno nisam bio. Ne bi li pili šampanjac? Šta mislite, pjesniče moj?

— Neću da pijem, neću!

— Nemojte govoriti! Morate mi svakako danas praviti društvo. Divno mi je, a kako sam dobar do sentimentalnosti, ne mogu biti sretan sâm samcat. Tko zna, možda ćemo još i dotle dotjerati da pijemo bratimstvo, ha-ha-ha! Ne, ne znate me još, mladi moj prijatelju! Uvjeren sam da ćete me zavoljeti. Želim da sa mnom podijelite danas i jad i radost, i veselje i suze, iako se nadam da bar neću zaplakati. Šta je, dakle, Ivane Petroviču? Ta smislite samo: ako ne bude onako kako ja želim, proći će me sav zanos, propast će, odletjet će, i ništa nećete čuti; a vi ste tu jedino radi toga da štogod čujete. Zar nije istina? — priklopi, opet mi drsko namigujući — birajte dakle!

Prijetnja je bila ozbiljna. Pristanem. Ne namjerava li me opiti? — pomislim. Ovdje je prilika da spomenem jedan glas o knezu, glas koji je već odavno dopro do mene. Govorili su o njemu da voli — uvijek tako pristojan i odličan u društvu — gdjegod obnoć pijančevati, opijati se na mrtvo ime i kradom se odavati razuzdanosti, gadnoj i tajnoj... Slušao sam strašnih glasova o njemu. Aljoša je, vele, znao da mu otac katkad pije te je nastojao da to krije od sviju, a osobito od Nataše. Jednom mi se izlanuo, ali odmah skrenuo razgovor i nije mi odgovorio na pitanje. Ali i nisam čuo od njega, a, priznajem, nisam prije ni vjerovao; a sada sam čekao šta će biti.

Vino donesoše; knez nalije dvije čaše, sebi i meni.

— Mila je, mila djevojčica, iako me je izgrdila! — nastavi, kušajući sa slašću vino — ali ti mili stvorovi baš i jesu onda mili, baš u takvim trenucima... Ta ona je zacijelo mislila da me je zastidjela, sjećate li se, one večeri, u prah me satrla? Ha-ha-ha! I tako joj pristaje rumen! Jeste li poznavalac ženskadije! Nenadana rumen neobično ponekad

pristaje uz blijede obraze, jeste li to primijetili? Ah, bože moj! Ali se, čini mi se, opet srdite.

— Da, srdim se! — zaviknem, ne suzdržavajući se više — i neću da sada govorite o Natalji Nikolajevni... to jest, da govorite ovakvim tonom. Ja... ja vam to neću dopustiti!

— Oho! Ali, izvolite, učinit ću vam po volji, promijenit ću temu. Ta ja sam popustljiv i mekan kao tijesto. Govorit ćemo o vama. Volim vas, Ivane Petroviču; da znate kako su prijateljski, kako su iskreni moji osjećaji prema vama...

— Kneže, ne bi li bolje bilo govoriti o poslu — prekinem ga.

— To jest o našem poslu, želite da reknete. Razumijem vas i od pol riječi, mon ami, ali i ne slutite kako ćemo blisko dirnuti u posao ako sada počnemo govoriti o vama i ako me razumije se, ne prekinete. Nastavljam dakle: htjedoh reći, veoma časni moj Ivane Petroviču, da ovako živjeti kako vi živite znači naprosto upropašćivati sebe. Dopustite mi da dirnem u tu delikatnu stvar; činim to iz prijateljstva. Siromašni, ste uzimate od nakladnika predujmove, plaćate svoje dugiće, od preostatka se pol godine hranite čajem i dršćete na svom tavanu očekujući kada li ćete napisati roman za časopis vašega nakladnika; ta je li?

— Sve ako i jest, ipak je to...

— Časnije nego krasti, grabiti se, primati mito, spletkariti, pa, i tako dalje. Znam, znam šta bi da reknete. Sve je to odavno naštampano.

— Ne treba, dakle, uopće da govorite o mojim poslovima. Zar vas ja, kneže, treba da učim uljudnosti?

— Pa dabome, ne trebate vi. Samo šta ćemo, ako baš dirnemo u tu nježnu žicu. Ta ne može se ona obići. Ali, uostalom, okanimo se tavana! I sam ih ne volim, jedino u nekim prilikama. — On zahohoće odurno. — Ali, evo, šta mi je čudno: zbog čega se volite igrati uloge drugoga reda? Doista, jedan je vaš pisac, sjećam se, i rekao negdje: da je možda i najveće čovjekovo junaštvo ako se zna u životu ograničiti na ulogu drugoga reda[65]... Čini mi se, nekako ovako! O tom sam još negdje čuo govoriti, ali vam Aljoša je eto preoteo mladu, ta ja to znam, a vi se, kao neki Schiller, upinjete za njih iste, njima služite i zamalo da ne trčkarate za njima... Oprostite mi, dragi moj, ali

to je neka prilično gadna igra velikodušnim osjećajima... Kako vam to zbilja nije dodijalo! Pa i sramota je! Na vašem bih mjestu, čini mi se, umro od mrzovolje; a glavno je: sramota je, sramota!

— Kneže! Mene ste, čini mi se, namjerice dovezli ovamo da me uvrijedite! — zaviknem posvema raspakošćen.

— O, nisam prijatelju moj, nisam, ovoga sam časa naprosto poslovan čovjek i želim vam sreću. Jednom riječju, hoću da uredim cijelu stvar. Ali, okanimo se zasad cijele stvari, nego me saslušajte do kraja, uznastojte da se ne žestite, bar neka dva časka. Pa, šta mislite, ne biste li se vi oženili? Vidite, sada vam govorim o nečem tuđem: šta me, dakle, gledate tako začuđeno?

— Čekam dok sve ne svršite — odgovorim gledajući ga zaista začuđeno.

— Pa i nemam šta da kazujem. Želio bih baš znati šta biste rekli da vam tkogod od vaših prijatelja, koji vam želi pravu, istinsku sreću, a ne kakvu časovitu, ponudi mlađahnu, ljepuškastu djevojku, ali... koja je već štošta iskusila; govorim alegorijski, ali me vi razumijete, pa kao što je Natalja Nikolajevna, dakako s pristojnom nagradom... (pazite, govorim o tuđem, a ne o našem poslu), da, šta biste rekli?

— Reći ću vam da ste... pomjerili pameću.

— Ha-ha-ha. Neka! A vi kao da se spremate da me tučete?

I zaista sam bio spreman da nasrnem na njega. Dulje nisam mogao izdržati. Činio je na mene dojam nekakvoga gmaza, nekakvoga golemoga pauka, kojega sam strašno želio zgnječiti. Uživao je kako se meni podruguje; igrao se sa mnom kao mačka s mišem i mislio da sam posve u njegovoj vlasti. Činilo mi se (i ja sam to razumijevao) da mu je bilo neko zadovoljstvo, možda neka strast u bezobraštini, u toj bezočnosti, u tom cinizmu s kojim je strgavao najzad preda mnom svoju krinku. Želio je da uživa u mojem čuđenju, mojoj stravi. Iskreno me je prezirao i ismijavao.

Slutio sam, još od samoga početka, da je sve to namjerno i da šiba nekud; ali sam bio u takvu stanju da sam ga morao pošto-poto saslušati do kraja. Bilo je to u Natašinom interesu, te sam se morao odlučiti na sve i sve podnositi, jer u ovaj se čas rješavala možda cijela stvar. Ali kako da slušam te cinične, podle napadaje na nju, kako da ih podnosim hladnokrvno? A on je uz to još i sam vrlo dobro znao kako ne mogu da ga ne slušam, i to je još dvostručilo uvredu.

»Uostalom, ta on i sam treba mene« — pomislim i počnem mu odgovarati oštro, svadljivo. On je to razumio.

— Znate, mladi moj prijatelju — započe ozbiljno me gledajući — ja i vi ne možemo ovako nastaviti, zato je bolje da se pogodimo. Namjeravao sam, vidite, da vam štošta kažem, ali biste trebali biti tako ljubazni da pristanete i da saslušate, rekao što bilo. Želim da govorim kako me je volja i kako mi se mili, a po pravu tako i treba. Šta je, dakle, mladi moj prijatelju, hoćete li se strpjeti?

Savladao sam se i zašutio unatoč tomu što me je gledao s takvim jetkim podsmijehom kao da me sam izaziva na najoštriji protest. Ali je bio razabrao da sam pristao, da ne odlazim, pa nastavi.

— Ne srdite se na me, moj prijatelju! Ta na šta ste se rasrdili? Na sam način, nije li istina! Ta vi se od mene zapravo i niste nadali ničemu drugomu, ma kako govorio s vama: bilo s namirisanom uljudnošću, bilo ovako kao sada; smisao bi dakle bio ipak isti kao i sada. Vi me prezirete, nije li istina? Vidite, koliko u meni ima te mile priprostosti, iskrenosti, te bonhomie.[66] Sve priznajem, čak i svoje djetinjaste hirove. Da, mon cher,[67] da, nešto više bonhomie i kod vas, pa ćemo se dogovoriti, složiti se sasvim i najzad se ipak razumjeti. A meni se ne čudite; meni su već toliko dodijale sve te nevinosti, sve te Aljošine pastorale, sva ta šilerovština, sve te uzvišenosti u tom prokletom odnosu s tom Natašom (uostalom, vrlo umiljatom djevojčicom) te se — rekao bih — i nehotice veselim prilici da se nakreveljim svemu tomu. Pa, eto, našla se i prilika. Uz to sam želio i da vam razgalim svoju dušu. Ha-ha-ha!

— Vi me, kneže, zapanjujete, i ja vas ne prepoznajem. Zapadate u lakrdijaški ton; ta nenadana iskrenost...

— Ha-ha-ha! Ta to je donekle istina! Nadasve draga uporedba! Ha-ha-ha! Ja bančim, prijatelju moj, ja bančim, veselim se i zadovoljan sam, pa, a vi, pjesniče moj, treba da budete prema meni nešto blaži. Ali, bolje, dalje pijmo — odluči sasvim zadovoljan samim sobom i dolijevajući u čašu — eto, prijatelju moj, već samo ono glupo veće, sjećate se, kod Nataše, mene je najzad dotuklo. Istina je, ona je bila vrlo umiljata, ali sam odande otišao strahovito pakostan i neću to zaboraviti. Ni zaboraviti ni kriti. Doći će, dabome, i naše vrijeme, pa i ubrzo se približava, ali okanimo se sada toga! A htio sam vam,

između ostaloga, objasniti da baš imam crtu u karakteru koju još niste znali — a to je mržnja na sve te kukavne, nevrijedne naivnosti i pastorale, pa mi je uvijek bila jedna od najpikantnijih slasti pričiniti se isprva da sam i sâm takav, prilagoditi se tomu, prigrliti, obodriti kakvoga vječito mladoga Schillera, i onda ga iznenada, u jedan tren preneraziti; odjednom dići pred njim krinku i iz zanesena lica nakreveljiti mu se, isplaziti mu jezik baš u onom času kad se najmanje nada tomu iznenađenju. Šta? Vi to ne razumijete, vama se to čini gadnim, nezgrapnim, neplemenitim možda, je li?

— Razumije se da jest.

— Iskreni ste. Ali šta ću kad i mene samoga muče! Glupo je što sam iskren, ali takva mi je već narav. Međutim, htio bih vam pripovijedati neke događaje iz mojega života. Bolje ćete me razumjeti, i to će biti vrlo zanimljivo. Da, danas možda i zaista nalikujem na lakrdijaša, ali lakrdijaš je iskren, nije li istina?

— Poslušajte, kneže, kasno je sada i zaista...

— Šta? Bože, kako ste nestrpljivi! Ta kamo bi se žurili? Ded, posjedit ćemo, prijateljski ćemo se razgovoriti, znate, ovako uz čašu vina, kao dobri prijatelji. Vi mislite, ja sam pijan: svejedno, to je i bolje. Ha-ha-ha! Zaista, ti se prijateljski sastanci još dugo pamte, s tolikim se zadovoljstvom spominju. Vi niste dobar čovjek, Ivane Petroviču! Nema u vas sentimentalnosti, osjećajnosti. I što vam je do sata, do dva, za ovakva prijatelja kakav sam ja? Uz to, ta i to se tiče stvari... Pa, kako ne bi to razumjeli? I još ste literat; trebali biste i da blagosiljate slučaj. Ta po meni možete naslikati tip, ha-ha-ha! Bože, kako sam danas dražesno iskren!

Očito ga je hvatalo piće. Lice mu se promijenilo i dobilo neki zlobni izražaj. Očevidno mu se htjelo zajedati, bosti, gristi, podrugivati se. »Donekle je i bolje što je pijan — pomislim — pijan čovjek svagda izbrbljava.« Ali on nije popuštao.

— Moj prijatelju — započeo, očito uživajući u samom sebi — maloprije sam izvalio jedno priznanje, koje možda i nije zgodno, kako se u mene javlja gdjekada neodoljiva želja da u kojoj prigodi isplazim komu jezik. Zbog te moje naivne i prostodušne otvorenosti usporedili ste me s lakrdijašem, što me je iskreno rasmijalo. Ali ako me prekoravate ili mi se čudite sto sam s vama sada grub i možda čak nepristojan, kao seljak, jednom riječju, što sam iznenada

promijenio s vama ton, to, u tom slučaju, nikako nemate pravo. Prvo, meni je tako po volji, drugo, nisam kod svoje kuće nego s vama... to jest, hoću da reknem, mi sada bančimo kao dobri prijatelji, a treće, strašno volim hirove. Znate, od hira sam nekada bio metafizik i filantrop i vrzao se gotovo u istim idejama u kojima i vi. Ali, to je bilo strahovito davno, za zlatnih dana moje mladosti. Sjećam se, još sam onda došao kući na selo s humanim mislima, i razumije se, dosađivao se dozlaboga; nećete vjerovati šta mi se dogodilo. Od dosade se stadoh upoznavati s ljepuškastim djevojčicama... Ali, ne kreveljite li se? O, mladi moj prijatelju! Ta sada smo na prijateljskom sastanku. I kada bismo bančili, kada bismo se raspojasali! Ta ja sam ruska priroda, nepatvorena ruska priroda, patriot, volim se raspojasati, a uz to treba i uloviti priliku i sladiti se životom. Umrijet ćemo — i šta onda! Ljubakao sam dakle. Sjećam se, u jedne je pastirice bio muž, lijep, mlad seljačić. Ljuto sam ga kaznio i htjedoh ga dati u vojsku (nekadašnja obješenjaštva, pjesniče moj!), ali ga ipak nisam dao u vojsku. Umro je kod mene u bolnici... Imao sam, naime, na selu i bolnicu, dvadeset kreveta — sjajno uređenu; čistoća, parketni podovi. Uostalom, odavno sam je već dokinuo, ali onda sam se ponosio njome: bio sam filantrop, a seljačića sam na mrtvo ime išibao zbog žene... A šta ste se opet nakreveljili? Odurno vam je slušati? To buni vaše plemenite osjećaje? Pa, pa, umirite se! Sve je to prošlo. Učinio sam to dok sam bio romantik, kad sam htio da budem dobrotvor čovječanstvu, da osnujem filantropsko društvo. Bio sam onda zapao u takvu kolotečinu. Onda sam i šibao. Sada neću šibati; sada se treba kreveljiti; sada se svi mi kreveljimo — nastalo je takvo vrijeme... Ali nadasve mi je sada smiješan glupan Ihmenjev. Uvjeren sam da je on znao cijelu tu zgodu sa seljačićem... i šta? Po dobroti svoje duše, koja je — čini se — od meda samotoka, i jer se onda bio zaljubio u mene, pa me sam sebi hvalio — odlučio je da ničemu ne vjeruje i nije povjerovao; to jest, nije povjerovao činjenici, i dvanaest me je godina branio svom snagom, doklegod se nije zadrlo u njega samoga. Ha-ha-ha! Ta sve je to besmislica! Pijmo, mladi moj prijatelju! Poslušajte: volite li žene?

Nisam mu odgovarao. Samo sam ga slušao. Načeo je vec drugu bocu.

— A ja volim za večerom govoriti o njima. Bih li vas poslije večere upoznao s nekom Mlle Philiberte — a? Šta mislite? Pa šta vam je? Nećete ni da me gledate... hm!

Zamislio se. Ali odjednom digao glavu, nekako me napržito pogledao i nastavio.

— Evo, moj pjesniče, hoću da vam otkrijem jednu prirodnu tajnu, koju, čini mi se, nikako ne znate. Uvjeren sam da me nazivate u taj čas grešnikom, možda i nitkovom, nemani razuzdanosti i opačine. Ali evo šta ću vam kazati! Kad bi samo moglo biti (što, uostalom, po čovječjoj prirodi nikada ne može biti), kad bi moglo biti da svaki od nas opiše sve što mu je na dnu duše, ali tako da se ne ustegne prikazati ne samo ono što se boji kazati, te nipošto ne bi rekao svijetu, ne samo ono što se boji kazati svojim najboljim prijateljima, nego čak i ono što ga je ponekad strah priznati i samomu sebi — ta uzvitlao bi se na svijetu toliki smrad da bismo se svi počeli gušiti. Zato su, uz put da reknem, tako lijepe naše društvene prilike i pristojnost. U njima je duboka misao — neću reći, moralna, nego naprosto obrambena, udobna, što je, dakako, još bolje, jer i moral je zapravo ista takva udobnost, to jest, izumljen je jedino zbog udobnosti. Ali o pristojnosti ćemo poslije, sada se metem, podsjetite me kasnije na nju. A završit ću ovako: vi me objeđujete za opačinu, razuzdanost, nemoralnost, a ja sam sada možda jedino zato kriv jer sam iskreniji od drugih, i ništa više; jer ne tajim što drugi kriju čak i od sebe, kako sam prije rekao... Loše činim, ali sada hoću ovako. Uostalom, ne vodite brigu — nadoveže s podrugljivim smiješkom — rekao sam »kriv«, ali ja i ne molim nipošto za oproštenje. Da znate još: ne zbunjujem vas, ne pitam za to: nema li u vas samoga kakvih ovakvih tajna, pa da vašim tajnama opravdam i sebe... Postupam pristojno i plemenito. Uopće, ja postupam uvijek plemenito...

— Vi naprosto lupetate — rekoh gledajući ga prezirno.

— Bubam, ha-ha-ha! A bih li rekao šta sada mislite? Vi mislite: čemu sam vas doveo amo i odjednom ni pet ni šest pred vama progovorio tako iskreno? Je li ili nije?

— Jest.

— E, to ćete kasnije doznati.

— Sve u svemu, ispili ste gotovo dvije boce i... napili ste se.

— To jest, naprosto, opio sam se. I to može biti. »Napili ste se!« to je naime nježnije nego: »Opili ste se.« Oj čovječe, prepuni finoće! Pa, mi smo se opet, čini mi se, počeli grditi, a započeli smo govoriti o takvom zanimljivom predmetu. Da, moj pjesniče, ako ičega na svijetu ima, što je ljepuškasto i ljupko, to su žene.

— Znate, kneže, ipak ne razumijem zbog čega ste izabrali bas mene da mi povjerite svoje tajne i ljubavne... težnje.

— Hm... ta već sam vam rekao da ćete doznati kasnije Ne brinite; uostalom, makar bilo i tako, bez ikakvih razloga; vi ste pjesnik, vi ćete me razumjeti, a ja sam vam već i govorio o tom. Ima osobite pohotnosti u tom nenadanom trganju krinke, u tom cinizmu, s kojim se čovjek pred drugim prikazuje odjednom u takvu liku da se ne udostojava ni zastidjeti pred njim. Pripovjedit ću vam jedan događaj: bio je u Parizu neki šenuti činovnik; kasnije su ga strpali u ludnicu pošto su se najzad uvjerili da je lud. Kad je, dakle, pomjeravao pameću, evo šta je smislio sebi za zabavu: razdijevao se kod kuće, posve, kao Adam, ostavljao na sebi jedino obuću, zaogrtao se širokim plaštom sve do peta, umotavao se u njega, te ozbiljna, dostojanstvena lica izlazio na ulicu. Tako, kad ga pogledaš sa strane, čovjek je kao i svi, šeta se u prostranom plaštu za svoju zabavu. Ali ako sretne nekog prolaznika, gdjegod nasamo, a nikoga nema u blizini, prilazio mu je nadasve ozbiljna i misaona lica, naglo se zaustavljao pred njim, raširivao svoj plašt i pokazivao se u svoj... golotinji. To je trajalo jedan čas, onda se opet umotavao i, šuteći, ni da bi mu zadrhtao koji mišić na licu, prolazi kraj gledaoca, ukočenoga od čuda, dostojanstveno, lako, kao sjena u Hamletu. Tako je postupao sa svima, s muškarcima, sa ženskima, s djecom, i u tom mu je bilo cijelo uživanje. Eto jedan dio tog uživanja možeš steći ako iznenada zvizneš kakvomu Schilleru i jezik mu isplaziš kad on i ne sanja o tom. »Zviznuti« je zgodna riječca? Čitao sam je negdje baš u vašoj suvremenoj literaturi.

— Pa, bio je dakle lud, a vi...

— Pamet u se?

— Da.

Knez zahohoće.

— Pravo prosuđujete, dragi moj — nadoveže on s najbestidnijim izražajem na licu.

— Kneže — rekoh, ražešćen njegovom bezobraštinom — vi nam zavidite, među njima i meni, i svetite se sada meni za sve i zbog sviju. Sve je to u vama od najsitničavijega samoljublja. Vi ste pakosni i sitničavo pakosni. Mi smo vas rasrdili i možda se ponajviše srdite zbog one večeri. Ničim mi, dakako, niste mogli toliko odmazditi koliko tim krajnim prezirom prema meni; oslobađate sebe čak i od svakidašnje uljudnosti, što je moramo svi među sobom održavati. Želite mi jasno pokazati kako se ne udostojavate ni da se stidite preda mnom, pa skidate preda mnom tako otvoreno i tako neočekivano svoju gadnu krinku i ističete svoj moralni cinizam...

— Čemu mi govorite sve to? — zapita on, mračno i pakosno me gledajući. Da pokažete svoju pronicavost?

— Da pokažem kako vas razumijem, i da vam to kažem.

— Quelle idée, mon cher[68] — nastavi on, a odjednom promijenio svoj ton u prijašnji veseli i brbljavo dobrodušni. — Samo ste me odvratili od predmeta. Buvons, mon ami,[69] dopustite da vam nalijem. A upravo vam htljedoh pripovijedati jednu predivnu i izvanredno zanimljivu dogodovštinu. Pripovjedit ću vam je u općim crtama. Bio sam nekada poznat s nekom gospođom: nije bila u prvoj mladosti, nego otprilike u dvadeset sedmoj, osmoj godini — krasotica prvoga reda: to su grudi, to je držanje, to je hod! Gledala je pronicavo kao orlovica, ali uvijek oporo i oštro; držala se veličanstveno i odbojno. Bila je na glasu da je hladna kao zima o Bogojavljenju, i sve je zastrašivala svojom nedosežnom, grozomornom krepošću. Baš grozomornom. U svemu njenu krugu nije bilo takvoga bezobzirnoga suca kakva je bila ona. Nije karala samo opačinu nego i najsitniju slabost u drugih žena, i karala je neporecivo, bez priziva. U svojem je krugu bila vrlo uvažena. Starice, najponosnije zbog kreposti, štovale su je, čak joj se i ulagivale. Ona je sve posmatrala kreposno-kruto, kao opatica srednjovjekovnoga samostana. Mlade su žene drhtale od njena pogleda i suda. Jedna jedina njena napomena, jedna jedina aluzija mogla je uništiti reputaciju — takav je položaj bila stekla u društvu — a bojali su je se čak i muškarci. Najzad se odala nekomu kontemplativnomu misticizmu koji je, uostalom, također bio tih i veličanstven... I šta je? Nije bilo razuzdanice razuzdanije od te žene, a meni se posrećilo da

sam stekao njeno potpuno povjerenje. Jednom riječju — bio sam njen tajni i tajnoviti ljubavnik. Veza je bila uspostavljena tako vješto, tako majstorski, da nitko ni od njenih domara nije mogao ni najmanje sumnjati; jedino njena nadasve ljepuškasta komornica, Francuskinja, znala joj je za sve tajne; ali u tu komornicu mogla se posve pouzdati: i ona je pri tom sudjelovala — na koji način, to ću sada ispustiti. Gospođa je bila toliko požudna da bi od nje mogao naučiti i sam marquis de Sade.[70] Ali u toj je nasladi bila najjača, najpronicavija i najpotresnija njena tajnovitost i bezočnost prevare. Taj podsmijeh svemu, o čemu je grofica pripovijedala u društvu kao o nečem uzvišenom, nedostupnom i nepovredivom, i najzad taj nutarnji, đavolski hohot i gaženje svega što se ne smije gaziti — i sve to bez granica, dotjerano do krajnosti, na koju se ne bi usudila da pomisli uobrazilja ni u najjačoj groznici — to je iznad svega i bila najjasnija oznaka one naslade. Da, bio je to sam đavao u ljudskom tijelu, ali je bio nepobjedivo zamaman. Ni sada ne mogu bez zanosa da je se sjetim. U žaru najplemenitijih naslada znala je iznenada hohotati kao mahnita, i ja sam razumijevao, odlično razumijevao taj hohot, pa sam i sam hohotao. I sada mi još zastaje dah kad se samo sjetim, iako je tomu već mnogo godina. Za godinu dana odmijenila me drugim. Sve da sam i htio, ne bih joj mogao nauditi. Ta tko bi mi i povjerovao? Kakav je to karakter? Šta velite, moj mladi prijatelju?

— Pi, gadarija! — odgovorim kad sam s odvratnošću saslušao to priznanje.

— Ne biste bili moj mladi prijatelju kad biste drugačije odgovorili! I znao sam da ćete to kazati. Ha-ha-ha! Počekajte, mon ami, poživjet ćete i razumjet ćete, a sada — sada vam treba još kolačića. Kad vi ovako, onda vi niste pjesnik: ta je žena poimala život i umjela je da se okoristi njime.

— Ali čemu tjerati do takvoga zvjerstva?

— Do kakvoga zvjerstva?

— Do kojega je dotjerala ta žena i vi s njom.

— A, vi to nazivate zvjerstvom — to znači da se još vodate na uzici i preskakujete preko uzice. Priznajem, dakako, da se samostalnost može javiti i u posve protivnom, ali... deder da govorim jasnije, mon ami!... priznajte i sami, ta sve je to besmislica.

— A šta nije besmislica?

— Besmislica nije ličnost, nisam ja sam. Sve je za me i sav je svijet stvoren za me. Poslušajte, moj prijatelju, još vjerujem u to da se na svijetu može dobro poživjeti. A to i jest najljepša vjera, jer bez nje ne možeš čak ni loše živjeti; morao bi se otrovati. Kažu da je neki glupan i učinio tako. Dotle je razvio svoju filozofiju da je porušio sve, sve, čak i zakonitost svih normalnih i prirodnih čovječjih dužnosti, i dotjerao dotle da mu nije ništa preostalo; za zbroj mu preostala ništica, pa on proglasio da je najljepša u životu cijanovodična kiselina. Reći ćete: to je Hamlet, to je grozan očaj, jednom riječju, reći ćete štogod veličanstveno, što se nama ne bi nikada ni prisnilo. Ali ste vi pjesnik, a ja sam prost čovjek, i zato velim da se stvar mora promatrati s najpriprostijega, najpraktičnijega gledišta, odavno sam se već, na primjer, oslobodio svih okova i dužnosti. Držim da sam vezan samo onda kad mi to kakogod koristi. Vi dakako ne možete stvari promatrati tako, sputane su vam noge i ukus vam je bolestan. Čeznete za idealima i vrlinama. Ali, prijatelju, i sam sam voljan priznati sve štogod naredite; ali šta bih radio kad zacijelo znam da je u osnovi svih čovječjih vrlina najveća sebičnost. I što je nešto kreposnije, to više sadrži sebičnosti. Ljubi samoga sebe — to je jedino načelo koje priznajem. Život je trgovačka pogodba: ne razbacuj uludo novce, ali izvoli plaćati za udovoljenje, pa si izvršio dužnost svoju prema bližnjemu — to je moj moral, ako vam je baš zbilja potreban, premda priznajem da je, po mom sudu, bolje i ne plaćati bližnjemu nego ga znati primorati da radi besplatno. Nema ideala i neću da ih imam: nisam nikada ginuo za njima. Na svijetu možeš tako veselo i tako ugodno proživjeti i bez ideala... i ja se en somme[71] veoma radujem što mogu da budem bez cijanovodične kiseline. Ta da sam malko kreposniji, možda i ne bih mogao biti bez nje, kao i onaj glupan filozof, vjerojatno Nijemac! Ne! U životu ima još mnogo lijepoga! Volim utjecaj, čin, dvorac, golem ulog u kartama. (Strahovito volim karte.) Ali, glavno su, glavno — žene... u svim oblicima; volim dapače i tajnu mračnu razuzdanost, što neobičniju i originalniju, čak i malo s prljavštinicom, zbog raznolikosti... Ha-ha-ha! Gledam vaše lice: s kakvim me prezirom gledate sada!

— Pravo kažete — odgovorim.

— Pa, recimo, da i pravo kažete, ali svakako je bolja prljavštinica nego cijanovodična kiselica. Nije li istina?

— Nije, i bolja je cijanovodična kiselina.

— Namjerice sam vas zapitao »Nije li istina?« da uživam u vašem odgovoru; znao sam ga unaprijed. Nije, moj prijatelju: ako ste istinski čovjekoljub, to poželite svim pametnim ljudima ovakav isti ukus kakav je u mene, pa i s prljavštinicom, jer inače neće pametan čovjek naskoro imati razloga da bude na svijetu te će preostati sami glupani. Ala će biti sretni! Ta i sada ima poslovica: blago glupanima, a znate, ništa nije ugodnije nego živjeti s glupanima i odobravati im: korisno je! Nemojte misliti o meni da cijenim predrasude, da se držim nekih uvjeta i težim za utjecajem; ta ja vidim da živim u pustu društvu; ali zasad mi je toplo u njemu, te mu odobravam, govorim da ga čvrsto branim, a ako se desi prilika, prvi ću ga ostaviti. Ta ja znam sve vaše nove ideje, iako se nisam nikada mučio njima, a i čemu! Nikada me nije grizla savjest ni radi čega. Na sve pristajem, samo neka mi bude dobro, a ovakvih nas je bezbroj, i zaista nam je dobro. Sve na svijetu može poginuti, jedini mi nećemo poginuti nikada. Nas ima odonda, otad ima svijeta. Sav svijet može propasti nekamo, ali ćemo mi isplivati, mi ćemo uvijek isplivati na površinu. Zbilja: pogledajte makar samo kako su žilavi ljudi kao što smo mi. Ta mi smo valjda fenomenalno žilavi; je li vas to kada preneražavalo? Mi doživljujemo osamdesetu godinu. Štiti nas dakle i sama priroda, he-he-he! Želim svakako da poživim do devedesete godine. Ne volim smrt i bojim je se. Ta vrag bi i znao kako ću morati umrijeti! Ali čemu i da govorim o tom! Na to me je navrkao onaj filozof što se otrovao. Do vraga filozofija! Buvons, mon cher! Ta mi smo bili započeli razgovor o lijepim djevojkama... A kamo ćete?

— Idem, a i vama je vrijeme...

— Manite se, manite se! Otvorio sam vam, rekao bih, cijelo svoje srce, a vi i ne osjećate tako jasan dokaz prijateljstva. He-he-he! U vas je malo ljubavi, moj pjesniče. Ali, stanite, još ću jednu bocu...

— Treću?

— Treću. O kreposti, moj mladi pitomče (dopustite da vas nazovem tim slatkim imenom; tko zna, možda će vam moje pouke i koristi)... O kreposti, dakle, moj, pitomče, rekao sam vam već: »Što je krepost kreposnija, to je više sebičnosti u njoj.« Želim vam o toj

temi pripovijedati nadasve umiljatu zgodu: volio sam jednom neku djevojku i volio je gotovo iskreno. Ona je dapače mnogo žrtvovala meni...

— Je li to ona koju ste okrali? — zapitam grubo; nisam se više htio susprezati.

Knez zadršće, promijeni se u licu i upilji zažarene oči u me; u pogledu mu je bila dvoumica i bjesnilo.

— Stanite — izgovori kao sam sebi — stanite, pustite me da smislim. Zaista sam pijan i teško mi je smisliti...

Ušuti, pa me je ispitljivo, onako isto pakosno gledao, a rukom mi držao ruku kao da se boji neću li otići. Uvjeren sam da je u taj čas smišljao i istraživao otkud znam tu stvar, koju gotovo nitko ne zna, i nema li kakve opasnosti u svemu tomu. Tako je potrajalo otprilike čas; ali, odjednom mu se lice naglo promijenilo; opet mu se u očima javio prijašnji podrugljivi, pijano veseli izražaj. On zahohoće.

— Ha-ha-ha! Pravi pravcati Talleyrand! Pa šta je, i zaista sam stajao pred njom kao popljuvan kad mi je bubnula u oči da sam je okrao! Ala je vriskala onda, ala je grdila! Bila je bijesna žena i... nimalo suzdržljiva. Pa, rasudite sami: prvo, nisam je nipošto okrao, kako ste se izrazili maloprije. Sama mi je poklonila svoje novce te su već bili moji. Recimo, dakle, vi meni poklanjate svoj najljepši frak (dok je to govorio, pogledao je moj jedini i prilično nezgrapni frak, što mi ga je pred tri godine sašio krojač Ivan Skornjagin), ja sam vam zahvalan, nosim ga, odjednom se nakon godine dana sa mnom posvadite i tražite da vam ga vratim, a ja sam ga već iznosio. To nije plemenito; čemu i poklanjati? Drugo, unatoč tomu što su novci bili moji, bio bih ih svakako vratio, ali, priznajte i sami, otkud bih odjednom i skupio toliku svotu? A glavno je, ne trpim pastorale i šilerovštinu, rekao sam vam već — to je dakle i bio svemu razlog. Ne biste ni povjerovali kako se razmetala preda mnom i vikala da mi poklanja (uostalom moje) novce. Pakost me zaokupila i odjednom sam uspio rasuđivati sasvim valjano, jer mi nikada ne ponestaje sabranosti duha: rasudio da ću je možda i unesrećiti ako joj vratim novce. Oteo bih joj zadovoljstvo da se osjeća posve nesretnom zbog mene i da me poradi toga proklinje dok živi. Vjerujte, moj prijatelju, u nesreći ovakve vrsti ima čak i neka uzvišena omama od svijesti da si posve prav i velikodušan te imaš potpuno pravo da svojega

uvreditelja okrstiš nitkovom. Ta se omama od pakosti nalazi, dakako, u šilerovskih priroda — možda ona kasnije nije imala ništa da jede, ali sam uvjeren da je bila sretna. Nisam htio da joj otmem tu sreću, i nisam joj poslao novce. Takvim se načinom i sasvim opravdalo moje načelo — što je čovječja velikodušnost glasnija i krupnija, to je u njoj više odvratne sebičnosti... Zar vam to nije jasno? Pa... htjeli ste me uvrebati, ha-ha-ha!... Ali, priznajte, htjeli ste me u vrebati?... Oh, Talleyrande!

— Zbogom! — rekoh ustajući.

— Časak! Dvije završne riječi — uzvikne on, odmjenjujući naglo gadni ton svoj ozbiljnim tonom. — Saslušajte posljednje moje riječi: iz svega što sam vam rekao proizlazi jasno i sjajno (mislim da ste to primijetili i sami) da nikada i ni za koga neću propustiti svoju korist. Volim novce i oni su mi potrebni. Katerina Fjodorovna ih ima mnogo; njen je otac deset godina držao zakup pića. Ona ima tri milijuna, i ta će mi tri milijuna vrlo dobro doći. Aljoša i Katja pravi su par; oboje su glupani do krajnosti; meni to i treba. I zato svakako želim i hoću da se oni uzmu, i to što prije. Za dvije, tri sedmice odlaze grofica i Katja na selo. Aljoša će ih pratiti. Obavijestite Natalju Nikolajevnu; neka ne bude pastorala, neka ne bude šilerovštine, neka se ne bune protiv mene. Ja sam osjetljiv i pakostan; branit ću svoje. Nje se ne bojim: nema sumnje, sve će biti po mojoj volji, i zato, ako je sada upozoravam, gotovo je to radi nje same. Pazite, dakle, da ne bude gluposti i da se ona vlada razborito. Ako ne bude, zlo po nju, veoma zlo. Već samo zato treba da mi bude zahvalna što nisam postupio s njom kako treba, po zakonima. Znajte, moj pjesniče, da zakoni zaštićuju obiteljski mir; oni zajamčuju ocu sinovljevu poslušnost i da se ne hrabre oni koji djecu odvraćaju od svetih dužnosti prema roditeljima. Smislite, napokon, da imam veza, a ona nema nikakvih i... zar ne razabirete šta bih mogao učiniti od nje?... Ali nisam učinio, jer se dosad vladala razborito. Ne vodite brigu: za ovo pol godine bistre su oči motrile svakoga časa svaku njihovu kretnju, i ja sam znao sve do posljednje sitnice. I zato sam mirno čekao da je Aljoša ostavi sam, što je već i započelo; a donde mu je to ugodna zabava. Ja sam, pak, ostao u njegovim mislima čovječan otac, a meni treba da on tako misli o meni. Ha-ha-ha! Kad se sjetim da sam joj one večeri govorio gotovo komplimente što je bila tako velikodušna i

nesebična te se nije udala za njega; da mi je znati kako bi se udala! Što se, pak, tiče tadašnjega moga dolaska njoj, sve je bilo jedino zato jer je već bilo vrijeme da se dokrajči njihova veza. Ali sam morao o svem da se uvjerim svojim očima, svojim osobnim iskustvom... Dakle, je li vam dosta? Ili biste možda još htjeli doznati: zašto sam vas doveo amo, zašto sam se tako prenemagao pred vama i tako se bezazleno ispovijedao, premda se sve moglo reći bez ikakva ispovijedanja — da?

— Da. — Sabrao sam se i slušao pomamno. Nisam mu ništa više mogao odgovoriti.

— Jedino zato, moj prijatelju, jer sam u vas opazio nešto više razboritosti i jasna pogleda na stvari nego u oba naša glupančića. Mogli ste i prije znati tko sam, pogađati, stvarati mišljenja o meni, ali sam htio da vas izbavim od svega toga posla, te sam odlučio da vam otvoreno pokažem s kim imate posla. Zbiljski dojam je velika stvar. Razumijete me, dakle, rnon ami. Znate s kim imate posla, vi je volite, i zato ćete se, nadam se sada, poslužiti svim svojim utjecajem (a vi ipak imate utjecaja na nju) da je izbavite iz nekih neprilika. Inače će biti neprilika, i ja vas uvjeravam, i uvjeravam, da to nisu šale. Ali, napokon, treći je razlog mojoj iskrenosti prema vama... (a vi ste to i pogodili, dragi moj), da, želio sam zaista da malo pljucnem na svu tu stvar i da pljucnem pred vašim očima...

— I postigli ste svoj cilj — rekoh, dršćući od uzrujanosti. — Priznajem da ničim niste mogli ovako pokazati svu svoju zlobu i sav prezir prema meni, i prema svima nama, kao s tom iskrenošću. Ne samo što se niste bojali da bi vas vaša iskrenost mogla kompromirati preda mnom, nego se dapače niste ni stidjeli mene... Zaista ste nalikovali na onoga luđaka u plaštu. Vi me niste smatrali za čovjeka.

— Pogodili ste, moj mladi prijatelju — reče on ustajući — sve ste pogodili; ta niste uzalud literat. Nadam se da se rastajemo prijateljski. Nećemo piti bratimstvo?

— Pijani ste i jedino zato vam ne odgovaram kako bi trebalo...

— Opet figura prešućivanja — niste odgovorili kako bi trebalo odgovoriti, ha-ha-ha! Da za vas platim, ne dopuštate?

— Ne brinite se, platit ću sam.

— Pa, nema sumnje. Nije li nam uz put?

— Neću s vama.

— Zbogom, moj pjesniče! Nadam se da ste me razumjeli...

Izađe, koračajući nešto nesigurno i ne osvrćući se na me.

Lakaj ga posadi u kočiju. Ja krenem svojim putem. Bilo je tri sata pred jutro. Kiša je padala, noć je bila tamna...

ČETVRTI DIO

GLAVA I

Neću opisivati svoje ogorčenje. Unatoč tomu što sam se svemu mogao nadati, bio sam preneražen; kao da je sasvim iznenada iskrsnuo preda mnom u svoj svojoj nakaznosti. Sjećam se, uostalom, da sam osjećao neodređeno: kao da me nešto prignječilo, ozlijedilo i težak mi je jad sve jače te jače izjedao srce; bojao sam se za Natašu. Slutio sam da je čekaju mnoge muke i smeteno sam se starao kako bih ih mimoišao, kako bih olakšao te posljednje časove pred konačnim raskidom. A o raskidu nije bilo nikakve sumnje. On se približavao, i kako ne bih pogodio kakav će biti!

Nisam ni razabrao kako sam došao kući, iako me je kiša kvasila za svega puta. Bila su već tri sata pred zoru. Nisam još ni bio kucnuo na vratima moga stana, a začulo se stenjanje i vrata se počela brzo otvrati kao da Nelly nije ni legla spavati nego je sve to vrijeme baš na pragu čekala mene. Svijeća je gorjela. Pogledam Nellu u lice i uplašim se: sasvim se izmijenilo, oči joj žare kao u groznici i gledaju nekako neobično, kao da me ne poznaju. Bila je u jakoj vrućici.

— Nelly, šta ti je, jesi li bolesna? — zapitam, saginjući se nad nju i obuhvativši je rukom.

Ona se dršćući privila uza me, kao da se boji nečega, progovorila nešto, brzo, otržito, kao da me je samo čekala da mi što prije to pripovijedi. Ali su joj riječi bile bez veze i čudne; nisam ništa razumio, bila je u bunilu.

Odvedem je brže do postelje. Ali ona samo leti prema meni i privija se uza me, kao u prepasti, kao da me moli neka je zaštitim od nekoga, a kad je već bila legla u postelju, sve mi se još hvatala za ruku i krepko je držala, bojeći se da ne bih opet otišao. Bio sam toliko potresen i uzrujan da sam, gledajući je, i zaplakao. I sâm sam bio bolestan. Kad je spazila moje suze, dugo se i nepomično zagledavala u mene s napregnutom pažnjom, kao da nastoji da nešto razabere i smisli. Vidjelo se da je to stoji silna napora. Napokon joj sinulo na licu nešto nalik na misao; nakon jakoga nastupa padavice obično nije mogla neko vrijeme da sabere svoje misli i da razumljivo izgovara riječi. Tako je bilo i sada: upela se

neobično da mi kaže nešto, ali se dosjetila da je ne razumijem, pružila mi ručicu i počela mi otirati suze, onda me zagrlila, privukla me sebi i poljubila.

Bilo je jasno: dok nisam bio kod kuće, dobila je napadaj upravo u času kad je stajala kraj vrata. Kad se osvijestila nije valjda dugo mogla da se snađe. U to se vrijeme zbilja miješala s tlapnjom, te joj se zacijelo prikazalo nešto užasno, neke strahote. U taj je isti čas nejasno znala da ću se vratiti te zakucati na vrata, i zato je, dok je ležala kraj praga na podu, pozorno očekivala moj povratak i pridigla se čim sam kucnuo.

Ali zašto se baš našla kod vrata? — pomislim i odjednom na čudo svoje opazim da je u bundici (bio sam joj tek kupio od starice tržarke, koja mi se svratila u stan, a davala mi je ponekad svoju robu na dug), namjeravala je, dakle, da ode nekamo od kuće i valjda je već otključavala vrata kad ju je iznenada oborila padavica. Kamo li je htjela ići? Nije li već i onda bila u bunilu?

Međutim joj nije prolazila vrućica te je nabrzo zapala opet u bunilo i nesvjesticu. Dva puta je već dobivala u mom stanu napadaj, ali se uvijek svršavalo sretno, sada je pak bila kao u vrućici. Presjedim uz nju otprilike pol sata, onda primaknem divanu stolice i legnem, kako sam bio obučen, do nje, da se brže probudim ako me zovne. Svijeću nisam gasio. Još sam je mnogo puta pogledavao prije nego što sam zaspao. Bila je blijeda; usne joj se zagorjele od vrućice i bile okrvavljene, valjda od pada; s lica joj nije silazio izražaj straha i nekoga mučnoga jada, koji je, čini se, nije ostavljao ni u snu. Odlučim da ću sutra što ranije do doktora ako joj krene nagore. Bojao sam se da ne bude prava vrućica.

»To ju je zaplašio knez!« pomislim i protrnem, i sjetim se njegove pripovijesti o ženi što mu je u lice bacila svoje novce.

GLAVA II

... Prođoše dvije sedmice; Nelly je ozdravljala. Nije bila u groznici, ali veoma bolesna. Ustala je iz postelje tek potkraj travnja, u bistar, vedar dan. Bila je Velika nedjelja.

Jadno stvorenje! Ne mogu nastaviti prijašnjim redom pripovijedanje. Mnogo je vremena prošlo već do ovog ćasa otkad

zapisujem svu tu prošlost, ali se još i sada s teškom, oštrom tugom sjećam onoga blijedoga, mršavoga lica, onih pronicavih, dugih pogleda njenih crnih očiju kad bi ostajali sami, te me gledala sa svoje postelje, gledala me, dugo gledala, kao da me izaziva da pogodim što joj je na pameti; ali kad bi vidjela da ne pogađam, samo bi se, u prijašnjoj dvoumici, tiho i kao sama sebi osmjehnula i odjednom mi umiljato pružila užarenu ručicu s mršavim, isušenim prstićima. Sada je sve prošlo, sve se već zna, ali dosad još nisam znao cijelu tajnu toga bolnoga, uvrijeđenoga maloga srca.

Osjećam da ću se udaljiti od pripovijesti, ali bih ovog časa želio misliti jedino na Nellu. Začudo: sada, kad sam samcat ležim na bolničkoj postelji, ostavljen od sviju koje sam onako mnogo i neobično volio — sada mi i kakvagod sitna dogodovština iz onoga vremena, koju tada nisam često ni primjećivao i brzo je zaboravljao, odjednom iskrsne u pameti i iznenada zadobiva u mojem umu sasvim drugo značenje, koje cjelovito objašnjava sada ono što sve dosad nisam mogao razumjeti.

Za prva četiri dana njene bolesti strašno smo se ja i doktor bojali za nju, ali me petoga dana odveo doktor u stranu i rekao da se ne moramo ničega bojati, ona će svakako ozdraviti. Bio je to onaj isti doktor, odavno moj znani stari neženja, dobrijan i čudak, kojega sam bio pozvao još za prve Nelline bolesti i koji me je onako prenerazio Stanislavljevim odličjem izvanredne veličine što mu je visjelo o vratu.

— Ne moramo se, dakle, ničega bojati! — rekoh obradovan.

— Da, sad će ozdraviti, ali će onda vrlo brzo umrijeti.

— Šta, umrijet će! Pa zašto! — uzviknem, zapanjen tom presudom.

— Da, svakako će vrlo brzo umrijeti. Bolesnica ima organsku grešku na srcu te će i pri malim nepovoljnim okolnostima opet pasti u postelju. Možda će iznova ozdraviti, ali će onda opet leći i najzad umrijeti.

— I zar se nikako ne može spasiti? Ta ne može biti.

— Ali to mora biti. A ipak, ako se uklone nepovoljne okolnosti, može se bolesnica, uz miran i tih život, kad bude imala više zadovoljstva, spasiti još za neko vrijeme od smrti pa i događaju se slučajevi... nenadani... abnormalni i čudni... jednom riječju, bolesnica

se može dapače i spasiti ako se sluče u isto vrijeme mnoge povoljne okolnosti, ali radikalno se spasiti ne može nikada.

— A šta da se čini sada, bože moj?

— Slušati savjete, provoditi miran život i redovno uzimati praške. Primijetio sam da je ta djevojka hirovita, promjenjljive ćudi i dapače podrugljiva; nikako ne voli uredno uzimati praške i evo je baš sada odlučno odbila.

— Jest, doktore. Zaista je čudna, ali ja sve to pripisujem bolesnoj razdraženosti. Jučer je bila vrlo poslušna; a danas, kad sam joj ponudio lijek, odgurnula je tobože slučajno žlicu i sve se prolilo. Kad sam pak htio da razmočim nov prašak, strgla mi cijelu škatuljicu i lupila je o pod, a onda briznula u plač... Ali mi se čini da nije zato što je primoravana da uzme praške — nadovežem, pošto sam malko razmislio.

— Hm! Iritacija. Prijašnje velike nesreće (ja sam doktoru potanko i otvoreno ispripovijedao mnogo iz Nellinog života i moje ga je pripovijedanje veoma prenerazilo), sve je to u vezi i otud i jest njena bolest. Zasad je jedino sredstvo da uzima praške, i ona mora uzeti prašak. Otići ću joj i još ću jednom uznastojati da joj usadim osjećaj dužnosti da mora slušati liječničke savjete i... to jest, uopće... uzimati praške.

Iziđemo obojica iz kuhinje (gdje smo se bili sastali), i doktor se opet približi bolesničinoj postelji. Ali Nelly kao da nas je čula: barem je pridigla glavu s uzglavlja, okrenula na našu stranu uho i za sve vrijeme prisluškivala oprezno. Opazio sam to kroz odškrinuta vrata; a kad smo joj prilazili, obješenjakinja šmugnula opet pod pokrivač, pa je s podrugljivim smiješkom virkala na nas. Jadnica je strašno izmršavjela za ta četiri dana bolovanja: oči joj upale, vrućica joj sve još nije prolazila. Tim su joj neobičnije pristajali licu nestašno obličje i svadljivi blistavi pogledi, kojima se neobično čudio doktor, najdobroćudniji od sviju Nijemaca u Petrogradu.

Ozbiljno, nastojeći da stiša kolikogod može glas, razložio joj prijaznim i najnježnijim tonom kako su prašci prijeko potrebni i spasonosni, svakomu je, dakle, bolesniku dužnost da ih prima. Nelly digla glavu, ali odjednom, čini se, slučajno makla rukom i zapela za žlicu, pa se sva ljekarija prolila opet na pod. Uvjeren sam da je to učinila namjerice.

— To je veoma neugodna neopreznost — reče starčić mirno — i ja sumnjam da ste to učinili namjerice, što nikako ne valja. Pa... sve se može popraviti i opet se može razmočiti prašak.

Nelly mu se nasmije baš u oči.

Doktor metodički zamahne glavom.

— To nikako ne valja — reče raskvašujući novi prašak — vrlo je, vrlo pokudno.

— Ne srdite se na me — odgovori Nelly, brižno nastojeći da se ne nasmije opet — svakako ću uzeti... A volite li vi mene?

— Ako se budete valjano vladali, veoma ću vas voljeti.

— Veoma?

— Veoma.

— A sada me ne volite?

— I sada vas volim.

— A hoćete li me poljubiti, ako zaželim da vas poljubim?

— Hoću, ako budete zaslužili.

Sada Nelly i opet nije mogla izdržati nego se iznova nasmijala.

— Bolesnica je vesele ćudi, ali sada su to živci i hirovitost — šapne mi doktor najozbiljnijeg lica.

— Pa, dobro, ispit ću prašak — uzvikne odjednom Nelly slabim svojim glasićem — ali kad narastem i budem velika, hoćete li me vi uzeti?

Po svoj joj se prilici neobično svidjelo što je smislila tu novu obijest; oči su joj se sve žarile, a usne se trzale od smijeha dok je čekala odgovor od nešto začuđenoga doktora.

— Pa da — odgovori on, smješkajući se nehotice tom novom hiru — ta da, ako budete dobra i pristojna djevojka, ako budete poslušni i budete...

— Uzimali praške? — prihvati Nelly.

— Oho! Pa da, ako budete uzimali praške. Dobra je djevojka — šapne mi opet — u njoj ima mnogo, mnogo... što je dobro i pametno, ali ipak... uzeti je za ženu... čudna li hira.

I opet joj ponudi lijek. Ali sad se nije više ni pretvarala nego naprosto odozdol podbola rukom žlicu i sva ljekarija pljusnula jadnom starčiću baš na plastron na košulji i u lice. Nelly se naglas nasmijala, ali ne prijašnjim dobrodušnim, veselim smijehom. Na licu joj zatitralo nešto kruto, pakosno. sve to vrijeme kao da se uklanjala

momu pogledu, gledala je samo doktora te s podsmijehom, iz kojega je ipak izbijao nemir, očekivala šta li će sada raditi »smiješni« starčić.

— O! Vi opet... Takva nesreća! Pa... može se opet razmočiti prašak — izgovori starac, otirući rupcem lice i plastron.

To je strašno prenerazilo Nellu. Nadala se da ćemo se ljutiti; mislila je da će biti grđena, prekoravana, a možda je nesvjesno jedino to i željela u taj čas — kako bi imala izliku da odmah zaplače, da zarida kao u histeriji, da opet, kao maloprije, razbaca praške, pa da od zlovolje i razbije štogod i da svim time utaži svoje hirovito bolno srdašce. Takvi se hirovi ne događaju jedino u bolesnika, ni jedino u Nelle. Hodao sam, kao što sam često znao, gore-dolje po sobi s nesvjesnom željom da bi me tko što prije uvrijedio, ili da bi mi rekao riječ koja bi se mogla smatrati za uvredu, pa da što prije iskalim na komu srce. Žene, pak, kad na ovakav način »iskaljuju« srce, počnu najiskrenije plakati, a koje su najčuvstvenije, dotjeraju čak i do histerije. Stvar je sasvim obična, najsvakidašnjija i događa se najčešće onda kad ti je u srcu još kakav drugi jad, često nepoznat nikomu, pa bi želio, ali ga ne možeš otkriti nikomu.

Ali se Nelly odjednom stišala, preneražena anđeoskom dobrotom starčića kojega je uvrijedila, i njegovom strpljivošću kako joj opet raskvašuje treći lijek. Podsmijeh joj sletio s usana, rumen joj udarila u lice, oči se ovlažile: pogledala me letimice i odmah svrnula pogled. Doktor joj ponudio lijek. Ona ga krotko bojažljivo ispila, uhvatila crvenu, punačku starčevu ruku i polako mu pogledala u oči.

— Vi se... srdite što sam nevaljala — reče, ali ne dovrši nego šmugne pod pokrivač, pokrije se preko glave i zarida naglas, histerički.

— Oh, dijete moje, ne plačite... Nije to ništa. To su živci: napijte se vode!

Ali ga Nelly nije slušala.

— Ohrabrite se... Ne kvarite sami svoje zdravlje — nastavi on, gotovo i sam se kmezeći uz nju jer je bio vrlo osjećajan čovjek — opraštam vam, uzeti ću vas ako se budete valjano vladali kao poštena djevojka i budete...

— Budem uzimala praške! — začuje se ispod pokrivača uz nervozan smijeh, sitan poput zvonceta, prekidan ridanjem — uz smijeh, koji sam dobro poznavao.

— Dobro, zahvalno dijete — reče doktor svečano i gotovo sa suzama u očima. — Bijedna djevdjčica!

I otad se između njega i Nelle razvila neka neobična simpatija. A sa mnom je Nelly, naprotiv, postajala sve mrzovoljnijom, nervoznijom i razdražljivijom. Nisam znao čemu bih to pripisao, i čudio sam joj se, pogotovo jer joj se ta promjena zbila nekako iznenada. Za prvih dana bolovanja bila je sa mnom neobično nježna i umiljata; činilo se, ne može da me se nagleda, nije me puštala od sebe, hvatala me svojom vrelom rukom za ruku i posađivala uz sebe, a kad bi primijetila da sam mrk i uzbunjen, nastojala je da me razveseli, šalila se, igrala se sa mnom i smješkala mi se, očito prigušujući svoje muke. Nije htjela da radim obnoć ili da sjedim i da je čuvam, i žalostila se kad je vidjela da je ne slušam. Ponekad sam primjećivao da je sama zabrinuta; počinjala je da me ispituje i da istražuje zašto se žalostim i šta mi je na pameti; ali za čudo, kad bi razgovor došao do Nataše, odmah bi zašutjela ili počela da govori o čemu drugom. Kao da je izbjegavala razgovor o Nataši, i to me je iznenadilo. Kad sam dolazio, radovala se. A kad sam hvatao za šešir, gledala me je nujno i nekako čudno, kao s prijekorom, pratila očima.

Četvrtoga dana njene bolesti presjedio sam kod Nataše cijelo veče, pa dakako i preko ponoći. Bilo je o čemu da govorimo. Pri odlasku od kuće rekao sam bio svojoj bolesnici da ću se vratiti vrlo brzo, kao što sam se i nadao. Kad sam se gotovo slučajno zadržao kod Nataše, bio sam bez brige za Nellu: nije bila ostala sama. S njom je sjedjela Aleksandra Semjonovna, jer je od Maslobojeva, koji mi se na časak svratio, bila doznala da je Nelly bolesna i da sam u velikoj brizi i sam samcat. Bože moj, kako se dobra Aleksandra Semjonovna zabrinula:

— Neće nam, dakle, doći sada na objed!... Ah, bože moj! I sam je samcat, jadnik, sâm samcat. Pokazat ćemo mu, dakle, svoju srdačnost. Eto prilike pa je ne treba propuštati.

Odmah je osvanula kod nas i dovezla s kočijašem čitav svežanj. Od prve riječi izjavila da sada ne odlazi od mene nego je došla da mi pomogne u brigama i razvezala svežanj. U njemu je bilo sirupa, slatkoga za bolesnicu, piletine i kokošaka, ako bolesnica počne prizdravljati jabuka za pecivo, naranča, kijevskoga suhoga slatkoga

(ako doktor bude dopustio), napokon rubenine, ponjava, ubrusa, ženskih košulja, povoja, kompresa — kao za cijelu bolnicu.

— Svega toga ima i u nas — govorila mi je, brzo i posleno izgovarajući svaku riječ kao da se žuri nekuda — pa, a vi živite neženjski. Ta u vas svega toga ima malo. Dopustite mi dakle... i Filip je Filipič naložio tako. Pa, šta je sada brže, brže! Šta bi se sada trebalo učiniti? Kako joj je? Je li pri svijesti? Ah, kako loše leži, treba joj namjestiti uzglavlje da joj glava leži niže, ali znate... ne bi li bolji bio kožni jastuk? Od kožnoga hladi. Ah, kako sam luda! Nije mi ni na pamet palo da ga ponesem. Otići ću po njega... Ne bi li se trebala naložiti vatra? Poslat ću vam svoju staricu. Imam znanicu staricu. Ta vi nemate nikakvo žensko služinče... Dakle, šta biste sada uradili? Šta je to? Trava... doktor je prepisao? Zacijelo za prsni čaj? Odmah ću naložiti vatru.

Ali sam je umirio, te se vrlo začudila i čak se ražalostila što nikako nema toliko posla. Ali radi toga nije nipošto klonula. Odmah se sprijateljila s Nellom i mnogo mi je pomagala za svega njena bolovanja; pohađala nas je skoro svaki dan, a svagda je dolazila takva lica kao da je nešto nestalo ili nekud otišlo pa ga treba loviti. Uvijek je nadovezivala da je tako naložio i Filip Filipič. Nelli se veoma svidjela. Zavoljele se kao dvije sestre, i ja mislim da je Aleksandra Semjonovna u mnogom bila isto onakvo dijete kao i Nelly. Pripovijedala joj različite dogodovštine, rasmijavala je, i Nelly se zatim često jadila kad Aleksandra Semjonovna ode kući. Prvomu, pak, dolasku njenu začudila se moja bolesnica, ali se odmah dosjetila zašto je došla nezvana gošća, pa se, po svojem običaju, čak i namrštila, zašutjela i nadurila.

— Zašto je došla? — zapita Nelly kao nekako zlovoljna kad je Aleksandra Semjonovna otišla.

— Da ti pomogne, Nelly, i da te dvori.

— Pa šta?... I zašto? Ta ja joj nisam ništa učinila.

— Dobri ljudi i ne čekaju da im se najprije učini štogod, Nelly. Oni i bez toga vole pomagati onima koji su u nuždi. Mani se, Nelly; ima na svijetu vrlo mnogo dobrih ljudi. Samo je tvoja nevolja što ih nisi sretala ni srela kad si trebala.

Nelly ušuti; odmaknem se. Ali za četvrt sata me sama slabim glasom dozove, zamoli da bi pila, i odjednom me krepko obuhvati,

privije mi se na prsa i dugo me nije ispuštala iz ruku. Sutradan, kad je došla Aleksandra Semjonovna, dočekala ju je Nelly s radosnim osmijehom, ali kao da se sve jos stidjela nečega.

GLAVA III

Toga sam, dakle, dana probavio cijelo veče kod Nataše. Došao sam već kasno. Nelly je spavala. Spavalo se i Aleksandri Semjonovnoj, ali je sve još sjedila uz bolesnicu i čekala me. Odmah mi ubrzanim šapatom počela pripovijedati da je Nelly isprva bila vrlo vesela, čak se i mnogo smijala, ali onda se snuždila, pa kad je vidjela da ne dolazim, zašutjela i zamislila se. Onda se počela tužiti da je boli glava, zaplakala i počela tako ridati da nisam više znala šta bih s njom — nadovezala Aleksandra Semjonovna. — Zapodjela sa mnom razgovor o Natalji Nikolajevnoj, ali nisam znala ništa da joj kažem; prestala je, dakle, da me ispituje i onda je svejednako plakala, pa je i zaspala u suzama. Zbogom, dakle, Ivane Petroviču; ipak joj je bolje, primijetila sam, a ja moram kući, tako mi je naložio Filip Filipič. I priznajem, pustio me samo na dva sata, a ja sam sama ostala. Pa šta je, svejedno, ne brinite se za mene; ne smije se on srditi... Nego jedino... Ah, bože moj, dušo, Ivane Petroviču, šta da uradim: sve mi sada dolazi napit! Veoma je zabavljen nečim, ne govori sa mnom, jadi se, važan mu je posao na pameti; vidim ja to već; a naveče je ipak pijan... Mislim samo: je li se sada vratio kući i tko će ga ondje spremiti u postelju? Ali, idem, idem, zbogom. Zbogom, Ivane Petroviču. Gledala sam tu vaše knjige: koliko knjiga imate i sve su valjda umne; a ja sam glupara, nisam nikada ništa čitala… Pa, do sutra...

Ali sutradan se Nelly probudila tužna i mrka te mi preko volje odgovarala. Sama mi, pak, nije ništa govorila kao da se srdi na mene. Primijetio sam samo nekoliko njenih pogleda, dobačenih mi letimice, kao kradom; u tim je pogledima bilo mnogo neke pritajene unutarnje boli, ali je ipak iz njih izbijala nježnost, koje nije bilo kad je ravno gledala mene. Toga se dana i dogodio onaj prizor s doktorom pri uzimanju ljekarije; nisam znao šta bih pomislio.

Ali Nelly se najzad promijenila prema meni. Čudaštva njena, hirovi, gdjekad gotovo i mržnja na me, sve je to trajalo sve do onoga

dana kad nije više stanovala kod mene, sve do one katastrofe kojom se raspleo naš roman. Ali o tom kasnije.

Ali se katkad događalo da je iznenada bivala na koji sat prijazna sa mnom kao nekada. Prijaznost se njena, čini se, dvostručila u takvim trenucima; ponajčešće je u tim istim časovima gorko plakala. Ali su ti sati prolazili brzo, te je opet zapadala u prijašnji jad i opet me neprijateljski gledala ili je bivala hirovita, kao ono pred doktorom, ili se odjednom[5] kad je opazila da mi je neugodna neka njena nova obijest, počela grohotati i gotovo svagda završila u plaču.

Svadila se jednom čak i s Aleksandrom Semjonovnom i rekla joj da neće ništa od nje. A kad je pred istom Aleksandrom Semjonovnom stadoh koriti, ražestila se, odgovarala mi s nekom otresitom pakošću, koja joj se nakupila, ali naglo ušutjela i samo dva dana nije progovorila sa mnom ni jednu jedincatu riječ, nije htjela da uzme ni jednu ljekariju, nije dapače htjela ni da pije i jede, i tek je starčić doktor umio da je nagovori i opameti.

Rekao sam već da se od dana kad je uzela lijek započela između nje i doktora neka čudna simpatija. Nelly ga je veoma zavoljela i uvijek ga dočekivala s veselim osmijehom, kakogod tužna bila prije njegova dolaska. Starčić nam, pak, počeo dolaziti svaki dan, a katkad i po dva puta na dan, čak i onda kad je Nelly prohodala i već potpuno ozdravljala; tako ga je, činilo se, očarala da nije mogao ni dan proživjeti da joj ne čuje smijeha i šala na njegov račun, počesto vrlo smiješnih. Počeo joj dovlačiti knjige sa slikama, sve same poučne. Jednu je kupio izričito njoj. Onda joj počeo donositi slastice, bombone u lijepim škatuljama. U takvim je prilikama ulazio obično svečano, kao da je svečar, i Nelly je odmah pogađala da je došao s darom. Ali on nije pokazivao dara nego se samo lukavo smijao, sjedao kraj Nelle i natucao: ako se jedna mlada djevojka za njegova izbivanja znala lijepo vladati i zaslužiti štovanje, to je takva mlada djevojka zavrijedila lijepu nagradu. Pri tom je tako prostodušno i dobrodušno zirkao na nju da mu se Nelly smijala, doduše, sasvim otvorenim smijehom, ali u isti mah joj se u razvedrenim očima sijala iskrena, umiljata privrženost. Napokon je starac svečano ustajao sa stolice, vadio škatulju s bombonima, uručivao je Nelli i uvijek dometao: »Mojoj budućoj i ljubeznoj gospi.« U taj je čas on sam zacijelo bio sretniji od Nelle.

Nakon toga su se započinjali razgovori, te ju je svaki put ozbiljno, uvjerljivo nagovarao neka čuva zdravlje i savjetovao je najuvjerljivijim liječničkim savjetima.

— Najviše treba čuvati zdravlje — govorio je dogmatskim tonom — prvo i glavno zato da čovjek živi, a drugo, da uvijek bude zdrav i tako stekne sreću u životu. Ako imate, milo dijete moje, kakvih jada, zaboravljajte ih, ili najbolje, nastojte da ne mislite na njih. Ako, pak, nemate nikakvih jada, to... isto tako ne mislite na njih, nego nastojte da mislite na užitke… na štogod veselo, nestašno.

— A na što bih veselo i nestašno mislila? — pitala je Nelly.

Doktor je odmah dolazio u škripac.

— Eto dakle... na kakvu nedužnu igru koja pristaje vašoj dobi; ili dakle... eto štogod takvo...

— Neću da se igram; ne volim se igrati — govorila je Nelly. — Eto, više volim nove haljine.

— Nove haljine! Hm. Pa, to već ne valja tako. Treba se u svemu zadovoljavati skromnim uspjehom u životu. A, uostalom... možda… mogu se voljeti i nove haljine.

— A hoćete li mi naručiti mnogo haljina kad pođem za vas?

— Kakva je to ideja! — govorio je doktor i već se nehotice mrštio. Nelly se obješenjački smješkala pa se jednom čak i zaboravila te sa smiješkom pogledala i mene. — A, uostalom — naručit ću vam haljinu ako je budete zaslužili svojim vladanjem — nastavi doktor.

— A hoću li svaki dan morati uzimati praške kad se udam za vas?

— Pa, onda ćete moći i da ne uzimate uvijek praške — i doktor se počeo smješkati.

Nelly je smijehom prekidala razgovor. Starčić se smijao za njom i uživao u njenu veselju.

— Nestašan um! — govorio je obraćajući mi se. — Ali sve se još vidi hirovitost, neka svojevolja i razdražljivost.

Pravo je kazao. Nisam nikako znao šta joj je. Činilo se da nipošto neće da govori sa mnom kao da sam joj nešto skrivio. To mi je bilo vrlo gorko. Namrštio se i ja, te nisam jednom cijeli dan razgovarao s njom, ali sam se sutradan zastidio. Često je plakala i nikako nisam znao čime bih je utješio. Ali jedanput je prekinula svoju šutnju.

Vratio se ja jednom pred sumrak kući i opazio kako je Nelly brže skrila knjigu pod uzglavlje. Bio je to moj roman što je uzela sa stola i čitala dok mene nije bilo. Čemu bi krila od mene kao da se stidi — pomislim, ali nisam pokazao da sam išta opazio. Nakon četvrt sata, kad sam na časak izašao u kuhinju, skočila ona brže s postelje i položila roman na prijašnje mjesto; kad sam se vratio, opazio sam ga već na stolu. Nakon ćaska pozva me sebi; u glasu joj se razabirala neka uzbuđenost. Već četiri dana nije gotovo ni progovorila sa mnom.

— Vi ćete... danas... otići Nataši? — zapita me isprekidanim glasom.

— Hoću, Nelly; vrlo je potrebno da se sastanem s njom danas.

Nelly ušuti.

— Vi nju... veoma... volite? — zapita ona opet slabim glasom.

— Da, Nelly, veoma je volim.

— I ja je volim — priklopi ona tiho. Onda opet nastade šutnja.

— Ja ću k njoj i kod nje ću živjeti — započe opet Nelly i pogleda me bojažljivo.

— To ne može biti, Nelly — odgovorim nešto u čudu. — Zar ti je loše kod mene?

— Zašto ne može biti? — i ona plane — ta sami me nagovarate da odem i da živim kod njena oca, ali ja neću da idem. Ima li ona sluškinju?

— Ima.

— Pa, neka dakle otpravi svoju sluškinju, a ja ću joj služiti. Sve ću joj raditi i ništa mi neće plaćati; ja ću je voljeti i kuhat ću jelo. Tako joj i recite danas.

— Pa čemu, Nelly, kakva je to fantazija! I šta ti misliš o njoj: zar misliš da će htjeti da te uzme mjesto kuharice? Ako te baš uzme, uzet će te kao sebi ravnu, kao svoju mlađu sestru.

— Ne, neću da joj budem ravna. Neću tako...

— A zašto?

Nelly je šutjela. Usne joj se trzale: samo što nije zaplakala.

— Ta onaj će je, koga ona sada voli, napustiti i samu je ostaviti? — zapita ona najzad.

Začudim se.

— Ali otkud znaš, Nelly?

— I sami ste mi govorili sve, a i prekjučer, kad je muž Aleksandre Semjonovne došao prije podne, ja sam ga pitala; on mi je i rekao sve.

— A zar je Maslobojev dolazio prije podne?

— Jest, dolazio je — odgovori ona i obori očice.

— A zašto mi nisi kazala da je dolazio?

— Tako...

Premislim časkom. Bog bi znao šta taj Maslobojev tumara sa svojom tajnovitošću. Kakav je to saobraćaj započeo? Moram se naći s njim.

— Šta je tebi dakle do toga, Nelly, ako je on ostavi?

— Pa vi je volite ludo — odgovori Nelly, ne uznoseći oči prema meni. — Ako je volite, uzet ćete je kad onaj ode.

— Nije, Nelly, ona me ne voli onako kako ja volim nju, a i ja... Nije, neće se to zbiti, Nelly.

— A ja bih vam obojima služila kao sluškinja, a vi biste živjeli i radovali se — izgovori gotovo šapatom, ne gledajući me.

»Šta joj je, šta joj je!« — pomislim i sva mi se duša uzburkala. Nelly ušuti i cijele večeri nije izustila ni riječ više. A kad sam otišao, zaplakala i plakala cijelo veće, kako mi je rekla Aleksandra Semjonovna, te je u suzama i zaspala. Čak je i po noći u snu plakala i po noći govorila nešto u bunilu.

Ali od toga se dana još jače namrštila i zašutjela, a sa mnom nije više ni govorila. Primijetio sam, doduše, dva, tri njena pogleda, kradom mi dobačena, a u tim je pogledima bila tolika nježnost. Ali to je prolazilo zajedno s trenutkom koji je izazvao tu nenadanu nježnost, i kao za otpor tomu izazovu Nelly se gotovo iz sata u sat sve jače mrštila, pa i na doktora, koji se čudio promjeni njene naravi. Međutim je bila gotovo već posve ozdravila, doktor joj dopustio napokon da se prošeta po svježemu zraku, ali samo vrlo kratko. Vrijeme je bilo vedro, toplo. Bila je Velika nedjelja, koja je sada pala veoma kasno; ja otišao prije podne od kuće; morao sam svakako pohoditi Natašu, ali sam naumio da se ranije vratim kući, pa da povedem Nellu i išetam se s njom; a dotle sam je ostavio kod kuće samu.

Ali ne znam ni iskazati kakav me je udar čekao kod kuće. Žurio sam se kući. Dolazim i vidim da je ključ iznapolja utaknut u vrata.

Ulazim: nema nikoga. Zamro sam. Gledam: na stolu je papir, a na njem piše olovkom, krupnim, nejednakim pismom:

»Otišla sam od vas i neću se više nikada vratiti. Ali ja vas neobično volim.

Vaša vjerna Nelly«.

Zaciknem od užasa i poletim iz stana.

GLAVA IV

Nisam još ni bio istrčao na ulicu, nisam dospio da smislim šta bih i kako bih uradio sada, kad odjednom opazim da se pred našim kućnim vratima zaustavlja kočija i iz nje izlazi Aleksandra Semjonovna, a za ruku vodi Nellu. Držala ju je čvrsto kao da se boji neće li joj pobjeći i po drugi put. Poletim im odmah u susret.

— Nelly, šta je s tobom! — zaviknem — kamo si otišla, zašto?

— Stanite, ne žurite se; idemo brže u kuću, ondje ćete doznati sve — zacvrkuće Aleksandra Semjonovna — šta li ću vam pripovijedati, Ivane Petroviču — šaptala mi je brže putem. — Samo da se čudite... Idemo, dakle, odmah ćete doznati.

Na licu joj se vidjelo da ima izvanredno važnih novosti.

— Idi, Nelly, idi, prilegni malo — reče kad smo ušli u sobu — ta sustala si; zar je šala, koliko si optrčala. A ja i vi deder da zasad odemo odavde, nećemo joj smetati, neka zaspi. — I ona mi namigne da iziđeni s njom u kuhinju.

Ali Nelly nije prilegla nego sjela na divan i obadvjema rukama prekrila lice.

Iziđemo, i Aleksandra Semjonovna mi na brzu ruku ispripovijeda šta je posrijedi. Kasnije sam doznao još više podrobnosti. Evo, kako je sve to bilo:

Kad mi je Nelly dva sata prije mojega povratka ostavila list i otišla iz moga stana, otrčala je najprije starčiću doktoru. Adresu je doznala još prije. Doktor mi je pripovijedao da je sav obamro kad je kod sebe ugledao Nellu, te za sve vrijeme, dok je bila kod njega, »nije vjerovao svojim očima«. »Ni sada ne vjerujem — nadovezao on na kraju svojega pripovijedanja — i neću nikad povjerovati u to.« A ipak

je Nelly zaista bila kod njega. Sjedio je mirno u svojem kabinetu, na naslonjaču u kućnoj haljini, za kavom, kad je ona utrčala i objesila mu se o vrat, prije nego što se i snašao. Plakala je, grlila ga i ljubila, molila neka je primi da živi kod njega; govorila mu da neće i ne može dulje da živi kod mene, pa je zato i otišla od mene; teško joj je; neće mu se više podsmjehivati ni govoriti o novim haljinama, nego će se lijepo vladati, učit će, naučit će »da mu pere i glača plastrone na košuljama« (po svoj je prilici smislila sav svoj govor putem, a možda i prije), bit će napokon poslušna i uzimat će ma i svaki dan kakve mu drago praške. A što je govorila onda da se želi udati za njega, ta ona se šalila, pa i ne misli na to. Starac se Nijemac toliko zapanjio da je zinuo, dignuo ruku, u kojoj je držao cigaru, zaboravio na cigaru koja mu se izgasila, i za sve je vrijeme sjedio tako.

— Mademoiselle — izgovorio on najzad kad je nekako uzmogao da se služi jezikom — mademoiselle, koliko sam vas razumio, vi molite da vas primim k sebi. Ali ja to ne mogu! Vi vidite da živim u stisci i nemam znatnih dohodaka... I, najzad, ovako naprečac, bez premišljanja... To je strašno! I, najzad, kako vidim, vi ste odbjegli od kuće. To je vrlo pokudno i ne valja... I, najzad, dopustio sam vam samo malo da se šetate, po vedru danu, pod paskom vašega dobrotvora, a vi ostavljate svojega dobrotvora i bježite meni, premda bi trebali da se čuvate i... i... da uzimate lijek. I, najzad... najzad, ništa ne razumijem...

Nelly mu nije dopustila da izgovori. Opet je zaplakala, opet ga stala zaklinjati, ali ništa nije pomoglo. Starčič se sve više i više iščuđavao i sve više te više nije shvaćao ništa. Napokon ga Nelly ostavi, uzvikne: »Ah bože moj!« i istrči iz sobe. »Bolovao sam cijeli taj dan — nadovezao doktor, završujući svoju pripovijest — i za noć sam uzeo dekokt«[72]...

A Nelly otrčala Maslobojevima. Pribavila je bila i njihovu adresu te ih našla, iako s teškom mukom. Maslobojev je bio doma. Aleksandra Nikolajevna je pljesnula rukama kad je čula Nellinu molbu da je prime. Na njena, pak, pitanja, zašto želi to i je li joj teško kod mene, nije Nelly ništa odgovarala nego se ridajući srušila na stolicu. »Tako je ridala, tako je ridala — pripovijedala mi je Aleksandra Semjonovna — te sam mislila da će umrijeti od toga.«

Nelly se nudila makar za sobaricu, makar za kuharicu, govorila da će pod mesti i naučiti da pere rubeninu. (Na tom pranju rubenine osnivala je neke osobite nade i smatrala ga radi nečega za najjaču meku da je prime.) Aleksandra Semjonovna je mislila da bi je zadržali kod sebe dok se stvar ne razjasni, a meni da jave. Ali se Filip Filipič odlučno usprotivi tomu i naloži joj da bjegunicu odmah odveze natrag meni. Putem ju je Aleksandra Semjonovna grlila i ljubila, a Nelly je zbog toga još ljuče udarila u plač. Gledajući je, rasplakala se i Aleksandra Semjonovna. Tako su obadvije plakale cijelim putem.

— A zašto, zašto, Nelly, nećeš da živiš kod njega; vrijeđa li te on? — pitala je Aleksandra Semjonovna i plakala.

— Ne, ne vrijeđa me...

— Zašto dakle?

— Tako, neću da živim kod njega... ne mogu... sve sam tako zla prema njemu... a on je dobar... a kod vas neću biti zla, radit ću — izgovori ona, ridajući kao u histeriji.

— Zašto si, Nelly, tako zla prema njemu?...

— Tako...

— Jedva sam to »tako« izvukla iz nje — završila Aleksandra Semjonovna otirući suze — šta je ona tako jadna? Je li to padavica? Šta mislite, Ivane Petroviču?

Uđemo Nelli; ležala je, lice sakrila u uzglavlje i plakala. Kleknem pred nju, uhvatim joj ruke i počnem ih ljubiti. Ona mi istrgne ruke i zarida još jače. Nisam znao šta bih i govorio. U taj čas uđe starac Ihmenjev.

— A ja do tebe, Ivane, po poslu, zdravo! — reče on, ogledavajući sve nas i u čudu gledajući mene kako klečim. Starac je bolovao u posljednje vrijeme. Bio je blijed i mršav, ali kao da se junačio pred nekim, pa je prezirao svoju bolest, nije slušao savjete Ane Andrejevne, nije htio da legne nego je i dalje išao za svojim poslovima.

— Zbogom zasad — reče Aleksandra Semjonovna pošto je pomno pogledala starca. — Naredio mi je Filip Filipič da se što prije vratim. Imamo posla. A pred veče ću doći, posjedit ću dva satića.

— Tko je ta? — šapne mi starac, misleći, čini mi se, na drugo. Reknem mu...

— Hm. A ja sam ti evo došao po poslu, Ivane...

Znao sam po kakvom poslu, i očekivao sam njegov posjet. Došao je da ugovori sa mnom i s Nellom i da je izmoli od mene. Ana Andrejevna je pristala, napokon, da sirotu primi u kuću. To se zbilo poslije naših tajnih razgovora: uvjerio sam Anu Andrejevnu i rekao da će pogled na sirotu, kojoj je majku također prokleo njen otac, navrnuti možda našem starcu na druge misli. Tako sam joj jasno objasnio svoj plan da je sada već i sama počela navaljivati na muža neka uzme sirotu. Starac je drage volje pristao: želio je, prvo, da ugodi svojoj Ani Andrejevni, a drugo, imao je i svojih namisli... Ali ću sve to kasnije pobliže objasniti...

Rekao sam već da Nelly nije voljela starca još od njegova prvoga posjeta. Kasnije sam opazio da joj s lica sija čak neka zavist kad se pred njom izgovori Ihmenjevljevo ime. Starac se odmah prihvati stvari, bez okolišanja. Pristupi pravo Nelli koja je još ležala, a lice sakrila u uzglavlju, uhvati je za ruku i zapita je: hoće li se preseliti njemu da kod njega živi mjesto kčeri?

— Imao sam kćer i volio sam je više nego samoga sebe — završi starac — ali sada ona nije sa mnom. Umrla je. Hoćeš li da je odmijeniš u mojem domu i... u mojem srcu?

I u očima mu, suhima i upaljenima od grozničava žara, navrle suze.

— Ne, neću — odgovori Nelly ne dižući glavu.

— A zašto, dijete moje? Ti nemaš nikoga. Ivan te ne može vječno držati kod sebe, a kod mene ćeš biti kao u rođenoj kući.

— Neću, jer ste zločesti. Da, zločesti ste, zločesti, — dometne ona, dižući glavu i sjedajući na postelji sučelice starcu.

— I ja sam zločesta i zločestija od sviju, ali ste vi još zločestiji od mene!... — Dok je to govorila, problijedjela je i oči joj se zablistale: problijedjele joj čak i drhtave usne i nacerile se pod dojmom nekoga snažnoga osjećaja. Starac ju je gledao u dvoumici.

— Da, zločestiji ste od mene jer nećete da oprostite svojoj kćeri; željeli biste da je sasvim zaboravite i uzimate k sebi drugo dijete, a zar se može zaboraviti svoje rođeno dijete? Zar ćete vi mene voljeti? Ta čim me pogledate, odmah ćete se sjetit da sam vam ja tuđa i da ste imali svoju kćer, koju ste sami zaboravili jer ste krut čovjek. A ja

neću da živim kod krutih ljudi; neću, neću!... — Nelly zajeca i pogleda me.

— Preksutra je Uskrs, svi se ljube i grle, svi se mire, sve se krivice opraštaju... Ta ja znam... Samo vi... Jedini vi... uh! Vi kruti! Odlazite!

Zaplakala. Taj je govor, čini mi se, bila već odavno smislila i naučila naizust ako je starac bude još jednom pozivao sebi. Starac se prenerazio i problijedio. Na licu mu se javio bolan izražaj.

— I čemu, čemu, zašto se svi toliko uzbuđuju zbog mene? Ja neću, neću! — zavikne naglo Nelly kao u nekom bjesnilu — ja ću poći da prosim!

— Nelly, šta ti je? Nelly, prijane moj! — uzviknem i nehotice, ali sam svojim uzvikom samo podjario plamen.

— Da, radije ću obilaziti ulicama i prositi, a ovdje neć ostati — vikala je ridajući. — I mati je moja prosila, a kad je umirala, rekla mi je samo: sirotuj i voli prositi, nego nije sramota prositi: ne molim od jednoga čovjeka, nego od svih, a svi nisu jedan čovjek; sramota je moliti od jednoga a od svih nije; tako mi je govorila neka prosjakinja; ta ja sam mala, nemam ni otkud da uzmem. Ja i molim od svih, neću neću, ja sam zločesta, ja sam zločestija od svih; evo, kako sam zločesta!

I Nelly zgrabi odjednom sasvim iznenada kupu sa stolića i lupi je o pod.

— Eto se sada i razbila — priklopi, gledajući me s nekim izazovnim slavljem — kupe su svega dvije, razbit ću i drugu... Iz čega ćete onda piti čaj?

Kao da je pobješnjela, i kao da je sama uživala u tom bjesnilu, kao da je i sama znala kako je to sramota i nevaljanština, ali u isti mah kao da je podjarivala sebe na dalje istupe.

— Bolesna ti je ona. Vanja, eto šta je — reče starac — ili... ili ja i ne razumijem kakvo je to dijete. Zbogom!

Uzeo svoju kapu i stisnuo mi ruku. Bio je kao utučen; Nelly ga je strašno uvrijedila; sve se uzburkalo u meni.

— I nije ti ga bilo žao, Nelly! — zaviknem kad smo ostali sami — i nije te sramota, nije te sramota! Ne, ti nisi dobra, ti si zaista zločesta! — i kako sam bio bez šešira potrčim za starcem. Htio sam da ga ispratim do kućnih vrata i da mu za utjehu reknem bar dvije riječi.

Kad sam trčao niza stepenice, kao da sam još vidio pred sobom Nellino lice kako je strašno problijedjelo od mojih prijekora.

Brzo sam stigao mojega starca.

— Bijedna je djevojčica uvrijeđena, ima i ona svoj jad, vjeruj mi, Ivane, a ja joj se raspripovijedao o svojem — reče smješkajući se gorko. — Povrijedio sam joj ranu. Kažu da sit gladnoga ne razumije; a ja ću, Vanja, dometnuti, da i gladni gladnoga ne razumije svagda. Pa, zbogom!

Počnem govoriti o nečem sporednom, ali starac samio mahne rukom.

— Nemoj me tješiti; bolje pazi da ta tvoja ne odbjegne od tebe; takva mi se čini — priklopi s nekom pakošću i krene brzim koracima od mene, razmahujući se i lupkajući palicom po pločniku.

Nije se ni nadao da će biti prorok.

Kako li je bilo meni kad sam se vratio kući i na svoj užas i opet nisam Nellu zatekao doma! Poletim u trijem, tražio sam je na stepenicama, dozivao, kucao čak kod susjeda i pitao za nju; nisam mogao i nisam htio povjerovati da je opet pobjegla. I kako je mogla pobjeći? Na kući su samo jedna vrata; morala je proći kraj nas kad sam razgovarao sa starcem. Ali se ubrzo dosjetim, na veliku svoju tugu, da se možda i prije sakrila gdjegod na stepenicama i počekala dok se ne vratim kući, a onda pobjegla, tako da je nisam nikako mogao sresti! Svakako nije mogla daleko odmaći.

U velikoj brizi istrčim opet da je tražim, a za svaki slučaj ostavim stan otvoren.

Najprije sam se otputio do Maslobojevih. Maslobojeve nisam zatekao doma, ni njega, ni Aleksandru Semjonovnu. Ostavio sam im list, kojim sam im javljao novu nevolju i molio, ako im dođe Nelly, neka me odmah izvijeste, pa sam otišao doktoru: ni njega nije bilo doma, a sluškinja mi kazala da osim onoga posjeta maloprije nije bilo drugoga. Šta da radim? Uputio sam se Bubnovoj i doznao od znanice škrinjarke da je gospodarica od jučerašnjega dana zbog nečega u redarstvenom zatvoru, a Nelly nisu odonda ni vidjeli ondje. Umoran, izmučen pohitim opet Maslobojevima; isti odgovor: nije nikoga bilo, a ni oni se nisu još vratili. Moj list je ležao na stolu. Šta da radim?

U smrtnom sam se jadu vraćao u kasno veče kući. Morao sam te večeri do Nataše; sama me je pozvala još prije podne. Ali nisam toga dana ni jeo ništa; misao o Nelli uzbudila mi je dušu. »Šta je dakle to? — mislio sam.

— Zar je to osobita posljedica bolesti? Da ona nije luda, ili ne silazi li s pameti? Pa, bože moj, gdje je sada, gdje ću je naći!«

Tek što sam to uzviknuo, ugledam odjednom Nellu nekoliko koračaja od mene, na V-om mostu. Stoji kraj svjetiljke i ne vidi me. Htjedoh joj pritrčati, ali sam se suspregao. »Šta li ona radi tu?« — pomislim u dvoumici te, uvjeren da je sada neću više izgubiti, odlučim da čekam i da je motrim. Prođe deset časaka, a ona svejednako stoji i pogledava prolaznike. Napokon prošao starkelja, lijepo odjeven, i Nelly mu pristupila: ne zastajući izvadio on nešto iz džepa i dao joj. Ona mu se poklonila. Ne mogu iskazati šta sam osjetio u tom trenu. Bolno mi se stislo srce: kao da je nešto drago, što sam ljubio, tetošio i milovao, u taj čas osramoćeno i popljuvano, ali mi u isti čas potekoše i suze iz očiju.

Da, suze za bijednom Nellom, premda sam u isti čas osjećao nepomirljivo negodovanje: ne prosi ona od nužde; nije ni od koga ostavljena, nije prepuštena svojoj sudbini; nije pobjegla od krutih tlačitelja nego od svojih prijatelja koji je vole i tetoše. Kao da je željela koga zadiviti ili uplašiti svojim djelima: kao da se hvalila pred nekim! Ali nešto je tajno dozrijevalo u njenoj duši... Da, pravo je rekao starac; bila je uvrijeđena, rana joj nije mogla da zacijeli, a ona je kao namjerice nastojala da pozljeđuje svoju ranu tom tajnovitošću, tom nepovjerljivošću prema svima nama; kao da se sama naslađivala svojom bolju, tom sebičnosću stradanja, ako se može tako reći. Razumijevao sam to diranje u bol i užitak u njoj: to je užitak mnogih uvrijeđenih i ucviljenih, prignjetenih sudbinom, koji u sebi osjećaju njenu nepravdu. Ali na kakvu bi se nepravdu mogla potužiti Nelly? Kao da nas je htjela zadiviti i uplašiti svojim djelima, svojim hirovima i čudnim istupima, baš kao da se i zaista hvališe pred nama... Ali nije! Sada je sama, nitko je od nas ne vidi da prosi. Zar u sebi osjeća užitak u tom? Šta će joj milostinja, šta će joj novci?

Kad joj je udijeljen dar, sišla s mosta i prišla jarko osvijetljenim prozorima nekoga dućana. Ondje poče brojiti svoju zaradu; stajao sam desetak koračaja od nje. U ruci joj je bilo već prilično novaca;

vidjelo se da je prosila još od jutra. Stisla ona novce u ruci, prešla ulicu i ušla u sitničariju. Prišao sam odmah dućanskim vratima, širom otvorenim, te sam gledao; šta će ondje raditi?

Vidio sam da je na tezgu položila novce, te joj dali kupu; prostu čajnu kupu, vrlo sličnu onoj što je maloprije razbila da pokaže meni i Ihmenjevu kako je zločesta. Ta je kupa stajala petnaestak kopjejaka, a možda i manje. Trgovac je zamotao u papir, svezao i dao Nelli, a ona brže, zadovoljna lica, izišla iz dućančića.

— Nelly! — zaviknem kad je bila kraj mene — Nelly!

Ona se trgne, pogleda me, kupa joj se isklizne iz ruku, padne na pločnik i razbije se. Nelly je bila blijeda; ali kad je pogledala mene te se uvjerila da sam sve vidio i znam, odjednom se zarumenjela; ta je rumen iskazivala nesavladiv, bolan stid. Uhvatim je za ruku i povedem kući; nije bilo daleko. Nismo putem progovorili ni riječi. Kad stigosmo kući, sjeo sam; Nelly je stajala preda mnom, zamišljena i zbunjena, blijeda kao i prije, a oči oborila u zemlju. Nije me mogla gledati.

— Nelly, ti si prosila?

— Jesam! — prošapće ona i još jače obori oči.

— Htjela si skupiti novaca da kupiš kupu što si maloprije razbila?

— Da...

— A zar sam te prekoravao, zar sam te grdio zbog te kupe? Zar ne vidiš, Nelly, koliko zloće, samozadovoljne zloće ima u tvojem postupku? Valja li to? Zar te nije stid? Zar...

— Stid me je... — prošapće ona tek jedva čujnim glasom i suzica joj se osklizne niz obraz.

— Stid te je... — ponovim za njom — Nelly, draga, ako sam ti skrivio, oprosti mi, i ded da se pomirimo!

Pogleda me, suze joj brižnu na oči i ona mi poleti na grudi..

U taj čas uleti Aleksandra Semjonovna.

— Šta? Doma je? Opet? Ah, Nelly, Nelly, Šta ti je? Padobro što si barem doma... Gdje ste je našli, Ivane Petroviču?

Namignem Aleksandri Semjonovni neka je ne ispituje, i ona me razumijela. Nježno se oprostim s Nellom, koja je sve još gorko plakala, i namolim dobrostivu Aleksandru Semjonovnin neka sjedi s njom dok se ne vratim, a ja pohitim Nataši. Bio sam zakasnio te sam se žurio.

Te se večeri odlučivala naša sudbina: o mnogom sam morao govoriti s Natašom, ali sam ipak poveo razgovor o Nelli i pripovjedio joj sve što se dogodilo, sa svim podrobnostima. Moja. je pripovijest veoma zainteresirala pa i prenerazila Natašu.

— Znaš li šta, Vanja — reče pošto je promislila — meni se čini da te ona voli.

— Šta... kako to? — zapitam u čudu.

— Da, to je početak ljubavi, ženske ljubavi...

— Šta ti to govoriš, Nataša, nemoj! Ta ona je dijete!

— Kojemu je gotovo četrnaest godina. Ta joj je srdžba otud jer ti ne razumiješ njenu ljubav, a ona možda i sama ne razumije tebe; srdžba u kojoj je mnogo djetinjastoga, ali je ozbiljna, mučna. Glavno je — ona je zbog tebe ljubomorna na mene. Ti me toliko voliš da se jamačno i kod kuće jedino o meni brineš, govoriš i misliš, pa zato premalo paziš na nju. Ona je to primijetila i to ju je upeklo. Možda želi da govori s tobom, osjeća potrebu da ti otvori srce, ali ne umije, stidi se, sama ne razumije sebe, očekuje priliku, a ti se, mjesto da ubrzaš tu priliku, udaljuješ od nje, bježiš od nje meni, pa si je po cijele dane ostavljao samu čak i onda kad je bolovala. Zato i plače: gine za tobom i najljuće je boli što ti to ne opažaš. Evo si je i sada, u ovakvom času, zbog mene ostavio samu. A ona će radi toga sutra bolovati. I kako si je mogao ostaviti? Vrati joj se brže...

— I ne bih je ostavio, ali...

— Ta da, sama sam te pozvala. A sada odlazi!

— Otići ću, ali ja, razumije se, ne vjerujem u sve to.

— Zato, jer sve to ne nalikuje na druge. Sjeti se njenog života, smisli sve, pa ćeš povjerovati. Nije ona odrasla tako kao ja i ti...

Vratio sam se ipak kasno. Aleksandra Semjonovna mi pripovijedi da je Nelly opet, kao i one večeri, vrlo mnogo plakala »pa i zaspala u suzama«, kao i onda. »A sada ću otići, Ivane Petroviču, tako je naredio Filip Filipič. Čeka me on, bijednik.«

Zahvalim joj i sjednem kraj Nellina uzglavlja. I samomu mi je bilo teško što sam je u ovakvom času mogao ostaviti. Dugo sam, do kasno u noć, zamišljen sjedio kraj nje... Bilo je to kobno vrijeme.

Ali treba da ispripovijedam što se dogodilo za te dvije sedmice.

GLAVA V

Nakon večeri, važne za me, što sam je s knezom proveo u restaurantu kod B., nekoliko sam dana za redom bio u neprestanom strahu za Natašu. »Čime joj prijeti taj prokleti knez i čime je zapravo htio da joj se osveti?« pitao sam se svaki čas i meo se u različitim slutnjama. Napokon sam rasudio da njegove grožnje nisu gluparija, nisu razmetljivost, te dok ona živi s Aljošom, može joj knez zaista prirediti mnogo neprilika. Sitničav je, osvetljiv, zloban i promišljen, mislio sam. Teško da bi mogao zaboraviti uvredu i da se ne bi poslužio nekom prilikom da se osveti. Svakako mi je pokazao jednu točku u svoj toj stvari i o toj se točki izjasnio prilično jasno: odlučno je tražio raskid između Aljoše i Nataše te se nadao da ću je pripremiti na skori razlaz i tako je pripraviti da ne bude »scena, pastorala i šilerovštine«. Razumije se, nastojao je najviše o tom da Aljoša bude zadovoljan s njim i da ga i dalje smatra za nježna oca; a to mu je i te kako trebalo da bi kasnije što lakše prigrabio Katjine novce. Morao sam, dakle, da pripremim Natašu na skori razlaz. Ali sam na Nataši opazio strašnu promjenu; nije bilo ni traga prijašnjoj iskrenosti sa mnom; štoviše, kao da je postala nepovjerljiva prema meni. Moje ju je tješenje samo mučilo; moja su je pitanja sve gore i gore jadila, dapače i srdila. Sjedim, dakle, kod nje i gledam je. Ona hoda skrštenih ruku po sobi iz kuta u kut, mrka, blijeda, kao zanesena i kao da je čak zaboravila da sam tu, kraj nje. Kad me pak slučajno pogleda (a izbjegavala je i moje poglede), odjednom joj se na licu javlja nestrpljiva zlovolja i ona se naglo odvraća. Opazio sam da možda i sama smišlja neki svoj plan o bliskom, skorom raskidu, a zar ga je mogla smišljati bez boli, bez gorčine? A ja sam bio uvjeren da se već odlučila na raskid. Ali me je ipak mučio i plašio njen mračni očaj. Uz to, nisam se ponekad ni usuđivao govoriti s njom, ni tješiti je, pa sam zato u strahu očekivao kako će se sve to svršiti.

Što se, pak, tiče njene oporosti i odbojnosti prema meni, to me je, doduše, i uznemiravalo i mučilo, ali sam vjerovao u srce moje Nataše: vidio sam da joj je vrlo teško i da je previše rastrojena. Zlovoljilo ju je samo i pakostilo svako tuđe upletanje. U takvoj nas prilici najljuće zlovolji osobito upletanje bliskih ljudi koji znaju naše tajne. Ali sam vrlo dobro znao i to da će mi se u posljednji čas sama Nataša opet vratiti te u mom srcu tražiti sebi olakšanje.

Moj razgovor s knezom sam joj dakako prešutio: moje bi je pripovijedanje samo uzrujalo i još gore rastrojilo. Rekao sam joj jedino, usput, da sam bio s knezom kod grofice te da sam se uvjerio da je strašan nitkov. Ali me i nije ispitavala o njemu, što mi je veoma godilo; zato je pomamno saslušala sve što sam joj pripovijedao o svojem sastanku s Katjom. Kad je saslušala, i opet nije ništa rekla o njoj, ali rumen joj pokrila blijedo lice i gotovo taj cijeli dan bila je vrlo uzrujana. Nisam joj o Katji ništa zatajio i otvoreno sam joj priznao da se Katja divno dojmila čak i mene. A i čemu bih joj krio? Ta Nataša bi pogodila da joj krijem, i samo bi se zbog toga rasrdila na me. Zato sam joj namjerice pripovijedao što podrobnije i nastojao da predusretnem sva njena pitanja, pogotovo jer joj je samoj, u njenim prilikama, teško bilo mene ispitivati: i zar je iako ispitivati, tobože ravnodušno, o savršenstvima svoje suparnice?

Mislio sam: još ne zna da Aljoša po kneževoj odlučnoj odredbi mora groficu i Katju pratiti na selo, pa sam bio u neprilici kako bih joj to otkrio da ublažim udar kolikogod mogu. Ali na veliko moje čudo Nataša me odmah kod prvih riječi zaustavila i rekla da je ne treba tješiti jer ona to zna već pet dana.

— Bože moj! — uzviknem — a tko ti je rekao?

— Aljoša.

— Šta? Već ti je rekao?

— Da, i ja sam se odlučila na sve, Vanja — priklopi ona takvim načinom koji me je jasno i nekako nestrpljivo upozoravao da ne nastavljam taj razgovor.

Aljoša je prilično često dolazio Nataši, ali sve na časak; samo je jednom presjedio kod nje nekoliko sati, ali onda nije bilo mene. Ulazio je obično nujan; gledao ju je bojažljivo i »nježno; ali Nataša ga je dočekivala tako nježno, tako prijazno, da je odmah zaboravljao sve i razveseljavao se. I meni je počeo dolaziti vrlo često, gotovo svaki dan. Mučio se, doduše, strašno, ali nije mogao ni časak da probavi sam sa svojim jadom te je svaki čas dotrčavao meni da ga utješim.

Šta sam mu i mogao reći? On mi je prigovarao da sam hladan, ravnodušan, čak i zloban prema njemu, jadio se, plakao, odlazio Katji i ondje nalazio utjehu.

Onoga dana kad mi je Nataša rekla da zna za odlazak (bilo je to otprilike jednu sedmicu poslije moga razgovora s knezom), dotrčao očajan meni, zagrlio me, privio mi se na grudi i zaridao kao dijete. Ja sam šutio i čekao šta će reći.

— Ja sam ništavac, ja sam nitkov, Vanja — započeo — spasi me od mene samoga. Ne plačem zato što sam ništavac i nitkov nego zato jer će se radi mene unesrećiti Nataša. Ta ja je prepuštam nesreći... Vanja, prijatelju moj, reci mi, odluči za me: koga više volim između njih — Katju ili Natašu?

— To ja ne mogu odlučiti — odgovorim — ti treba bolje da znaš nego ja...

— Ne, Vanja, nije to; ta nisam tako glup da ti zadajem rtakva pitanja; ali o tome se i radi da tu i sam ne znam ništa. Pitam sebe i ne znam naći odgovor. A ti motriš sa strane i znaš možda više od mene... Pa makar i ne znao, ded, reci, Šta se tebi čini?

— Meni se čini da više voliš Katju.

— Tebi se čini tako! Nije, nije, nije nipošto! Nisi nikako pogodio. Beskrajno volim Natašu. Nizašto je, nikada je ne bih mogao ostaviti; rekao sam to i Katji, a Katja se posve slaže sa mnom. A šta šutiš? Evo sam vidio, osmjehnuo si se maloprije. Ah, Vanja, nikada me nisi tješio kad mi je bilo preteško, kao sada... Zbogom!

Istrčao iz sobe, a neobično se dojmio začuđene Nelle, koja je šuteći saslušala naš razgovor. Bila je onda još bolesna, ležala u postelji i uzimala lijek. Aljoša je nije nikada oslovio i nije kod svih posjeta gotovo ni obraćao pažnju na nju.

Za dva dana došao opet i ja se začudio njegovu radosnomu licu. Opet mi poletio na grudi i zagrlio me.

— Svršena stvar! — zaviče — sve su dvoumice riješene. Od vas sam otišao ravno Nataši: bio sam uzbunjen, nisam mogao biti bez nje. Kad sam ušao, pao sam pred nju na koljena i ljubio joj noge: to sam morao, to sam želio; bez toga bih umro od tuge. Ona me šuteći zagrlila i zaplakala. Onda joj otvoreno rekoh da Katju volim više nego nju...

— A šta ona?

— Ništa nije odgovorila nego me je samo milovala i tješila — mene, koji sam joj rekao to! Ona zna tješiti, Ivane Petroviču! O, isplakao sam pred njom sam svoj jad, sve sam joj rekao. Rekao sam

iskreno da ludo volim Katju, ali kakogod nju volio i ma koga volio, ipak ne mogu biti bez nje, bez Nataše, te ću umrijeti. Da, Vanja, ni jedan dan neću proživjeti bez nje, ja to osjećam, da! I zato smo odlučili da se odmah vjenčamo; a kako prije odlaska ne mogu, jer je sad veliki post i nema vjenčavanja, to ću se vjenčati nakon moga povratka, a to će biti oko prvoga lipnja. Otac će dopustiti, o tom i nema sumnje. Što se, pak, tiče Katje, šta možemo! Ta ne mogu živjeti bez Nataše... Vjenčat ćemo se, i onda ću s njom otići onamo gdje je Katja...

Bijedna Nataša! Kako joj je bilo tješiti toga dječaka, sjedjeti uz njega, saslušati njegovu ispovijed, i njemu, naivnom sebičnjaku, smisliti bajku o skoroj svadbi da se umiri. Zato je zapravo i trčao Nataši, jer, njegovo slabo srce nije moglo samo podnijeti tuge. Ali kad se počeo primicati rastanak, ipak je zapao opet u nemir, u suze, i opet je dotrčavao meni i plakao svoj jad. Za posljednje se vrijeme tako prilijepio uz Natašu te je nije mogao ostaviti ni na jedan dan, a kamoli na mjesec i pol. Ali je sve do posljednjega časa bio čvrsto uvjeren da je ostavlja samo na mjesec i pol i da će se nakon povratka održati svadba. Što se, pak, tiče Nataše, ona je dobro shvaćala da joj se mijenja cijela sudbina, da joj se Aljoša nikad više neće vratiti i da tako i mora da bude.

Došao dan rastanka. Nataša je bila bolesna — blijeda, upaljena pogleda, užeženih usana, pokatkad se razgovarala sama sa sobom, pokatkad brzo, pronicavo pogledavala me, nije plakala, nije mi odgovarala na pitanja, a trepetala je kao list na drvetu kad je ulazio Aljoša i razlegao se njegov zvonki glas. Planula kao zora i pohitjela mu u susret, grčevito ga grlila i ljubila, smijala se... Aljoša se zagledavao u nju, gdjekada je zabrinuto zapitkivao je li zdrava, tješio je da ne odlazi na dugo vrijeme, a onda će se održati svadba. Nataša se očito suzprezala, svladavala se i zadržavala suze. Nije plakala pred njim.

Jednom on zapodjeo razgovor da joj treba ostaviti novaca za vrijeme dok ga ne bude, i neka se ne brine, jer mu je otac obećao da će mu mnogo dati na put. Nataša se namrštila. A kad smo nas dvoje ostali sami, rekoh joj da imam za nju sto i pedeset rubalja, za svaki slučaj. Nije me ispitivala otkuda mi ti novci. Bilo je to dva dana prije Aljošina odlaska i uoči prvoga i posljednjega sastanka Natašina s

Katjom. Katja je po Aljoši bila poslala list, kojim je zamolila Natašu za dopuštenje da je sutra pohodi; uz to je pisala i meni: zamolila me da i ja budem na njihovu sastanku.

Odlučio sam da u dvanaest sati (u sat urečen od Katje) svakako budem kod Nataše, unatoč bilo kakvim smetnjama; a neprilika je i smetnja bilo mnogo. Da i ne govorim o Nelli, u posljednje je vrijeme mnogo neprilika bilo i kod Ihmenjevih.

Te su se neprilike započele još prije jedne sedmice. Ana Andrejevna poslala jednoga jutra po mene i zamolila me da ostavim sve i da se odmah požurim njoj u vrlo važnu poslu koji se ne može nimalo odgađati. Kad sam joj došao, zatekao sam je samu: hodala je po sobi, sva u groznici od uzrujanosti i prepasti te dršćući očekivala povratak Nikolaja Sergejiča. Kao i obično nisam dugo mogao da izvučem od nje šta je i zašto se tako uplašila, a međutim je bilo jasno da je svaki časak dragocjen. Najzad, nakon žestokih prijekora, suvišnih za stvar: »Zašto im ne dolazim i ostavljam ih kao sirote same u jadu«, tako da »sam bog zna šta se zbiva dok nema mene« — kazala mi da je Nikolaj Sergejič tri posljednja dana bio tako uzrujan »da se i ne može opisati«.

— Naprosto se sav izmetnuo — govorila je — po noći u groznici, kradom od mene kleči i moli se pred svetačkom slikom, u snu bunca, a na javi je kao sulud: jučer, mi da ćemo jesti blitvenu juhu, a on ne može da nađe kraj sebe žlicu; zapitaš ga za jedno, a on odgovara o drugom. Svaki čas je počeo odlaziti od kuće: sve po poslovima, veli, odlazim, moram advokatu; napokon se jutros zaključao u svojem kabinetu: »Moram, veli, da napišem spis u parničkom poslu.« Pa, mislim u sebi, kakav ćeš spis ti da pišeš kad ne znaš žlicu u priboru da nađeš? Ali sam zavirila kroz ključanicu: sjedi on, piše, a plače, sve mu cure suze. Kakav se, mislim, pravni spis piše ovako? Ili mu je možda toliko žao naše Ihmenjevke; zauvijek je, dakle, već propala naša Ihmenjevka! Tako ja mislim, a on odjednom skočio od stola, pa kad je udario perom po stolu, zacrvenio se, oči mu se blistaju, zgrabio kapu i evo ga meni. »Brzo ću, Ana Andrejevna, veli, doći.« Otišao, a ja odmah za njegov pisaći stol; spisa o našoj parnici leži ondje toliko mnoštvo, te mi ne dopušta ni da ih dirnem. Koliko sam puta molila: »Pusti me da bar jedanput dignem spise i da sa stola obrišem prašinu.« Otkud, viče, maše rukama: užasno je nestrpljiv

postao ovdje u Petrogradu, vikač. Pristupila ja, dakle, stolu i tražim: koji je taj spis što je on maloprije pisao? Jer zaista znam da ga nije ponio nego ga, kad je ustajao od stola, turnuo pod druge papire. Evo, dakle, dragi Ivane Petroviču, šta sam našla, ded pogledaj!

I ona mi dade listovni papir, napol ispisan, ali toliko isprekrižan da se na nekim mjestima nije ništa razabiralo.

Bijedni starac! Od prvih se redaka moglo pogoditi šta je i komu je pisao. Bilo je pismo Nataši, ljubljenoj njegovoj Nataši. Započinjao je žarko i nježno; obraćao joj se s opraštanjem i zvao je da se vrati. Teško je bilo razabrati cijelo pismo, napisano neskladno i otržito, s nebrojenim iskrižanim mjestima. Vidjelo se jedino da se vatreni osjećaj koji ga je primorao da prihvati pero i napiše prve, srdačne retke, poslije tih prvih redaka prevratio u drugi osjećaj: starac je počeo da prekorava kćer, žestokim tonom opisivao njen postupak, s negodovanjem je podsjećao na tvrdokornost, kudio njenu bezosjećajnost, kako možda ni jedan jedini put nije ni pomislila šta je učinila ocu i majci. Za njenu oholost prijetio joj se kaznom i prokletstvom i na kraju zahtijevao da se odmah pokorno vrati kući, a onda, istom onda, nakon pokornoga i primjernoga novoga života »u obiteljskom krilu«, odlučit ćemo se da ti oprostimo, pisao je.

Vidjelo se da mu se početni velikodušni osjećaj nakon nekoliko redaka učinio slabošću, da ga se počeo stidjeti, a, najzad, kad je osjetio muke uvrijeđenoga ponosa, završio gnjevom i grožnjama. Starica je skrštenih ruku stajala preda mnom i u strahu čekala šta ću reći kad pročitam list.

Rekao sam joj iskreno šta mi se čini. Naime: starac ne može više da živi bez Nataše te se pouzdano može kazati da je prijeko potrebno da se što prije pomire; ali sve ipak ovisi o prilikama. Rekao sam pri tom kako slutim da ga je, prvo, loši svršetak parnice valjda rastrojio i potresao da se i ne spominje koliko mu je povrijeđeno samoljublje što knez likuje nad njim i koliko je negodovanje buknulo u njem zbog onakve odluke. U takvim časovima ne može duša da ne zatraži suosjećanje, te se ponajprije sjetio one koju je uvijek volio više od svega na svijetu. Napokon je možda i to: zacijelo je čuo (jer on pazi i sve zna o Nataši) da je Aljoša naskoro ostavlja. Pogađao je kako je njoj sada, te je po sebi osjetio da joj treba utjehe. Ali se ipak nije mogao svladati, jer je smatrao da ga je kći uvrijedila i ponizila.

Jamačno je držao na umu da mu ipak ne dolazi ona prva; da ona možda i ne misli na njih i ne osjeća potrebe da se izmiri. Tako je, vjerojatno, mislio, zaključio sam svoje rasuđivanje i eto zato nije dovršio pismo te će iz svega toga nastati možda još nove uvrede, koje će se osjetiti još ljuće od prijašnjih, a, tko bi znao, do izmirenja neće doći možda još zadugo...

Starica je plakala slušajući me. Najzad, kad sam rekao da moram svakako odmah do Nataše i da sam već zakasnio, trgla se i kazala da je zaboravila glavno. Kad je ispod papira izvlačila list, slučajno je na nj prevrnula tintarnicu. I zaista, cijeli je ugao bio poliven tintom, pa se starica strašno bojala da će starac po toj mrlji poznati da su mu prekopavani papiri dok nije bio doma i da je Ana Andrejevna pročitala njegovo pismo Nataši. Strah joj je bio i te kako temeljit: već samo zbog toga što mu mi znamo tajnu, mogao je od stida i zlovolje produžiti svoju pakost i od ponosa se tvrdoglaviti da ne oprosti.

Ali kad sam razmotrio stvar, nagovorim staricu da se prođe brige. Ustao je od pisma tako uzrujan da se možda i ne sjeća svih sitnica, a sada će, vjerojatno, pomisliti da je sâm zaprljao pismo, pa to zaboravio. Kad sam tako utješio Anu Andrejevnu, položimo oprezno list na prijašnje mjesto, a na odlasku smislim da ću se s njim ozbiljno porazgovarati o Nelli. Činilo mi se da bi bijedna, ostavljena sirotica, kojoj je majku također prokleo otac, tužnom, tragičnom pripoviješću o svojem prijašnjem životu i smrti majke mogla ganuti starca i pobuditi u njega velikodušne osjećaje. Sve je gotovo, sve je dozrelo u njegovu srcu; jad zbog kćerke počeo je već prevladavati njegov ponos i uvrijeđeno samoljublje. Trebalo je samo jedan pokret, posljednji prikladni slučaj, a taj prikladni slučaj mogla bi zamijeniti Nelly. Starica me slušala s osobitom pažnjom: sve joj lice oživjelo od nade i zanosa. Odmah me počela prekoravati zašto joj to nisam već odavno rekao, nestrpljivo me počela ispitivati o Nelli i završila svečanim obećanjem da će sada i sama moliti starca neka sirotu uzme u kuću. Počela već iskreno voljeti Nellu, žalila je što boluje, ispitivala me o njoj, primorala me da Nelli ponesem lončić slatkoga i sama otrčala u smočnicu po to; donijela mi pet rubalja, misleći da nemam novaca za doktora, a kad ih nisam primio, jedva se umirila i utješila time da Nelly treba haljina i rubenine, može joj, dakle,

pomoći, pa odmah počela prekopavati svoj kovčeg i razastirati svoje haljine, odabirući one koje bi mogla pokloniti »siroti«.

A ja otišao Nataši. Kad sam se penjao uz posljednje stepenice, koje su se, kako već rekoh, zavijale, primijetim pred njenim vratima čovjeka koji je već htio da pokuca, ali stao kad je čuo moje koračaje. Napokon, vjerojatno nakon nekoga kolebanja, odustao od svoje nakane i krenuo dolje. Sukobio sam se s njim na posljednjoj zakretnoj stepenici i neobično se začudio kad sam prepoznao Ihmenjeva. Na stepenicama je i po danu bilo vrlo mračno. On se naslonio na zid da me propusti, i sjećam se čudnoga blijeska njegovih očiju koje su me uporno promatrale. Činilo mi se da se strašno zacrvenio; barem se strašno zbunio i posve smeo.

— Ah, Vanja, ta to si ti! — izgovori isprekidanim glasom — a ja sam došao ovamo jednom čovjeku... pisaru... sve u poslu... nedavno se preselio... nekuda ovamo... ali ne stanuje, čini mi se, ovdje. Zabunio sam se. Zbogom.

I on pohiti niza stepenice.

Odlučim da Nataši zasad neću govoriti o tom susretu, ali ću joj svakako kazati odmah, čim ostane sama, nakon Aljošina odlaska. Sad je bila toliko rastrojena da bi, doduše, razumjela i dokučila svu snagu te činjenice, ali je ne bi mogla tako primiti i duboko osjetiti kao kasnije, u času kad je pritisnu krajnji jad i očaj. A sada nije bio pravi čas.

Toga sam dana mogao otići do Ihmenjevih i nešto me je tjeralo, ali nisam otišao. Činilo mi se da će starcu teško biti gledati me; mogao je čak i pomisliti da sam namjerice došao radi onoga susreta. Otišao sam im tek preksutradan; starac je bio tužan, ali me je dočekao prilično prirodno i neprestano je govorio o poslovima.

— A šta je, komu si išao onda, onako visoko, sjećaš se sreli smo se — kada li je to bilo — prekjučer, čini mi se? — zapita odjednom, prilično nehajno, ali ipak odvraćajući oči od mene.

— Ondje mi stanuje neki prijatelj — odgovorim, također odvraćajući oči.

— A! A ja sam tražio moga pisara, Astafjeva; označili su mi tu kuću... ali sam se prevario... Pa, dakle, govorio sam ti o parnici: u senatu su odlučili... i tako dalje, i tako dalje.

Čak se i zacrvenio kad je počeo govoriti o parnici.

Sve sam to još istog dana pripovijedao Ani Andrejevnoj da obradujem staricu, a preklinjao sam je, između ostaloga, neka mu sada ne zagledava u lice na osobit način, neka ne uzdiše, neka ne natuca ni o čemu, jednom riječju, neka nikako ne pokazuje da zna za posljednji njegov istup. Starica se toliko začudila i obradovala da mi isprva nije ni povjerovala. Ona mi sama od sebe pripovijedi da je Nikolaju Sergejiču natucala već o sirotici, ali je on šutio, a prije ju je sâm sve molio da prime djevojčicu u kuću. Odlučimo da će ga ona sutra izravno zamoliti za to, bez ikakvih predgovora i natucanja. Ali sutradan smo bili obojica strašno zaprepašteni i uznemireni.

Radilo se o tom da se Ihmenjev prije podne vidio s činovnikom koji je vodio njegovu stvar. Činovnik mu je rekao da je sreo kneza i da knez, doduše, zadržava Ihmenjevku, ali je zbog nekih obiteljskih prilika voljan da odšteti starca i da mu isplati deset tisuća. Od činovnika je starac dohrlio pravo meni strašno uzrujan; oči mu se blistale od bijesa. Pozvao me, ne znam zašto, iz stana na stepenice i odlučno počeo zahtijevati da odmah odem knezu i da ga izazovem na dvoboj. Bio sam se toliko presenetio da dugo nisam mogao ništa smisliti. Započnem ga miriti. Ali starac se toliko razbjesnio da mu je pozlilo. Potrčim u svoj stan po čašu vode, ali kad sam se vratio, više nisam Ihmenjeva zatekao na stepenicama.

Sutradan se otputim njemu, ali ga već nije bilo kod kuće; nestao na cijela tri dana.

Preksutradan smo doznali sve. Od mene je odjurio pravo knezu, nije ga zatekao kod kuće i ostavio mu list; u listu mu je pisao da zna za riječi što ih je rekao činovniku, da ih smatra za osobnu smrtnu uvredu, a kneza za nitkova, te ga zato izaziva na dvoboj a pri tom upozoruje kneza da i ne pokuša izbjeći izazovu, jer će inače biti javno obeščasćen.

Ana Andrejevna mi je pripovjedala da se vratio kući tako uzrujan i satrven da je i legao. Prema njoj je bio vrlo nježan, ali joj je na pitanja malo odgovarao i vidjelo se da s grozničavom nestrpljivošću nešto očekuje. Sutradan mu gradskom poštom stigao list; kad je pročitao, uzviknuo i uhvatio se za glavu. Ana Andrejevna zamrla od straha. A on odmah zgrabio kapu, palicu i istrčao.

Pismo je poslao knez. Suho, kratko i uljudno javljao je Ihmenjevu da nikomu nije odgovoran za riječi što ih je rekao činovniku. Žali,

doduše, Ihmenjeva što je izgubio parnicu, ali uza sve svoje žaljenje ne može nikako smatrati za pravedno da onaj tko parnicu izgubi ima pravo da iz osvete izazove svojega suparnika na dvoboj. Šta se pak tiče »javnoga beščašća«, kojim mu se grozi, knez moli Ihmenjeva neka zbog toga sebi ne tare glavu, jer nikakva javnoga beščašća neće biti, a i ne može da bude; njegovo će pismo odmah biti predano kamo treba, a upozoreno redarstvo zacijelo je kadro prihvatiti se sredstava da osigura red i mir.

Ihmenjev s listom u ruci pojuri odmah knezu. Kneza i opet nije bilo kod kuće; ali starac doznade od lakaja da je knez sada jamačno kod grofa N. Ne premišljajući dugo, pohita grofu. Grofov ga vratar zadrži kad se već penjao uza stepenice. Starac se razbjesnio do krajnosti i udario ga palicom. Odmah ga uhvatili, izvukli na vanjske stepenice i predali redarima, a oni ga otpravili u redarstveni ured. Javili grofu. A kad je knez, koji se tu našao, objasnio starkelji razbludniku da je to onaj isti Ihmenjev, otac one iste Natalje Nikolajevne (a knez je grofu počesto služio u tim poslovima), starkelja velikaš se samo nasmijao i prevratio gnjev u milost: izdao nalog da se Ihmenjev oslobodi; ali su ga pustili tek preksutradan i pri tom (zacijelo po kneževoj odredbi) kazali starcu da je sam knez namolio grofa da ga pomiluje.

Starac se vratio kući kao bezuman, bacio se na postelju te je cio sat ležao i nije se micao; napokon se pridignuo i na zaprepaštenje Ane Andrejevne svečano izjavio da zauvijek proklinje kćer i da joj uskraćuje svoj roditeljski blagoslov.

Ana Andrejevna se prestrašila, ali je starcu trebala pomoć pa ga je ona, gotovo sva izvan sebe, cijeli taj dan i gotovo cijelu noć dvorila, kvasila mu glavu octom, oblagala ledom. Bio je u vrućici i bunilu. Otišao sam od njih tek prije tri sata u noći. Ali sutradan ustao Ihmenjev i još istoga dana došao do mene da odvede Nellu. Ali o sceni njegovoj s Nellom pripovijedao sam već; ta ga je scena najzad potresla. Kad se vratio kući, legao u postelju. Sve se to zbivalo na Veliki petak — kad je bio urečen Katjin i Natašin sastanak, uoči Aljošina i Katjina odlaska iz Petrograda. Bio sam na tom sastanku: bilo je rano jutro, prije starčeva dolaska i prije Nellina prvoga bijega.

GLAVA VI

Aljoša je došao već sat prije sastanka da obavijesti Natašu. Ja sam, pak, došao onog časa kad se Katjina kočija zaustavila pred našim kućnim vratima. S Katjom je bila starica Francuskinja, koja je nakon duga zaklinjanja i skanjivanja pristala napokon da je prati i čak da Natašu pusti gore samu, ali nikako drugačije nego s Aljošom; a ona je ostala da počeka u kočiji. Katja me zovnula i, ne silazeći s kočije zamolila da joj dozovem Aljošu. Natašu sam zatekao u suzama; plakali su oboje, i Aljoša i ona. Kad je čula da je Katja već tu, ustala sa stolice, obrisala suze i uzbuđena stala do vrata. Bila je toga jutra sva u bjelini. Tamnoplava kosa bila joj je glatko ščešljana i ostrag svezana u debelu pundžu. Neobično sam volio tu frizuru. Kad je Nataša vidjela da sam ostao s njom, zamoli i mene da odem također gostima u susret.

— Nisam dosad mogla da dođem Nataši — govorila mi je Katja penjući se uza stepenice. — Toliko su me uhodili da je strahota. Cijele dvije sedmice nagovarala sam Mme Albert dok nije napokon pristala. A vi, a vi, Ivane Petroviču, ni jedan mi put niste došli! Pisati vam također nisam mogla, a i nisam bila voljna, jer se pismom ne može ništa razjasniti. A meni je i te kako trebalo da se s vama nađem... Bože moj, kako mi sada srce kuca...

— Stepenice su strme — odgovorim.

.— Pa da... i stepenice... a šta mislite: neće li se Nataša srditi na me?

— Neće, pa i zašto?

— Pa da... dabome, i zašto; odmah ću vidjeti i sama; čemu i pitam?

Vodio sam je ispod ruke. Bila je čak problijedila, a čini se, veoma se bojala. Na posljednjem zaokretu stala da odahne, ali me pogledala i odlučno krenula gore.

Još jednom se zaustavila na vratima i šapnula mi: »Naprosto ću ući i reći da sam joj toliko vjerovala te sam došla bez straha... uostalom, šta i govorim; ta sama sam uvjerena da je Nataša najplemenitije biće. Zar nije istina?«

Ušla je bojažljivo, kao da je kriva, i uporno pogledala Natašu koja joj se odmah osmjehnula. Onda joj Katja hitro pristupi, uhvati je za ruke i priljubi svoje punačke usnice uz njene usne. Zatim se dok još

nije ni riječi rekla Nataši, obrati ozbiljno i čak strogo Aljoši i zamoli ga neka nas na pola sata ostavi same.

— Ne srdi se, Aljoša — dometnula — to je zato jer moram mnogo da porazgovaram s Natašom o vrlo važnoj stvari što ne treba da čuješ. Budi dakle pametan, otiđi. A vi, Ivane Petroviču, ostanite. Vi morate saslušati cijeli naš razgovor.

— Sjednimo — reče ona Nataši kad je otišao Aljoša — ja ću sjesti ovako, vama sučelice, htjela bih najprije da vas vidim.

Sjela gotovo baš sučelice Nataši i nekoliko ju je časaka gledala.uporno. Nataša joj je odvraćala nehotičnim smiješkom

— Vidjela sam već vašu fotografiju — reče Katja — pokazao mi ju je Aljoša.

— Pa šta je, jesam li na slici slična sebi?

— Ljepši ste — odgovori Katja odlučno i ozbiljno. — A ja sam i mislila da ste ljepši.

— Zaista? A željela bih da vas se nagledam. Kako ste ljepuškasti.

— Šta vi to! Otkud ja!... Draga moja! — priklopi ona i uhvati drhtavom rukom Natašinu ruku, te obje zašute opet, zagledavajući se jedna u drugu. — Eto, dakle, anđele moj — prekine Katja — svega možemo pol sata da ostanemo zajedno; Mme Albert je jedva pristala i na to, a mi treba o mnogo ćemu da se porazgovorimo... Ja hoću... Ja moram.... Ali, zapitat ću vas naprosto: volite li veoma Aljošu?

— Da, veoma.

— A ako je tako... ako ludo volite Aljošu... to. morate voljeti njegovu sreću... — nadoveže ona bojažljivo i šaptom.

— Da, ja hoću da on bude sretan...

— Tako je... ali evo o čemu se radi: hoću li mu ja dati sreću? Imam li pravo da govorim tako jer ga otimam vama. Ako vam se čini i mi odlučimo sada da će s vama biti sretniji to... to...

— To je već odlučeno draga Katja, ta i sami vidite da je sve odlučeno — odgovori tiho Nataša i sagne glavu. Očito joj je bilo teško produžiti razgovor.

Katja se bila, čini se, spremila na dugo objašnjenje o temi: tko će Aljoši dati veću sreću i tko će od njih morati da uzmakne. Ali nakon Natašina odgovora, razumjela je odmah da je već odavno odlučeno

sve te se i nema o čemu govoriti. Rastavila malko lijepe usnice, pa je u dvoumici i tuzi gledala Natašu, a neprestano joj ruku držala u ruci.

— A vi ga ludo volite? — zapita odjednom Nataša.

— Da; i evo sam htjela također da vas upitam i s tom sam namjerom došla: recite mi, zašto ga zapravo volite?

— Ne znam — odgovori Nataša i kao da joj se u odgovoru razabrala gorka nestrpljivost.

— Šta mislite, je li on pametan? — upita Katja.

— Nije, ja ga tako naprosto volim...

— I ja također. Meni ga je uvijek kao nekako žao.

— I meni također — odgovori Nataša.

— Šta bismo s njim sada! I kako me je mogao ostaviti radi vas — ne razumijem! — klikne Katja. — I ne razumijem kad sam sada vidjela vas!

Nataša nije odgovarala nego gledala u zemlju. Katja pošuti časak, a onda odjednom ustane sa stolice i tiho je zagrli. Tako zagrljene zaplaču obadvije. Katja sjedne na priručje Natašina naslonjača, ne ispuštajući Natašu iz zagrljaja i počne joj ljubiti ruke.

— Da samo znate kako vas volim! — izgovori ona plačući. — Posestrit ćemo se, dopisivat ćemo se uvijek... a ja ću vas dovijeka voljeti... tako ću vas voljeti, tako ću vas voljeti…

— Je li vam govorio o našoj svadbi u mjesecu lipnju? — upita Nataša.

— Govorio je. Govorio je da i vi pristajete. Ta sve je to onako da njega utješite, zar nije?

— Dakako.

— Tako sam i razumjela. Ja ću ga ludo voljeti, Nataša, i o svemu ću vam pisati. Čini mi se, brzo će mi biti muž; na to se smjera. I svi oni govore tako. Draga Natašenjka, ta vi ćete se vratiti sada svojoj kući?

Nataša joj ne odgovori nego je šuteći krepko poljubi.

— Sretni bili! — reče.

— I... i vi... i vi također — izgovori Katja.

U taj se čas otvore vrata i Aljoša uđe. Nije mogao, nije imao snage da počeka ovo pol sata, a kad ih je ugledao zagrljene, kako plaču, sruši se na koljena pred Natašu i Katju, posve iznemogao, u mukama?

— A čemu ti plačeš? — reče mu Nataša — što se rastaješ sa mnom? Zar je na dugo vrijeme? Ta u lipnju ćeš doći?

— I onda će biti svadba — brzo će kroz suze Katja, i opet na utjehu Aljoši.

— Ali ne mogu, Nataša, ne mogu te ni na jedan dan ostaviti. Umrijet ću kad tebe nema... ti ne znaš kako si mi sada draga. Baš sada!...

— Pa, dakle, učini evo ovako — reče Nataša, oživljujući odjednom — ta grofica će ostati bar neko vrijeme u Moskvi?

— Hoće, gotovo jednu sedmicu — prihvati Katja.

— Jednu sedmicu! Divota: otpratit ćeš ih sutra do Moskve, to je u svemu jedan dan, pa se odmah vrati. Kad budu putovale iz Moskve, onda ćemo se oprostiti na mjesec dana, i ti ćeš se vratiti u Moskvu da ih pratiš.

— Pa, dobro, dobro... Ipak ćete zajedno provesti još četiri dana — uzvikne oduševljena Katja i zagleda se s Natašom pogledom koji je mnogo značio.

Ne znam opisati Aljošin zanos zbog toga novoga plana. Odjednom se posvema utješio: lice mu zasjalo od radosti, grlio je Natašu, ljubio Katji ruke, grlio mene. Nataša ga je gledala s tužnim smiješkom, ali Katja nije mogla izdržati. Upila svoj žarki blistavi pogled u me, zagrlila Natašu i ustala da ide. Baš kao namjerno poslala u taj čas Francuskinja slugu s molbom da se sastanak što prije svrši jer je prošlo ugovorenih pol sata.

Nataša ustane. Stajale su sučelice, držale se za ruke i kao da su se upinjale da pogledom iskažu sve što im se nakupilo u duši.

— Ta mi se nikada više nećemo vidjeti — reče Katja.

— Nikada, Katja — odgovori Nataša.

— Onda, dakle, da se oprostimo.

Zagrlile se.

— Ne proklinjite me — prošapće Katja brzo — a ja… uvijek... budite uvjereni... on će biti sretan... Idemo Aljoša, otprati me! — izgovori naglo, hvatajući ga za ruku.

— Vanja! — reče mi Nataša, uzbuđena i izmučena kad su oni izišli — idi za njima i ti, i... ne vraćaj se; Aljoša će ostati kod mene do večeri, do osam sati; a naveče on ne može biti otići će... Ostat ću sama... Dođi u devet sati. Molim te!

Kad sam u devet sati Nellu (pošto je razbila kupu) ostavio s Aleksandrom Semjonovnom, došao sam Nataši. Bila je već sama i nestrpljivo me očekivala. Mavra nam donijela samovar; Nataša nalila čaj, sjela na divan i zovnula da joj priđem.

— Eto se završilo sve — reče, a uporno me pogledala. Nikada neću zaboraviti taj pogled.

— Eto se završila naša ljubav. Pol godine života! I za sav život — dometne, stiskajući mi ruku. Ruka joj je plamtjela. Počnem je nagovarati neka se toplije odjene i neka legne u postelju.

— Odmah, Vanja, odmah, dobri moj prijatelju. Pusti me da se porazgovorim i da se sjetim malo... Sada sam kao satrvena... Sutra ću ga posljednji put vidjeti, u deset sati... posljednji put!

— Nataša, ti si u groznici, odmah će te početi tresti; smiluj se sama sebi...

— Pa šta je? Čekala sam te sada, Vanja, za ovo pol sata, kako je otišao, i šta misliš, o čemu sam mislila, šta sam pitala sebe? Pitala sam: jesam li ga voljela ili nisam, i šta je bila naša ljubav? Šta, je li ti smiješno, Vanja, što te tek sada pitam to?

— Ne uzrujavaj se, Nataša...

— Vidiš, Vanja, ta ja sam zaključila da ga nisam voljela kao sebi ravnoga, onako kako žena obično voli muškarca. Voljela sam ga kao... Gotovo kao mati. Čini mi se, dapače, da na svijetu nikako i nema takve ljubavi gdje bi se obadvoje ljubili kao jednaki, je li? Šta misliš ti?

Gledao sam je uznemiren i bojao se da nije dobila vrućicu. Kao da se nečim zanosila; osjećala je neku osobitu potrebu da govori; neke su joj riječi bile kao bez veze, a ponekad ih je čak i loše izgovarala. Strašno sam se bojao.

— On je bio moj — nastavi. — Gotovo od prvoga susreta s njim javila mi se tada neodoljiva želja da on bude moj, što brže moj, i da nikoga ne gleda, nikoga i ne zna osim mene, jedino mene... Katja je pravo rekla maloprije... voljela sam ga baš tako kao da mi ga je za sve vrijeme zbog nečega bilo žao... U meni je uvijek bila nesavladiva želja, i čak sam patila kad sam ostajala sama u toj želji, da bi on veoma i vječno bio sretan. Njegovo lice (ta ti znaš, Vanja, izražaj njegova lica) nisam mogla mirno gledati: takvoga izražaja nema ni u koga, a kad se on nasmije podilazila me zima i jeza... Zaista!...

— Poslušaj, Nataša...

— Eto su govorili — prekine ona — a i ti si, uostalom, govorio — da je on bez karaktera i... i plitke pameti, kao dijete. Ali to sam ja u njem baš i najviše voljela... vjeruješ li tomu? Ne znam, uostalom, jesam li voljela baš samo to: voljela sam tako, naprosto, svega njega, pa da je po ičemu bio drugačiji, s karakterom, ili pametniji, možda ga i ne bih voljela tako. Znaš, Vanja, priznajem jedno: sjećaš se, bili smo u razmirici prije tri mjeseca kad je bio kod one, kako se zove, kod one Mine... Doznala sam, natragala sam, i vjeruješ li: strašno me je boljelo, a u isti mah kao da mi je i godilo... ne znam, zašto... već sama misao da se on zabavlja... ili nije, nije to: što i on također, kao kakav odrasli, zajedno s drugim odraslima obilazi krasotice, pa i on otišao Mini! Ja... Koliku sam slast onda osjetila u onoj razmirici; a zatim mu oprostiti... o, dragi!

Pogledala mi u lice i nasmijala se nekako čudno. Onda kao da se zamislila, kao da i dalje još pripominje. I dugo je sjedila tako, sa smiješkom na usnama unoseći se u prošlost.

— Strašno sam mu voljela opraštati, Vanja — nastavi — znaš: kad bi me ostavio samu, znala sam hodati po sobi, kiniti se, plakati, a gdjekada sam pomišljala: što je krivlji, to je i bolje... da! I, znaš, uvijek mi se pričinjalo kao da je on maljucan dječačić: ja sjedim, a on mi položio glavu na koljena, zaspao, a ja mu tiho milujem glavicu, dragam... Uvijek sam tako sanjarila o njemu kadgod nije bio uz mene... Poslušaj, Vanja — priklopi ona iznenada — kako je Katja divna!

Učinilo mi se da ona sama namjerice pozljeđuje svoju ranu, osjeća u tom neku potrebu — potrebu očaja, stradanja... A to se događa često srcu koje je mnogo izgubilo!

— Katja ga može, čini mi se, usrećiti — nastavi ona. — Karakterna je i govori neobično uvjerljivo, a s njim je ozbiljna, dostojanstvena — sve o pametnim stvarima govori kao da je odrasla. A onamo je pravo dijete! Milena je, milena! Oh, sretni bili! Bili, bili, bili!...

I naglo joj, u jedan mah, briznule iz srca suze, ona zarida. Cijela pol sata nije mogla da se snađe i da se i malo umiri.

Dragi anđele, Nataša! Unatoč svojemu jadu, bila je u stanju da još iste večeri sudjeluje u mojim brigama, a kad sam vidio da se

malo umirila, ili da bolje reknem, umorila, odlučio sam da je zabavim i pripovjedio joj o Nelli... Rastali smo se te večeri kasno; počekao sam dok nije zaspala, a kad sam odlazio, zamolio sam Mavru neka se cijele noći ne miče od svoje bolesne gospođe.

— O, brže, brže! — uzviknuo sam, vraćajući se kući — da se što brže završe te muke! Ma čime, ma kako, ali samo brže, brže!

Sutradan, upravo u deset sati, bio sam već kod nje. U isto je vrijeme sa mnom došao i Aljoša... da se oprosti. Neću govoriti, neću spominjati taj prizor. Nataša kao da se zarekla da će se ohrabriti, da će se graditi veselijom, ravnodušnijom, ali nije mogla. Ogrlila je Aljošu grčevito, krepko. Malo je govorila s njim ali ga je gledala dugo, uporito, mučeničkim i kao bezumnim pogledom. Pomamno je slušala svaku njegovu riječ, a činilo se da ne razumije ništa od toga što joj on govori. Sjećam se, molio ju je da mu oprosti, da mu oprosti i tu ljubav i sve čime ju je vrijeđao za to vrijeme, nevjere njegove, ljubav za Katju, odlazak... Govorio je bez veze, suze su ga gušile. Od vremena do vremena ju je počeo tješiti, govorio joj je da odlazi samo na mjesec dana, ili, ako bude mogao, na pet sedmica, da će se vratiti na ljeto, a onda će im biti svadba i otac će pristati, i, napokon ono najvažnije, da će prekosutra doći iz Moskve i onda će još provesti zajedno puna četiri dana, sada se dakle rastaju samo na jedan dan...

Začudo: i sam je bio potpuno uvjeren da govori istinu i da će se preksutra doista vratiti iz Moskve... Zašto je dakle i sâm tako plakao i mučio se?

Najzad izbilo jedanaest sati. S teškom sam ga mukom nagovorio da ide. Moskovski je vlak odlazio točno u dvanaest sati. Preostajao je još jedan sat. Nataša mi je kasnije govorila i sama da se ne sjeća kako ga je posljednji put pogledala. Sjećam se, prekrižila ga je, poljubila, prekrila rukama lice i otrčala natrag u sobu. A ja sam morao Aljošu otpratiti sve do kočije, jer inače bi se on doista vratio i ne bi nikad sišao niza stepenice.

— Sva mi je nada u vama — govorio mi je silazeći. — Prijatelju moj, Vanja! Kriv sam tebi i nisam nikada zaslužio tvoju ljubav, ali budi mi do kraja brat: voli je, ne ostavljaj je, piši mi o svemu, o svemu što god možeš podrobnije i sitnije, piši što sitnije da više stane u pismo.

Prekosutra me evo opet ovamo, svakako, svakako! Ali, kasnije kad odem, piši mi!

Posadio sam ga u kočiju.

— Prekosutra! — zaviknuo mi je kad je krenuo — svakako!

Vratim se gore Nataši, a srce mi je zamiralo. Stajala je nasred sobe, skrštenih ruku te me pogledala u dvoumici, kao da me ne poznaje. Kosa joj se odmakla nekako u stranu; pogled joj je bio mutan i bludio. Mavra je kao izbezumljena stajala na vratima i gledala ju je u strahu.

Odjednom se Nataši zablistale oči:

— A! Ti si to! Ti! — zaviknula na me. — Ti si jedini ostao sada. Ti si mu zavidio. Nikad mu nisi mogao oprostiti što sam ga zavoljela... Sada si opet kod mene! Šta je dakle? Jesi li opet došao da me tješiš, da me nagovaraš da odem ocu koji me je odbacio i prokleo. To sam znala još jučer, još prije dva mjeseca!... Neću, neću! I ja sama proklinjem njih... Odlazi, ne mogu te gledati! Odlazi, odlazi!

Razabrao sam da je bijesna i da moj lik podjaruje u njoj gnjev do bezumnosti, razabrao sam da tako i mora biti te sam rasudio da je po me bolje izići. Sjeo sam na stepeništu na prvu stepenicu i — čekao. Ponekad sam ustajao, otvarao vrata, dozivao Mavru i ispitivao je. Mavra je plakala.

Tako prođe sat i pol. Ne znam prikazati što sam pretrpio za to vrijeme. Srce je zamiralo u meni i kinjilo se od beskrajne boli. Odjednom se otvorila vrata i Nataša istrčala na stepenice sa šeširom na glavi i s kukuljicom. Bila je kao izbezumljena i govorila mi je kasnije sama da se jedva i sjeća toga, i ne zna kamo je i s kakvom namjerom htjela bježati.

Nisam još bio dospio skočiti sa svoga mjesta i kudagod se sakriti kad me ona iznenada ugledala te kao preneražena stala preda me i nije se micala. Sjetila sam se odjednom — govorila mi je kasnije — da sam ja, bezumnica, okrutnica, mogla otjerati tebe, tebe, mojega prijatelja, mojega brata, mojega spasitelja. I kad sam vidjela da ti, bijednik, kojega sam uvrijedila, sjediš kod mene na stepenicama, ne odlaziš i čekaš dok te opet ne zovnem, — bože! — da ti znaš, Vanja, kako mi je onda bilo! Kao da su mi nečim proboli srce —

— Vanja! Vanja! — zaviknula pružajući mi ruke — ti si ovdje!... — i srušila mi se u zagrljaj.

Prihvatih je i odnesoh u sobu. Bila se onesvijestila. Šta bih radio? — mislio sam. Dobit ćeš vrućicu, to je sigurno!

Odlučim da otrčim doktoru; trebalo je preteći bolest. A otići mu se moglo brzo; do dva je sata moj starac Nijemac sjedio obično kod kuće. Otrčim do njega, a Mavru zamolim da ni na časak, ni na trenutak ne odlazi od Nataše i da je ne pušta nikuda. Bog mi je pomogao: zamalo te ne bih mojega starca zatekao kod kuće. Sreo sam ga već na ulici kako izlazi iz stana. Odmah sam ga posadio u moja kola da se nije dospio ni začuditi, i mi pojurili natrag Nataši.

Da, Bog mi je pomogao! Za pol sata, dok mene nije bilo, dogodilo se kod Nataše nešto što bi je moglo zaista ubiti da nismo za vremena došli ja i doktor. Nije prošlo ni četvrt sata poslije mojega odlaska, a ušao knez. Bio je baš otpratio svoje te došao Nataši ravno sa željeznice. Na taj se posjet bio valjda odlučio već odavno i promislio ga. Nataša mi je sama pripovijedala kasnije da se u prvi tren nije ni začudila knezu. »Pamet mi se mutila« govorila je.

Sjeo joj je sučelice, gledajući je prijaznim, sažalnim pogledom.

— Draga moja — reče on, a uzdahnuo — razumijem vaš jad; znao sam kako će vam taj časak biti težak, i zato sam smatrao za svoju dužnost da vas posjetim. Ako možete, utješite se bar time što ste usrećili Aljošu kad ste ga se odrekli. Ali vi to razumijete bolje nego ja, jer ste se odlučili na velikodušno djelo...

— Sjedila sam i slušala — pripovijedala mi je Nataša — ali isprva kao da ga zaista nisam razumijevala. Sjećam se samo da sam ga uporno, uporno gledala. Uhvatio me za ruku i počeo je stiskati u svojoj ruci. To mu je, čini se, veoma godilo. A ja sam toliko bila izbezumljena da nisam ni pomislila da istrgnem svoju ruku.

— Shvatili ste — nastavi on — da biste, kad biste pošli za Aljošu, kasnije mogli da mu omrznete, pa ste smogli plemenitosti i ponosa da to spoznate i da se odlučite... ali, ta nisam došao da vas hvalim. Želio sam vam reći da nikada i nigdje nećete naći boljega prijatelja nego što sam ja. Suosjećam s vama i žalim vas. U svem sam tom poslu sudjelovao nehotice, ali — izvršio sam svoju dužnost. Vaše divno srce razumjet će to i izmirit će se s mojim... A meni je bilo teže nego vama; vjerujte!

— Okanite se, kneže — reče Nataša. — Manite me se.

— Svakako, otići ću odmah — odgovori on — ali vas volim kao da ste mi kći, pa ćete mi dopustiti da vas pohađam. Smatrajte me sada za svoga oca i dopustite mi da vam budem na pomoći.

— Ne treba mi ništa, okanite me se — prekinu ga opet Nataša.

— Znam, ponositi ste... Ali govorim iskreno, od srca. Šta sada kanite raditi? Pomiriti se s roditeljima? Bilo bi to dobro, ali vaš je otac nepravedan, ponosan i despot; oprostite mi, ali tako je. Kod kuće ćete naići sada na same prijekore i nove muke... Ali ipak treba da budete nezavisni, a moja je dužnost, moja sveta dužnost da se sada brinem za vas i da vas pomažem. Aljoša me je zaklinjao da vas ne ostavljam i da vam budem prijatelj. Ali i osim mene ima ljudi koji su vam vrlo odani. Dopustit ćete mi da vam predstavim grofa N. On je divna srca, rođak naš, pa i, može se reći, dobrotvor cijeloj našoj porodici; mnogo je učinio Aljoši. Aljoša ga je veoma cijenio i volio. Vrlo je moćan čovjek, velikog utjecaja, starkelja već, pa ga kao gospođica možete primiti. Govorio sam mu već o vama. On vas može opskrbiti, pa ako hoćete, pribavit će vam krasno mjesto... kod jedne svoje rođakinje. Odavno sam mu već iskreno i otvoreno objasnio svu našu stvar, i on se toliko zanio u svojem dobrom i plemenitom osjećaju te me i sam zaklinje sada da vam se što prije predstavi... To je čovjek koji ima razumijevanja za sve što je lijepo, vjerujte mi — darežljiv, častan starčić, koji zna cijeniti vrijednost, te je još nedavno na najplemenitiji način postupio prema vašemu ocu, u jednoj zgodi.

Nataša ustade ko da je ubodena. Sada ga je već shvaćala.

— Ostavite me, ostavite me odmah! — zaviče.

— Ali vi zaboravljate, prijateljice moja, grof može koristiti vašemu ocu...

— Moj otac neće ništa primiti od vas. Ostavite me! — zaviče Nataša još jednom.

— O, bože, kako ste nestrpljivi i nepovjerljivi! Čime sam to zaslužio? — izgovori, nešto uznemiren ogledavajući se — bilo kako bilo, dopustit ćete mi — nastavi vadeći iz džepa veći svežanj — dopustit ćete da vam ostavim ovaj dokaz mojega suosjećanja s vama i osobito suosjećanje grofa N., koji me je i potaknuo svojim savjetom. Tu u tom paketu je deset tisuća rubalja. Počekajte, prijateljice moja — prihvati kad je vidio da je Nataša gnjevna ustala

— saslušajte strpljivo sve; vi znate, vaš otac je izgubio parnicu sa mnom i tih će deset tisuća poslužiti za naknadu koja...

— Odlazite — zaviče Nataša — odlazite s tim novcima! Vidim vas naskroz... o nitkove, nitkove, nitkove!

Knez ustane, posve blijed od pakosti.

Po svoj je prilici bio došao zato da razmotri mjesto, razabere položaj te se valjda itekako uzdao u dojam tih deset tisuća rubalja na siromašnu Natašu, ostavljenu od sviju... Kako je bio nitkov i prostak, često je u ovakvim poslovima služio razbludnom starcu, grofu N. Natašu je mrzio, pa čim je dokučio da stvar nije krenula dobro, odmah je promijenio ton i s pakosnom ju je radošću uvrijedio brže da bar ne odlazi uludo.

— Ta to ne valja, draga moja, što se tako žestite — izgovori nešto drhtavim glasom od nestrpljivog užitka što će ubrzo vidjeti djelovanje svoje uvrede — ta to ne valja. Nudi vam se zaštita, a vi dižete nosić... A i ne znate da biste mi morali biti zahvalni; odavna sam vas već mogao strpati u zatvor, kao otac mladića kojega ste kvarili i pljačkali, ali nisam to učinio... he-he-he!

Ali mi smo već ulazili. Kako sam još iz kuhinje začuo glasove, zaustavim časkom doktora i poslušam posljednju kneževu rečenicu. Onda se razlegao odurni njegov hohot i očajni Natašin uzvik: »O, bože moj!« U taj sam čas otvorio vrata i poletio put kneza.

Pljunuo sam mu u lice i iz sve ga snage udario po obrazu. On htjede nasrnuti na me, ali kad je vidio da smo dvojica, nagne bježati, ali najprije zgrabi sa stola svoj svežnjić novaca. Jest, učinio je to: sâm sam vidio. Bacim za njim razvijač koji sam zgrabio u kuhinji sa stola... Kad sam opet utrčao u sobu, vidim da doktor drži Natašu, a ona mu se trza i otima iz ruku kao u napadaju. Dugo je nismo mogli umiriti; najzad nam je pošlo za rukom da je polegnemo u postelju; bila je kao u bunilu od vrućice.

— Doktore! Šta joj je? — upitam, zamirući od straha.

— Počekajte — odgovori on — treba još promotriti bolest i onda tek rasuditi... ali stvar uopće ne valja nikako. Može se završiti i vrućicom... Uostalom, postarat ćemo se...

A mene je već bila zaokupila druga misao. Namolim doktora da još dva, tri sata ostane uz Natašu, i zaištem od njega riječ da ni na časak neće odlaziti od nje. On mi zada riječ, i ja pohitim kući.

Nelly je sjedjela u kutu, mrka i usplahirena, te me pogledala neobično. Valjda sam joj i ja bio neobičan.

Dignem je na ruke, sjednem na divan, posadim je na koljena i žarko je poljubim. Ona bukne.

— Nelly, anđele! — rekoh joj — hoćeš li da budeš naše spasenje? Hoćeš li da spasiš sve nas?

Ona me pogleda u nedoumici.

— Nelly! Svu nadu polažem sada u tebe! Ima jedan otac: vidjela si ga i znaš ga; on je prokleo svoju kćer, a jučer je došao da te zaište mjesto kćeri. Sada je nju, Natašu (a ti si govorila da je voliš!), ostavio onaj koga je voljela i zbog koga je otišla od oca. On je sin onoga kneza što je, sjećaš se, dohrlio jedne večeri meni i zatekao te samu, a ti si pobjegla od njega i onda si bolovala... Ta ti ga znaš? Zločest je čovjek!

— Znam — odgovori Nelly, drhtne i problijedi.

— Da, zločest je čovjek. Mrzio je Natašu zato jer je njegov sin, Aljoša, htio da je uzme. Danas je otputovao Aljoša, a nakon sata već ju je pohodio njegov otac i uvrijedio je, i prijetio da će je strpati u zatvor, i podsmijevao joj se. Razumiješ li me, Nelly?

Crne joj se oči zablistale, ali ih ona odmah obori.

— Razumijem — prošapće tek jedva čujno.

— Sada je Nataša sama, bolesna; ostavio sam je s našim doktorom, a ja sam dotrčao k tebi. Slušaj, Nelly, idemo Natašinu ocu; ti ga ne voliš, nisi htjela da mu odeš, ali sada ćemo mu zajedno otići. Ući ćemo, i ja ću mu kazati da sada želiš da im budeš mjesto kćeri, mjesto Nataše. Starac je sada bolestan, jer je prokleo Natašu i jer ga je još ovih dana smrtno uvrijedio Aljošin otac. Neće sada ni da zna za kćer, ali je on voli, voli, Nelly, i želi da se pomiri s njom; ja to znam, ja sve to znam! Tako je!... Čuješ li, Nelly?

— Čujem — izgovori ona istim šapatom.

Govorio sam plačući. Ona je bojažljivo pogledavala na mene.

— Vjeruješ li tomu?

— Vjerujem.

— Ući ću dakle s tobom, posadit ću te, a oni će te primiti, bit će ljubazni s tobom i započet će da ispituju. Sâm ću onda navesti razgovor da te počnu ispitivati o tom kako si živjela prije: o tvojoj majci i o tvojemu djedu. Pripovijedi im, Nelly, sve onako kako si

pripovijedala meni. Pripovjedi sve, sve, otvoreno, i ne taji ništa. Pripovijedi im kako je zločesti čovjek ostavio tvoju majku, kako je umirala u podrumu kod Bubnove, kako ste ti i majka obilazile ulicama i prosile; šta ti je govorila i šta te je molila kad je umirala. Pripovjedi odmah i o djedu. Pripovijedi kako nije htio oprostiti tvojoj majci i kako te je prije smrti slala k njemu da bi došao i oprostio joj, i kako nije htio... i kako je ona umrla. Sve, sve ispripovijedaj! I kad pripovjediš sve to, starac će sve to osjetiti i u svom srcu. Ta on zna da ju je danas ostavio Aljoša, pa je ostala ponižena i pogrđena, sama samcata, bez pomoći i bez zaštite, neprijatelju svomu na pogrdu. Sve to zna on... Nelly! Spasi Natašu! Hoćeš li ići?

— Hoću — odgovori ona teško dišući, a mene pogleda dugo, uporito, nekim neobičnim pogledom; u tom je pogledu bilo nešto nalik na prijekor, i to osjetih u srcu.

Ali nisam mogao da napustim svoju misao. Prejako sam vjerovao u nju. Uhvatim Nellu za ruku, i mi izićemo. Bio je već treći sat poslije podne. Dizala se bura. U posljednje je doba vrijeme bilo uvijek sparno i zagušljivo, ali sada se začula negdje u daljini prva, rana proljetna grmljavina. Vjetar zavitlao po prašnim ulicama.

Sjedosmo u kola. Nelly je cijelim putem šutjela, samo me katkad pogledavala sve onim istim čudnim, zagonetnim pogledom. Grudi joj se bibale, a ja sam, držeći je u kočiji, osjećao kako mi pod dlanom kuca njeno srdašce kao da će iskočiti.

GLAVA VII

Put mi se činio beskrajnim. Napokon stigosmo, i ja uđoh mojim starima, a srce mi zamiralo. Nisam znao kako ću izići iz njihove kuće, ali sam znao da moram pošto-poto izići s oproštenjem i izmirenjem.

Bilo je već četiri sata. Stari su, kao obično, sjedili sami. Nikolaj Sergejič je bio vrlo zlovoljan i bolestan te prilegao i opružio se na svojem udobnom naslonjaču, blijed i iznemogao, a glava mu je bila omotana rupcem. Ana Andrejevna je sjedila kraj njega, kvasila mu pogdjekada sljepoočice octom i neprestano mu, ispitljivo i stradalački, zagledala u lice, što je starca, čini se, veoma uznemirivalo i čak ga ljutilo. Uporno je šutio, a ona nije smjela da

progovori. Naš nenadani dolazak prenerazio ih je obadvoje. Ana Andrejevna se radi nečega odjednom uplašila kad je ugledala mene i Nellu te nas je prvih nekoliko časaka gledala kao da se odjednom osjetila za nešto krivom.

— Evo sam vam dovezao moju Nellu — rekoh kad sam ušao. — Smislila je i sama sada poželjela k vama. Primite je i zavolite je.

Starac me sumnjičavo pogleda i već po samom tom pogledu moglo se pogoditi da sve zna, da je, naime, Nataša sada već sama, ostavljena, odbačena i možda već pogrđena. Neobično je želio da prodre u tajnu našega dolaska te je ispitivački gledao mene i Nellu. Nelly je drhtala, krepko stiskajući rukom moju ruku, gledala u zemlju i tek katkad šibala oko sebe bojažljivim pogledom kao ulovljena zvjerka. Ali Ana Andrejevna se brzo snašla i dosjetila: poletjela Nelli, poljubila je, pomilovala je, čak i zaplakala i nježno je posadila do sebe, ne ispuštajući iz ruke njenu ruku. Nelly je radoznalo i nekako u čudu gledala ispod oka.

Ali kad je starica pomilovala Nellu i posadila je do sebe, nije više znala šta bi dalje radila te se naivno, nešto očekujući, zagledala u me. Starac se namrštio, uskoro dokučio zašto sam doveo Nellu. Kad je vidio da mu opažam nezadovoljno lice i namrgođeno čelo, digao ruku put glave i rekao otržito:

— Glava me boli, Vanja.

Sve smo još sjedili i šutjeli; premišljao sam šta bih započeo. U sobi je bio sumrak; primicala se crna oblačina i opet se začulo kako je udaljini tresnuo grom.

— Proljetos nekako rano udara grom — reče starac. — A eno godine trideset i sedme, sjećam se, bilo ga je u našem kraju još ranije.

Ana Andrejevna odahne.

— Ne bi li postavila samovar — zapita bojažljivo, ali joj nitko ne odgovori, i opet se obrati Nelli.

— Kako se zoveš, dušo? — zapita je.

Nelly joj slabim glasom reče svoje ime i još se jače skunji. Starac je pogleda pozorno...

— To je Jelena, je li? — nastavi starica oživljujući.

— Da — odgovori Nelly i opet nastane na časak šutnja.

— Sestrica Praskovja Andrejevna imala je nećakinju Jelenu — izgovori Nikolaj Sergejič — i nju su zvali Nelly. Sjećam se.

— A zar ti, dušo, nemaš ni rodbine, ni oca, ni majke? — zapita opet Ana Andrejevna.

— Nemam — prošapće Nelly otržito i plašljivo.

— Čula sam to, čula. A je li ti odavno umrla majčica?

— Nije davno.

— Mila moja, sirotice — nastavi starica, sažalno je pogledavajući. Nikolaj Sergejič je nestrpljivo bubnjao prstima po stolu.

— Je li ti majčica bila tuđinka? Tako ste pripovjedali, je li, Ivane Petroviču? — tekla su dalje bojažljiva staričina pitanja.

Nelly me letimice pogleda crnim očima kao da me zove u pomoć. Disala je nekako nejednako i teško.

— Majka joj je, Ana Andrejevna — započnem — bila kći Engleza i Ruskinje, tako da je više bila Ruskinja; a Nelly se rodila u inozemstvu.

— A kako je majka njena otišla s mužem u inozemtsvo?

Nelly u jedan mah sva bukne. Starica se odmah dosjeti da se zarekla i zadršće od gnjevnoga starčeva pogleda. Pogledao ju je oštro i odvratio se put prozora.

— Majku joj je prevario zločest čovjek, nitkov — izgovori on, obraćajući se naglo Ani Andrejevni. — Otišla je s njim od oca i predala očinske novce ljubavniku; a on ih prevarom izmamio od nje, odveo je u inozemstvo, okrao i ostavio. Jedan je dobrijan nije ostavio i pomagao ju je sve do svoje smrti. A kad je umro, ona se prije dvije godine vratila ocu. Tako si, je li, pripovijedao, Vanja? — zapita me otržito.

Nelly sva uzrujana ustade i htjede da pođe prema vratima.

— Hodi amo, Nelly — reče starac, pružajući joj napokon ruku. — Sjedni ovamo, sjedni do mene, evo tu — sjedni!

Sagne se, poljubi je u čelo i počne je polako milovati po glavici. Nelly sva zatreptala — ali se suzdržala. Ana Andrejevna je gledala ganuta, s radosnom nadom kako je njen Nikolaj Sergejič prigrlio napokon siroticu.

— Znam, Nelly, da je tvoju majku upropastio zločest čovjek, zločest i nevaljao, ali znam i to da je ona voljela i štovala svojega oca — izgovori starac uzbuđen i dalje milujući Nellu po glavici, ali

nije izdržao da nam u tom času ne dobaci taj izazov. Laka mu rumen pokrila blijede obraze; ali je nastojao da nas ne gleda.

— Mama je djeda voljela više nego što je djedo volio nju — izgovori NeÜy plašljivo, ali odlučno, a i ona je nastojala da nikoga ne gleda.

— A otkud ti znaš? — oštro upita starac koji poput djeteta nije izdržao, pa kao da se i sâm stidio svoje nestrpljivosti.

— Znam — odgovori Nelly otržito. — Nije primio mamu i... otjerao ju je....

Vidio sam da je Nikolaj Sergejič htio nešto reći, uzvratiti, reći, na primjer, da je starac imao pravo što nije primio kćer, ali je pogledao nas i prešutio.

— A kako, gdje ste to živjeli da vas djedo nije primio? — zapita Ana Andrejevna, u kojoj se odjednom rodila uporitost i želja da nastavi baš o toj temi.

— Kad smo doputovale, dugo smo tražile djeda — odgovori Nelly — ali nikako nismo mogle da ga nađemo. Mama mi je onda i rekla da je djedo bio prije vrlo bogat i da je htio graditi tvornicu, a sada je vrlo siromašan, jer je onaj, s kojim je mama otišla, uzeo od nje sve djedove novce i nije joj ih vratio. To mi je sama kazala.

— Hm... — oglasi se starac.

— I govorila mi je još — nastavi Nelly, oživljujući sve više te više i kao da želi odgovoriti Nikolaju Sergejiču, ali se obraćala Ani Andrejevni — govorila mi je da se djedo užasno srdi na nju, i da mu je ona sama za sve kriva, i da sada nema na cijelom svijetu nikoga osim djeda. A kad mi je govorila, plakala je... »Neće mi on oprostiti« — govorila je još dok smo putovale ovamo — »ali će možda tebe zavoljeti kad te vidi, pa će zbog tebe oprostiti i meni.« Mama me je ludo voljela pa kad je to govorila, uvijek me je ljubila, ali se strašno bojala da ide djedu. A mene je učila da se molim za djeda, a i ona se molila i mnogo mi je još pripovijedala, kako je prije živjela s djedom i kako ju je djedo ludo volio više od svih. Svirala mu je na glasoviru i naveče čitala knjige, a djed ju je ljubio i mnogo joj poklanjao... uvijek joj poklanjao, tako da su se jednom i svadili, na mamin imendan, jer djedo je mislio da mama još ne zna kakav će biti dar, a mama je već odavno bila doznala kakav. Mama je željela naušnice, a djedo ju je namjerice neprestano varao i govorio joj da joj neće pokloniti

naušnice nego broš; a kad je donio naušnice i vidio kako mama već zna da će biti naušnice, a ne broš, on se rasrdio što je mama doznala i pol dana nije razgovarao s njom, a onda sâm došao da je ljubi i moli za oproštenje

Nelly je pripovijedala zanosno i čak joj rumen zatitrala po blijedim, bolesnim obraščićima.

Vidjelo se da je njena majka počesto govorila sa svojom malom Nellom o nekadašnjim sretnim danima — dok je sjedila u svojem kutu, u podrumu, te grlila i ljubila svoju curicu, svu radost što joj je preostala u životu, i plakala nad njom, a tada nije ni slutila s kolikom će se snagom održati ta pripovijest u bolesno dojmljivom i rano razvijenom srcu bolesnoga djeteta.

Ali zanesena Nelly kao da se odjednom osvijestila, pa se nepovjerljivo ogledala i stišala. Starac namrštio čelo i opet zabubnjao po stolu; Ani Andrejevni izbila na oko suzica i ona je šuteći otrla rupcem...

— Mama je doputovala ovamo vrlo bolesna — nadoveže Nelly tihim glasom — užasno su je boljela prsa. Dugo smo tražili djeda, i nismo ga mogli naći, a stanovali smo u podrumu, u zakutku.

— U zakutku, a bolesnica! — uzvikne Ana Andrejevna.

— Da... u zakutku... — odgovori Nelly. — Mama je bila siromašna. Mama mi je govorila — dometne ona življe: — da nije grijeh biti siromašan, ali je grijeh biti bogatim i nažao činiti... i da nju kara bog.

— Stanovali ste na Vasiljevskom otoku? To je ondje kod Bubnove, je li? — zapita starac, obraćajući mi se i nastojeći da dade svojem pitanju neku nebrigu. A zapitao je kao da mu je nezgodno sjedjeti i šutjeti.

— Ne, ne ondje... najprije u Mješčanskoj — odgovori Nelly. — Ondje je bilo vrlo mračno i vlažno — nastavi pošto je pošutjela — i mama se užasno razboljela, ali onda je jos hodala. Ja sam joj prala rubeninu, a ona je plakala. Ondje je stanovala i jedna starica, kapetanica, i stanovao je otpušten činovnik, i uvijek je dolazio pijan, svake je noći vikao i halabučio. Strašno sam ga se bojala. Mama me je uzimala sebi u postelju i grlila i sama je drhtala, a činovnik viče i psuje. Htio jednom da istuče kapetanicu, a ona je bila stara baba i

poštapala se. Mama ju je požalila i zauzela se za nju; činovnik udario mamu, a ja činovnika...

Nelly zastane. Ta ju je uspomena uzrujala; očice joj se zablistale.

— Gospode Bože moj! — zaviče Ana Andrejevna, pokazujući neobično zanimanje za pripovijest; nije skidala očiju s Nelle koja se najviše obraćala njoj.

— Onda mama otišla — nastavi Nelly — i povela mene. Bilo je po danu. Hodale smo svejednako po ulicama, sve do večeri, i mama je neprestano plakala i neprestano hodala, a mene vodila za ruku. Neobično sam sustala; nismo toga dana ni jele. A mama je sve govorila sama sa sobom i meni je sve govorila: »Budi siromašna, Nelly, a kad ja umrem, ne slušaj nikoga i ništa. Ne odlazi nikomu: budi sama, sirotuj i radi, a ako nemaš posla, prosi, ali njima ne odlazi.« Već u sumraku prelazile smo veliku ulicu; odjednom zaviknula mama: »Azorka! Azorka!« — i odjednom pritrčao mami velik pas, bez dlake, zapištao i poletio put nje, a mama se uplašila, problijedjela, zaciknula i srušila se na koljena pred visokim starcem, koji je išao s palicom u ruci i gledao u zemlju. A taj je visoki starac bio djedo, i tako suhonjav, u lošoj odjeći. Onda sam prvi put vidjela djeda. I djedo se veoma uplašio i sav problijedio, a kad je vidio da mama leži pred njim i da mu grli noge, oteo se, gurnuo mamu, udario palicom po kamenu i odbrzao od nas. Azorka ostao još, pa je sve zavijao i lizao mamu, onda otrčao za djedom, uhvatio ga za polu od kaputa i potegnuo natrag, a djedo ga udario palicom. Azorka potrči opet k nama, ali ga djedo zovne; onda on potrči za djedom, a sve zavijao. A mama je ležala kao mrtva, oko nje se okupio svijet, došli redari. Neprestano sam vikala i držala mamu. Ustala ona, ogledala se i pošla za mnom. Odvela sam je kući. Ljudi su nas dugo gledali i sve mahali glavama...

Nelly zastane da odahne i da se ohrabri. Bila je vrlo blijeda, ali odlučnost joj je blistala u pogledu. Vidjelo se, odlučila je da sve kaže. U nje je bilo u taj čas dapače i nešto izazovno.

— Pa šta — pripomenu Nikolaj Sergejič nesigurnim glasom, s nekom razdražljivom oštrinom — pa šta, tvoja je mati uvrijedila svojega oca, i on ju je s pravom odvrgnuo...

— I mama mi je govorila — prihvati oštro Nelly — i kad smo se vraćale kući, sve mi je govorila: to je tvoj djedo, Nelly, a ja sam mu

skrivila, pa me je prokleo, zato me sada i kara Bog, i cijelo mi je to veče i idućih dana govorila uvijek to isto. A govorila je kao da ne zna za sebe...

Starac pošuti.

— A kako ste se zatim preselile u drugi stan? — upita Ana Andrejevna, koja je i dalje tiho plakala.

— Mama se te noći razboljela, a kapetanica našla stan kod Bubnove, pa smo se preksutradan preselile i kapetanica s nama; a kad smo se preselile, legla mama u postelju i tri je sedmice bolovala, a ja sam je dvorila. Novaca je u nas posve nestalo, pa nas je pomogla kapetanica i Ivan Aleksandrovih.

— Škrinjar, gospodar — protumačim.

— A kad se mama digla iz postelje i prohodala, onda mi je pripovijedala o Azorki.

Nelly zastane. Starac kao da se obradovao što je razgovor prešao na Azorku.

— A šta ti je pripovijedala o Azorki? — upita on i još se jače nagnuo u naslonjaču, kao da bi još bolje da sakrije lice i da gleda u zemlju.

— Sve mi je govorila o djedu — odgovori Nelly — i za bolesti je sve govorila o njemu, i kad je bila u bunilu, i onda je govorila. Kad je pak prizdravljala, započela mi opet pripovijedati kako je prije živjela... onda mi je pripovijedala i o Azorki; negdje na rijeci, izvan grada, vukli su dječaci na užetu Azorku da ga utope, a mama im dala novaca i kupila od njih Azorku. Kad je djedo ugledao Azorku, počeo mu se strašno smijati. Ali je Azorka pobjegao. Mama je počela plakati; djedo se uplašio i rekao da će sto rubalja platiti onomu tko dovede Azorku. Preksutradan doveli Azorku; djedo platio sto rubalja i odonda zavolio Azorku. A mama ga toliko zavoljela da ga je i u postelju uzimala. Pripovjedala mi je da je Azorka prije obilazio s komedijašima ulice, i znao je posluživati, i majmuna je nosio na sebi, i puškom je znao baratati, i mnogo je još toga znao... A kad je mama otišla od djeda, djedo je zadržao Azorku i uvijek hodao s njim, pa ćim bi mama na ulici spazila Azorku, odmah se dosjetila da je tu i djedo...

Starac se očevidno drugomu nadao o Azorki, pa se sve više te više mrštio. Nije ispitivao ništa više.

— Šta je, dakle, niste više ni viđale djeda — upita Ana Andrejevna.

— Nismo: kad je mama prizdravljala, srela sam opet djeda. Išla sam u dućan po kruh: odjednom opazim čovjeka s Azorkom, pogledam i prepoznam djeda. Uklonim se i stisnem uza zid. Djedo me pogleda, a gledao je dugo i bio je tako strašan da sam ga se neobično uplašila, i prošao; a Azorka me je bio upamtio te počeo skakati kraj mene i lizati mi ruke. Pođem brže kući, obazrem se, a djedo se svratio u dućan. Onda pomislim: zacijelo ispituje, pa sam se još jače uplašila, a kad sam došla kući, nisam mami ništa rekla da se ne bi opet razboljela. A sutradan nisam odlazila u dućan; rekla sam da me glava boli; a kad sam preksutradan otišla, nisam nikoga srela i strašno sam se bojala da sam trkom trčala. A naksutradan odjednom, idem ja, i tek što sam zašla za ugao, a preda mnom djedo i Azorka. Potrčim, zakrenem u drugu ulicu i zađem na drugoj strani u dućan; ali sam odjednom nabasala opet upravo na njega i tako se uplašila da sam odmah zastala i nisam mogla dalje. Djedo stao preda me i opet me dugo gledao, a onda me pomilovao po glavici, uzeo me za ruku i poveo, a Azorka za nama i repom maše. Onda sam vidjela da djedo ne može više ni ravno da hoda, nego se sve opire o palicu, a ruke mu dršću. Doveo me kućaru, koji je sjedio na uglu te prodavao medenjake i jabuke. Djedo mi kupio medičarskoga pjetlića, i ribicu, i jedan bombon, i jabuku, a kad je vadio novce iz kožne kese, ruke su mu se strašno tresle i on ispustio pètâk, a ja mu digla. On mi poklonio taj petak, i medenjake mi dao, i pogladio me po glavi, ali i opet nije ništa rekao nego otišao svojoj kući.

Onda sam došla mami i sve joj ispripovijedala o djedu, i kako sam ga se isprva bojala i skrivala od njega. Mama mi isprva nije povjerovala, a zatim se toliko obradovala da me je cijele večeri ispitivala, ljubila i plakala, a kad sam joj već sve ispripovijedila, naložila: da se ubuduće nikada ne bojim djeda, jer me djedo volio kad mi je namjerice prišao. I naredila mi da se umiljavam djedu i govorim s njim. A sutradan me je izjutra izašiljala nekoliko puta, iako sam joj govorila da je djedo uvijek dolazio samo pred veče. Ona je, pak, u daljini išla za mnom i sakrivala se za ugao, a sutradan isto tako, ali djedo nije došao, a tih je dana padala kiša i mama je strašno

ozebla, jer je neprestano izlazila sa mnom na ulicu, i opet pala u postelju.

Djedo je došao iza nedjelje, i opet mi kupio ribicu i jabuku, i opet nije ništa kazao. A kad me je već ostavio, krenula sam kradom za njim, jer sam unaprijed smislila da tako doznam gdje djedo stanuje i da reknem mami. Išla sam u daljini drugom stranom ulice da me djedo ne bi vidio. A stanovao je vrlo daleko, ne ondje gdje je kasnije stanovao i umro, nego u Gorohovoj ulici, također u velikoj kući, na trećem katu. Sve sam to doznala i kasno se vratila kući. Mama se veoma uplašila jer nije znala gdje sam... A kad sam pripovjedila, mama se opet veoma obradovala i odmah htjela da ode djedu, odmah sutradan; ali sutra počela smišljati i bojati se i neprestano se bojala, cijela tri dana; nije dakle ni otišla. A onda me zovnula i rekla: evo sam, Nelly, bolesna sada i ne mogu ići, ali sam napisala pismo tvojemu djedu, otiđi mu i predaj pismo. I pazi, Nelly, kako će ga pročitati i šta će kazati i šta će raditi; a ti klekni, ljubi ga i moli neka oprosti tvojoj mami... I strašno je plakala mama, i sve me je ljubila, i križala za put, i molila se Bogu, i klekla sa mnom pred svetačku sliku i, usprkos teškoj bolesti, ipak me je ispratila do kućnih vrata, a dok sam se obazirala, sve je stajala i gledala kako idem...

Došla sam djedu i otvorila vrata, a na vratima nema kvake. Djedo je sjedio za stolom i jeo kruh s krumpirom, a Azorka stajao pred njm, gledao ga kako jede i mahao repom. Kod djeda su u tom stanu bili niski, mračni prozori, pa i tu samo jedan stol i stolica. A stanovao je sam. Ušla ja, a on se tako uplašio da je sav problijedio i stresao se. I ja se uplašila i nisam ništa rekla nego sam prišla stolu i položila pismo. Kad je djedo spazio pismo, tako se rasrdio da je skočio, zgrabio kapu i izmahnuo na mene, ali me nije udario nego me samo izveo u hodnik i gurnuo. Nisam još bila ni sišla niz prve stepenice, a on opet otvorio vrata i izbacio neraspečaćeno pismo. Vratila sam se kući i sve ispripovijedala. Onda je mama opet pala u postelju...

GLAVA VIII

U taj se čas razlegao pojak grom i krupna kiša zapljuštila u okna; u sobi se smračilo. Starica kao da se uplašila pa se prekrižila. Svi smo odjednom zapeli.

— Odmah će proći — reče starac, pogledavajući na prozore; onda ustane i ushoda se po sobi. Nelly ga je iskosa pratila pogledom. Bila je neobično, bolesno uzrujana. Vidio sam to; ali kao da je izbjegavala da me pogleda.

— A, šta je dalje? — zapita starac kad je opet sjeo u svoj naslonjač.

Nelly se plašljivo ogleda.

— Nisi dakle više sretala djeda?

— Jesam...

— Da, da! Pripovijedaj, draga moja, pripovijedaj — prihvati Ana Andrejevna.

— Nisam ga vidjela tri sedmice — započe Nelly — sve do zime. Onda nastala zima i zasniježilo. A kad sam opet srela djeda, na mjestu gdje i prije, vrlo sam se obradovala... jer se mama žalostila što ne dolazi. Kad sam ga spazila, namjerno sam pretrčala na drugu stranu ulice da vidi kako bježim od njega. Samo sam se obazrela i vidjela da je djedo pobrzao za mnom, a onda i potrčao da me stigne i počeo mi dovikivati i »Nelly, Nelly!« I Azorka je trčao za njim. Sažalio mi se, i ja stala. Djedo prišao, uhvatio me za ruku i poveo, a kad je vidio da plačem, stao, pogledao me, sagnuo se i poljubio me. Onda opazio da su mi cipele loše i zapitao me: zar nemam drugih cipela. Odmah sam mu rekla brže da mama nema nikakvih novaca i kućni nas gospodari hrane jedino iz milosrđa. Djedo nije ništa rekao nego me odveo na trg, kupio mi cipele, naredio da ih odmah obujem, a onda me odveo u svoj stan, u Gorohovu ulicu, i još se prije toga svratio u dućan, kupio kolač i dva bombona, a kad smo došli u stan, rekao mi da jedem kolač i gledao me dok sam jela, pa onda mi dao i bombone. A Azorka položio šape na stol, pa i on molio kolača, a ja sam mu dala, i djedo se nasmijao. Onda me uzeo, posadio kraj sebe, počeo milovati po glavi i pitati: jesam li što učila i šta znam? Rekoh mu, a on naredi da mu dolazim svaki dan u tri sata kadgod budem mogla, a on će me sam učiti. Onda mi reče da se okrenem i gledam kroz prozor dok mi ne rekne da mu se opet okrenem. Stajala sam dakle tako, ali sam se kradom okrenula i vidjela da je rasporio svoj jastuk, na. donjem roglju, i izvadio četiri rublja srebra. Kad ih je izvadio, donio ih meni i rekao: »To je samo za te.« Uzela sam, ali onda sam mislila i rekla: »Ako je samo za me, neću primiti.« Djedo

se odmah rasrdio i rekao mi: »Pa uzimaj kako znaš, odlazi!« Otišla sam, a on me nije ni poljubio.

Kad sam došla kući, sve sam ispripovijedala mami. A mami krenulo sve nagore. Škrinjaru je dolazio neki student, on je liječio mamu i naredio joj da uzima lijekove.

A ja sam često odlazila djedu; tako mi je naređivala mama. Djedo kupio Novi zavjet i geografiju i počeo me učiti; a ponekad mi je pripovijedao kakvih zemalja ima na svijetu, i kakvi ljudi žive, i kakvih mora ima, i šta je bilo prije, i kako nam je svima Krist oprostio. Veoma je volio da ga ispitujem; zato sam ga i počela često ispitivati, a on mi je sve pripovijedao i mnogo je govorio o Bogu. A ponekad nismo učili nego se igrali s Azorkom: Azorka me je neobično zavolio, i ja sam ga naučila da preskače palicu, a djedo se smijao i sve me milovao po glavi. Ali se djedo rijetko smijao. Jedanput mi mnogo govori, a onda odjednom zašuti i sjedi kao da je zaspao, a oči mu otvorene. Tako sjedi sve do sumraka, a u sumrak se čini tako strašan, tako star... Ili mu dođem, a Azorka leži kraj njega. Čekam, čekam i kašljem; djedo se i ne obazire. Onda i odem. A kod kuće me mama već čeka; ona leži, a ja joj pripovijedim sve, sve, pa i noć prolazi, a ja sve govorim, i ona sve sluša o djedu: šta je radio danas i šta mi je pripovijedao, kakve zgode, i šta mi je zadao za zadaću. A kad započnem o Azorki kako sam ga primoravala da preskače palicu, i kako se djedo smijao, tada i ona odjednom udara u smijeh i dugo se smije i veseli i naređuje mi da opet ponovim, a onda se počne moliti. A sve sam mislila: šta mama toliko voli djeda, a on nju ne voli, a kad sam došla djedu, navlaš sam mu počela pripovjedati kako ga mama voli. On je sve slušao, vrlo srdit, sve je slušao i nije ni riječi izustio; onda sam ga zapitala zašto ga mama toliko voli te uvijek pita za njega, a on nikad ne pita za mamu. Djedo se rasrdio i istjerao me; malko sam postajala pred vratima, a on odjednom otvori opet vrata i pozvao me natrag, a sve se srdio i šutio. A kad smo zatim započeli čitati Sveto pismo opet sam zapitala zašto je Isus Krist rekao: ljubite se i opraštajte uvrede, a on neće da oprosti mami. Onda skočio djedo i zavikao da me je to naučila mama, izgurao me po drugi put napolje i rekao da mu više nikada ne smijem doći. A ja mu rekla da mu sada i sama neću dolaziti, pa sam otišla... A djedo se sutradan odselio iz stana...

— Rekao sam da će brzo proći kiša, pa je eto i prošla, eto i sunašca... gledaj, Vanja — reče Nikolaj Sergejič, a okrenuo se prema prozoru.

Ana Andrejevna ga pogleda u neobičnoj nedoumici i odjednom zasine negodovanje u očima starice, mirne i dosad zaplašene. Šuteći uhvati Nellu za ruku i posadi je na koljena.

— Pripovijedaj mi, anđele moj — reče joj — ja ću te slušati. Neka oni koji su kruta srca...

Nije izgovorila nego zaplakala. Nelly me pogledala ispitivalacki, kao u dvoumici i uplašena. Starac me pogledao i slegnuo ramenima, ali se odmah okrene.

— Nastavi, Nelly — rekoh.

— Tri dana nisam bila kod djeda — započe opet Nelly — a dotle je mami bivalo sve gore. Sve smo novce bili potrošili, nismo imali za šta do kupimo lijekove, a i jeli nismo ništa, jer ni u gospodara nije bilo ničega, i oni su nas počeli prekoravati da živimo o njihovu trosku. Onda sam treći dan ustala u jutro i počela se oblačiti. Mama me zapitala: kamo ču? Rekoh joj: djedu da molim novaca, i ona se obradovala, jer sam sve bila pripovijedila mami kako me je otjerao i rekla da neću više djedu, sve ako bi i plakala i nagovarala me da idem. Došla sam i doznala da se djedo preselio i krenula u novu kuću da ga tražim. Čim sam mu došla u novi stan, skočio on, saletio me i zatopotao nogama, a ja sam mu odmah rekla da je mama veoma bolesna, da treba novaca za lijek, pedeset kopjejka, a mi nemamo ni da jedemo. Djedo zaviknuo i izgurao me na stepenice i zasunuo vrata. Ali dok me je gurao, rekla sam mu da ću sjediti na stepenicama i neću otići sve dotle dok mi ne da novaca. Sjedila sam, dakle, na stepnicama. Nakon kratkog vremena otvorio vrata i vidio da sjedim te opet zatvorio. Onda prošlo dugo vremena; opet je otvorio, opet me vidio i opet zatvorio. I onda je mnogo puta otvarao i gledao. Najzad izišao s Azorkom, zaključao vrata, prošao pored mene iz kuće i ni riječi nije izustio. Ni ja nisam ni riječi izustila nego sam dalje sjedila do sumraka.

— Dušo moja — uzvikne Ana Andrejevna — ta na stepenicama je zacijelo bilo hladno!

— Na meni je bila bundica — odgovori Nelly.

— Pa šta je bundica... draga moja, koliko si pretrpjela! A što on, tvoj djedo?

Nelli počeše podrhtavati usnice, ali se ona izvanredno upela i ojunačila.

— Došao je kad se već sasvim smračilo, pa je, ulazeći, nabasao na me i zaviknuo: tko je tu? Rekoh mu da sam ja. A on je jamačno mislio da sam odavno otišla, pa kad je vidio da sam joŠ uvijek tu, neobično se začudio i dugo je stajao preda mnom. Odjednom udario palicom po stepenicama, potrčao, otključao vrata i za časak mi iznio bakrenih novaca, sve samih petaka, i dobacio mi ih na stepenice. »Evo ti — zaviknuo — uzmi, to je sve što sam imao, i reci tvojoj majci da je proklinjem« — i zalupio vrata. A petaci su se zakotrljali niz stepenice. Počela sam ih skupljati po mraku, a djedo se očito dosjetio da je porazbacao petake i da mi je teško sakupljati po mraku, otvorio vrata, iznio svijeću, i uz svijeću sam ih brzo pokupila. Djedo je i sam skupljao sa mnom i rekao mi da će u svemu biti sedamdeset kopjejaka, pa otišao. Kad sam se vratila kući, predala sam novce i sve sam pripovjedila mami, a mami se zdravlje pogoršalo. I sama sam cijelu noć bolovala, i sutradan sam bila sva u vrućici, ali sam mislila samo jedno, jer sam se srdila na djeda, pa, kad je mama zaspala, izišla na ulicu, krenula put djedova stana, ali, usput, stala na mostu. Onda je prošao onaj...

— To je Arhipov — rekoh — onaj o kojem sam vam govorio, Nikolaje Sergejiču — onaj koji je s trgovcem bio kod Bubnove i ondje su ga izmlatili. Onda ga je Nelly prvi put vidjela... Nastavi, Nelly.

— Zaustavila ga i zamolila novaca, rubalj srebra. On me pogledao i zapitao: »Rubalj srebra?« Rekoh: Da. Onda se on nasmijao i rekao mi: »Pođi sa mnom.« Nisam znala bih li išla, a odjednom priđe neki starčić sa zlatnim naočarima; bio je čuo kako ištem rubalj srebra, sagnuo se nada me i zapitao: zašto baš toliko hoću. Rekoh da je mama bolesna i da mi toliko treba za lijek. Zapitao je gdje stanujemo, pa je zapisao i dao mi banku od rublja srebra. A onaj, kad je vidio starca s naočarima, otišao i nije me više zvao da pođem s njim. Otišla sam u dućan i razmijenila rubalj u bakrene novce; trideset kopjejaka sam zamotala u papir i ostavila za mamu, a sedamdeset kopejaka nisam zamotala u papir nego namjerice stisla u šaci i otišla do djeda. Kad sam došla otvorila sam vrata, stala na

pragu, zamahnula i jednim zamahom bacila novce da su se zakotrljali po podu.

— Evo vam vaši novci! — rekoh. — Mami nisu potrebni vaši novci jer je proklinjete — zalupila sam vratima i odmah otrčala.

Oči joj se zablistale i ona pogleda starca s naivnim izazovom.

— Tako i treba — reče Ana Andrejevna, ne gledajući Nikolaja Sergejiča i krepko privijajući Nellu uza se — tako mu i treba; tvoj je djedo bio pakostan i kruta srca...

— Hm... — oglasi se Nikolaj Sergejič.

— Šta je dakle, šta je dakle? — pitala Ana Andrejevna nestrpljivo.

— Nisam više pohađala djeda i on nije više dolazio meni — odgovori Nelly.

— A šta je, kako ste dalje ti i mama? Oh, vi jadnice, jadnice!

— Mami je bilo još gore i već je rijetko ustajala s postelje — nastavi Nelly, a glas joj zadršće i pretrgne se. — Novaca uopće nismo više imale, i ja sam počela obilaziti s kapetanicom. Kapetanica je obilazila kuće, pa i na ulici je bolje ljude zaustavljala i prosila, od toga je i živjela. Govorila je da nije prosjakinja nego da ima spisa u kojima je zapisan njen čin i da je također zapisano da je siromašna. Te je spise pokazivala, i za to su joj davali novaca. Ona mi je i govorila da nije sramota moliti od svih. Obilazila sam s njom, i davali su nam, pa smo od toga živjele. Mama je to doznala jer su je stanari počeli napadati da je prosjakinja, a Bubnova je sama dolazila mami i govorila joj da je bolje da me pusti njoj nego da prosim. I prije je dolazila mami i donosila joj novaca; a kad ih mama nije primala, Bubnova joj je govorila: čemu ste tako ponositi, i slala joj jelo. A kad je ona rekla to sada o meni, zaplakala mama, uplašila se, a Bubnova je počela grditi, jer je bila pijana, i rekla da sam ja ionako prosjakinja i da obilazim s kapetanicom, i još iste večeri istjerala kapetanicu iz kuće. Kad je mama doznala sve, počela plakati, onda odjednom ustala s postelje, obukla se, uhvatila me za ruku i povela. Ivan Aleksandrič ju je zaustavljao, ali ona nije slušala, i mi smo pošle. Mama je jedva hodala i svaki je čas sjedala na ulici, a ja sam je podržavala. Mama je neprestano govorila da ide djedu i neka je vodim, a već je odavno bilo zanoćalo. Odjednom smo stigle u veliku ulicu; ondje su se pred jednom kućom zaustavljale kočije i silan je

svijet izlazio, a u prozorima je svuda bila svjetlost i čula se glazba. Mama stala, uhvatila me i rekla mi onda: »Nelly, budi siromašna, budi cijeloga života siromašna, ne idi njima, ma tko te pozvao, ma tko došao. I ti bi mogla biti ondje, bogata i u lijepoj odjeći, ali ja to neću. Oni su zločesti i kruti, pa evo ti moga naloga: ostani siromašna, radi i prosi, a ako tko dođe po te, reci: neću vama!«... To mi je govorila mama kad je bolovala, i ja ću je slušati doklegod živim — dometne Nelly, dršćući od uzbuđenja, a ražarena lišća — i dok živim služit ću i radit ću, i vama sam došla da služim i radim, a neću da budem kao kći...

— Prestani, prestani, mila moja, prestani! — uzvikne starica, krepko grleći Nellu. — Ta mama ti je bila bolesna kad je to govorila.

— Bila je bezumna — priklopi starac oštro.

— Neka je bila bezumna! — prihvati Nelly, oštro mu se obraćajući — neka je bila bezumna, ali mi je tako naložila, i toga ću se držati doklegod živim. I kad mi je to rekla, čak se i onesvijestila.

— Gospode Bože! — uzvikne Ana Andrejevna — zar bolesnica, na ulici, zimi?...

— Htjeli su nas odvesti na policiju, ali jedan se gospodin zauzeo, zapitao me za stan, dao mi deset rubalja i naredio da mamu u njegovoj kočiji odvezu kući. Nakon toga nije mama ni ustajala više — a za tri je sedmice umrla...

— A šta je otac? Zar joj nije oprostio? — uzvikne Ana Andrejevna.

— Nije joj oprostio! — odgovori Nelly, jedva se svladavajući. — Jednu sedmicu prije smrti pozvala me mama i rekla: »Nelly, otiđi još jednom djedu, posljednji put, i zamoli ga da dođe i da mi oprosti; reci mu da ću za nekoliko dana umrijeti i tebe jedinu ostavljam na svijetu. I reci mu još da mi je teško umirati«... Otišla sam, zakucala kod djeda, on mi otvorio, a kad me spazio htio zatvoriti preda mnom vrata, ali sam obadvjema rukama uhvatila za vrata i doviknula mu: »Mama umire, zove vas, dođite!«... Ali me on odgurnuo i zalupio vrata. Vratila sam se mami, legla uz nju, zagrlila je i nisam ništa rekla... I mama je zagrlila mene i nije me ništa ispitivala...

Sada se Nikolaj Sergejič s teškom mukom odupre o stol i ustane, ali kad je na sve nas bacio neki čudni, mutni pogled, spusti se u

naslonjač, kao da je iznemogao. Ana Andrejevna nije više gledala njega nego je ridala i grlila Nellu...

— Posljednjega, dakle, dana, prije nego što će umrijeti, predveče, pozvala me mama, uhvatila me za ruku i rekla: »Danas ću umrijeti, Nelly«; htjela je još govoriti, ali nije mogla. Gledam je, a ona kao da me i ne vidi više, samo u rukama čvrsto drži moju ruku. Polako sam izvukla ruku, izletjela iz kuće, trkom pretrčala sav put i banula djedu. Kad me je ugledao, skočio je sa stolice, pa gleda, i tako se uplašio da je sav problijedio i sav zadrhtao. Uhvatih ga za ruku i samo jedno izgovorih: »Sad će umrijeti«. On se odjednom neobično uzvrzmao, zgrabio palicu i pohitao za mnom, čak je i šešir zaboravio, a bilo je hadno. Zgrabila sam šešir i natakla mu, te smo zajedno istrčali. Požurivala sam ga i govorila mu neka najmi kočiju, jer će mama odmah umrijeti, ali je imao svega sedam kopejaka. Zaustavljao je kočijaše, cjenkao se, ali su se oni samo smijali, i Azorki su se smijali, a Azorka je trčao s nama, i mi smo trčali sve dalje i dalje. Djedo se umorio i teško je disao, ali se i dalje žurio i trčao. Odjednom je pao i šešir mu odletio. Digoh djeda, natakoh mu opet šešir, počeh ga za ruku voditi, i tek pred noć stigosmo kući... Ali mama je već bila mrtva. Kad ju je ugledao, djedo pljesnuo rukama, zadrhtao i stao kraj nje, a ništa ne govori. Onda sam pristupila mrtvoj mami, uhvatila djeda za ruku i zaviknula mu: »Eto, kruti i pakosni čovječe, eto gledaj!... gledaj!« A djedo zaciknuo i srušio se na pod kao mrtav.

Nelly skoči, otme se Ani Andrejevni iz zagrljaja i stane među nas, blijeda, izmučena i uplašena. Ali Ana Andrejevna potrči prema njoj, opet je zagrli i zavikne kao u nekom zanosu:

— Ja ću, ja ću ti, Nelly, biti sada mati, a ti meni dijete! Da, Nelly, idemo, ostavimo ih sve, krute i pakosne! Neka se podruguju svijetu. Bog će, Bog će platiti njima... Idemo, Nelly, idemo odavde, idemo!

Nisam je nikad, ni prije ni poslije, vidio u takvu stanju, a i nisam mislio da bi se ikad mogla ovako uzbuditi. Nikolaj Sergejič se uspravio u naslonjaču, pridigao se i zapitao glasom koji se kidao:

— Kamo ćeš, Ana Andrejevna?

— Njoj, kćeri, Nataši! — zavikne ona i povuče Nellu za sobom prema vratima.

— Stani, stani, počekaj!

— Ne može se čekati, čovječe pakosni i kruta srca! Dugo sam čekala, i ona je dugo čekala, a sada zbogom!

Kad je starica to odgovorila, okrene se, pogleda muža i zapanji se: Nikolaj Sergejič je stajao pred njom, zgrabio kapu, a drhtavim, nemoćnim rukama navlačio brže kabanicu.

— I ti... i ti ćeš sa mnom! — uzvikne ona, a moleći sklopila ruke i gleda ga nepovjerljivo, kao da ne smije vjerovati takvoj sreći.

— Nataša, gdje je moja Nataša? Gdje je moja kći? — otelo se napokon starcu iz grudi. — Vratite mi moju Natašu! Gdje je, gdje je ona? — i on zgrabio štaku što sam mu dodao te poletio prema vratima.

— Oprostio je! Oprostio je! — uzvikne Ana Andrejevna.

Ali starac nije stigao do praga. Vrata se naglo otvorila, a u sobu utrčala Nataša, blijeda, blistavih očiju, kao u vrućici. Odjeća joj je bila zgnječena i prokvašena od kiše. Rupčić, kojim je pokrila glavu, spao joj se na zatiljak, a po rasutim gustim pramenima njene kose blistale su se krupne kapi kiše. Utrčala, opazila oca, zaciknula i bacila se preda nj na koljena, pružajući prema njemu ruke.

GLAVA IX

Ali on ju je već držao u zagrljaju!...

Uhvatio je, dignuo kao dijete, odnio na svoj naslonjač, posadio je i srušio se pred njom na koljena. Cjelivao joj ruke, noge; žurio se da je ljubi, žurio se da je se nagleda, kao da još ne vjeruje da je ona opet s njim, da je opet vidi i čuje — nju, svoju kćer, svoju Natašu. Ana Andrejevna ju je obuhvatila ridajući, pritisla njenu glavu na svoje grudi pa zamrla u tom zagrljaju, nije ni riječ mogla izgovoriti.

— Prijateljice moja!... Živote moj!... Radosti moja!... — uzvikivao starac bez veze, a uhvatio Natašu za ruke i kao zaljubljen joj gledao u blijedo, slabačko, ali krasno lišće, u oči njene, u kojima su se blistale suze. — Radosti moja, dijete moje! — ponavljao je, opet zašućivao i u smjernu je zanosu gledao. — A šta su, šta su mi kazali da je omršavjela! — izgovori i nasmiješi se naglo, kao dijete, obraćajući se nama i dalje još klečeći pred njom. — Slabačka je, doduše, bljeđana, ali pogledaj je kako je ljepuškasta! Još je i ljepša

nego što je bila prije, jest, ljepša! — nadoveže i nehotice zašuti od duševne boli, radosne boli, od koje kao da mu se duša kidala.

— Ustanite, tatice! Ta ustanite — govorila je Nataša — ta i ja bih vas htjela ljubiti,..

— O mila! Čuješ li, čuješ, Anuška, kako je to lijepo kazala — i on je grčevito ogrli.

— Nije, Nataša, ja bih, ja bih trebao ležati pred tvojim nogama sve dotle dok moje srce ne osjeti da si mi oprostila, jer nikada, nikada ja ne mogu zavrijediti od tebe sada oproštenje. Ja sam te odbacio, ja sam te proklinjao, čuješ, Nataša, ja sam te proklinjao — i ja sam mogao to učiniti!... A ti, a ti, Nataša: i zar si mogla povjerovati da sam te ja prokleo! I jesi povjerovala — ta povjerovala si! Nisi smjela vjerovati! Da nisi vjerovala, da nisi prosto vjerovala! Kruto srdašce! A šta mi nisi došla? Ta znala si kako ću te primiti!... O Nataša, sjećaš se kako sam te nekada volio: eto, a sada i za sve to vrijeme, volio sam te dvostruko, tisuću puta više nego nekada! Krvlju sam te volio! Dušu bih s krvlju istrgnuo iz sebe, srce bih rasjeckao i tebi položio pred noge!... O radosti moja!

— Ta poljubite me, kruti čovječe, u usta, poljubite me u lice kako me mama ljubi! — usklikne Nataša bolnim, iznemoglim glasom, punim suza radosnica.

— I u očice također! I u očice također! Sjećaš se, kao nekada — ponavljao je starac nakon duga, slatka zagrljaja s kćerju. — O Nataša! Jesi li kada sanjala o nama? A ti si se meni prisnivala gotovo svaku noć i svake si mi noći dolazila, i ja sam plakao kraj tebe, a jedanput si mi došla kao malena, sjećaš se, kad ti je bilo tek deset godina i tek si počela učiti glasovir — došla si mi u kraćanoj haljinici, u ljepušnim cipelicama i s rumenkastim ručicama... ta u tebe su onda takve rumenkaste ručice, sjećaš se, Anuška? — došla si mi, sjela na koljena i zagrlila me... I ti, i ti, djevojčice nevaljala, i zar si ti mogla misliti da sam te ja prokleo, da te neću primiti ako dođeš!... Ta ja... slušaj, Nataša: ta ja sam ti često odlazio, a mati nije znala i nitko nije znao; stojim tako pred tvojim prozorima, čekam, katkad čekam po cijeli dan, gdjegod na pločniku pred tvojim vratima! Nećeš li izići da te samo vidim iz daljine! A kod tebe je naveče na prozoru često gorjela svijeća, pa koliko sam puta, Nataša, dolazio naveče do tebe da vidim bar tvoju svijeću, da vidim bar tvoju sjenu na prozoru, da te

blagoslovim za noć. A jesi li ti mene blagosiljala za noć? Jesi li mislila na mene? Je li tvoje srdašce osjećalo da sam tu pod prozorom? A koliko sam se puta zimi u kasnu noć penjao uz tvoje stepenice i stajao u mračnom hodniku, prisluškivao na vratima: neću li čuti tvoj glasić? Zar se nećeš nasmijati? Prokleo sam te? Da, došao sam ti one večeri, htio sam ti oprostiti i vratio sam se tek od vrata... O Nataša!

Ustao, pridigao se s naslonjača i krepko je pritisnuo na srce.

— Opet mi je ovdje na mojem srcu! — uzviknuo — o, hvala tebi, Bože, za sve, za sve, i za gnjev tvoj i za milost tvoju... I za sunce tvoje, što je sada nakon bure sinulo na nas! Hvala ti za ovaj trenutak! O! Pa i ako smo poniženi, i ako smo uvrijeđeni, ali opet smo se sastali, i neka, neka sada slave slavlje oni ponositi i naduti što su ponizili i uvrijedili nas! Neka oni bace kamene na nas! Ne boj se, Nataša... Uhvatit ćemo se za ruke i poći ćemo, a ja ću im kazati: ovo je moja mila, ovo je ljubljena kći moja, ovo je bezgrešna kći moja koju ste vi uvrijedili i ponizili, ali ja, ja je volim i blagosiljam je na sve vijeke vjekova!

— Vanja, Vanja!... izgovori slabim glasom Nataša, pružajući iz očeva zagrljaja meni ruku.

Oh, nikad neću zaboraviti da me se u tom času sjetila i zovnula!

— A gdje je Nelly? — upita starac obazirući se.

— Ah, gdje je ona? — uzvikne starica — mila moja! Ta mi smo je ostavili!

Ali nje nije bilo u sobi; neopazice je bila šmugnula u spavaću sobu. Pođemo svi onamo. Nelly je stajala u kutu za vratima i plašljivo se skrila od nas.

— Nelly, šta ti je, dijete moje! — usklikne starac i htjede je ogrliti. Ali ona ga pogleda nekako dugim pogledom...

— Mama, gdje je mama? — izgovori kao u nesvjestici — gdje je, gdje je moja mama? — uzvikne još jednom, pružajući drhtave ruke prema nama, i odjednom joj se ote iz grudi strašan, užasan krik; lice joj se zatrza i ona se u strašnom napadaju sruši na pod.

EPILOG

POSLJEDNJE USPOMENE

Sredina lipnja. Vruć, sparan dan; u gradu ne možeš ostati: prašina, vapno, pregrađivanje, ražareno kamenje, uzduh otrovan isparivanjem... Ali eto radosti, negdje zagrmjela grmljavina; malo-pomalo se naoblačilo nebo; zapirio vjetar, vitlajući pred sobom klupčad gradske prašine. Nekoliko kapi teško palo na zemlju, a poslije njih kao da se odjednom rastvorilo cijelo nebo i nad gradom se izlila cijela rijeka vode. Kad je nakon pol sata opet sinulo sunce, otvorio sam prozor svoje sobice, te pomamno, cijelim umornim grudima, udahnuo svježi uzduh. U zanosu htjedoh već odbaciti pero i sve svoje poslove, i samoga nakladnika, pa da pohrlim do naših na Vasiljevski otok. Ali iako je bila velika napast, ipak sam se svladao pa sam silnim žarom opet prionuo uz papir: treba pošto-poto završiti! Nakladnik naređuje, a inače neće dati novaca. Ondje me očekuju, ali ću zato naveče biti slobodan, kao vjetar, i današnje će mi veče nadoknaditi ta dva posljednja dana i dvije noći, za kojih sam napisao tri i pol štamparska arka.

I evo je napokon završen posao, pa bacim pero i ustajem, a osjećam bol u leđima i prsima i glavobolju. Znam da su mi u taj čas užasno uzbuđeni živci, i kao da slušam posljednje riječi što mi je rekao moj starkelja doktor: »Ne, nikakvo zdravlje ne može izdržati ovakvo naprezanje jer je to nemoguće!« A ipak je zasad moguće! U glavi mi se vrti; jedva stojim na nogama; ali mi radost, beskrajna radost ispunjava srce. Moja pripovijest je završena, i nakladnik će mi, premda mu sada mnogo dugujem, ipak dati bar nešto kad u svojim rukama ugleda plijen, barem pedeset rubalja, a ja već davno, predavno nisam vidio u rukama tolikih novaca!... U zanosu zgrabim kapu, turim rukopis pod pazuho i poletim navrat-nanos da kod kuće zateknem našega dragocjenoga Aleksandra Petroviča.

Zatekao sam ga baš kad je htio poći. I on je bio upravo završio jednu neliterarnu, ali zato vrlo korisnu spekulaciju te otpravio napokon nekog crnomanjastoga Židovčića, s kojim je presjedio u kabinetu dva sata. On mi prijazno pruža ruku i pita za zdravlje svojim mekim, milim basićem. Predobar je čovjek, i ja sam mu, bez šale, za

mnogo zahvalan. Zar je on kriv što je u literaturi bio za svega života samo nakladnik? Dokučio je da literaturi treba nakladnik, i dokučio je to u pravi čas, čast mu i slava za to, nakladnička, razumije se.

Prijatno se smiješeći dozna je da je pripovijest završena, osiguran je, dakle, književni dio za naredni broj knjige, pa se čudi da sam išta mogao dovršiti, i pri tom se veoma zgodno šali. Onda ide prema svojem željeznome sanduku da mi da obećanih pedeset rubalja, a meni daje dotle drugi, neprijateljski, debeli časopis i pokazuje mi nekoliko redaka, u kritičarskom dijelu, gdje se nalaze dvije, tri riječi o posljednjoj mojoj pripovijesti.

Gledam: to je »prepisivačev« članak. Mene niti psuje niti hvali, i ja sam vrlo zadovoljan. Ali »prepisivač« veli, između ostaloga, da moja djela »zaudaraju znojem«, to jest, da se uz njih toliko znojim i mučim, toliko ih obrađujem i prerađujem da je odurno.

Ja i nakladnik grohoćemo. Velim mu da sam posljednju pripovijest dovršio za dvije noći, a sada sam za dva dana i dvije noći napisao tri i pol štampana arka — da to zna »prepisivač«, koji me kori za suvišnu sporost i tromu polaganost mojega rada!

— Ali ste sami krivi, Ivane Petroviču. Zašto tako kasnite pa morate raditi noću?

Aleksandar Petrovič je, dakako, predrag čovjek, premda je u njega osobita slabost da se svojim književnim sudom hvali baš pred onima koji njega, kako i sam sluti, posve razumiju. Ali ja nisam voljan da razglabam s njim o književnosti, nego primim novce i hvatam za šešir. Aleksandar Petrovič se vozi na otok u svoj ljetnikovac, pa kad je čuo da ću na Vasiljevski otok, dobrostivo mi nudi da će me odvesti u svojoj kočiji.

— Ta ja imam novu kočiju; zar niste vidjeli? Vrlo je zgodna.

Silazimo u predvorje. Kočija je zaista vrlo zgodna, i Aleksandar Petrovič sada u prvo vrijeme, kako je ima, osjeća izvanredno zadovoljstvo i čak neku duševnu potrebu da u kočiji vozi sve znance.

U kočiji se Aleksandar Petrovič upušta i opet nekoliko puta u raspravljanje o suvremenoj književnosti. Preda mnom brka i posve mirno ponavlja različite tuđe misli, što ih je ovih dana čuo od kojega literata, kojima vjeruje i čiji sud cijeni. Pri tom mu se događa da cijeni čudne pojave. Događa mu se, također, da brka tuđe mišljenje i da ga tura onamo kamo ne treba, tako da nastaje zbrka. Sjedim, šuteći

slušam i čudim se raznoličnosti i hirovitosti čovječjih strasti. »Eto, gle čovjeka — mislim — neka zgrće i zgrće novce; ali nije, njemu treba još slava, književna slava, slava valjana izdavatelja, kritičara!«

Ovog se časa muči da mi potanko razloži jednu literarnu misao koju je prije tri dana čuo od mene samoga i protiv koje se prije tri dana prepirao sa mnom, a sada je iznosi kao svoju. Ali Aleksandar Petrovič svaki čas sveudilj tako zaboravlja, i on je među svojim znancima poznat po toj svojoj nedužnoj slabosti. Kako uživa sada, govoreći u svojoj kočiji, kako je zadovoljan sudbinom, kako je dobrodušan! Vodi učeni literarni razgovor, pa mu čak i meki, pristojni basić odjekuje učenošću. Malo-pomalo se oslobodoumio te prelazi u nedužno skeptično uvjeravanje da u našoj književnosti, pa čak ni u kojoj i nikada, ne može biti ni u koga čestitosti i skromnosti, nego je samo »uzajamno lupanje po njuškama« — osobito kod početnika. Mislim da je Aleksandar Petrovič voljan smatrati svakoga čestitoga i iskrenoga literata, zbog čestitosti i iskrenosti, ako ne za glupana, a ono barem za bezazlenjaka. Razumije se, taj sud potječe izravno od neobične nedužnosti Aleksandra Petroviča.

Ali ga ne slušam više. Na Vasiljevskom otoku pušta me s kočije i ja hitam našima. Evo i Trinaeste linije, evo i njihove kućice. Ana Andrejevna, kad me spazi, prijeti mi prstom, maše mi rukama i psiće na mene da ne halabučim.

— Nelly je upravo zaspala, jadnica! — šapće mi brzo — za boga miloga, ne budite je! Preslaba je, milena. Bojimo se za nju. Doktor veli da zasad nije ništa. Ta zar se išta valjano može očekivati od njega, od vašega doktora! I zar to nije grijeh, Ivane Petroviču? Čekali smo vas, čekali na objed... ta nije vas bilo dva dana!...

— Ta rekao sam još prekjuče da dva dana neću dolaziti — šapćem Ani Andrejevni. — Morao sam dovršiti posao...

— Ali si obećao da ćeš doći danas na objed! Zašto nisi došao? Nelly je namjerice ustala iz postelje, anđelak posadili smo je u udoban naslonjač i dovezli na objed. »Hoću, veli, s vama da čekam Vanju«, a našega Vanje nema. Ta odmah će biti šest sati! Gdje si lunjao? Napasnici ste vi. Ta toliko ste je uzrujali da nisam više ni znala kako bih je umirila... samo kad je zaspala, mila. A uz to je Nikolaj Sergejič otišao u grad (doći će na čaj), pa se kinjim sama...

Dobiva mjesto, Ivane Petroviču; ali kad pomislim da je u Permi, trne mi duša...

— A gdje je Nataša?

— U vrtiću, ljubljena, u vrtiću! Otiđite joj... Nekud mi je i ona takva... Oh, Ivane Petroviču, teško mi je pri duši! Uvjerava me da je vesela i zadovoljna, ali joj ne vjerujem... De otiđi do nje, Vanja, pa mi onda krišom pripovjedi šta joj je... Čuješ?

Ali više ne slušam Anu Andrejevnu nego hitim u vrtić. Taj vrtić pripada kući; dug je nekih dvadeset i pet koračaj a i isto toliko širok, a sav obrastao zelenilom. U njemu su tri visoka, stara, granata drveta, nekoliko mladih brezica, nekoliko grmova jorgovana, kozje krvi, kut s malinjakom, dvije gredice s jagodama i dva uska, vijugava puteljka, uzduž i poprijeko kroz put. Starac se oduševljava njime i uvjerava da će naskoro rasti u vrtiću gljive. A što je glavno, Nelly je zavoljela taj vrtić te je često voze u naslonjaču na stazicu, a Nelly je sada kumir cijele kuće. Ali evo i Nataše; dočekuje me radosno i pruža mi ruku. Kako je mršava, kako je blijeda! I ona se tek oporavila.

— Jesi li zaista dovršio? — pita me.

— Zaista, zaista! I cijelo sam veče posve slobodan.

— Pa, hvala bogu! Jesi li se žurio? Kvario?

— Šta ću! Ali svejedno. Uz takav naporan rad nastaje u meni neka osobita razdraženost živaca; jasnije smišljam, življe i dublje osjećam, pa i stil mi se sasvim pokorava, tako da u napornom radu i bolje stvaram. Sve je dobro...

— Oh, Vanja, Vanja!

Opažam da je Nataša u posljednje vrijeme veoma ljubomorna na moje književne uspjehe, na moju slavu. Ona čita sve što sam ove godine štampao, svaki me čas ispituje o mojim daljnjim planovima, zanima se za svaku kritiku, napisanu o meni, srdi se na neke i želi svakako da se visoko uzdignem u literaturi. Želje joj se ispoljavaju tako snažno i neobično da se i čudim u što se to sada dala.

— Ti ćeš se, Vanja, samo iscrpsti pisanjem — govori mi — prenapet ćeš se i iscrpsti ćeš se pisanjem, a osim toga ćeš i zdravlje upropastiti. Eno S., taj u dvije godine dana napiše jednu pripovijest,

a N. je za deset godina napisao samo jedan roman.[73] Ali zato, kako je kod njih isklesano, izrađeno! Nećeš naći ni jednu nemarnost.

— Da, ali oni su opskrbljeni i ne pišu na rok — a ja sam poštansko kljuse! Ali, sve je to besmislica! Ostavimo to, prijateljice moja. Šta je, nema li kakvih novosti?

— Mnogo. Prvo, njegovo pismo.

— Još?

— Još.

I ona mi dade Aljošino pismo. To je već treće od rastanka. Prvo joj je pisao još iz Moskve i napisao ga baš kao u nekom napadaju. Javljao je da se tako dogodilo te se nikako ne može vratiti iz Moskve u Petrograd, kako su bili ugovorili pri rastanku. U drugom se pismu požurio da javi kako dolazi ovih dana, da će se prije vjenčati s Natašom, jer je tako odlučeno i ničim se ne može spriječiti. A međutim je, po tonu cijeloga pisma, bilo jasno da su tuđi, strani utjecaji na njega djelovali i da već i sam sebi ne vjeruje. Spominjao je, između ostaloga, da je Katja njegova providnost te ga ona jedina tješi i podržava. Pohlepno sam otvorio sadašnje, treće njegovo pismo.

Bilo je na dva lista, napisano isprekidano, bez reda, na brzu ruku i nečitljivo, poškrapano tintom i suzama. Započinjalo se tim da se Aljoša odriče Nataše i nagovara je da ga zaboravi. Nastojao je da dokaže kako je njihova veza nemoguća, jer tuđi su, neprijateljski utjecaji jači od svega, a tako mora napokon i biti: i on i Nataša bit će nesretni jer nisu par. Ali nije izdržao nego se odjednom okanio svoga rasuđivanja, pa odmah otvoreno priznao — a nije ni razderao ni bacio prvu polovinu pisma — da je prestupnik pred Natašom, da je propalica i nema snage da se protivi željama svoga oca, koji je doputovao na selo. Pisao je kako ne može iznijeti svoje muke; priznavao, između ostaloga, kako duboko osjeća da ne može usrećiti Natašu; započinjao odjednom dokazivati da su posve jednaki; uporno, pakosno pobijao očeve dokaze, očajno je slikao sliku blaženstva za cijeli život što se sprema njima obama, njemu i Nataši, ako se uzmu, proklinjao sebe zbog svoje malodušnosti i — opraštao se zauvijek! Pismo je bilo napisano s mukom, kad je pisao, bio je očevidno izbezumljen, meni udarile suze... Nataša mi dade drugo

pismo, Katjino. To je pismo došlo u istom omotu s Aljošinim, ali posebno zapečaćeno. Katja je javljala prilično kratko, u nekoliko redaka, da se Aljoša zaista strašno žalosti, mnogo plače i kao da je u očaju, čak i ponešto boluje, ali je ona s njim, i on će biti sretan. Katja je, među ostalim, nastojala protumačiti Nataši neka ne misli da bi se Aljoša mogao tako brzo utješiti i da njegova tuga nije ozbiljna. »On vas neće nikada zaboraviti — dometnula Katja — a i ne može nikako zaboraviti, jer u njega nije takvo srce; on vas voli beskrajno, zauvijek će vas voljeti, te ako vas ikad prestane voljeti, ako ikada prestane tugovati od uspomena za vama, ja ću ga zbog toga odmah prestati voljeti«...

Vratih Nataši oba pisma: zgledasmo se i ne rekosmo ni riječi. Tako je bilo i kod prva dva pisma, a i izbjegavali smo sad uopće govoriti o prošlosti kao da smo se dogovorili. Ona se ljuto mučila, vidio sam, ali to nije htjela da pokaže preda mnom. Nakon povratka u roditeljsku kuću, preležala je tri sedmice u vrućici i tek se oporavila. Malo smo i govorili i o samoj našoj nedavnoj promjeni, premda je Nataša znala da starac dobiva mjesto i da ćemo se morati naskoro rastati. Unatoč tomu, bila mi je za sve to vrijeme toliko nježna, toliko se zanimala za sve što se tiče mene; s tolikom je pomnom, upornom pažnjom slušala sve što sam joj morao pripovijedati o sebi, pa mi je isprva bilo čak i teško: činilo mi se da me želi nagraditi za prošlost. Ali ta je tegoba brzo nestala: razabrao sam da je u nje sasvim druga želja, da me ona jednostavno voli, voli beskrajno, ne može živjeti bez mene i ne brinuti se za sve što se tiče mene, i ja mislim da još nikad nije sestra toliko voljela brata koliko je Nataša voljela mene. Vrlo sam dobro znao da je naš skori rastanak teško pogađa i da se Nataša muči; ona je također znala da i ja ne mogu živjeti bez nje; ali nismo govorili o tom, premda smo se potanko razgovarali o skorim zgodama...

Zapitam za Nikolaja Sergejiča.

— Brzo će se, mislim, vratiti — odgovori Nataša — obećao je da će doći na čaj.

— Sve se brine za mjesto?

— Da; uostalom, mjesto će sada sigurno dobiti; a, čini mi se, danas i nije imao radi čega da odlazi — priklopi ona u dvoumici — mogao bi i sutra.

— A zašto je otišao?

— Pa zato jer sam dobila list...

— Toliko boluje za mnom — nadoveže Nataša nakon šutnje — da mi je to i teško, Vanja. Čini mi se da i u snu vidi samo mene. Uvjerena sam da on osim toga: šta proživljavam, kako živim, šta sada mislim — ni na što više i ne pomišlja. Svaki moj jad odjekuje u njemu. Ta vidim kako neprestano nastoji ponekad da se svlada i da se pričini kao da ne umire za mnom, pa se prikazuje veselim, nastoji da se smije i da nas. nasmijava. I mama u takvim časovima ne zna šta će, ni ona ne vjeruje njegovu smijehu i uzdiše... Tako je ona nespretna... Iskrena duša! — dometne smijući se. — Kad sam, dakle, danas dobila listove, odmah je morao pobjeći da se očima ne sretne sa mnom... Ja ga volim više nego sebe, više od svib na svijetu, Vanja — nadoveže, a glavu oborila i stisla mi ruku — čak i više nego tebe...

Prođosmo dva puta vrtom dok nije opet progovorila.

— Danas je kod nas bio Maslobojev, a i jučer je bio — reče.

— Da, u posljednje se vrijeme navadio da vam dolazi vrlo često.

— A znaš li zašto je on tu? Mama vjeruje u njega kao ne znam u što. Ona misli da on zna sve (pa zakone, i sve to) — te može svaku stvar da izradi. Šta misliš, kakva joj se misao mota sada po glavi? U srcu je strašno boli i žao joj je što nisam postala kneginja. Ta je misao grize, i ona se, čini mi se, posvema povjerila Maslobojevu. S ocem se boji o tome govoriti misli: neće li u čemugod pomoći Maslobojev, ne može li se bar po zakonima? Maslobojev kao da joj se ne protivi, a ona ga časti vinom — priklopi Nataša smiješeći se.

— Od toga obješenjaka možeš svašta doživjeti. A otkud ti znaš?

— Pa mama se sama izlanula... aluzijama...

— A Nelly? Kako ona? — zapitam.

— Čak ti se i čudim, Vanja sve dosad nisi zapitao za nju — reče Nataša prijekorno.

Nelly je bila kumir svima u toj kući. Nataša ju je ludo zavoljela, i Nelly joj se odala napokon svim svojim srcem. Bijjedno dijete! Nije se ni nadala da će ikad naći ovakve ljude, da će naići na toliku ljubav, i ja sam se obradovao kad sam vidio da se pakosno srce razgalilo i duša otvorila pred svima nama. S nekim bolovnim žarom odazvala se ljubavi svih kojom je bila okružena, u opreci sa svim prijašnjim što

je u njoj razvilo nepovjerljivost, zlobu i tvrdoglavost. Ali i sada se Nelly dugo tvrdoglavila, dugo je pred nama hotimice skrivala suze izmirnice, što su joj navirale, a najzad nam se ipak odala. Ludo je zavoljela Natašu, zatim starca. A ja postadoh toliko potrebnim da bi joj se bolest pogoršala kad ne bih dugo dolazio. Posljednji put, kad sam izbivao dva dana da, napokon, dovršim moj zanemareni rad, morao sam je dugo uvjeravati... razumije se, okolišeći. Nelly se još jednako stidjela preiskreno, preslobodno pokazivati svoje osjećaje...

Svima nam je zadavala velike brige. Šuteći i bez ikakvih razgovora odlučilo se da će zauvijek ostati u kući Nikolaja Sergejiča; međutim se približavao odlazak, a njoj je bivalo sve gore i gore. Razboljela se onog istoga dana kad sam onda došao s njom starima, na dan njihove pomirbe s Natašom. Ali šta ja i govorim? Bila je zapravo uvijek bolesna. Bolest je postepeno napredovala u njoj i prije, ali je sada počela napredovati neobično brzo. Ne znam i ne umijem točno označiti njenu bolest. Napadaji su joj se, doduše, ponavljali nešto češće nego prije; ali, glavno je, neki umor i gubitak svih snaga, neprekidno grozničavo i napeto stanje — sve se to za posljednjih dana pogoršalo toliko da više nije ni ustajala s postelje. I, začudo, što ju je više zaokupljala bolest, to je Nelly bivala blaža, prijaznija, iskrenija prema nama. Prije tri dana uhvatila me za ruku kad sam prolazio kraj njene postelje i privukla sebi. U sobi nije bilo nikoga. Lice joj je bilo zažareno (strašno je izmršavjela), oči joj se blistale kao oganj. Grčevito se, strastveno pružila prema meni, a kad sam se nagnuo nad nju, čvrsto mi obuhvatila vrat zagasitim, mršavim ručicama i snažno me poljubila, a onda odmah zatražila da dođe Nataša; pozvah je; Nelly zaželi da joj Nataša sjedne svakako na krevet pa da je gleda...

— Htjela bih da vas gledam — reče. — Juče sam vas vidjjela u snu i noćas ću vas vidjeti... često mi se prisnivate... svaku noć...

Očevidno je htjela da nešto kaže, osjećaj ju je tištao; ali ni sama nije shvaćala svojih osjećaja i nije znala kako bi ih iznijela...

Nikolaja Sergejiča je voljela gotovo više od svih, osim mene. Mora se reći da ju je i Nikolaj Sergejič volio gotova isto toliko koliko i Natašu. Imao je začudno svojstvo da razveseljava i nasmijava Nellu. Čim bi joj prišao, odmah se započinjao smijeh, pa i nestašluci. Bolesna se djevojčica veselila kao dijete, očijukala sa starcem,

podsmijavala mu se, pripovijedala mu svoje sne i uvijek izmišljala štogod, primoravala i njega da pripovijeda, a starac je bio toliko voljan, toliko zadovoljan kad gleda svoju »malu kćerkicu Nellu« i svaki se dan sve više i više oduševljavao njome.

— Bog nam ju je svima poslao za nagradu zbog stradanja — rekao mi je jednom kad je odlazio od Nelle i po običaju je prekrižio za noć.

Svaki dan naveče kad smo se okupljali (i Maslobojev je dolazio gotovo svako veče), ponekad je dolazio i starac doktor, koji je svom dušom prionuo uz Ihmenjeve; i Nellu su njemu us naslonjaču dovozili nama za okrugli stol. Vrata su se otvarala na balkon. Zeleni vrtić, osvijetljen suncem na zapadu, sav je bio na dogledu. Iz njega je mirisalo svježe zelenilo i jorgovan koji se tek raspupao. Nelly je sjedila u svojem naslonjaču, prijazno nas gledala i prisluškivala našemu razgovoru. Gdjekada je oživljavala i sama, pa i neopazice započinjala govoriti štogod... Ali u takvim časovima, kad smo je slušali, morila, nas je obično i briga, jer je u njenim uspomenama bilo tema koje se nisu smjele dirati. I ja, i Nataša, i Ihmenjev, osjećali smo i priznavali što smo joj skrivili onoga dana kad nam je dršćući i izmučena, morala pripovijedati svoj život. Doktor se osobito protivio tim uspomenama, pa smo obično nastojali da promijenimo razgovor. U takvim se zgodama Nelly starala da nam ne oda kako ona razumije naše nastojanje te se započinjala smijati s doktorom ili s Nikolajem Sergejičem.

Ali njoj je bivalo sve gore i gore. Postala je užasno dojmljiva. Srce joj je kucalo nepravilno. Doktor mi čak reče da može umrijeti vrlo brzo.

Nisam to govorio Ihmenjevima da ih ne uznemirujem. Nikolaj Sergejič je bio potpuno uvjeren da će ona ozdraviti prije nego što krenu na put.

— Evo se vratio tatica — reče Nataša kad mu je čula glas. — Idemo, Vanja.

Nikolaj Sergejič, tek što je prekoračio prag, odmah, po svom običaju, progovori glasno. Ana Andrejevna se uzmahala rukama na njega. Starac se odmah smirio, a kad je spazio mene i Natašu, počeo nam šapćući i ubrzano pripovijedati o rezultatu svojih pustolovina: dobio je mjesto koje je tražio i neobično se veselio.

— Za dvije sedmice možemo putovati — reče tarući ruke te zabrinut pogleda ispod oka Natašu. Ali mu ona odvrati smiješkom i zagrli ga da su mu se za tren raspršile sumnje.

— Krenut ćemo, krenut ćemo, prijatelji moji, krenut ćemo! — izgovori radostan. — Samo, Vanja, samo me boli što se moramo rastati s tobom... (Napominjem da mi ni jedan jedini put nije ponudio da putujem s njima, a to bi, kako zaključujem po njegovu karakteru, svakako učinio... u drugim prilikama, to jest, kad ne bi znao da volim Natašu.)

— Ta šta ćemo prijatelji, šta ćemo! Boli me, Vanja; ali promjena mjesta oživjet će nas sve... Promjena mjesta — dakle, promjena svega! — priklopi on, pa još jednom pogleda kćer.

Vjerovao je u to i radovao se svojoj vjeri.

— A Nelly? — reći će Ana Andrejevna.

— Nelly? Pa šta... ona je, mila moja, bolesna malko, ali će donde zacijelo ozdraviti. I sada joj je već bolje: šta misliš, Vanja? — izgovori, kao da se uplašio, te je usplahiren gledao mene kao da baš ja moram osloboditi njegove dvoumice.

— Šta ona? Kako je spavala? Nije joj se ništa dogodilo? Nije li se probudila sada? Znaš li šta, Ana Andrejevna, odvući ćemo brže stolić na terasu, donijet će se samovar, doći će naši, svi ćemo posjedati i Nelly će nam prići... Evo divote! Nije li se već probudila? Otići ću do nje. Samo ću je pogledati... neću je probuditi, ne brini se! — nadoveže on kad je vidio da se Ana Andrejevna opet uzmahala rukama put njega.

Ali Nelly se već bila probudila. Za četvrt sata smo svi, po običaju, sjedili za stolom uz večernji samovar.

Nelly se dovezla na naslonjaču. Došao doktor, došao i Maslobojev. Donio Nelli veliku kitu jorgovana; ali je bio nešto zabrinut i kao ozlovoljen.

Zbilja, Maslobojev je dolazio gotovo svaki dan. Rekao sam već da su ga neobično zavoljeli svi, a osobito Ana Andrejevna, ali se nikada nije kod nas naglas izgovorila ni riječ o Aleksandri Semjonovnoj: nije je spominjao ni sâm Maslobojev. Kad je Ana Andrejevna doznala od mene da Aleksandra Semjonovna nije još postala njegova zakonita žena, odlučila je da je ne mogu primati ni govoriti o njoj u kući. Toga su se i držali, a to je osobito isticala i

sama Ana Andrejevna. Ali da joj nije bilo Nataše, a što je glavno, da se nije dogodilo ono što se dogodilo, možda i ona ne bi bila izbirljiva.

Nelly je te večeri bila nekako osobito tužna i čak zbog nečega zabrinuta. Kao da joj se prisnio neugodan san, i ona se zamislila zbog njega. Ali Maslobojevljevu se poklonu veoma obradovala i s užitkom pogledavala cvijeće što su metnuli pred nju u čašu.

— Tako neobično voliš cvijeće, Nelly? — reče starac. — Čekaj! — nadoveže on oduševljeno — odmah sutra... ali, vidjet ćeš već i sama!...

— Volim — odgovori Nelly — i sjećam se kako smo mamu dočekivali s cvijećem. Još dok smo bili ondje (ondje je sada značilo u inozemstvu), mama je jednom bila teško bolesna cijeli mjesec dana. Ja i Henrich smo se dogovorili: kad ona ustane i prvi put iziđe iz svoje spavaće sobe, otkud nije izlazila cijeli mjesec dana, okitit ćemo sve sobe cvijećem. Tako smo i uradili. Mama jedne večeri rekla da će sutra izjutra svakako s nama zajutarkovati. Ustali smo u ranu zoru. Henrich donio mnogo cvijeća, te mi svu sobu okitili zelenim lišćem i vijencima. Bilo je i bršljana, i još takvoga širokoga lišća — ne znam više kako se zove, i još drugoga lišća, koje se za sve hvata, i bilo je velikih bijelih cvjetova, i bilo je zelenkadâ, a njih najviše volim od svega cvijeća, i ruža je bilo, tako divnih ruža i mnogo svakojakoga cvijeća. Mi smo ga spleli u vijence i razmjestili u kući, i bilo je tu takvoga cvijeća kao da je cijelo drveće u velikim kablicama; to smo razmjestili po uglovima i kraj mamina naslonjača, pa kad je mama izišla, začudila se i veoma obradovala, a Henrich je uživao... Sjećam se sada toga...

Te je večeri Nelly bila nekako osobito slaba i slabih živaca. Doktor ju je zabrinut pogledavao. Ali je ona neobično željela govoriti. I dugo, sve do sumraka, pripovijedala je o svojem prijašnjem životu ondje; mi je nismo prekidali. Ondje je s mamom i s Henrichom mnogo putovala i nekadašnje su joj uspomene silovito iskrsavale u pameti. Uzbuđena je pripovijedala o modrom nebu, o visokim gorama pod snijegom i ledom, što ih je vidjela i prolazila, o gorskim slapovima; onda o jezerima i dolinama u Italiji, o cvijeću i drveću, o seoskim žiteljima, o njihovoj odjeći i crnomanjastim licima i crnim očima; pripovijedala je o različitim susretima i zgodama što su ih doživjele. Onda o velikim gradovima i dvorcima, o visokoj crkvi s

kupolom, koja se odjednom sva osvjetljavala svjetlima različitih boja; onda o toplom južnom gradu s modrim nebom i modrim morem... Nikada nam još nije Nelly tako potanko pripovijedala svoje uspomene. Slušali smo je s napetom pažnjom. Svi smo dosad znali samo za druge njene uspomene — u mračnom, turobnom gradu, s atmosferom koja guši, omamljuje, s okuženim zrakom, sa skupocjenim palačama, koje su uvijek zablaćene, s tmurnim, jadnim suncem i s pakosnim, suludim ljudima od kojih su toliko pretrpjele i ona i njena mama. I meni se pričinjalo kako su se njih dvije, u prljavom podrumu, za vlažne, sumračne večeri, zagrlile na bijednoj svojoj postelji te se sjećale svoje prošlosti, pokojnoga Henricha i čudesa drugih zemalja... Prikazala mi se i Nelly kako se svega toga sjeća već sama, bez svoje mame, kad je Bubnova htjela da je skrha batinama i zvjerskom okrutnošću i da je natjera na nevaljanštinu...

Ali, na kraju, pozlilo Nelli, i nju su odnijeli natrag. Starac se strašno uplašio i zlovoljio što su pustili da toliko govori. Snašao je neki napadaj, kao obamrlost. Taj joj se napadaj ponavljao već nekoliko puta. Kad je minuo, zatražila odlučno Nelly da želi vidjeti mene. Morala je jedino meni nešto reći. Toliko je molila da je sada i sâm doktor navalio neka joj se ispuni želja, i svi iziđoše iz sobe.

— Pa eto, Vanja — reče Nelly kad smo nas dvoje ostali nasamo — znam, oni misle da ću s njima otići; ali neću, jer ne mogu, već ću zasad ostati kod tebe i to sam ti morala kazati.

Počeh je nagovarati; rekoh joj kako je kod Ihmenjevih svi vole toliko da je smatraju za rođenu kćer. Da će svi veoma žaliti za njom. Da će joj kod mene, naprotiv, biti težak život, jer je ja, doduše, i te kako volim, ali šta ćemo, moramo se rastati.

— Nipošto, ne možemo! — odvrati Nelly odlučno — jer često viđam u snu mamu, i ona mi kaže da ne putujem s njima nego da ostanem ovdje; ona kaže da sam vrlo mnogo zgriješila što sam djeda ostavila samoga, i sve plače dok to govori. Hoću da ostanem ovdje i da dvorim djeda, Vanja.

— Ta tvoj je djedo već umro, Nelly — rekoh kad sam je u čudu saslušao.

Ona razmisli i pogleda me uporno.

— Pričaj mi, Vanja, još jedanput — reče — kako je djed umro. Pričaj sve i ništa ne ispuštaj.

Začudio sam se njenu zahtjevu, ali ipak počeh da pripovijedam sve potanko. Slutio sam da je u bunilu ili da joj ipak poslije napadaja nije bistra glava.

Pozorno je slušala moju pripovijest, i sjećam se kako su joj crne oči blistale bolesnim, grozničavim blijeskom te da je za cijele pripovijesti uporno, neprestano gledala mene. U sobi je već bio mrak.

— Nije, Vanja, nije on umro! — reče ona odlučno kad je sve slušala i još jednom razmislila. Mama mi često govori o djedu, i kad sam joj juče rekla: »Ta djedo je umro« strašno se ogorčila, zaplakala i rekla mi da nije, nego su mi namjerice rekli tako, a on sada obilazi i prosi, »isto onako kako smo ja i ti prosile prije — govorila mi je mama — i sve obilazi onuda gdje smo ga ja i ti prvi put srele, kad sam pala pred njega i Azorka me poznao«...

— To je san, Nelly, bolesnički san, jer si bolesna — rekoh joj.

— I sama sam mislila uvijek da je to samo san — reče Nelly — i nisam nikomu govorila. Jedinomu sam tebi htjela sve ispričati. Ali danas, čim sam zaspala budući da nisi došao, ugledala sam u snu i samoga djeda. Sjedio je u svom stanu i čekao me, a bio je tako strašan, mršav te rekao da dva dana nije ništa jeo, a ni Azorka, i užasno se na me srdio i korio me. Rekao mi je također da nema burmuta, a bez burmuta ne može da živi. I zaista mi je, Vanja, rekao to jedanput kad je već mama bila umrla i ja ga pohodila. Bio je onda nasmrt bolestan i nije već gotovo ništa shvaćao. Kad sam to, dakle, čula od njega, pomislih: otići ću, stat ću na mostu i prosit ću, naprosit ću i kupit ću mu kruha, i kuhana krumpira, i burmuta. Kao da stojim, prosim i vidim da djedo obilazi, malo zastaje, pa mi prilazi, i gleda koliko sam skupila, i uzima. To je, veli, za kruh, sada skupljaj za burmut. Skupljam, a on prilazi i oduzima mi. Govorim mu da ću mu ionako predati sve i neću ništa sakriti. »Ne ćeš, veli, ti mi kradeš; i Bubnova mi je govorila da si kradljivica, zato te i neću nikada uzeti sebi. Kamo si djela još petak?« Ja zaplakala što mi ne vjeruje, a on me ne sluša i sve viče: »Ukrala si jedan petak!« I počeo me tući, još ondje na mostu, i strašno me je tukao. A ja sam gorko plakala — Pomislila sam, dakle, sada, Vanja, da je on svakako živ te nekuda sam obilazi i čeka me...

Počnem je opet upućivati i razuvjeravati i najzad sam je, čini mi se, razuvjerio. Odgovorila mi da se sada boji zaspati jer će ugledati djeda. Napokon me snažno zagrlila...

— A ipak te ne mogu ostaviti, Vanja! — reče, pritiskujući mi uz lice svoje lišće. — Da i nije djeda, svejedno se ne bih rastala s tobom.

Svi se u kući uplašili zbog Nellina napadaja. Kradom ispripovijedam doktoru sve njene tlapnje i zapitam ga najzad šta misli o njenoj bolesti.

— Ništa se još ne zna — odgovori on premišljajući — dosad samo nagađam, razmišljam, promatram — ali... ništa se ne zna. Ozdraviti ne može uopće. Umrijet će. Ne govorim im, jer ste me za to zamolili, ali mi je žao i odmah ću sutra predložiti consilium. Možda će bolest nakon consilija krenuti drugačije. Ali mi je neobično žao te djevojčice kao da mi je kći... Mila, mila djevojčica! I tako nestašna uma!

Nikolaj Sergejič se neobično uzrujavao.

— Evo, Vanja, šta sam smislio — reče on — ona ludo voli cvijeće. Znaš šta? De da joj sutra kad se probudi priredimo isto onakav doček s cvijećem kakav je i ona priredila svojoj mami s onim Henrichom, onako kao što je pripovijedala danas... Tako je uzbuđeno pripovijedala...

— I jest uzbuđeno — odgovorim. — A uzbuđenost joj sada škodi...

— Da, ali je ugodna uzbuđenost nešto drugo! Vjeruj, prijatelju, vjeruj mom iskustvu, ne škodi ugodna uzbuđenost, ugodna uzbuđenost može i izliječiti, djelovati na zdravlje...

Jednom riječju, starčeva je zamisao toliko zamamljivala njega samoga da se zanio. Nije mu se moglo ništa uzvratiti. Zapitam doktora za savjet, ali prije nego što se pribrao da smisli, starac je već zgrabio kapu i potrčao da izvrši namisao.

— Evo — reče mi kad je odlazio — tu u blizini je staklenik; bogat staklenik. Vrtlari prodaju cvijeće; može se kupiti i vrlo jeftino. Začudo, kako je jeftino... Utuvi to Ani Andrejevnoj jer će se odmah rasrditi zbog troška... Tako dakle... Da! Ali još nešto, prijane, kamo ćeš sada? Ta zbacio si s vrata, dovršio si posao, čemu bi se onda žurio kući? Prenoći kod nas, u tavanskoj sobici, sjećaš se kako je prije

bivalo. I strunjača tvoja, i krevet — sve je ondje gdje je i bilo, nitko nije dirnuo. Zaspat ćeš kao francuski kralj. A? Ded ostani. Sutra ćemo se probuditi ranije, donijet ćemo cvijeće, i do osam sati ćemo okititi cijelu sobu. I Nataša će pomoći: ta u nje ima više ukusa nego u mene i u tebe... Pa, pristaješ li? Hoćeš li prenoćiti?

Odlućismo da ću prenoćiti. Starac je sve uredio. Doktor i Maslobojev se oprostili i otišli. Kod Ihmenjevih su lijegali rano, u jedanaest sati. Kad je Maslobojev odlazio, bio je zamišljen i htio mi nešto kazati, ali sam ja odgodio. Ali kad sam se oprostio sa starima i popeo u svoju sobicu, ugledam ga na moje čudo opet. Sjedio je za stolom, čekajući me, i listao neku knjigu.

— Krenuo sam i vratio se, Vanja, jer je bolje da pripovjedim odmah sada. De, sjedni. Znaš, sve je to tako glupa stvar, pa i ružna...

— A šta?

— Pa razbjesnio me nitkov, tvoj knez, još prije dvije sedmice; a tako me razbijesnio da bjesnim još i sada.

— Šta je, šta je? Zar još imaš nešto s knezom?

— Ti odmah: »Šta je, šta je?« kao da se dogodilo bogzna šta. Ti si, brate Vanja, na vlas isti kao moja Aleksandra Semjonovna i uopće sva ta nesnosna ženskadija... Čim vrana grakne, odmah: »Šta je, šta je?«

— Pa ne srdi se.

— Ta i ne srdim se, ali svaka se stvar mora promatrati običnim očima, ne uveličavajući... to ti je.

Pošuti malo kao da se još srdi na me. Nisam ga prekidao.

— Vidiš, brate — započe on opet — naišao sam na jedan trag... to jest, zapravo i nisam naišao i nije bilo nikakva traga nego se meni tako učinilo... to jest, po nekim sam kombinacijama rasudio da je Nelly... možda... ali, jednom riječju zakonita kneževa kći.

— Šta kažeš!

— Evo si odmah zariknuo: »Šta kažeš!« Ama ništa se ne može govoriti s tim ljudima! — zaviče on i bijesno mahne rukom. — Zar sam ti išta rekao pouzdano, lakoumna glavo? Jesam li rekao da je ona doista zakonita kneževa kći? Jesam li rekao ili nisam?

— Slušaj, dušo moja — prekinem ga neobično uzbuđen — za boga miloga, ne viči nego kazuj točno i jasno. Tako mi boga,

razumjet ću te. Shvati koliko je to važna stvar i kakve posljedice...

— Jest, posljedice, a iz čega? Gdje su dokazi? Ne radi se to tako i ja ti govorim povjerljivo. A zašto sam počeo o tome govoriti s tobom objasniti ću ti kasnije. Tako je, dakle, moralo biti. Šuti i slušaj; i znaj da je sve to tajna... Da vidiš kako je bilo. Još zimus, još prije nego što je Smith umro, čim se knez vratio iz Varšave, načeo je on tu stvar. To jest, načela se i mnogo prije, još lanjske godine. Ali onda je istraživao jedno, a sada je započeo da istražuje drugo. Glavno je da je izgubio nit. Trinaest je godina kako se u Parizu rastao sa Smithovom i ostavio je, ali je za svih trinaest godina neprestano pratio njen život, znao je da ona živi s Henrichom, o kojem se danas pripovijedalo, znao da ona ima Nellu, znao da je bolesna; eto, jednom riječju, sve je znao, ali odjednom izgubio nit. A dogodilo se to, čini se, ubrzo nakon Henrichove smrti kad je Smithova krenula u Petrograd. U Petrogradu bi je on dakako brzo našao, pod kojim se drago imenom vratila u Rusiju; ali stvar je u tom da su ga lažnom viješću zavarali njegovi agenti u tuđini; uvjerili ga da ona živi u nekom zabitnom gradiću u južnoj Njemačkoj; bili su se iz nemarnosti prevarili i sami, zamijenili s drugom. Kad je protekla godina, knez počeo sumnjati: po nekim mu se činjenicama još i prije činilo da to nije ona. Nastalo sada pitanje: kamo se djela prava Smithova? I palo mu na pamet (tako, bez ikakve osnove) nije li ona u Petrogradu? Dok je jedna potraga bila u tuđini, započeo je ovdje već i drugu, ali očito nije htio da se služi odviše službenim putem pa se upoznao sa mnom. Preporučili su me njemu: tako i tako, vele, bavi se poslovima, ljubitelj — pa, i tako dalje, i tako dalje...

Razjasnio mi je dakle stvar; samo mi je, đavolji sin, nejasno razjasnio, nejasno i dvosmisleno. Mnogo je bilo pogrešaka, ponavljao se nekoliko puta, u isti je mah iznosio činjenicu u različitim oblicima... Ali, zna se, ne mogu se ni uz kakvu lukavštinu posakrivati svi konci. Ja sam, razumije se, otpočeo od poniznosti i duševne skromnosti, jednom riječju, odan sam ropski; po pravilu, pak, koje sam prihvatio zauvijek, a ujedno i po prirodnom zakonu (jer to je prirodni zakon), smislio sam, prvo: je li mi pravo rekao šta treba? Drugo: ne krije li se pod rečenom potrebom kakva druga, nerečena? Jer ako je tako, onda on mene krade, što valjda i ti, mili sine, možeš razumjeti svojom pjesničkom glavom: jer jedna potreba stoji, recimo,

rubalj, a druga četverostruko; glupan ću, dakle, biti ako mu za rubalj javim ono što vrijedi četiri rublja. Započeo sam pronicati, nagađati te sam, malo-pomalo, počeo nailaziti na tragove; jedno sam ispipao od njega samoga, drugo od kojekakvih nepoznatih ljudi, treće sam svojom pameću dokučio. Ako možda zapitaš: zašto sam naumio da baš tako radim, odgovorit ću ti: možda i jedino zato jer se knez nekako previše uzvrpoljio, neobično se uplašio nečega. Jer, zapravo, čega bi se, čini se, i plašio? Odveo ljubavnicu od njena oca, ona zatrudnjela, a on je ostavio. Pa, kakvo je to čudo? Zgodna, ugodna vragolija, i ništa više. Neće se toga bojati ovakav čovjek kakav je knez! Pa, a on se bojao... To mi je i bilo sumnjivo. Naišao sam, brate na neke vrlo zanimljive tragove, među ostalim i po Henrichu. On je, dabome umro: ali od jedne njegove sestrične, koja je sada udata za nekoga pekara ovdje u Petrogradu, a nekad je strastveno bila zaljubljena u njega, pa ga voli još i sada, petnaest godina bez prestanka, unatoč debelomu pekaru Vateru s kojim je neočekivano izrodila osmoro djece — od te sestrične velim, uspio sam različitim, zamršenim smicalicama dokučiti važnu stvar. Henrich joj je, po njemačkom običaju, pisao listove i dnevnike, a pred smrt joj poslao neke svoje spise. Ona, glupara, nije u tim listovima razabrala ništa važno, nego je u njima razabrala samo ona mjesta gdje se spominje mjesec, mein lieber Augustin i još, čini mi se, Wieland.[74] Ali ja sam iz tih pisama stekao potrebnih obavijesti i po tim sam pismima naišao na nov trag. Doznao sam, na primjer, za gospodina Smitha, za kapital što mu je ukrala kći, za kneza koji je pograbio kapital; napokon mi se između različitih usklika, okolišanja i alegorija promolio iz pisma ono bitno: to jest, Vanja, razumiješ! Nema ničega pouzdanoga — glupan Henrich je namjerice skrivao to i samo natucao, ali, a iz toga natucanja, iz svega toga zajedno, iskrsnuo preda mnom nebeski sklad: ta knez je bio oženjen Smithovom! Gdje se oženio, kako, kada zapravo, u inozemstu ili ovdje, gdje su dokumenti? — ništa se ne zna. To jest, brate, Vanja, kosu sam trgao od jada i tražio i tražio, tražio dan i noć! Našao sam najzad Smitha, ali je on iznenada umro. Nisam ni dospio da ga živa vidim. Onda pukim slučajem doznam odjednom da je umrla na Vasiljevskom otoku neka žena, meni sumnjiva, raspitujem se — i nailazim na trag.

Hitam na Vasiljevski otok i, sjećaš se, onda smo se sreli. Mnogo sam onda nacrpao. Jednom riječju, mnogo mi je pomogla i Nelly.

— Poslušaj — prekinem ga — zar ti misliš da Nelly zna...

— Šta?

— Da je kneževa kći?

— Pa ti i sam znaš da je kneževa kći — odgovori gledajući me nekim zlobnim prijekorom — čemu, dakle, takva suvišna pitanja, plitki čovječe? Nije to glavno, glavno je da ona nije tek tako kneževa kći, nego zakonita kneževa kći — razumiješ li to?

— Ne može biti! — zaviknem ja.

— I sam sam govorio sebi isprva: »Ne može biti«, pa i sada govorim katkad sebi: »Ne može biti«! Ali to i jest da može biti i, po svoj prilici, jest.

— Nije, Maslobojeve, nije tako, ti si se zanio — zaviknem.

— Ne samo da ona to ne zna, nego je i zaista nezakonita kći. Da je mati ma ikakve dokumete imala u rukama, zar bi mogla trpjeti onakvu nevolju kakvu je trpjela ovdje u Petrogradu, i, osim toga, zar bi mogla ostaviti dijete u takvoj sirotinji? Okani se! Ne može to biti.

— I sam sam to mislio, to jest i sada je još preda mnom kao dvoumica. Ali, ipak je stvar u tom da je Smithova sama po sebi bila najbezumnija i najmahnitija žena na svijetu. Neobična je žena bila ona; zamisli samo sve prilike: ta to je romantika — sve su to rajske gluposti u najgrozomornijoj i najluđoj mjeri. Zamisli samo: još od početka je sanjarila jedino o nekom raju na zemlji i o anđelima, zaljubila se nesebično, povjerovala beskrajno, a ja sam uvjeren, kasnije nije pomjerila pameću zato jer ju je odnemarivao i ostavio, nego zato jer se prevarila u njemu, jer je bio kadar da je prevari i ostavi; zato jer se anđeo njen pretvorio u blato, jer ju je popljuvao i ponizio. Romantična i bezumna njena duša nije podnjela tu preobrazbu. A osim toga, i uvreda: razumiješ li kakva uvreda? U stvari, a što je glavno, u ponosu uzmakla je od njega s beskrajnim prezirom. Rastrgala je sve veze, sve dokumente: pljunula na novce, čak i zaboravila da nisu njeni nego očevi, i odrekla ih se kao blata, kao prašine, da svojega varalicu prignjete duševnom veličinom, da ga smatra za svoga kradljivca i da ima pravo prezirati ga dok živi, a onda je valjda i rekla da smatra za beščašće zvati se njegovom ženom. Kod nas nema rastave, ali oni su se de facto rastavili, pa zar

da ona poslije moli njega za pomoć! Sjeti se da je ona, bezumnica, govorila Nelli, već na smrtnoj postelji: ne idi njima, radi, propadni, ali ne idi njima ma tko te zvao. (Ona je naime i onda još sanjala da će je zovnuti, bit će joj, dakle, prilike da se osveti još jednom, da prezirom prignjete onoga koji je zove, jednom riječju, hranila se mjesto kruha, pakosnom sanjom.) Mnogo sam brate, raspitao i u Nelle, pa i sada je katkad ispitujem. Mati joj je naravno bolovala od sušice; ta bolest razvija osobito pakost i svakojaku razdražljivost; ali ipak znam zacijelo, po jednoj kumi kod Bubnove, da je pisala knezu: da, knezu, samomu knezu...

— Pisala! I je li dobio pismo? — uzviknem nestrpljivo.

— To i jest da ne znam je li dobio. Smithova se sastala jednom s onom kumom (sjećaš se, kod Bubnove, ona nabijeljena djevojka, sada je u zatvoru), pa je po njoj htjela poslati to pismo i već ga napisala, ali ga nije predala, opet ga povukla; to je bilo tri sedmice prije njene smrti... Činjenica je važna: kad je već odlučila da pošalje, svejedno je, makar i povukla: mogla ga je po drugi put poslati. Je li dakle, slala pismo ili nije, ne znam; ali ima jedan razlog koji navodi na pomisao da ga nije poslala, jer je knez čini mi se, tek poslije njene smrti doznao zacijelo da je ona u Petrogradu i gdje upravo stanuje. I jest se valjda obradovao!

— Da, sjećam se. Aljoša je govorio o nekom pismu koje ga je veoma obradovalo, ali to nije bilo tek nedavno, tek prije neka dva mjeseca. Pa, šta je dalje, dalje: kako ti s knezom?

— Pa šta je s knezom? Razumij: najpotpunije moralno uvjerenje i ni jedan siguran dokaz — ni jedan, ma koliko se upinjao. Kritično stanje! Trebalo se raspitivati u inozemstvu, ali gdje u inozemstvu, ne zna se. Razabrao sam dakako da ću se boriti, da ga samo mogu zaplašiti aluzijama, pričiniti se da znam više nego što zaista znam...

— Šta je dakle?

— Nije se zavarao, ali se uplašio, toliko se uplašio da se plaši još i sada. Imali smo nekoliko sastanaka: kakvom li se kukavicom pokazivao! Jednom mi u prijateljstvu počeo sam pripovijedati sve. To je bilo kad je mislio da sve znam. Lijepo je pripovijedao, osjećajno otvoreno — razumije se, besavjesno je lagao. Onda sam prosudio koliko me se bojao. Neko sam se vrijeme pred njim gradio da sam najstrašniji bezazlenjak, a javno sam hinio lukavštinu. Neprestano

sam ga plašio, naime, namjerno i neprestano; namjerice sam bio surov prema njemu, počeo mu prijetiti — a sve zato da bi me smatrao za bezazlenjaka i da bi se kakogod izbrbljao. Dosjetio se, ništarija! Drugi put sam se pričinio da sam pijan, i opet nije valjalo! Lukav je! Možeš li, brate, Vanja, razumjeti ovo: morao sam svakako doznati, koliko me se boji, a drugo: da mu predočim kako više znam nego što zaista znam.

— Pa šta je bilo napokon?

— Ništa nije uspjelo. Trebalo je dokaza, a ja ih nisam imao. Jedino je razumio da ipak mogu dići skandal. On se na svaki način jedino i bojao skandala, pogotovo jer je ovdje počeo hvatati veze. Ta ti znaš da se on ženi?

— Ne znam...

— Na godinu! Mladu je uočio još lanjske godine; bilo joj je onda tek četrnaest godina, sada joj je već petnaest, jadnica hoda, čini mi se, još s pregačicom. Roditelji se vesele! Razumiješ li koliko mu je bilo potrebno da mu žena umre? Generalska kćerka, imućna djevojčica — mnogo novaca! Ja se i ti, brate, Vanja, nikada nećemo oženiti tako... Ali dovijeka ću se kajati — zaviče Maslobojev i grune svom snagom pesnicom po stolu — što me je zavarao prije dvije sedmice... nitkov!

— Kako to?

— Pa tako. Vidim, razabrao je da nemam ništa sigurno, te shvaćam napokon: što god dulje zatežem stvar, to će on brže razabrati moju nemoć. Pristao sam, dakle, da od njega primim dvije tisuće.

— Uzeo si dvije tisuće!...

— Srebra, Vanja; nerado sam uzeo. Zar takva stvar može vrijediti dvije tisuće! Uzeo sam ponizivši se. Stojim pred njim kao popljuvan; on veli: nisam vam, Maslobojeve, platio za vaš prijašnji posao (a za prijašnji mi je posao odavno platio sto i pedeset rubalja, po pogodbi), ja, dakle, putujem; evo vam dvije tisuće pa se nadam da je sada cijeli nas posao posve završen. Odgovorim mu dakle: »Posvema završen, kneže«, a ne smijem da mu pogledam u njušku; mislim da na njoj sada piše: »Šta je, jesi li mnogo dobio? To jedino od dobrodušnosti dajem tebi glupanu!« Ne sjećam se kako sam izišao od njega!

— Ta to je podlo, Maslobojeve! — zaviknem — šta si uradio Nelli?

— Nije to naprosto podlo, to je zločinački, to je odurno... To... to... pa nema ni riječi da se opiše!

— Bože moj! Ta on bi morao barem opskrbiti Nellu!

— I morao bi. A čime bismo ga prinudili? Da ga zaplašimo? Po svoj prilici se neće uplašiti; ta ja sam uzeo novce. Sâm sam osobno priznao pred njim da straha ima u meni svega za dvije tisuće rubalja srebra, sâm sam sebe procijenio na tu svotu! Čim bih ga sada zaplašio?

— Zar je, dakle, zar je Nellina stvar propala? — zaviknem gotovo očajan.

— Nipošto! — usklikne Maslobojev vatreno i kao da se trgnuo. — Ne, neću mu to oprostiti! Opet ću započeti nov posao, Vanja: odlučio sam se već. Šta je ako sam i primio dvije tisuće? Pljujem na njih. Primio sam, dakle, to za uvredu, jer me je, ništarija, prevario, narugao se, naime, meni. Prevario i još se narugao! Ne, neću dopustiti da mi se podruguju. Sada ću, Vanja, započeti sa samom Nellom. Neka opažanja su me posve uvjerila da je u njoj rasplet te stvari. Ona sve zna, sve... Sama joj je mati pripovijedila, u jadu. Nije imala komu da se potuži, namjerila se na Nelly, pa joj je ispripovijedala. A možda ćemo naići na neke dokumentiće — priklopi on u nježnom zanosu, tarući ruke. — Razumiješ li sada, Vanja, zašto se ovuda vrzem? Prvo, iz prijateljstva prema tebi, to je posebno, ali, glavno je, promatram Nellu, a treće, prijatelju Vanja, htio ili ne htio, ti mi moraš pomagati jer imaš utjecaja na Nellu!...

— Svakako, kunem ti se — uzviknem — i nadam se, Maslobojeve, da ćeš se, što je glavno, starati za Nellu — za bijednu, ucviljenu siroticu, a ne samo za svoju korist...

— Ta šta ti je do toga za čiju ću se korist starati, blaženi čovječe? Samo da se učini — to je glavno! Dakako, glavno za siroticu, jer to nalaže i čovjekoljublje. Ali me, Vanjuša, nemoj bezuvjetno osuđivati ako se pobrinem za sebe. Siromah sam, pa neka pazi da ne vrijeđa siromahe! On meni otima moje, a osim toga me je nitkov još i prevario. I ja bih, po tvomu mišljenju, tome lupežu trebalo da gledam kroz prste? Morgen früch!

Ali se naša sutrašnja cvjetna svečanost izjalovila. Nelli krenulo na gore i nije više mogla iz sobe.

I nikada više nije izišla iz te sobe.

Umrla je nakon dvije sedmice. Za te dvije sedmice agonije nije se ni jedan put mogla potpuno osvijestiti i osloboditi svojih čudnih sanja. Pamet kao da joj se pomutila. Čvrsto je bila uvjerena, sve do svoje smrti, da je djedo zove sebi i da srdi se na nju što ne dolazi, lupa palicom za njom i nalaže joj da ide i od dobrih ljudi prosi za kruh i za burmut. Često je u snu udarala u plač, a kad bi se probudila, pripovijedala da je vidjela mamu.

Samo ponekad kao da joj se potpuno vraćala pamet. Jedanput ostadosmo sami: ona se protegla prema meni i uhvatila mi ruku svojom ručicom, ražarenom od vrućice.

— Vanja — reče mi — kad ja umrem, uzmi Natašu!

To joj je, čini se, bila neprestana i davnašnja ideja. Šuteći sam joj se osmjehnuo. Kad je opazila smiješak, nasmiješi se i ona, vragolasto mi poprijeti mršavim prstićem i odmah me počne ljubiti.

Tri dana prije smrti, u divno ljetno veče, zamoli da u spavaćoj sobi dignemo zastor i otvorimo prozor. Prozor je gledao na vrtić; dugo je gledala gusto zelenilo, sunce na zapadu i odjednom zamolila da nas ostave same.

— Vanja — reče tek da se čuje, jer je bila već vrlo slaba — ja ću brzo umrijeti. Vrlo brzo, te hoću da ti kažem da bi me se sjećao. Ostavit ću ti za uspomenu evo ovo. (I ona mi pokaže veliku amajliju koja joj je zajedno s križem visjela na prsima.) To mi je na samrti ostavila mama. Kad umrem, dakle, skini tu amajliju, uzmi je i pročitaj šta piše u njoj. I svima ću kazati danas da jedinomu tebi dadu tu amajliju. A kad pročitaš šta u njoj piše, otiđi do njega i kaži da sam umrla, a njemu nisam oprostila. Kaži mu još da sam nedavno čitala evanđelje. Ondje se kaže: opraštajte svim neprijateljima svojim. Čitala sam dakle to, ali njemu ipak nisam oprostila, jer kad je mama umirala i još mogla da govori, posljednje je bilo što mi je rekla: Proklinjem ga; proklinjem dakle njega, i ja ne proklinjem zbog sebe nego zbog mame... Pripovijedi mu kako je umirala mama, kako sam ostala sama kod Bubnove; pripovjedi kako si me vidio kod Bubnove, sve, sve pripovjedi i reci odmah da sam voljela biti kod Bubnove nego otići njemu...

Dok je to govorila, Nelly je problijedila, oči joj se blistale i srce joj zakucalo tako snažno da se spustila na jastuke i nije dva časka mogla progovoriti ni riječi.

— Zovni ih, Vanja — reče najzad slabim glasom — hoću da se oprostim sa svima. Zbogom, Vanja!

Svom me silom zagrlila posljednji put. Uđoše svi. Starac nije mogao shvatiti da ona umire; nije mogao zamisliti to. Sve do posljednjega se trenutka prepirao sa svima nama i uvjeravao nas da će ona svakako ozdraviti. Sav se osušio od brige te je kraj Nelline postelje sjedio po cijele dane pa i noći. Za posljednjih noći nije zaista ni spavao. Starao se da presretne i najsitniji hir, najsitniju Nellinu željicu te je gorko plakao kad se vraćao od nje, ali za časak se opet započinjao nadati i uvjeravao nas da će ona ozdraviti. Svu je njenu sobu zatrpao cvijećem. Jednom je kupio cijelu kitu najdivnijih bijelih i crvenih ruža, daleko je išao po njih i donio ih svojoj Nelčiki... Vrlo ju je uzrujavao svim tim. Ona nije mogla da ne uzvraća od svega srca toliku sveopću ljubav. One večeri kad se opraštala s nama, starac nije nikako htio da se s njom oprosti zauvijek. Nelly mu se osmjehnula i cijelo je veče nastojala da se pravi veselom, šalila se s njima, čak se smijala... Svi smo otišli od nje gotovo s nadom, ali sutradan nije više mogla govoriti. Za dva dana je umrla.

Siećam se kako je starac cvijećem kitio njen ljesić i u očaju gledao omršavjelo mrtvo lišće, njen mrtvi smiješak, ruke skrštene na prsima. Plakao je za njom kao za svojim rođenim djetetom. Nataša, ja i svi ostali tješili smo ga, ali je on bio neutješiv i ozbiljno se razbolio nakon Nelline sahrane.

Ana Andrejevna mi je sama predala amajliju koju je skinula s njenih prsiju. U toj je amajliji bilo pismo Nelline majke knezu. Pročitao sam ga na Nellin smrtni dan. Obraćala se knezu s prokletstvom, govorila da mu ne može oprostiti, opisivala svoje posljednje dane, sve strahote u kojima ostavlja Nellu i zaklinjala ga da bar nešto učini za dijete. »Vaše je — pisala je — to je vaša kći i sami znate da je vaša prava kći. Naložila sam joj da vas pohodi kad ja umrem i da vam u ruke preda to pismo. Ako ne odbacite Nellu, možda ću vam ondje oprostiti te ću na sudnjem danu sama stati pred prijestolje božje i moliti suca da vam oprosti vaše grijehe. Nelly zna

sadržaj moga pisma; čitala sam joj ga, razjasnila sam joj sve, ona zna sve; sve«...

Ali Nelly nije izvršila posljednju volju: znala je sve, ali nije otišla knezu i umrla je neizmirena.

Kad smo se vratili s Nelline sahrane, izidosmo ja i Nataša u vrt. Dan je bio vruć, sjao je svjetlošću. Za jednu će sedmicu oni otputovati. Nataša me pogleda dugim, neobičnim pogledom.

— Vanja — reče — Van ja, ta to je bio san!

— Šta je bio san? — zapitam.

— Sve, sve — odgovori ona — sve, cijelu tu godinu. Vanja, zašto sam razorila tvoju sreću?

A u očima sam joj pročitao:

»Mogli smo sretni biti zajedno, zauvijek!«

NAPOMENE

UJAKOV SAN

Nije točno utvrđeno kad je Dostojevski napisao Ujakov san koji je prvi put objavljen u ožujskom broju časopisa »Ruska riječ« godine 1859. Samo se zna da ga je pisao za svog progonstva u Sibiru. Kad je mnogo kasnije književnik M. P. Fedorov predložio autoru da dramatizira taj svoj tekst, Dostojevski mu je, u rujnu 1873, odgovorio ovako: »Evo što ću Vam odgovoriti jednom zauvijek — ne usuđujem se i ne mogu se prihvatiti da bilo što popravljam. Nisam 15 godina čitao svoju pripovijest Ujakov san. A kad sam je sad pročitao, mislim da je slaba. Napisao sam je tada u Sibiru, to je bilo prvi put nešto nakon robije, a jedini mi je cilj bio da ponovo iziđem na književno poprište, bojeći se užasno cenzure.«

Iz pisma A. N. Majkovu od 18. siječnja 1856. vidi se da je Dostojevski bio u to vrijeme zauzet pisanjem humorističkog romana. U jesen iste godine napisao je bratu: »Odlomke, potpuno završene epizode iz tog velikog romana, htio bih objaviti odmah«. Ujakov san bio je, vjerojatno, »epizoda« iz tog velikog romana.

Kad je na početku 1859. poslao svoju pripovijest u »Rusku riječ«, nestrpljivo je očekivao da mu brat javi što misle u uredništvu tog časopisa o Ujakovu snu: »To mi je, mili moj, neobično važno... Zanima me nije li cenzura štogod izbacila.«

U samom tekstu ima podosta elemenata iz kojih se može zaključiti da je prvobitna piščeva zamisao bila da napiše komediju. Neki uvodni dijelovi poglavlja, na primjer, doimaju se kao didaskalije.

PONIŽENI I UVRIJEĐENI

Dostojevski je napisao Poniženе i uvrijeđene na početku šezdesetih godina prošlog stoljeća, nakon povratka iz Sibira. U to je vrijeme napisao i Zapise iz Mrtvog doma. Nema sumnje da je ova druga knjiga mnogo vrednija od prve. Sjetimo se samo mišljenja Lava Tolstoja da su Zapisi iz Mrtvog doma najbolja knjiga tadašnje novije ruske književnosti, ubrojivši tu i Puškina. Njome je Dostojevski, kako je i sam rekao, obnovio svoju književnu reputaciju.

O Poniženima i uvrijeđenima moglo bi se pak reći da je tim djelom gotovo ugrozio renome koji je bio stekao dotadašnjim svojim radom. Pa otkud ta velika razlika, pravi jaz između dvije knjige koje je napisao isti pisac otprilike u isto vrijeme? Razloga tome ima svakako više. Zapise iz Mrtvog doma Dostojevski je počeo pisati već u Sibiru, pod svježim dojmom muka koje je ondje pretrpio u toku dugih osam godina, od kojih je četiri proveo na robiji, a četiri u progonstvu. Ta je knjiga potresna zbog realističnog i živog opisa života robijaša i prognanika. Osim toga, to je jedna od izuzetnih knjiga koje je Dostojevski smišljao i pisao dulje vrijeme, bez teške i mučne obveze da mora predati rukopis u određenom, obično vrlo kratkom roku. Poniženi i uvrijeđeni su pak roman-feljton koji je izlazio u nastavcima u novoosnovanom časopisu »Vrijeme«, što ga je izdavao piščev brat Mihail, a uređivao sam pisac. Početak je romana izišao u prvom, siječanjskom broju godine 1861, a kraj u sedmom, srpanjskom broju iste godine. Trebalo je, dakle, svaki mjesec napisati oveći nastavak romana, a u isto vrijeme obaviti mnoštvo drugih poslova oko uređivanja časopisa. Valja imati na umu da je to bio i prvi časopis koji je Dostojevski uređivao i da se urednik morao boriti s velikim materijalnim i drugim poteškoćama.

Poslije je, godine 1864, Apolon Grigorjev, u pismima iz Orenburga, koja su bila objavljena u časopisu »Epoha«, zamjerio uredništvu što je gonilo pisca »kao konja poštanske kočije«. Na taj je prigovor odgovorio sam Dostojevski u istom broju tog časopisa ovako: »Ako sam napisao feljtonski roman (što apsolutno priznajem), tome sam kriv ja, i samo ja. Tako sam pisao cijelog svog života, tako sam pisao sve što sam objavio, osim pripovijesti Bijedni ljudi i nekoliko poglavlja iz Mrtvog doma. Vrlo se često događalo u mojoj književnoj karijeri da se početak poglavlja romana ili pripovijesti već slagao u tiskari, a kraj sam još nosio u glavi, ali sam ga bezuvjetno morao napisati do sutradan. Navikavši se da tako radim, postupio sam navlas isto tako i s Poniženima i uvrijeđenima, ali me tada nije nitko na to silio, nego sam tako radio od svoje volje. Časopisu koji je tek počeo izlaziti i do kojeg mi je bilo najviše stalo, bio je potreban roman, pa sam predložio da napišem roman u četiri dijela... A evo što sam pouzdano znao kad sam počeo pisati: 1) da će u romanu, ako i ne uspije, biti poezije, 2) da će biti dva-tri topla i snažna opisa,

3) da će dva najozbiljnija lika biti prikazana potpuno vjerodostojno i, štoviše, umjetnički vješto. To mi je uvjerenje bilo dovoljno. Izleglo se sirovo djelo, ali u njemu ima pedesetak stranica kojima se ponosim.«

Dostojevski je, vjerojatno, bio zamislio to svoje djelo još u Sibiru, jer je 3. studenog 1857. pisao u pismu iz Semipalatinska: »Napisat ću roman iz petrogradskog života, nešto nalik na Bijedne ljude (ali je ta ideja bolja od ideje Bijednih ljudi).«

Pišući taj roman-feljton, Dostojevski je zacijelo imao na umu slične romane nekih stranih pisaca koje je rado čitao i neobično cijenio, primjerice Eugènea Suea, autora Tajni grada Pariza, Balzaca čiju je Eugénie Grandet bio sam preveo na ruski, Victora Hugoa, čijim se Jadnicima divio, Dickensa koji je snažno utjecao na njega u početku njegove karijere itd. Sva takva djela sadrže obično dva osnovna elementa — sentimentalnu melodramu i socijalnu dramu. Poniženi i uvrijeđeni sastoje se od niza melodramatskih scena koje se u toku pripovijedanja često prekidaju ne bi li što više pobudile zanimanje i radoznalost čitalaca. Vrstan poznavalac književnog djela Dostojevskoga, kritičar Konstantin Močuljski, koji je napisao monografiju Dostojevski. Život i stvaralaštvo. (Pariz, 1947), ističe karakter tih scena tako što svakoj daje poseban naslov ovim redom: »Kćerka napušta roditeljski dom«, »Otac proklinje kćerku«, »Knez nečasno prosi Natašu za svog sina«, »Nataša posramljuje kneza«, »Sastanak suparnika«, »Nitkov je raskrinkan« i »Povratak razmetne kćeri«.

Međutim, Poniženi i uvrijeđeni nisu samo običan roman-feljton, u njima ima nekoliko izvanredno ocrtanih likova, u prvom redu sirote djevojčice Neli (uz koju je vezana i socijalna komponenta romana), zatim Ihmenjeva, književnika Ivana Petroviča, Nataše itd. Kritičari su već odavno utvrdili da u cijelom romanu, a napose u liku Ivana Petroviča, ima mnogo autobiografskih crta. Mladi književnik u Poniženima i uvrijeđenima zaista po mnogo čemu podsjeća na mladog Dostojevskog, iz doba prije robije, na primjer sadržaj njegova prvog romana sličan je donekle sadržaju Bijednih ljudi, a pohvale koje mu izriče kritičar B. odgovaraju pohvalama koje je Bjelinski uputio u svoje doba Dostojevskom. Međutim, sličnost tu još ne prestaje. Položaj u kojem se našao Ivan Petrovič s Natašom i njegovo držanje prema njoj nalikuju na ono što je autor doživio sa

svojom prvom ženom, Marjom Dmitrijevnom. Pošto se bio zaljubio u nju u Semipalatinsku, a ona obudovjela, Dostojevski je uskoro otkrio da ona ne voli njega nego nekog mladog učitelja. Iako ju je i dalje materijalno potpomagao koliko je mogao, pa čak se i oženio njome, on se na kraju odrekao svoje osobne sreće u korist svog suparnika, slično kao što se Ivan Petrovič žrtvuje radi sreće Nataše i Aljoše. Marja Dmitrijevna zacijelo je nadahnula pisca u stvaranju Natašina lika. Tako je roman-feljton oplemenjen dramom koju je proživio sam autor.

Kritika je dočekala Ponižene i uvrijeđene vrlo hladno i ocijenila uglavnom negativno, osim časopisa »Suvremenik« oko kojeg su bili okupljeni ljevičarski književnici, na primjer Černiševski, koji je napisao: »Od svih priloga u prvom dijelu časopisa najvažniji je, po svojoj vrijednosti, naravno, roman gospodina F. Dostojevskog Poniženi i uvrijeđeni.« Dobroljubov je u istom časopisu, u članku »Zaboravljeni ljudi«, pišući o stvaralaštvu Dostojevskoga, iznio više zamjerki na račun neuvjerljivosti i ne vjerojatnosti nekih opisa i likova u Poniženima i uvrijeđenima.

Što se toga tiče, Dostojevski je jednom, u jednoj drugoj prilici, napisao ovo: »Što može biti fantastičnije i neočekivanije od stvarnosti? Što može biti ponekad čak i nevjerojatnije od stvarnosti? Nikad romanopisac ne može predočiti one nevjerojatnosti koje nam život predočuje svaki dan na tisuće, u obliku najobičnijih stvari.« I na drugom mjestu: »Ono što većina naziva gotovo fantastičnim i izuzetnim, za mene je ponekad sama suština stvarnoga«.

Lav Tolstoj je u pismu Strahovu, neposredno pošto je Dostojevski umro, napisao ove riječi: »Nedavno sam, prije njegove smrti, pročitao Ponižene i uvrijeđene i raznježio se.«

Z. C.

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: ING. BRUNO PEKOTA
LEKTOR: NADA SPALATIN-PAVIČIĆ
KOREKTOR: ZDENKA FABIJANČIĆ
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE
ZAGREB, 1975

---

[1] Taj jadni princ!

[2] Fet, Afanasij A., ruski pjesnik (1820 — 92).

[3] Prekrasna priča!

[4] To je divno!

[5] To je dražesno!

[6] Ali kakva ljepota!

[7] Poljski narodni ples.

[8] Do viđenja.

[9] Ta ideja nije lošija od drugih!

[10] To je prekrasno.

[11] Do viđenja, gospođo, zbogom, moja čarobna gospođice...

[12] Dijete moje;

[13] Zaponac ili kopča za knjigu ili novčarku od skupocjenog metala.

[14] Moj anđele.

[15] Svraka je u ruskom, u prenesenom smislu, klepetuša.

[16] Razumijete!

[17] Shvaćate?

[18] Moja draga.

[19] Kakav užas!

[20] Ali zbogom, moj anđele!

[21] Gospodski

[22] Kanafas.

[23] Općenito, u općim crtama.

[24] Sjajna žena.

[25] Ali kakvo čarobno biće!

[26] O, moje dražesno dijete!

[27] Vi me ushićujete!

[28] Lastavica.

[29] O, moja draga vladarice!

[30] Ovdje znači: taman posla!

[31] »Đavolovi memoari« M. F. Suea (1800 — 1847).

[32] Časna riječ, moj prijatelju!

[33] To je prekrasno biće.

[34] Živjeli; vjerojatno naziv čokolade.

[35] Kakva odvratna žena!

[36] Građanska, ali časna obitelj

[37] Kakvo društvo!

[38] Blin, vrsta palačinka.

[39] Gavarni, francuski karikaturist (1801 — 1866), pravim imenom Chevalier.

[40] »Moj dragi Augustin« — valcer i popularna pjesma njemačkog građanstva onoga vremena.

[41] Moritz Gottlieb Saphier (1795—1858), njemački humorist.

[42] Seoski brijač; njemačke novine koje su izlazile u Leipzigu oko sredine prošloga vijeka.

[43] Bijeda! Kakva pripovijest?

[44] Poučna priča, štampana u listu N. Novikova, »Dječje štivo za srce i um«, 1787.

[45] Dva junaka iz dvaju istoimenih romana M. N. Zagorkina (objavljeni 1831. i 1829).

[46] »Knez Požarevski i nižegorodski građanin Minin ili oslobođenje Moskve 1612«, pseudohistorijski roman J. Gluhareva.

[47] Vjerojatno se cilja na junaka komedije N. Hmeljnickoga »Kule u zraku«; Aljnaskarov mašta o slavi i nagradama.

[48] Abadon (1834) — romantične priče N. A. Polevaja.

[49] »Sjevernim trutom« Dostojevski ironički naziva »Sjevernu pčelu«, koja je izlazila od 20 — 60-te godine prošloga stoljeća pod uredništvom reakcionarnoga novinara F. Bulgarina.

[50] Pjesma J. P. Polonskoga »Zvonce«, objavljena u srpnju 1854. u »Suvremeniku«.

[51] Riječ je o smješljivome poručniku korvete o kome priča poručnik Želavin u Gogoljevoj »Ženidbi«.

[52] Tiers-état, c'est l'essentiel — treći je stalež glavno. Iz brošure opata Sieyèsa, objavljenoj uoči francuske revolucije (1789), u kojoj se iznosi da je treći stalež prava nacija, a aristokracija zloćudni tumor na narodnom tijelu.

[53] U Gogoljevom dramskom fragmentu »Parnica« priča se o tetki vlastelina Burdjukova, koja je jedva držala pero u ruci, da je u oporuci mjesto riječi Jevdokije napisala »pomokri je«.

[54] Kakva krasna slika!

[55] Kornelije Nepot (oko 100 — 27. prije nove ere), rimski historik čija se djela čitaju u školama u kojima se uči latinski.

[56] Njemački vladar (1152 — 1190)

[57] Ovdje se misli na izdavača.

[58] Uzimam svoje blago gdje nađem... Omiljena Molièreova fraza.

[59] Muž.

[60] Penates, pokrovitelji domaćeg ognjišta. Preneseno: domaće ognjište, rodna kuća.

[61] Visoko ogledalo između dva prozora ili nad kaminom.

[62] »Djetinjstvo i dječaštvo« L. N. Tolstoja, koje je prvi put objavljeno u posebnoj knjizi god. 1856.

[63] Do viđenja; ovdje do ponovnog razgovora.

[64] Što gore, to bolje.

[65] Riječ je o Turgenjevljevu romanu »Uoči novih dana« u kojem jedan od junaka, Bersenev, govori: »A meni se čini da je zadaća našega života biti u drugom redu.«

[66] Dobrodušnosti.

[67] Moj dragi.

[68] Kakva misao, moj dragi.

[69] Pijmo, moj prijatelju.

[70] Francuski pisac (1740 — 1814), autor erotskih romana.

[71] Uopće.

[72] Ljekovit napitak od trave ili droga.

[73] Vjerojatno je riječ o Tolstoju i Gončarovu, o čemu je Dostojevski jednom pisao Strahovu: »Vjerujete li, znam pod sigurno, da bih, kad bih imao osigurane dvije-tri godine za taj roman, kao što imaju Turgenjev, Gončarov ili Tolstoj, napisao takvo djelo o kojemu bi se govorilo sto godina.«

[74] Cristoph Martin Wieland (1733 — 1813), njemački pjesnik, jedan od preteča njemačkog romantizma.